TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBRI.

EDIDIT

MARTINUS HERTZ.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLX.

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBRI.

EDIDIT

MARTINUS HERTZ.

VOL. II. PARS I.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLX.

ADNOTATIO CRITICA.

MARTINUS HERTZ
ALFREDO FLECKEISEN S.

Tibi, vir doctissime atque amicissime, laborum meorum in Gellio et in Prisciano recensendis atque emendandis positorum fido egregioque olim socio, lubens merito hoc volumen eo ipso die do, dono, dedico, quo tu ante hos sex annos elegantissimam tuam de veterum poetarum Latinorum reliquiis apud Gellium servatis ad me misisti epistulam. neque ipsa haec studia Liviana ope tua omnino caruerunt, cum pro constanti tua erga me benevolentia observationes nonnullas a te partim ipso institutas, partim olim excerptas mihi transmiseris. eodem vero nomine gratiae mihi agendae sunt et Mauricio Hauptio et Guilelmo Weissenbornio, qui sua de nonnullis locis iudicia benigne mecum communicaverunt. adiutus praeterea sum Gustavi Beckeri beneficio in tertia hac decade Liviana recensenda altero exemplari collationis librorum XXIIII—XXVIIII cum cod. Puteaneo ad ed. Weissenbornii Teubnerianam ab ipso institutae; altera eiusdem v. d. collatione usus erat Weissenbornius eamque ad calcem voluminum V et VI editionis Weidmannianae a se procuratae textus sui rationibus accommodatam proposuerat. utraque collatione inter se comparata vidi quam sollerter et quam religiose uterque v. d. opera sua functus sit: raras enim et plerumque satis leves discrepantias inveni; quas ut enotarem singulis lectionibus collationis meae a Weissenborniana dissentientibus asteriscos apposui. per libros XXI—XXIII et XXX collationibus eiusdem cod. ms. sive ab Alschefskio sive pro Alschefskio institutis utendum erat; ex eiusdem schedis etiam per rell. libros nonnullas lectiones a Beckero excerptas et ab eiusdem collatione discrepantes enotavi. de ipso codice hoc praestantissimo reliquisque huius decadis codicibus breviter dixi vol. I. p. XXXVI. hic addendum est cod. Puteaneum (P) saec. VIII literis maioribus scriptum praeter laceras quasdam prioris lib. XXI et posterioris lib. XXX particulas continere hanc decada inde a vocc. lib. XXI, 41, 13 'salute esset certamen' usque ad verba lib. XXX, 38, 2 'indutiae quae carthagi' (sic). prima eius codicis scriptura, quae una genuinum ac firmum recensionis praebet fundamentum, variis manibus correcta est, ita tamen ut prima (P pr. corr.), quae vix ab ipso librario videtur profecta esse, ab altera (p) Beckero teste non ubivis satis tuto possit dignosci. Lubentissime totam optimi libri collationem et ipse addidissem: quod cum adnotationis huius rationes defenderent, ut iustum aliquod specimen scripturae Puteaneae exhiberem, plenam eam per libri XXI partem in codice superstitem proposui; per reliquos libros notabiliora inde excerpsi tantum non omnia. ad Puteaneum, ita tamen, ut saepius cum alterius manus lectione conspirent, proxime accedere Colbertinum (C) saec. XII et Mediceum (M) saec. XI inter omnes constat: uterque passim olim collatus est, universa vero varia lectio ex Colbertino non nisi per lib. XXX partem posteriorem a Millero in usum Alschefskii et per libros XXI—XXIII ab Alschefskio enotata est, ex Medi-

ceo vero ab eodem Alschefskio per unum lib. XXI. ubiubi igitur lectioni post notam: propositae auctorem additum non invenies, per priorem partem libri XXI usque ad initium cod. P scriptura illa extat in CM, per reliquam in PCM, per libros XXII et XXIII in PC, per XXIIII usque ad extremam libri XXX partem in P, in ipsa hac extrema parte in C et Bambergensi (B), qui codd. MC est paulo inferior. inter codd. reliquos, ne de perparvo quodam libri XXVI fragmento Gottingensi saec. XII loquar, cuius lectiones potiores suo loco adnotatas invenies, cum Petavianus eminet ab I. F. Gronovio saepius in usum vocatus tum Cantabrigiensis a Iac. Gronovio collatus, qui haud quidem raro optimi libri lectiones servavit, non minus saepe tamen interpolationibus scatet. quibus ne purissimus quidem textus Liviani fons omnino caret, per recentiores vero libros latissime propagatae sunt, ita tamen, ut hic illic lacunae ab optimo libro relictae ex genuino aliquo fonte Puteaneo pleniore in deteriore hac codicum classe (ς) expletae esse videantur, ut lib. XXVII, 34, 13; XXVIII, 23, 8; XXVIIII, 21, 4; XXX, 4, 6. vix igitur ubivis certo definiri poterit, quid ex limpido hoc fonte haustum, quid ex ingenio a librariis additum sit; pleraque tamen eius generis ad hos revocanda esse patet, quae eo sane non meliora fiunt quod ante aliquot saecula excogitata sunt: sed cum ne deteriora quidem inde fiant, ea servavi, ubicumque meliora iis nec ab aliis substituta inveniebam nec ipse substituere poteram. uncis quadratis [ ] ea quae ex codd. vel deterioribus recepta sunt tum demum inclusi, si apertissimam interpolationis notam prae se ferrent. praeterea in decade hac recensenda eandem normam secutus sum quam in prima observaveram, a superstitione aeque abhorrens atque a prava licentia; in rebus quibusdam minutioribus imprimis orthographicis hic illic optimi libri lectiones in adnotatione tantum commemoravi, ne sive tironibus sive evocatis molestias crearem. scripturae compendiis in adn. crit. praeter codd. notas supra laudatas, quibus eaedem literae minores accedunt singulorum codd. manus alteras significantes, et praeter uncos cum rotundos tum quadratos, quorum illi eximenda, hi recens addita significant, usus sum his: Bas. a = ed. Basil. a. 1531, Bas. b. = ed. Basil. a. 1535, I. F. Gr. = Ioannes Fridericus Gronovius, Drak. = Drakenborchius, Alsch. = Alschefskius (per lib. XXX Alsch. a ed. a. 1839 Alsch. b ed. a. 1844) F = Fabri, cuius praeter librorum XXI ac XXII (1837) et XXIII ac XXIIII (1840) editiones et excerpta ex cod. Bambergensi olim laudata huc pertinet programma scholasticum Norimbergense a. 1842 'emendantur ex Livii libro vicesimo sexto loci circiter centum,' Bött. = I. F. Böttcheri ed. T. Livii de rebus Syracusanis capitum Dresd. a. 1839, Bött. a = eiusdem praefatt. libelli de reb. Syrac. ap. Liv. et Plut. Dresd. a. 1838; W = Weissenbornius (cuius nomini si nihil additum est significatur, ut in priore volumine, lectio in utraque ed. vel recepta vel proposita, Wt = ed. Teubneriana, Ww = ed. Weidmanniana, Ww2 = ed. Weidm. lib. XXI—XXIII altera, Wa = emendationes ad eosdem libros in ed. Alschefskiana maiore III, 868 sqq. propositae, Wl = lectiones Livianae), H = Heerwagenius (Hf = ed. lib. XXI et XXII Fabriana altera; Hm = iudicia eiusdem de edd. aliisve scriptis ad literas Livianas pertinentibus nuntiis erudit. Monac. inserta, Hw = observationes a Weissenbornio commemoratae privatimque, ut videtur, cum eodem communicatae). quae et hi et alii ex recentioribus ad emendandos hos libros attulerunt sedulo inspexi indeque quae vel vera vel probabilia viderentur in verborum ordinem recepi, quae

utilia certe vel saltem memorabilia essent in adnotatione excerpsi; aliis his in rebus nimis liberalis, aliis nimis parcus fuisse videbor et gaudebo, si tu recto iustoque modulo mensum me esse censebis; quod deliramenta Ljungbergiana, ex quibus huc ea pertinent quae ann. phil. et paed. Dietschianorum vol. LXXX p. 409. 437 sq. leguntur, non excerpsi, nemo hercle reprehendet; similiter a Kaestnerianis fere abstinui, quae sana artis ratione carent, commenta Ottoniana diligentius fere excerpsi quam par erat. sed haec ac talia facile mihi condonabuntur — utinamne in gravioribus venia cum aliorum hominum philologorum tum tua nimis saepe indigeam! Vale meque, ut facis, amare perge.

Scr. Gryphiswaldiae d. VII. m. Apr. a. MDCCCLX.

Lib. XXI. *in periocha:* In Italiam] ς: In italia *Naz.* ς, *quod periochae lib. XX adiunxit I. F. Gr.* Initia *O. Iahnius* ‖ acta narrat ς ortum narrat ς facta [in Hispania] narrat *ci. O. Iahnius* ‖ sociorum] *ed. princ.: om. Naz.* ς ‖ permagna vexatione] *O. Iahnius:* per magnam uexationem *Naz.* ς per maximam uexationem ς ‖ Magone] *Hannonem vocat Liv. c. LX.* ‖ II, 2. cui] Hw 2 *Loewius act. gymn.* 1859, 341: qui *codd.* quae Bas. b ‖ altam] ς (*lib. Sig.*): aliam CMς bonam ς ‖ (profecto animi)] *scripsi:* (profectus animi) *Gruterus* profecto animi CM profecto annis *Cant.* ς profectu animi *vel* animi profecto *vel* animi *etc.* ς profectus animi ς? *Moguntini, Aldus in erratis* provecto annis *Lipsius* provectus annis *Klockius et sic vel* provectior annis *Dukerus* ‖ gener regis erat Wl I, 27 *n.* 12. ‖ (ei) *I.F.Gr.; ad hoc c. et sqq. cf. S. Nyhoffium act. Trai. III,* 194 *sqq. IV,* 300 *sqq.* ‖ 6. interfecti ab eo domini obtruncat mς ‖ III, 1. praerogativam militarem, qua ... sequeretur] cς: praerogatiua militaris quam ... sequebatur MC ob praerogatiuam militarem (*sqq. ut vid.* qua ... sequeretur) ς (*Harl.*) [praetorem crearet] praerogativa militaris, quam — extemplo ... erat — ... sequebatur *vel* quam [postquam] extemplo ... erat sequebatur Ww *cf. ann. ph.* 67, 187. ‖ 2. fuerat. Barcinis — opes,] *sic recte distinxit H. Sauppius ap.* Ww. ‖ succederet] al. succresceret M *in mg.* ‖ 3. et *ante* aequum (m aecum MC) *om.* ς (*Recanat.*), *del.* ς (*Lov.* 2) *H. Sauppius ap.* Ww. ‖ 5. speciem] ς? *edd. vett.:* spem ‖ sint] sunt *I. F. Gr. cf. eius ad cap. XXI,* 5 *adn.* ‖ IIII, 2. momentum] ς *Laur. Valla:* mouimentum ς (*Lov.* 1) monumentum MCς ‖ 3. decerneres *I. F. Gr.* ‖ 6. desiderio naturali voluntate *H. Sauppius ap.* Ww. ‖ voluptate] ς: uoluntate ‖ 8. conserto] confecto ς. ‖ V, 3. in ditionem C. ‖ iungendaque *Cant.* iungendisque *vel* iungendo quoque *vel* iungendo (*sic Fr. Sanctius*) ς iungendoque ulteriora *vel* proxima quaeque *ci.* W iungendoque ceteras, *Bött. p.* 77 iungenda *Kleinius progr. Wetzlar. a.* 1849 *p.* 11 (iungendoque) *A. Fleckeisenus* ‖ iungendoque tractus coactus ad *Kindscherus act. gymn.* 1856, 723. ‖ 4. Cartaiam ς *Iac. Beckerus act. antiq.* 1851, 455 *sq.* Cartattam C; *al. v. ap. Drak.;* Altheiam (*immo* Althaeam *Drak.*) *ex Polyb. III,* 13 *Sigonius* ‖ 5. primo vere *Wexius Tac. Agr. p.* 85 *at v. c. XXI,* 8. ‖ 6. Arbocala eorum] CARTA *Fr. Sanctius:* ARBOCALA EORVM *archetypus v. Alsch. adn.* ‖ 9. praeducto *Lipsius at v. Kreyssigium mel. II,* 9. ‖ 10. peditum] *cf.* §. 14: impeditum Hf *cf. nunt. d. Monac. XXIIII,* 802 *sq.* ‖ . peditum agmen in ripa *cum* ς *pars edd., tum* et elephantos *Pithoeus, I. F. Gr.* elephantosque *Drak.* ('*Madvig*' *teste Ingerslevio*) elephantos ante eos *ci.* Wt. ‖ (elephantes autem quadraginta erant) *Handius Tursell. I,* 566. *cf. tamen p.* 570. ‖ autem] ante ς *pars edd.* ‖ 11. Carpentanorum *h. l.* MC *cf. Alsch.* §. 8. *adn.* ‖ 16. a tanto] Hfm *XXIIII,* 803, *at v.* W *ann. ph.* 67, 186: tanto MCς ex tanto mς ‖ VI, 1. tudetanis C m. pr. Edetanis *Niebuhrius schol. de hist. Rom. II,* 70.

ed. Isler. ‖ 2. orantes *om.* M '*et aut* oratum *aut* oraturi *exspectatur*' Wt. ‖ 8. Baebius Tamphilus] '*vet. aliquot lib.*' *Sigonius:* fabius pamphilus ‖ VII, 2. Zacyntho] *edd. vett.:* zagunto ς (*Lov.* 1) sagunto MCς ‖ mixtique—nam ab A. R. quidam—generis *Nyhoffius l. l. III*, 202, *at cf. Walchium em. Liv. p.* 76 *sq.* ‖ quidam] quondam M m. tert. in mg. ‖ 3. (seu maritimis) *Lipsius, at. v. Kreyssigium mel. II*, 10. ‖ 6. muro] ς *ed. Ascens. a.* 1513: muros MCς muris ς ‖ 10. incautus M m. pr. ‖ subiit aduersus C ‖ VIII, 4. obeunda [dum] multifariam Hf *cf.* Hm *XXIV*, 803. ‖ [coepti] coeptis] *scripsi:* coepti sunt *libri* coepti (sunt), *nisi potius paulo ante* qui *vel* quod *post* oppidani *exciderit* W *v. ann.* Ww2. ‖ 4 *sq.* . Et non (et non ς) sufficiebant — iam enim feriebantur arietibus — muris *I. F. Gr. cf. G. Lorentzium progr. gymn. Fr. Guil. Colon.* 1838 *p.* 3. ‖ tris deinceps turris] M: tris deinceps turres C ‖ 7. conciri ς (*Lov.* 3) *Alsch.:* consciri ‖ 8. referenti C. ‖ inmitterent C. ‖ 9. conferti *I. F. Gr.* ‖ magis *om.* M. ‖ pugnabant] mς: oppugnabant M pugnabatur Cς. ‖ 10. abiegno] *Cant.* ς: ab ligneo ‖ cetera] *ed. Ascens. a.* 1513: cetero ‖ liniebantque] *Cant.* ς *Bekkerus, Büchnerus ad Cic. pro Roscio Am. or. p.* 236: liniebanturque M C m. tert. liniebant ς linebanturque C linebaturque c linebantque *edd. vett.* ‖ 11. habebant M ‖ VIIII, 3. eos ad se adituros *coni.* Wt. ‖ efferatarum ς *Laur. Valla.* ‖ 4. Carthaginem protinus] M: protinus Carthaginem *rell.* ‖ populo Romano] *Ant. Perizonius* ('*Perizonius og Madvig*' *Ingersl.*) *Dobraeus adv. II*, 380. *cf. Kreyssigium mel. II*, 10 *sq. W. act. ant.* 1837, 1201 *sq.:* pro romanis ‖ X, 1. sunt] M m. tert. ς *Lipsius v. Kreyssigii melet. II*, 11: non sunt ‖ 2. adversus senatum] *Alsch.:* adversu senatum M aduersum senatum C aduerso senatu mς auerso senatu ς (*Lov.* 4.) ‖ non cum adsensu] *Otto div. Liv. p.* 17 *sq., Alsch.:* cum adsensu MCς non adsensum ς? non assensum *Lipsius l. l.* non assensu *olim vg., I. H. Vossius Anm. u. Randgl. p.* 267 (*qui proxime sqq. etiam manum admovit*) *prob. Walchio em. Liv. p.* 78 *sqq.* nec cum adsensu *ci.* Wat *cf. ann. phil.* 31, 179. ‖ (cum assensu audientium) *Gruterus.* ‖ 3. per deos] ς: per eos C reos *post ras.* M. ‖ testes monuisse ς: testes hannonis suadentis senatum optestans ne romanū cum saguntino suscitarent bellū monuisse C testis (*tum ras., qua vocc.* hannonis suadentis *videntur ab* m *deleta esse*) senatum obtestans ne romanum cum saguntino suscitarent bellum monuisse M testis. oratio Hannonis suadentis senatum. obtestantis, ne Romanum cum Saguntino suscitarent bellum. monuisse ς (*Voss. Lov.* 1); *cum* M *fere concinit mg. Oxon. N cf. Hearnii adn.; cum* m *puncto post* bellum *posito facit Alsch.; equidem lemma insiticium iterum expunxi* ‖ 4. (aluistis— ardetis) *Kiehlius mnemos. I*, 97. ‖ 6. nos] M *Cant.:* uos Cς. ‖ repetuntur] repetunt ς repetunt ut *Ant. Perizonius* ('*Perizonius og Madvig*' *Ingersl.*) ‖ *post* foedere repetuntur *vocc.* de re repetuntur *add.* MCς, *alia alii cf. Kreyssigium l. l.* ‖ 7. quae] et quae ς (*Hav.*) quaeque *Ant. Perizonius.* ‖ 8. (id est Italia) *Kiehlius mnemos. I*, 97. ‖ Sagunto] M m. tert. ς: sagunti MC *Cant.* ς. ‖ 9. hominesque] homines *Madvigius op. acad. alt. p.* 360 *cf.* W *ann. ph.* 67, 187. ‖ 12. deposcat ς depoposcerit *ci.* Wt. ‖ accidere *I. F. Gr.* ‖ XI, 1. arguebat C m. pr. ‖ 3. iram *H. Sauppius ap.* Ww. ‖ stimulanda *I. F. Gr. at v.* F *quaestionum Liv. decas Norimb.* 1834 *p.* 5 *sq.* ‖ 9. quam qua] *Alsch.* Wa: quam qui M qua qua C quam *Cant.* ς *Gebhardus, I. F. Gr.; rell.* ς *lect. v. ap. Drak.* ‖ 11. in dies] ς (*Hav. et fort. Lov.* 1) *Laur. Valla:* in diem ‖ 12. tam] ς: iam ‖ XII, 2. aliquantum] C M m. tert. ς (*Berol.*): aliquantulum M? *rell.* F *l. l. p.* 6 *sq.* ‖ 4. Alco] ς? *et sic certe c. XIII*, 1: alcon M *Cant.* alconus C. ‖ insciis] ς: inconsciis ‖ se precibus *Kiehlius mnemos. I*, 97 *sq.* ‖ victore] ς? *edd. vett.:*

auctore || 5. urbem C. || singulis] *cf. c. XIII*, 7: binis *Kieserlingius de rer. R. script. quibus Liv. usus est diss. Berol.* 1858 *thes.* 5. || 6. alia] *fort.* arma *I. F. Gr.* || 8. Alorco] Cς: alorci M *Cant.* ς. || XIII, 1. condicionis C m. pr. conditionis M. || venissem] veni. Sed *Madvigius ap. Ing.* || 3. nec cum ullius *Cant.* nec causa ullius *Otto div. Liv. p.* 18 *sq.* || 5. audietis] *I. F. Gr.:* audiatis, *ad praecedens* ut *sc. adaptatum libri* || et] W *cf. ann. ph.* 31, 194: sed MC *Cant.* ς (*Harl.*) et si ς (*Lov.* 4) si ς. || 7. binis] singulis *c. XII*, 5 privis *Lipsius* || 8. potestas ei facta erit *vel* potestatem ei feceritis *coni. I. F. Gr.* || quam ut trucidari *Herwerden obs. crit. in fr. com. Gr. thes. LXIV, p.* 139. || XIIII, 2. imperatori] *mg. Oxon. N, Valla:* imperator || XV, 4. Ti.] ς *et sic* MC §. 5 *et* 6: t. || XVI, 2. esset] CM m. tert. ς: ēēt M m. pr. essent ς (*Gaertn.*) || 5. trium et viginti] XVIII. *Sigonius* || XVII, 1. uenit M m. pr. || 3. ducentae viginti quinqueremes] ς: CCXXV. remes (riemes C) quinque MC; *fort.* ducentae vinti quinque quinqueremes *Alsch.* || 6. Ti.] ς *v. c. XV*, 4: t. || 9. decem milia] *i. e.* CCIↃↃ *I. F. Gr.:* CCLCC MC xcciiii c. || eodem [dein] versa] *scripsi:* eodem uersa *libri*, eo dein versa *Lipsius v. Kreyssigium Sall. lib. III. p.* 70 *sq. mel. II*, 13 et ea deinde *vel* et ea dein W nondum versa *I. F. Gr.* eodem anno versa *edd. aliquot vett.* || in Punicum bellum] Mc *rell.:* in punicum C || XVIII, 3. Romanis, postquam *I. H. Vossius l. l. p.* 268. || 4. verbis lenior est, re adhuc asperior *Crevierius* || 8. itaque quoniam] itaque non iam *Lipsius* at quoniam *H. Sauppius ap.* Ww itaque quod non iam *coni.* Ww; *fort.* itaque quoniam non iam || quoniam discerni non placet *vel* quoniam secerni non placet *Dobraeus animadv. II*, 381. || 10. fecit] *Alsch.:* iecit MCς icit ς. || 11. fecit] *Alsch.:* iecit MCς icit ς. || 14. îs] iis M. || XVIIII, 1. derecta] *Alsch.:* decreta MC directa ς. || exciso ς *Madvigius obss. ad gramm. Lat. p.* 21 *sq.* || 3. esset] est M sit Wat || censuisset] *fort.* scivisset Ww. || 6. sic uti iis C sic uti his c. || ut in] et aut in *I. F. Gr.* et in ς (*Lov.* 3) in *Cant.* || 8. inde est uentum ad uolcianos C. || ad Vescitanos *Doujatius* || 9. Saguntinos ς. || 11. ita] itaque ς. || Gallias *Kreyssigius* Galliam ad ** *populi alicuius nomen excidisse censens praeeunte Glareano Sigonius* || XX, 1. In his cς *fort.* In Arvernis *I. F. Gr.* || In his *etc.*] Ruscinone terribilis species *I. Gr.* || quod Arverni armati *Heusingerus* || 4. (censere) *I. F. Gr.*, '*Madvig*' *teste Ing.* || 6. in italiae M in Italia *secundum I. F. Gr. ex* M *refert et tueri conatur* Wt. || pendere] ς? *Aldus:* pendi || 8. omnia] omni re *ac deinde* cognitum *I. F. Gr.* || *a* [cu]ius auidissima *inc.* P. || 9. populisq. P m. pr. terris (*vel* gentibus) populisque Wt. || in exspectione Mς in exspectationem ς exspectatione Hf, *Ingerslevius* || XXI, 2. divenditis] *scripsi:* diuidentitis Pp diuidentisq. M diuidendisq. Cm diuenditisque (*ni et ipse voluit* divenditis) *Laur. Valla* divenditisve Wa. || reliquis PMC *cf. Lachmanni ad Lucr. V*, 85 *comm.*, *Linkeri emend. Sall. p.* 16 *adn.* 1. || conuocant P m. pr. || 3. cernere] genere P m. pr. || audfiniendam P m. pr. || 4. haec P m. pr. *cf. adn. ad lib. I*, 30, 5. || 5. ab MCp. || modo P m. pr. || quae] p que' P. || 6. primo vere] *ex* promoueri *corr.* P. || praedaeque *ex* praedequae *corr.* P. || 8. aut iam] ς: aut et iam PMC *fort.* aut ante iam Wt. || exaustos C. || exauriendos P *cf. Lachmannum ad Lucr. V*, 516. || primo vere *WexiusTac. Agr. p.* 85, *at cf.* W *epist. p.* 8. || 9. votis *om.* ς (*Recan.*), *del. A. Perizonius* || prospere uenissent M prospere evenissent ς. || 10. in *add. I. F. Gr.* || adque P. || Galliasque] *ex* galliams-

s

que *corr.* P galliamque *fort. archet. cf. c. XVIIII*, 11. || firmaret P. m. pr. firmare et *I. F. Gr.* || 11. pitiit P. || Hispani] *om.* P m. pr., *h. l. add.* ς W *cf. act. ant.* 1847, 1011 *sqq.*, *post* Africa C *Cant.* pm, *post* melior M. || 13. *in* has copias partim *expl.* P *fol.* 1 *v. c. XXVIIII*, 6 [in]tegro bello || conscripti *Cant.* || XXII, 1. id eo] *Doe-*

ringius: ideo *voc. sq. eraso C m. pr.* ideo *I. F. Gr.*, *Lipsius* id eo (*vel* ideo) haud Mς F *cf. quaest. Liv. dec. p.* 12 *sq.* ideo aut *vel* ideo et haud *vel* ideo quod haud ς ideo hanc *Heusingerus* ‖ 2. D] *ex Polyb. III*, 33 *add. Sigonius*, quingentis *Glareanus* ‖ 3. CCCC et MC *Cant.* ς: CCC et ς CCCCL *ex Polyb. l. l. I. F. Gr.* quadringenti quinquaginta et *Alsch.* ‖ quod] ς? *edd. ante Iac. Gr.*: quid ‖ XXI *cum Polyb. l. l. ex* XIIII. X *m. pr. corr.* C: XIII. * M XIIII ς XXIIII ς (*Lov.* 5) ‖ 4. ad tuendā maritumā orā *pr. m. corr. in* C: adtuende maritume orae C *ante corr.* adtuenda * maritumae ora * M tuendae maritimae orae ς; *al. v. ap. Drak.* ‖ 5. redit C. ‖ praeter maritimam oram Etovissam urbem ad Hiberum *H. Sauppius ap.* Ww: praeter Etovissam urbem maritimamque (maritimamque *pleraeque edd.*) oram ad Iberum *Kleinius l. l. p.* 12; maritumam oram (*v. l. v. infra*) *post* Hiberum *collocant libri et edd. ante* Ww; *fuit cum conicerem* praeter Etovissam urbem ad Hiberum (maritumam oram) ‖ maritimam oram Mς maritima ora *Iac. Gr.* praeter maritimam oram ς (*Havn. Haverc.*) per maritimam oram Wt, *act. ant.* 1847, 1006 maritima inde ora Wa. ‖ Etovissam] Bas. a: omissam MC. ‖ 7. cura: caussa ς (*Lov.* 5) more *A. Perizonius* natura *Walchius em. Liv. p.* 212. ‖ nequiuisse. tum uidisse ς? *edd. ante Alsch.* ‖ XXIII, 2. Bargusiosque] *Moguntini*: bargutosque Mc barguntosque C. ‖ Lacetaniam] *Sigonius:* aquitaniam M aquitanoā C. ‖ subigit] Mς (*Berol.*): subegit ‖ 6. ipsos *Muretus at v.* F *l. l. p.* 13 *sqq.* ‖ militias M m. pr. militiam *I. F. Gr.* ‖ XXIIII, 3. et *om.* ς (*num* M? *cf. Alsch.*) ‖ XXV, 3. C. Servilius] *coll. XXX*, 19, 7 *et fast. Cap. ad a. u. Cap.* 550 *Sigonius:* ā. ‖ Annius] ς: annilus ‖ 4. pro Annio Servilioque M. Acilium] W *act. ant.* 1847, 1011 *et sic* Wtw, *nisi quod* M'. *pro* M.: pro aulo seruilio quem̄ acilium (acilio M m. pr.) ‖ P. Papirium Masonem *vocat Asc. in Cic. Pis. p.* 3, 20 *Or.* ‖ Masonem] Bas. a: nasonem C nassonem M. ‖ 5. sint an] (ς *cum Cant.?*) Bas. a: sint incertum an ‖ 9. praecipitatur *vel cum edd. vett.* multa *I. F. Gr.* ‖ ad ** cecidisse] adcecidisse M *Cant. exc. Pith.* adcecisse C ad C. cecidisse ς (*Gud.*), *de rell. v. Drak.* ad D cecidisse *I. F. Gr.* ad DC cecidisse *Strothius*, *Heusingerus* ad ∞ cecidisse *Drak.*; *maiorem numerum excidisse merito statuere videntur* Ww *et H. O. Simon fast. Rom. spec. Berol.* 1857. *p.* 10. ‖ 11. patentia] ς? *edd. vett.*: inpactentia M inpacientia C. ‖ apparuit] *altera archetypi lectio* (*Sigonius*, *Glareanus*), *altera* comparuit, *quod recte perspexit Drak.:* cum apparuit ‖ 12. dcc Cς: dcc * (c) M dccc ς? *vg.* ‖ 14. *coni.* Brixellianorum *adversatur* Ww2. ‖ XXVI, 3. erat, scripta] W, *qui* olim (Wa) erat, conscripta: trascripta C transcripta M. ‖ 6. amnis armis] '*utrum v. l. est an scribendum* amnis armati?' *I. F. Gr.* (amnis armis) *praeeunte Drak. Büttnerus obs. Liv. p.* 49, *Cobetus mnemos. I*, 98 (amnis) armis *I. H. Vossius Anm. u. Randgl. p.* 268. ‖ 7. eorum] Volcarum *Büttnerus l. l. p.* 48 *sq.* ‖ XXVII, 4. Galli edocent] m: galliae docent MC. ‖ Galli, inde . . . transitum ostendere *I. F. Gr.* Galli educunt (*sic* ς) — ferme. Supra — ostendêre *Büttnerus l. l. p.* 49 *sqq.* Galli, educentes — ferme, supra — ostendêre *idem p.* 51. ‖ 5. superimpositis W *act. ant.* 1837, 1204. ‖ 6. . Castris *Lipsius* ‖ fessi, *cui in sqq. respondere debet* reficiuntur, (*v. Kreyssigium mel. II*, 15) *Lipsius* ‖ 7. ex loco praedicto (prodicto ς: *Berol. m. alt.*) *Kleinius progr. gymn. Wetzlar. a.* 1849 *p.* 13 *Osannus ann. phil.* 77, 215 *sq.* ex loco edito (debito ς: *Lov.* 5) *Clericus* e loco, ex praedicto *Kreyssigius mel. II*, 15 ex praedicto *ci.* Wt, ex edicto *Brandstaeterus philol. VIIII*, 710 ex loco propinquo *I. F. Gr.* ‖ ex loco prodito fumo] *i. e.* ex loco, prodito fumo *cf. Walchium em. Liv. p.* 21 *sqq. et* F, *non* ex loco prodito (= edito), fumo *cum Alsch.* ‖ 8. *virgulam post* lintres *pro distinctione maiore posuit Madvigius ap. Ing.* ‖ '*dele* propter equos nantes'

Dobraeus adv. II, 381. ‖ naves;] *Madvigius l. l.* (H *teste* Ww): nantes ‖ nantes navium agmine *coni.* Hf. ‖ XXVIII, 2. terrebant M *Alsch.*, *Welzius adn. cr. p.* 16: terrebat ‖ 4. utroque *Cant. Iac. Gr. cf.* F *l. l. p.* 15 *sq.:* ultroque MC ultroc ‖ 5. variat memoria *Mehlerus mnemos. I*, 98. ‖ refugientem et in aqua nutantem *I. H. Vossius l. l. p.* 268. ‖ nando sequeretur *Bauerus* nando insequeretur *Walchius em. Liv. p.* 81 *sq. at cf. Büttnerum l. l. p.* 53 *sq. et* F *l. l. p.* 17 *sq.* inde nantem sequeretur *olim* W *v.* W1 *I*, 21, *n.* 7 *act. ant.* 1837, 1204. ‖ altitudine *Vossius l. l.* ‖ 8. (ut cum) *ex* vel cum, *v. l. ad* ubi *fort. ortum uncis inclusi:* ut cum MC ut quum ς (*Oxon. N*) et *Ingerslevius cf. eiusdem adn.*, ut quum ** (*fort. coll. Pol. III*, 46, 4 *add.* opus facto esset, facile posset solvi) Hf; *vel* utique *vel* utrimque *vel aliud quid quod ad* copulata *pertineat inesse quaerens corruptum esse censet* Ww. ‖ 11. ubi M m. pr. ‖ trepidationis] ς: trepidationi M trepidacioni C. ‖ XXVIIII, 3. ad centum quadraginta *coll. Pol. III*, 45 *I. F. Gr. cf. Lipsium ap. Kreyssigium l. l. p.* 16. ‖ pars Galli *Dukerus* ‖ 5. Scipioni] ς (*Hav.*) *Sigonius:* scipionis ‖ sententiam M. ‖ 6. *ab* [in]tegro bello *iterum inc.* P (*fol.* 2) ‖ XXX, 1. ire] iter *I. H. Vossius l. l.* ‖ adque P. ‖ aduocatam PM. ‖ uariae PM. ‖ 2. terrae] *sic vel* terre c: terrase (‘*i. e. vel* terras *vel* terrae’ *Alsch.*) P terras eas MC. ‖ 3. traiecisset PMC m. pr. ‖ 5. partem] mc: partem in ‖ pyrineum PMC. ‖ rhodani C. ‖ tantum] ς *Laur. Valla:* iam tum ‖ milibus] c: militibus ‖ Italia *I. H. Vossius l. l.* ‖ 6. pyrenei PMC. ‖ 7. inexsuperabiles] m inexuperabiles c: exsuperabiles M exuperabiles PC. ‖ paucis esse, exercitibus invias *ed. Mediol.* paucis, esse exercitibus invias *Sigonius* paucis, et exercitibus esse *F. C. Wolffius* (*obss. et emend. Liv. p. I. II. Flenopoli* 1826 *sq.*, *quas non vidi*) *teste Kreyssigio l. l.* faucis (*i. e.* fauces) esse exercitibus Hf. ‖ esse, [esse et] exercitibus] *Madvigius ap. Ing.:* esse exercitibus *libri* (inuias *add. in mg. Pal. tert.*) esse, non exercitibus? *I. F. Gr.* esse — et exercitibus? *Alsch.* esse et exercitibus Ww *cf. act. ant.* 1837, 1204 esse, non esse exercitibus *ci.* Wt esse, [pervias esse] exercitibus H *nunt. d. Mon. XXIV*, 807 *sq.* esse, [pervias] exercitibus *de Leutsch phil. X*, 218 *sq.*, Ww2 esse nec exercitibus invias *Strothius* esse; nec invias esse exercitibus *Heusingerus* ‖ 8. cernant] mc: certant ‖ 9. exaustum PM m. pr. exautum C. ‖ 11. *in* Gallos ea *expl.* P *fol.* 2 *cf. c. XXXXI*, 13. ‖ desperet.] *non* desperet? *v. Madvigium opusc. acad. alt. p.* 213 *sq.* ‖ *de* cederent — sperent *non inmutandis v. Nipperdeium qu. Caes. p.* 84. ‖ XXXI, 4. ibi Isara] *Cluverius Ital. ant. I*, 33, 367 *cf. Cramerum et Wickhamium de Alp. transgressu Hannibalico p.* 52 *sq.* 104 *vers. Germ. Berol.* 1830 *Rauchensteinium der Zug Hannibals üb. d. Alpen p.* 8 *n.* 4: ibisarar M bisarar *Cant.* ibi ara ς (*Lov.* 3) ibi arar Cm Isara *Iac. Gr.* ‖ mediis] ς: in mediis MCς inde mediis *Iac. Gr.* ‖ 6. (et) qui *A. Perizonius* qui et *Crevierius* ‖ poterant ς (*Lov.* ς) *I. F. Gr.* ‖ 7. delata esset] M m. tert. ς: delatasset m delectasset M delecta esset C delicta esset c deiecta esset ς reiecta esset ς. ‖ 8. quam] ς: quod ‖ 9. sedatis hannibal certaminibus C. ‖ iter instruit C. ‖ ad laevam] *cf. Rauchensteinium l. l. p.* 9: a laeva *Lipsius* ad dextram *Glareanus* obliquâ *I. H. Vossius l. l. p.* 269. ‖ ad laevam — flexit *post* Rhodani §. 2 *collocant Cramerus et Wickhamius l. l. p.* 107 *sq.* ‖ 11. est via] M m. pr.: via est ‖ glomerosa ς (?) *Sigonius* globosa ς glareasve *vel* glareasque *I. F. Gr.* ‖ XXXII, 2. praegressos ς (*Oxon. N m. alt.*, *Voss. in mg.?*) *I. F. Gr.* progressus M m. pr. ‖ ad naues *Cant.* ‖ 7. prius, qua incerta in maius vero ferri solent] *edd. vett.:* prius qua incerta in maius omnino uero ferri solent ς (*Gaertn.*) priusquam incerta (in cetera M) inmanis vero ferri solet MC (prius?) quae incerta inmanis uero ferri solet m quae incerta in maius vero ferre solet

I. F. Gr. quae incerta in maius vero ferri solet *Welzius comm. crit. p.* 22 *sq.* || percepta cm *Welzius l. l. p.* 23. || inanimaque *Laur. Valla* || 10. vim] uiam ς. || XXXIII, 4. per diversa rupibus] *Büttnerus em. Liv. p.* 55 *sqq.:* peruersis rupibus *libri tantum non omnes* (*Walchii censor act. lit. Lips.* 1815, 205, 1637 *sq.*) diuersis rupibus ς (*Pal.* 2) *Kreyssigius* per diversa e rupibus *F. C. Wolffius* per transversae rupis *I. F. Gr.* diversi rupibus *Walchius em. Liv. p.* 11 *sqq.* adversis rupibus *Kleinius progr. l. p.* 15 *sq.* || iuxta inuia ac deuia] *libri* (*Walchii censor l. l.*): iuxta ad invia ac devia *v. d. act. lit. Ien.* 1811, 19, 150 iuxta in invia ac devia *Büttnerus l. l.* iuxta invio ac devio *Walchius l. l.* iuxta per invia ac devia *Kleinius l. l.* per iuxta invia ac devia *Ingerslevius* || 5. quoque tendente] *Freinsheimius:* quoque tendenti ς (*Voss.*) cuique tendenti MC *cum rell. fere omnibus* || 6. equi] et equi C *Alsch.* & quis M equis m || 7. deruptaeque] *Turnebus:* diruptaeque || maxime C, *Dukerus* || devolvebantur] m (*teste I. F. Gr.*) *rell.:* ² (*i. e.* ur) *post* onerib. M; *del. I. F. Gr.* || 9. suis] *Laur. Valla:* quis MC equis m. || 11. capto cibo ac pecoribus] *scripsi et sic, ut postea vidi, I. H. Vossius l. l.:* captiuo ac pecoribus MC *rell. fere omnes* captivo cibo ac pecoribus *Conr. Heusingerus* captivo * ac pecoribus *vel* captivis pecoribus *vel* captivo pecore *I. F. Gr.* captivo frumento ac pecoribus *G. H. Martinius* (*v. Kreyssigium l. l. p.* 18 *sq.*) *Strothius* captivorum pecoribus *Laur. Valla* captis ibi pecoribus *F. C. Wolffius* || nec a montanis *Bauerus* || nec montani proelio (proelio *Laur. Valla*) perculsi nec loca (*Cant.* ς) magnopere impediebant *I. F. Gr.* || primo [impetu] *Bauerus* || XXXIIII, 4. aspernandum ratus] C: aspernandos || incomposito ς (*Cant.? Voss. m. alt.*) || 5. sollicitus ς? *edd. vett.*, '*Madvig*' *teste Ingerslevio* || 8. demittere] ς: dimittere || 9. interrupto] *Glareanus, I. F. Gr.:* erupto MCς perrupto ς? *Sigonius* || una *om.* M m. pr. || XXXV, 2. praegressi *Lipsius* || 3. praecipitesque *Lipsius et sic vel* et praecipites *Crevierius* praecipue *I. H. Vossius l. l.* || praebebant] *Moguntini:* p̄cedebant C precedebant M. || 4. valles] calles *Lipsius* || 9. tum] '*Fort.* iam' *I. H. Vossius l. l.* || summum] *I. F. Gr.:* summo || 12. lubrica] ς: publica MC p̄rupta c. || et iumenta et homines ς. || XXXVI, 1. rectis saxis, ut aegre] *Laur. Valla:* rectis ac siis tu degre (aegre m) M; *post ras.* qudaegro (o *superscr.*) C erectam qud aegre c rectis ac si istud aegre ς rectis ut aegre ς (*Lov.*) || tentabundus manibus, retinensque *inter al. Kleinius l. l. p.* 18. || 2. in pedum mille] *Laur. Valla:* impeditus dum ille M impeditus *** ille C impeditus cum ille c impeditus in mirandam ille M m. tert. || longitudinem *Whitackerus course of Hannibal ascertained II,* 126. || 3. cum velut] ς? *edd. vett.:* uelud *sq. ras.* C uel cum M ueluti cum M m. tert. ς. || 5. intactam] *cf. Rauchensteinius l. l. p.* 12 *n.* 3: intacta *Crevierius* || 6. tabem] ς (*Lipsii lib. quidam ms. ap. Kreyssigium l. l. p.* 21) *I. F. Gr.:* labem c M m. tert. ς lauem MC. || 7. via] *H. Sauppius ap.* Ww: ut a MC ita Hf. || pedes] *Drak.:* pede se *libri* pedem *I. F. Gr.* || laevi *Kiehlius mnemos. I,* 98! || 7 *sq. varia h. l. temptarunt et veteres intpp. a Drak. allati et recc., Walchius em. Liv. p.* 83 *sqq., cui adde cens. Lips. act. lit.* 1815, 1641 *sq. et adn. Heusingeri, Büttnerus em. Liv. p.* 57 *sqq. F. C. Wolffius v. Kreyssigium l. l. p.* 21 *sq. Kleinius p.* 18 *sq.* Wa *cf. etiam* W *act. ant.* 1837, 1204 *sq.* || 8. etiam iam] *in loco desperato temptavi:* et iam tam Mς etiam tamen Cς *prob. Handio Tursell. II,* 554 etiam tum *edd. princc.* etiam (tum) F et (etiam Wa) in tabe (*vel* per tabem) *ci.* W. || infirmam *Turnebus;* '*med Madvig*' *Ingerslevius* || connitendo ς? *cf. Lipsium ap. Kreyssigium l. l. p.* 22 *Tan. Faber:* continendo || XXXVII, 5. apricosque quosdam] W: apricos quosdam M apricos *** qum (quo *eras.?*) C apricos magis quam c et apricos quosdam *Cant.* ς. || 6.

data. triduo inde Ww. || et iam] M, *I. F. Gr.*: eciam C iam et *Crevierius* || XXXVIII, 3. me moveret M m. tert. ϛ. || 4. — in Italia magis] *Conr. Hermannus obss. crit. Lips.* 1839 *p.* 27 *sq.*, *Alsch.*: in italia magis C in italiam magis M in Italiam: magis *edd. ante Alsch.* || verisimile est] *Laur. Valla:* uerissimū ē MC; *cogitavi de* verisimilius est || e Taurinis] *Lipsius et sic olim* W *cf. act. ant.* 1837, 1205 *sq. Rauchensteinium l. l. p.* 15 *n.* 3: taurinis MC taurini c taurinisque M m. tert. || Taurini ..... proxima gens erat in Italiam degresso. Id quum *post* Taurini *voc.* Semigalli *excidisse censens Madvigius ap. Ing.* Taurinis, quae Gallis proxima gens erat, in Italiam degresso. Id quum *I. F. Gr.* Taurini Galliae proxuma gens erat in Italiam degresso. id cum Ww. || In Taurinis, quae Gallis p. g. e., in Italiam degresso — id quum — montani appellant. — peropportune ad principia rerum, Taurinis, (*c. sq.* §. 1) *Heusingerus* || (ne Galli proxuma gens erat)] *scripsi:* ne galli proxuma gens erat M * (*certe* ne *eras.*) galli proxima gens erat *in* gallie proxima gens erat *mut.* C gallis proxima gens erat M. m. tert. quae Galliae proxima gens erat *Cant.* ea *aut* haec Galliae proxima gens erat *coni.* Wt. || degressum] *Drak.*: digressum *Lipsius* digresso *libri* || 6. ei] *I. F. Gr.*: et || 7. dicere transisse] ϛ *Lipsius*, *Bekkerus:* diceret transisse C diceret transisset M. || Salyes] *ci.* Ww: Salyas *vel* Salassos *Lipsius* saltos M saltus CM m. tert. *rell.* || si duxerīt C deduxerunt ϛ deduxissent ϛ? *edd. vett.* deducturi erant Hf. || 9. ulli Seduni vel Veragri *I. H. Vossius l. l.* || Seduni Veragri] *vel* Sedunoveragri *vel* Seduni et Veragri *I. F. Gr.*, Seduni vel Veragri *Lipsius*: sed uno uel acri || a deo] *Gisb. Cuperus*: ad eo ϛ (*Lov.* 5) ab eo MC *rell.* ab deo *Drak.* || XXXVIIII, 2. erat *om.* ϛ: erat || erat ... tabeque, quae ... movebant Wa. || 3. et ut in *Ienickius ap.* Wt. || 4. volentes] *I. F. Gr.*, *cf.* W *act. ant.* 1837, 1017 *Bött. p.* 77 (vocantis *Bött. a p.* 9 *sq.*): uolentis || veniebant] ϛ: ueniebat || 5. et iunxisset] *Alsch.:* iunxisset MCϛ iunxissetque ϛ ac iunxisset *coni.* Wt. || 6. incertos] ϛ Bas. a: incertus || presentes M m. tert. praesentem se *Cant.* ϛ. || 7. sicut *Wexius ad Tac. Agr. p.* 97. || 9. Hannibali, Hannibal] *I. F. Gr.*: hannibali MCϛ hannibal ϛ. || 10. (adhortandorum militum causa) *Lipsius* || XXXX, 1. Galliam M m. pr. || 4. voluntarius *Kiehlius mnem. I*, 98. || 7. (duabus — amissis) *Kleinius l. l. p.* 20 *sq.* || quo] Hf *cf. nunt. Mon. XXIIII*, 808 *sq.*: qui MC *al.* quum (*sic vel* cum ϛ) *et* quod *I. F. Gr.* quia *Alsch.* || (qui plures — supersint) *Gruterus* (*qui censet ad oram scriptum fuisse* quod plures Poeni *etc.*) *et sic post alios multos veluti F. C. Wolffium prob. Kreyssigio l. l. p.* 24 *et* W *v. act. ant.* 1837, 1206 *sq.*, *Cobetus mnem. I*, 98 *nov. lect. p.* 69. || duplo *ante* plures *fort. excidisse censet Strothius* || (paene) *vel* plane (*hoc certe secundum Lipsium v. Kreyssigium l. l. p.* 24) *Ph. Rubenius*, *I. F. Gr.* sane *I. H. Vossius l. l.* || (hominum) *Lipsius*, *qui per sqq. frequenter passim insiticia codd. mss. ope expungens, passim genuina immerito abiciens obelo utitur v. Kreyssigium l. l. p.* 24 *sqq.* || torpida *Lipsius*, *ut taceam impostorem Rubenium* || 10. habetis M Wat. || quam ne] ϛ (*Lov.* 5 *Gaertn.*) *Drak.:* ne cum quam ne *Cant.* nec umquam MC necuiquam M m. tert. || XXXXI, 4. immodum CM. || neque] atque *coni. Drak. om.* ϛ *Sigonius* || [progresso ulterius]] ulterius progresso *add. proposuit* Ww, *ni alterum membrum or. post* erat *exciderit cf.* Hf: *om. libri* || erat *om.* ϛ *Sigonius* || 5. declinaret *Eichhoffius animadv. gramm. et crit. III*, 3 *sqq.* || 9. qui decedens Sicilia] mcϛ: qui decedens sicilia * (m. *eras.*) M qui decedens sicilia qui *Cant.* ϛ qui decedens siciliam qui C qui decedere Sicilia, qui ϛ (*Lov.* 1) ? *edd. vett.* || 13. *inde a* salute esset *iam integer est* P. || 14. possione *P.* || 15. est obtandum PC est optandum M. || 16. agitet] M: agitetet PC. || XXXXII, 1. exercitum P. || ecquis, si] ϛ (*Pal. pr.*): etquis || eqū P. || 2.

deiecta] ς: delecta ‖ quam fortunam PC m. pr. ‖ 3. et ut] *vel* ut *Laur. Valla:* et ‖ alacher P. ‖ 4. his PC. ‖ XXXXIII, 1. Cum] Quum ς (*Gaertn.*) *I. F. Gr. cf.* W *act. ant.* 1847, 1019 *sq.* Hm *XXIIII*, 804: dum ‖ aliquod P. ‖ 2. extemplo P. ‖ 4. *maiore distinctione post* circumdederint *sublata vocc.* dextra — claudunt *et* nullum — habentibus. *sedem mutare iubet Kleinius l. l. p.* 21 *sq. at v.* W *ann. phil.* 67, 178. ‖ leuaque P. ‖ maria [viam] *coni.* W. ‖ claudunt [iter] *Kreyssigius gloss. Liv. s. v. habere; al. v. ap. Drak.* ‖ habentis *vel* habentes *Doujatius*, *I. F. Gr.. A. Perizonius* ‖ circa] contra ς (*Berol.*), *I. Perizonius*, *Iac. Gr.* ‖ maior ac ς *edd. vett.*, *Fabrettus* ‖ 5. et] at *Lipsius* ‖ anpliora P. ‖ 6. ac] ad P. ‖ praetia P. ‖ omnes P. ‖ 9. opere praetia PC. ‖ 11. difficile PC. ‖ sepe P. ‖ 11 *sq.* suntunam P. ‖ 13. utut P. ‖ hoc P. ‖ 14. tironae P. ‖ 15. anmae P. ‖ prope natum] *Laur. Valla:* prope notum M probe notum PC. ‖ desertorem P. ‖ 17. sepe militarem P. ‖ 18. tum] C: cum ‖ laudastis m ‖ a me] *Cant.:* me ‖ donastisque M donastis C *Cant.* ‖ alumnus] C: alumnum PM alumpnum *Cant.; totum h. l. restituit Alb. Rubenius* ‖ in] c *Lov.* 4: *om.* ‖ acie ς. ‖ XXXXIIII, 1. quodcumque P m. pr. ‖ 2. cum patriam P cum pro patria *vel* cum propter patriam (Ww) *coni.* W. ‖ 3. argentis P. ‖ 4. accendat *Lipsius* ‖ stimulet *Lipsius* ‖ dolor iniuriae *Lipsius* ‖ 5. cum quibus pacem] ς: quibus pacem ‖ censet] ς: censent ‖ 6. ad] cis *coni. Crevierius* at cis *coni.* Ww; *num* ante *vel* ad (*i. e.* at) ante? ‖ (ad Hiberum est Saguntum.)] Ww: *om.* ς (*Lov.* 5.) ad Hiberum et Saguntum *Freudenbergius ann. phil.* 71, 726 *sqq.* ‖ 7. adimis] P *m. pr.*: adimit MCp adimis? [adimis] Ww2 ademisti? [adimis] Hfm *XXIIII*, 808. ‖ adimit: etiam in Hispanias et, inde cessero, in Africam transcendet. transcendet *Freudenbergius l. l.* ‖ spanias P. ‖ africa P. ‖ transcendens C transcendet ς. ‖ transcendes] *I. F. Gr.:* transcendisse ‖ usquam] ς: umquam ‖ ut unquam nobis relictum esset *Ienickius ap.* Wt. ‖ vindicarimus *I. F. Gr.* ‖ 8. habet P. ‖ quos ς. ‖ tuta] ς: tota PMC tot c ‖ adubitabit P m. pr. titubabit *Ienickius ap.* Wt. ‖ 9. bene fixum *uncis inclusi cf. vv. ll. Drak.*, *quae dittographiae suspicionem movent* ‖ omnibus, si destinatum Hf, *H. Sauppius ap.* Ww. ‖ nullum] non telum *G. H. Martinius* (*v. Kreyss. l. l. p.* 27.) ‖ incitamentum] *Laur. Valla:* contemptum PM contemtum c conceptum ς contemtu sui *post Graevium* (*v. infra*) *Martinius* momentum *I. F. Gr.* hortamentum F eo telum *Iac. Gr.* enim telum *F. C. Wolffius*, *Alsch.* eo contemptu telum *ci.* W contemtu mortis telum *Strothius* contemptu vitae telum *M. Hauptius; erat cum cogitarem de* concitamentum, *quo voc. L. Seneca utitur de ira III*, 9, 2. ‖ contemtu ad vincendum hominem (hominem *om. Pal.* 2) ς (*Pall.*) vitae contemtu ad vincendum homini telum *Heusingerus* ‖ contemtu ... acrius telum datum *ed. Camp.* contemtu sui ... acrius telum datum *Graevius* ‖ XXXXV, 1. hiis P. ‖ ponte] m: pontem PCM ‖ 2. quingetis P. ‖ 3. Victumulis] *Strothius cf. F. Lachmannum de font. Liv. II*, 92. 94 *Kreyssigium mel. II*, 27 *Th. Mommsenium d. nordetrusk. Alphabete* (*Mitth. d. ant. Ges. z. Zürich VII*) *p.* 251 *adn.* 110. ‖ 4. maharbali adque P. ‖ instare] c: inspectare PCM. ‖ praenuntiat PC. ‖ 5. maluissent ei C maluissent eis c. ‖ 6. rediere P. ‖ mutata P. ‖ uellet PC. ‖ 7. quodque P. ‖ dominos] Mc: domino PC. ‖ 8. praecatus PC. ‖ et *om.* Bas. a: et ‖ 9. potiendas P. ‖ XXXXVI, 1. hautquamquam P. ‖ 2. et examen] ς: examen ‖ consederat *ex* cosederat *pr. ut vid. m. corr.* P. ‖ 3. ex propinquo copiasque] *I. F. Gr.*: ex propinquo copias c ex quo propinquo copias PCM exque propinquo copias *Laur. Valla* ex loco propinquo copias ς *Petrarca* exque loco propinquo copias *Muretus* ex loco propinquo, copiasque *Kleinius l. l. p.* 22. ‖ 4. densior] c: densor PC. ‖ equorumq; c et equorum W, *at cf. eund. act. ant.* 1847 *p.* 1009 *et* 1013

et ipsam adn. ed. w. ‖ moriens P. ‖ pulvis] p: pulsis P. ‖ ad] c *et teste I. F. Gr.* PM: *om.* PC *teste Alsch.* ‖ 5. annibal P. ‖ 6. inter subsidia *om. Cant., del. Iac. Gr.* ‖ —. ad secundam aciem] *Heusingerus:* ad secundam aciem. *vg.* ac secundam aciem. *praeeunte quodammodo Iac. Gr. ci. Drak.* ‖ aliquandiu PC. ‖ praemi P. ‖ ad pedes] *I. F. Gr.:* ad des P anceps p *rell.* ‖ ad pedes — iverat] ea pugna desierat *ci.* Wt. ‖ venerat] *I. F. Gr.:* iuerat P erat *rell.* ‖ 7. his PC. ‖ propulsatum ϛ. ‖ 8. erat C. ‖ paenes Cp aenes P. ‖ 10. et fama] m *al.*: sed fama ‖ optinuit PC. ‖ XXXXVII, 1. quo] cm: quod PCM quo id W *act. ant.* 1837, 1207. ‖ (et) equitatu *H. Sauppius ap.* Ww. ‖ alpes quae P. ‖ 2. ticinio P m. pr. ‖ adque P. ‖ traiicerent *I. H. Vossius l. l. p.* 270. ‖ 3. ad DC *coll. Pol. III,* 66 *I. F. Gr.*: ad haec, *quod potius ex* ad DCC (ad aec) *videtur ortum esse* PM ad hec C haud c. ‖ moratus c. ‖ ripa Padi] *I. F. Gr.:* rapadi P ripa p *rell.* ‖ labentem PC. ‖ 4. trasnasse p tramnasse P. ‖ annibalem P. ‖ 5. nam neque] ϛ: namque PCMϛ neque ϛ. ‖ ut iam *tuetur Walchius em. p.* 86 *sqq.* ‖ et] sed PC. ‖ fuerunt] ϛ (*Gud.*) *I. F. Gr.* '*Madvig*' *ap. Ing.*: fuerint PCϛ fuerant ϛ. ‖ 6. potiores] c: posteriores PC. ‖ ratem PCM. ‖ 7. circa] citra *Moguntini* ‖ dies] c: die PC *cf. Gell. VIIII,* 14, 25 *C. L. Schneideri gramm. Lat. II,* 1, 356 *sq.*, Hf *ad h. l. adn.* ‖ 8. aciem P. ‖ XXXXVIII, 1 *sq. vocc.* gallis facta est ad duo *iterat* P, *alterum* gallis facta est *del.* p. ‖ 2. accessos P pr. ‖ dimissit p dimissis P. ‖ 4. gauis P pr. ‖ treuiam PC. ‖ iam in] ϛ (*Lov.* 3): iam Pϛ in CMϛ. ‖ collisque] *Alsch.:* collesque *Valla* colusque P locusque CMp. ‖ equiti] ϛ *Valla:* equites ‖ 5. praede P. ‖ 6. praetio P. ‖ 7. iactati] *Doujatius, N. Heinsius:* iactanti PM iactanti' C iactantis ϛ. ‖ 8. uictoriae-quaestri P. ‖ diessexcipiebat P. ‖ 9. praetio P. ‖ Dasio] *I. F. Gr.:* dasiro PM datipro m dati p. r. C. datis p. r. c. ‖ tribiam P. ‖ XXXXVIIII, 1. triuiam P. ‖ 2. liparas] c: liparias PCM *Bött. p.* 75 ad Liparas *Iac. Gr.* ‖ ad *om.* ϛ? Bas. a. ‖ 3. ab] ad P pr. ‖ operiens PC. ‖ 5. lylibei P. ‖ tempestatem P. ‖ ad egatis p degatis P. ‖ 6. sicut haudita P. ‖ praescribit PC. ‖ monetque ut — teneret] M *teste Drak.* ϛ: monetque et lylibaeum firmo tenere (tenerae P) PC monetque — tenere ϛ *cum Lov.* 4 monetque et — teneret ϛ *cum Cant.* monetque et suadet . . . tenere W. ‖ 7. et circa a praetore] m *Sigonius cf. Schadebergium ann. phil. suppl. I,* 422: et circa praetore PM et circa praetorem Cϛ et a praetore circa Wa, *Madvigius ap. Ing.* a praetore et circa Ww et circa *Handius Tursell. II,* 60 *sq. H. Sauppius ap.* Ww. ‖ ad civitates] ϛ (*Handius,* Ww): a ciuitates m a civitate PCM civitates *H. Sauppius,* Ww, *Madvigius* ‖ tribunique suos . . . intendere] *H. Sauppius:* tribuni — ubique suos . . . intenderent *sqq. usque ad* faceret *parenthesi includens Bött. l. l. cf.* W *act. ant.* 1840, 91 *sq.* ‖ suos] qui c qui suos ϛ W *cf. act. ant.* 1837, 1196 *sq. Madvigius* ‖ intenderent *libri* ‖ teneri] tueri *H. Sauppius* teneretur *F. C. Wolffius* tenerent *Kleinius l. l. p.* 23 *sq. totum h. l. multis conii. pertemptans* ‖ paratum bello] *F. C. Wolffius,* Hf: apparatum belli PC adparatum belli *Bött. l. l. Alsch.* ad apparatum belli ϛ? *edd. vett.* apparatu belli m *H. Sauppius* apparatus belli c instructum apparatu belli *ci.* Ww *cf. ann. ph.* 67, 186. ‖ coacta PCM. ‖ ciuaria P. ‖ 8. ne quid ϛ *Sigonius, Madvigius; pro praecedente* et *tum vel* (et) *cum Drak. vel* ut *cum* H *legendum esse admonet* Ww. ‖ oram] p: moram PC. ‖ qui] (qui) *vel* uti (*sic H. Sauppius*) *I. F. Gr.* qui erant ϛ *Walchius em. p.* 89. ‖ aduentante P. ‖ classem missi.] Ww: classem simili PCϛ classem signum c classem. simul ϛ (*sic H. Sauppius*) classem dimissi. Hf classem missis. *Madvigius; erat cum de* classem [missi]. simul *cogitarem* ‖ 9. de] ide P pr. ‖ moderati *Haenischius progr. gymn. Ratibor. a.* 1832 *p.* 5. ‖ lylibaeum PC. ‖ 10. et extemplo Wa. ‖ datum ex (*al.* e) speculis signum] ϛ: datum expeculis M datum e speculis C allatum ex speculis *ci.* Wt, *act. ant.* 1847,

1010. || opido PC. || innanibus P. || 11. haut] c: aut PC. || se] set P pr. || armentis P pr. || aptandaquae P. || 12. recipere P. || 13. detrectauere] c: detrectabere PC. || L, 1. romanus PMC pr. romani c. || 2. et alte P. || nabiumque p natiumque P. || 3. adfatim] ς *cf. adn. Drak. et Bött. p.* 76: adfatim minus || militem PCM. || hautquamquam P. || anima aduersum P. || suas auxit P pr. || 5. capti ς, *at v: Madvigium op. ac. II*, 221. || 6. nobiles *post* classis *iterat* P pr. || 7. messanai erant P messana ierant C. || ti.] ς (*Lov.* 1. 2)? *cf. intpp. ad c.* 6, 3: 1. (t *post* erant *om.*, I *in* L *mut.*) || 8. ornatam armatamque] *ex Alsch. ci.* armatam ornatamque *scripsi:* ornatamque PC ornatam ς. || regiam P. || exercitum' P. || praecatusquae P. || quo ς: ut quo PCM ς utique, quo Hw *cf.* Wt. || 10. sese] m: esse PCM se c. || praeuiturum PC. || lylibaeo PC. || 11. qui P. || lylibaeum PC. || classē P. || lylibaeum PC. || accipere P. || LI, 1. lylibaeocoshieronem P. || 2. duo PCM. || millibus P. || a praetore] Cp: praetore P *cf.* W *act. ant.* 1847, 1006 *sq.* || 4. depulatioque uiuoniensi PC. || 5. excensio PC. || uiuoniensem PC. || 6. simīl P. || maris P pr. || uibonensem C bibonensem P. || 7. exercitum P pr. || coniugitur P pr. || LII, 1. romanorum P. || 2. (uno) *Crevierius* una *Sigonius* || minutus *edd. vett.*: et minutus PM eminutus Cpm deminutus Wa, *Alsch.* comminutus *Drak.* aeger et minutus Hf. || mallebat P. || 3. uictor spectantes P. || 4. mouerint PCM. || 5. millia P. || popul'ri P.' || 6. consules] *Lipsius*, *Drak.*: consulem || 7. ut illa] *ci.* Wt: ob utilia Cp obiutilia P ut alia ς? *edd. vett.* || abolevissent] *Alsch.*: absoleuissent PCM obsoleuissent ς. || 8. primos qui eguissent] *I. F. Gr.*: primosque qui coissent PCM primos quosque qui eguissent *Alsch.* primos quicunque eguissent *ci.* Wt, *act. ant.* 1847, 1023. || 9. cum collegam cunctantem PCM cum uidet collegā cunctantē c. || 10. carauis P (*teste Gr.*) C. || inuasisset P. || 11. sequentes cedentesque cum] *Alsch.*: sequentes cumque PC sequentes quecum c sequentes quaecumque (M?) *vel* quacumque *vel* quocumque ς sequentes quamquam *Aldus* sequente quamquam *Lipsius*, *Iac. Gr.* cedentes sequentesque quamquam *I. F. Gr. Fr. Sanctius* sequentes cedentesque quamquam *Heusingerus* cedentes sequentesque cum W *act. ant.* 1837, 1207 *sq. ann. ph. XXXI*, 195 (— sequentes cedentesque — cumque *idem act. ant.* 1847, 1009 *cf. adn.* Hf sequentes utrimque cum *id. l. I*, 22 *n.* 8.) || hostium Romanis] ς (*v. d. act. lit. Lips.* 1815, 1646): hostium romanos PC hostium romanorum c hostium Romano W quam hostibus Romanis *Tan. Faber* quam hostium Romanis *I. H. Vossius l. l.* quam hostium Romanorum *Alsch.* hostium fuga Romanis *Walchius em. p.* 168 *sq.* || LIII, 1. ceterum romanos fama victoriae fuit ceterum P pr. || maiora P pr. || etferri P. || 2. quid dilatam P pr. || 3. exceptari P pr. || 4. eis] C: his || 5. ingemescant PM. || inquid P. || 6. propinqum P. || occansio P. || 7. necquicquam P. || pareri P pr. || adque P. || consules] C: consulem || 8. ferocius quae P. || 11. taliaquae P. || explorandam P. || uellent PCM. || utriusque PC *cf. ad h. l.* W *act. ant.* 1847, 1018. || LIIII, 1. peraltus PC praealtis (M?) ς *Moguntini* || opsitus P. || equiti ς. || tegendos m. || 2. adque P. || quibus] ς (*var. lect. in cod. Voss.*) *Valla*: uiribus PCM quorum uiribus ς (*Lov.* 4.) || 3. uti] *Alsch.:* ute PCM ut et ς ut ς. || habebitis ς *Aldus* || 4. Ita cum m. e. Magone, m. p. dimisso *Madvigius ap. Ing.* || (Magoni)] *H. Sauppius ap.* Ww: magoni *libri* cum Magone *A. Perizonius* || commissis *vel* permissis *I. A. Roëllius* || in *om.* PCM. || eligere PC. || 5. pranderet P pr. || 6. postremo P. || consilium ς locum consilio ς (*Berol. m. alt.*) || certamen eduxit *ci. I. F. Gr.* || 7. appenninoque PC. || paludum C. || 8. adque P. || 9. insequentis PC. || essent M? ς. || et simul lassitudine] ς: et similitudine PCM simul ieiuni, *I. F. Gr.* (ex lassitudine); et simul *Kleinius l. l. p.* 25. || *alterum* et *om. I. F. Gr.*, *Kleinius* || LV, 1. fatis P. || per]

prae P. ‖ adque P. ‖ 2. baleares C. ‖ levem] *cf.* W *act. ant.* 1837, 1208: levemque ς *v. Pol. III,* 72 ac levem, *in quod et ipse incideram, Heusingerus* ‖ firme P. ‖ decem millia P. ‖ divisos] ς*? Aldus in erratis:* diuersos ‖ 3. effuse] *I. A. Ernestius, I. H. Vossius l. l.:* effusoes P effusos *rell.* ‖ ad P a C. ‖ refugientibus et resistentibus *coll. Pol. l. l. ci.* W. ‖ 4. romàni ς*? ed. Mediol. a.* 1505 romanorum ς *Moguntini* ‖ 5. a Baliaribus] ς (*Gaertn.*): ab alpibus PCM ab āleribus c. ‖ deducte P diductae *Drak.* ‖ 6. effecit] Cm: efficit PM. ‖ millibus P. ‖ millia P. ‖ ab alearibus C abalaribus PM a baliatoribus m. ‖ 7. ab P. ‖ imminentes *Eichhoffius animadvv. III,* 5 *sq.* ‖ 8. quas] ς *Valla:* quam ‖ 9. baleares PC. ‖ intulerant ς (*Lov.* 5.) ‖ latebris ς (*Lov.* 3.) ‖ praelata *Gebhardus adn. ad lib. II,* 14, 7. ‖ aliquandiu P. ‖ elepantos P. ‖ 11. velites] P: pedites p *rell.* ‖ ad id] P *teste Gr.* ς: ad P *teste Alsch.* CM ad h c. ‖ uerrutis P. ‖ auersus P. ‖ LVI, 1. prope] in prope, *quod ex sq.* in suos *recte derivat* Hf, P propequeς (*Lov.*3) *Ascensius* ac prope *H. Sauppius ap.* Ww et prope *F. G. E. Rostius op. Plaut. I,* 308 *Alsch.* inde prope *vel* inde propeque Wa inde et prope *ci. Alsch.* ‖ e media *I. F. Gr.* a media *Lipsius et sic vel* media ab *Rupertius* ‖ admininistrum P pr. ‖ cornum PCM. ‖ Hannibal] Mς: hannibal • C hannibali P hannibale c Hannibal. ii *Alsch.* Hannibal. ibi W. ‖ aut P. ‖ eoque] W: quoque ‖ nouus quoque m *Cant.* ‖ eoque — additus] additusque novus terror *I. F. Gr.* ‖ 2. millia P. ‖ alibi] W: alii PCMς aliter ς alia *Aldus in err. I. F. Gr.* ‖ mediam Afrorum aciem, qua *I. F. Gr.* ‖ 3. nequae prae P. ‖ qua suis] ς: qua uis c sua uis PCM suis ut m. ‖ 4. adsumpti P. ‖ 6. adsumpsit PC. ‖ 8. reliquum [sauciorum] ex Hf; *vel lacunam h. l. statuendam vel* strage *pro* parte *scribendum esse ci.* W. ‖ traiiceret *I. H. Vossius l. l.* ‖ 9. haut quia p haut qua P. ‖ sentire — tacito *om.* C. ‖ praemeretur P. ‖ LVII, 1. (Romanam) *I. F. Gr.* ‖ quo a] Hf: qui a C qua PM quo ς. ‖ 2. atticinum p atticinium P. ‖ duces quas alias *post* alios *om.* C. ‖ 3. *distinxi ex F. Haasii ad schol. Reisig. p.* 356 *sententia cf.* W *ann. phil. XXXI,* 201 *LXVII,* 177. ‖ 4. iterum, *quod ob* ceterum *excidisse vidit Heusingerus, add. Glareanus* ‖ 5. et ut quaeque] F: et

e

quaeque P (M?) et q quae C et qua *I. F. Gr.* atque quae *Drak.* et qua quaeque *ci.* Wt. ‖ subueheret PM. ‖ 6. expugnandi] P, *Perizonii, Lipsius:* oppugnandi ‖ adhortus P. ‖ 8. egreciae P. ‖ 9. inde] ς: in PC *del.* c. ‖ Victumulas] *Th. Mommsenius:* uictumuias PCM *cf. adn. ad c.* 45, 3. ‖ 10. frequentaberant P. ‖ conpulerat] c: conpulerant ‖ 14. omnis] c: omnes ‖ LVIII, 1. longi inde temporis] *I. F. Gr.:* longis inde temporibus ‖ 2. adiungiturus PCM. ‖ 3. appenninum PC. ‖ prima C primao P primo C *sup. lin.* p. ‖ arma] omnia *coll.* §. 8 *Kleinius l. l. p.* 25 *sq.* ‖ 4. neg' P. ‖ auersi' P. ‖ 5. celum PC. ‖ capti] ς: captis ‖ 6. uissenti esset P pr. ‖ loca PC. ‖ nececessarium P pr. ‖ 8. leuato PCM. ‖ gelidam P pr. ‖ essent P. ‖ 9. extollere] P: atollere (*sic* C) *vel* attollere *vel* adtollere *rell.* ‖ torrentibus PCM. ‖ vix] m *in mg.* ς: uis P suis CM suis uix *Cant.* ‖ nō poterant c. ‖ 10. recepere] ς*? ed. Mediol. a.* 1505: recipere ‖ locis] c: locus ‖ 11. hiis PC. ‖ adsumpti P. ‖ LVIIII, 1. degressus] ς *I. F. Gr.:* digressus ‖ appennino PC. ‖ millia P. ‖ 2. adque P. ‖ 4. expectare *Fleckeisenus* ‖ 5. ora P. ‖ nequicquam P. ‖ nullam P pr. ‖ 6. robore mediis] P *m. pr. corr., Lipsius:* roborē diis P *ante corr.* robore de his C *rell.* robore medius *I. F. Gr.* robore e mediis *I. H. Vossius l. l.* ‖ 7. magis ulla saeva aut] *scripsi:* ulla magis saeva et *Laur. Valla* magis ulla saeva et WHf magis ulla' aea ut P magis ulla ea aut C ulla magis dubia et *I. F. Gr.* ‖ ea dies ς *Valla* ‖ sivisset] ς (*Lov.* 2)*? Vallae adversarii Facius et Panormita:* quiuisset P *teste Alsch.* ς *Valla* quisset C uisset P *teste Gr.* sisset *ci. I. F. Gr.* ‖ 8. et sicut] sicut C. ‖ 9. aliquod P. ‖ sunt erfecti P in *spscr.* p. ‖ 10. crederent

PCM. || LX, 2. rodani C. || pyreneosque P. || Emporis] ϛ (*Harl.*): emporiis c temporis PCM. || 3. Laletanis *ci. Doujatius cf. F. Lachmannum de font. Liv. II*, 86 Iaccitanis *Lipsius cf. Kreyssigius mel. II*, 34 lusitanis C. || nobis PM pr. || 4. gratia] *add.* Hf: facilitatis *add.* W lenitatis (*vel* liberalitatis *vel* comitatis *ed. min.*) *add. Alsch.* || clementiae cm. || iam] *v. Walchium em. p.* 90: etiam *I. H. Vossius l. l.* || eosed P. || parta ϛ *A. Perizonius* || aliquod P. || hiis PC. || 5. Hannonis cis] ϛ (*mg. Voss.*) n en *Sabellicus:* annonis cis P hannoni * cis * C hannoni cis ϛ (*Pal.* 2) annon insciens M. || ad] ac P. || 6. annono P. || messe P pr. || malleque P. || aduersos duos P. || 7. millia P. || aliquod principiis P. || Cissis] *Alsch. v. c. LXI*, 1: scissis || 8. superlex PC pr. || 9. pyrreneum P. || LXI, 1. fama acciperetur *Kiehlius mnemos. I*, 98. || ad Cissim] P: ad scissim CM (*Cant.?*) *del.* c *om. rell. prob. I. H. Vossio l. l.* || 2. tharracone PC. || palantis C. || neclegentiam P. || 4. et spicio P pr. || fama P. || navium] *I. F. Gr.:* pauium *ex* pauiu *corr.* P paulum CM *Cant.* paululum ϛ. || 5. Ilergetum] ϛ (*Gaertn.*): ille argentum || 6. hostico cis] *Alsch.:* stoicosis PCM stoicohis *vet. cod. Sabellici* hosticosis *Sabellicus* || uersus m. || caedit PC. || invasisset — quae *om.* C. || 7. multatos] mϛ: multos || 8. ausetadnos P pr. || adque P. || urbem PC. || obiressa PCM. || Lacetanos *cf. c. LX*, 3 *et Kreyssigium l. l. p.* 35. || urbe] ϛ *Ascensiana:* urbem || intrarent uellent PC. || 9. ad] an P. || 9. utabatur *si recte Alsch. intellego* P pr. || 10. coniectistis P p. || 11. amusiciis PC *fort.* Amusicis *vel* Amusicius (*sic* ϛ) *Alsch.* || deduntur. Tarraconem] deducuntur. tarrachonē C deducuntur tharraconem P deducuntur tarraconem. M *al.* || LXII, 1. aut] et *I. F. Gr.* et *Alsch.* || multam P. || religionem] c: regionem || 2. triumphum] *sic etiam Val. Max. I*, 6, 5, *etsi mancis h. l. codd., videtur legisse:* io triumphe '*Belgophilus*' (*P. Burmannus? cf. Drak. ad* §. 20) *obs. misc. V*, 201 *a Drak. l. — Cobetus mnemos. I*, 98. || clamasset PC pr. || 3. bobem PC pr. || adque P. || tumultum PC. || 4. hastam] *Sabellicus:* hostiam *libri rell.* hostia P. || *fort.* (se) *A. G. Cramerus not. ms. ad Gell. IIII*, 6, 2. || adque P. || puluinari ϛ (*Lov.* 3.) || 5. species — uisas ϛ (*Hafn.*) Bas. b. || nec] et c. || ullo] illos PCM illis *etc.* ϛ. || pluvisse] *sic etiam Prisc. X*, §. 11 *p.* 881 *P*, *quo modo si vv. dd. inst. gr. libros citare vellent, nec Krehliana pagina nec mea opus esset* || extenuatae PCM *al.* || 6. decemuiris PC pr. || 7. urissis PM, *quod vet. dittogr.* urps (*vel* urbs) s. is (seu urbis *sc.*) *videtur innuere* || 8. Lanuvium ad Iunonis] *I. F. Gr.:* lanuium et iunoni PCM ϛ lanuuium (lauinium *al.*) iunoni ϛ Lanuvinae Iunoni *H. Sauppius ap.* Ww. || Aventino] c: aduentino P adauentino C. || dedicaverunt] *Lipsius cf. Kreyssigium mel. II*, 36: edicauerunt P edificauerunt (*vel* aedificauerunt) p *rell.* || (ubi sortes adtenuatae erant) *Kiehlius mnemos. I*, 98 *sq.* || erat P. || 11. uota quae P. || sybillinis P. || ex] et P. || LXIII, 1. hae] PC: eae || 2. hic] PCϛ (*mg. Oxon. N*): huic cϛ hac ϛ (*Lov.* 3.) || provinciam Mcϛ. || certaminum] irarum c. || 3. quamq; *vel* quamque *vel* quam claudius ϛ quamque gladius m quemque cladius PC quemque gladius M. || aduerso senatu tantumque uno *vel* adversante senatu, uno *ci. I. F. Gr.* || cuive senator] *I. A. Roëllius:* quiue senator P quiue senatoris p *rell. fere omnes* cuive senatorius *Lipsius* (*cf. Kreyssigium mel. II*, 37), *Strothius* || amphorum *ex Charis. p.* 41 P. (*cf. Prisc. VII*, 9 *p.* 733 *P. inc. fr. de nom. et pron. p.* 128 *Eichenf. Osannum Beitr. z. gr. u. r. Littgsch. II*, 327 *sq.*) *ne quis confidentius huc inferendum putet, Livii nomen a cod. Charisii abesse admoneo cf. H. Keilii ad Char. p.* 56, 4 *sqq. adn.* || 4. adfluctus P. || suasori] c: suasore || plebem] c: pleuem || 5. feriarum mora] p: feriarumora P. || 7. adque P. || ne nunc C. || conscientia spretorum] *I. F. Gr.:* conscientia spraetorum P conscientias praetorum CMϛ. || 8. solemne P. || 9. pro-

fecturus, *Lipsius* || capitoliom P. || paludatis PC (*cf. Kreyssigium ann. ad lib. XLI—XLV p.* 24) paludatus paludatis *ci.* Wt *cf. act. ant.* 1847, 1022. || in—profectum *om.* C. || profectus Mp. || audaliter P. || cauca P pr. || 10. magistratum] c: magistratuum || paenates P. || 12. senatū P. || 13. magistratuum PC. || proripisset PM pr. prorupisset C. || 14. (in) *I. F. Gr.* ut *Dukerus* || 15. consule] c: consulem || in] et in PCM. || appennini pc appenninum PC.

Lib. XXII. *in periocha* ruperant *Naz.* ς. || ab Atherbale] adherbale ς a maharbale ς *ed. princ. cum Liv. c.* 6, 11. || *post* mortuae sunt: quod subito et nimio quis gaudio moriatur *add. Naz.* || territum *add. Aldus* || pugnae] pugnare *Naz.* || inter pasilianum *Naz.* ς. || nonaginta] octuaginta ς (*Leid.*) octoginta *Liv. c.* 49, 17. || Opimia] ς *Liv. c.* 57, 2: opima *Naz. Guelf.* oppimia *vel* opinia *vel* oppia *vel* opia ς. || Floronia *Liv. c.* 57, 2. 3: florentia *libri* || I, 1. ver] *Laur. Valla*: uero || adpetebat, atque] *ci. Alsch.* Wat: adpetebatque P appetebatque C appetebat, cum *Valla* appetebat, et ς (*Hafn.*) || movit] ς *Valla:* metuit || et nequicquam *Valla:* et neque eo qui iam

a

PM & neque eo q iam C et nequiquam iam *ci. Alsch.* || 2. Galli] cς: gallis || 3. in] ς: *om.* || petitusque] ς Bas. a: petitusque est || principium P. || 5. esse?] ς *Lipsius:* esset || 8. autem] cς: audes PCM Sulcis *Iac. Gr.* sudes *vel* rudes ς *Stinnerus animadv. ad nonnullos Liv. locos in progr. gymn. Glac. a.* 1833 *p.* 1 *sqq.* || 10. ipsum] ς: ipsorum PCM ipsius ς; *nomen propr. subesse opinatur* W. || manasse respersum] C: manasse spersum P manasse sparsum *rell.* || in Antiati] *I. F. Gr.:* in antii PCMς antii ς. || 11. sortes adtenuatas unamque sua sponte excidisse *Fleckeisenus* || 12. ac] ad ς. || 15. lactentibus] c: lactantibus || 16. cordi dis esse *Heusingerus et sic vel* cordi esse dis *et in proxime sqq. ex* C praeferretur *ci., sed sprevit Alsch.* || esse] mς: esset || divis carmina] *M. Hauptius nunt. soc. lit. Sax. cl. h. ph.* 1850 *p.* 104: diuinis carminibus *libri* Divis carminibus ς (*Recan.*) *prob. Iac. Perizonio* Divi suis carminibus *vel* Divi in carminibus *Iac. Gr.* di divinis carminibus *Alsch.; erat cum* divinis carmina numinibus *conicerem* || profarentur] *I. F. Gr.:* praefarentur *libri* preferetur *unus* C. || 17. decemvirorum] ς *I. F. Gr.:* id uirorum || 18. quantum] Mς: quintum PC quantam *I. F. Gr.* || conferrent quique PCM. || quin] Mς: que PC *del.* c. || inde PC pr. || 19. (et eum) *I. F. Gr.* || 20. io Saturnalia *P. Burmannus, cf. misc. obs. V*, 201 saturnialia P. || clamata] c *I. F. Gr.:* clamatam PC clamatum *rell.* || II, 1. Romae diis habendoque *Crevierius:* Diis Romae habendoque ς (*Berol.*) *ed. Ascens. a.* 1513 romae distrahendoque PCMς. || praeuenisse PC. || 2. Arnus] *cf. F. Lachmannum l. l. II*, 89 *sqq.* || 3. at spanos P at hyspanos C; at *ex* inundauerat *iterari vidit Alsch.* atque hispanos *ci. idem* ac Hispanos ς *I. F. Gr.* hac Hispanos ς. || et id] Hm *XXIV*, 796 f: et *libri* id *I. F. Gr.* || erat *om.* CMς. || 5. emergentesque *I. H. Vossius l. l.* || 6. neque prolapsi adsurgere *Crevierius* || neque aut] *A. Perizonius:* aut *libri* nec aut Ww. || (aut) animos *I. F. Gr.* || sustinebant] *num* sustinere? || 8. aquas] aquis Cς aqua ς *Finckhius rhet. Gr. ed. Walz. IX*, 748, *act. ant.* 1855, 168. || 9. aut] *vel* aliis *addi posse, sed non addenda esse censet Walchius em. p.* 178 *sq.* vel *add. Dukerus* || cubili Cp *Alsch., at cf.* Hm *XXIV*, 805 cumbili P. || 11. tamen] tandem ς *D. Heinsius* || III, 1. incirca M iam circa Wa. || 2. cognouisse C. || erat] *sic teste Gron. et* P: erant PCM *teste Alsch., at v.* Wtw *coll. act. ant.* 1847, 1017 *et* Hm *l. l.* || 4. maiestatem C. || 6. a Faesulis Senam (*vel* Cortonam) petens *ci.* Ww a Faesulis per patentia *F. Lachmannus l. l. II*, 88 *sq.* || Faesulas petens, medio inde *ci.* Wa Faesulas petens, inde medio *ci.* Wt. || a Faesulis medios Etruriae agros *I. H. Vossius l. l.* a Faesulis per medios Etruriae agros *C. E. Putschius ap.* Ww2. || et, a Faesulis

profectus, laeva (*vel* et Faesulis profectus, a laeva) relicto hoste Etruriae agros praedatum petens *Cluverius Ital. ant. II*, 3 *p.* 509. 580. ‖ 7. posquam C. ‖ 9. iratus] ς: ratus ‖ cum proposuisset] *ci.* Hf: cum PCMς cum dedisset ς (*Harl.*) proposuit. Quin ς? *edd. vett.* ‖ 11. labsum PC pr. ‖ 13. uetænt c uetent ς. ‖ obtorpuerint Cς. ‖ 14. dissenserant a consule *Mehlerus mnem. I*, 99. ‖ IIII, 1. qua magis PMς. ‖ 2. infra Trasumennus subit] *scripsi:* in trasymennum (thrasymennum P) subit PCM in Thrasimenum sidunt *I. F. Gr.* in Trasumennum subsidunt Hm *XXIV*, 797 in Trasimenum (*al. al.*) subeunt ς Trasimenus subit *edd. vett.* ‖ id] ς: om. ‖ 4. decepere] *Lipsius:* deceptae PM decoepte C. ‖ 6. qua cuique] ς *Prisc. X*, 43 *p.* 901 P: quaque ‖ collibus] *Lipsius:* uallibus ‖ eo magisque M eo magis *Heusingerus* ‖ 7. cum clamore c. ‖ prius, undique orto, quam *distinxit Büttnerus l. l. p.* 60 *sq.* undique orto prius, quam *Rupertius* undique orto, prius quam *Walchius l. l. p.* 131 *sq. at cf.* Wl *I*, 5. ‖ quam *om.* C. ‖ sentit P pr. ‖ V, 1. re] c: *om.* ‖ trepida re ς. ‖ vertente] C *I. F. Gr.*: uertentes ‖ adire audirique] ς? *Gebhardus:* adiri audirique PMς (*Pal.* 2) audireque C *om.* ς. ‖ stare ac] P *pr. corr.*: sta ac P stare et *rell.* ‖ 2. non enim *ci. Alsch.* ‖ 3. ordinem sed (*i. e.* ordi-
s
nem et) PCM pr. ordinem miles et *Alsch.* ‖ noscerent] ς (*Pal. pr.*) *edd. vett.*: nosceret PCς nosceret miles ς. ‖ 4. strepentium] terrentium *Heusingerus* ‖ 5. reuertebat M uertebat C retro vertebat Wa. ‖ 6. capti] P (*'optimi' I. F. Gr.*): facti P *pr. corr.*, *rell.* ‖ 8. (animorum) *Doujatius* armorum ς (*Gud.*) *I. F. Gr.* ‖ VI, 2. labore C labare c. ‖ 3. hostem PCM. ‖ consul en] *I. F. Gr.*: consulem Pς consul Cpς consulem: en W *cf. ann. phil.* 67, 182. ‖ 4. triari PC. ‖ 5. evadunt] P *pr. corr.*: uadunt ‖ et] c: ut ‖ 6. umeribus P umerisve (*vel* humerisve) Wt, *act. ant.* 1847, 1013, *ann. phil. l. l.* ‖ 7. aut nequidquam fessi vada retro *I. F. Gr.*: haud necquidquam festi uadarentro P haut nequiquā (haud nequidquam p) festinauerant retro Cp. ‖ 8. exaltu P exalto C e saltu *ci. Alsch.* ‖ 9. denique *I. F. Gr.*: adinique P adinique P; *aliter olim locum temptavit* Wl *I*, 24 *n.* 9. ‖ tum] ς: cum ‖ 10. ne] nec PC ac ne *coni. Alsch.* ‖ partim PCM. ‖ VII, 2. caesas P caesa sunt *Alsch.* ‖ aversis] ς *I. F. Gr.*: aduersis PCMς diuersis ς. ‖ 3. duo milia] mille (M)ς *Pol. III*, 85. ‖ (utrimque) *Iac. Perizonius* ‖ 4. haustum] austum PC (*v. modo Lachmanni ad Lucr. p.* 295 *comm.*) auctum *Walchius l. l. p.* 159 *sqq. at v.* Wl *I*, 2 *sqq.* ‖ 5. corpora suorum] ς: corpora eorum PCMς; *coniciat quis* corpora Poenorum ‖ 7. atlata PC. ‖ 10. dispreti C dispraeti P distracti Wt, *act. ant.* 1847, 1011. ‖ 13. conplexu] *Val. Max. VIIII*, 12, 2 *Alsch.*: conspexu P (t *sup.* x *add.* p) conspectu C *rell. cod. Val. Guelf.* 889. ‖ 14. orto] Pς *Valla:* ortu ‖ curiam PMς W *l. l.* 1005. ‖ quibus copiis ς. ‖ VIII, 1. propraetore missa] propere missa *vel* propere praemissa *ci.*, *sed merito sprevit Alsch.* ‖ ab] a p. ‖ 3. quam in valido *ci.*, *sed repudiavit Drak. cf. v. d. act. lit. Ien.* 1811, 20, 153. ‖ ualitudo CMς ‖ 4. incideret *ci. Ingerslevius* ‖ 5. sed quia et *Muretus* ‖ populo P pr. ‖ 6. prodictatorem] ς (*Lov.* 2) ? *ed. Ascens. a.* 1513 *v. c.* 31 §. 8 *sqq.*: dictatorem ‖ 7. pro urbe ac penatibus] F, *Alsch.*: ac penatibus (paenatibus PC) pro urbe PCMς ac cum penatibus pro urbe ς *Stinnerus l. l. p.* 7 *sqq.* ad penatis (*vel* penates) pro urbe *I. F. Gr.* a penatibus pro urbe *Iac. Perizonius* ‖ VIIII, 2. nimis] ς: minus Mς minu' c minue PC. ‖ 5. quietis] *I. F. Gr.*, *Doujatius:* quieti (*cf. Stinnerus l. l. p.* 9 *sq.*) ‖ 6. collēgae exercitusque] Bas. a: collegae et exercitus *ed. Ascens.* collega exercitusque PC (ς?) collega et exercitus Mς. ‖ 7. auspiciorumque quam] ς (*'vet. lib.' Sigonii*) ? *Sigonius:* auspiciorum PDMς auspiciorumque ς. ‖ 8. non ferre P pr.; *fort.* non fere *Alsch.* ‖ 9. Marti] ante *Ph. Rubenius* ‖ 10. ver] ς: ueri PCMς ueneri cς. ‖ 11. ex collegii] ς? *edd. vett.*: ex collegio PCMς

cum collegis ex *Pighius ann. Rom. II*, 155 *et vel sic vel* et collegas de *I. F. Gr.* ‖ X, 1. collegium praetore] *Lipsius cf.* W *ann. phil.* 67, 182: collegio praetorum ‖ 2. (ne haec sic fieri) *Lipsius* ‖ (haec sic fieri) *Vrsinus* ‖ proximum stet ut uelim W *cf.* Wl. *I*, 23 *act. ant.* 1837, 1210; 1847, 1008, *ann. phil. l. l. p.* 183, *ni lacuna hoc loco statuenda sit* (Ww.) ‖ sicut velim eam esse salvam, servata erit] *M. Hauptius:* sic uelim eamque saluam seruauerit PMς sic uelim eā si saluam seruauerit C sic ualidam saluamque seruauerit (*vel* seruauerint) ς sicut uelim eam, salua seruata erit *Vrsinus* sicuti mea, quae salva est, servata erit *vel* si urbs Roma, quae salva est, servata erit *vel* sicuti maxime, cum salva est, servata erit *I. F. Gr.* ‖ quod duellum — Alpis sunt] *huc collocant Lipsius, I. F. Gr. et voc.* ut *post* sunt *inserto Crevierius: post* datum — Quiritium *exhibent codd.;* donum datum (*sic*) — Quiritium *post* iusserit *ponit Vrsinus* ‖ 3. exuiillo P exui illo C e suillo *ci. Alsch.* ‖ bovillo] m *teste I. F. Gr. obs. IV*, 14 *p.* 693 *ed. Lips.*, *Sigonius:* nouillo P nouello C. ‖ 4. faxi P. ‖ 5. clepsit] *tironum causa scripsi cum* ς: clepset PMς *cf. Corssen üb. Aussprache etc. I*, 212 *sqq.* W *act. ant.* 1847, 1008 cleps. et C. ‖ coeptum PM ceptum C. ‖ 6. prope PC. ‖ antidea] ς (*cod. Lips.*) *Vrsinus cf. C. L. Schneiderum Elementarlehre I*, 260 *Ritschelium mus. phil. VII*, 566: ante id ea ‖ 8. supplicatumque iere cum] *I. F. Gr.:* supplicatum qui regum P supplicatūq. regū C. ‖ publicae *I. F. Gr.* ‖ 10. editum] Bas. b: edictum ‖ XI, 1. quoduel P quotque ς (*Berol. m. alt.*) *Bisschopius mnemos. I*, 99. ‖ esset PCς. ‖ 3. permageiequitum P. ‖ 4. ut ii] *vel* ut hi *I. F. Gr.:* uti ‖ et ex agris *ci.* Wt. ‖ dimigrarentP. ‖ 5. rei ei *Gruterus* ‖ progredientem] ς (*Oxon.* D, *gloss. Berol.*): prodientem PCMς prodeuntem ς (*non* '*optimus*') *I. F. Gr.* ‖ viatorem misit] ς: uiatore misso PCMς substitit (*vel* procedit) viatore misso *ci.* W. ‖ 6. consanum PCMς. ‖ 7. navibusque quae ad] ς (*Harl.*) *I. F. Gr.:* nauibusq. (*vel* nauibusque) ad PCς nauibusque ut ad c nauibus ad ς navibus quae ad W *act. ant.* 1847, 1013. ‖ 8. et] ς: ita ‖ XII, 1. diem] ς (*Berol.*) *ed. Ven. a.* 1495: die ‖ 3. Aecis *coll. Polyb. III*, 88, 9 *I. F. Gr. cf. du Rieu de gente Fabia p.* 319. ‖ 4. victos tandem? quo Martios animos Romanis? debellatumque et concessum Poeno propalam W *act. ant.* 1847, 1012 *sq.* ‖ (quos)] *Valla:* quos *libri*, *Kaestnerus quaest. Liv. p.* 6 *sq. B*(*ernaysius*) *mus. phil. V*, 308 *sq.* suos *Salmasius*, *I. Perizonius* quoque *I. F. Gr.* illos *M. Hauptius nunt. soc. lit. Sax. cl. h. ph. a.* 1850 *p.* 104 antiquos *Ienickius ap.* Wt, Hf aliquando *ci.* Ww quamvis *Otto div. Liv. p.* 19 *sq.* quondam *olim Alsch.* ‖ quos Martios haberent animos *ci. Alsch. ed. min.* ‖ Martios animis Romanos *I. F. Gr.* ‖ habere crebebat *sup.* Romanis de *add.* c. ‖ debellatumque quin et concessum Quinto propalam *B. l. l.* ‖ debellatumque, concessum quum (*vel* quod) propalam ... esset *Kaestnerus l. l.* ‖ concessum] *edd. vett.:* concessumque PC concessum quae c concessum quasi *Otto l. l.* ‖ 5. incensus] ς: incensum PCMς incessit *Muretus* ‖ 6. novi dictatoris] *Madvigius ap. Ing.:* novi ductoris *I. F. Gr.* non uim dictatoris *libri* ‖ 7. aequom P. ‖ obsistebat PC. ‖ 8. necessari P pr. necessarius *Hauptius l. l. p.* 104 *sq.* necessarii W *ann. phil.* 67, 183 w. ‖ cogerent W *ll. ll.* ‖ 10. finitimo receptu] *Lipsius:* finitimorum receptumquae P *cf.* Wt *II. p. XV.* finitimorum receptūque Cc. ‖ 10. in his PC, *om.* M *teste Drak.*, ς? trinis *I. F. Gr.* ‖ 11. impar erat] *Iac. Gr.:* imperabat ‖ 11 *sq.* habebat, ferox — consiliis: ac *Heusingerus* ‖ 12. pro cauto] ς: et cauto PCς et pro cauto Mς. ‖ et premendo W *ann. phil.* 67, 183 *sq.* ‖ premendoque superiorem, quae] *I. F. Gr.:* premendorum superiorum quae cς premendorum (praemendorum P) superiorumque PC. ‖ XIII, 1. cladibusque ς et cladibus ς (*Lov.* 4?) ac cladibus *ci.* Wt. ‖ 3. Campanos] campanis P

campania C campaniā c. ‖ 6. *post* nominum pro: nuntiatione os Casilinum pro] *add.* W *et Madvigius teste Ing.:* nuntiatione oris vitium Casilinum pro *add. Hauptius mus. phil. I*, 474; *aliter h. l. alii cf. adn. Drak. et Alsch. ac Bezzenbergerum emend. del. p.* 21. ‖ Caiatinumque] *G. Stierius act. ant.* 1852, 204 *sqq.*, *Kiehlius mnemos. I*, 99: calatinumque ‖ 8. eodem die cς codem PCMς. ‖ 9. maherbalem PC. ‖ 10. aquas uesanas PC. ‖ XIIII, 1. quum *I. F. Gr.:* quam *libri* postquam *Alsch.* ‖ ducente tam prope, de *Putschius ap.* Ww2. ‖ prope ad seditionem accensi quidam. Siluerant Hw2. ‖ seditio accensa] *Lipsius:* seditio (sedicio C) ac de seditione (sedicione C) accensi *libri tantum non omnes* seditione accensi *praeeunte quodammodo* ς (*Berol.*) W *ann. ph.* 67, 184 w. ‖ 2. quieverant] *I. F. Gr.:* quidam fuerant *libri fere omnes* quieti fuerant *Lipsius* ‖ 3. ventum, et] *I. F. Gr.:* uentum est ‖ 4. spectatum istuc] Wa: spectatum est hoc PCM spectatumne huc ς *vg.* spectatum huc m; *num* spectatum istoc? ‖ 5. Samnis] samnitis PC. ‖ 6. praeter quam oram illi ς? Bas. a: praeterquam per oram illi suam PCς praeterquam quod per oram illi suam M?ς praeter quam nuper oram illi suam W *v. act. ant.* 1847, 1010. ‖ 7. indignantes *Herwerdenius obs. crit. in fragm. com. Gr. thes. LXV. p.* 139. ‖ et hannibalem PCMς (*Lov.* 4), *unde excidisse aliquid arbitratur* Wt. ‖ lenti ς. ‖ 11. Veios allatum est] *I. F. Gr.:* Veios allatum ς (*Lov.* 5) Veios allatum esset ς (*Pal.* 2) uelos allatus Cp ueluos altus P Veios allatus est nuncius *etc.* ς. ‖ altum] ς? *Valla:* alium ‖ qua]q. P que C quae Mς *prob.* W (*v. act. ant.* 1847, 1005), *cui tota haec sententia glossema videtur esse haustum ex lib. V*, 48, 3; *pro gloss. habet etiam Cobetus nov. lect. p.* 69. ‖ 14. arma capias] *Madvigius ap. Ing.:* armari capias P armari copias *rell.* ‖ armari copias oportet et deducenda res *vel* armes copias oportet et deducas *I. F. Gr.* ‖ et descendas] Hf, *Madvigius:* et deducendas *libri* deducendas Bas. a. ‖ iis PC istis *ci.* Wt. ‖ segnibus] ς: sensibus ‖ 15. suffragium PCMς. ‖ ducem] *I. F. Gr.:* duci ‖ XV, 1. illis] *ed. Paris. a.* 1573 *cf.* W *act. ant.* 1847, 1020: iis ς (*Harl.*) aliis *rell. Stinnerus l. l. p.* 14 *sqq.* ‖ iam et Romae *I. H. Vossius l. l. p.* 271. ‖ aestimantis reliquō P. ‖ 2. summa ope petiti] *Alsch.:* summa oppetiti P *teste Alsch.* Cς summoppetiti P *teste Gr.* summopere petiti *I. F. Gr.* ‖ 3. Calliculam] Bas. b *v. c.* 16, 5: gallicanum ‖ diremptā C pr. ‖ afalernumacampanum P a falerno a campanum M pr. a falerno a campano C pr. a falerno ac campano mc. ‖ diuiditur MC. ‖ 4. exploratore C. ‖ 5. ubi] urbis P urb' C urb'e c ubi vidit *ci. Alsch.* ‖ vidit *post* vicos *inserit Otto div. Liv. p.* 21. ‖ vidit] ς: *om.* ‖ 6. quiquem tuto PC. ‖ 7. ipsa eum cum *ci.* W. ‖ 10. itaque et ipse et *I. F. Gr.* ‖ (rursus) *I. H. Vossius l. l.* ‖ 11. nae P. ‖ ab Sinuessa] *I. F. Gr.:* ad minuessa C adminuissea P adminuisse Mp *al.* ‖ XVI, 2. [peditibus] equitibusque Wl *I*, 22 *adn.* 8, *praeterea in h. l. distinguendo sibi non constans cf.* Watww2; *emendandum censuerunt aliter alii cf. I. F. Gr. et edd. inde a Drak. adnott. et I. H. Vossium l. l. p.* 271; *optimorum librorum lectionem recte distinctam servavi cum Madvigio ap. Ing.* ‖ captim P camptim C. ‖ procurando PC. ‖ 4. capuamet P cāpania et C. ‖ poenisl'us (*i. e.* poenis vel poenus, *quod vidit Alsch.*) P Poenis abditus (*vel* inclusus) W *act. ant.* 1847, 1010 *sq.* poenis tunc CMp. ‖ Formiana] *Sabellicus:* fortuna minas P fortunae minas CMp. ‖ Literni] *Sabellicus:* literne P liternae M liternas C. ‖ stagnaque et] PC (*al.*?): stagnaque ‖ perhorridas] P: perhorrida ‖ silvas] (*vel* situ oras) W *act. ant.* 1847, 1011 *cf. ann. ph.* 67, 184: situas P situ p *rell.* ‖ 6. ludibrium oculorum speciem terribilem PCMς ludibrio oculorum speciem terribilem *ci. Alsch.* ‖ 7. fallacis consiliis P pr. fallacibus consiliis *ci. Alsch.* ‖ *verbum, fort.* colligantur, *ante* praeliganturque *excidisse censet* W *l. l.* 1013 *sq.* prae [paran-

tur al]liganturque *id. ann. ph. l. l.* ‖ 8. (primis tenebris) nocte] *vel* (primis tenebris) per noctem W *cf. act. ant. l. l. p.* 1014 *ann. ph. l. l.:* primis tenebris nocte C primis tenebris noctem, *ead. m. add.* noctes P primis tenebris noctis ς primis tenebris (noctis) *Herwerdenus l. l. thes. LXVI.* ‖ id armentum] ad sarmēta C. ‖ agere P uertiem C. ‖ XVII, 2. accensis in cornibus sarmentis armenta Wl *I*, 22 *n.* 8. ‖ armenta aut id in PM. ‖ ex capite] ex capite a capite C ex campite a capite p excampiacapite P. ‖ ad imaque] ς (*Oxon.* N *m. alt.*), *edd. vett.:* diuatimaque P diu adimaque *ex* diu adique *corr.* C diu ad imaque Mς citimaque *vel* extimaque *I. F. Gr.* intimaque *Doujatius* ad intimaque Wl *I*, 22 *sq. n.* 8 medullamque Hf. ‖ 3. circuma (*i. e.* circum *vel* circa) P. ‖ (virgulta)] *Madvigius ap. Ing. cf.* Ww *v. tamen Plut. Fab. Max.* 6 *Zon. VIII*, 26. ‖ capitumque irrita quassatio *I. F. Gr.:* captumqueritaquaesatio P captūquerit aque ratio C captum quaerit aquae ratio M captumque sitaque ratio m capitumque cita quassatio *Iac. Gr.* ‖ hominum] fulminum *Heusingerus; coll. Plut. l. l. excidisse aliquid videri possit velut* cum facibus *vel* ignivomorum *vel* flammas spirantium *vel simile quid cf. praeter ipsum Heusingerum* F, *Alsch.*, W, *at v.* Hfw. ‖ 4. insidendos CMp insidendo e. ‖ conspexeretP conspexere et *ci. Alsch.* ‖ qua minime densae micabant flammae] *I. F. Gr.:* quamnimdensemicabant flammae P ng *sup.* md *spscr.* p qua ingens emicabat flamma C *rell.* ‖ tutissimo itinere *ci. I. F. Gr.* ‖ 6. cum] dum *I. F. Gr.*, *Otto l. l. p.* 22. ‖ maiore tumultu] *vel* maiore motu *vel* maiore metu (*sic* c) *I. F. Gr.:* maiore multo PCM maiore multo metu *Otto l. l.;* tumultu maximoque strepitu *affertur ex* ς (*Lov.* 5.) ‖ concitantes *ci.* Wa *cf.* Ww. ‖ 7. albano PCMς. ‖ XVIII, 2. venisset m uenissent M supervenisset *I. F. Gr. et sic vel* praevenisset *Doujatius* ‖ 3. ac leuiorque PC ac leuior quam M atque levior W ac levior quam Romani Wa. ‖ 6. medios PM. ‖ 7. Gereonium] *Alsch.: fluctuant libri inter* gereonium, gerionium *etc. cf. v. l. ad h. l. et ad c.* 23, 9; 24, 5. 10; 32, 4; 39, 16 *Γερούνιον Graeci*, *Pol. III*, 100. 102. 107. *exc. Const. ibid. V*, 108 *Steph. Byz. s. v.*, *quo teste Γερουνίαν Quadratus*, Geronium *ap. Liv. vg.* ‖ 9. medicos] *vel* medici *Valla:* medico ‖ quiete] M? *Valla:* quippe ‖ 10. ac respirasse PC ac respirasse (*altero* s *post* re *spscr.*) c *** (*fort.* cladibus acquievisse: *ann. ph.* 67, 187) ac respirasse *ci.* W acceptis respirasse Hf. ‖ XVIIII, 3. terra P terrae *ci. Alsch.* ‖ 5. ad] ς: *om.* ‖ 6. uniuersos cς. ‖ offuso *Walchius em. Liv. p.* 157. ‖ 7. primos P primis C. ‖ 8. tentoris P. ‖ 9. e terra] Cm: eterrarum PM *cf.* W *ann. ph. l. l.* et errantium *Salvinius* (e terra) *Bisschop mnemos. I*, 99. ‖ 10. cum — evehuntur *om.* C. ‖ in ancoras] ς: in hanchoras P in ancorams M in anc(*vel* anch)oram *vel* in ancora *vel* ut ancoram *vel* ancoram ς. ‖ evehuntur] *I. F. Gr.:* eveherentur PMς reuehuntur ς (*Harl.*) uellunt *et* euellerent ς evecti (*vel* evehentes) tenerentur (*vel* morantur) W *cf. act. ant.* 1847, 1020 *ann. ph. l. l.* evecti haerent *id. act. l. l.* Hfm *XXIIII*, 806 ‖ ac praepropere *ci. Drak.* ‖ prohibebatur] *cf.* W *act. ant.* 1847, 1006: prohibantur C prohibatur c prohibetur ς *vg.* ‖ 11. turbati et] PCMς: turbati ς. ‖ 12. amnis os] *I. F. Gr.:* adnisos ‖ XX, 2. quadraginta] *Alsch.:* ex XL *Glareanus*, *Sigonius* ex XXX. *libri* ‖ 4. Carthaginem [novam] inde *Herwerdenus l. l. thes. LXVII. p.* 140. ‖ 5. iniuncta] ς: inconiuncta *vel* coniuncta (*cf.* W *ann. ph.* 67, 184) *vel* iuncta *etc.* ς inconpta (inconcta *teste Gr.*) P incompta Cp incomta M. ‖ 7. nec in continentis modo proiectas oras *Alsch. ed. min.* ‖ praelecta est ora *Madvigius ap. Ing.:* periectas oras PM proiectas oras C praevecta est (*vel* praevecta Wa, *act. ant.* 1847, 1007; praevecti sunt Wl *I*, 23 *n.* 8) oram (oras Wt) W *cf. ann. ph. l. l.* 184 *sq.* proiectas (*sic Valla*) oras praetervecta *vg.* per obiectas oras [vagati] Hf. ‖ ibi] ς (*Lov.* 5): ubi ‖ 10. Iberum accolunt

vel cis Iberum incolunt *I. F. Gr.*, *at v.* Hf. || 11. viginti] ς (*Ox.* B *m. alt.*): uiginti milia (*vel* millia) || XXI, 1. reliquom PC. || 3. sociorum Romanorum ad populandum] p: socios romanorum ad populandum C sociosromanorumadpopulandam P socios Romanorum depopulatum *I. F. Gr.* || 4. tribunus militum] *I. F. Gr.:* tribus milibus C tribus militibus P. || missis c. || fudere hominibus] Hfm *XXIV*, 819: fuderemomnis P fuderemomnibus p funderent omīb C fudere omnes *Salmasius* fudere hostis Ww. || 6. Ilergavonensium] *Alsch. ed. min. cf.* Hf: lergauonensium || 7. miserant legatos] Ww: legatos miserant *I. F. Gr.* (P *teste Gron.*) legatos P *teste Alsch. rell.* legarant *Ph. Rubenius* || pugnant: ad] Hf: pugnantac P pugnantes Cς pugnant M. || XXII, 1. cum uiginti ς (*Lov.* 2. 4) *Pol. III*, 97. || 6. exsolvit. Abelux erat] *Iac. Gr.:* exsoluit Abelox erat mς (*Lov.* 5) ex sollicitat atelux erat PM exsollicitat. deduxerat Cc. || 10. ea ex parte] *scripsi:* ex ea parte *Alsch.* ex parte PCM ea parte *Cant.* ex portu ς. || 11. ad eum C. || hispaniarum PCM. || 13. id et] ς (*Ox. N*) *I. F. Gr.:* id ς de P inde CMς id enim ς (*Lov.* 5) Wa. || nomen] momentum *Madvigius ap. Ing.* || 15. expromit] (Mς?) Bas. b: exprimit || 18. eundem ordine] P: eundem (eumdem *al.*) ordinem C *rell.* eundem eodem ordine *ci.* Hf, Ww eum eodem ordine *ci.* Ww2. || 20. habelox PCM. || 21. hiemps PC. || quoque et carthaginienses quoque P. || *post* quoque *sqq.* et Carthaginienses — in Hispania quoque *om.* C. || XXIII, 3. laeto verius] *I. F. Gr.:* laetoueprius P letoue prius C. || 4. omnem] omnium PCM. || 6. quod sic] Cς Hfm *XXIV*, 798 *sq.*, *qui h. l. recte distinxit:* quosii P quo sic C. || Romanum] ς *I. Perizonius*, *Iac. Gr.:* romanosum P romanos C. || plus] ς: prius PCMς plures *ci. Valla*, *I. F. Gr.*, Wt. || 7. erogaretur] ς *I. F. Gr. cf. Pluygersium mnemos. VI*, 149 *sq.* 160: rogaretur || 8. Quinto] *I. F. Gr.:* qui P, *om. rell.* || 9. haud pauca] *coll. Pol. III*, 100 W (atw *ann. ph.* 67, 185), *Guil. Tell philol. XI*, 102: cauca P pauca p *rell.*; *fuitne* hau pauca? || reliquerat] ς: legi qua erat CMς legi qua' erat p legiquaeratra P. || in stativis erat] *I. F. Gr.:* instituiseserant P instituiseserat (*in* senserat *corr.*) p instituisenserant Cς statiua habebat *et* statiua tenet *inter al.* ς. || XXIIII, 4. (quod minime quis crederet), *ni verba corrupta essent*, *Crevierius* || 5. hosti conspectum] *edd. vett.:* hostium conspectum PCM pr. hostium in conspectu mς in hostium conspectu *vel* hostibus conspectum *ci. Alsch.* || 6. haud quia dubie C haud quia dubiae P haud dubie quia M. || (ceperunt) *I. F. Gr.* || 7. deiecissent] *I. F. Gr.:* iecissent PCMς reiecissent *vel* eiecissent *etc.* ς. || 8. utique] W: ut itaque PC itaque c itaque ut *vg.* || (a castris Hannibalis) *I. F. Gr.:* e castris hannibalis PC [ne conspici posset] e castris Hannibalis *ci.* Ww2. || 9. *post* paucitate *verba* pars exercitus aberat *ex* §. *sq. collocat Crevierius* || 10. fabiis PCM. || Fabii, dum pars exercitus aberat, ferme sedendo *I. F. Gr.* Fabii — pars exercitus aberat iam ferme — sedendo *Heusingerus; aliter Ios. Fischerus comm. Liv. I. p. IV sqq.* || (pars exercitus aberat) *R. H. Schelius*, *Fr. Sanctius* || (pars exercitus aberat iam fame) *ego* || ferme ς *Sabellicus vg.* fame [cogente] *ci.* Ww. || 11. Numerii Decimii *Sigonius:* numeris deciri PCM numeriis decimi ς (*Havn.*) || uentu PM euentu C. || 12. diuitiis] *ex* diuitis *corr.* P pr. || mille (*i. e.* ∞) equites adducentem] *Alsch.*: &equites adducentem PCM et equites ad ᴅ ducentem *vel* et equites ᴅducentem *I. F. Gr.* || parti utriusque PC pr. partis utriusque c. || XXV, 2. et] ς *cf. Wexium Tac. Agric. p.* 89: *om.* || 3. Metilius *Plut. Fab. Max. c.* 7. 8. 9 (*c.* 7 μετέλλου qx *ap. Sint.*), *Sigonius*, *Pighius ann. II*, 156 metellius ς (*Lov.* 2.) || id enimvero *Wexius mus. phil. XII*, 632 unum enim vero *edd. vett.* || 4. exercitū P. || 6. quarum] ς: quorum PCς *Heusingerus* quum *I. H. Vossius l. l.*, *ni malis* quorum ... (praetore) *cum Crevierio* || 7. concessum] mς? *edd. vett.:* congessum p con-

gressum P *rell. fere omnes* ‖ sit et] ς: sititet P sit it sed C sit item et M sit sed et mς sit sed c. ‖ sedenti Cp edenti P. ‖ 10. antiquos P. ‖ dein *om.* ς *v.* Hm *XXIV*, 798 *sq.* ‖ 12. populari] ς (*Lov.* 3) *I. F. Gr.:* popularis ‖ audibatur P. ‖ cum] *scripsi:* huncum P hunc cum CMpς hic cum *et* nunc cum ς tunc cum ς? *edd. vett.* unum cum Hfm *XXIV*, 795. ‖ 13. magister equitum] *cf.* H m. *l. l.* ‖ 14. imperatori c *at v. Welzium em. Liv. p.* 27 *sq.* ‖ 15. *prius* et] ς (*Pal.* 2) *Alsch.:* set PM sed C se c se et *I. F. Gr.* ‖ 17. placeret c. ‖ XXVI, 1. ut primum] *I. Perizonius*: utrum; *aliter alii cf. adn. Drak. et Alsch., I. H. Vossium l. l., Stinnerum l. l. p.* 18 *sq., Ottonem l. l. p.* 23 *sqq.* ‖ animos .. fecit] *I. F. Gr.:* animos .. iecit PCM animum .. fecitς animum .. iecit ς animum .. adiecit *Ascensius* ‖ 4. petit PCM. ‖ 5. [ut] in contumeliam *A. Perizonius* ‖ 6. seuientem P seuiente C saevientis ς *Ascensius* ‖ 7. senatusque consulto] *I. F. Gr.*: s. c. PC senatus consulti ς? *vg.* (senatusconsulti) *Gruterus* senatus ς *Lipsius* consulis ς (*Pal.* 2); *fort.* ex s. c. ‖ cumque] cum ς *I. F. Gr., Crevierius, Bött. a* p. 6. *Bött. p.* 77 *at v. I.* (*I. C. Iahnium*) *ann. phil. XXVI*, 210 *sq.* aeque *Silligius in adn. ms. ad mg. Bött. a.* ‖ XXVII, 4. secuturum] ς: secuturumque PC, *ante quod voc. alterum verbum* (*velut* dimicaturum W *act. ant.* 1847, 1013 non defuturum Hf) *excidisse censent* WHf. ‖ si dictator in contatione *I. F. Gr.:* si dictator in cunctationi *Alsch.* se dictatoris cunctationi PCM ne dictatoris cunctationi c. ‖ 7. non consilio solum] *Alsch.:* solum non consilio PC non solum consilio ς *vg.* ‖ occansionem P. ‖ 8. fortunam eam habitura quamcunque *Madvigius ap. Ing.:* enim fortunam eam habitura quamcumque *Burmannus* fortunam eram habituram quaecumque M fortunam enim habituram quaecumque (quecumque C) PC enim fortunam habitura quaecumque ς. ‖ 10. esset inter se] ς? *vg.:* est set inter P esset inter Cp est, se inter *Alsch.* ‖ XXVIII, 1. multa non indicantibus P. ‖ 3. minucii et poenorumque eum P. ‖ 6. tegendis] Bas. a: detegendis ‖ 7. poterat PCM pr. ς. ‖ equitumque] *coll. Pol. III*, 104 '*Numquid igitur et Livius*: equites quingentos?' *I. F. Gr.* ‖ 9. hostes ac locum capiendum. Dux *I. Perizonius* ‖ 10. (dimittit) *vel* emittit *I. F. Gr.* ‖ conferto] ς *Fr. Modius:* conserto ‖ 11. ut] C *Alsch.:* aut ‖ certabatur cς. ‖ 14. nec] necui P neque ς. ‖ XXVIIII, 1. deprendit] P: deprehendit ‖ 8. rem] (Mς)? *Ascensius:* re ‖ sciat] mς: nesciat, *olim probatum* W *act. ant.* 1847, 1006. ‖ 10. cum tulerimus] contulerimus PC cum contulerimus W. ‖ maiestate (eius) *I. F. Gr.* ‖ 11. arma dextere exerunt C dextereq; erexerunt c arma dextera texerunt M arma dexteraeque texerunt ς *vg.* ‖ XXX, 1. ad] ς? *edd. vett.: om.* ‖ di ** catoris P. ‖ 3. meis, dictator] ς? *Aldus:* dictator meis ς mediis dictator PCM dictator c *Handius Tursell. III*, 644. ‖ quo] quod *I. H. Vossius l. l., at v.* F *potius quam Walchium em. Liv. p.* 81. ‖ 4. sum] *h. l. add.* W, *post* honoratus *add.* ς: *om.* ‖ (quod)] *F. V. Reizius Berichte d. sächs. Gesellschaft d. Wsch. h. ph. Kl.* 1850, 103, '*Madvig*' *ap. Ing. cf. adn. Dukeri:* quod ‖ exercitibusque] *sic* M *et teste Gr.* p exercitusque P, *cui altera m. nihil esse adscriptum testatur Alsch.* exercituique C exercitibus utrisque Hf *cf.* W *ann. ph.* 67, 187. ‖ 5. magisterium equitum, hos ordines suos] *I. F. Gr.:* mag̅. equitum hos ordinibus suis ‖ magistrum .. hos in ordinibus ... tenere Wa magistrum .. hos ordinibus ... reddere *ci.* Wt magistrum .., hos ordinibus ... tendere Hf. ‖ 7. vulgi *I. F. Gr.* ‖ 9. (eam)] *v. d. ad mg. ed. Curionis* '*Madvig*' *ap. Ing.:* eam ‖ 10. sidere P pr. W *act. ant.* 1847, 1005. ‖ XXXI, 1. navium [c] *scripsi*, c *ante* circumvectus *excidisse ratus:* c. et xx. naviuṁ *ex Pol. III*, 96 *Lipsius* navium cxx *Alsch. ed. min.* nauium *libri* ‖ 2. escensiones CMp. ‖ Cercinam] *Lipsius:* circanā P circa eam p *rell.* ‖ 3. in *add.* W *act. ant.* 1837, 1198 *Otto div. Liv. p.* 28 *sq.* ‖ 4. et ignari ab locorum gnaris] W *Alsch.:* ad locorum et ignari

gnaris PM ad locorum et ignari p id locorum & ignarı C ab locorum gnaris ignari *I. F. Gr.* ‖ 5. amisso] c, *codd. Drak.:* amissum PC. ‖ cursum] circum PC. ‖ 6. Sura] *rell. codd. ex silentio* (?) *vg.*: circa C circi P, *quod quomodo emendem nescio; num* Cincio? ‖ 9. in galliā provinciā C. ‖ 10. eo [denique?] decursum est Wa. ‖ est] esse ς? *edd. vett.* ‖ 11. augentis titulum imaginis] *I. F. Gr.:* augendis titulum imagines PCM et ad augendas titulorum imagines ap̄ c. ‖ ut Quintus pro dictatore haberetur (*vel* duceretur) W *act. ant.* 1837, 1212. ‖ pro dictatore fuisset, dictator crederetur] Ww: pro dictatore esset, dictator crederetur *Otto l. l. p.* 29 *sq.* pro dictatore esset, dictator crearetur *I. H. Vossius l. l.* pro dictatore creatus esset, dictator haberetur (*s.* crederetur) Wa pro dictatore crederetur (*sic* c; cederetur CM caederetur P) PCM. ‖ XXXII, *in libris mss. verborum ordo h. l. ita perturbatus est, ut* §. 1. 2 *postponerentur* §. 3, *quod agnovit et correxit* Bas. a. ‖ medium] *I. F. Gr. cf. Th. Mommsenium röm. Gesch. I,* 572 *ed. alt.:* quom P cum MCp initium *Stinnerus l. l.* 19 *sq.* Wa, *act. ant.* 1837, 1212 (*at post aestatem exactam v. c.* 15, 1, *sat multa evenerant v. c.* 23 *sqq.*) extremum ς (*cod. aliquis Crev.*) *Drak.* ‖ 3. et ad id inopiae est redactus *I. F. Gr.* ad idque inopiae est redactus *Drak.* eoque inopiae est redactus *P. Burmannus* ‖ inopiae'st *Alsch.* ‖ timuisset] ei fuisset *Madvigius ap. Ing.* ‖ 4. XXX C. ‖ 5. scire sese populi] ς *Valla*: scire res esse populi PCM scire se populi c scire res esse populi Romani *vel* scire se populi Romani *vel* scire res esse Romani populi *etc.* ς scire se reipublicae *altera Vallae coni. cf. Otto div. Liv. p.* 30 *sq.* scire se (*al.* sese) Romani populi *vg.* ‖ et] id *I. F. Gr.* ‖ iuxta] ***** C bella c. ‖ gerantur PCMς. ‖ 6. aequom P. ‖ 7. opem] *cf. Walchius em. Liv. p.* 179: aliam opem *Dukerus* operam *Heusingerus* ‖ 8. re] ς: rem ‖ XXXIII, 1. deprehensus C. ‖ 2. acti in campo Martio, quod *Madvigius ap. Ing.* ‖ Martio ** Ww *cf. eiusdem et Dukeri adn.* ‖ 5. illyrico C illyricos c. ‖ proferri] *Madvigius l. l.:* proferre ‖ 6. nulli PM. ‖ longinque C longinquae *I. H. Vossius l. l. p.* 272. ‖ 8. ambaemilio M pr. ab M. Aemilio *Drak.* ‖ 9. eodem p. r. PCM. ‖ si is PC. ‖ 10. a *om.* PC pr. ‖ 11. M.] M' *perperam Sigonius, vid. fast. Cap. ad h. a.* ‖ 12. res] *om.* PCM *al., partim h. l.* (*Hav.*), *partim ante* rediit *add.* ς. ‖ XXXIIII, 1. proditi] ς: proditius P prodicius C prodiutius M proditi sunt ς. ‖ C] *Sigonius:* cn. ‖ Centho] *Sigonius:* cento ‖ 2. plebi insectatione] ς? *Aldus:* plebis (pleb's C) insectationi PCM. ‖ ab Q.] atque Q. *I. H. Vossius l. l.* ‖ concusso] ς (*Lov.* 1): concussum ‖ (millia) *Crevierius*: milia PCM militum ς. ‖ posse] ς: posset ‖ posse apparuisset *Moguntini* posse, id apparuisse Wa. ‖ 8. a patribus m. ‖ 9. non (id) *I. F. Gr.* ‖ 10. id postea] et postea *ci.* Ww. ‖ is P. ‖ 11. habere] *Ph. Rubenius*: haberet ‖ haberent igitur interregnum [suum?], consulatum Wa. ‖ 11. esset Pmς esse, et *I. F. Gr.* ‖ mature] *Kiehlius mnemos. I,* 99, '*Madvig*' *ap. Ing.:* magis ς magis vere PCM vere *H. Valesius* ‖ XXXV, 2. nobilium *Freinshemius, Crevierius* ‖ familiarium P. ‖ plebei' C. ‖ 3 *sq.* compellit. is *edd. vett.:* compellit is ius PC compulsum. (?) is ius M; *in alia omnia abeunt* ς, *Stinnerus l. l. p.* 20 *sqq.* compulit summis studiis *s.* compulsum substituit Wa. ‖ 5. praetorium PC pr. ‖ M.] *recte libri cf.* §. 7 *cum c.* 7, 8: M'. *Pighius ann. II,* 160, *Gruterus* ‖ Philus *add. Alsch.* ‖ 6. L.] a PCMς *at cf. Drak.* ‖ 7. apsentes P. ‖ nulli novus] mς: null' nouus C nullis nouo's PM. ‖ XXXVI, 1. additae] *sic etiam* M *ad mg.:* adtutae M adiunctae m. ‖ sunt] PCM *at v.* W *act. ant.* 1847, 214 *sq.* ‖ ausim. ς. ‖ 3. treceni] cccc *Lipsius at cf. Pol. III,* 107 *Marquardtii ant. R. III,* 2, 249 *adn.* 1373. ‖ peditis] *vel cum* ς (*Lov.* 4) peditem *Drak.:* pediti PM pedites C. ‖ 4. (septem — Cannas est) Ww. ‖ octoginta quinque millia ς octoginta fuisse millia *Heusingerus* ‖ cc] ς? *edd. vett.:* ducentos ‖ Romanis fuisse

cum *Madvigius ap. Ing.* || esset, ad Cannas *edd. ante Ald.* || essent] *scripsi:* est PC esset ς (*Gaertn.*) || quidam] fuisse *vel* fuisse (*nam hoc certe addendum esse censuit*) iidem *I. Perizonius* || 7. multa *Fleckeisenus* || signa] Signiae *Lipsius* || Caeretes] *I. F. Gr.*: caedes PMς caedis ς (*I. C. Iahnius ann. phil.* 26, 211) cecidisse ς (*Lov.*5), *in* C *rasura*, sed et c Caedis *Bött. a. p.* 6 *sq. Bött. p.* 77 Cediis *a.* 1844 *Bezzenbergerus in progr. et ipso Dresdensi emend. del. p.* 21 Caedicis *Bött. l. l.; de vico cf. Osannum act. ant.* 1850 *p.* 214 *sq.* || aquas fonte calido gelidas] *Alsch.:* aquas fonte callidos PM aquas fonte calidos c aquas fonte calido C aquasque e fonte calidas ς aquas e fonte calidas *vg.* || 8. formicata PCM. || XXXVII, 1. Ostiam C. || 4. tamen se] *I. F. Gr.*: mense P missa a se *rell.* || a bonis] adonibus P pr. || iuuare P pr. || misisse] P: *del.* p *om. rell.* || p. CC. ac XX P *teste Alsch. cf. tamen Dübnerum ap. Bött. p.* 76: ** p. c * ac C pondo trecentum viginti ς *vg.* ducenta et XL (ducenta et L *cod. Bern. ex corr. et sic Iul. Paris*) pondo *Val. Max. III*, 8 *ext.* 1. || 7. armorum] *I. F. Gr.*: armatorum || 8. III mille ('*potius scribendum foret* tria millia' *Drak.*) *ex Sil. Ital. VIII*, 613 *Ph. Rubenius* || baleares C. || 9. consilium] *edd. vett.*: consilio PCMς consilia ς consiliom *Alsch.* || traieceret P. || 10. regis est P regi'st *ci. Alsch.* || 13. sagittariosque P. || navium c classem] *Bött. l. l.:* ** navium classem *I. F. Gr.* nauium classem *libri* || T.] *Aldus:* m̄. || erat ς *ed. princ.* || traicerent PC. || XXXVIII, 2. (milites — abituros)] Hf: (iussu — abituros), *ni tota haec sententia post* fuerat §. 3 *collocanda esset, quod etiam Crevierius opinatus erat*, *om.* milites *voc. Drak.* milites — abituros (sine *sup.* iussu *add.* c; conuenturas C; habituros PC) PC; *de toto h. l. cf.* W *act. ant.* 1837, 1213 *sq.* || 3. et] At *Crevierius* || (ad) *Lipsio et Schelio praeeuntibus Dukerus prob. Walchio em. p.* 179 *sqq.* ad diem *Th. Mommsenius de soll. et sod. p.* 58 aut Wa. || decuriandum aut centuriandum *Madvigius opusc. acad. alt. p.* 360 *sq.* || 4. *vel* (sumendi aut) petendi *vel* sumendi aut repetendi *Crevierius* sumendi, valli petendi *Heusingerus* || 5. ac] W, '*Madvig*' *ap. Ing.:* ad *libri fere omnes* et ad ς (*Gud.*) *I. F. Gr.* || 6. denuntiantis] c: denuntiantes, *prob.* W *act. ant.* 1847, 1005. || 8. ab] mς: in || 9. qui] *M. Hauptius*: quod nequi PM quod neque C quod ne quis m quomodo (*vel* quemadmodum) quis *Valla* qui numquam *I. F. Gr.* quod neque *Stinnerus l. l. p.* 23 *sq.* quod novus F W *act. ant.* 1837, 1214 quomodone W *ibid.* 1847, 1021 quidem qui Ww2. || togatus] *Muretus, prob. cum aliis tum Crevierio:* locatus || (in urbe) *Crevierius* || 13. id sua] et sua *I. F. Gr.* || XXXVIIII, 2. indicente] ς (*Lov.* 5) *I. F. Gr.:* indigentes || fideque] *I. Perizonius:* fide *libri* ac fide *Drak.* || 4 *sq.* maneat te et F. || maneat quum cum *Otto l. l, p.* 31 *sq.* || 5. sis certaturus, et] P (?) ς *teste Gr.:* si certaturus est P *teste Alsch.* certaturus es C si certaturus es *Alsch.* certaturus es et ς. || 6. in petendo consulatum P in petendo (consulatu) *I. F. Gr.* || 7. quia] qui ς quum *Wichertus lat. Stillehre p.* 197. || cieat *vel* ciat *Wichertus l. l.* || 9. et] Bas. a: ut || 10. sed (eadem) W *ann. phil.* 67, 179 w1; *cf. de h. l. Ios. Fischerum l. l. p. VII sqq., v. d. in allg. Schulzeitung* 1855, 153. || res eadem PM pr. || 13. capto PCMς. || 14. fames quam ferrum absumpsit ς fame quam ferro absumpti Hf fame quam ferro amisit Ww. || absumsit PC. || uictus ς. || suppedia PCM. || 16. sedet!] *Valla, prob. Madvigio ap. Ing. et, ni ἀποσιώπησις statuenda sit*, *I. F. Gr.*: sed *libri* sedet. sed *A. Perizonius* || quidem ego] C: quideme P quidem de me *Alsch.* || quid de me gloriandi M quid de me ego glorier *Otto l. l. p.* 33. || 17. Cn.] ς? *Moguntini:* p. || atque m̄. atilius ς et M. Atilius *I. F. Gr.* || tibi magis quam] ς (*Lov.* 3) *Doujatius:* sibi quam magis || 18. rumorisque P. || 19. nimis] ς *Muretus cf. Walchium l. l. p.* 26 *sq.:* nimis is PCM nimis his c nimis ius m. || gloriam quam qui ς gloriam vanam qui *Muretus* (*Cobetus mnem.*

I, 99.) ‖ [vanam] veram *Otto l. l. p.* 32. ‖ veram] vere eam *Alsch.* ‖ 21. ego rogo] *scripsi:* ego *libri* (*deficit h. l.* C) ego id ago Wa eo *Valla* ‖ moneo *post* agatur *add. Petrarca* ς, uelim *post* fortuna (fortunauaetuae *ex dittographia* P) *I. F. Gr.* ‖ (sis) *I. H. Vossius l. l.* ‖ occansionem P. ‖ XXXX, 2. consuli] *ς? Florebellus:* consilia PC consilii ς. ‖ virium] P *Florebellus:* uirum ‖ 3. semiustum C. ‖ prospera ueniret PMς prospera euenirent m. ‖ at] ς: et PC at *vel* sed Hf. ‖ caperet PCMς. ‖ 4. plebes] plebe PCM. ‖ turba quam dignitate conspectior. ς *vg.* ‖ dignitas deesset *protulit, sed reiecit* F; '*Madvig*' *ap. Ing.* ‖ 6. consulum] *Crevierius:* consultum P (C?) M consulem cm tum consulum *vel* consulum tum *etc.* ς. ‖ 7. aduentum PC. ‖ 8. reliqui erat] *Moguntini:* reliquerat *libri; fort.* reliquerant *Alsch.* ‖ omnibus PC. ‖ XXXXI, 1. praepropero] *ς? edd.*: prospero PMCς propero cς perpropere ς (*Ber.*) praepostero *ci. Alsch.* ‖ ac] ex *I. H. Vossius l. l.* ab *Walchius l. l.* 158 *sq. at v.* Wl *I*, 15. ‖ 4. credere] gaudere *Pluygersius mnem. VI*, 146. ‖ 6. ferente secum milite] Ww, *qui alia olim protulit act. ant.* 1847, 1023: ferenti secum milites C ferentis secum milites PC ferentes secum milites ducens *vg.* ‖ 7. impedimenta] īpe *i. e.* ipse *Pluygersius l. l. p.* 145 *sq.* ‖ convallem] *I. F. Gr.*: cornuallem P cornua C cornua in Mcς convallem in *I. H. Vossius l. l.* ‖ medium agmen] Mς *I. F. Gr.:* medium agnem c medium amnem PC mediam *Madvigius ap. Ing.* ‖ XXXXII, 2. iam] tum C. ‖ 6. quae vergat] ς: quae uergant PCM qua vergant *Gebhardus* ‖ ad] C *pr. corr.* M: adin PC *ante corr.* in ς. ‖ impromptu C. ‖ velut] C *Aldus:* uel PM *om.* ς. ‖ 7. deterrendos] *I. F. Gr.*: deterendos P detenendos Mp detinendos Cς. ‖ 8. obnunciari *Sabellicus, at v.* Hf, Ww, *ann. phil.* 67, 180. ‖ 9. religione animos cς regione animos PC. ‖ 12. prava indulgentia maiestatem] mς: prauam indulgentiam maiestate PM pr. prauā indulgentiā maiestatem C per pravam indulgentiam maiestatem *ci.* Wt. ‖ XXXXIII, 3. fuissent PC. ‖ 5. quod quo] *Alsch.* Watw: quod PCM quo ς ut quo *ς? Ascensius* ‖ 7. de insequendo eo] *Lipsius:* die sequenti eo PCM die insequenti eo *etc.* ς. ‖ 11. offuso *Walchius l. l. p.* 158. ‖ XXXXIIII, 1. et] *I. F. Gr.:* ut PCM ubi ς. ‖ 2. aufidus C. ‖ utriusque PC. ‖ 3. aufidum C. ‖ 4. dirigit C. ‖ 5. fabii ς. ‖ 6. velut] M *I. F. Gr.:* uel ‖ usu cepisset] *coni. assecuti erant et Cuiacius et Florebellus* ‖ 7. omnis tamen euentus M. ‖ tam] P *teste Gr.* C: *om.* P *teste Alsch., rell.* ‖ XXXXV, 3. in stationem] *ς? edd. vett.:* stationem *libri fere omnes*, *quo servato* invecti *ci.* Wt. ‖ 4. dirigerentque C. ‖ 5. (cui — erat) *Kiehlius mnem.* 1, 99. ‖ 6. instruncta acie P instructa acies: Wa instruunt aciem: W (*cf. act. ant.* 1837, 1198 *sq.*) instruunt cunctam aciem *ci.* Hf. ‖ deinde] medii *I. F. Gr.* ‖ 7. laeuiom P pr. ‖ tenuerunt. iaculatores cum ceteris] *Doujatio praeeunte Drak.*: tenuerunt (*.sq.?*) iaculatores ex ceteris (*in corrupta archet. scriptura* iaculatores ceteris *perperam* es *syllaba pro* c *litera* (c̄) *duplicata*) *libri* (tenuerunt). Iaculatores et caetera (*tum* auxilia) *I. F. Gr.* tenuerunt iaculatores. ex ceteris *edd. vett.* tenuerunt: iaculatores ex (et ex Wa) ceteris *Alsch.* ‖ facti *Drak.* ‖ 8. tenuerunt] Cm: tenuerent P tenerent p; *fort.* tenuere *Alsch.* ‖ *fort.* (pugna) *I. F. Gr.* ‖ XXXXVI, 1. balearibus C. ‖ 2. romanos PC Romanorum *ci. Alsch.* ‖ 5. formae] romae PC. ‖ sane et alius habitus] *I. F. Gr.:* ant et alius habitus (*praecedit* s) m ante talis habitus *in ras.* c antetaliushannibatus P ant et alius hanimatus Mp sane talis habitus ornatusque *ci. Alsch.* ‖ cum] C: tum ‖ 6. acie, millium *I. F. Gr.:* aciem illum P acies illum p acies illa C. ‖ 8. stetere] *sic Doujatius et inter alia conamina I. F. Gr.:* statere P stare C staret M starentς (*Lov.* 2.) ‖ 9. aduersis P pr. ‖ XXXXVII, 1. ab] *ς? edd. vett.: om.* ‖ que *om.* PC. ‖ 4., primo.. par, dum] *Madvigius ap. Ing.:* .primo ..parum PC .primo..pares ς primo

.. parumper Wt *cf. act. ant.* 1847, 1010. ‖ 5. connisi aequa ς (*Lov.*3) *I. F. Gr.*: connixi aequa ς (*Lov.*5) connisi obliqua *Lipsius* consiliaequa (consiliaeque *teste Gr.*) P consilioqua CMp. ‖ cuneis PC. ‖ 6. institere *I. F. Gr.* ‖ agmen] ς *I. F. Gr.*: agmine ‖ 7. media qua Galli] ς: mediaque galli CM mediaquaefalli P mediaque qua Galli *ci. Alsch.* ‖ dein cedendo] *Alsch.*: deindetendo P deinde nitendo p *rell.* deinde nutando F dein declinando W *act. ant.* 1837, 1199 deinde cedendo *Alsch. ed. min.* ‖ etiam in sinum PCM. ‖ ibruentibusque P ruentibusque C. ‖ 9. et] *om.* ς etiam ς iam *Crevierius* ‖ 10. eo] (*sq. cum* ς *tantum non omnibus* quicquam (*al.* quidquam) iniquam (*al.* iniquum) ς (*Lov.* 5): in eo ‖ XXXXVIII, 1. romani P. ‖ 2. praeter parmas] *scripsi*: praeterita arma PCM *Cant.* praeter consueta arma *rell.* praeter solita arma *N. Heinsius I. Perizonius* praeter iusta arma *I. F. Gr.* praeter sua arma Wl *I*, 23 praeter aperta arma Wa praeter cetera arma *Alsch.*; armas *pro proxime sq.* parmas P *pr. ante corr.* ‖ 4. corporumistrata P *i. e.* corporum strata *v.*, *ne multus sim, adn. meas ad Prisc. XII*, §. 17 *XVIII*, §. 236, *non* corporum humi strata *cum Alsch. cf.* P *XXIII*, 48, 4; *XXIIII*, 8, 18; 10, 10; 25, 3; *XXV*, 11, 20; 22, 16; *XXVII*, 21, 9 (*ex coll. Alsch.*); 25, 2 (*ex coll. Alsch.*); *XXVIII*, 32, 1; *XXX*, 26, 11. ‖ 5. in malā iam spē C. ‖ 5 *sq.* Hasdrubal *etc.*] *locum vel Livii vel librariorum socordia deformatum intactum reliqui, nisi quod* §. 6 equites *pro* pedites, *quod vitium ad librarios certe pertinet, scripsi cum I. F. Gr.; ceterum Glareani, Sigonii, Gr., A. Perizonii, Crevierii sententias v. ap. Drak., add. Heusingerum et I. F. Wittium in comm. de Liv. XXII*, 48 *fin. in progr. gymn. Soltisquell. a.* 1832. ‖ qui ea parte aderat *Matthiae* qui ea iam parte praeerat *Alsch.* qui in eam partem pervenerat Wt. ‖ subductis ex laeva acie equitibus, Numidas F, *at v.* W *act. ant.* 1837, 1213. ‖ quia] qui P qua *Alsch.* ‖ 6. equites] *v. supra*, milites *Cant.*, *fort.* (pedites) F. ‖ XXXXVIIII, 3. equom PC. ‖ uiris P. ‖ tum deinde tianti C tum deinde nuntianti C *corr. Alsch.* tum renuncianti *I. F. Gr.* tum nuncianti *Crevierius* ‖ quam mallem] c: quam mallent P quam mallem ut C mallem, quam *Bezzenbergerus em. del. p.* 21. ‖ traderet] ς (*Recanat.*, *sqq.* equites. tum pedestre *cum* ς *fere omnibus;* traderet. equitum *Aldus in err.*): traderent ‖ 7. (et) *I. H. Vossius* ‖ et comes (*virgula post* equum *posita*) *inter al. proposuit Walchius l. l. p.* 189 *sq.*, *tum Alsch.*, *recepit* Ww — '*efter Madvigs forslag*' *Ingerslevius* ‖ 9. sine hoc] ς: si hoc PCM sine hac *I. F. Gr.* ‖ morando] c *Alsch.*: mirando PC miserando ς. ‖ 10. adueniat cς. ‖ 11. adhuc et] C *Alsch.*: et adhuc et ‖ memet W(a): me et ‖ (existam ut) *I. F. Gr.* ‖ 12. exigentis] C: exagentis PM exigentē c (ex)agentis *ut* ex *ex* haec *repetitum sit* Ww agentes '*er Madvigs Conjectur*' *Ingerslevius* ‖ obruerunt] M: obruerent PC obruere '*optimi*' *teste Gr.* ‖ inter tumultum] *I. F. Gr.*: in tumulum PCM in tumultu ς (*Lov.* 2) in tumultum Wa. ‖ Tum undique] *Alsch.*: tum unde PC tum demum Wt *cf. act. ant.* 1847, 1023. ‖ 13. tegente] ς *edd. vett.*: tegentes ‖ 14. insertus] *Bauerus*, *Alsch.*: infestus ‖ septuaginta *cum Pol. III*, 117 *Liv. XXV*, 6, 13 *et hic et c.* 52, 3 *Alsch.; at v.* W *act. ant.* 1847, 1006. ‖ 15. duo] tria *Heusingerus* ‖ et tanta] etanta P et aequa (*vel* tanta prope civium, quanta sociorum pars) *I. F. Gr.* ‖ 16 *sq. cf. Th. Mommsenium nunt. soc. Sax. cl. h. ph. a.* 1854 *p.* 153 *sq.* ‖ 16. xxix *I. F. Gr.*: uigintiunudece P uiginti unus dece C uiginti decem M triginta *periocha* unus et viginti (*al.* et uiginti unus) de (*sq.* tribunis) ς *Drak.* ‖ 16. ante aliquot annis Wa. ‖ [consul] *secundum Gronoviorum vestigia Alsch.*: *om.* ‖ 17. xc *periocha* ‖ L, 1. est] ς *I. F. Gr.*: ex ‖ Cannensis, Alliensi cladi *I. F. Gr.*: aliiensi' (aliiensi P aliiensis p *teste Gr.*) clade P cannensi clades C *similia* ς. ‖ 2. ceteris C. ‖ ut illis, quae] ς (*Lov.* 5) *Valla*: utilisquae P utilis que C. ‖ 3. alterius mortem prope

totus exercitus luit *I. F. Gr.* || totius P. || fugit *vel* fugiit *vel* fugerat ς. || 4. semiarmis PC sine armis *ci.* Ww. || proelium P. || 6. sententia] ς: sententia est PCM sententia haec *vel* sententia visa est (*al.* est visa) ς sententiam ς sententia ipsa *ci. Alsch.* || 7. tumulati C. || 8. portas PCM ante portas Wa. || 9. via] Mς: *om.* || disiicias *I. F. Gr.:* uisscias PCM disi(i)ciamus *Otto l. l. p.* 34 *sq.* || 10. Haec — hostis *Enniana esse censet inque Ennianorum fragm. ordinem recepit* (*VIII*, 8) *Th. Hugius Q. Enn. ann. lib. VII—IX fr. p.* 7. 26 *sq.*, *at cf. Vahlenum quaest. Enn. p. LXIV.* || 12. quos] *Bauerus, I. H. Vossius l. l.*: quem ς (*Gaertn.*) *vg.* quod *rell.* || LI, 2. diequinti, *coll. Catone et Coelio ap. Gell. X*, 24, 6 *sq.*, *Moguntini*, *Sigonius* || 2 *sq.* praecedam. Hannibali nimis laeta res est visa] *I. F. Gr.:* praecedant hanni | balinimicis. l. aetare | set uisa P praecedant (p̄cedat c) hannibal inimicis eta ę res Cc. || 3. maior quae | quam P & maior quae quam Cc. || capite P. || possent PC, *at v.* W *act. ant.* 1847, 1018. || prensandum ς (*Voss.*) || 4. dii] in P. || 6. iunxerant PMς. || 7. succisos PC. || iubentes] *I. F. Gr.:* libentes || 8. superiecta] *I. F. Gr.:* subiecta super *ex dittographia* || 9. subtractus] subractus M substractus ς substratus Bas. a. || numidae C numide pς (*Lips.*) || Numidae . . . Romanus (*sic etiam cod. Lips.*) *Kreyssigius obsvv. in auct. R. class. I*, 13 *sqq. ep. ad Goell. p.* 419 *sq.*, *meliora edoctus a* Wl *I*, 6 *v. de Sall. hist. lib. III. fr. p.* 72. || LII, 1. diei lectis] ς (*Pal.* 2) *Valla*: delectis *libri*, *fort.* die lectis *Alsch.* || brachio obiecto flumine] ς (*Oxon. N*) *I. F. Gr.:* bracchio flumine obiecto PC brachio fluminі obiecto *Sigonius* brachio a flumine obiecto *ci. Alsch.* || 2. ab hominibus *Crevierius* || 3. pactos *I. F. Gr.* || tricenis PCM. || 4. aut animi] ς: ut nimis PC et animi W animique *Alsch.* || ducenti equites] Cp: ducentiamiliaequites P ducenti iam equites MWa. || 5. parata PC. || praeter uiros equos et C. || 7. Apula] *Lipsius*: apaula P paula p *rell.* || senato P. || LIII, 1. *Fabii praenomen desiderat* Ww2. || 3. adolescentem et ad ς: *om.* PC (*qui pro* Ap. *exhibent* ap. p.) M et ad *Cant.* iuvenem admodum et ad Wt. || 5. L.] *sic et* §. 12: M. *XXIIII*, 18, 3 *XXVII*, 11, 12 *Val. Max. II*, 9, 8 Q. *libri ibid. V*, 6, 7 (*cf. utrubique Kempfii adn. et Liv. XXIIII*, 43, 2.) || 7. (ait) *Iac. Gr.* || esse :] esse scipio. PCMς *fere omnes* || 8. nullo loco] ς (*Lov.* 4, *unus Crev. cod. m. alt.*): nullo in loco ς nullo PCM nulla *Bauerus, I. H. Vossius l. l.* || 11. tu me ς *Iac. Gr.* || optimus maximus] *Drak.:* optime (obtime C) maxime *libri* || adfaciat C adfacias c adficias *vel* afficias *perpauci* ς (*Lov.* 2. 4 *ex sil.*) *Ascensius Iac. Gr.* || LIIII, 5. utrumque PC utrumne *Alsch.* || 6. secernei | eisi P se certe ii et si *Alsch.* || 7. occisum cum coss. duobus exercitum] *scripsi* occisum cum duobus consulibus exercitum *I. F. Gr.:* occisum cum duobus exercitibus PCM occisos cum duobus exercitibus c occisos consules cum duobus exercitibus ς (*Ber.*) occisos cum duobus exercitibus consules *Sigonius* occisum consulem utrumque cum duobus exercitibus W. || 8. ne *add. I. H. Vossius l. l.* || faciam] *I. H. Vossius l. l. Alsch. ed. min.:* facie P faciebant *in ras.* c facio *edd. vett.* fecero *I. F. Gr.*, *fort.* fecerim (*act. ant.* 1847, 1009) *vel* facerem Wt. || 9. (consule — amisso) *Wexius mus. phil. XII*, 632. || omisso PC. || nunc vulnus . . ., et multiplex *I. F. Gr.* || duo] ς *Crevierius*: cum || 10 *sq.* essetcomparesset P esset. compares et *I. F. Gr.*, *at v.* Wt. || 11. cessere, inde vectigalis] *Alsch.:* cessere. inuecti gallis PC cessere, hinc vectigales ς *vg.* cessere (in) (*fort.* cesserunt), vectigalis Ww. || LV, 4. profecto . . fore] c *Iac. Gr.* (fore *etiam* ς: *Pal.* 1): profectos . . forte *rell.*, *unde* qui, obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, forte referant *vg.* || 5. (imperii) *I. H. Vossius l. l.* || Romani nominis] Cm: roman nominis P romano nominis Mp romano nomini ς. || quo] ς: quae P qua CMp. || 7. expectet C. || 8. *fort.*

(recte) Ww repens *ci.* Wt. || tumultus, recte tum *edd. vett.* || LVI, 1. per magistratus] *Ascensius:* magistratus *libri fere omnes* magistratibus ϛ (*Pal.*1) *I. F. Gr.* || magistratus turba et Patres diversi *altera eiusdem ci.* turba, magistratus et Patres diversi ϛ (*Lov.* 3) *Drak.* || 2. decem] quatuordecim *coll. c.* 54 *I. F. Gr.* xv *Heusingerus* || 3. Poenum] *I. F. Gr.*: menum P me nunc CMp. || in] an PC. || nundinantem] *I. F. Gr.*: nuntiantem || 7. vellet, nuntiatum sibi esse] *Moguntini:* uellent nuntiatum (nunciatum M?) his est PCM *Bött. p.* 77 uellent nunciatum est his (*vel* nunciatum his esse *vel* nunciatum his) ϛ sui (*vel* naves suae) vellent, nuntiatum his (*vel* iis) esse Hf a se missi vellent, nuntiatum his esse Ww. || insulam PC. || 8. versum ad] ϛ? *edd. vett.:* aduersum || essetisi P esset si p; *hic fort. aliquid excidisse censent Alsch.* Ww. || LVII, 1. perlectis (*al.* lectis) censuerunt (*al.* censent) *variis locis add.* ϛ *et grammatici recc.; cf. ad h. l. Heusingeri et Alsch. adn., Ottonem l. l. p.* 34 *sq., coll. Kaestnero act. ant.* 1842, 468 *sq.*, Wt *II. p. XVII*: *om.* || M.] marcium P mapium p apium CM Marcellum *Heusingerus* || 3. *fort.* pontificius *coll. Cassio Hemina ap. Prisc. VII,* 11 *p.* 733 *P., et sic olim, ut post vidi, vel cum* ϛ (*Ox. N*) *et edd. aliquot vett.* pontificum *Vaassenius animadv. in fast. R. sacr. p.* 134. || nunc] non PC (nunc) *Vaassenius l. l.* || 6. Gallus et Galla] *Ascensius*: callusegalia P pr. callus et galina p gallus et gallina CM. || conseptum Bas. a: consectum || iam ante] *I. F. Gr.*: uiamante P ubiamante p ubi (*pauci* ibi) ante *rell.* VII. an. ante *I. Perizonius* decem iam annis ante *Heusingerus* || hostiis] *sic etiam pr. m. corr.* P hostis *ante corr.* P. || 7. quod P quot *Alsch.* || 8. tertia] *fort.* septima *Heusingerus* || 9. Inde] *Crevierius:* in P *del.* p *om. rell.* || ab annis septemdecim] *cf. Niebuhrium h. R. I,* 464. || quottuor .. legiones] *cf.* Ww2 *ad lib. XXIII,* 14, 4 *adn.* || 10. vetera] uespa P (te *superscr.*) vetusta W *act. ant.* 1847, 1011. || 11. militare, redempta] W *act. ant. l. l.* twl: militaretempta P militare empta (*al.* emta?) C *rell.* militare, et empta *Alsch.* || 12. redimere] *praeeunte quadamtenus Alsch.,* Ww: redime P redimi p *rell.* redimendi *Ascensius* || LVIII, 4. centenos] ϛ (*cod. Sig.*): centum || 5. in aliquantum Pϛ (*Harl.*) enim aliquantum ϛ ita aliquantum *ci. Alsch.* || quo] quod mϛ || 7. inclinaret animus] ϛ (*Lov.* 5): inclinaret animos PCM inclinarent animos ϛ inclinarent animi *A. Perizonius* || 8. veluti] *Alsch.:* uelut Cϛ uelutillut P uelut illud Mϛ (*fidissimus e regiis ap. Crev.*) velut illic *I. F. Gr.* || LVIIII, 1. principes. m̄. iuniusq. P; *de lacuna et Alsch. cogitat et* Ww. || 2. ali PC. || neclegendi PCM pr. || nos] alios PM. || 7. condiciones] C conditiones ϛ (*Harl.*): condicione P conditionem *rell.* (M?) || ad captiuorum PCϛ ad hostem (*vel* Pyrrhum) captivorum W *act. ant.* 1847, 1014 *cf.* Wt ac captivorum *ci. Alsch.* || gratiam ϛ. || 8. atqui et ad Alliam *I. F. Gr.:* atquietaliam P atque italiam CMp. || 9. ne in acie quidem *I. F. Gr.* ne in castra quidem *vel* ne ex acie quidem *A. Perizonius* || refugerunt] fuerunt *quondam Alsch.* || 10. velim] uidear ϛ al' uelim uidear ϛ. || nobismet] *Alsch.:* nobisme P nobis p *rell.* || 11. illis ut bonis] Mϛ: illis et bonis PC et illis bonis *Crevierius* et illis et bonis *si recte intellego I. H. Vossius l. l.* illis et nobis bonis Hf. || illis et bonis et fortibus *Drak.* || 13. tamen] C: tam P *rell.* iam (*num* sed iam *an* si iam, *quod recepit* W, *non satis dispicio*) *Valla* || facietis *Valla, I. Perizonius* || 14. (vos)] F: uos PCM nos ϛ suos *Crevierius* || 17. set ** si (*num fuit* set etiam si? *Alsch.*) P. || simus] *Muretus, I. F. Gr.*: sumus || 18. quondam] quam P qu* C qui c. || 19. suus cuique animus] c: suum quisque animum C *rell.* suum quisque habet animum *vg.* suum quisque animum habet *Alsch. et sic vel* suum quisque sequitur animum Wa. || LX, 2. in foro] (turbae huic virorum in foro *edd. vett.*) *I. F. Gr. h. l.:* in foro ac PCM (in foro) *I. H. Vossius l. l. p.* 273 in foro ac ** Ww. || 5.

uideatur P uideuatur p uidebatur C. ‖ 7. etiam ab iis PC. ‖ 9. Sed *I. F. Gr.:* et ‖ 9. perrumpere *I. F. Gr.* ‖ per] *add. Alsch.* ‖ 10. '*forte* perveniri' *I. F. Gr.* ‖ 11. si] *add. Wexius mus. phil. XII*, 632. ‖ 12. nec viros quidem nec] *v. Scheibium philol. V*, 135 *sq.* ‖ 13. demonstrat, reducit] *Lipsius:* demonstraret duces PCM demonstraret ducēs c. ‖ 16. post paulo] *sic certe etiam* PC, *non* paulo post *coll. ipsa adn. Alsch.* ‖ 17. enim modo Cp. ‖ 18. et quorum PCM. ‖ 19. sescentis tot milia hostium] *M. Hauptius:* sescenta (sexcenta M?) milia hostes
lia
PM sescenta. m. hostium C sexcentis millia hostes m sexcentis hostes *Ingerslevius* sexcenta millia hostium ς sexcentis milibus hostes Wa *cf. act. ant.* 1847, 1023 quadraginta millia hostium *Sabellicus* ‖ 20. agminis PM. ‖ triginta ς (*Hav.*) prope viginti *I. Perizonius* duo et viginti *Heusingerus* ‖ fortium et fidelium *et* fortium fideliumque ς (*Lov.* 4. 3.) *fort.* fortium, fidelium *vel* fortes fideles *I. F. Gr.* ‖ 21. ut] qui ς (*Ox. N*) tum Ww *cf. adn.* aut *Wexius l. l.* ut qui *A. Schottus* ‖ quin erumperent] ς: quinecrumperent P qui nec erumperent CMp qui ne erumperent ς Ww *Wexius* ne erumperent ς *Schottus* ‖ sint; at non *Lipsius* ‖ 22. at ad] *Wexius l. l. p.* 631 *sq.:* at enim ad (ς: *Voss.?*) *Ascensius*, *vg.* ad *libri* ‖ 23. armis] *I. F. Gr.:* arma ‖ abessent] *I. F. Gr.:* abdesunt (*i. e. vel* absunt *vel* desunt) P desunt CM deessent ς (*Cant. Berol.*) ‖ 24. accessum] ς: accessit PCM; *lacuna inesse videtur* Ww accessum est *ci. Alsch.* ‖ 25. istorum] W: ipsorum ‖ in] (ς: *Lov.* 5?) Bas. a: *om.* ‖ decuerat] C, *Ascensius:* decuerit PCM decuit *ci.* Ww. ‖ 26. ego vos] W *act. ant.* 1847, 1012: quos PCM uos m et vos *Alsch.* ac vos Wa. ‖ LXI, 2. qua] ς: quam PC quia ς *vg.* ‖ 3. fletibus questibus] C fletibusquaestibus P: fletibus questibusque c *rell.* fletibusque ac questibus *ci.* Wt. ‖ 5. iis] is P his Cp. ‖ 8. is P his C. ‖ 10. ea res indicio [est (sit *ed. min.*), quod fides socio]rum] *Alsch.:* ea res indicio [est quod qui socio]rum *Ascensius* (quod *om. edd. vett.*) ea res inditiorum M deearesindiciorum P ea res iudicio C declaret fides sociorum *I. F. Gr.* fides indicat sociorum *Salmasius* de ea re iudicari potest, quod fides sociorum *in adn. ci. Alsch.* ‖ quae] est quod *spscr. m. pr. in* C. ‖ ad eam diem] ς? *edd. vett.:* eadem die CM eadem diem P eam ad diem *I. F. Gr. pr. ed. not.* ad eum diem *Salmasius* ‖ firmi steterant *edd. vett.* ‖ labare] c: labrare C laborare PM. ‖ 11. *fort.* Calatini [Campani] Ww. ‖ 12. Vzentini] P *cf. Mommsenium unterit. Dial. p.* 51 *sq.:* surrentini p *rell. tantum non omnes* Sallentini *I. F. Gr.* ‖ 15. qui si] ς: qui PCM. ‖ qui si ... nihil ei recusandum *vel* cui si ... nihil recusandum *Valla.*

Lib. XXIII. *in periocha:* barcinae *Naz.* ‖ CLXXVII. *c.* 23, 7. ‖ Marcellus proconsul Hannibalis *Heusingerus* ‖ Cn. Scipionibus, in Sardinia a] *add. O. Iahnius* ‖ I, 1. Inter haec] *ci.* Ww: Haec PCM Nec ς (*Lov.* 2 *etc.*) His ς (*Oxon. L*, 1) Haec *Valla* Aecis *I. F. Gr., fort.* Haec Romani. *vel* Haec Romae acta. F Et *Alsch.* ‖ , castra capta ac direpta] *Vallae adversarii* (*B. Facius et Ant. Panormita*): capta ac direpta PCM castra directa ς (*Lov.* 2) captis ac direptis ς (*Ox. L*, 1) *I. F. Gr.* castraque direpta *Valla* castraque capta ac direpta *ci. eidem perperam tributa a Doujatio*, *fort.* ac castra direpta *Alsch.* ‖ a *om.* M. ‖ Statio Trebio] *I. F. Gr.:* statio PCM statione c. ‖ pollicentes se PC. ‖ traditurosc. ‖ 2. compsinorum CMp. ‖ 3. *fort.* [ii] post *vel* urbem [hi] ‖ [Mopsiani] Compsam *ci.* Wwl Mopsii *vel* Mopsiani *I. F. Gr.* ‖ 6. insidis P pr. ‖ 8. propinquom P. ‖ II, 4. incolomi C pr. ‖ init] PM: iniit ‖ 6. Romam] ς: roma PM romae Cm. ‖ 8. si [se] permittant sibi *Ascensius* ‖ III, 2. nunc] (*Voss. Lov.* 1)? *edd. vett.:* *om.* ‖ praesidiis *ex* praesidis *corr.* P pr. ‖ 3. meritus] ς: temeritus PC emeritus cς peremeritus M promeritus Wal *II*, 14 *ann. phil.* 31, 195 demeritus *ci.* Wt, *quod spreverat act. ant.* 1847, 1010. ‖ 5. nouō P. ‖ 6. strenum P. ‖ nouom P pr. ‖ 9. date igi-

tur] C: datae igitur p datae igitum P data eicitur M. || 13. audiendam P audiendum *ci. Alsch.* || obcurrerant *I. H. Vossius l. l.* || IIII, 2. adulari] *Salmasius:* aduari P adfari p *rell.* || 5. plebeis (*i. e.* plebei *vel* plebis) PM plebis p. || 6. uerecundia fuerat *ci. Alsch.* || 8. et (quod) *Crevierius, I. H. Vossius l. l.* || impraesidia C. || V, 5. deest] ς: est || 6. binis] *I. F. Gr.:* uinis P ruinis CMp. || 8. Sidicinum *suspectum* Ww. || ad Saticulam] *Alsch.* W: apud Saticulam *Sigonius* satricula PCM apud satriculam ς (*exc. Pith.*) || 9. equom P. || dediticiis] *vel* dediticis *Alsch.:* dedistis *codd. tantum non omnes* deditis *I. F. Gr.* || leges nostras ς. || parti uostrum PC. || communicavimusque conubium vobiscum *vel* communicavimusque vobiscum conubium *vel* communicavimusque vobiscum remp. (w2) W (communicavimusque vobiscum) *C. Scheibius philol. III,* 560 *sq.* || 10. arbitrarierse PCM arbitrarier sed c arbitrarier esse ς (*Ox. L* 1.) || 11. indigenam ς. || his *om.* M hos ς. || 14. Campani] ς: campanis (*at v.* W *act. ant.* 1847, 1015.) || Romana ς (*Hafn.*) *Freinsheimius* || 15. scribi posse] *Lipsius:* scripsisse || VI, 1. [Ab] hac *I. F. Gr.* || Vibius Virrius *I. F. Gr.:* ubius uirrius P subius uirrius CMp *cf. v. l.* §. 3 *et lib. XXVI,* 13 *sq.; Ἰούβιος Οὐίῤῥιος Zon. VIIII,* 6 *p.* 214, 14 *Pind.;* uirrius *etiam Sil. Ital. XI,* 65 *cod. Colon. cf. inscr. bull. Neap. nov. ser. V,* 111 *p.* 100. *in Mommsenii inscr. Neap. Virios sat multos invenio, Virrium nullum cf. etiam Mommsenii unterital. Dial. p.* 260. 267; *et* uiri *quidem* PB *XXXVI,* 14, 1; *at id a* viro *potius quam a* Virio *deduxisse videntur librarii cf.* PC *h. l.* §. 3. || 2. quin] *sic etiam teste Gr.* P: quia P *teste Alsch.* C. || deportet et PCM; deportet Romae et W *act. ant.* 1847, 1014; *fort.* deportet, et .... relinquat *I. F. Gr.* || 3. uiri loquentis P uiro loquenti C. || 4. plebis PC plebs M. || 8. alii id haud *Aldus:* aliisitaut P aliis ita ut C alii ita ut c. || VII, 1. pacisque (pactique *Lov.* 5) cum eo conditiones ς pacemque cum eo conditionesque ς. || conditionibus *I. F. Gr.:* condicionis P conditionis CM *Conr. Hermannus obs. crit. p.* 28 *cf.* W *ann. phil.* 31, 199 his conditionibus *vel* conditionibus his ς W *l. l. cf. act. ant.* 1840, 90. || 2. captivis] ς: captiuis captiuis P captiuos Cp. || 3. haec] nec PC. || illa] alia ς. || facinera P. || fervore] foetore ς (*cod. Sig.*) *cf. Minervinium bull. Neap. nov. ser. V,* 104 *p.* 43. || 5. pyrrhi P. || 6. romanis. sed haec c romanos. sed haec C se romanis. haec ς. || 7. occulte mς. || 8. Blossium] Ww *cf. adn.:* blosium || 10. '*An non* privato?' *I. F. Gr.* || inambulabit P inambulabat C. || 11. ne quid eo die seriae rei gereret] *Modius:* ne quid id eodieserei | rei gereret P ne quid id eo die serie gereretur p ne quid eo die serē gereret C. || VIII, 1. inclitos C. || 3. abstractum abs (a W) Deci (*sic Alsch.;* Decii *Gr.*) Magii] *I. F. Gr.:* abstractum ats deci ecum magit i latere Pp abstractum a se cum decio ait C abstractum a se decio ait M. || 5. Vibelliumque] P: iubelliumque C *rell. fort. recte cf. Mommsenium unterital. Dial. p.* 266 *sq.* || 6. domo (*sic secundum Vallam*) diti ac variis omnium voluptatium inlecebris instructa] *scripsi cf. adnott. sqq.:* modo diu ad uariosa omnib. uoluptatium incelebris instructum PC. || diti (diuite *coniecerat Sigonius*) ac luxuriosa *Kreyssigius comm. de l. Gell. N. A. VI,* 1 *p.* 10 *cf. act. ant. Ien.* 1831, 154, 271 *sq. Sall. hist. lib. III. fr. p.* 55 diu luxuriosa *C. Heusingerus* luxuriosa *I. F. Gr.* || diu ad uarias omnium uoluptatum illecebras instructum *hisve similia* ς *cf. adn. Drak.* diu ad varios usus (ad uarios terrae usus ς) omnibus voluptatium inlecebris instructa *ci. Alsch.* || instructa] *Lipsius* || 7. hannibicus (l) Pp. || calaui Cp. || perpelli ad vinum potuit] Wa *cf. Alsch. adn.; sic scripsi, cum meliora non haberem:* Perolla perpelli (*sic certe Ber.*) ad vinum potandum potuit ς (*Ber.*)? *Alsch.* perhola uinum potui P perholla uinum potui p perholla uini impotui C

perolla uini impotu c Perolla uinci potuit ς? *edd. vett.* Perolla pelli ad vinum potuit (*sqq.* cibumque *etc.*) *inter al. Valla* per illa (*sqq.* vinci potuit?) *Huschkius monum. ling. Osc. et Sab. p.* 408 Perolla ad vinum potandum impelli potuit *Alsch. ed. min.* permoveri ad vinum potuit *altera ci.* Wa provocari ad vinum (*vel* vino) potuit *ci.* Ww perpelli ad vinum potandum potuit Wt perpelli vinum ut potaret potuit Ww. ‖ patrem P pr. ‖ perturbationem] *Valla:* iterturbationem P interturbationem *rell. ut vid. omnes* ‖ causante.] P *teste Alsch. I. F. Gr.:* causa ante *Gronoviani* '*omnes*' causā ante C. ‖ 8. conuinio p sanguinio P. ‖ 9. veniam.. impetraturi] *Valla:* uenia .. impetraui P uenia impetrari P *corr.* CM uenia .. impetrari possit c. ‖ quod fecimus PCM pr. ‖ VIIII, 1. audivit viditque] *Alsch.:* audiuiditque P uidit audiuitque C *rell.* ‖ amens] *I. F. Gr.:* amen P tam̄ C. ‖ 3. obstrinximus. Obstrinximus, ut *vel* obstrinximus: et ... armaremus? *Büttnerus obss. p.* 61 *sqq.* (obstrinximus: et ... armamus? *Rupertius*) ‖ manus] *Iac. Gr.:* mansis ‖ 6. *aliter l. distinxit F. Iacobsius ep. ad Goellerum p.* 404. ‖ torpescentne ς. ‖ 7. non armati exercitus sustinerent Cc (non *add.* c) *Alsch.* nec armati exercitus sustinuere *vel* sustinerent Wat, *ann. phil.* 31, 198 *act. ant.* 1847, 1009 *sq.* armati exercitus vix sustinerent *ci. Alsch. in adn.* ‖ sustinere nequeunt, quem] *vel* sustinere nequeunt *I. F. Gr.:* sustineren|quem P sustinerem quem M. ‖ ut alia] *Drak.:* et alia C *I. F. Gr.* italis P et ut alia *Bauerus* ‖ 8. atqui ς. ‖ 11. defectionis ab] *I. F. Gr.:* defectione|inissa ab P defectione inmissa ab C defectionem inisti ab *edd. vett.* ‖ 12. hostium inii, quoniam] *A. Rubenius:* hos|trimini quoniam (me *sup.* quoniam *spscr.* p) Pp hostimini me quoniā C. ‖ X, 2. (et) *Bauerus* ‖ 6. id] it P se m. ‖ 8. aduentu Pc. ‖ 9. uociferanti ς *I. F. Gr.* eo uociferante c. ‖ commoueri CM cum commoveri Wa. ‖ 10. primam *I. F. Gr.* ‖ soci *ante corr.* P. ‖ alexandriam Cp. ‖ 11. erat PC. ‖ 12. quum eum *I. F. Gr.:* dum eum ‖ XI, 1. divi divaeque] *ci. Bekkerus:* diuidique P diuique p diuinūque C Divi quoque *Aldus* ‖ 2. meliores feliciores que ς. ‖ 5. corona *om.* ς (*Cant.*), *del. Iac. Gr.* ‖ 7. in] ς: *om.* ‖ ut quaeque *Crevierius* quaecunque *ci. Ingerslevius* ** quaeque (*fort.* Apulorumque quae) *ci.* Wt, *act. ant.* 1847, 1014 quaeque ex Apulis *C. E. Putschius ap.* Ww2. ‖ 11. ad nos *ci. Drak. ad c.* 13, 3. ‖ Hannibali tradidisse se] *ci. Alsch.:* hannibalilli|tradidisse Pp hannibali tradidisse C Hannibali se tradidisse ς. ‖ 12. uictoris *ante corr.* P. ‖ verum] '*quidam*' *ante Glareanum*, *I. F. Gr.:* atrum P sacrum CMpς aecum *Alsch.* ‖ esse grates] *I. F. Gr.:* esse graes P *del.* p *om.* CMς. ‖ XII, 1. aceruos P. ‖ 2. haud C paulo *coll. h. l. periocha I. Perizonius* ‖ equitum PC *at v.* W *act. act.* 1847, 1021. ‖ 4. acies] Bas. a: actis ‖ 5. mittendam] mittenda *Iac. Gr.* ‖ 9. paeniteatne] *Alsch.:* paeniteatme PCM paeniteatne me ς. ‖ 11. tam laeta *I. F. Gr.* ‖ sint *Bauerus, Rupertius* ‖ 15. seu Himilco seu Mago] *edd.:* ut himilco seu mago ς (*Ber.*) ut mago seu himilco ς (*Hav.*) seuhimilcoseo P seu himilco CM. ‖ XIII, 1. scitu est] cς. scitumst P scitum est Cp. ‖ 3. p. r. priore *Heusingerus* ‖ Punico] *v. Walchium l. l. p.* 216: (Punico) *vel* Romano *vel* Italico *vel* pugnatum *I. F. Gr.* ‖ 4. nunc, dum vincimus *I. F. Gr.* ‖ 5. ego] P *ante corr.:* ergo P *corr. pr.* CM ergo ego *ci.* Wt *act. ant.* 1847, 1011. ‖ inani spe] ς (*Ber.*) *I. F. Gr.:* inanique P inaniquae CM inaniaque p inania quae cm. ‖ 6. barcina (e *sup.* a *spscr.* p) P barcinae C barchinae c. ‖ 7. *post* Hannibali: viginti peditum *add. ci. Drak.*, viginti quatuor peditum *Heusingerus* ‖ xxx elephanti C. ‖ et mille argenti] *Alsch.:* et argenti mille *I. F. Gr.* et argenti PCM et argenti multa ς et argenti M.ᴠᴄᴛᴀ (*i. e.* mille quingenta) *Muretus* et argenti ᴍʟ (*vel* ᴍʟ^ta) talenta *Kreyssigius* ‖ 7 *sq.* talenta d. dictatorque *altera ci. Alsch.* talenta dicta. Arisque (*vel* senatorque *vel* quaestorque *vel* prae-

torque) *Ios. Fischerus l. l. p. IX sq.* talenta D. Bostarque *ci.* Ww2. || XIIII, 2. Pera] *I. F. Gr.:* per || equom PC. || 3. descendit] PC, *idque assecuti erant Lipsius et Freinsheimius:* descendit equo ς. || descendite dixit quique capitalem M. || pecuniae] M? ς: pecunia || 4. spolis PC. || 5. ut] P, *Glareanus, I. F. Gr.:* et ut || 7. patienda] *sic etiam* P: petienda P *pr. corr.* perpetienda W *act. ant.* 1847, 1011. || 8. secunda simulando] C *et sic vel* obsecundando *I. F. Gr.:* secunda simulandas simulando P sēcum dissimulanda simulando M obsecundando ac simulando W *ann. phil.* 31, 199 se obsecundare simulando *Freudenbergius ibid.* 71, 728 *sq.* si clam simulando *vel* sed clam dissimulando *vel* secunda clam simulando *vel* assensum simulando ς clam simulando *edd. vett.* secum clam (dissimulando, simulando) *v. d. act. lit. Lips.* 1815, 1640 *sq.* clam (simulando) *Kiehlius mnem. I,* 99 *sq.* clam secunda simulando *Strothius* clam stimulando *Walchius l. l. p.* 36 *sqq.* || 10. Canusii *et* §. 13 a Canusio *Sigonius* || 13. Caiatiam] *G. Stierius v. lib. XXII,* 13, 6: galatiam || petit et inde .. per agrum *Otto l. l. p.* 36 *at v. I. Fischerum l. l. p. IX.* || Saticulanum] ς: sauculanum PMc saulanū C Austriculanum Ww1. || Trebulanumque *Cluverius Ital. ant. IV,* 5 *p.* 1183 trabianūque C. || XV, 3. vi [usus] *C. E. Putschius ap.* Ww2. || 4. remanserint] ς (*Lov.* 5): remanserant PCMς remanerent *vel* remanere *I. F. Gr.* remansissent *edd. vett.* || 5. nec ea] Mς: ne ea Pc, *at cf. Scheibium philol. V,* 135 neaea C. || quo quemque *I. F. Gr.* || 7. praesidi] P pr. || quem conscientia tentatae *I. F. Gr.:* quem conscientia attemptatae ς (*Ox. N.*) || 9. consensuatem | tatem P q. consensu adtemtantem p q; c̄sensū adtemptantē C qui consensu adtemptantem M quem consensus temptatae *Alsch. cf.* Wt *II. p. XVIII.* || ad id] *I. F. Gr.:* adie P ea die P *corr. pr.* C. || 15. equom P. || XVI, 1 *sqq. recte distinxit Heusingerus* || 4. coeptae, Romanorum] ς (*Ber.*) *Valla:* romanorum coeptae (coeptae *corruptum esse videtur* Ww.) || provocantis] m: procantis MC progantis P procurrentes *ci. Drak.* || 5. cotidiana] *I. F. Gr.:* coditia | iam P comitia iam Mp continua iam *in ras.* c cotidiana iam *Alsch.* || 6. portis prodiret] *scripsi:* portis iret *libri fere omnes* portis foret ς? *I. F. Gr.* portis staret *vel* portis in acie staret (Wa) *vel* portis in ordines iret (Ww) *ci.* W portis esset *ci. M. Hauptius* || 7. iniuriave] *I. F. Gr.:* iniurise P iniuris Cmp (*alterum* u *sup.* u *add.* c) iniuriis *vel* intus *vel* in muris *vel* intus muris *etc.* ς in urbe W *v. ann. phil.* 31, 199 *Alsch.* || intus exoreretur *vel* intus urbis exoreretur *ci. idem Alsch.* || oriretur M orirētur c. || 8. sociorum] ς *Valla:* suorum || 9. destinata] et stationes *I. F. Gr.* || *vel* (destinata) *vel* (data) *Crevierius* || datae C *I. F. Gr.* || 10. idque per C. || 11 *sq.* moturamum (*i. e.* moturam *vel* moturum) P moturam tum CMp moturam dum *edd. vett.* || 15 *sq.* Romanorum amissis: sed *Alsch.:* romanorum amisisset P romanorum amisisse C Romanum amisisse *I. F. Gr.* Romanum suorum amisisse, sed *ci.* Ww1 *act. ant.* 1847, 1011. || 16. gesta est *vel* gestast] *Freinshemius, Madvigius ap. Ing.:* gesta sit *libri* gesta (sit) *Gruterus, I. H. Vossius l. l.* gesta fuit *I. Perizonius* || vincentibus] *vitiosus h. l. videtur Madvigio l. l.* tum vincentibus (*Lov.* 5) *vel* tunc vincentibus ς. || XVII. *ad hoc cap. dicitur pertinere comm. quaedam Heroldiana Isleb. a.* 1798 *emissa* || 4. (inde)] Ww1 *cf.* Wt *II. p. XVIII: h. l.* inde PC, *post* obsidere *collocant* ς in fide *C. E. Putschius ap.* Ww2. || 7. casino] PC (*Alsch.* W): casilino *vg.* || eminus aspici] *Lipsius:* nimis accipi PCm accipi M novas acciri ς (*mg. Gud.*) *Valla* Cumis accipi ς (*Lov.* 4), *Vallae adversarii* a Sidicinis accipi *ci.* Ww2 laetis animis accipi *Putschius ibid.* Casilinum acciri *Alsch.* || quid ς (*Hav.*) *Lipsius, altera ci. I. F. Gr. v. sqq.* || oreretur tumultus], *ut et ipse conieceram,* F: orere | currunt P recurrunt Cp recurreret c occurreret *Lipsius* orereretur motus *prior ci. I. F. Gr.* moveretur *al-*

tera ci. eiusd. oreretur terror (*olim* rumor) W *act. ant.* 1840 *p.* 78 oreretur metus *vel* terror incuteretur *Heusingerus; al. v. ap. Bött. a. p.* 7 *sq. Bött. p.* 77 *I. Fischerum l. l. p. XI sqq.* ‖ 8. compulerat *Doujatius:* contulerat ‖ 9. adgregantibus] *Crevierius:* adgregantur PCM; *aliter locum expedire conantur* Wa, *ann. phil.* 31, 198 *et* F. ‖ 10. ut (*vel* uti W *ann. l. l.*) ... habuere] *Crevierius:* ita ... habere PM que ita ... habere C et iam ... haberent *Otto l. l. p.* 36 *sq.* atque ... haberent F iamque (*sic edd. vett.*) ... haberent (*sic Lov.ϛ*) *Sigonius* iamque (?) ... haberent; quos suspectos habuere *Heusingerus* ‖ 11. itqueP. ‖ praesidium Cp. ‖ XVIII, 1. nomine Isalca] *edd. vett.:* nomine isisalcae Pp nomine ei sisalca C nomen ei sisalca c nomen ei Isalca Wa. ‖ vi] Hw: ut PCM *om.* ϛ tum Wat. ‖ 5. copis P. ‖ 6. elephantorum] caetratorum *I. Fischerus l. l. p. XIII sq.; aeque ac* cataphractorum *repudiat* Ww. ‖ 9. deerat sociis Romanorum. Propugnacula *I. F. Gr.* ‖ excepere PC. ‖ 14. discipulinae P discipilinae p. ‖ 15. suppellibus P. ‖ XVIIII, 1. ducto CMp. ‖ continua] P: continuata ‖ 4. Acerranorum] Avellanorum (*immo* Abellanorum *Drak.*) *I. F. Gr.* ‖ 9. aequaliterque] P pr.: aequaliter ‖ 13. muribus aliove (*sic* p, abiove P) animali] Pp: morib **** animali C moribidis animalib; c. ‖ 14. (hostes) *I. H. Vossius l. l. et sic Madvigius ap. Ing., nisi* obarassent *corruptum sit* ‖ 16. *fort.* (Cumas) Ww2 summa *Rob. Titius* domos *ci.* Waw. ‖ 18. M. Anicio] *Heusingerus:* manicio (*ac similiter* §. 19.) ‖ 19. (et tria signa) *F. S. Huldricus* (*indice* W *in progr. gymn. Turic. a.* 1816 *p.* 6.) ‖ XX, 1. est] et M; *cf.* W *ann. ph.* 31, 195. ‖ 4. ex bruttis P. ‖ 6. M. Aemilio] *sic etiam c.* 22, 4: M. Pomponio *Glareanus* M'. Pomponio *Glareanus teste Gebhardo, I. F. Gr.* Manio *Sigonius, at cf.* Ww. ‖ reliquom PC. ‖ pro *add. Madvigius ap. Ing.* ‖ 10. relata .. re tenuerunt] *Crevierius:* relaxa .. retinuerunt PM re laxata .. retinuerunt P *corr. pr.* Cm re laxata .. tenuerunt ϛ *I. F. Gr.* re iactata .. tenuerunt *F. Iacobsius ap. Goellerum in ed. lib. XXXIII. p.* 400. ‖ XXI, 2. P] *Glareanus, Sigonius:* 1. ‖ militi ac] W *v. ann. phil.* 31, 195 *Alsch.:* militiae PM miliciae C. ‖ sociis] copiis Mϛ. ‖ 4 *sq.* consulere. T.] *I. F. Gr.:* consuleret P consulerent CMp consulere. et *ci.* Wat. ‖ 5. mensium ϛ. ‖ 6. mensarii] c: mensari ‖ rogatione M.] *Iac. Gr.:* rogationem ‖ 7. ceciderat PC. ‖ XXII, 3. senatuelectus P senatus electus CMp. ‖ 4. praetor, dictatore] prodictatore P pro dictatore C dictatore c. ‖ inopiam illam] *vel* inopiam patrum *conieci:* inopiam *libri, cf. Walchium l. l. p.* 182 *sq.* inopiam senatus ϛ inopiam senatorum W *v. ann. phil.* 31, 193. ‖ paucitatem, sed inopiam etiam *Dukerus* ‖ in patres] impetres P. ‖ 5. cum populo Romano magnopere] *Crevierius:* cumpromagnore' P cum pro magna re CM. ‖ quibus] (*vel* queis *Vossius*) *I. H. Vossius l. l. p.* 274, *eoque laudato* W, *v. ann. phil.* 31, 195; *ex 'praeclara Madvigii ci.' Ingerslevius: om.* PCM quos ϛ si ϛ. ‖ 6. haut equioribus p hut|iusequioribus P. ‖ 7. T.] *I. F. Gr.:* ni P *teste Alsch.* tn P *teste Gr. del.* p *om.* C. ‖ manliū C. ‖ 8. itactum P id tactum M? ϛ. ‖ 9. prodicto P pro dicio C prodicioni c pro indicto *Alsch. ed. min.* ‖ mentio non est *du Rieu de gente Fabia p.* 223. ‖ 10. censoris PC. ‖ 11. ex] *edd. vett.:* ea ex PM cum ex C. ‖ et nocte PC. ‖ XXIII, 1. Dictator ubi], *ut et ipse ob praecedens* dixit *conieceram, ci.* Wat: rubi P ubi CM is ubi ϛ. ‖ 2. dictatorem sine ϛ. ‖ nisi nec rei P pr. sibi non rei *ci.* Ww non rei Wt, *act. ant.* 1847, 1011. ‖ 3. ex iis quos] ϛ: ex quos PC ex quo Mϛ. ‖ 4. senatoris P pr. ‖ subfecturum] W *act. ant.* 1847, 1011 suffecturum m: subuecturum PCMϛ sublecturum ϛ. ‖ 5. primus *edd. vett.:* senatus primus PCMϛ senator primus ϛ magistratus primus *I. F. Gr.* ‖ 6. qui—cepissent *om. Ascensius* ‖ hautdum] *addidi* (*fort. scr.* magistratum hautdum *admonet* W): *om. libri, Bött. a p.* 10 non *add. Sigonius* alios *Strothius*

minores *idem et Bött. p.* 77; *num* hautdum suscepissent? ‖ 7. omnium *edd. vett.* ‖ 9. rediit Cp. ‖ XXIIII, 3. ac modice] ς: ac demodice PM ac demodico C ac permodice *I. F. Gr.* atque modice *Drak.* ‖ aedilis curulis erat] C *Crevierius:* ead. cur. erat P eadcurrerat M. ‖ '*Fort.* creantur' *I. H. Vossius l. l.* ‖ 7. inciderant ς. ‖ caderent ς conciderent *I. F. Gr.* ‖ 11. ouantis PC. ‖ 12. is PC. ‖ (erat) *I. F. Gr.* ‖ sacerdotibus] *Alsch.:* sacerdotis PCM sacerdoti ς. ‖ sacerdotibus *pro* sacerdotis esse *ci.* Ww. ‖ esse] *om.* ς(*Harl.*) *del. Freinshemius* essetc *Alsch.* deae esse *Putschius ap.* Ww2. ‖ XXV, 3. quae ad ... attinerent *Madvigius ap. Ing.* ‖ attineret] *I. F. Gr.:* attinet ‖ 6. nec unde] *I. F. Gr.:* necundo P ne secundo (*cf. adn. Gr.*) p nec secundo C. ‖ 7. exercitu M.] *Alsch.:* exercitum P exercitu CM. ‖ 7. donecitalia P donec Italiae *ci. Alsch.* ‖ 8. ex Iuni] (*vel* ex Iunii Wl *I*, 18 *II*, 14, *act. ant.* 1840, 80) W: exin PC ex c ex M. ς̇ (*Ox. N*) ex M. Iunii *Alsch. ed. min.* ‖ legitimorum esset] Mp: legitimorum essent c legitimorus esset P. ‖ 10. cōs ... sumeret Cp. ‖ 11. prorogari ς (*Kiehlius mnem. I*, 100.) ‖ XXVI, 2. mille] *i. e.* ∞ *Alsch.:* et mille *id. ed. min.* & PC et quingenti ς (*Lov.* 5) *? vg.* ‖ 5. (*itemque* §. 6) cartesiorum *etc.* ς Carpesiorum *Moguntini* ‖ is P. ‖ 6. se tenentem] C: sete|tenentem P sede tenentem M sese tenentem *I. F. Gr.* ‖ 7. equitum] *Ios. Fischerus l. l. p. XIV sq.* ('*Weissenborn og Madvig*' *Ing.*): peditum *libri* equites et peditum Wa. ‖ dimisit et ut *Heusingerus* dimisit, simul ut *Fischerus l. l.* ‖ 10. tutum (tutumque ς) flumine etiam obiecto, tum] *libri cf. Walchium l. l. p.* 197: flumine etiam obiecto tutum Hw, *exc. e cod. Bamb. p.* 11 '*Madvig*' *ap. Ing.* tutum flumine etiam obiecto (tum) *Crevierius* ‖ recipit ς. ‖ permuniit ς permuniuit ς. ‖ XXVII, 2. urbem Massiam *Iac. Gr.* ‖ 4. tumultuose nuntii refugientes] *Alsch.:* tumultuose nuntiares (nunciares M?) fugientes PM tumultuose nunciare (*nonne* nuntiare?) fugientes m tumultuose nuntii fugientes C tumultuose (*sic* tw, *olim* tumultuosi) nuntii (*olim* nuncii) ac refugientes W *cf. l. I*, 18 *ann. phil.* 31, 197. ‖ tumultuose nunciavere refugientes (fugientes *Drak.*) .... (attulere) *I. F. Gr.* ‖ 7. corpora corporibus adplicant armaque W *v. l. I*, 18: corporibus applicant armaque P *pr. corr.* CM corporibus applicantur|maque P corpora corporibus applicantur armaque ς. ‖ 9. in pacto] *Strothius:* in pacato *libri*, *statu scilicet*, *vel* pacata *I. F. Gr.* inde pacata Hm *XXIV*, 806 Wt *II. p. XVIII.* ‖ 10. vero] movere *Crevierius* ‖ 11. pro se imperatores esse Cp pro se: eos imperatores esse *vel* prope eos imperatores (esse) *I. F. Gr.* ‖ 12. ut] *I. F. Gr.:* *om.* PCM si ς. ‖ prosperae C. si prospèrae c ‖ etuenirent P; *fort.* ut venirent *vel* ut evenirent *Alsch.* ‖ XXVIII, 4. [cui] cum... edocuisset Hm *XXIV*, 807. ‖ edoctus esset] W *act. ant.* 1840, 75 (*ipse Vallae tribuens*) F: edocuisse P edocuisset *rell.* edidicisset *vel* edoctus fuisset *Valla* ‖ rediit Cp. ‖ 9. conferrent] conservent M? ς. ‖ an satis] *Valla:* antis P anuī C tantis Mς satis *mg. Voss.* ‖ 10. Hiberam] *cf. F. Lachmannum de font. Liv. II*, 85: liberam C. ‖ 11. in] ne P nd C ad c. ‖ XXVIIII, 2 *sq.* descensum. triplex Mς. ‖ 4. Afris] ς: afros PC Afro Ww. ‖ apponit] ς (*Ber. m.* 2) *A. Rubenius:* opponit ‖ 5. equom P pr. ‖ 10. segnibus P. ‖ in cornibus ς; *ad h. l. cf. I. Fischerum l. l. p. XV sq.* ‖ urguet P. ‖ 12. iam ante] *vel* iam tum *I. F. Gr.:* tanidante P tandem Cp *teste Alsch.* tandantem P *teste Gr.* ‖ 15. (et) *I. F. Gr.* ‖ 16. in Hispania] Cm: hispania PM Hispaniae *Crevierius* ‖ spem reliquerat] mς: spem relinquerat M sperelinquerat P spē^s reliquerat C spes reliqua erat *I. F. Gr.* ‖ XXX, 3. quadripedum P quadrupedum bipedumque *ci. Alsch.* ‖ suetae insuetaeque] W *v. ann. phil.* 31, 180 *et sic vel* insuetae suetaeque *vel* ceteraeque F: suetaeque; *al. nuper ci. Otto l. l. p.* 37 *sq.*, *I. Fischerus l. l. p XVI sq.* ‖ foliis] *Alsch.*, W: rohis PM radicibus *in ras.* c rubis ς (*Pal.* 2) *Ascen-*

sius || 7. vasta] P pr. *Lipsius:* uastata || 12. oportuna C. || 14. primum honorem] *Drak.:* honorem ς hono C ibono p ibo P primo honorem *Alsch.* primum consulatum (t) *vel* consulatum (w) *ci.* W. || 15. (per triduum)] *Crevierius:* per triduum || 18. martis PC pr. || ante II. *I. Perizonius:* antea *codd.* antea bis *Alsch.* || XXXI, 1. eo] C. *pr. corr.* Bas. a *cf. Th. Mommsenium d. r. Tribus p.* 28: quo eo PC quo die eo M quoniam eo *ci.* Wt quocunque *Huschkius Serv. Tull. p.* 503 *cf.* W *ann. phil.* 31, 295. || 3. eae] *I. Perizonius:* eaex P sex C *rell.* || 6. metilius ς; *genti igitur Maeciliae, non Metiliae, cuius nominis nullum continet vestigium, assignandus erit nummus, de quo cf. quos l. Teuffelius enc. real. IIII,* 1896, *add. Cohen descr. gén. etc. tab. XXVII, p.* 215. || 9. decretae PC. || 10. latum] *Crevierius*: latim P delatim p delatum CM dein latum *Sigonius cf. I. Fischerum l. l. p. XVII sq.* || essent [ex a. d.] pridie *I. F. Gr.* || 11. in eam quam PC *cf.* W *act. ant.* 1847, 1007 in ea in quam *ci. Alsch.* || 12. rediit Cp. || 13. videri] ς: uiderunt PCM uideri eum ς (*Pal.* 2), Wa. || XXXII, 1. diviserunt] *Drak.:* tiusserunt P iusserunt C partiri iusserunt *ci. Alsch.* || Teani] F: trani P Cp veteranus *vel* urbanus *vel* Romanus *olim* W, *cf. l. I,* 23 *ann. phil.* 31, 197 *sq. act. ant.* 1847, 1023 *sqq.* || praeterfuerat PC. || Sempronio volonesque fierent] ς: semproniuruolonesque fierent P sempronio uolones qui fierent C ut (ita ut *ed. min.*) Sempronio tirones volonesque fierent *Alsch.* Sempronio volones qui ibi erant (*sic etiam ni f., non* cui, *quod editum est,* '*Madvig*' *ap. Ing.*) *vel* Sempronio MM. Romanorum (*s.* liberorum *cf. act. ant. l. l. p.* 1025) volonesque fierent *vel* ut Sempronio D. Romanorum (*s.* liberorum) fierent *s.* Sempronio D̄ Romanorum (*s.* liberorum), qui ibi erant W praeter volones, qui (H) Semproni fierent (*Pu.*) *ex Heerwageni et Putschii ci.* Ww2. || 5. XII peditum. & equitum C. || mille (M. *sc., quod post* peditum *excidit*) et quingentos] *scripsi:* et d Pm & M et mille quingentos *Aldus* mille quingentos *Alsch.* || 7. auerterant PC. || 8. paruom P pr. (C?) || 9. grauii P gravique *ci. Alsch.* || *num* pressis nihil deesse? || 14. ad diem PC. || 16. militem Tarentum] *addidi:* exercitum Tarentum *add. Madvigius ap. Ing.*, Tarentum *Dukerus* || 16 *sq.* legatorum: cui (*vel* ei) et *ci. Drak.* || 17. naves M (*immo* P. *cf. Iac. Gr.*) Valerio datae ς. || XXXIII, 2. quod] quo ς. || 4. tertiam uictoria P tertia iam victoria *Alsch.* || custodiis] c: custodis || 5. Luceriam] *Glareanus:* numeriam || 6 *sq.* populumque Romanum. praetor] *Muretus:* p. que r. PC praetor ς. || 7. hostes] M *I. F. Gr.:* hoste P hostem C. || 11. in Italia, Italia] *Alsch.:* initalia PC, Italia ς. || 12. regi] *I. F. Gr.* (*Cobetus mnemos. I,* 100): regibus *libri* regi civitatibus *ci.* Ww. || placeret gererent] ς: placerent PC *pr. corr.* placeret C. || XXXIIII, 1. ictus P pr. iectum C; *fort.* ictum'st *Alsch.* || 2. regiis P pr. regi m. || firmandas fide *Dukerus* || 3. a] M? ς: *om.* PC e W. || classē romanā C. || 4. ualerius. q. CM Q. Valerius ς P. Valerius ς? *Glareanus* || uinci se senserunt ς (*Lov.* 4), *Putschius ap.* Ww2. || 7. et pacta] Cpm: et pactae M et pactae et pactis P et pacta pacis *I. F. Gr.* et pactum pacis ς (*Ox. D.*) || 9. separatim] ς (*Lov.* 1. 5)? Bas. b: partim || 10. in insula esset] insula esset P; *fort.* insulae esset *Alsch.* || 11. tam impericulosum PC. || belli munia sustinenda] W *cf. act. ant.* 1847, 1011: bellumunisustinenda P belli uim sustinendam C *rell.* || 12. ita imparem bello *Madvigius ap. Ing.* || 13. quinque millia *edd. vett.:* uet P u*i in ras.* C ucl M. || 15. in I (*i. e.* in primo) consulatu *Pighius ann. II,* 95. || XXXV, 2 *sq.* conparant. [erat] Ww2. || 6. uolonum erat ς volones erant *I. F. Gr.* || 7. maxima erat cura] C: maximam erat cura Mp maximameratcura | cura P maxima inerat tum cura *I. F. Gr.* maxima inerat cura *Drak.* || 9. ea non] eore PC eo res C *pr. corr.* || qua militibus PC quam militibus *Alsch.* || 10. is P. || 11. triduo] *F. V.*

Reizius l. l. p. 103: triduum ‖ 13. Hamae inde] cum aede PM cuaede C cum inde m cumae inde c. ‖ alpius PC. ‖ medix tuticus] edixit uti cui PC. ‖ qui summus *Valla* is summus *C E. Putschius ap.* Ww2. ‖ (summus — Campanis) *Lipsius* ‖ 15. tridum P pr. ‖ (triduum — Hamas)] Hw2. ‖ sacrificandum *I. Perizonius* sacrificatur (*ed. mai.*) *et* sacrificabatur (*ed. min.*) *Crevierius* ‖ 16. ante decimam .. horam *I. F. Gr.*, F: an decuma .. horam PM ad decuma .. horam p ad decumam .. horam C ad decimam .. horam ς; *nec hoc nec* ab decima .. hora *repudiat I. F. Gr.* ‖ XXXVI, 1. in Tifatis] ς (*Ber.*) *I. F. Gr.:* antifatis ‖ 2. futuri] *I. F. Gr.:* fuituiri Pp fuit uiri M uiri C. ‖ seruoruorum Pp seruorumque ς et seruorum *Alsch. ed. min.* ‖ 3. dato] *Lipsius:* duo PCM suo c. ‖ 8. suam] '*Num* eius?' *Alsch.* ‖ XXXVII, 2. superiectis *Heusingerus* ‖ sublicis] *Valla*, (*Ant. Panormita*): subliciis (*Pal.* 2) *et* sublitiis (*Ber.*) ς supplicatis PC. ‖ 8. Hannibal, laetum] *I. F. Gr.:* hannibale tum PCM hannibal tum c. ‖ *fort.* inter Ww. ‖ 12. quinque milia] *Alsch.:* uel (*i. e.* u ∞) ł C mille ς *vg.* ‖ 13. exercitusque Luceriam] *Glareanus:* exercitus Luceriam *I. F. Gr.* exercitusque curiam PCM. ‖ XXXVIII, 7. condi iussis] *I. F. Gr.:* conditussis P conditis Cp. ‖ viginti (quinque) *Iac. Gr.* ‖ viginti quinque] *Iac. Gr.*, *I. Perizonius:* xx. PC triginta Wa *cf. adn.* Ww. ‖ parari] m *et sic vel* (paratis) *I. F. Gr.:* paratis PC paratas c *cf. Th. Schmidium ad Hor. epp. II*, 2, 80 parandas *I. H. Vossius l. l.*, *Heusingerus* ‖ 8. triginta [quinque] Wa *cf. adn.* Ww. ‖ 9. Apustius] *sic nomen exhibet* §. 11 P: aputius P api**i' C appi**i' c; *vel hic et* §. 11 Antistius *vel* §. 12 *cum edd. vett.* Apustius *scribendum esse satis probabiliter censet Bött. p.* 77. ‖ 9. quinquaginta quinque] LU PM: *immo* quinquaginta *et sic Aldus* LII ς ** C. ‖ 10. indicis PC pr. ‖ 11. Apustio] ap**io Cc. ‖ 12. regi; haec] Cm W *ann. phil.* 31, 195: regiex Pp regiae; haec ex M regi: ea ς *I. F. Gr.* ‖ XXXVIIII, 1. Romam missae] ς: romam missa C romae missae M romae missa P Roma missae, *ipse* Romam missae *praeferens Drak. cf. adn.* Ww2. ‖ cursu] custodia *I. Fischerus l. l. p. XVIII sq.* ‖ rex, ecquae] *vel* rex, quae *I. F. Gr.:* exquae P hecquae p ex haec quae M ex hoc quae C et quae Wl *I*, 27; *fort.* ecquae ‖ 3. (cui Scotino cognomen erat) *I. F. Gr.*, *Cobet. mnemos. I*, 100. ‖ Crito Boeotius] *I. F. Gr.:* crito boeus otius PM critobocus ocius C. ‖ 6. Austiculam] Saticulam *Cluverius Ital. ant. IV*, 5. *p.* 1183. ‖ 8. Suessulam] *Cluverius l. l.:* besumiam P besuuium CMp Vesuvium *etc.* ς. ‖ XXXX, 2. socis P pr. *ante corr.* ‖ 3. copis PC. ‖ 4. Hostus] *Drak.; sic Sil. Ital. cod. Col. XII*, 347. 413 (Ostum *id. I*, 437): hostius (*i. e.* hostus *vel* hostis) P *semel c.* 41, 3 hostis PC, *altera scriptura in* P, *ubi nonnulla verba, h. l. iterata sunt*, *et* C *c.* 41 *l. l. Sil. Col. XII*, 403. ‖ 9. deinceps] *cf. Handii Turs. II*, 237: deinde ς *I. F. Gr.* dein deinceps *vel* tum deinceps *Alsch.* deinde per *Madvigius ap. Ing.* ‖ XXXXI, 9. a] ς: *om.* ‖ 10. cum milibus P pr. quatuor millibus *I. F. Gr.; numerum excidisse censet* Ww. ‖ et commeatu] ς *I. F. Gr.:* coṁeatu C cemeatu P ac commeatu W *act. ant.* 1847, 1012. ‖ 11. aestuque suo] P *teste Alsch.* CMς *I. F. Gr.:* aestuquae suo *teste I. F. Gr.* P aestu suo ς aestuque seruato ς (*Lov.* 5) aestu secundo ς? *edd. vett.* aestuque summo *E. Kaestnerus* aestum secutus *I. Fischerus l. l. p. XIX* [vento] aestuque suo W *ann. phil.* 31, 199 *sq.* ‖ 14. antiquam | rum claulum P pr. antiquam cladium *Alsch.* ‖ XXXXII, 2. quoad] ς: quod ‖ 3. prope LX. *Sigonius* ‖ quo tu] *Alsch.:* quodu P quod Cp quo ς. ‖ 5. incolomi C pr. ‖ cum ploratum] ς: conploratum P comploratum C. ‖ velut aculeo emisso] *I. F. Gr.:* veluti aculeo emisso *Freinshemius* velutaculegemisso P uelutiaculogemisso p uelit iaculo emisso C uelut iaculo emisso c *al.* ‖ 6. centum cum] *i. e.* c. cum ς

(*Lov.* 3): cum PCM prope centum cum *etc.ς.* ‖ 9. *de l. distinguendo cf. Büttnerum l. l. p.* 63 *sqq.* ‖ 10. propraetoris] *Walchius l. l. p.* 92 *sqq.:* propri P proprii CMp prope ς. ‖ 12. norim, nisi] *vel* norim, ni *Valla:* norim si PC. ‖ sciam, ei] ς: suam et PC sciam, et *Alsch. at v.* W *act. ant.* 1847, 1012. ‖ 13. simul nobis et Nolae ademeris] F: misul nobis et nolae ademdemeris P missum nobis et nolae ademeris C miseris simul nobis et Nolae ademeris *Madvigius ap. Ing.; al. v. ap. edd., Heusingerum, I. H. Vossium l. l., Walchium l. l. p.* 97 *sqq., Iacobsium ep. ad Goell. p.* 405 *sq.*, Wl *I*, 19 *sq., ann. phil.* 31, 198. ‖ haud *Valla:* at it P at id C ad id M. ‖ XXXXIII, 3. sese] m: esse ‖ is populandis P. ‖ ab his PC. ‖ 5. exercitu ire Nolam] ς: exercituireuato noiam Pp exercitu ire nouato iam C exercitui renouato iam M. ‖ 7. ita egerat] *Alsch.:* itagerat P itagebat C ita agebat c ita gerebat pς. ‖ fuerant *Crevierius* ‖ 10. obterit] *Ascensius:* obtergit ς (*Lov.* 5) obtegit m obteget CMp obteg** P. ‖ 11. captos m campos PCM. ‖ 12. posset *desiderat Alsch.* ‖ 13. poteretur] P: potiretur ‖ 14. casura] *Nipperdeius philol. I*, 669: cessura ‖ XXXXIIII, 1. poeniteret *ed. Ven. a.* 1495. ‖ fuerit] *I. F. Gr.:* fuerat ‖ 1 *sq.* eam. an] W (. an *altera ci.* Wt) '*Madvig*' *ap. Ing.:* eam ‖ eam. dedituris ... non fuisse ... praesidium: ς. ‖ 5. Eo die '*Num* Ideo?' *I. H. Vossius l. l.* ‖ modico] modo *I. Fischerus l. l. p. XIX.* ‖ tamen] tam P nam Ww. ‖ ceciderant *Heusingerus* ‖ amplius quadringenti] Wt, *ann. phil.* 31, 200: haut plus quam triginta PC haud plus quam trecenti *I. F. Gr.* (Ww) amplius trecenti Wa haud plus quadringenti *Drak.* (haud) plus quadringenti F, *Fischerus l. l. p. XX.* haud minus quadringenti *Heusingerus* plus (*vel* amplius) quam triginta *Könighoffius crit. et exeg. alt. Trev.* 1854 *p.* 17 *sq.* ‖ 5 *sq.* Romani quinquaginta. imber] *I. F. Gr.:* romanilinber Pp romani. imber CM Romanorum nullus. imber ς Romani nulli. imber *Könighoffius l. l.* ‖ 7. et sunt] ut sunt ς (*mg. Pal.* 1) ‖ *fort.* concucurrerunt *Drak.* ‖ 8. is P. ‖ 9. abstinere, ni] ς (*Lov.* 3, *Harl.*), *I. F. Gr.:* abstinerent PCM abstinerent nisi m abstinerent ni *ci. Alsch.* ‖ XXXXV, 1. (ab) eodem *I. H. Vossius l. l.* ‖ instari *Vossius l. l.* ‖ 2. sed] et *Alsch.* ‖ 3. delapsa PCM et lapsa *ci.* Wt. ‖ 5. exprobrando hosti] C(m?)ς: exprobrandam hosti PM exprobranda hosti p exprobrando in hostem *I. F. Gr.* exprobrando in hoste *Drak.* ‖ 10. en minor res est] *vel* en iam minor res est (*vel* res) W *cf.* Wa, *ann. phil.* 31, 200: en minor est res ς (*Cant.*) *et sic vel* en nunc minor est res *Valla* enim minor res est P *teste Alsch. et sic post alios vel* en hic minor est res *Heusingerus* enim minor est res *teste Gr.* P enim minor res es M en minor res *Handius Turs. II*, 398; *om. haec cum sex vocc. proxime praecedentibus* C. ‖ XXXXVI, 3. milites (c; miles C) r. δ. marcellus PC. ‖ 4. VCIↃ caesa eo *I. F. Gr. cf. Plut. Marc. c.* 12: uel causa eo P uel caesa eo, u *sup.* saeo *spscr.* p uel caesa. ū. C. ‖ 5. indutis PC. ‖ 6. CCCXXII *coll. Plut. l. l. ci. Alsch.* ‖ et Hispani] W: ispani P hispani C hispanique ς; *num* Hispanis? ‖ 7. agere hispanis Cp ager et Hispanis *ci. Alsch.* ‖ et Numidis] Numidis ς? Bas. b. ‖ causa locus datus CMp. ‖ 9. tenendum] ς (*Crev. unus*) *I. F. Gr.:* petendum PCM tutandum c tuendum ς; *fort.* retinendum ‖ 11. *distinxi sec.* F: habebant, ped. inbellem: *vg.* ‖ lacessiebant P *cf.* Ww *ad XXVII*, 12, 13 *adn.* ‖ 12. *fort.* Cerrinius *Th. Mommsenius unterit. Dial. p.* 270. ‖ iubellius C. ‖ aequarit *ci. Drak.* ‖ 13. hunc] *sic etiam, in sqq.* (Claudius Asellus) *scripturus, vel* hic *cum* ς *Crevierius:* tunc *Walchius l. l. p.* 139 *sq.* ‖ XXXXVII, 3. exierunt C. ‖ repleuerant ς *ed. Bas. a.* 1554. ‖ 4. iam] ς: in PCM hinc cm inde *ci.* W *ann. phil.* 31, 200 *Alsch.* ‖ prospectantis PC. ‖ extraherebant P pr. extrahere *I. F. Gr.* ‖ 6. equom P. ‖ delegit PCM; *num* diregit? ‖ 7. ea via] *A. Perizonius:* ex uia CMp exua P. ‖ nullo] quia

nullo PC; *fort.* quippe nullo *ni ex* equitasset *ortum sit* quia (*cf.* Wt *II. p. XIX.*), W *act. ant.* 1847, 1021. ‖ 8. vera sit] *I. F. Gr.:* uetatis PCM veram *I. Perizonius* satis certam *Valla* ‖ (certe)] *Valla, I. F. Gr.:* per me *I. Perizonius* ‖ portâ *Ingerslevius* ‖ XXXXVIII, 5. sumatq. P pr.; *fort.* sumatur *Alsch.* ‖ teneri] ς (*Lov.* 5): ateneri P atteneri Mp attineri C retineri *et* obtineri ς eam teneri *ci.* Wat. ‖ 7 *sq.* suppeditareum ipsum P pr. ‖ suppeditare ς (*Harl.*) *I. F. Gr.* ‖ 8. (eum)] *Ingerslevius:* eum p (*et quadamtenus* P *v. supra*) *rell.* verum eum *Ascensius* verum quum *Moguntini* tum Ww et (Wt) *vel* et eum *vel* et id *ci.* W. ‖ (et) *Alsch.* ‖ et] ς: *om.* PC *Alsch. cf.* W *act. ant.* 1847, 1012. ‖ tum *post* inminutum (*vel* imminutum) *add.* ς *? edd. vett.* ‖ 9. res publica ς. ‖ 10. ad tempus ς. ‖ 11. ea] *Sigonius:* ex ‖ edixit, quoque die] W: edixit quo PCM edixit quo die ς (*Lov.* 5): edixitque qua die *I. F. Gr.* edixit, quaque (*vel* et qua) die *Drak.* edixit diemque quo *Madvigius ap. Ing.* ‖ XXXXVIIII, 2. unum, ut militia vacarent, dum] *I. F. Gr.:* unū | mihiiauacarent (miliia uocarent *teste Gr.*) | tum P unū mih*a*atarent tum p unū missi at tarentū C unum mihi tarentum M. ‖ 3. *fort.* ii Ww. ‖ 4. nec quicquam sequius quam] *scripsi e ci.* Wat (*v. ibi t. II. p. XIX.*): nec quicquam secus quam *I. F. Gr.* nec sequius quam: nec quicquam PC nec quicquam ac M nec secus quam *Valla* nec quicquam quam *Alsch.* nec quicquam secus militibus datum quam Ww. ‖ Hannibale] hamilcare C. ‖ 6. scipionis P. ‖ 8. rei *A. Perizonius* ‖ 9. romanos c romani ς (*Lov.* 3) romanorum ς (*Lov.* 3) *et sic vel* a Romanis (w2) *praefert* Ww Romana *in adn. Ingerslevius* ‖ 11. signa, VII. elephantos *I. F. Gr.:* hasignauit (*sic* P *teste Alsch.*) elephantis PM, *unde* signa, septem elephantis *Alsch.* (*at v.* Wt *II. p. XX.*); signa elephantis Cp. ‖ potiti sint *I. H. Vossius l. l.* ‖ 13. duo] *I. F. Gr.:* ti P q. *vel* que CMp. ‖ 14. multoque] ς: modoque.

Lib. XXIIII. *in periocha*: pater] avus *ex Liv. c.* 4 *Aldus* ‖ Celtiberi — habuerunt *post* dirimuntur. *collocat Aldus* ‖ in Hispaniam ad Scipionem] in Maurusios *ex Liv. c.* 49 *I. F. Gr. cf. Heusingeri ad h. l. adn.* ‖ I, 1. Bruttis] P: bruttiis p. ‖ 2 *sq.* et iam, ne — esset, in *I. Fischerus l. l. p. XX.* ‖ hoc modo . ii modo] *scripsi:* hoc modo Mς obmodo c *sup.* b *spscr.* P hi modo ς hec modo ς (*Lov.* 2) ii modo *vg. cf.* Ww. ‖ 3. portasque ς ac portas ς *vg.* portas ... (*sq. verbo praecedenti* reiceret *respondente*) *ci.* Ww. ‖ 4. bomilcar ς (*tres, infra* §. 9 *unus*) ‖ uiolari P. ‖ * exduderent P exducerent M. ‖ 5. capto] *I. F. Gr.:* casto P *Pet.* castra Mpς castra ponit ς. ‖ euocare ς (*Lov.* 5) *vg. fort. recte* ‖ 8. prolatam PC propalam *Walchius l. l. p.* 39 *sq. cf. Büttnerum p.* 65 *sq. et adn.* F. ‖ 9. L] ī P. ‖ praesidi] P. ‖ 13. urspateret P urbs pariter et Mς urbs pariter ipsis pateret et *ci.* Ww. ‖ locrensesque P. ‖ II, 3. urbem ac portum moenibus validum F urbem portu ac moenibus ualidam ς *I. F. Gr.* ‖ 6. et *om.* PM. ‖ deiecisset Mς daeiecisset P. ‖ 7. enim] eo PMς. ‖ uolebat M (m?) ς. ‖ sperabat PM (m?) ς. ‖ 8. unus] ullius P. ‖ 9. auctorem] uictorē P. ‖ lataque] PM: lateque ς *vg.* laxaque *I. F. Gr.* ‖ (omnibus) *F. Iacobsius ap. Goellerum p.* 404 *sq. cf.* Ww, *act. ant.* 1840, 73. ‖ raras] *I. F. Gr., Madvigius ad Cic. de fin. p.* 730: * paras P parasset Mς *et in* * paraset *corr., si recte Beckerum intellego,* p passim ς raras et *prior Gr. ci.* ‖ eas P. ‖ 10. omnem] ς (*Voss. v. l.*) *I. F. Gr.:* omnes PMς omnia (*sic* W *act. ant.* 1840, 74) *vel* omne *vel* locos omnes ς. ‖ III, 2. arx] *Salmasius:* aros (*i. e.* arcs) P agros C ?ς agris c arx erat *ci.* Wtw *cf. act. ant.* 1840, 74 arx sita (*vel* sita arx?) *ci.* Ww. ‖ 2 *sq.* arx procul eis quae habitabantur, et sex *altera ci.* Wt. ‖ quai p qua C. ‖ habitabatur c. ‖ 3. sedecim] *Alsch., a Leutsch philol. X,* 215 *sqq.:* sex *libri* XVIII. *I. F. Gr.* ‖ (in)] *vel* in ... *vel* in ora Ww: in *libri* inde *I. F. Gr., a Leutsch l. l.* ab *vg.* ‖ (urbe) *a Leutsch l. l.* ‖ nobili] P *I. F. Gr.:* nobile p *rell.* nobilissi-

mum *a Leutsch l. l.* || urbe] P(?) *I. F. Gr. cf.* Wt, *act. ant. l. l.:* urbe erat p (P?) *rell.* || 5. separatique *I. F. Gr.* || greges sui cuiusque] *scripsi et sic* Wt: egressui cuiusque P egressi cuiusque Cp greges sui quisque *Drak.* greges sui quique *I. F. Gr.* egressi cuiusque generis greges ς egressi greges sui cuiusque Ww *cf.* Wt *III. p. IV.* 1 *I*, 23 *act. ant. l. l.* greges egressi cuiusque *a Leutsch l. l.* || 7. ac] ad P. || affingunt, ut *Freinsheimius*, *I. F. Gr.:* adfinguntur || nullo unquam moveri vento *I. F. Gr.:* nullo (nullus *corr. pr.*) umquam moueuento (uentos |et *scripsit, sed* s *ad sq.* et *pertinet*) P nullus umquam mouet uentus M nullus umquam moveat ventus ς (*Lov.* 3)? *vg.* || 8. aros P agros p. || cinctast] *scripsi:* cinctas P cincta pς cincta est '*optimi*' *I. F. Gr.* (? *ex codd. Drak. sic nullus*) *vg.* || 11. eo *ante* recipere *om.* ς (*Ox. L* 1) *annuente Crevierio* || 15. ad id ipsum] m: at id ipsum C at it ipsut p attipcū P ad id ipsum cum M?ς. || crotonem PM pr. || 16. hiemps P. || IIII, 2. ea aetas, id] *Salmasius:* aeetasit P aea aetatesit p ea etate sit C ea aetas et F; *aliter quos l. Drak.*, *Heusingerus*, W *act. ant. l. l. p.* 75 *t. III. p. IV.* || et] est et C. || 3. Adranodorum (*sic post alios annuente* P *c.* 5, 7 *a Leutsch l. l. p.* 213 *sq.*) — Syracusanorum] W: andranorum P Andranodorum et Zoïppum, (*sic scribendum esse docuit I. F. Gr.*) nam ii tutorum *ex ci. Vallae vg.* || 4. a privata] *Strothius:* priuata P priuatam CMp. || 5. pueri P pr. || seruarentur P. || discipulinae P. || eductus] *T. Faber*, *cum vet. quadam ed. I. F. Gr.*: edoctus || 6. Post haec mandata quum expirasset, tutores prodeunt ς. || His mandatis (*vel* Haec mandans) quum exspirasset, tutores ... funus faciunt regium *I. F. Gr.* || per tutores] ς (*Ber. Hav.*) *Iac. Gr.*: tutores PCM *Bött.* F Ww res capessunt tutores *Alsch.; locus nondum sanatus* || 7. *post* timentibus *vocc. quaedam*, *fort.* munus suscipiunt. tum *excidisse censet* Ww. || 8 *sq.* celebre. brevi] *Crevierius*: celebreui P celebre.ui C celebre. ς. || V, 2. uitis P. || 3. conspexere] ς? Bas. b: et conspexere PMς ei conspexere W *cf. act. ant. l. l. p.* 76. || 5. dicta, rari] *I. F. Gr.*: dictari P dicta p *al.* || 6. praeuerteret P. || 7. quidem] quibus PM. || 8 *sq.* adolescentis: cum (*antea* adolescentis. Tum *cum* m) *I. F. Gr.*: adulescentium P adolescentium Mς. || 9. Callonem] *F. C. Matthiae Bemm. z. d. Liv.-Pol. Beschreibungen d. Schl. b. Cannae u. d. Belagerung v. Syr. p.* 14 *cf. Kreyssigium act. lit. Ien.* 1831, 154, 272: calonem *libri* Gelonem *Coetierius* || adsumtum *Ruhnkenius ad Vell. II*, 29, 5 adscitum *idem mnem. III*, 58, *quamvis ibi dicatur* adscitus *pro* appellatus §. 10 *coniecisse*, *Walchius l. l. p.* 183 *sq. cf. Bauerum* || 13. ausuros, appellat ab latere tyranni] *scripsi et sic*, *ut postea vidi*, *ci. I. Fischerus l. l. p. XXI:* hausuros ab latere tyranni tyranni (*hoc voc. iterat teste Dübnero ap. Bött.*) P ausuros ab latere tyranni *rell. et sic vario modo distinguentes I. F. Gr.*, *Kreyssigius*, *Fischerus l. l. p. XX sq.* || ab latere inde eos nominat tyranni *edd. vett.* fuisse ceteros, ab latere tum addit tyranni *Bött.* ab latere tyranni addit *ci.* Wt fuisse, addit deinde eos ab latere tyranni Ww. || VI, 1. *defectionem respectabat P. || 2. nobile P. || 7. pacta P. || qui ferme dividit Siciliam] *scripsi* (*cogitavi etiam de* qui universam Siciliam ferme dividit): qui ferme insulam dividit *vg.* qui ferme dividit insulam Ww qui ferme diuidit P qui fere eam dividit *ci.* Wt. || 8. cedititaliae P. || VII, 4. datae] ductae P. || ianuae] iam viae *a Leutsch l. l. p.* 150. || in augustis P. || 5. latum Pm. || 6. iam haud dubie obstantem *Valla:* *tamhautdubiobstantem P. || inter quae] ς (*Lov.* 5) *I. F. Gr.:* inque || 9. *hic inc. excerpta Fabriana ex* B. || ad provinciae] *Pighius:* provinciam *libri fere omnes* provinciam armat, ad *vel* provinciam firmat, ad partem mediterraneam *Bött.* Murgantiam in *a Leutsch l. l. p.* 211 *sq.* || 10. coemptum P. || 11. ex itinere] *Valla:* edixitinere P edixit inire Bp. || 12. Aniensi iuniorum] *I. F. Gr.* Anien.

iuniorum *Oct. Pantagathus:* aniesiludionum P antesi iuniorum ς (*Lov.* 2) ante siludiorum MB; *ad formam* Aniesis *cf. Corssenium üb. Ausspr. etc. I*, 98. ‖ VIII, 1. aut id] (*i. e.* aut it) Ww: aut ‖ eumque] *I. F. Gr.:* cumque PM. ‖ vestrae] *om.* B, Ww *adn.* ue P uel p. ‖ liberatis P. ‖ 2. ab illo P. ‖ decet et] demetet P deme *sup. lin. add.* tet B. ‖ 4. Anienis T. Manlium] ς? *I. F. Gr.:* anienet. manilium P aniene manlium m anienem manlium M anienem. manilium Bp. ‖ 5. (ob) *Dukerus*, *Crevierius* ‖ haud ς? *Valla:* ut PB. ‖ arma capienti adversus similiter provocantem ad certamen Gallum *Valla* ‖ (ad) *I. H. Vossius l. l.* ‖ 6. sin minus B *corr.* ‖ * pareste Pp pares certe *ci.* Ww. ‖ 7. angustis P pr. ‖ 8. tantum non *ci. I. F. Gr.* ‖ 11. soro
* uxorēxorē (*in* e *corr.*) atq. P. ‖ priuatique P privatis .... que *ci.* Ww. ‖ 13. re sumus] 'P' *I. F. Gr.:* pemusus P ope sumus p. ‖ 14. popularentur MB popul**rentur p popul**remtur P. ‖ 15. etiam *om.* ς (*Lov.* 2), *del. Crevierius* ‖ placato PMB. ‖ quaevis] ς (*Lov.* 5 *Rec.*): quibus PMB quaelibet ς. ‖ 16. opponant] Bς: oppugnabant PM oppugna *sq. ras.* C oppugnando opponam c oppugnandum opponere debeant *vel* oppugnando exponant *ci.* Ww; *al. Otto p.* 38 *sq.* ‖ 18. oro suadeoque] *scripsi:* suadeoque PM suadeo ut m suadeo ς moneo suadeoque *Alsch.* suadeo, Quirites, *ci.* Ww. ‖ istantibus P. ‖ in acie (*sic* mς) et armatis *vel* in acie cum armis *I. H. Vossius* ‖ 20. triste, B. ‖ exempla set] exemplar et MB exemplaria et m. ‖ praecavendas clades similes utilia] *scripsi:* praecauenda similes utiles PM praecauenda similes utili m praecauenda simile utiles B praecauendum simile utilia ς *Queckius päd. Revue XLVI*, 145 praecavendas similes clades utiles *Strothius* pracavendos similes duces *I. F. Gr.* praecavendas similes clades F praecavendas similes utique clades *ci.* Ww praecavenda similia utique *ci.* Wt praecavenda similia utiles W *act. ant.* 1840, 77. ‖ praeco, Aniensem] ς (*Ox. N*) *I. F. Gr.:* praeconiensem PMB. ‖ VIIII, 3. Interim] Iterum *Oct. Pantagathus*, *I. F. Gr.* ‖ 4. nouiali P novi tres *et* tres alii ς novi tres alii *I. F. Gr.* ‖ 6. Aquae magnae bis] 'P' *I. F. Gr.:* atque magnae bis P atque magnaenibis p atque magnae niuis MB atque magnae niues mb. ‖ pecorumque hominum PB pecorum hominum ς pecorum hominumque ς hominum pecorumque Ww. ‖ 8. Rullianum *Cobetus mnem. I*, 100. ‖ 9. exercitusm Pp. ‖ ipsi comitia habenti *Rinkesius de or. I. in Cat. thes. XLIV. p.* 65. ‖ cosulatus P pr. ‖ 10. inquireret *ci.* Ww. ‖ 11. seque tum PMBς seque tun b. ‖ ex] ea *vel* ex ea (*sic v. d. ad mg. ed. Curion.*) *Dukerus* ‖ X, 2. compararentque MB conpararenturquae P. ‖ 4. praetores] *I. F. Gr.:* pr. P pr. MB praetorum *ci. Drak.* ‖ 4. P] ς? *Aldus:* c. ‖ 6. Lanuvi] Bp: lani (*non* iani) ‖ 7. * creta et *extat in* P. ‖ 8. *fort.* e fonte .. aquam Ww. ‖ vi aquarum] *Valla:* uiaquam P in aquam ς. ‖ erant provoluta, *Queckius l. l. p.* 146. ‖ impetu *ci. I. F. Gr.* ‖ 9. Vacunae] *scripsi:* uocem *libri* arcem *Vallae aemuli* nucem *Valla* ‖ nucem in Carinis *Queckius l. l. p.* 146. ‖ 10. infantem utero PB. ‖ expoleati PB. ‖ ispeciesq. P. ‖ 11. secundum *etc.*] *cf.* Ww, *act. ant.* 1840, 78. ‖ (quod — rarum) *Lipsius* ‖ imianiculo P pr. ‖ cum qui] *Alsch. teste* Ww: qui cum PB qui tum M?ς. ‖ negauerunt Mς negarunt ς. ‖ 12. hostis P pr. ‖ deiis P. ‖ essent] *I. F. Gr.:* exsint PMB sint *etc.* ς exstent F *v. progr. Norimb. a.* 1847 *p.* 4; *videatur alicui indicari* escint ‖ XI, 7. tanta res esset] P, *quem assecutus est* Wt, *ann. phil.* 31, 197, *act. ant.* 1840, 78: tanta esset MB res tanta esset *vg.* ‖ 9. xxx milia dierum coptis (copiis Bp) ciuariis (cybariis B) PB. ‖ XII, 3. ab Arpis *ci.* Ww. ‖ attifata P. ‖ 6. (is — erat) *du Rieu de gente Fab. p.* 358. ‖ ad] (*vel* at *quod post* erat *facillime excidere poterat*) *add. I. H. Vossius l. l.* ‖ 7. (profecti), ... praeesset, *I. F. Gr.* ‖ XIII, 1. * thrasymenum (um

sup. lin. add.) p thrasymen P. ‖ 2. pertulisse M perculisse PB. ‖ 3. in potestatem eius tradatur.] *add.* Ww: in potestatem eius veniat (*vel* dedatur). nam *add. ci.* Wt dedatur *add.* ς. ‖ 5. cum Brundisium ς? *vg.* ‖ 10. M equites praesidio senatui ut] *scripsi:* equites praesidio senatui PB equitesque CCCC (*vel* tricentos), qui praesidio senatui *vel* equitesque trecentos, praesidio qui senatui *etc.* ς equites trecentos (t; D w), qui praesidio senatui W qui praesidio senatui *Alsch.* ‖ 11. tempta re B temptare P. ‖ XIIII, 3. * palam meruerant PB. ‖ querentium P *edd. vett. cf.* W *act. ant.* 1840, 79. ‖ 4. quiquam P quidquam p. ‖ 7. eum] cum P. ‖ * exemplo PB. ‖ in] m: et in PMB. ‖ 8. libertati auctorem PB. ‖ 9. adsensust] *sic* P pr. ‖ 10. diei reliquum ς (*Lov.* 1) *I. F. Gr.:* que relicum P quod relicum P *pr. corr.* C quod reliquum MB tergendisque quod reliquum *ci.* Wt tergendisque diei relicum Ww. ‖ consumunt] *I. F. Gr.:* * conmuni' P communi CMB communicāt c. ‖ XV, 1. copiams Pp. ‖ 4.* ut quiq. P ut quique MB. ‖ 5.* cladis P cladiis p. ‖ 7. quibuscum .. cum concurrissent *ci. Drak.*, W *act. ant.* 1840, 79. ‖ occurrissent ς. ‖ XVI, 1. ira] *I. F. Gr.:* ita *libri* iterum *Heusingerus* ‖ accendit. renovato] ς (*cum Gaertn.*) *I. F. Gr.*: accendit ut renouato C (*an* renouata C?) ς *Sigonius, Otto l. l. p.* 39 *sq.* accendit renouata B accenditurenouata P accendit ut renouata p accendit. et renouato ς W *act. ant.* 1840, 79 *I. Fischerus l. l. p. XXI.* accendit. Itaque renovato *ipse Gronovii sententiam praeferens Drak.* ‖ ali P pr. ‖ intulerint] ς (*Gaertn.*) *Sigonius etc.* ‖ 3. angustis P. ‖ 4. ali P. ‖ 7. militum advocata] aduocata ς *I. F. Gr.* ‖ 8. pro ut] ς: ut pro PMBς ut probata *ci.* Ww. ‖ 9. indignos ς (*Cant.*) *Iac. Gr.* ‖ omnis eo B omnes eo P. ‖ 11. libertas aequasset] *scripsi:* libertatis aequasset PBMς libertatis aequassem ς. ‖ 13. cui morbus] W *cf. act. ant.* 1840, 80: que morbus P q̃; moribus B que moribi M quibus morbi m queis morbus *I. F. Gr.* quibus *vel* quis (quîs *Drak.*) *vel* qui (*sic ci.* F) morbus Ww *adn.* ‖ 15. celebri festoque die] m: celebrem festumque diem PMB per celebrem festumque diem ς? *Vascosanus* ‖ 16. omnis B. ‖ 17. permisit ut ς permisit si *Sigonius* ‖ 18. cuique *ci. Drak.* cuiusque *ci.* Ww *cf. act. ant.* 1840, 80. ‖ aliaccubantes P. ‖ 18 *sq.* uescescebantur. Quae digna B. ‖ XVII, 1. Dum (*sic* ς *vg.*) ... movit *I. H. Vossius l. l. p.* 275, *at v. Walchium l. l. p.* 185. ‖ 2. Pomponio] *nomen fort. corruptum, v. Glareanum cf.* F, Ww *Simonem fast. R. spec. p.* 33. ‖ 3. se] p: e P. ‖ obiceret P (*pr. corr.?*) B obigeret P (*pr. corr.?*) ‖ 6. Romanis minus CCCC PB, *quod al.* quadringentis *esse censent* (*sic* Ww), *al.* quadringenti (Wt, *ann. phil.* 31, 194 *Alsch.*): Romani minus quadringentis *I. F. Gr. et sic vel* Romani minus quadringenti *vel* a (*seu* e) Romanis minus quadringentis F. ‖ 7. increpatus MBp. ‖ 8. descendi PB. ‖ confectione PB. ‖ XVIII, 2. signunt P pr. ‖ eo nata] c: aeanata P ea nata Cp nata ς acanata *teste Gr.* P, *unde ortae ci. Gronoviorum,* Wl *I,* 23, *act. ant.* 1840, 80, F, *I. Fischeri l. l. p. XXI.* ‖ 3. *lacunam post alios explevi cum Lov.* 5; *ego tamen nec haec verba pro Livianis habeo cum Ottone l. l. p.* 43 *sqq., nec quae alii libri interpolati praebent cum Walchio l. l. p.* 50, *castigato a Madvigio op. ac. alt. p.* 126, *et cum Wexio ad Tac. Agr. p.* 156; diem de Italia deserenda coniurasse *add. ci.* Wt. ‖ 4. pugnari PB. ‖ verba] uideri ς (*exc. Pith.*) videri verba *Drak.* ‖ 5. perdituros PB. ‖ 6. adempti ς. ‖ equom P. ‖ 9. tam tetricae *Alb. Rubenius*, *quod literis ce sqq. proxime ad codd. scripturam accedit:* tamerici P tamerci p tā merci C merci B inerti ς, *Heusingerus* tam meritae *I. F. Gr. in pr. not. ed.*, Wt tam acri *Bött. a. p.* 8 tam tristi F tam rigidae *I. Fischerus l. l. p. XXI; alia v. ap. Drak.* ‖ 11. (locarent) *Cobetus nov. lect. p.* 69 locarentque ς. ‖ 14. perscribebantur PB. ‖ 15.* accepissent B (*non* P). ‖ XVIIII, 2. armabat] *edd. vett.:* armat *libri fere omnes* armarat ς (*Lov.* 2.) ‖ 4. te-

neret] *I. H. Vossius l. l.:* teneret et ‖ [se] si W *act. ant.* 1840, 81. ‖ se *del.* p *om.* MBς (W *l. l.*) ‖ 6. inceptum] ς *I. F. Gr.:* inceptu PB (*fort.* = incepti *I. F. Gr.*) inceptus M inceptis ς. ‖ incepta procederent W *l. l.* ‖ 7. irrito ς: inmerito P in merito B merito M. ‖ 9. omnia PMB. ‖ 10. [Ita] Casilinum *vel* Casilinum [ita] *I. Fischerus l. l. p. XXI sq.* ‖ occansionem P. ‖ 11. quiue PB. ‖ XX, 5. occupatae *vel* expugnatae *I. F. Gr.* ‖ 7. gestum. marcellus B; '*fort.* M. Marcellus' F *progr. l.* ‖ 8. Herdoneas] ς: dardaneas P ardoneas p Herdonias ς Herdoneam *Glareanus* ‖ 9. * in aliis P aliis atque aliis *I. F. Gr.* alia aliis W *act. ant.* 1840, 81, *Ienickius ap.* Wt alia in aliis Ww. ‖ 10. usquam via] ς? *edd. vett.:* usquam viam ς (*Pal.* 3) *I. F. Gr.* usque iam uim PMB usque iam ui m. ‖ nisi] ς: usi PMB iussu sed m. ‖ 11. prope moenibus accessisset] ς (*mg. Voss.*): propemodo quis accessisset PMB prope muros accessisset ς propemodo muris successisset *I. F. Gr.* prope moenibus successisset W *v. act. ant.* 1840, 82 F propemodo equis accessisset *Queckius l. l. p.* 147; *locus nondum persanatus* ‖ primi ς. ‖ 13. M. Livius] *praeeunte Sabellico Glareanus cf. Madvigium ad Cic. de fin. p.* 440: ibis P * is pM his B. ‖ inpigre] Ww: in priore PMB propere *Ienickius ap.* Wt primore *I. F. Gr.* ‖ stationes PB. ‖ iuxta] *Crevierius:* puuia P pluuia MB *teste Alsch.* p pluria B *teste Fabr.* perinde *ci.* Wt ad omnia F per omnia *Queckius l. l.* ‖ hospitibus P. ‖ 13 *sq.* tentandum. quare] *I. F. Gr.:* tentandumq. P temtandumq. p tentandumque M tentandum (*vel* temptandum). Que B temptandum sperandumque. Ww tentandum ς. ‖ 14. auernae PB. ‖ 14 *sq.* movit, tum .. Tarentino; quamquam .. absistens. Salapiam *distinguendum ci. Drak.* ‖ 15. iam enim] *I. F. Gr.:* iameni P iammedi P *m. tert.* iam media ς. ‖ 16. dimissis PB dimissi sunt *Alsch.* ‖ XXI, 1. nequicquam P nequiquam Bp. ‖ 3. (dulce) *Queckius l. l.* ‖ auditu] ς (*mg. Vict.*) *I. F. Gr.:* auditum ‖ militiaeque fungendae potioribus] *Kreyssigius:* militi atque fungendae (fungende B) potioribus PMB militiaeque fungendae potioris *I. F. Gr.* militi militiaeque potioris *idem pr. ed. not. cf.* W *act. ant.* 1840, 82, t *II. p. V.* militi militiaeque fungendae potioris *Kindscherus act. gymn.* 1853, 656 militi atque ... fungendae potioribus *ci.* Wt. ‖ ducibus; *Queckius l. l.* ‖ 4. cumceperitex P. ‖ regis P. ‖ 5. regis PMB. ‖ 6. praesidis P. ‖ 9. olympi P olimpi B. ‖ dona Pς. ‖ 11. inter cetera] interea *ci. repudiata ab auctore* W *act. ant. l. l.* ‖ praesidis P. ‖ firmarat] *Crevierius:* firmat *libri* firmata habebat (*s.* tenebat) *Bött., nisi totam hanc narrationem librarii contraxerint; at v.* W *l. l. p.* 82 *sq.* ‖ XXII, 1. ex *om.* M (B?) ‖ princeps B. ‖ 2. servitutis turpitudines] Wt: seruitudinis *libri* servitudines *ci.* F servitii acerbitudines *Bezzenbergerus em. del. p.* 21 servitutis formidines Ww, *al. v. ap. Drak., Ottonem l. l. p.* 40 *sqq., Queckium l. l.* ‖ 4. sit] si PB si et ς (*Dresd.*) siet *Bött.* ‖ portas] *sic etiam* M: portus *inter versus id.* ‖ portae insulae pateant, recedat *altera I. F. Gr. ci.* ‖ insule P. ‖ aperiat] *I. F. Gr.:* areat *vel* aseat (apeat *teste Gr.*) P pateat P *m. tert.* pateant MB. ‖ 7. vel munitissima] *I. F. Gr.:* velut munitissima *libri fere omnes* (munitissima *Lov.* 1) munitissima, velut *Kreyssigius ep. ad Goell. p.* 440 *sq. lib. XXXIII. p.* 344. ‖ 8. regis P. ‖ Dionysio tyranno *Dukerus* ‖ 9 *sq.* esse. spatium] *Iac. Gr.:* essespauum P essespaulum p esse. Paulum B. ‖ 14. simul PMB. ‖ gladis P. ‖ libertatis PMB. ‖ 15. animaduerti P *pr.* animadverterit *I. F. Gr., at v. Walchium l. l. p.* 194. ‖ mediis PMB. ‖ 17. paciet] *inter al. Valla:* faciet PC faciaet B. ‖ resp.] *Sigonius:* res ‖ XXIII, 1. praetoribus creandis] cm: praetorum (pretorum P *et fort.* B) creandis PCMB praetorum creandi *Salmasius* praetorum creandi sunt *Alsch.* ‖ 3. auditis iis] Bp: auditiis P pr ‖ Syracusas] syracusis P siracusis B. ‖ id] *add. corr.* B *m.*

pr. ς*: om.* PMB. ‖ 4. (Achradinam) *Queckius l. l. p.*148. ‖ tradita] delata W *act. ant.* 1840, 83 *sq.* ‖ deplecta PB. ‖ libertatem pacemque] *scripsi:* libertatemque P libertatem quae C libertatem ς libertatem concordiamque *ci.* W libertatem ... que *vel* libertatem. Atque *Alsch.* ‖ 6. occansionem P. ‖ 7. praedicant *om.* ς (praedicant) *Bött.* ‖ 11. id] *I. F. Gr.:* ut PMB *del. ni f.* m *om.* ς et ς. ‖ molliri B. ‖ XXIIII, 1. confluebant B. ‖ 2. libertate] M: libertati PB. ‖ regis stipendis (stipendiis b) passus PB. ‖ et alta PMB. ‖ adsueuerat B. ‖ 3. priorem potioremque] *Alsch.:* potioremque PC potiorem ς antiquiorem potioremque *ci.* Wt. ‖ 5. atrociore] m?ς: atrocior MB p acrocior P atroci *ci.* Ww. ‖ causam aliis] m?ς: causamalis P causa malis MB. ‖ 6. (et) *Doeringio praeeunte Bött.* ‖ 9. minitantem in vestibulo curiae, corpora *distinguit I. F. Gr.* ‖ exposita *vel* proiecta *vel* visa *ante* in *add. id. pr. ed. not.* ‖ *fort.* [conspecta] corpora *Bött.* ‖ XXV, 1. ageret, ab ante] ς *I. F. Gr.:* agebante P agebat ante P *tert.* MB. ‖ 2. Hieronymum? puerum *Bött.*: Hieronymum puerum, *edd.* Hieronymum, aut puerum *ci. Drak.* ‖ ac] aut *ci.* Wt. ‖ uix B pr. ‖ magistros] ς (*Pal.* 1 *corr.*) *I. F. Gr.:* magistratos P magistratus Bς. ‖ 5. ne *om.* PB. ‖ 8. haec] ac Cp a P ea F ita *Bött.* ‖ struere] *scripsi v. excurs. phil. clin. p.* 48 *sq.:* stupere PMB studere m spernere *vel* cupere *vel* suscipere ς usurpare *Bött.; al. v. ap.* Ww. ‖ 9. suppliciorum] ς: publiciorum PMB, *quod inepte defendit Bött. p.* 79 *cf.* W *act. ant.* 1840 *p.* 88 publicorum C*p plebeiorum ς? *Ascensius* publicanorum ς humiliorum *vel* vulgi civium *I. F. Gr.* popularium *ci.* Ww. ‖ 10. accepta quae prius *I. Perizonius* ‖ omnis regia stirpis interficerentur M pr. B pr. ‖ 11. appraetoribus P. ‖ XXVI, 1. ptolomei (*et sic vel* ptolomaeus *saepius*) P. ‖ 2. veniri *I. F. Gr.* ‖ *ob spatium in* P, *ut assolet, vacuum relictum* [veste et] alio *Bött.* [omni] alio F. ‖ 3. (nunc) *Crevierius; cf. de h. l. praeter Heusingerum, Bött.*, F, Ww *Walchium l. l. p.* 186 *sq., Büttnerum l. l. p.* 66 *sqq.*, W *act. ant.* 1840, 90 *sq.* ‖ [nunc] ne *Bött.* ‖ 6. cui] ς: qui P quid B. ‖ 7. falli] *I. F. Gr.:* fallit P *et ut vid. omnes* ‖ 8. a *del.* ς (*Ber. m. alt.*) *I. F. Gr.* ‖ in orbitate degentibus] ς? *vg.:* in orbitatem decedentibus PMB in orbitatem decidentibus *Bött.* ‖ timeri ς. ‖ 9. adsportari PC absportari *Alsch.* ‖ 10. , cassene tempus tererent, ut] *scripsi et sic Roëllius* (*cf. Handium Tursell. II,* 7 *sq.*), *nisi quod* tereret: cassae ne tempus terrerentur PB; *aliter alii cf. cum quos l. Drak., tum Ruhnkenium ab Handio l.* (*cf.* W *act. ant.* 1840, 86), *Heusingerum, I. Fischerum l. l. p. XXII sq.* questa, ne tempus tereretur, Wt in cassum questa. ne tempus tererent, Ww *cf. adn.* ‖ 11. precibus, puellis] precipueuelis P. ‖ 12. eo cursu] *Florebellus:* occursu PB. ‖ 14. caedemque de se] MB *cf.* Wt *III. p. V. et Bött.:* caedemquidese (se *eras.*) P caedemque per se ς? *Ascensius* caedem quidem Ww. ‖ 16. nequiaquam Pp. ‖ XXVII, 1. * status esset statutus essent Pp statutus (?) essent M *Pet.* statutus *ci.* Wt statutus est inde *I. F. Gr.* ‖ * nenecopinantibus B. ‖ haec P pr. a Bb. ‖ 2. turbus P pr. turbis *I. F. Gr.* ‖ 3. trahendam rem esse Bς trahendam rem esse censere ς trahendam rem censere *I. H. Vossius l. l.* in trahenda re esse *Dukerus* trahendae rei esse *Rupertius, Ienickius ap.* Wt. ‖ 4. inpetratisenilios P impetratis enilios B impetrati senilios M. ‖ 5. Murgantiam] *cf.* Ww *adn.*, (*sic* murgantiam P *etiam c.* 39, 10): mulgantiā *idem c.* 36, 10 murgentiam *XXVI,* 21, 17 *idque indicatur ibid.* §. 14 *ubi v. v. l.* ‖ quonam] m *I. F. Gr.:* quoniam PMB. ‖ 8. ut] it P yt p At B. ‖ quo aliae] P pr. *Pet. teste Gr.* ς: quid aliae P *teste Beck.* (p *Gr.*) M quo et aliae *Heusingerus* quo alterius (*vel* suae) *ci.* Wt quo italicae *ci.* Ww. ‖ *fort.* animos accenderet ‖ ‖ XXVIII, 1. perturbatione ς (*Ber.*) W *act. ant.* 1840, 86 *sq.* ‖ contione P. ‖ tenerent PMB. ‖ 2. ciuitati umquam B. ‖ 3. ac beatiorem] *Salma-*

sius: creatiorem (greatiorem *teste Alsch.*) P gratiorem CMB (p *teste Alsch.*) gratioremq. c. || 4. alii] *I. F. Gr.:* ali P alia MBp aliae m. || trahant] CM: trahanç Pp trahat B. || utraque] ς (*Lov.* 3) 'P' *I.F.Gr.:* utiaque P uniaque p unaquaeque Bς. || 5. levioris momenti] m *I. F. Gr.:* acleores monēti P ac leores monenti M adeores monenti B. || 6. vel] et *I. F. Gr.* || 9. magnis] *I. F. Gr.:* maenis P maediis P *tert.* mediis B *et ut vid. rell. omnes* || romani P. || placuit cum eis mittique legatos *Roëllius* legatos ad rem cum eis *I. F. Gr.* cum primum tris legatos ad pacem *Besslerus act. ant.* 1845, 460 *sq.* || 3. (cum) *I. H. Vossius l. l.* || eis] mandatis *Drak.* Marcelleis *Bött. at v.* W *act. ant.* 1840, 90. || XXVIIII, 1. quae] ....q. e *ex* P *I. F. Gr.:* l. quae Pp l. q. Cc L. BM; *de Bött. commentis v.* W *act. ant.* 1840, 90; *num* quinquaginta; quae? *de* eaque *cogitat Hauptius* || 2. auxilis P. || 4. cumattuendos P. || praesidiumom Pp. || 6. siracusis B syracusas PCM siracusas c Syracusanis *Crev.* Syracusiis *Bött. p.* 71 *adn.* 5. || 7. * ut] *sic* P (et *typoth. errore* Ww.) || libertate] ς? *vg.:* liberatos PMB libertatis ς. || 8. aequō P. || ducitabsyracusas P duci ab siracusis B ducibus (?) ad syracusas M ducibus ab Syracusanis Ww. || concursum sit] Ww *cf. adn. et sic ni f. volebat* F *progr. l. p.* 6: concursum P *al.* sit concursum ς *vg.* || XXX, 1. condicionem *ci. I. F. Gr.* || 2. recipere B pr. || 3. ceterum *I. H. Vossius* || 4. quicquam puberum] *I. F. Gr.:* quicquam puberem PMB quemquam puberem mς. || 6. terroris] *I. F. Gr.:* terrori *Pet.* erroris PB errori *I. H. Vossius* || 14. armorumque habitu] Bas. a: armatorum habituque PCMB armorum habituque *edd. vett. I. F. Gr. Bött.* habituque armorum *Alsch.* || supplicium] PB: supplicia ς supplicum *Ascens. mg.* || XXXI, 2. *post* Epicyden: esse *add.* ς (*Ber.*) advenire *Vallae aemuli* adesse *edd. vett.* adesse omnes ordines *vel* adesse per omnes ordines Ww *adn.* || 3. illosque B illosequae P illis et quae *Alsch.* || serendo PB. || 4. catenis B. || Hippocrati] m: hippocratis PM hippocraten B (Hippocrati) *I. F. Gr.* || crentibus P pr. Cretibus *I. F. Gr.* || 7. Syracusani cos.] *I. F. Gr. cf. Walchium l. l p.* 195 *sq.:* syracusanos PM siracusanos B. || 8. suo esset] superesset *ci. Bött.* || 10. abequitaverint] *sic* PMB. || 11. et] sed *vel* set *Dukerus* || 14. vana] una PB. || aut] et *A. Perizonius* || Mylan] W: mylas PM milas B Mylam ς *vg.* || XXXII, 1. monuit PMB. || avaritiem] P pr.: auaritiam * p *rell.* || 2. omnis temere PB. || odisset PB. || ad militare genus omne partemque] *I. F. Gr.:* admilitare senus (genus * *corr. pr.*) omnē partemq. P admilitares senus omnem partem quam B. || 5. unis] imis *F. C. Matthiae l. l.* || 6. ad id omnium] Ww: ad it omnium (*sic potius quam* ad homnium *vel* ad hominum) P adeo (*sic vel* ad ea, *non* adhaec p) omnium CBp ad haec omnia *I. F. Gr.* ad ea omnia *Bött.* || toto] F, *Alsch.:* tuto PCMB totum *Dukerus, Crevierius; erat cum cogitarem de* tū toto || XXXIII, 3. quingentos] D *del.* p, *om.* B, *add.* b. || passibus P *m. tert.* B. || 5. is P. || eis] *sic* P. || 6. perfugerint *Strothius, I. H. Vossius l. l., at v. Walchium l. l. p.* 190 *sqq.* || pateret ac ς? *edd. vett.* pateat *Crevierius, I. H. Vossius l. l.* || 8. lacesserent] ς (*Ber. m. alt.*) W *v. ann. phil.* 31, 195: lacessent PMB lacessant ς. || XXXIIII, 2. (is) *I. F. Gr.* || quibus si quid] W: quibus PMB quibus quae ς quibus ea quae ς (*Lov.* 1)? *vg.* quicquid ς (*Pal.* 2.) || 3. murus — ductus] *cf.* W *ann. phil.* 31, 200: murum — ductum ς. || alta] alia PB. || difficilis aditus *I. F. Gr.* || aditus PCMB. || adire] *sic* PCMB: adiri ς. || ut *om.* PCB. || 4. LX *Bött. cf. Pol.* 8, 6: ex LX *F. C. Matthiae l. l.* ex *libri* || 5. (navibus) *Bött.* || *fort.* (quorum — est) Ww. || peritis ς (*Cant.*) (imperitis) *vel* impeditis *Lipsius* impetitis *vel* petitis *Schelius* imparatis *Salmasius* inprimis *ci. a* Ww *allata* || 6. statio P statim P * *pr. corr.* B. || binae] F: bine C binaea P binae ad Bς binae ad octo *Sigonius; post* binae: erant VIII *vel* eae erant

viii *vel* eae viii *add. Bött.*, eae viii erant W *cf. Pol. l. l. Plut. Marc. c.* 14. || 7. una navis] *Crevierius:* unaues Pp naues *rell. ut vid. omnes* || 9. suum P. || cubitalibus] cubitalibus introrsum, extrorsum palmaribus *Heusingerus* tricubitalibus *vel* (*add. p.* 74) tricubitalibus intus, extrinsecus palmaribus *Bött. cf. Pol.* 8, 7. || cavis] ς*?* *Valla:* caueis PMBς. || (cava) *du Rieu de gente Fabia thes. XLV.* || 10. quae] quum *Dukerus* qua *Bött.* (quae *revocans p.* 79) *cf.* W *act. ant.* 1840, 85 *sq.* || quaedam] moenia *I. F. Gr.* etiam *vel obiectum ad* subibant *pertinens inesse censet* Ww *cf. l. l. p.* 86 quidem ς *om.* ς *del. Crevierius* || quo] quod *I.F.Gr.* quom *ci. Drak.* || tollenone] *Sigonius*: tollennō|e P tollendō|e p. || gravique libramento plumbum recelleret] *H. I. Hellerus philol. XII*, 696 *sq.:* grauique libramento plumbi recelleret *libri*, *post quod vel* ille *vel* tolleno *excidisse censet Bött.* graveque libramentum plumbi recelleret *vel* gravi libramento plumbum recellente *I. F. Gr.* || 12. omnisque spes eo versa] *scripsi secundum Bött.:* omnisquaeip|sese aduersa Pp (s *alteri* i *spscr.* P *tert.*) omnisquae spes ÷ (*i. e.* est) uersa C omnis quae isse se aduersa (auersa m) M omnis Quaeissese aduersa B omnisque eis (*vel* Romanis) spes (*fort. add.* est F) eo versa *Bött.* omnisque spes ad id versa *Alsch.* omnesque spes eo versae *I. Fischerus l. l. p. XXIV.* omnisque vis est aversa ς*? edd. vett.* omnisque vis est eo versa *I. F. Gr. cf. Büttnerum l. l. p.* 13. || *fort.* (totis viribus) *Büttnerus l. l.* || 16. quum (*i. e.* quom) *edd. vett.:* quo *libri fere omnes* quod ς (*Lov.* 5) quoniam *Alsch.* quo minus *ci.* Wt. || XXXV, 4. et postquam] P: Sed postquam ς *vg.* is postquam *Queckius l. l. p.* 149. || adiutusque] P pr., *quod assecutus erat Lipsius* || 6. intra] traicerentur inter PB. || inde *om.* M. || 8. custodis P. || XXXVI, 1. quae erat aduersus ς. || praeparata erat] Ww: praeparat P praeparata P *tert. al.* || et eos *Fischerus l. l. p. XXIV.* || 2. deficientes] m*?* ς*?* Bas. a: defugientes PMB. || Anapum] *Cluvierius*, *I. F. Gr.:* anatim (anaum P *teste Dübn.*) *libri* || 3. classis cum Bomilcare *B*(*ernaysius*) *mus. phil.* 5, 308 *sq.* || (classis) *Kaestnerus* classis praefecto ς classis magistro ς (*mg. Pal.* 1) *Otto l. l. p.* 49 *sq.* || 4. bellum. Adeo — intentus fuisse *distinxerunt ante Clericum* || adeo — intentus] erat *desiderat Queckius l. l.* || intentus fuit, videri *ci. Bekkerus* || 7. classe aduentantibus ς classe advectantibus *Otto l. l. p.* 50. || habentibus] p: habentitibus, tan *sup.* nt *spscr.*, P aduentantibus Bm haud-uentantibus M. || utili in PC pr. MB. || 8. copis P. || occansio P. || cernebant fraustra P cernebat. frustra B. || XXXVII, 3. proditionis PB. || 4. die ac nocte] *scripsi:* die PB nocte ac die Ww nocte dieque ς *vg.* || uigilis P. || 5. praesidi] *sic ut vid.* P pr.: praesidii p. || occansioni P. || palam rati] *Valla:* patuerat P placuerat CMBp aperte ac propalam placuerat ς (*Lov.* 4)*? edd. vett.* placuerat ui ς (*Ber.*) palam rentur ς (*mg. Voss.*) vi rati *Alsch.* aperte rati W aperte statuerant *id. act. ant.* 1840, 86 palam statuerat *ci.* F palam erat *Lipsius* per vim erat *Salmasius* || 6. portarumque, que *eras.* P arcis portarumque *Alsch.* || aequom P. || 9. *post* esse *lacunam statuit Bött. cf.* W *act. ant.* 1840, 91. || et *etc.*] id nece .. suorum iam parentes *Iac. Gr.* || nece] *edd. vett.:* nec *libri* || eam noxiam] Ww: eam *libri* eam legem *edd. vett.* eam rem *inter al. Klockius* eam noxam Wt ea *Alsch.* || parentes] *edd. vett.*: patentes P petentes CBp *rell. ut vid. omnes* || sanxisset P sancxisset B sanxisse. Sed *Bött.* sanxisse. Et F. || arbitri P pr. || [res] esset *ci.* F. || 11. at illi] *I. F. Gr.:* adilli P aid illis p ait illis B *rell. cf.* Ww *adn.* || grauaremur P grauamur MBp. || denuntiatio] *I. F. Gr.*: denuntia P denuntiata P *tert.* B *et sic vel* denunciata *rell.* || consensa] *vel* concessa *I. F. Gr.:* consensum PCB *cf. Queckium l. l. p.* 149. || consensum..concilium *Alsch.* || *fort.* consensa (*vel* concessa) .. concione, postquam

I. F. Gr. || XXXVIII, 1. convocata contio] *scripsi et sic ni f. cum adn. conscriberet voluit* Ww: conuocatio quibus PCMB conuocatis militibus ς conuocatis militibus omnibus ς (*Ox.* N) convocata militum contio *Alsch.* convocatis quis (*antea* ocius) *I. F. Gr.* convocatis omnibus *Iac. Gr.* convocat suos, quibus *Bött.* || 2. nec faciendo] *Valla*: in faciendo PB. || posset] F: potest P possit *vg.* || 3. qua usi] quam si PMB. || 4. quo M. || nos certiores P pr. || 5. praeoccupati spem ullam] ς *Valla:* praeoccupatis peculium PMB praeoccupati praesidii *ed. princ.* praeoccupati perfugii (perfugium *malit Drak.*) *Crevierius* || 7. cuius aut] *Alsch.:* quiusaaut P a quibus aut P* *tert.* CM a quibus aut ut B. || fraudi P pr. || 8.* colittisti uta (it *sup.* a *spscr.* p) nobis Pp. || propitibus Pp propitiique *Alsch.* || XXXVIIII, 1. alia P (alia P *teste Dübn.*) CBWw. || ad obsidenda itinera] mς (*Harl.*) *Valla:* ad opsidendis itine(ribus *sup. lin. add.* p) P ad obsidendis itineribus MB; *de Bött. cf.* W *act. ant.* 1840, 87; *al. Drak.* || oppositurі se] *Bött.:* * opponit'is (*i. e.* opponituris, *e a voc. sq.* exitus *facillime hauriri poterat*) P opponitis MB oppositis m oppositi ς oppositi sunt *vel* opponuntur W *act. ant. l. l.* opponitur Ww. || opponitur exitus pars, maxima *Queckius l. l.* || spectaculo contionum] *Alsch.:* spectaculum (*sic etiam* C) contionum (*ex* contionom *corr.*) P spectaculum contionem B spectaculis concionum *vg.* ad spectacula contionum *ci.* Wt. || 2. dixisset, et] *Dukerus*, *Crevierius:* dixis-is-seet Pp dixisset, *vg.* || 4. in *om.* PB. || auersam] *I. F. Gr.:* aduersam *libri* || 5. alii *om.* PB. || sauci P pr. || 6. turbam] *Vallae aemuli*, *I. F. Gr.:* turb-iuream Pp iure turbam CB iur turbam c. || 7. deterritos] *cf. I. Fischerum l. l. p. XXIV sq.:* deterritos a ς (*Ber.*) deterritos temperaturos ς [fore] deterritos a *Alsch.* || 8. uestigis P pr. || 13. quinque milia] mille et quingentis *Cluverius* II millia *Bött. cf.* *Thuc. VI*, 97. || XXXX, 2. propraetorem *I. Perizonius* || [Aoo] adverso *Heusingerus* || 3. tardior spe] ς Bas. b: tardiore spe MB * tardiore'spe P. || moeniis PMB. || uiriis P. || 4. mari ac terra a maritimis urbibus] *Rubenius:* maeacterra|ac terra ac maritimis uirib. P terra ac maritimis uribus MB terra ac maritimis urbibus ς; *al. I. F. Gr.*, *Heusingerus*, *I. Fischerus l. l. p. XXV sq.* || arcerent PB. || 5. MM praesidio relicto praepositoque eis] W: ∞ ∞ praesidioque eis PCMB; *al. I. F. Gr.*, *Otto l. l. p.* 51 *sq.*, F (*cf.* W *ann. phil.* 31, 197), *Alsch.* || P.] ς *Glareanus cf. XXIII*, 16, 13; 38, 7: t. PMB. || 6. rex recedens] F: recedens *plerique* recedent P. || [rex] reliquerat *I. F. Gr.* || 8. duo milia] ∞ MB. || 9. ad crateram P. || regis P. || 10. diem insequentem] M: diem insequente P die insequente B. || 11. perveniri *Dukerus* || 13. etiam] *cf.* Wt *III. p. VI*, *ann. phil.* 31, 195: etetiam Pp etiam B sed etiam *vg.* || 15. attuenda P. || 17. navibus aut incensis] PMB *cf.* Ww: aut incensis nauibus ς atque incensis navibus *Dukerus* || XXXXI, 3. Album] *coll. Diod. exc. XXV*, 2 *Drak.:* altum *libri tantum non omnes* || 4. inuersatum PMB. || 9. socis P. || 10. mille] *sic* ∞ PB. || 11. socii (*vel* soci) et hi] *scripsi:* socie et hi P socia et hec p socia et haec ς *vg.* || erat ς *vg.* || XXXXII, 1.* mindam P. || 3. dubia PB. || ipsas PMB; *l. fort. lacunosus* Ww. || 6. Magone .. a fratre misso] *Dukerus*, *Crevierius*, *Drak.:* magonem .. fratrem isse PMB; *al. I. F. Gr.;* Magone .. cum fratre misso *Otto l. l. p.* 52 *sq.* — Magonem .. frater miserat — *nisi l. lacunosus sit ci.* Ww. || animosque id ad *vel* animos quod ad *ci. Drak.* || 7. alii] Galli *Valla* Athi *I. F. Gr.* || sicut] ς: sique PCMB siquidem cς iique *Valla* hique *ci.* F sicuti Ww. || priores (*Valla I. F. Gr.*), ita (ς) eodem (ς)] F: pr. (pr̃. B) orta eodemque PMB. || *fort.* eodem quoque F. || 8. Moeniacoepto (?)] Ww: moeniacoepta P. || quismaro P *tert.* || 9. tam prosperae res] *Madvigius ad*

Cic. de fin. p. 660: tam res prosperae *I. Perizonius* iam prosperae res ϛ res iam prosperae m iam properes B iam properae M iam propere P. ‖ octavum] quintum *Glareanus* ‖ 10. ex iis vis] *I. F. Gr.:* et suis uis P et suis M et suos B eius vis *ci.* F. ‖ 11. deleuerunt P *tert.* B. ‖ XXXXIII, 2. M. Metello] *edd. vett. cf. Kempfii ad Val. Max. II,* 9, 8 *adn.:* metellum PMB. ‖ 3. deserendae] ϛ: deseredactus P deseret actus P *tert.* desertae actus M deserte actus B deserendae ductu eius H *act. ant.* 1846, 532; *al. I. F. Gr., Otto l. l. p.* 45 *sq.,* F *cf.* Wtw *adn.* ‖ demissique fuerant PB dimissique fuerunt *Crevierius* dimissi quieverunt *Walchius l. l. p.* 41 *sq. cf. Büttnerum p.* 68 *sqq. censoremque Walchii act. lit. Lips.* 1815, 1641. ‖ 6. M. Atilius et] ϛ *(Ber.)? edd. vett. cf. c.* 44, 2: cito PMB. ‖ 8 *sq.* hostes duxit. Iis] W: hostes auxiliis MBp hostestes auxiliis P hostes auxiliis euasit ϛ hostes euasit ϛ hostes evasit. Iis *Alsch.* hostes duxit. W *ann. phil.* 31, 200. ‖ 9. auctore] *Pet.* ϛ *(Pal.* 2) *I. F. Gr.:* *aut'ere P autere MB. ‖ XXXXIIII, 1. unus quem] *I. F. Gr.:* unus cumque PB unus eumque M (P *teste Gr.*) unus eum quem m. ‖ 2. permacrina PM parmacrina B. ‖ 3. item] ϛ *(Lov.* 1)? *Aldus:* isdem ‖ 5. Q.] m̄. PBϛ. ‖ cui] Mϛ *I. F. Gr.:* qui ‖ ad] (w) *vel* ac W: *om. libri* et *I. F. Gr.* ‖ 8. Antii] *vel* Anti *Kreyssigius melet. II,* 31: *om. libri* ‖ (tactae) *I. F. Gr.* Atellae *Alsch.* Anagniae *Otto l. l. p.* 53 *sq. cf. Drak. et* Ww. ‖ et Ariciae *om.* M. ‖ aedis] *Alsch.:* dies PB aedes *vg.* ‖ tacto P pr. ‖ fuerant PCB. ‖ 8. qua nulla erat] *scripsi:* qua nullae erant *G. Beckerus thes. IIII. post diss. de Isid. Hisp. de nat. rer. lib.* quenullaerat P quae nulla erat B. ‖ Vicilini] *sic teste Beckero etiam* P: uisilini '*uterque optimus*' *i. e.* P *Pet. teste Gr. Huschkius d. osk. u. sab. Sprachdenkm. p.* 11. ‖ flumen Aternum *Cluverius* ‖ 10. fili] filio P. ‖ XXXXV, 1. Arpinus] ϛ *cf. v. l. c.* 47 *ap.* Ww *adn.:* arpianas PMB. ‖ 2. cum] *h. l. add. Perizonius: om.* PMB, *variis locis add.* ϛ. ‖ descisset] ϛ *I. F. Gr.:* discesset P discessit B discessisset ϛ. ‖ 3. quoniam] ϛ *Alsch.:* quam PMB quia m. ‖ proditiis Pp. ‖ olim: qui aliunde stet semper] *I. F. Gr.:* * polliuii. uira | liiudicioestet semper P polli vīī uirali iudicio est et semper B; fallaci vir iudicio, qui stet semper aliunde Ww; *al. v. ap. I. F. Gr. obss. IV. c. XI. p.* 644 *Lips. et ap. Drak.*; *locus nondum sanatus* ‖ aliumde P. ‖ sociis P *ante corr., Alsch.* ‖ uana P *ante corr.* ‖ hostiis P pr. hostibus *Alsch.* ‖ 5. ut] Ww: et PMB Qϛ *(Ber.) om.* ϛ Qui *I. F. Gr.* ‖ cū illut P quod illis *I. F. Gr.* ‖ cogitandum] *I. F. Gr.:* eos agitandum PB eos cogitandum ϛ eis cogitandum ϛ? *Valla* inter eos cogitandum ϛ *(Hav.)* ‖ socii p sociī B. ‖ a *om.* PM *pr.* B *I. F. Gr.* ‖ populi Romani *I. F. Gr.* ‖ id non cogitent] *I. F. Gr.:* et non uocitent PB. ‖ 7. (con)secuturum] Ww. ‖ 8. servari ϛ *(Lov.* 1)? *Aldus:* eum seruari PMB. ‖ 9. Calenisque legatis] Ww: catenisq. legatis PB catenisque ligatis M catenisque ligatus ϛ catenisque ligati ϛ *I. F. Gr.* ‖ secum (tum) *ci.* Ww: secutum P secum tum *vg.* ‖ 12. quia et] qui aut P. ‖ 13. crudelitatem] PM: crudelitati Bϛ. ‖ pravitati] *Conr. Hermannus l. l. p.* 28 *sq.:* grauitati M grauitatem PB rapacitati *I. F. Gr.* aviditati *Strothius* ‖ 14. habitae primum P. ‖ Altinii dein *I. F. Gr.:* aliindein P aliunde in P *tert.* M alium dein B. ‖ XXXXVI, 1. a quingentis] *I. F. Gr.:* ad P m. B. ‖ quia] qua ϛ. ‖ eam *ci.* Ww. ‖ 3. murum, aperire] *Crevierius:* amurumperire (*literae* ge *a m. tert. literis* ri *spscr.*) P ad murum pergere *rell.* ‖ aut] et, *postea* vi *I. F. Gr.* ‖ ceterae] b *vg.:* gerere PB. ‖ 5. accidens] Bas. a: accedens *libri* ‖ 7. id] et PB. ‖ XXXXVII, 2. armarant *Dukerus* ‖ 3. portam] *ci. Drak.:* porta PB portae ϛ. ‖ 4. se *om.* PB. ‖ 5. aut] aut ob ϛ *(Hafn.)* autem ob ϛ *(Pal.* 2) ob *edd. vett.* autem *Dukerus* (aut) *Handius Tursell. I,* 555. ‖ stipendia militariam italiam P stipendia militaria italiam MBp. ‖ 7. armase Pp armati se *ci.* Ww. ‖ 14. aternum ϛ Cliternum *Iac. Gr.* Claternum *Clu-*

verius Atria *vel* Atrianum *Drak.* || septem millia *Sabellicus:* LOOMM P *teste Beck.* UI ∞∞ PC *teste Alsch.* XII ∞∞ CL,, ∞∞ B lr∞∞ M LXX millia ϛ || 15. Iugarioque] ϛ (*Lov.* 5)?, *Sabellicus*: iugularioque *rell.* || Matutae intra portam, Seiae et Spei extra *Bött. p.* 78. || Spei] ϛ (*Ber.*)? *edd. vett.*: *cf. XXV*, 7, 6: *om. rell.* || XXXXVIII, 1. spem ostenderunt PMB || 5. tum [hoc] *vel* tum [id] *Crevierius* || (ut) duo *I. F. Gr.* || 5. resideret] ϛ: retieret P rediret MBc rediraet P *tert.* redire C retineretur *E. Kaestnerus* resisteret Ww fieret *ci.* Wt, *ann. phil.* 31, 200 || 6. insuetum] Bϛ: insuetus P insuetos M? ϛ || 7. ordinandique ϛ || congregata, turba sua vasta] F *in adn.* || sua vasta] *cf. adn. praec.*: suasca P sua isca B suaiscia P *tert.* sua inscia ϛ vasta *A. Rubenius Is. Vossius* vesca *I. F. Gr.*; sua *retinendum esse censuit Dukerus* || 8. imperatoris P || 9. Q. Statorio] *vg.*: questorio PB Statorio Ww. || legatis (*et sic vel cum A. Perizonio* (relata) *I. F. Gr.*) Numida (*sic* ϛ)] *ed. Iuntina:* relata. Numidas B relata numidis PM rex tres Numidas *Alsch.* rex Numidas Ww rex laetus (*vel* re oblata *vel* re data) Numidicos (*vel* Numidas) *I. Fischerus l. l. p.* XXVI *sq. cf.* Wt *adn.*, *ann. phil.* 31, 200 *sq.* reliquis Numida ϛ; *locus nondum sanatus: erat, cum mihi arrideret* pro re nata Numidas || 10. essent] ϛ: *om.* PMB militarent *ci.* Wt. || 11. [in] instruendo *H. I. Hellerus phil.* XII, 697 || XXXXVIIII, 1. septem decem] cf. *F. Lachmannum de font. Liv.* II, 82 *sq.*: XXVII. *Weselingius et sic vel* XXV *Dukerus* || maius] *vel* latius *I. F. Gr.*: iaius P eius CBp || 2. docent] *Valla:* donec *libri fere omnes* || 5. (Numidas) *Muretus* Numidis *Sigonius* ||, Numidarum extremi *Strothius* || 6. cum] rum P utrum MBp. || priusquam] *add. Alsch.*: antequam ϛ ne Wt *III. p. VII. om.* PBMϛ Ww. || [interim] Masinissa Ww. || 8. ad] adit P. || inter] PMB *Iac. Gr.*: qui inter mϛ || eius] eris PB.

Lib. XXV *in periocha* qui postea *ci. O. Iahnius* || praesidium Romanorum fugerat] *h. l. Sigonius: post* simulaverant *collocant libri* || cepit] petit *Naz.* ϛ || viginti] sedecim *secundum Liv. c.* 21, 10. || ducentis *om. Naz.* || se *om. Naz.* || exitium *Naz.* || triginta septem *Liv. c.* 39, 12. cum mille octingentis] *scripsi, ut quodam modo tirones intellegerent:* ex mille octingentos *Naz.* ex mille octingentis ϛ *cf. Liv. l. l.* || I, 1. * comsumpsit P. || ac Sallentinorum] W: salentinorum *libri* et Sallentinorum *Rubenius* Salentinorumque *Alsch.* || 2. Thurini ϛ Terinaei *Sigonius* || 3. et in agro] PB: in agro ϛ; *cf.* Wtw *adn.* || coacto] ϛ: acto coacto (* *prius* o *adras. in* P; actu coacto P. *teste Gr.*) PMB ad id coacto *et* raptim coacto *I. F. Gr.* actutum coacto Wl I, 18. || 7. abolebantur] *I. F. Gr.*: abotetebantur (* o *adras.; al.* s *sup.* ot, ne *sup.* ba *enotaverunt*) P ab hoste tenebantur MB *al.* abostenebantur *Pet.* || 9. et iam ad *Alsch.* || ac] Ww: ad PMB et ad ϛ || 10. emovere] *Valla:* emoueri PMB. || 11. Aemilio] *sic etiam c.* 3, 12; 12, 3: *immo* Atilio, *et sic Sigonius* || his] *edd. vett.*: et is P et his MB eis W. || 12. vaticinios] PB: vaticinos *vg.* || II, 1. L. F. Masso *Bas. a:* lemasso *libri* || 3. (a)] *F. V. Reizius nunt. soc. Sax. l. l. p.* 103. *I. H. Vossius l. l.*: a *om.* ϛ (*Ber. m.* 2), *defendit Walchius l. l. p.* 89. || 5. C.] ϛ *Sigonius: om. fere omnes* || 6. Africano] *I. F. Gr.*: africanos PM africanus mϛ affricanus B. || 8. *congiorum numerum desiderat I. H. Vossius; fort.* C congi || viros *I. Perizonius* || singulis *ci.* Ww. || III, 4. ipsi scriberent] ϛ *Crevierius:* ipse scriberet PMB. || 5. Gallia ϛ Bas. b. || 16. siteillaque P site illaque B. || allata *Beroaldus et sic vel* delata *I. F. Gr.* || ubi Latini] *v. Niebuhrium h. R.* II, 86. 89 III, 620 *Mommsenium act. soc. lit. Sax.* III, 408 *adn.*, *unde concidunt vv. dd. cii.:* tribus, ac dein *I. F. Gr.* tribus ac statim Wtl I, 32 *cf. p.* 29 *sqq.*, *ibique Strothii et Heusingeri cii.*, tribus et statim *Huschkius Serv. Tull. p.* 649 ubi libertini *Göttlingius h. reip. R. p.* 396 tribus atque inde *Alsch.* || 18. (in) summoto] *vel*

Cic. de fin. p. 660: tam res prosperae *I. Perizonius* iam prosperae res ς res iam prosperae m iam properes B iam properae M iam propere P. ‖ octavum] quintum *Glareanus* ‖ 10. ex iis vis] *I. F. Gr.:* et suis uis P et suis M et suos B eius vis *ci.* F. ‖ 11. deleuerunt P *tert.* B. ‖ XXXXIII, 2. M. Metello] *edd. vett. cf. Kempfii ad Val. Max. II*, 9, 8 *adn.:* metellum PMB. ‖ 3. deserendae] ς: desereddactus P deseret actus P *tert.* desertae actus M deserte actus B deserendae ductu eius H *act. ant.* 1846, 532; *al. I. F. Gr., Otto l. l. p.* 45 *sq.*, F *cf.* Wtw *adn.* ‖ demissique fuerant PB dimissique fuerunt *Crevierius* dimissi quieverunt *Walchius l. l. p.* 41 *sq. cf. Büttnerum p.* 68 *sqq. censoremque Walchii act. lit. Lips.* 1815, 1641. ‖ 6. M. Atilius et] ς (*Ber.*)? *edd. vett. cf. c.* 44, 2: cito PMB. ‖ 8 *sq.* hostes duxit. Iis] W: hostes auxiliis MBp hostestes auxiliis P hostes auxiliis euasit ς hostes euasit ς hostes evasit. Iis *Alsch.* hostes duxit. W *ann. phil.* 31, 200. ‖ 9. auctore] *Pet.* ς (*Pal.* 2) *I. F. Gr.:* * aut'ere P autere MB. ‖ XXXXIIII, 1. unus quem] *I. F. Gr.:* unus cumque PB unus eumque M (P *teste Gr.*) unus eum quem m. ‖ 2. permacrina PM parmacrina B. ‖ 3. item] ς (*Lov.* 1)? *Aldus:* isdem ‖ 5. Q.] m̄. PBς. ‖ cui] Mς *I. F. Gr.:* qui ‖ ad] (w) *vel* ac W: *om. libri* et *I. F. Gr.* ‖ 8. Antii] *vel* Anti *Kreyssigius melet. II*, 31: *om. libri* ‖ (tactae) *I. F. Gr.* Atellae *Alsch.* Anagniae *Otto l. l. p.* 53 *sq. cf. Drak. et* Ww. ‖ et Ariciae *om.* M. ‖ aedis] *Alsch.:* dies PB aedes *vg.* ‖ tacto P pr. ‖ fuerant PCB. ‖ 8. qua nulla erat] *scripsi:* qua nullae erant *G. Beckerus thes. IIII. post diss. de Isid. Hisp. de nat. rer. lib.* quenullaerat P quae nulla erat B. ‖ Vicilini] *sic teste Beckero etiam* P: uisilini '*uterque optimus*' *i. e.* P *Pet. teste Gr. Huschkius d. osk. u. sab. Sprachdenkm. p.* 11. ‖ flumen Aternum *Cluverius* ‖ 10. filii] filio P. ‖ XXXXV, 1. Arpinus] ς *cf. v. l. c.* 47 *ap.* Ww *adn.:* arpianas PMB. ‖ 2. cum] *h. l. add. Perizonius: om.* PMB, *variis locis add.* ς. ‖ descisset] ς *I. F. Gr.:* discesset P discessit B discessisset ς. ‖ 3. quoniam] ς *Alsch.:* quam PMB quia m. ‖ proditiis Pp. ‖ olim: qui aliunde stet semper] *I. F. Gr.:* * polliuii. uira | liiudicioestet semper P polli vii̅ uirali iudicio est et semper B; fallaci vir iudicio, qui stet semper aliunde Ww; *al. v. ap. I. F. Gr. obss. IV. c. XI. p.* 644 *Lips. et ap. Drak.*; *locus nondum sanatus* ‖ aliumde P. ‖ sociis P *ante corr.*, *Alsch.* ‖ uana P *ante corr.* ‖ hostiis P pr. hostibus *Alsch.* ‖ 5. ut] Ww: et PMB Q ς (*Ber.*) *om.* ς Qui *I. F. Gr.* ‖ cū illut P quod illis *I. F. Gr.* ‖ cogitandum] *I. F. Gr.:* eos agitandum PB eos cogitandum ς eis cogitandum ς? *Valla* inter eos cogitandum ς (*Hav.*) ‖ socii p sociî B. ‖ a *om.* PM *pr.* B *I. F. Gr.* ‖ populi Romani *I. F. Gr.* ‖ id non cogitent] *I. F. Gr.:* et non uocitent PB. ‖ 7. (con)secuturum] Ww. ‖ 8. servari ς (*Lov.* 1)? *Aldus:* eum seruari PMB. ‖ 9. Calenisque legatis] Ww: catenisq. legatis PB catenisque ligatis M catenisque ligatus ς catenisque ligati ς *I. F. Gr.* ‖ secum (tum) *ci.* Ww: secutum P secum tum *vg.* ‖ 12. quia et] qui aut P. ‖ 13. crudelitatem] PM: crudelitati Bς. ‖ pravitati] *Conr. Hermannus l. l. p.* 28 *sq.:* grauitati M grauitatem PB rapacitati *I. F. Gr.* aviditati *Strothius* ‖ 14. habitae primum P. ‖ Altinii dein *I. F. Gr.:* aliindein P aliunde in P *tert.* M alium dein B. ‖ XXXXVI, 1. a quingentis] *I. F. Gr.:* ad P m. B. ‖ quia] qua ς. ‖ eam *ci.* Ww. ‖ 3. murum, aperire] *Crevierius:* amurumperire (*literae* ge *a m. tert. literis* ri *spscr.*) P ad murum pergere *rell.* ‖ aut] et, *postea* vi *I. F. Gr.* ‖ ceterae] b *vg.:* gerere PB. ‖ 5. accidens] Bas. a: accedens *libri* ‖ 7. id] et PB. ‖ XXXXVII, 2. armarant *Dukerus* ‖ 3. portam] *ci. Drak.:* porta PB portae ς. ‖ 4. se *om.* PB. ‖ 5. aut] aut ob ς (*Hafn.*) autem ob ς (*Pal.* 2) ob *edd. vett.* autem *Dukerus* (aut) *Handius Tursell. I*, 555. ‖ stipendia militariam italiam P stipendia militaria italiam MBp. ‖ 7. armase Pp armati se *ci.* Ww. ‖ 14. aternum ς Cliternum *Iac. Gr.* Claternum *Clu-*

verius Atria *vel* Atrianum *Drak.* ‖ septem millia *Sabellicus:* LↃↃMM P *teste Beck.* UI ∞∞ PC *teste Alsch.* XII ∞∞ CL,, ∞∞ B lr∞∞ M LXX millia ϛ ‖ 15. Iugarioque] ϛ (*Lov.* 5)?, *Sabellicus*: iugularioque *rell.* ‖ Matutae intra portam, Seiae et Spei extra *Bött. p.* 78. ‖ Spei] ϛ (*Ber.*)? *edd. vett.*: *cf. XXV*, 7, 6: *om. rell.* ‖ XXXXVIII, 1. spem ostenderunt PMB ‖ 5. tum [hoc] *vel* tum [id] *Crevierius* ‖ (ut) duo *I. F. Gr.* ‖ 5. resideret] ϛ: retieret P rediret MBc rediraet P *tert.* redire C retineretur *E. Kaestnerus* resisteret Ww fieret *ci.* Wt, *ann. phil.* 31, 200 ‖ 6. insuetum] Bϛ: insuetus P insuetos M? ϛ ‖ 7. ordinandique ϛ ‖ congregata, turba sua vasta] F *in adn.* ‖ sua vasta] *cf. adn. praec.*: suasca P sua isca B suaiscia P *tert.* sua inscia ϛ vasta *A. Rubenius Is. Vossius* vesca *I. F. Gr.*; sua *retinendum esse censuit Dukerus* ‖ 8. imperatoris P ‖ 9. Q. Statorio] *vg.*: questorio PB Statorio Ww. ‖ legatis (*et sic vel cum A. Perizonio* (relata) *I. F. Gr.*) Numida (*sic* ϛ)] *ed. Iuntina:* relata. Numidas B relata numidis PM rex tres Numidas *Alsch.* rex Numidas Ww rex laetus (*vel* re oblata *vel* re data) Numidicos (*vel* Numidas) *I. Fischerus l. l. p.* XXVI *sq. cf.* Wt *adn., ann. phil.* 31, 200 *sq.* reliquis Numida ϛ; *locus nondum sanatus: erat, cum mihi arrideret* pro re nata Numidas ‖ 10. essent] ϛ: *om.* PMB militarent *ci.* Wt. ‖ 11. [in] instruendo *H. I. Hellerus phil.* XII, 697 ‖ XXXXVIIII, 1. septem decem] cf. *F. Lachmannum de font. Liv.* II, 82 *sq.*: XXVII. *Weselingius et sic vel* XXV *Dukerus* ‖ maius] *vel* latius *I. F. Gr.*: iaius P eius CBp ‖ 2. docent] *Valla:* donec *libri fere omnes* ‖ 5. (Numidas) *Muretus* Numidis *Sigonius* ‖, Numidarum extremi *Strothius* ‖ 6. cum] rum P utrum MBp. ‖ priusquam] *add. Alsch.*: antequam ϛ ne Wt *III. p. VII. om.* PBMϛ Ww. ‖ [interim] Masinissa Ww. ‖ 8. ad] adit P. ‖ inter] PMB *Iac. Gr.*: qui inter mϛ ‖ eius] eris PB.

Lib. XXV *in periocha* qui postea *ci. O. Iahnius* ‖ praesidium Romanorum fugerat] *h. l. Sigonius: post* simulaverant *collocant libri* ‖ cepit] petit *Naz.* ϛ ‖ viginti] sedecim *secundum Liv. c.* 21, 10. ‖ ducentis *om. Naz.* ‖ se *om. Naz.* ‖ exitium *Naz.* ‖ triginta septem *Liv. c.* 39, 12. cum mille octingentis] *scripsi, ut quodam modo tirones intellegerent:* ex mille octingentos *Naz.* ex mille octingentis ϛ *cf. Liv. l. l.* ‖ I, 1. * comsumpsit P. ‖ ac Sallentinorum] W: salentinorum *libri* et Sallentinorum *Rubenius* Salentinorumque *Alsch.* ‖ 2. Thurini ϛ Terinaei *Sigonius* ‖ 3. et in agro] PB: in agro ϛ; *cf.* Wtw *adn.* ‖ coacto] ϛ: acto coacto (* *prius* o *adras. in* P; actu coacto P. *teste Gr.*) PMB ad id coacto *et* raptim coacto *I. F. Gr.* actutum coacto Wl I, 18. ‖ 7. abolebantur] *I. F. Gr.*: abotetebantur (* o *adras.; al.* s *sup.* ot, ne *sup.* ba *enotaverunt*) P ab hoste tenebantur MB *al.* abostenebantur *Pet.* ‖ 9. et iam ad *Alsch.* ‖ ac] Ww: ad PMB et ad ϛ ‖ 10. emovere] *Valla:* emoueri PMB. ‖ 11. Aemilio] *sic etiam c.* 3, 12; 12, 3: *immo* Atilio, *et sic Sigonius* ‖ his] *edd. vett.*: et is P et his MB eis W. ‖ 12. vaticinios] PB: vaticinos *vg.* ‖ II, 1. L. F. Masso *Bas. a:* lemasso *libri* ‖ 3. (a)] *F. V. Reizius nunt. soc. Sax. l. l. p.* 103. *I. H. Vossius l. l.*: a *om.* ϛ (*Ber. m.* 2), *defendit Walchius l. l. p.* 89. ‖ 5. C.] ϛ *Sigonius: om. fere omnes* ‖ 6. Africano] *I. F. Gr.*: africanos PM africanus mϛ affricanus B. ‖ 8. *congiorum numerum desiderat I. H. Vossius; fort.* c congi ‖ viros *I. Perizonius* ‖ singulis *ci.* Ww. ‖ III, 4. ipsi scriberent] ϛ *Crevierius:* ipse scriberet PMB. ‖ 5. Gallia ϛ Bas. b. ‖ 16. siteillaque P site illaque B. ‖ allata *Beroaldus et sic vel* delata *I. F. Gr.* ‖ ubi Latini] *v. Niebuhrium h. R.* II, 86. 89 III, 620 *Mommsenium act. soc. lit. Sax.* III, 408 *adn., unde concidunt vv. dd. cii.:* tribus, ac dein *I. F. Gr.* tribus ac statim Wtl I, 32 *cf. p.* 29 *sqq., ibique Strothii et Heusingeri cii.*, tribus et statim *Huschkius Serv. Tull. p.* 649 ubi libertini *Göttlingius h. reip. R. p.* 396 tribus atque inde *Alsch.* ‖ 18. (in) summoto] *vel*

in summoto *cum libris A. Rubenius prob. I. F. Gr.; cf. de h. l. Kreyssigium Sall. hist. lib.* III, p. 61 *I. H. Vossium l. l.* ‖ locum cuneo] ς (*Ox.* L 1) *A. Rubenius:* locuneo P locu in eo p loco in eo *vel* loco in eos Mς. ‖ IIII, 2. secutura] *Alsch.:* secura P secuta *vg.* ‖ ab iratis] ς: arbitratis PB. ‖ 4. instruxisse] ς (*Vict.*) *I. F. Gr.:* intruxisse P introduxisse B *vg.* ‖ 5. quod] qui *I. F. Gr.* ‖ 6. ipsi *vel* ipsi sua *Dukerus* ‖ 7. accepta] *Madvigius op. ac. alt. p.* 362: acta *libri* iacta *Vrsinus, I. F. Gr.* ‖ 9. rogaverunt] *I. F. Gr.:* rogarunt *Sigonius* locauerunt PMB. ‖ V, 3. tres] ς *Valla*: res *vel* . Res PMB. ‖ P. *om.* PMB. ‖ 4. Calussam] Scapulam *Sigonius* Caesullam *I. F. Gr.* ‖ 5. ut *om.* PB. ‖ 6. pagis] Pm *I. F. Gr.*: pacis P *teste Gr.* MB. ‖ 8. minoris PB. ‖ septemdecem, *non* septemdecim, *utrubique* P. ‖ 9. senatus consulto] *vel* sc ς: se PMB sunt m. ‖ 11. reportaretur ς. ‖ VI, 3. nos senatui] *Bentleius ad Hor. carm. III*, 6, 20: nostratui PMB nostris tui m nostris senatui ς *Crevierius* senatui Ww nos patriae *I. F. Gr.* nos Patribus *Doujatius* ‖ 3. a] *vg.*: *om.* PB. ‖ 7. cui post] ς: qui post PMB. ‖ a Cannis per] *Alsch.:* ab Cannis (*vel* ad Cannas) per *I. F. Gr.* actamnis (actannis *teste Gr.*) per P actam nisi per MBp. ‖ 9. saevire libet] *scripsi:* saevire * * *ci.* Ww saeuiret PM seuiret B saeuire p saevi *I. F. Gr.* saevitis ς. ‖ et *non om.* P. ‖ 10. Caudinas ne] caudinosque PB. ‖ 11. ulla] ς *Valla:* illa PMB *Welzius em. Liv. p.* 16 *sqq.* ‖ is] PM: in eis *Welzius l. l., at v.* Hm XXVI, 438 *sq.* ‖ et] ς (?) Bas. a (*ubi* Romae *in sqq.*): eat PM ea Bp etiam *Valla contra ci.* Wt. ‖ 13. plus quadraginta *coll. XXII*, 49, 15 *I. Perizonius* ‖ millia P. ‖ 15. fuerunt *I. H. Vossius l. l.* ‖ 16. Et nemo M. ‖ 23. fuit] quit P. ‖ VII, 1. nec potestatis] *vg.:* potestatis PB potestatisue b. ‖ 3. videre, cur] *I. F. Gr.*: uideretur PMB. ‖ esset] *sic* PM: esse B. ‖ 4. hostis intra Italiam ς. ‖ italiam P. ‖ 5. [et] turribus W. ‖ 6. Matutae] *add.* ς (?), *edd. vett.* ‖ (sed) et Ww Seiae et *Bött. p.* 78. ‖ 8. reste PB. ‖ uol ruber P * uela rubere p uel rubere MB. ‖ 9. dies unus b. ‖ supplicatio] m: supplicio PMB. ‖ 11. Thurinos] P *v. c.* 15, 7: tarentinos Cp *rell. ut vid. omnes* Tarentinos et Thurinos *Heusingerus h. l. et ad c.* 15, 8 (*Alsch.*) ‖ 12. civitatibus *Alsch.* ‖ 13. conloquis P. ‖ cum] * qui cum PB. ‖ * tenetris P pr. ‖ 14. deducti in comitio virgisque] *libri cum* PCB *Walchius l. l. p.* 90. *Bött. p.* 78 (*cf. tamen* W *act. ant.* 1840, 81): deducti, virgisque in comitio *T. Faber* reducti, in comitio virgis *I. F. Gr.* reducti, virgisque in comitio *Crevierius* ‖ comitium *Alsch.* ‖ VIII, 3. * princips P. ‖ 4. urbe] PB: urbem M. ‖ 8. praesidia] praesidio B presidio P. ‖ 11. sibiloco PMB; *num* sibilo, quo? ‖ 13. signis P. ‖ VIIII, 1. millibus P. ‖ in ea expeditione *A. Perizonius* in expeditionem *Crevierius* ‖ 3. acto] *Sigonius*: facto *libri* ‖ 4. enunciato *I. Perizonius* pronunciato *Clericus* ‖ pergeret *Sigonius, I. Perizonius* ‖ 7. ab eo intenta] *I. H. Vossius l. l.:* ob id intenta *Lipsius* oboedienter P obedienter MB. ‖ 10. spectat, busta (*hoc voc. debetur Iac. Gronovio*) aliquantum . . . includuntur] Ww: spectabest(bast p)aliquantum ... includunt (includuntur ς; *de* P *perperam testatur Gr.*) P spectabat aliquantum ... includunt B; *al. Sigonius, Gronovii, Drak., Heusingerus, Bött. p.* 78, *Alsch.*, Wt, *ubi cf. praef. p. VII.* ‖ 11. adortus] *I. F. Gr.*: adportus P ad portas Bp. *rell.* ‖ 13. dicente PMB *Welzius em. Liv. p.* 30 *sqq.*: dicenti ς dicentis ς. ‖ 16. ducesque iis addit *post* dimittit *add.* W. ‖ ducesque singulis partibus addidit binos] *addidi coll. Pol.* 8, 32, *secutus fere Bött. p.* 78, *qui add.* iis (?) addit duces binos ‖ . itinera] W: et itinera *I. F. Gr.* et infra *libri; varios vv. dd. ad h. l. conatus v. ap. Drak. cf. Bött. l. l.* ‖ X, 4. errore P terrore P. *m. tert.* ‖ scienter ς (*cod. Sig.*) [non] inscienter *ci.* Wt. ‖ 5. inluxit] * *sic* P. ‖ [tum] et Romanis *Walchius l. l. p.* 196 *sq.* ‖ (tum) *Crevierius* omnem *Dukerus* iam *ci.* Ww. ‖ 7. cedentis] *sic* * PB. ‖, cedentes

in arcem, *distinguunt Drak. al.* ‖ 9. tenebant] ς (*Pal.* 2) *Lipsius:* tenebat PMB ς. ‖ 10. notate foris PB. ‖ XI, 1. a] *add. I. F. Gr.* (P ?) ‖ 3. praesidi] P *pr.* ‖ tarent P tarentum P * *tert.* B. ‖ 5. nec] eo PB. ‖ 7. intra eam] *cf. Walchium l. l. p.* 132 *sqq.*: intra ea PB. ‖ 8. simul ut in perficiendo] *I. Perizonius, Alsch.*: simul interficiendo P simul interfaciendo MBp quod simul interfaciendo m. ‖ 9. *post* altitudine *ex* §. *sq.* ea parte *transposuit Walchius l. l. p.* 135 *sqq. et vel sic legendum vel* ea regione *hic add. esse ci. Bött. p.* 78 *sq.; at cf. Walchii cens. act. lit. Lips.* 1815, 1643 *sq.* ‖ ut ceterae *Crevierius* a terra *Heusingerus* ‖ 10. ea parte] *cf.* §. 9: aperte *Heusingerus* ‖ 12. Tarentinis] *sic* PMB *cf. de h. l. Welzium em. Liv. p.* 22 *sqq.* ‖ 13. exemplo haut P. ‖ arce cessuros] *I. F. Gr.*: arcessuros PMB. ‖ 15. ecquem] *I. F. Gr.*: et quem MB etque P quem ς. ‖ 17. in portum] *nisi quid exciderit* (*fort.* inde a portu) Ww: in portu PMB ex portu *coll. Polyb.* 8, 36 *Sigonius* ‖ a mari] Ww: ad mare *libri* ‖ 18. subducendasque Pp. ‖ 20. facto sit inde | uersum P. ‖ XII, 3. urbani] ς: urbem PM urbis Bm. ‖ 4. post rem actam editi] *Valla:* postraē | me acta dediti P postra est (. ē B) acta dediti MB. ‖ 5 *sqq. voc.* fere *edocemur, haec a Livio non satis accurate propagata esse* (*v. G. Hermannum et R. Westphalium ll. laudandis, G. Corssenium origg. poes. R. p.* 14); *numeris tamen suis haec et sqq. fragmenta*, §. 9 *sq.*, *includere studuerunt vv. dd.: et Saturniis quidem versibus G. Hermannus elem. d. metr. p.* 614 *sqq. epit. d. metr. p.* 222 *sq. ed. tert. et R. Westphalius d. Form d. ältesten lat. Poesie p.* 58 *sqq.*, *singulis vel compluribus hexametris tituli loco inscripta videntur Goettlingio h. reip. R. p.* 213, *hexametros continuos praeeuntibus Alciato et Scaligero, ap. Drak. ll., agnovit O. Ribbeckius ann. phil.* 77, 204 *sq.* ‖ Troiugena] ς *Sabellicus:* troiugenam PMB. ‖ (Romane)] *eiecerat G. Hermannus, nunc certatim damnant cum Batavi Blanchenay mnem. I.* 100 *Rinkes diss. l. thes. XLV Cobetus nov. lect. p.* 69 *tum Ribbeckius l. l.* ‖ flumen ii] *Alsch.*: flumini P flumen *vg.* ‖ §. 9 *sq. cf. v. l. ap. Macr. sat. I*, 17, 28 *coll. Welzio em. Liv. p.* 34 *sqq. Prellero mythol. Rom. p.* 269 *n.* 3. ‖ 10. hostis P pr. ‖ dium] *sic* PMB Dius ς (Ber. *m.* pr.) divos (*sic Paris.* 6371) *vel* divus *Macr. l. l.* ‖ pascunt] ς *Macr.*: pascit PMB * pasciit P *corr. pr.* ‖ 11. expiandum] P, *quod assecutus erat Sigonius:* explanandum p *rell.* ‖ decem viri libros de ludis *edd. vett.*, *quod coll. Macr. l. l.* §. 29 *probant Dukerus, Crevierius, Drak., H. Iordan quaest. Cat. thes.* 5. ‖ 13. hostis P pr. ‖ [Dianae] capris duabus *Iac. Gr.* capris [Dianae] duabus *Heusingerus* (Dianae *non extat ap. Macr. l. l.*) ‖ 15. factosque Bpm factoque M. ‖ XIII, 6. praestu P *pr. cf. v. l. XXVI.* 26, 1. *inscr. Or.-Henz.* 6097, *Curt. Val. ap. Cassiod. p.* 2289 *P. Osannum act. ant.* 1855, 317 *sq.* ‖ 7. quadraginta ς (*cod. Sig.*), *Sigonius* ‖ curasm Pp. ‖ 8. ad consules circa Bovianum, ubi] ς: circa ad consules bouianum PB ad consules — circa Bovianum (M ?) *vg.; al.* ς, *Otto l. l. p.* 78 *sq.* ‖ 9. beneuentio moenio (o *extr.* a *spscr.* p) P. ‖ 10. [ad] duo *ci. I. F. Gr.* ‖ alias *I. H. Vossius l. l.* ‖ 11. iis exterris Bp iis ex terris *vg.* iis exterritis *ci.* Ww; *al.* ς, *Otto l. l. p.* 79. ‖ 13. defendere] *Alsch.*: defenderent PC defenderant Bc defenderunt *vg.* ‖ XIIII, 2. legatis] *add. Alsch.* ‖ tribunis *vg.* ‖ castra] *add. Crev. ed. min.*, W. ‖ castros M castro se Bm castris se ς. ‖ 4. proxime portae] *non* proxime portas (*sic teste Gr.*) P *cf. adn.* Ww: proxime portas *vel* proxime portam *I. F. Gr.* ‖ Paeligna] * *sic hic quoque* P. ‖ Accaus] *Aem. Huebnerus quaest. onom. Lat. p.* 23 Ww: acaus P *del.* p *om.* B accaeus PB §. 13. ‖ 6. castrorum *om.* PMB. ‖ 8. ab] ad *eras.* P ad M a m ‖ revocando remorando (*vel* restando) que] Ww: reuocandoque PB reuocando M ? ς. ‖ 11. decem] *sic* x *ex* ex *rasura facto* P: sex *vg.* ‖ isset] esset PMB. ‖ 13. T.] W: *om.* PMB et *vel* et T. ς. ‖ 14. comino PMB. ‖

XV, 1. Campani] ς: legati campani PMB. || 4. praesidique] P pr. || 5. Metaponti qui fuerant] *ci.* Wt: *om.* PCMB ς qui Metaponti erant ς (*Lov.* 3. *Ber.*) *? vg.* a Metaponto Ww. || 6. mora Pp in ora *Alsch.* || 7. nuper] super PB. || 9. thuris P. || 10. (tectus) *I. H. Vossius l. l.* septus *Iac. Gr.* advectus *ci. Walchii ab ipso repudiata l. l. p.* 212 *sq.* || apte ad tegendas] *Alsch.:* aptegendas P ad abtegendas M ad obtegendas m ad tegendas *vg.* apte (?) ad abdendas *ci.* Wt. || 11. hostilium *I. F. Gr.* || 13. prope] ς *Crevierius:* propere P *al.* || 14. urguebant ς, *non improb. Drak.* || 15. hostis urbis P. || 16. in fide alii manendum, alii] *scripsi secundum I.F. Gronovii in pr. not. ed. ci.* in fide manendum alii, alii: inde alii *libri* alii urbem tuendam, inde alii *edd. vett.* alii urbem tuendam, (inde) alii *Crevierius* (inde) alii tuendam urbem (*vel* fidem servandam *vel* tuendam fidem) Ww. || recenserent PB. || 18. beniuento P pr. || herbis] *Iac. Gr.:* hibernis *libri* || 19. tertium] quintum (*sic etiam Sigonius, Rinkes diss. l. p. XXXVIII*) *vel* quartum *Glareanus* || 20. praeficere ς *I. F. Gr.* || XVI, 1. sacrificanti] *cf.* Hm *XXVI*, 435: sacrificante M *Welzius l. l. p.* 34. || 2 *sq. cf. Welzium l. l. p.* 51 *sqq. coll. eiusd. comm. crit. p.* 1 *n.*, * || 2. ad|adlapsi P. || adedere] *vel* ambedere *coll. Val. Max. I*, 6, 8 *I. F. Gr.:* anaere PC anere MB mandere m. || iocur P pr. || 3. exta reservarentur] MB: extare (re *eras.*, *sed m.* 4 *iteratum*) | se (se *eras.*) reseruarentur Pp exta resecta (resecata ς: *Ox. L.* 1) servarentur *Heusingerus; al. v. ap. Drak.* || tradunt libato] *I. F. Gr.:* tradunt libatoque PMB venisse tradunt libatoque ς*? edd. vett.* tradunt adlapsos libatoque W; (*fort.* tradunt libato ... que). || 5. Flavius *App. Hannib.* 35; Flavi *gen. ambiguus legitur ap. Val. Max. l. l.* || Lucanus] lucanis PMB. || eo anno (*partim om.* iam) ς [altero] anno *vel* [tertio] anno *ci.* Ww *cf.* Wt *praef.* || 7. iis] is B ς. || 8. eo cum] *addidi; alia fort. post* locum *exciderunt:* cum *add. Clericus, Fischerus l.l. p. XXVII sq.* eo se cum W illo cum *I. F. Gr. pr. ed. not.* quo cum *altera Clerici ci.*, *Alsch.* (*idem pro* in locum *I. F. Gr.*) || pacis B. || adducturum|a Pp ait ducturum *I. F. Gr.* adducturum ait *Alsch.* adducturus ς, *vg.* || 8. Mago, ubi ... armasset, caperet eas latebras] *I. F. Gr.:* mago ibi ... armareset capereeas latebrae P mago ibi ... armare sed (et b) capere eas latebre B Mago ibi ... armaret et caperet eas latebras *Fischerus l. l.* Magonem ibi (Magonemque iubet *Alsch.*) ... armare et capere eas latebras (iubet *post* occuleret *add.* ς*? vg.*) ς*? vg. Alsch.* Magoni ... armare suadet et capere eas latebras Ww *cf.* Wt, *ann. phil.* 31, 190. || ubi *etc.*] quae .. occulerent *I. F. Gr.* || 9. flauos P. || 10. ait] alii P. || perficiendum PCMB, *at cf. Madvigium gramm. lat. p. XI sq. ed. tert.* || 11. quandoquidem res Romana *I. H. Vossius l. l.* || 12. veteri] *cf. Walchium l.l.p.* 197 *sq.* || 13. ab sese dicta *Crevierius* || sic] Ww: sin PM sint B in (t *post* n *sup. lin. add.*) m ait ς*? Ascensius* sane *I. F. Gr.* iis Wt. || 14. consciis] *I. F. Gr.:* conciliis PCB concilio iis *Alsch.* || 15. in *om.* PB. || praecipitatus PB. || 19. praebentes] ς (*Pal.* 2, *cod. Pierii*) *I. F. Gr.:* praesentes PB *al.* || toti] ς (*cod. Crev. unus*) *I. F. Gr.:* toto PB toto animo ς*? vg.* || uerso B. || 21. laevum] laebuti Pp. || 22. ex celsioribus B. || coniectus esset ς: * coiecusesset P quo iecus esset M quo iecur esset B. || 25. si] *add. Cobetus mnem. I.* 100 = *nov. lect. p.* 185 *sq.* || vera] m ς *vg.* (*Cobetus*): quaera P fera MBp ferae C fere W que vera *Alsch.* || XVII, 1. beniuentano P pr. || ostendant] contendant *A. Rubenius et sic vel* obtineant *ci.* Ww. || 5. tripudis P. || suae cuique] ς *cf. Wexium ad Tac. Agric. p.* 325: suae quique PMB suae qmque ς (*Gaertn.*) suae quemque *Drak.* unicuique *I. F. Gr. cf. etiam* W *act. ant.* 1840, 74 *sq.* || XVIII, 2. multique *I. F. Gr.*, *at v.* Ww *adn.* minutisque *Rubenius* || 4. T.] l. PB §. 9. || fuerat curatus B. || 5. is tum] *Crevierius:* stum p

stu P tum *vg.* || 5. vocari] uocabat P pr. || 7. occurrerit] *Alsch.*: occurrit PCB obcurrat *vel* occurrat *vg.* || 8. in *om.* PB. || 9. duobus] ducibus, *Iac. Gr.* || hospitium] hostium PB. || 11. pertulere PM perculere Bm. || 15. consulem Ppr. || XVIIII, 5. ceciderant *I. H. Vossius l. l.* || 6. capuam P a Capua Ww. || 11. et quibus] ς: est quibus PM se quibus B quibusm. || inuectoremP. || 13 propinqueoctomilliaP. || itinere] in itinere in via ς (*Lov.* 5) in itinere *ci.* Ww. || 14. nouomP. || 15. et, donec] donec ς et M etiam donec ς *Valla* || stetisset, Romana acie] *Valla*: stetisset (stetitsset Pp) romanam aciem Pp CB stetisset romana acies ς stetisset romana acie, m uicta c stetit, invicta Romana acie *Alsch.* *cf.* Wt *praef.* || 17. adeo ne fugae] ς (*Lov.* 3)? *edd. vett.*: ad se neruae P ad se nerue MB ad fugam minime ς (*Hafn.*) || XX, 2. castellum communitum quod ante ς (*Hafn.*) castello communito, quodque *I. F. Gr.* castello communito, quodque ante *Drak.* || in eo et Puteolis] *add.* Ww: — Puteolos *add. Cluverius*. Puteolis, *Crevierius* alteri *Strothius; fort.* in eo et Puteolis tum || ante] alterum *alt. ci. I. F. Gr.* || essent *om.* PB. || 3. quodque M. Iunius] *Glareanus:* quodque mutinius MB quotque mutinius P. || 4. cladem quae] eademque P. || 5. ut] PMB: in ς ut in ς (*Hav.*) || occansionem P. || XXI, 1. iussu PMB. || facturos *Conr. Hermannus l. l. p.* 29. || 2. signi PB. || vocantis] ς (*Lov.* 3) uocatis PMB. || 3. millia P. || 4. duoque (DVOQ.) ferme milia] *scripsi:* duo ferme milia (millia PC) PCB ac duo ferme millia ς cum duobus ferme millibus ς (*Pal.* 2) duobus ferme milibus W. || 5. ipsa] PB: *om.* M. || 8. et] At *I. H. Vossius l. l. p.* 276. || similis dux] *I. F. Gr.:* similisdua P similia sua MB. || 9. hau|quaquam P. || 10. inde a tergo] Ww: in tergo PMB a tergo ς? *vg.* tergo *Iac. Gr.* || aliis PB. || millibus *et* millia *et hic et saepius in sqq.* P. || XXII, 1. Hae] p: haec PB. || prospere rem] *I. F. Gr.:* prosperem P *Pet.* prospere B *al.* || 2. M.] * mi P me B. || 4. iisque] b *vg.*: iquo P que B. || 6. Casilini] ς *I. F. Gr.:* casilino B *al.* Ww calisino P. || omnia deportantem Ww. || 8. copis P pr. || ita] ibi *Alsch.* || 11. inde ferrent] Ww: inferrent PB auferrent *vg.* || XXIII, 3. ut quam] *I. F. Gr.:* umquam PCM quam B cum eam m umquam, quam *Bött.*, *Welzius em. Liv. p.* 41 *sqq.*, *at v.* Wt, *act. ant.* 1840, 91. || 4. conloquis P. || 5. conloquii] * p: conloqui P. || 6. dein] deinde in ς? *edd. vett.* (*Bött.*) || pistoria P. || retinentibus P. || ad octoginta] septuaginta *XXVI*, 30, 3, *ubi cf.* Ww *adn.* || 7. et] At *vel* Sed *Rupertius* || omnes] omnesi (*i. e.* omnes *vel* omni) B. || cruciati] P *teste Beck.*: cum cruciati P *teste Gr.* concruciati MB cum cruciatu mb *I. F. Gr.* || 8. damnippus PMB. || 9. Epicydae] *Gruterus:* epicyde PM epicydi * P *tert. C. L. Schneiderus gr. Lat. II.* 1, 45 epicidi B. || quibus] P *ex sil. Beck. et sic vel* queis *I. F. Gr.:* cuius P *teste Gron. et ut vid. Dübn.* MB. || lacaedemoni P. || 10. portam ς. || Trogilorum] *ex* tragilarum *corr. pr.* B: trogylorum (trogyllorum *teste Dübn.*) P Trogiliorum *Cluverius* || 11. quid *I. F. Gr.:* qui *libri* || 15. id ubi] quod ubi m dubia PMB. || 16. de] *add. Lipsius* || 17. ali P pr. || XXIIII, 1. [turrim et muri] partem *desiderat* Ww *adn.* || cetere admote CB caeteri admoti *I. F. Gr.* ceterae copiae admotae *Heusingerus* || caeteri admotis pluribus (que *om.* ς: *unus ex Crev. codd.*) scalis *Muretus* || sunt copiae] *add.* Ww; copiae *h. l. add.* Wt. || 2. quo] que P qua B. || inproviso oppressos] *scripsi:* inpressos PMB oppressos ς *Gebhardus*, *I. F. Gr.* inermes oppressos *Bött.*, *at v.* W *act. ant.* 1840, 91 inopinatos oppressos Ww. || 3. vi] ς? *edd. vett.*: ut PMB vi et *Bött.* || vi aperta *I. F. Gr.* || 5. rati alii] ς: alii PMB rati *Iac. Gr.* || 8. nasson PMB. || 15. inpellerent] Ww impellerent Wt: pellerent PB perlicerent *vg.* || XXV, 1. passi[sunt] *ci.* Ww. || 2. in extremam partem *F. V. Reizius l. l. p.* 103. || aversus *ci.* Ww. || percommode situs] ς *I. F. Gr.*: percommodestus PMB. || 3. argius

PB. || Marcello Sosis] marcellosis PB. || 4. legiones] PB: legionesque *vg.; fort.* ac legiones || 5. nomina ea partium] *I.F.Gr.*: nomine apertium * PMB. || 7 *sq.* futura . *** castraque tectis partium urbis saepta. *Bött.*, *at v.* W *act. ant.* 1840, 91. || 8. *fort.* castraque tectorum parietibus *I.F. Gr.*, *cuius adn. cf.* castra contextis parietum *Heusingerus* castra obiectu parietum (*vel* obiectis parietibus) *Strothius* castra obiectu arietum *Otto l. l. p.* 58 *sqq.*, *at v.* W *ann. phil.* 31, 179 *sq.* castra circumiectu parietum H *act. ant.* 1846, 533 *sqq.* || castraque pro muro tectis parietum ς castra pro tectis parietum muro *Cluverius* || 9. retractisque PB. streperent a] streperentia PB. || 11. uitantempestatis P. || 12. epicyde P. || XXVI, 1. libera MB. || 4. litore PM littore B. || inter] in PB. || 7. ab pestilentia] *Salvinius:* ad pestilentia PM ad pestilentiam Bς pestilentia ς. || averteret a] p: auerteret et a PB. || in urbem toleranda P. || toleranda MB. || 8. adsidentes ς (*Lov.* 3? *Ber. m. pr.*) *edd. vett.*: insidentis PCB insidentes M insuper adsidentes *Bött.* integros adsidentes *ci.* Wt, *qui cf.* || uis PB vi sui *Bött.* || 12. diu] quae diu mς (*Pal.* 2) *Gebhardus* nam diu *Dobraeus advers.* 2, 381. || coelo ς *Gebhardus:* caedo P cedo B caede ς. || adsuerant — affecerat magis *Bött.:* ad suerant magis PMB affecerant magis *et* affecerat magis ς assuerant (*vel* adsuerant) magis, (*vel* —) affecerat ς (*Pal.* 2) *Gebhardus I. F. Gr.* adsuerant magis - invasit *Alsch.* || 13. ex hostium] et hostium PMB et ex hostium *Alsch.* et [...... isset] hostium, *h. fere modo:* et si mansissent (*vel* ni abissent) totum absumpsisset (*vel* ad nihilum redegisset) *lac. explens*, *Bött.* || 14. et] PB: at *vg.* || XXVII, 1. fuerant [....] haud] *Bött.* (ceperant *vel* occupaverant *extremum lac. voc. fuisse censet* W): fuerant haud PB fuerant in haud *vg.* fuerant in II haud *Heusingerus* || — tria milia .. abest —, eo *edd. recc. pleraeque* || abest . eo] P *I. F. Gr.*: ab osteo CP *tert.* ab ostio B ab hoste c. || 4. sed itidem *Heusingerus* || 5. mora eum] moram eum P. || 9. syracusanorum P siracusanorum B. || 11. primo] *Dukerus:* prima *libri* || 12. inde] *Bött.:* in *libri* (in) *A. Perizonius* iter in *ci. Drak.* || 13. ad obsidionem] Ww: obsidione PB in obsidionem *vg.* || XXVIII, 4. ad eos] *I. Perizonius:* adeo PCM ab eo B. || 6. famem inopiamque quae] *ci. Bött. ab ipso repudiata:* inopiamque quae PC *teste Dübn.* M inopiamque que C *teste Alsch.* B inopiamque qua c *teste Dübn.* et inopiam qua (*vel* quam) ς et inopiam qua et *Crevierius* inopiam quaeque *Alsch. cf. ann. phil.* 40, 315 tabem inopiamque, quae *Bött.* iniurias inopiamque, quae Ww. || occultius *Bött.* || negârunt] ς Bas. a: negarent PCMB. || 8. incolomis B. || 9. — eam . . . fore —, simul libertas] *Strothius*: eam... fore, si simul liberatas *libri; al. al. cf. Drak.*, *Bött.*, *I.H. Vossius l. l. p.* 276. || eam .. fore: si simul liberatas .. apparuisset Syracusas (*hoc voc. add. esse* W *quoque censuit, v. act. ant.* 1840, 89), . . . esset . *Bött. v. p.* 79 eam ... fore, si simul ** liberatas ... apparuisset Ww *cf. adn.* || XXVIIII, 1. audita ea oratio] *I. F. Gr.*: audita eoratio Pp auditee oratio C pr. audita eo ratio M. audita oratio B audita eius ratio m audita oratio ς || 3. quicquam dicere potes PB. || 4. arbitri P. || iam imposita] *Alsch.:* iam posita PCB imposita *vel* inposita *vg.* || 5. urbium *Dukerus*, *Bött.*, *at v.* W *act. ant.* 1840, 89. || 6. *distinxi cum Heusingero; al. al. cf. de h. l. edd.*, *Eichhoffium l. l.* 3, 9, *Bött.* || quo quisquis terra quisque mari] PC *pr.:* quo quisque terra quisque mari *vg.* (c?) *cf. edd.* quae, ut quisque terra, quisque mari *Madvigius ad Cic. de fin. p.* 848 *cf.* Wt *praef.* || ab] c *Bött.: om.* PCB de *vg.* || *fort.* [salvas] incolumesque *Sigonius* stantes incolumesque *Bött.* || 7. etiam *add.* b. || re sensistis] *Bött.* resensistis P: presensistis P *tert.* praesensistis MB praesentia sensistis *ci.* Wt. || 9. interficere .. diripuerunt] PCM *Welzius em. p.* 40: interfecere .. diripu-

erunt B (* p *teste* Ww) m *cf. Walchium l. l. p.* 73. || 10. ac Naso] agnasso P agnas B. || XXX, 3. libeat ς: iubeat PB. || 4. secretus] *Aldus et sic vel* secreto *cum* m *Bött.*: secretum PCB secretim *vel* in secretum *I. F. Gr.* || 6. *recte distinxit Madvigius em. in Cic. lib. phil.* 1, 174: sunt partibus dividundis: ipsi *vg.* || 7. ad Achradinam] *at cf. Bött. et* Ww *adn.* || 9. nasso *et sic saepius in sqq.* PB. || 11. in ullis] ς (*Hav.*) *Madvigius opusc. ac. alt.* 362 *sq.*: ullis *rell.* || in transfugis] PCMB *Welzius em. p.* 38 *sqq.*: transfugis ς. || e] *ci.* Ww: se *libri* || 12. videt] *Bött.*: *om.* PB *cum rell. fere omnibus* adiunctum vidit ς (*Lov.* 5) vidit *Alsch.* comperit Ww didicit *edd. vg.* || cum] ς (*Lov.* 3)? Bas. a: *om.* PB *rell., ut vid., omnes* || ne] c ς (*Dresd.*): *om.* PCB *et, ut vid., rell.* || XXXI, 1. ut] et ς *vg.* || est] ς: est et P *vg.* esset B. || 2. petenteis Pp. || incolomitatem B. || 4. malificia P. || 5. Romanus servam] ς *Sigonius*: reseruatam * PCMB. || alienigenarum] *add. Alsch.* || que] PC: *del.* p, *om. vg.* || 7. quod . . . potuisset] PCMB: quam ... potuisse ς (?) *vg. I. Fischerus l. l. p. XXVIII Wiedemannus observv. ad nonnullos T. Livii locos Blankenburgi* 1853 *p.* 1 *sq., at cf.* H *ann. phil.* 71, 192 *sq.* (quam) . . . potuisse *I. H. Vossius l. l.*; *post* potuisset *fort. add.* quam quod in patriam libertatemque ipsos restituisset *Bött.* || 8. urbs] ς (*Pal.* 3. *Hav.*) *I. F. Gr.*: *om.* PB *vg.* Achradina Ww, *qui plura h. l. excidisse censet* || est] c: est et PCM est. Et B. || 9. quantus captae urbis .. cieri *Wakefieldus* || capta urbs] ς (*Lov.* 2. 3)? *vg. cf.* Wt *praef.*: captae urbis PCMB captae terror urbis *Bött.* captae pavor urbis Ww captae urbis strepitus *Alsch.* capta ea urbs *Otto l. l. p.* 63. captae urbes *Hearnius* || poterant ς (*Ox. N, Ber. m. alt.*) *Hearnius* || in discursu] discursus c. || diripiendum PCB ad diripiendum *Bött.* || discripserat] PB *cf. Büchelerum mus. phil. XIII*, 598 *sqq.* || 15. pernicior PM pernitior B perniciosior ς (*Lov.* 2). || XXXII, 2. adisid P ad his id B. || 3. excitatorum] *scripsi:* excitatum PCM excitaturū c excitatu Ć excitata ς? *Ascensius* excitorum *I. F. Gr.* excita . tum Ww excita . hostium *Alsch.* || 5. vetus] *vg.*: uenus PB veteranus *Alsch.* || 5. Amtorgim] PM *et* B §. 9: amtorgin B antorgem P §. 9, *ubi de* M *non constat* || 9. conspectum PBm. || XXXIII, 2. (omnium) *I. F. Gr.* || 3. commercio] ς *edd. vett.*: *om.* PMB *al., plura fort. excidisse arbitratur* Ww. || 4. procello satis PB. || 5. sivi] *I. F. Gr.*: sibi PMB. || XXXIIII, 2. eo] qui eo ς. || (erat) *I. F. Gr., at v. Welzium em. p.* 43 *sqq.* aberat B. || (quem) *I. F. Gr.* || *parenthesin usque ad* amicitia *continuat* Hm *XXVI*, 431 *sq.* || 6. si se] sese P. || 10. , [et] contracto *Walchius em. p.* 169 *sq.* || 11. plurimus labor] ς *vg.*: plurimum labor PCMB plurimum laboris *Drak.* || 12. ea pervagata] *Alsch.*: aperuagatam (ea peruagatam *ex Beckeri sil.?*) P ac pervagatae B haec pervagata *vg.* || 13. auxilia res haud *Heusingerus* || difficile ς difficilis res ς (*Lov.* 3 *Ber.*)? *vg.* || (erat) *I. F. Gr.* || 14. atque (*i. e.* atq.) aequantium] *scripsi:* aequantium P aequantiumque *vg.* || XXXV, 1. si se coniunxissent] *Heusingerus, Bött., ut et ipse conieceram:* coniunxissent PMB cum iunxissent b quum coniunxissent se ς (*Hafn.*) quum coniunxissent ς *et sic vel* si coniunxissent *Crevierius* cum se coniunxissent W se quum iunxissent *ci. Drak.* quum iuncti essent *I. F. Gr.* quum copias (copias eo *Ber.*) iunxissent ς *edd. vett.* || 2. *cf. Madvigium ad Cic. de fin. p.* 817. || 2. tacta P. || 4. et oratione ac suspicione PB. || 5. defunctos suo] P *Pet. teste Gr., I. F. Gr.*: defuncto suo PMB. || 7. et(inde) una *I. F. Gr.* || 8. hostes et praemissis PB; *num quid excidit?* || 9. tuto] *cf. Walchium em. p.* 199: (tuto) *Crevierius* ultro *ci.* Wt. || XXXVI, 1. revocat] PMB: revocat a (*vel* ab Ww) *Alsch.* revocat e *vg.* || 2. sed editiorem] *Alsch.*: seditiorem P editiorem p *rell.* || 5. circumiicere *vel* circumiacere ς. || ducendo PB. || 6. natura] futura PMB. || 8. nova] nouari P nouitate rei *Alsch.* || 9. * uociferentur P pr. uociferantur *A. Peri-*

zonius || 11. . tardatis diu] ς *vg.:* traditisdibi P traditis dibu B traditis ibi M . distractis iis *ci.* Wt trepidantibus . Ww. || *sic*. tardatis diu quum amoliti *primus ni f. Schadebergius Studien etc. p.* 71 . Tardati sunt diu . Quum amolitis *Heusingerus cf. etiam Ottonem l. l. p.* 63 *sq.* || amolita ς amoliti milites H *act. ant.* 1846, 532. || (amoliti obiecta onera) armatis *ci.* Wt amolita (obiecta onera armatis) *Bekkerus* || 13. ali in P. || quam nulla PB. || octavo] *v. c.* 38, 6, *Wexium ad Tac. Agr. p.* 196. || 14. quamque per P pr. B quam qui per *Alsch.* || 16. quod] B ς: quo PM *I. F. Gr.* || primis B. || ediderat] *ci. I. F. Gr.*: diderat P dederat Bp *vg.* || XXXVII, 1. res perditas] m (ς: *Lov.* 3?): res ponditas PMB. || 2. in *om.* PB. || 4. hic et ex m (ς: *Lov.* 3 *Ber:?*) is et ex Ww. || deductis is] *scripsi:* deductis *libri* || 5. exercitus] PMB *Welzius em. p.* 46 *sqq.:* exercituum B *vg.; fort.* exercitu Hm 26, 432. || 6. L.] **sic* L. P. || detulerunt PB. || 7. militis B. || 9. pugnam] Bm: pognam M poenam P; *fort.* Poenum *I. F. Gr.* || 10. *cf. Walchium em. p.* 184. || mulcante PBM inculcante *ci.*, *sed ipse repudiavit I. F. Gr.* || quod] quid ς? *I. F. Gr.* || 11. excuditur PB. || uersu PB. || in iram] intra PB || 13. tam] *Sigonius:* iam PB *rell.* || 14. temerabilis PMB. || 19. haut B. || si *om.* PB. || erecturum] *A. Perizonius*, *cf. Dukeri adn.:* erecepturum P recepturum *vg.* refecturum *ci. Drak.* || sui] siti P sui hosti *ci.* Ww. || XXXVIII, 1. terrorem etiam P terrorem et iam B terror metu iam *ci. I. F. Gr.* terror et *Lipsius* terror et iam *I. Perizonius*, *qui* consilium *casu primo accipit prob. Heusingero, adversantibus I. Fischero l. l. p. XXVIII sq. Wiedemanno p.* 2 *sq.* || 3. consulere] consolari *Sabellicus*, *adversante Wiedemanno p.* 4 *sq.* || 4. possem] PMB: possim ς (*Lov.* 3 *Ber.*)? *vg.* || licet *I. F. Gr.* || 8. vivunt enim (enim *add.* ς: *Ber.*) viventque '*veterem lectionem*' *praefert Lipsius* vivunt viventque *Hofman-Peerlkamp ad Hor. carm.* 4, 2, 39. || quotienscumque [pugnaturis, duce quocumque,] *Heusingerus* || 12. occasiones B occansiones P. || occansionis P. || 13. et ipsos] ipsos PB || tuti] uti PMpr cauti ς. || 15. potes PB. || facilius erit] MB *I. F. Gr.* (*Welzius em. p.* 49 *sqq.*): facilius erat P facillimum erit ς. || 18. tenui spe] P *quod assecutus erat Lipsius:* tenuis per MB. || 19. nunc] num PB. || spes aliqua] ς, *Gebhardus; ci. assecutus erat I. F. Gr.:* per aliqua PMB. || 20. omnis copiae P. || 21. ut uidendo P. || 23. audire] PB *Alsch.:* audiere *vg.* || XXXVIIII, 1. spatio] *Sigonius*, *I. F. Gr.:* statio PM stadio *edd. vett.* || statio (cohors) *I. H. Vossius l. l.* || 2. intersepto *Oudendorpius* || 3. ignes casis] Mp *Lipsius:* signæs casis P. || 7. raptim a] *I. F. Gr.*: raptiua P *Pet.* raptim *vg.* || 10. tenuisset] ς *Ascensius:* tenuissent PB. || 11. ita [una] nocte *ci.* Wt. || oppugnata PMB. || 12. * ∞ dcccxxx Pp. || 13. clipeum P. || 16. nomen magnum B. || XXXX, 1. ornamenta urbis, signa] ς (*Lov.* 3)? *Ascensius:* ornamenta signa urbis *libri* ornamenta(urbis), signa *Bött.* ornamenta, signa [. .] artis *ci.* Wt. || 5. Hippacritanus] Ww: hippacinatus P hippacinatis B Hippacri natus *Bött.* Hippacrites *Iac. Gr.* || 6. ferendosque M pr B. || 8. ad id tempus *Crevierius*, *at v. Bött.* || magis quam fiducia Muttinis *ci.* Ww. || 13. secunda] PM: secundae B ς. || XXXXI, 2. instruente exercitum] *Bött. Welz. em. p.* 26 *sq.*: instruente exercitu PBM instruenti exercitum *I. F. Gr.* || cccc PB, *at v. c.* 40, 11. || 3. quod] *vg.*: quo PB. || 4. ordines] ς *T. Faber*, *I. F. Gr.*: ordinem PB *al.* || 5. quod ς: quod quia PMB (quod) *Bött.* quod iam Ww. || suomet] W: suo et P *rell. fere omnes* || 6. haud magni certaminis fuit] *substantivum veluti* res *vel* proelium *excidisse videtur* Ww. || 7. captaque et] *vg.:* capta et PB; *fort.* capta, capti et || 9. magna PB. || 11. Servii] Bas. b: serg. PM ser G. B. || 12. L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius] *Sigonius* (M. Cornelius '*vetus liber*' *teste eod.?*): L. Cornelius Lentulus, Cornelius *Aldus* L. Cornelius Lentulus *Moguntini* cornelius PMB. ||

C. Sulpicius] *num* C. Pupius? *v.* §. 13. *XXVI*, 1, 9. || C. Calpurnius Piso] *Aldus:* pisos P piso p *rell.* || 13. urbana . pupio urbana sicilia MB. || Sulpicio] pupio P.

Lib. XXVI *in periocha* Capenam] Collinam *ex c.* 10, 3. *I. Perizonius* || biduum *Livius c.* 11. || [...] nam *coll. Liv. c.* 11, 4 *Crevierius; fort.* [Ea res in religionem vertit.] Nam *Heusingerus* || I, 1. martis P pr. || 2. oppugnassent PMB *cf.* Ww *adn.* || 3. eam . Tum B. || curam cura Pp. || 5. in] ς (*Lov.* 5)? *edd. nonnullae vett.:* n Pp *om.* MB *rell.* || in] P (*Lov.* 5?): *del.* p *om.* MB *rell.* || 6. reliqua] PM: reliquias Bς. || 9. C. Sulpicio] ς (*Voss. m. alt.*), *pars edd. vett.:* c . pupio PM ς c . B c . puppio b. || 12. Sicilia] *Alsch.:* sicili P siculi p *vg.* || II, 1. pro. pr. PB pro praetore M? || 2. auspiciatorum P auspicandorum *Madvigius op. ac. alt. p.* 361 auspiciis habendorum *ci.* Ww. || 4. propr. P. || relinquerant P *cf.* Ww *adn.* || 7. multos imperatores] m *I. F. Gr.:* multo imperatores PM multa imperatoris Bς. || perduxisse] b *vg.:* perduxisset B praeduxisse P. || 10. inter Cn. Fulvium et inter] Ww: inter Fulvium et inter *ci.* Wt. inter hunc et inter *ci. Drak.* inter hunc et ς (*Pal.* 2) inter P *vg.* hunc et *I. F. Gr.* || 11. (Quiritium) *I. Perizonius* || ut] et PB. || inbellis B. || 12. esse cessisse] *Alsch.:* esse *libri*, *Bekkerus* cessisse, *postea* non stare *vel* fugere *I. F. Gr.* esse fugisse *ci.* Wt esse non stetisse *Otto l. l. p.* 65. || in acie non stetisse cum ς. || 14. decesserit] Pb: discesserit ς. || 16. (peccaverint) quam (quod) *I. F. Gr. cf. Drak.* || imperatores P. || III, 1. aeque PB (aeq. P.) || 2. fugerunt PB Wt *praef.* || 3. potuisse] *I. F. Gr.:* potuisset PB. || 4. incaute] incauta incaute B incauta incautae P. || circumventum] *vg.:* circum P. || 6. ducis] *Aldus:* uocis PMB. || ira] ita P. || 9. pr. urb. P. || 10. adesse] B *rell.:* * adessein Pp adesse in P *teste Gr.* Ppr *teste Beck. ap.* Ww *I. F. Gr.*, *fort. recte* || capuae ipotiundae P. || 12. essesquid|plebs P. || IIII, 2. professus] B *vg.:* profectus P. || praestaret promissum] PB F. *em. lib.* XXVI (F) *p.* 1 *sq.:* promissum praestaret M? ut promissum praestaret, ς. || 3. *fort.* pedite *I. F. Gr.* || vinci] uince P uincere p || 5. sese et] *vg.:* seset Pp sese B || 10. quinnauium Pp. || V, 2. (defectio ab Romanis) *I. F. Gr.* || 4. pos|tifata P. || 5. namque] ante *Aldus*, *at v.* F *p.* 2. || adgressuros P || 8. * pro p̄. r̄. P. || * quaessuessulam P. || equitato P pr. || 9. pugnatium P. || 10. a] P: *om.* MB. || 11. includeretur] PMB: intercluderetur mς *ed. Mediol. a.* 1505. || 13. *fort.* quam [in] F *p.* 3; (*fort.* condensam [in]) || inrupissent] *cf.* F *l. l.:* rupissent *Crevierius* || 14. dum paveat Romanus] Pς *Faernus:* dum paueat romanis M(?)B dum paueat romanos m; *al. v. ap. Drak.*, *I. H. Vossium l. l.* || 16. speculum PB. || 17. acies uera P. || VI, 4. quam *I. F. Gr.:* quam quo PCMB quam quod ς *edd. vett. pleraeque cf. Wopkensium adv. crit. II.* 406 *Fr.* quamquam m. || 5. caeso ictu PB. || 11. inuissis P inuisis B. || habitu Italico] Ww: habuit alico P habuit aliquem B habuit aliquot M pr. (?) *Aldus; rell. v. ap. Drak.* || 13. medixtuticus *Hier. Columna* (medixtutichus *Lipsius*): mediatuticus PMB. || Loesius] PB *et hic et* §. 17 *et c.* 13, 1: Lesius *vg.*, *fort.* Laesius *coll. Mommsenio unterit. Dial. p.* 272. Ww. || 15. agnoscentem *vg.:* adonoscentem P adagnoscentem B. || ne tu] Ww nae tu ς (*Ber. m. pr.*) *Moguntini*, *Aldus*, *Latinius*, *Lipsius*): notu P noctu CB tu e non tu *Alsch.* || 16. posse iis qui nati] *add. Alsch.* (iis qui nati *ed. Colon. a.* 1525): *om. libri* || VII, 3. quo iam] quonam ς *Muretus*, *at v.* F *p.* 4. || 5. ambo] PM: ambos Bς. || 6. agenda] *vel* adeunda *add. Alsch.; fort.* subeunda Ww *adn.* || audendaquae C audenda *vg.* || 8. paucos] M(?)B *teste* Wt*:* pacem PC cis do *spscr.* c paucos modo *Alsch.*, *at v.* Wt. || 9. comprehensas subigi ad id *I. F. Gr.:* conprehensas (comprehensas M?) ubi gladio PM comprehensas duci gladio Bς comprehensas duci ad id *Valla* comprehensas duci Casilinum *pars edd. vett.* comprehensas duci in (*al. om.* in)

Galatiam ϛ *Glareanus cf.* Wt *praef.* ‖ 10. nocte et traici P *teste Alsch.* B. ‖ VIII, 4. *de l. interpungendo cf. Madvigium op. ac. alt. p.* 214. ‖ 7. si ita] *Alsch.:* sieta PC si et *vg.* ‖ 8. prohibendum B F. *p.* 5. ‖ 9. collega .. aegro digrediundum] Ww: * collega .. aegrediundum Pp collegae (college B) .. egrediundum (egrediendum *al.*) MBϛ collega .. aegro eundum *Aldus* ‖ 10. Setiam] *Moguntini:* sediam PMB. ‖ Coram] PMB, *quod asseuctus erat Cluverius* ‖ Lanuvium *Cluverius* ‖ VIIII, 1. die] M? ϛ: de PB. ‖ Vulturnum] P *teste Alsch.* m: uulturno PMB F. *p.* 5. ‖ 2. Suessanum] *Cluverius*: suessulam (suesulam *al.*) *libri* ‖ sub Casinum . ibi] *ci.* Ww. *adn.:* sub casinum * P *rell.* sub Casino Ww. ‖ 5. iri] P *et sic ci. A. Perizonius:* ire *vg.* ‖ 6. nustius PMB. ‖ quam quod adlatum *ci.* Wt. ‖ cursu] PMB F. *p.* 5 *sq.*: cursus ϛ. ‖ totam per urbem c. ‖ concibat] *Salmasius I. H. Vossius l. l.*: conciliat PCMB concitat mϛ conciuerat ϛ *vg.* concilia c. ‖ 8. urbem romam M. ‖ 9. consule P consules MB. ‖ 10. procos P. ‖ Capua] PMB: a capua ϛ *cf.* Wtw F. *p.* 6. ‖ 12. Algido] ab Pedo *Iac. Gr.* ‖ X, 2. Edilis B. ‖ 3. ad portam Collinam] B F. *p.* 6 *sq.*: ac portam collinam P a porta collina ϛ. ‖ 7. punicam P. ‖ effusura se] *vg.:* effusa se P effusae B effusa b. ‖ hostilibus] *ci. Drak.:* hostibus PMB pro hostibus ϛ. ‖ incensebant B. ‖ 10. nocti P *tert.* noti P. ‖ exercitati P. ‖ XI, 2. (in) qua *Dukerus* ‖ 5. spem eius (*vel* illius) et] *Valla:* per|meius set P permetus et B per medium et M. ‖ parva magnaque] ϛ *I. F. Gr.:* paruae magnaque PB paruae magnaeque M? ϛ. ‖ 6. per] *vg.*: *om.* PB. ‖ 8. *fort.* [et] templum Ww. ‖ 9. aliique] *Alsch.*, *vocc.* accolae eius erant *parenthesi secludens*, W: alique PMB Faliscique accolae, *vocc.* eius erant *inductis*, *altera ci. I. F. Gr.* aliique qui C? *I. F. Gr. Doujatius* qui *Cluverius post* erant *virgulam ponentes* antiqui *Walchius l. l. p.* 148 *sqq. cf.* Wl I, 21 *n.* 7 t. ‖ iis] Is B. ‖ spoliatum] *spscr. pr. ut vid.*, spoliauit B. ‖ religione inducti] *cf. Bött. a. p.* 10 *Bött. p.* 79: religione intacti *Walchius l. l. p.* 151 *sqq. prob. Büttnero l. l. p.* 70 *sq. cf. tamen act. lit. Lips.* 1815, 1645 *sq.; al. Otto p.* 55 *sq.* ‖ 10. ab Ereto] *Sabellicus*: ac freto PMB. ‖ Cutiliisque] ϛ? *Glareanus:* cupiliisque PMB. ‖ 11. * preterque P. ‖ Marrucinos] PM, *quod assecutus erat Sabellicus* ‖ 12. tanti ducis] *add. ci.* W. ‖ tantique] PB: tanti *vg.* ‖ XII, 2. ex Lucanis] *Aldus:* et lucanos PMB et Lucanis ϛ (*Lov.* 3) ex Lucano W per Samnium et Lucanos *ci.* Ww *cf.* t *praef.* in Lucanos *Alsch.* ‖ Regium] ϛ (*Lov.* 4): regiis PMB Regium is *Alsch.* ‖ 3. obsessa] ϛ? *Lipsius:* oppressa PM opressa B. ‖ 6. fide] fine PB. ‖ 7. consulebatur] ϛ? *edd. vett.:* constitebatur PB constituebatur B *corr.* confitebatur M consulebat ϛ (*Gaertn.*) ‖ 8. deseruerant] PMB *cf.* F. *p.* 7 *sq.:* deseruerat mϛ. ‖ 10. summae curae P summe curae B summa cura M. ‖ imbostharem P. ‖ praefecto praesidi P. ‖ 11. se quoque et] *vg.:* ne quoque PB sed omne quoque *Alsch.; at. v.* Wt *praef.* ‖ brutios P. ‖ 14. tarsumenuum P. ‖ 15. uenirent *ante corr.* (b?) B. ‖ tam] iam *Sigonius* ‖ 16. Numidas] ϛ? Bas. a: numida P numidam MB. ‖ 17. id per unum *v. d. ad mg. ed. Curionis* ‖ 18. (et) additum *Dukerus* ‖ 19. mulcati] *Lipsius:* multati PB *et sic vel* mulctati *rell.* ‖ XIII, 2. egerent P. ‖ Vibius] *et hic et c. sq.* §. 3. *Drak. v. XXIII,* 6, 1: uiuius *utrubique* PB. ‖ 3. meminisse nequid PB. ‖ 4. dedidimus] ϛ (*Lov.* 5)? *Modius*: dedimus ‖ 6. inimice] P (5?) *I. F. Gr.*: inimici MBϛ F. *p.* 8 *sq.* ‖ 7. agequacontraq.illi P. ‖ in Italia] *vg.:* italia PB. ‖ 8. pericula et] *Alsch.:* periculae P pericula ac P *teste Gr.*, *I. F. Gr.* pericula B *rell.* ‖ trucidati ac] *Alsch.:* trucidatiae P trucidati et *vg.* ‖ 9. inexpiabilis *add. Alsch. et sic* (*vel* implacabilis Ww) W. ‖ execrabilisque] P exsecrabilisque B: exsecrabilis *vg.* ‖ 11. * passum] *sic* P. ‖ monia P mynia P *tert.* ‖ 14. nec recusare B. ‖ sperat] perat M parat m *cf.* Wtw. ‖ 15. deinde in carcere] *vg.:* deinde in carcerem PB dein deducar (*vel* deducar inde) in car-

cerem *vel* deinde in carcerem condar (*vel* includar) *vel* deinde in carcere enecer *certatim Alsch.* F. (*cf. Thomas nunt. d. Mon. XVI,* 195) Wt || ad *om.* PB. || matris PB pr. || 16. stirps] ϛ, *et sic tironum causa scripsi ut I,* 1, 11: stirpis PM(B?) || 17. tot tam] M (P *teste Gr.*): totam P tota B. || 18. a cruciatu] B: acicruciatu P ab cruciatu *vg.* || inliciant B inluciant P. || XIIII, 1. uiri PB *cf. v. l. XXIII,* 6, 1. || 3. (facere) *Dukerus* || 4. aliut P. || 5. dieinsequentis P. || cum] is cum *teste Alsch.* P hiscum B. || 8. *de numeris ad* P *exactis cf.* F. *p.* 10. || XV, 3. sociorum, Latini nominis, municipiorum] *distinxit Niebuhrius h. R. II,* 85: sociorum Latini nominis et municipiorum *I. F. Gr.* sociorum Latini nominis (municipiorum) *Madvigius op. ac. p.* 239 *sq.* || adiuti] pϛ (*Ox. L,* 1) *Crevierius cf. Madvigium l. l.* Wt, *act. ant.* 1841, 853: ead (*sic*) municipiorum adiuti P et ad municipiorum adiuti MBϛ et municipiorum adiuti ϛ et adminiculo adiuti *Niebuhrius l. l.* || 4. neque quid dicerent] *Alsch.: om. libri, post* neque quid facerent *add. Ascensius* || 6. duob. ∞ ∞ P; *falsus igitur Otto l. l. p.* 68. || 8. productiones uirgisque P. || 9. contionem totam B. || his B F. *p.* 11. || 10. tuum Pp. || lectae] legataes Pp. || operadproperata Pp opera adproperata *Alsch.* || 11. campanos P. || turbam] PMB *Aldus:* urbem turbamque ϛ. || 13. (diceret) *I. H. Vossius l. l.* || XVI, 1. attinet et P. || 2. cum .. deligatur] *Drak. adn.*: cum .. deligatus *libri* dum .. deligatur Bas. b cum .. deligatus quiritaret W cum .. deligatus quaedam vociferaretur *Alsch.* || quae vociferabatur] c: quae uociferatur PC que uociferantur B, *h. l. om. Alsch.* || 6. ad LXXX *Glareanus* || 7. sciscentibus] *I. F. Gr.*: suscentibus B sescentibus PM censentibus m *vg.* || 9. senatum ϛ *edd. ante Aldum, Dukerus* || 12. incolomitate B. || 13. auxilii] Mb: auxilia PB. || esset] M: esse PB. || XVII, 3. L. Marcio *edd. vett. et merito praenomen videtur excidisse* Ww; *fuerit vel* T *vel* M. || 4. Ausetanis] Oretanis *Glareanus, et cf. F. Lachmannum l. l. II.* 87, Ww *adn.* || 5. in huius saltus fauces cum in arto res ēēt caduceatorem misit hasdrubal qui c. || 5. Nero insedit. Hasdrubal cum] *ipse merito dubitans* W: nero PMB nero obsederat (*Gron. reg.*) *vel* nero obsederet (*Cant.*) ϛ Nero occupavit. Hasdrubal ne ϛ? *edd. vett.; al. v. ap. Drak.,* Wl *II,* 2, *Alsch., Ottonem l. l. p.* 64 *sq.* || esset] p: esset set P esset sed MB. || 6. (Romam)] W: romam PMB romani m Romanae ϛ. || Romanae (*al.* Romam *vel* Romani) leges conscriberentur ϛ. || tradendis] ϛ *Valla:* trahendis PB. || 9. loquendi PB. || 11. consumptae B pr. || 13. extemploque] P: extimploque B extemplo *vg.* || 16. tamen] tantum *Muretus* || XVIII, 1. rediebant PB. || 3. tamen] tam ϛ (*Ber. m. alt.*), *I. F. Gr., F. V. Reizius l. l. p.* 103. || 6. consiui P. || in Hispania ϛ (*Lov.* 2) *I. F. Gr.* || 7. P. Cornelius, Publii Cornelii *Alsch.*: p. cornelius PMB P. Cornelius, Publii, *I. F. Gr.* p. cornelius illius ϛ p.cornelii m. || 9. suffragium] PM(B) *Aldus cf.* Wl *I,* 33 *sq.*: confusum (*al.* confisum *et* confixum) suffragium ϛ *non improbante Goettlingio h. reip. Rom. p.* 354 confestim suffragium *ed. Campan., quod nec* Wl *l. l. displicuit* || 10. residerat M pr. B *cf.* Wt *praef.* || num] ϛ *I. F. Gr.*: noui PMB novi, quod *olim vg.* novi? num Wl *I,* 34 w *cf. adn.* novi? quid *Doujatius fort.* novi? qui (NOVIQVI) || 11. sepulchra P. || XVIIII, 2. residerat M pr. B. || et impleret] *vg.:* impleret || 4. aut] ut *Moguntini* aut ut *praeeuntibus Dukero, aliis* Ww. || nocturna visa et species *Dobraeus advers.* 2, 381. || visas] F. *p.* 11 *sq. cf. Thomas l. l. p.* 196: uisa *libri* || mentem * P pr. MB. || mota *I. Perizonius, Dobraeus l. l.* || exsequerentur] *I. F. Gr.* * essequerentur P assequerentur MB. || 5. aedem [Iovis] *desiderat Dukerus* aedem [Concordiae] *Otto l. l. p.* 69. || secreto] (P *ex sil. Beck.*) M: secretu P *teste Gr.* secretum B. || 6. quem] *add.* Wt. || omnem [eum] *ci. idem in praef.* || servabat] PM: seruabatur CBm seruatus ϛ *I. F. Gr.* || ut stirpis PMB. || ut stirpis .. esse

[crederent] *vel* ut stirpis .. censerent *Alsch.* ‖ 7. prodigi P pr. ‖ 8. Huius miraculi *I. F. Gr.* ‖ *fort.* abnuentis *et* adfirmantis *idem* ‖ 9. nunc PMB. ‖ mōlem rerum P molem rerum *vg.* ‖ 10. mille] *Alsch.*: et PB et mille *vg.* ‖ propr. P. ‖ 11. atque] neque PB. ‖ circumuentus PB. ‖ et ipsi] *locus lacunosus videtur Crevierio,* W. ‖ 12. eius] PMB F. *p.* 12: aduentus eius ς. ‖ 14. cum] quecum P. ‖ XX, 5. oborti temere] *I. F. Gr.*: oborti temere, eo *Salmasius* oborta temere, eo ς (*Hafn.*) *I. F. Gr. pr. ed. not.* oportetemere P oportet emere MB eo forte temere *Rubenius* ‖ 7. qua] (P *ex sil. Beck.*) *I. Perizonius:* quo *vg.* ‖ ad *om.* PMB. ‖ arcendos] b: argendos P arcentos B. ‖ praesidi P praesidio romano m. ‖ 8. hostibus] c *Alsch.*: hostis PCB hosti *vg.* ‖ 11. classis dimissa annonam haud multo *I. F. Gr.* ‖ XXI, 3. minus] nimis P. ‖ 3. —c. 24, 7 *vv. ll. laceri cuiusdam fragm. Gotting. s. XII ed. v. Leutschius phil. XI,* 171 *sqq.* ‖ 4. non] ς: num Pp *om.* MB *assentiente Bött.* ‖ 8. fabrefacti] MB: fabraefacti P fabrefacta ς. ‖ vis, alia] P: uasalia (*sed primo a spscr., tum vero iterum eras.*) p uasa alia MBς. ‖ 10. praesidi P *Gott.* ‖ 13. trasitionem P. ‖ 14. ad eos] a *sq. ras.* C. ‖ Murgentia et Ergetium urbes defecere] Ww: murgeniae (*sic Gron. Dübn. Alsch.* murgentiae *Beck. test.*) terre P murgeniae terrae CMB *Gott., cui* m *litera dempta est,* Murgeniae terrae defecerunt ς Murgeniae desciverunt terrae ς (*Ber.*) Murgantini descivere *I. F. Gr.* Murgentia et Herbita defecere *ci.* Wt; *al. Iac. Gr., Bött. cf.* Wt *act. ant.* 1840, 88 *v. Leutschium phil. X,* 212. ‖ defensionem PCB sunt urbes defensionē c. ‖ Magella] *vel* Macella *Sabellicus:* marcella *libri fere omnes* (*Voss. Ber.?*) ‖ sunt ignobilioresque] *sq.* quae *ci. Bött., Alsch.*: stignobilioraes Pp ∗∗∗∗ nobiliores (stig) C st (*ad voc. praeced. annexum*) ignobiliores *Gott.* ignobiliores B sunt et ignobiliores *vg.* et ignobiliores Ww. ‖ 15. urgebant Pp. ‖ 17. nunc castigando] non castigando P *Gott.* ‖ Murgentiam] *sic* PB. ‖ debebatur ex senatus consulto, attribuit *distinguunt al.* ‖ XXII, 1. provincias] prouincia P prouinciam MB F. *p.* 13. ‖ 2. iuniorum declaravit T. ς. ‖ 2 *sq.* absentem — Manlium] *add.* W: absentem consules dixit. Itaque Manlius *vel* consules dixit. Absens Otacilius creabatur; Manlius F *l. l.* nominavit. Manlius *Alsch. om. libri* ‖ 3. erat] erat nominauit cum c. ‖ erat quum turba gratulandi caussa *et* erat quum iam gratulandi caussa turba ς. ‖ [cum] coiret F *l. l.* ‖ 3. turba] turisa* PM pr. *Gott.* turma B. ‖ ualitudinem B. ‖ 6. aliorum] *edd.*: post alium PB *Gott.* (M) post aliorum *Cant.* ς. ‖ 7. meminisse] *edd. ante Aldum, Iac. Gr.*: meminisset *libri* ‖ 8. arserint] *Alsch.*: asserint PCMB accesserint m adsederint ς ascenderint Wl *II,* 14. ‖ 9. inquit uestros B. ‖ in *om.* P(?)B *Gott.* ‖ 11. iis] uis P. ‖ 12. , M. Valerium Laevinum egregie *vg.* ‖ rem gessisse] ς (*Ber.*): rĕcessisse M recessisse P res gessisse B *vg.* ‖ 14. aut] ut PMB. ‖ temperantioresque] ς? *Sigonius:* temperatioresque P. ‖ censeam] Bas. b: censeant *libri* ‖ XXIII, 1. Vulso] *Sigonius* Volso *Aldus:* ualens PMB. ‖ 3. referente] ς (*Brancal.*) *P. Manutius:* repetente M repente PB *al.* ‖ imperpetuum B. ‖ 4. antefixis erant] Mς (*Pal.* 1): antefixi erant P antefixerant B antefixe erant b. ‖ 5. et flagellis PB. ‖ et freti PMB. ‖ 6. hostis M pr. ‖ 7. M'.] *Sigonius:* m̄. *vel* m. *libri* ‖ Pomponi] PB *Gott.*: M'. Pomponii *vg.* ‖ 8. Q. Claudius *coll. lib. XXVII,* 22, 3 *Heusingerus; et certe, ut perspexit Sigonius, eadem est persona* ‖ flamonio PB *Gott.* ‖ XXIIII, 2. in fidem rerum in Sicilia . . . *I. H. Vossius l. l.* ‖ Sicilia Italiaque] *I. F. Gr.*: italiaque PCB *plerique* italia ς. ‖ 5. et iam] *I. F. Gr.*: etiam *vg.* ‖ redacturum] (P *ex sil. Beck.?*) *I. F. Gr.*: redactum P ('*omnes libri*') *teste Gr.* MB *Gott.* ‖ 6. restiturum P. ‖ 9. ut si placeret] uisi placerent P. ‖ 11. incipienti] *sic etiam* P *corr.* * *pr.*: incipiente P *ante corr.* ‖ essent PB. ‖ 12. fore] *Muretus:* eorum *libri* fore eam *ci.* Wt. ‖

15. Oeniadas] *Glareanus:* oloniadas PM holoni adas B moeniadas PB *plerique cap. sq.* §. 10. || 16. Philippumque satis *ci.* Ww. || XXV, 2. ut] *add. Alsch.* || cis] eius PBς. || ab tergo] *Salmasius, A. Rubenius:* saltergo P alterno p *rell.* || quietas] PCB*:* quietas ut *vg.* || Oricinorum] *Sabellicus:* originorum Pb *al.* origionorum B. || 3. Sintiam] *A. Rubenius:* sitam *libri* || 5.: ad] *vg.:* mead Pp inde ad *Alsch.* metu ad Wt. || 6. Maedos] uiaedos PMB. || 8. frangendos] ς F *p.* 15: frangendas PMB frangendos eos Wl *I*, 28 frangendam *Alsch.* || iamphorynnam PM *cf.* Ww *adn.* iam forinnam B. || 10. quos ς*?* Bas. a || se] PMBς *Alsch.: om.* ς *vg.* || imparem] (P *ex sil. Beck.?*) *Alsch.:* impar P *teste Alsch. vg.* || amissas] *I. F. Gr.:* amissa *libri* || 12. mensa lare tecto B. || 13. adliberentque P adscriberentque *ci. I. F. Gr.* || 15. iamphorina perditionem P. || XXVI, 1. antecyram P anteciram B. || praestu P *teste Alsch.* || 2. Locride] ς (*Voss.*)*? edd.:* locide PM loci de M; *num* Phocide*?* Ww *adn.* || intranti. breve] *Alsch.* intrantib|reue P: intrantibus. breve *vg.* || 7. edita, ficta] PCM *Bött.:* edita fictaque *Sabellicus* edicta. Ficta B edicta facta ς. || 10. exhaustam] PB: et exhaustam *vg.* || prope quotannis] *I. F. Gr.:* prore (prope *ex sil. Beck.?*) quodannis P prore (prope p*?*) quod cannis MBp. || caesus PB. || 11. ambo] PM: ambos B. || XXVII, 1. quinque] vet. ς (*lib. Mur.*) veteres *Muretus cf. Beckeri ant. R. I. adn.* 502. || 3. post eas privata *I. H. Vossius l. l.* || 4. * defensaesit Pp. || ac die] P: et die MB. || *fort.* continuum *Madvigius gramm. Lat. p. XII. ed. tert. cf. op. ac. alt. p.* 221. || 7. Manus ei] MPB: mannus ei ς Manio *I. F. Gr.; fort.* Marius (*praenom. Osc.* Maras) ei || comprendantur *Alsch.:* conprund•ntur (a?) P comprehendantur *vg.* || 16. secutisque W (l I, 23) *Alsch. lib. XXX p. LXIV:* seculisque P siculisque B *rell. fere omnes* Aetolisque *I. F. Gr.* (Siculisque) *Sigonius* || , Romam praeivit] *I. F. Gr.:* romam praebuit PB *rell.* Romam pervenit *Sigonius* Romam, rumorem (*vel*, rumorem *vel* Romam, sermones *vel*, sermones) praebuit Ww. || celeberrimi nominis viris *ci.* Ww. || (ac)] *Sabellicus cf.* Wt *praef.*: ac PMB Ww a ς. || adducens] *Valla edd. vg.:* adducentis P Ww adducentes Bς. || XXVIII, 3. consulum de] consultum de P consultum. De B. || 6. rogato PB. || 8. et cccc equites *ci.* Ww. || 11. l. quinctio PB. || 13. fuissent] fuisset ς (*Ox.* D). || XXVIIII, 1. sortiri] CB: sortirii • P *teste Dübn.* sortiti (P *ex sil. Beck.?*) M*?* ς. || sortitis provincias consulibus *I. F. Gr.* sortiri provincias consules iussi ς (*Hafn.*) || 3. Circuibant MB. || senatum] *vg.:* senatorum PB; *num* senatorum [...]*?* Ww. || sed *vg.:* et P. || 7. possit *I. H. Vossius l. l.* || potestatem ς. || 8. extra sortum (tem p) conlege optionem dare provinciae inicum extra sortem conlege optionem dari provinciae iniquum Pp. || dare B *vg.* || 9. decresset] P: decreuisset p *teste Alsch.* B *rell.* || 10. post adversa secundae] *scripsi:* post aduersae PB aduersae *vg.* post tot adversas secundae *Alsch.* post adversissimas secundae Ww. || XXX, 1. gl. *vel* glo *ter inductum ante* gratiam *in coll. cod.* P *Dübneriana collatoris, non librarii, lapsui videtur tribuendum esse* || vertentes *I. F. Gr.* ea vertentes *Bött.* W *act. ant.* 1840, 86. || 2. prope] *edd. vett.:* pro PMB ς *del.* m. || 3. septuaginta] *cf. XXV*, 23, 6. || 10. ut ne nunc quidem salvi *I. F. Gr.* || reliquiis direptae fortunae] *Rhenanus cf.* Wt *praef.:* reliquis direptae fortuita aut ne nudo quidem solo reliquiis direpta fortunae Pp reliis direptae fortunae *cod. Rhenani* reliquis (*al.* reliquiis) direptae (*al.* direptis) ne B *rell.* || compareant] Bas. a: comparent PMB comparerent *Aldus* || 11. ex templo] p: extimplo MB ettemplo P. || XXXI, 1. Reductis] ς*? edd. vett.:* eductis PMBς. || deuicturus PCB de ui dicturus *Alsch.* || 2. *post* venit: quem (nam *Bött.*), quicquid in hostibus fecit, ius belli defendi (defendit *Rhen. Bött.*) *add. cod. Rhen.*, *Rhenanus*, *Bött.* || quam quid

isti] *I. F. Gr.*: nam quidquid (quicquid MB) isti PMB nam quidquid isti passi sunt dubium non est quin Ww. || debuerant Bς. || 3. disciuerunt PCB. || a populo Romano, hostibus aperuerunt portas] Ww: portas PCMBς *om.* ς a pop. ro. F. *v. progr. gymn. Norimb. a.* 1848 *p.* 7 a populo romano ac *Alsch.* a nobis, hostibus nostris aperuerunt portas *Bött.* || 4. tantam crederem rem] *Bött.*: tantam crederem P *teste Gr.* MB tamen crederem C tantum crederem (P *ex sil. Beck.?*) *I. F. Gr.* tanta crederem *vel* rem tantam crederem *vel* tantam rem crederem ς. || 5. hic] his PMB. || 6. vellet] *I. F. Gr.*: uelit et PMB uelit ς. || 8. victos] C *teste Doujatio? Doujatius:* uictose PC *teste Dübn.* M uictos se Bmς uictos sese ς victos secum *I. F. Gr.* victos socios *Bött.* victos scilicet *ci.* Wt. || 9. exornarem] exortem P. || scio] socio P. || 10. necne] ς: ne PMBς (= nae *Iac. Gr.*) || quippe mea] PC: quippe B mea quippe *vg.* || 11. dimissi Siculi] *Alsch.*: dimissi siculis P dimissi Siculis *vg.* || XXXII, 1. diu de] *libri tantum non omnes*: diu ς? *I. F. Gr.* || 4. imperio romani P imperio romano CMBp. || respexerit] *sic* PMB *v. Madvigii op. ac. alt. p.* 102, *Bött.* || 6: acta M. Marcelli] Ww *cf.* t *praef.*: ctam marcelli P tam marcelli CBp caussa Marcelli: *vg.* in gratiam Marcelli: *Alsch.* || ut] * ui Pp uti *Bött.* || 8. orantes] *add.* W. || et] PB: *om. vg.* || opsecrantes P. || clientelamque] p: et clientelamque PB. || pollicens hoc] *Bött.*: potens hoc M potens oc P potens. Oc B potens C postea c post haec m? petentes hoc ς potens sui *Alsch.* potens senatus consulto *ci.* Wt potens irae Ww. || eos] B *rell.*: *om.* P *teste Gr.?* || XXXIII, 2. meritos *ci. Dukerus* || poenorum P. || 3. superesse] *Alsch.*: superior esse P superiores esse MBpς *tantum non omnes* superstites esse ς? *edd. vett.* super iis esse *I. F. Gr.* || 4. consul erat, ut] *vg.*: consul erat; B consuleret P. || 5. fratrem] ς (*Ber.*)?: fratres *rell.* || eius] *ignorant* '*Gallicani*' *teste Gr.*; *at certe nec* P *ignorat nec* M *nec rell. ut vid.*; *unde concidit I. F. Gr. coni.* || 6. ex his B F *p.* 11. || 7. arbitror] *cf. Walchium l. l. p.* 200 *sqq.* || 8. Faculam ς *Val. Max. V*, 2, 1 Paculam *Mommsenius unterit. Dial. p.* 284 *prob. Huschkio osk. u. sabell. Sprachdenkm. p.* 223. 395. || 9. esse] *I. F. Gr.*: cisse P *teste Beck.* eisse P *teste Gr.* uicisse MBP *tert.* fuisse ς. || 10. satrianis *utrubique* PMB. || sciscetque *I. F. Gr.* || 13. quosque . . dedidere quaeque . . dedidere] *sic* P (* quaeque una secum de *teste Beck.*, quaeque una secum dedidere *teste Alsch.*; *del.* p) *idque quadamtenus assecutus erat* F *p.* 17 (*cf. Thomas nunt. d. Monac. XVI*, 197.): quosque una secum dedidere MB. || quaeque (una secum) Wt *cf.* w *adn.* || 14. qui assient *Cobetus mnemos. I*, 100 qui adsint W: qui adsidens PMB qui adsidetis *etc.* ς cui adsides *vel* cui adsidetis *praeeunte Klockio Huschkius l. l. p.* 75 qui adsint in senatu *ci.* Ww; *al. v. ap. Drak.* || iubemusque] *vg.*: iubemusqueque P iubemusque quae C ('*codd.*' *teste Alsch. ad lib. XXIIII*, 23) iubemusque atquae c iubemusque . atque *Alsch.* || XXXIIII, 4. summa ς (*Gaertn.*) *Dukerus* || 5. uiriles sexus PB uirile secus *Iac. Gr.* || 10. posterive] posterius PB. || nisi in Veiente] *vg.*: nisi in ueniente (*teste Alsch.* ueiente *ex sil. Beck.?*) agros P nisi *sq. ras.* agros

i

n C nisi domos uel agros n c nisi in uentente agro B agros nisi in Veiente *Alsch.* || 11. Calatiae] galatae B galetae p galeae P. || Sabatinorum *nomen excidisse videtur* Ww || uenirem Pp uenirent *Alsch.* || XXXV, 3. cibariisque] ς? *edd.*: dariisque PM dari.isque B. || 4. mage] PC: magis *vg.* || 6. superesse] ς *edd.*: superior esse P superius esse MBp *rell. fere omnes* || 8. et expediendam] *Alsch.*: expediendam PB expediendamque *vg.* || 9. cur aequa] cum B cum equa b curaeque C *teste Doujatio*, *Salmasius* || XXXVI, 2. praestent, ita] p ς: praestēttita P praestitit ita MB. || duces] '*optimi*' *teste Gr.* (?) *I. F. Gr.*: ducem PB *Drakenborchiani* '*omnes*' || 3. si] *post* velis *addidi*: *om.*

PCB, *post* tuos *add.* ς. ‖ in te] ante PMB. ‖ ex] *add. Ascensius* ‖ 4. classes habere atque ornare volumus populum Romanum] m *I. F. Gr.*: classes habeatque ornare uolumus p. r. (populus romanus M) PM classes habeat populus que ornare romanus B classes habeat que ornare p romanus b classes (*vel* classem) si habere atque ornare volumus populum Romanum *Alsch.* ‖ 5. aes] *add. Moguntini* ‖ omne *I. F. Gr.* omne aes *Alsch.* ‖ filiaeuae P filiaeque *I. F. Gr.* ‖ 6. et bilibras *vel* et binas libras *praeeunte quadamtenus I. H. Vossio l. l. ci.* Ww. ‖ salinum] *Valla*: alinum P alignum p lignumque Bb lignum *rell.* ‖ 11. et argentum et aes *unus ex mell.* (B?) *teste* Ww. ‖ 12. coercitione] *I. F. Gr.*: coercitatione B coercitationē P. ‖ XXXVII, 1. magis *om.* ς, *del. I. F. Gr.*, *A. Perizonius* ‖ magis *del. Sigonius* ‖ 5. velut] ς? Bas. a.: uel PB. ‖ 8. spem] ς (*Lov.* 5?), *edd. vg.*: spe PMB *rell. fere omnes* spei *Alsch.* ‖ plus] *edd. vett.*: pl.i.bus P p̄. (. *add.* b) 1 lbus Bb. ‖ XXXVIII, 4. pernicies] *add. ci.* W: damnum *add. Alsch.* calamitas *vg. om.* PCB. ‖ 10. fingenti sit. ita] *I. F. Gr.*: fingentisitia P fingentis (; B) ita MB*p. ‖ 11. tamen tam] *I. F. Gr.*: tament P tamen B tam *vg.* ‖ quingenti] *add. Sigonius* ‖ autem] ubi b. ‖ numediae B pr. ‖ XXXVIIII, 1. praesidii] praesidium P pr. ‖ 5. classem viginti] ς (*Lov.* 1)? *Moguntini*: classe xxx P clases xxx B classem xxx *vel* classem triginta *rell.* ‖ 6. pari (classe) *Crevierius* ‖ Sacriportum] *vg.*: sapriportem P Sapriportum *Alsch.* ‖ 12. gereretur res] *inter al. I. F. Gr.*: quereretur res P quereretur Mp quaerereturB. ‖ 13. pedestres] F *p.* 19: pedestris *libri; alteram formam dedi tironum causa* ‖ 16. ille atque] illo simul ut ς (*Oxx. duo*) ille ut ς (*Lov.* 5) atque ille *edd. aliquot* ille simul, *ni voc. excidit* (*cf. Heusingerum*), Ww ille ut F*p.* 19 ille labat atque *Otto l. l. p.* 56 *sq.* ‖ *post* proram *vg. ponitur distinguendi nota maxima* ‖ 17. trasgressus P. ‖ conglobati] *ex* coglobati *mut.* P. ‖ 21. et quingentis] *Alsch.*: et P; *om. vg.* ‖ ne urbs eodem impetu caperetur] *post* semiapertis *collocat T. Faber, gloss. ad* semiapertis *videntur I. H. Vossio l. l. p.* 277 [....], (*fort.* [idque impedivit]), ne — caperetur Ww parumque abfuit, ne — caperetur ς (*Pal.* 2) *cf. Kreyssigium ann. phil. suppl. I*, 58 *sq. Sall. hist. lib. III. p.* 75 nec multum afuit, quin urbs — caperetur *Alsch.* ‖ 23. Romanis victoribus terra, Tarentinis victoribus mari] *scripsi:* Romanis victoribus terra, Tarentinis mari ς (*Lov.* 5)? *ed. Mediol. a.* 1505 romanis uictoribus mari PCMB romanis terra uictoribus mari Tarentinis c terra Romanis victoribus, Tarentinis mari *Alsch.* ‖ XXXX, 1. Syracusis] ς (*Ox. L* 1): syracusus P syracusanus Mp syracusanas m syracusanis B. ‖ 4. sociis ad romanorum Pp. ‖ 5. auctorem — propter *in mg. add.* B. ‖ latae PM gratae m. ‖ 6. (propter)] *Bött. om.* ς (*Pal.* 1. 2.): propter PMB propterea ς propter quae ς? *edd. vg.* propere ς (*Lov.* 2) quapropter *Otto l. l. p.* 66. ‖ ei] *Aldus:* et *libri tantum non omnes* ‖ Numidas se erepturum *I. H. Vossius l. l.* ‖ 8. id *om.* PMB. ‖ 9. non] n P. ‖ 10. ad iactum *A. Perizonius* ‖ 11. comite] M: comitem P comite M. ς *cf. Drak.*, *Bött.* ‖ 17. civitatebus P pr. ‖ et et postquam P. ‖ ac] at P. ‖ 18. laeuianus insula (* *litteris* la *supscr.* i *dicit* Ww) P leuinus insula B. ‖ XXXXI, 4. vobis] nouis P. ‖ 6. parem P patrem M pr. B. ‖ 8. sint *I. F. Gr.* ‖ 9. ea] eo M? Bp. ‖ quodam data] *I. F. Gr.*: quodam nata PB quo damnata M. ‖ 11. tharsumenus P. ‖ 12. in portis]* impertis P. ‖ 13. esset] set P. ‖ 15. in ditionem *Aldus* ‖ 16. brutti P. ‖ incolomi B. ‖ 18. quae *add.* ς. ‖ luctu quam armauerat *tum aliquot litterarum spatio rel.* cum terra *c.* 44, 1 P *et sic sine lacunae nota* MB ς luctu quam uestro transisseut. Sed quoniam *c.* 43, 9 ς; *media in paucis admodum extant codd. recc.* (*Pal.* 2, *Pet. altero*, *Ber. m. alt.*, *Lov.* 3, *Gaertn.*, *Recan.*, *Oxx. praeter N.*) *cf. Drak.*, *Alsch.*, Wtw *adn. coll. Alsch. üb. d. krit. Behandlung etc. p.* 3. ‖ qui *om.* ς. ‖ (dari)

Dukerus || 19. esse] fore *ci.* Wt. || extorre] *Rhenanus:* ex tempore *vel* tempore ς. || 21. illos] Bas. b: uiros *vel* eos (*Ber.*) ς. || 25. (exemplum) effigiem] *scripsi:* exemplum effigiem *vel* effigiem exemplum ς exemplum ac effigiem *edd. vett.* exemplum expressam ad effigiem *Curio* ad exemplum expressam effigiem *Kreyssigius.* || XXXXII, 1. trecentis] ς: quingentis *ex Pol.* 10, 6 *Sigonius* || 4. an unum] '*ex vet. lib.*' *Rhenanus:* annum *vel* an num *vel* an non (*Ber.*) ς *ap. Drak.* an unam *Sigonius* || qua] ς *Rhenanus:* quam ς *plerique* || 6. nisi *add. R. H. Schelius, prob. Drak.* || a ς. || nam natura tuta erant] ς *Drak.:* frons (nam frons *al.*) natura tuta erat ς; *al. vv. dd. ap. Drak.* cetera natura tuta erant Wl *II*, 14. || nullum obiectum uallum *et* nullum obiectum ς duplex vallum obiectum *coll. Pol.* 10, 9 *praeeuntibus aliquatenus I. F. Gr. et Schelio* Ww. || 7. ad duo millia *coll. Pol.* 10, 10 *add. Sigonius* || mille] *add. Dukerus* mille et ducentorum *Crevierius* || 8. paululum] *Rhenanus:* patulum ς. || exaestuat aut deficit mare *Rhenanus* || XXXXIII, 4. in dicionem p. r. tradent *desiderat* Ww. || 8. huc rectus ex Africa] *Aldus* F *p.* 20: hic rectus ex Africa *vel* hic rectus Africam *vel* hinc rectus in Africam ς. || hinc omnis ς. || XXXXIIII, 1. *cf. adn. c.* 41, 18; [multitudinem] *vel* [robustissimos oppidanorum] armaverat *a Livio scriptum fuisse censet* Ww. || 2. omnia] moenia *Walchius l. l. p.* 17 *sqq.*, *at cf. act. lit. Lips.* 1815, 1638 *Büttnerum l. l. p.* 71 *sqq.* || 5. fuga] *I. F. Gr.*: oga *initio spscr.* i * *m. pr.* P loca B *vg.* || 6. ubi egressus Scipio] *Salmasius:* * obuerees sus scipio Pp ob uere sus scipio B ob uere suscipio M. || Mercuri vocant, animum advertit] Ww: Mercurii vocant animadvertit *Rubenius* Mercurium vocant, animaduertit *Salmasius* mercurium uocant aduertit cς mercurium cantanti aduertit PCMB Mercurium Teutatem adpellant, aduertit ς. || oppugnandum] Ww: oppugnandadam Pp oppugnandam urbem *vg.* || 10. adhiberi] *I. F. Gr.*: hiberi PCMB exhiberi *Alsch.* || 11. raptim] *Crevierius*: partim* *Prell.* || alii] alia PB. || XXXXV, 5. datura] ς *Ascensius:* daturum PMBς datum iri *ci.* Ww. || 6. et *om.* PMB. || 7. eo secum] *I. F. Gr.:* eos eum P eos MBp eo mς eo D secum *Crevierius cf. Heusingerum* || D] *h. l. ante* duxit *add.* W. || 9. stagna] *sic* PMB *cf.* F *p.* 21. || XXXXVI, 1. quod euntis] PB (quod euntes *vg.*) *cf. I. F. Gr.*, Wtw. || 2. eo ferendam] *Rhenanus:* offerendam PM ferendam Bm *vg.* || 4. et] *vg.: om.* PB. || 5. ut utrimque] Ww: utrimque *libri fere omnes* et utrimque '*vet. cod.*' *Rhenani* || 6. turbatis] uerbatis PB uerberatis ς. || 7. ii] p *ut vid.*, *sic* ï: i P ipsi B hi *vg.* || 8. in arcem *om.* PB. || 9. spèm ullam] se multam PMBς. || se *om.* PMBς. || 10. inges P. || XXXXVII, 1. (sua) *I. H. Vossius l. l.* || 6. maiorum *om.* P. || 7. argenti relata P. || infecti] *I. F. Gr. cf.* F *p.* 22: facti *libri* || 9. ac] mς: ad PM at B et F *p.* 22 *sq.* || expugnatae] M? ς *cf.* Wt *praef.:* expugnataeque PB expugnatae q̄ C expugnatae captaeque (P *teste Alsch. ann. phil.* 40, 316?) ς. || 10. belli captas] *Rhenanus:* bellicastas P bellicas -CBp *rell.* || XXXXVIII, 7. praefectus] *Rhenanus cf.* §. 14: que tectus *cod. Rhenani* (?) q. P que Mς quae B. || 9. P]. *om.* PB; *cf.* §. 13. || 10. accendit P. || 11. conferant] PMB: conserant ς. || 12. apparatos] PMB: paratos ς. || paratos adiurare *Thomas nunt. d. Mon. XVI*, 198. || 14. virtusque] *sic etiam* (*non* aut uirtus) P. || sibimet ipse] PM: sibimet ipsi ς? *edd. vett. H. I. Hellerus phil. XII*, 697. || XXXXVIIII, 1. ubi] PMB *v.* F *p.* 24: cum *vel* quum ς Bas. b. || tria milia] *sic* ∞ ∞ ∞ P: *om.* B *vg. cf. Thomas l. l.* || DCCXXIIII P: DCCXXV B *vg.* || 2. .. milia capitum, alibi] *scripsi cf.* Ww *adn.*: decem milia capitum alibi ς *om.* PMB. || 6. ueneris PM ueri m. || 12. rusus] P *cf. Ritschelii ad Plaut. prolegg. p. CIV Fleckeisenum ann. phil.* 60, 255 *Lachmanni ad Lucr. III*, 44 *comm.* || hau] P. || alia me] ς: aliam PMB. || cura] B(P *ex sil. Beck.*): curam P *teste Gr.* M

cura in F *p.* 25 *sq.* || iam] nam PB. || sum] cum PB. || 13. eam] erant *I. F. Gr.* eam erant *Alsch.* || filiae erant aliaeque] *cod. Rhen.? Rhenanus:* filiaeque P filii aeque MB filiae aliaeque *I. F. Gr. Alsch.* || nobilitate] M *vg.:* nobilitati PB. || L, 2. Aluccio] PM *cf.* Ww. *adn.*: allucceio P. §. 12 luctio B lucteio b luccio B §. 12. || 4. quo] *cod. Rhenani? Rhenanus:* qui ς (*Gaertn.*) *om.* PB *rell.* || minus *cod. Rhenani? Rhenanus* || tua capta] P *Rhenanus:* tua uocata ς uacata M uocatà Bm. || 5. praeserti P. || in recto et legitimo] F. *p.* 26: recto et legitimo *Rhenanus* inlecto et legitimo m inlecto et lecto et legitimo PM in lecto . et laeto et legitimo B in licito et legitimo *ci.* Wt. || 6. qua] quam PB. || 9. et] *om.* MB. || 9. perfusus] *cod. Rhenani? Rhenanus:* persusus P percusus p percussus M perculsus ς. || quoniam] * quā P. || 13. honoribusque] P *ex sil. Beck., vg.*: . honoribus B. || LI, 2. data *etc.*] *cf.* Wt *praef.* w. || captiuis B, *Drakenborchii omnes* || 4. iussi] P *ex sil. Beck., I. F. Gr.:* iussit *vg.* || 8. dux] *cod. Rhen.? Rhenanus:* data PB *rell.* || ubibat P subibat p. || *post prius* nunc: in classe ac navali (ac navali certamine *Walchius l. l. p.* 107 *sq.* ac navali acie *Otto l. l. p.* 66 *sq.* acieque navali W) erat, nunc cum legionibus decurrebat, nunc *add. cod. Rhenani* (?) Bas. b *cf.* Wt *praef.* || nunc quae] *Alsch.:* quaeque *vg.* quequae P. || (quaeque — sociorum - *immo* fabrorum *cf. infra* -) *Otto l. l. at v.* W *ann. phil.* 31, 182. || armamentarioquae P armamentario . quae B. || fabrorum] P: sociorum *vg.* sociorum fabrorum ς. || singula PB. || 9. qua] P: *del.* p *om.* MB. || quassati erant] *Crevierius:* quassauerant PMB quassi erant *I. F. Gr.* || murus p. || ad custodiam] * P *ex sil. Beck. Sabellicus:* accusato iam P *ap.* Ww accurato (*sic* B; *vel* accuratae *vel* accurata) iam B *rell.* || 10. novis] in suis PB. || 12. paruaet P paruae et B.

Lib. XXVII *in periocha*: Herdoneam] *Liv. c.* 1: hieroneam ς hieroniam *Naz.* ς. || Numistronem] *Liv. c.* 2: numisionem *Naz.* ς. || cum Hasdrubale Hamilcaris *edd. vett.* Achaeos] ascreos *Naz.* ς. || I, 1. in Hispania] P ς *Welzius em. Liv. p.* 66 *sq.:* hispania MB Hispaniae ς. || Marmoreas et Meles] *sic* PMB. || 6. acies PB. || 7. pari] *sic* P *ex sil. Beck.* MB *cf.* Wl *II*, 3. *Welzium l. l. p.* 68 *sq.:* par P *teste Alsch.* ς. || pugnam (*ex* pugnum *corr.* P *pr.*) iniecerunt PMpr. || 8. acies] ς (*Pal.* 3), *Aldus:* aues P * eques (*sic* equ *sup.* au *scr.*) p acies equosque ς (*Pal.* 2) equesque MB equitesque m. || terga] erga P. || necopinantium] *H. Sauppius ap.* Ww: oppidantium PMB oppugnantium *et* pugnantium ς trepidantium *I. F. Gr.* spectantium *ipse repudiat auctor* Ww *adn.* || 11. simul a castris] simulacris PM simulatus B. || (ante) *I. H. Vossius l. l., at cf.* Ww. || * quinta deinde adque P. || 13. proelio] * *sic* P. || *alterum* alibi *om.* PMB. || hau] *sic* P || 14. omnium (hominum m) et a ponto ac PMB. || qui *om.* P. || conloqui P. || 15. semermes] '*meliores*' *teste Gr.:* semerses P semersis p semiermes ς emersi MB. || II, 1. romae PB. || 4. in *om.* PMB. || 6. *ante vocc.* ab hora *etc. verba* diu — stetit *collocat Crevierius; ipsa vocc.* ab hora — essent *post sqq.* ab Romanis — stetit *transpositurus est Heusingerus, qui cf. praeterea de l. distinguendo* || [ubi] diu Ww. || 8. tam] iam *Dukerus* || corporibusque, sed ς: corporis ex P corporis (. B) et MBp. || 10. nuministro PMB numistro m. || 11. quam magna — Atellam *c.* 3, 7 *om.* PCMBς, *extant in nonnullis ex* ς. || III, 1. erat] ς *qui haec exhibent fere omnes:* fuerat ς. || 3. omnia] *Rhenanus:* omne ς. || 7. iussit PB. || 8. occupabant] ς *edd. vett.*: occultabant (*ni* occullabant P) PMB. || 8 *sq.* memoriam . ogulnius MB memoriagulnius P *teste Alsch.* || 9. sociorum] ς *Dukerus:* Romanorum sociorumque ς romanorumue PM romanorum ut B Latinorum sociorumque *ci.* Ww. || IIII, 1. cui] qui *I. H. Vossius l. l.* || abnuenti] abeunti PB. || 2. consulem] M: cos. m̄ * P consulem marcellum ς. || 4. mallio PB. || 5. quaeque] PMB: quae ς? *Ascensius* quae is *etc.* ς *fort.* quae [. . . .]

quaeque Ww. || 6. Hispaniam] PB: in Hispaniam *vg.* || Cn.] c̄. P. || 7. P. Poetelium] M: poetelium PB. || 10. M'.] *Sigonius*: m̄. PB. || 11. agnum] agmon P. || 12. ternam ante PMB et Terracinae *Otto l. l. p.* 54 *sq.* || et aues et ad PB *Alsch.* || in anagnium in P Anagninum et in *Alsch.* || 13. in mare PB. || 15. hostis P pr. || diem unum Romae *ς.* || V, 1. speculatum PMB. || 2. ubi] PMB: ibi *ς.* || 4. in Sicilia] *vg.*: sicilia P *vocc. his iteratis bis*, B. || arare] PMB: arare serere *ς.* || 9. et (ad)] *H. Sauppius ap.* Ww: et ad PMB *rell. fere omnes* atque in *ς?* Bas. b et in *Alsch.* || trasmisit p. || 10. esset P, || 11. karthagini M. || deduci PMB. || 15. quod] quo PB. || (in) Italia *I. F. Gr.* Italia *ς.* || 18. subueniret] * *extat in* P. || quem] quemq. P. || 19. et ab Q.] ab Q. *Aldus* a *edd. vett.* || VI, 1. ad exercitum] *ς*: exercitum PMB cum exercitu m. || 2. dixit PMB. || in tribunos PMB. || poterant] *ς*, *pars edd. vett.*, *et sic vel* potuerunt *cum ς* (*reg. Doujatii*) *I. F. Gr.*: potuerant PB *rell. fere omnes* || 3. ni se] *Drak.*: nise B nisi PM. || Arrii] *scripsi*: arriani PMB Arennii *Pighius et sic vel* Afranii *vel* Herennii *I. F. Gr.* Arrenii *Alsch.* || 7. tarsumennum P tarasumennum p. || 12. Flaccus] * *non om.* P. || inde] *ς* ('*vet. lib.' Sigonii*) *Sigonius*: in P *om.* CB *rell.* || 15. Ti. Sempronius-Crassi] *om. Drak. codd.*, *addubitat Drak.* || 16. Ti.] *Sigonius*, *Pighius*: t. *libri* || C] *Pighius*: ti. PB *al.* t. *ς? edd. vett.* || Ti. f.] *Pighius*: c. f. *libri* || 18. ueturius PB. || 19. L.] *ante* Veturius *om.* PMB. || VII, 1. C. Laelius] *ς*: *om.* PMB c. laelius *post* erat *add.* m*ς* c. laelius legatus scipionis *ibidem ς cf.* Ww *adn.* || capti P. || 3. * cōgruentia P. || quaequae P quaeque MB. || 4. a P.] *ς? Rhenanus*: ab PMB. || supplicationem *om.* PMB. || C. Laelium *etc.*] *cf.* Ww *adn.* || 5. nescius] segnius PB. || 6. * simile leuiri Pp. || 9. per] *om.* PB. || M.] *om.* PMB. || 9 *sq.* praefuisset decretae . urbanus exercitus ut] W (*al.* Wl *II*, 14): praefuisset decretae . exercitus urbanus ut *Iac. Gr.* praeesset (praefuisset *ς? Rhenanus*) exercitus urbanus ut *ς* exercitus ut PB (*et sic certe* M, *quem voc.* praefuisset *omittere tradunt*) || 10. idem PMB. || T.] *ς? Rhenanus*: *om.* PMB. || 11. C. Hostilius] L. Veturius *scribere debebat Livius et sic ci. Pighius*, *I. F. Gr.* || 13. eadem ignominia] Ww: eadem militiae ignominia *ς* ea PMB. || sub quae annenses P sub quae cannenses p. || qua] quae MB. || 15. eadem legione] *cf. Heusingerum* || 16. Laevinum traicere aut mittere] messalam misere PB. || 17. in annuis PB. || modum] *Otto l. l. p.* 69 *sq.*: locum PB *rell. fere omnes* annum *ς* (*Voss. v. l.*) *Curio* || VIII, 1. 2. C. Mamili Atelli] *sic et hic et* §. 3 PB: C. Mamilii Vituli *Sigonius*, *Pighius cf. lib. XXXXI*, 21, 8. || 3. rem] *add. I. F. Gr.* || 4. flamēdialem P flamendialem MB. || inaugurari] *ς? ed. Col. a.* 1525: augurari PMB *rell. fere omnes* || 5. inaugurari] *ς* Bas. a: augurari || 7. in senatum ut] *Alsch.*: ut in senatum ut P ut in senatum *vg.* || 8. L.] P. *Sigonius* || (et) flaminio *Pighius*, *I. F. Gr.* || 9. usus ualebat PMB. || 10. aequom P. || praetura PM. || plebisue b plebisuae PB. || sacerdoti P. || 13. ∞ ∞∞∞ CCCXXXXIV: *sic* P *teste Beck.* || 14. eae ductae] P: eaae ducte B eae deductae *ς* (*Pal.* 2) hae eductae *ς.* || 15. *Laevini mentionem aliquam desiderat Heusingerus* || 17. (divisam — finibus) *ni corruptela vocc. insit ci.* Ww. || Romani] regii *Dukerus* || classe] PM. || classes quoque LXX partae B classes quoque LXX paratae *ς.* || navium] *ς* (*Cant.*) *edd. vett.*: *om.* PMB *rell. ut vid. omnes* || parte aut omnia M. || 18. proinde *I. F. Gr.* || 19. esset] isset PM. || VIIII, 1. trasportati P. || erat B *vg.* || 2. stipendis P *teste Alsch.* stipendiisque *ς* et stipendiis *ς.* || se exhaustos] *Alsch.*: sexhaustos P exhaustos p *vg.* || 4. quippe] excedat (. B) quippe PMB. || excedat] *servant h. l.* PMB. || 6. vivo] uno PB. || 7. Cora Suessa] *vg.*: cosuessa PMB Sora Suessa *Madvigius op. ac. p.* 268 *cf. XXVIIII*, 15, 5. || cereisetia cales M cereisetiacates P cereis et iacates B. || Narnia] *ex* nannia *corr.* P *pr.* || 9. in senatu ut] *ς? edd. pleraeque*: ut in

senatu ς in senatu PMB. ‖ in senatu pronunciare ς (*Hav.*) *edd. vett.* ‖ 10. integram rem] PB: integrā re p integrare *vg.* ‖ 11. inde in] *vg.*: inde PB. ‖ urbis] PMB: stirpis ς. ‖ 13. diu iactassent] ς: dimastassent PMB demonstrassent ς diu (?) dictitassent *ci.* Ww. ‖ renuntiare P. ‖ consulerent m. ‖ 14. hominum] PMB *rell. fere omnes*: omnium ς (*cod. Sig.*), *Sigonius*, *I. F. Gr.*, *Kreyssigius Liv. lib. XXXIII p.* 216. ‖ socios . Consensisse *Rhenanus:* socios consensisse *al.* ‖ X, 2. esset, facerent agerentque] ς (*Lov.* 5) *Alsch.*: essent agerentque P esset (. B) agerentque MB esset agerent facerentque ς. ‖ esset, agerent, quae e republica *I. F. Gr.* ‖ temtatis B tentatis Mς. ‖ 3. colonis PB. ‖ ex *om.* PMB. ‖ pluribus si] *Alsch.*: pluribus PB si pluribus *vg.* ‖ 4. deesse] *vg.*: deesset P de et n-et B deesse et *Alsch.* ‖ 5. patres] tres Pp. ‖ is P. ‖ 7. et Norbani] M? ς: et norani PCBς et nolani ς et Nolani et Norbani *edd. vett.* ‖ et Brundisini *ante* et Fregellani *add.* ς. ‖ Lucerini] ς Bas. b: nucerini PCMB. ‖ et Venusini et Brundisini] ς *Alsch.*: et Brundisini ς *om.* PCMB. ‖ 8. Paestani] * *sic* P *teste Beck.*: praestani P *ap.* Ww M pritestani B. ‖ mediterrani PB. ‖ Beneventani et] *vg.*: beniuentani PB. ‖ 9. apud] P (M?) ς: ad B? ς. ‖ 12. quingena] *Glareanus:* quinquagena PCMB quingenta ς (*Lov.* 1)? quingena quinquagena *Alsch.* ‖ XI, 2. ostium PB. ‖ lucus *Crevierius* ‖ 3. intus cellam] P(MB?) ς: intus in cella *etc.* ς intus cella Ww in ipsa cella *ci.* Wt. ‖ intus in cella (aedis) *Handius Tursell.* 3, 448 *praeeunte fort. quadamtenus N. Heinsio cf. Drak.* ‖ *in sqq. eius numinis*, *cuius hoc signum erat*, *nomen intercidisse ci. Crevierius* ‖ 8. censores] MBpς: incensores P hi censores *Sigonius et sic vel* ii censores *Drak.* inde censores *Alsch.* ‖ in] ad ς, *ed. Mediol. a.* 1505. ‖ 9. lectionem] legionem PB. ‖ patribus] PMB: a patribus ς. ‖ 10. ut qui] *vg.*: ut PB. ‖ et is T.] *Aldus:* et is l. *vel* et is *etc.* ς * et ii t. P et ibi MB is T. *edd. vett.* Titus is *ci.* Wt. ‖ 12. post Cannensem cladem] ς: post cannensem PMB post cannensem pugnam ς (*Lov.* 4); *fort.* post pugnam Cannensem ‖ 14. *fort.* [his atque] illis Ww. ‖ denascendia P denascendi B. ‖ 15. deberent; atque] defrenatque PB. ‖ septem decem M pr. ‖ 16. atrium regium] ς (?) *edd. pleraeque cf. XXVI*, 27, 3: atrium regiam PMBς *edd. princ.* W atrium regiae *I. F. Gr.* ‖ XII, 2. *fort.* obtestatus est et Ww *cf. adn.* ‖ ut *om.* MB. ‖ detinerent ς *A. Perizonius* ‖ 3. eam urbem ademtam *I. H. Vossius l. l.* ‖ nec ubi] ne uiri PB. ‖ 4 *sq. cf. I. F. Gr. adn.* ‖ 5. (hominum) *Crevierius* ‖ identidem *Vossius* ‖ 6. cantoneam * PM cantionam B; *fort.* Cauloneam (*nam sic ipse scripsit*, Cauloneum *typotheta*) Ww. ‖ 7. induxerunt PMB. ‖ 8. castra inde mouit castra Pp. ‖ 9. turbatim P. ‖ 11. Trasumenni] B * p: tarsumenni P. ‖ 12. *fort.* oriente sole *Vossius* ‖ 13. cottidie P. ‖ lacessientiumque P *cf. XXIII*, 46, 11. ‖ prosus] P *cf. XXVI*, 49, 12. ‖ 16. pugna fugaque] ς: pugnaque PMB pugna usque m pugna quasi *I. F. Gr.* ‖ XIII, 1. saevam] severam *Alsch.* ‖ 3. priorem aestatem] ς *Rhenanus:* priore aestate PB. ‖ 5. et ipsos *Rhenanus* ‖ 6. uestra PB. ‖ is] P: his B *vg.* ‖ meo loqui] *Rhenanus:* meloqui P eloqui MB meo eloqui ς. ‖ sunt eadem] F. (*v. progr. gymn. Norimb. a.* 1848 *p.* 11) *Alsch.:* suteadem P ut eiusdem B eadem sunt *vg.* ‖ 7. an, si eosdem] *vg.*: anni eosdem B anni eosdum P. ‖ 9. amiserunt PM. ‖ destitui (iussit) *I. F. Gr.* destituit ς? *edd. vett.* ‖ 10. fatentium] ς? *Rhenanus:* fatentum m fatendum PMB. ‖ quemque PB. ‖ 11. imperatores conlaudat P imperatoris . Conlaudat B. ‖ 13. si *om.* PB. ‖ dicta factaque] ς: dictaque B dicta quae PCM. ‖ exutarentur P exultarentur CMBp exaltarentur m. ‖ XIIII, 1. res est] ς: resset P esset MBp. ‖ victis; seu victus] ς: uictis P uictus p ; uictus MB. ‖ 2. *fort.* iussis *I. H. Vossius l. l.* iussit et ς (*Lov.* 3) *Rhenanus* ‖ 3. sinistro *Drak.* sinistrae *Heusingerus* ‖

duodevicesima *I. Perizonius*, *Drak.* || 7. occulcatis] PM. || dissupatis terrore] Ww dissipatis terrore ς: dissipatis (?) errore M disputatis errorePB. || 9.difficile PM dificile B. tum] PM *Crevierius:* tam ς. || 12. finis fuis (fuisse P fuit p *teste Alsch.*) sequendi P. || 13.elephantiquoque] ς *I. F. Gr.*: elephantique PMB elephantiς. || XV,2. Irpini] PB. || Vulcientis * PB pr. || accepti sunt] Bς: acceptis PM accepti ς. || 3. spes] res PB. || uiuius PMet uiuius B. || * condicionem] *sic* P. || 4. Q.] *cf.* Ww *adn. ad* §. 2. || in *om.* PB. || ∞ ∞ ∞ PC: *om.* MB. || 5. partem P *Alsch.* || apparatu quoque PMB. || partim] *vg. eoque ducit* parum P: partem *Alsch.* || quoque, non eas] ς: *om.* PMB eas Ww. || 7. ut *om.* PMB. || Corcuram] PB. || 8. Caulonis] *I. F. Gr.*: cautones PMB. || recepere] Mp: recipereB reP. || 9. deperiebat PM. || 10. nanctus] B. || 11. pro perfuga] ς *I. F. Gr.:* proterfuga P propter fugam M pro transfuga B perfuga *Rhenanus* || * blandiuis P pr. || 13. consedit] sedebat M. || simul abortu P. || 15. illi ς *Rhenanus* || XVI, 4. vagus] vacuus *edd. vett.*, *Kreyssigius inde ab. a.* 1812 *saepius v. act. lit. Ien.* 1831, 154, 272 *quemque ibi l. Doederleinium*, *Sall. lib. III. fr. p.* 101 *Liv. lib. XXXIII. p.* 32. || 6. (alii) *Crevierius* || 7. capta ς *Kiehlius mnemos. I*, 400. || argenti vis —: auri LXXXIII pondo *vel* auri argentique vis —: auri quidem LXXXIII pondo, argenti tria millia (pondo? talentûm?) *Glareanus cf. Heusingerum*, Ww. || signa atque (*i. e.* atq.) tabulae] *vel om. copula* signa, tabulae *scribendum esse arbitror:* signata tabulaePB signate tabulae C signa tabulaeque *vg.* signa et tabulae *Alsch.* signa ac tabulae W. || 8. sed] sedet *vel* sed et PMB; *lac. indicari videtur* Ww. || interroganti scribae] ς: interrogatis scribae PB interrogantis scribae ς interroganti (*vel* interrogante) scriba *Drak.* interrogatus a scriba *ci.* Ww. || 10. acto] ς *Rhenanus*: facto PMB. || 11. constiterat ς. || 12. his Bς (iis) *Rhenanus* || 13. (iis)] *del.* Ww: iis P his B ei *vg.* || 15. cavendum] *sic* * cauēdum P. || a *om.* PMB. || XVII, 5. a] *Rhenanus:* ea *libri* || 7. et captorum Carthagine et] *Alsch.*: captorum Carthagine (*vel* Karthagine *etc.*) et ς et PCMB. || tanta Bς turba ς (*Hafn. Hav.*) || numero incluso] ς: *om.* PCMBς (*Hafn. Hav. al.*) numerositate c certamine *Alsch.* || 9 *sq.* Indebilis et Mandonius (*vel* Mandonius et Indebilis) occurrerunt . Indebilis *Alsch. cf.* Wt *praef.:* Indibilis et Mandonius cum suis copiis obcurrerunt . Indibilis ς indebilis PCB *et sic vel* indibilis Mς. || 10. tamquam] *add. Alsch.*: *om.* PCMB ut ς. || verecundia ac] *Alsch.:* uerecundia PCB verecunda *vg.* || eam] ea PMB *cf.* Wt *praef.* || 11. eum se] M: eum si P enim se B. || morem] *ed. Mediol. a.* 1505, *Rhenanus:* amorem ς nomen PMB. || iam] Ww: tam PMB tamen ς *Rhenanus* || 12. iniuria instatque PB. || 14. cognorit] P. || 15. prosus] P: pro suis B. || 17. isdem] Iis *teste Doujatio* C. || tendebant] tenebant P pr., C *teste eod.*, *I. F. Gr.* || XVIII, 1. Baeculam] *Sigonius et sic* PM *c.* 20, 3*:* beculam ς baesulam PB. || 2. in *om.* PB. || locum acciperent PMB. || 5. patent(.B) et fuluius (fluuius ς) PBς. || 6. interior PB. || quoque alteram PB *Alsch.* || 9. ne] P: nec B *vg.* || * opstitisse ad suis Pp. || 11. prima PMprB. || 12. praemet PB. || 17. latata P lata B. || 20. insiderant Bm. || atque *om.* PB. || XVIIII, 2. ex his (*vel* ex iis) Hispanos] ς: ex hispanos PMB et hispanos B *corr.* ς exin hispanos m. || 5. in se esse] ς: inesse PMB in se inesse *ci.* Wt. || 6. censere PB. || 9. esse se *vel* se esse ς. || Massivam] ς? *edd. vett.*: massium PMB. || 11. velletne] uellet M uelle PB. || 12. aurea] aureoa Pp. || XX, 3. imperatoris PB. || uelli P. || haud] hauo P hanno Bp. || 6. ut] ς *Rhenanus:* et PMB. || 8. lusitanum Bp dusitanum P. || Romanis manus] ς romanis B *corr.* romanus PB pr. || vagum] uacuum PMB. || 9. acta] accepta PB. || captum astu magis] ς *Rhenanus:* captum magis MBp cap-

tumagis P captum ingenio magis ς captum astu *I. F. Gr.* ‖ 11. ei] et PB. ‖ adsiduus P *teste Alsch.* ‖ eius] ei *I. F. Gr.* ‖ 12. tame P tam B. ‖ obtinuerunt] MB optinuerunt P: obtinuerunt ut ς. ‖ romae PB. ‖ decernerent] obicerent *vel* obiicerent ς. ‖ eius] ei *Sigonius* ‖ XXI, 1. omnium] omni ui PM. ‖ 2. iam *om.* MB. ‖ 4. antequaereretur P. ‖ 5. conlega T.] conlegati p conlega(*vel* collega) b conlegatumP conlega(*vel* collega) tumB. ‖ Crassus Dives] arassus(arasus M) crassus diuerso PMB. ‖ 7. itaque] atque MB. ‖ 9. inestauiati P *teste Alsch.* B. ‖ L.] ς (*Lov.* 4. *Ber.*)? *edd. vett.*: *om.* PMBς. ‖ Caudinus] ς (*Ber.*)? Bas. b: gaudinus PMB. ‖ seruilio (*voluit* seruilios) P servilia. *al.* ‖ et Q. Caecilius Metellus] *om.* PMB. ‖ 10. a bolis M abolis PB. ‖ decem] *vg. et sic* X b: nexem PB. ‖ XXII, 1. vitio] uiue PMB. ‖ cessit PMB. ‖ T.] *om.*PMB. ‖ 2. consulum] *Rhenanus* cos. P cons M cons̄ B: consulares ς. ‖ 3. Varo — Licinio] *om.* PB. ‖ casso PB. ‖ 5. sc. cederet PMB. ‖ 6. additum et ad PMB additum ei et *I. F. Gr.* additum etiam *ci.* W. ‖ 7. suisque] sui Bς. ‖ 12. prae tori urbis] m: praetori urbem M p̄. r̄. (p̄r B) urbem PB. ‖ maris] magis PMB. ‖ 13. idem] *v. Walchium l. l. p.* 203 *Heusingerum:* eidem *I. Perizonius prob. Crevierio, Drak.* item Wl *I*, 23 t. ‖ caperet PB caverent *Crevierius, Dukerus, Drak.* ‖ XXIII, 2. Cumis] *Lipsius:* cumiis PM cumhis B. ‖ 3. Ostis] *sic* MPB *cf. VIIII,* 19, 4. *Sall. ap. Char. p.* 76 *P. fr. inc.* 40 *Kr.* 74 *D.:* ostiis m Ostiae ς. ‖ aede P. ‖ 4. incolomi B. ‖ 5. *post* Ap. *sqq.* — a P.] *add.* ς (*Ber.*)? *edd. vett.*: *om.* PMB *rell.* ‖ urbis] urb. PB. ‖ 6. in pernitiabilis B inpermitiabilis, *quod recipere nolui v. Bergkium act. ant.* 1855, 299 *sq.*, P impernitiabilis M. ‖ 7. urbis] urb. PB. ‖ ut hi] uti PB ut ii ς. ‖ nonas] idus *certe scribendum erat Livio; corr. Merkelius de obsc. Ov. fast. p. XXVIII, prob. L. Friedlaendero in Beckeri ant. R. IIII. adn.* 3216. ‖ Quintilis] B. ‖ XXIIII, 2. qui ut] ς: cum qui ut PMB; *al. Otto p.* 70. ‖ in foro] *cf. Walchium p.* 90: in forum *Dukerus* ‖ 3. bidui *prae* biduanum *sprevit Rhenanus*, bidui *vel* (tempus) — *sic etiam Crevierius — Dukerus* ‖ edixit] P *pr. corr., vg.:* dixit PB. ‖ iussi] *I. F. Gr.*: iussit *libri, de sqq. cf. adn. ap. Drak.* ‖ 5. desiderati dinaq. P desiderat ibinamque B. ‖ uenerunt B. ‖ a *om.* PB. ‖ liber P liberis CBp. ‖ acceptis PCB accepti sunt *Alsch.* ‖ 8. magis ratus] magistratus PB. ‖ compararea P comparare a. B. ‖ cauetque B. ‖ XXV, 1. noxae] mosae PB. ‖ 2. M'.] *Sigonius:* M. (M̃. B) *libri* ‖ tranquilliorestatus P *teste Alsch.* tranquilliore statu *male inde Alsch.* ‖ Italia esset *cum* B *Alsch.* ‖ 5. medis P. ‖ adsensores PB. ‖ 6. alter T.] ς Bas. b.: alteri P alter MB. ‖ 7. uobisset p. uobis P. ‖ 8. rite *pauci ex* ς *cf. Dukerum.* ‖ 11. rebatur] P: ferebatur B *vg.* ‖ 13. considerant B. ‖ 14. eadem regione PMB. ‖ cottidie C. ‖ in acie stare] W l *I*, 18 tw (in aciem stare *idem act. ant.* 1840, 77): inacieheare PM in acte heare CB in hac re c in aciem exire ς *I. F. Gr.* ‖ XXVI, 1. habebat *I. F. Gr.* ‖ 4. quae] PM: qui ς *et sic vel* qui ibi Ww *adn.* ‖ 6. ali P. ‖ 9. romani p. ‖ ne, si] nisi P. ‖ 12. tribuni militum M. Marcellus] *Alsch.*: m. marcellum tr. mil. MPB ς *fere omnes* ‖ M. Marcellus consulis filius et A. Manlius tribuni militum ς. ‖ A.] *om.* Bς. ‖ M'] *c.* 27, 8: m. PB *rell. ut vid. omnes* ‖ Aulius] B: aullius P *I. F. Gr.* auxilius PB *l. l.* Avilius *I. Perizonius* ‖ 13. iecur] P *pr. corr., vg.*: iocur P. ‖ in senatum in secunda Pp. ‖ XXVII, 2. ad locum *cf. Walchium p.* 23 *sqq., Heusingerum, Wiedemannum l. l. p.* 5 *sq.* ‖ 3. ante ea castra Bς. ‖ in collis P in colles b collis B. ‖ ab utrisque lateribus] PMB. ‖ 4. circumire PB. ‖ 6. integros P pr. integri eos *ci.* Ww. ‖ 7. superaret P. ‖ 8. interfectus] ς: interfecti P *teste Gr.* MB *I. F. Gr.* ‖ (occisus) *I. F. Gr.* ‖ 11. tum] tunc PB. ‖ se] MP *Rhenanus:* isset Bς; *al. Iac. Gr., Otto p.* 73. ‖ 13. Coelius] ς (*Lov.* 5): cloelius P c. laelius M c. loelius B. ‖ ordinem] seriem *I. Peri-*

zonius et vel sic vel narratioenm *Doujatius vel* rationem Ww *adn.* ‖ interuenerit P pr. ‖ XXVIII, 1. uulnerius M uulneribus m. ‖ infectum PMB inuectum ς (*Gaertn.*) *Gebhardus* ‖ 2. quosquos PMB. ‖ 3. monti Pp. ‖ alter ad cavendam] *om.* PMB. ‖ 4. cui] qui ς (*cod. Rhen.*) *Rhenanus* quis ς. ‖ 5. pauco PB. ‖ intenti milites] W: milites PMB parati milites ς vigiles *I. F. Gr.* ‖ quo] qua ς. ‖ 6. et ab ira non] *vg.*: et ab ira PCB non ab ira c nec ab ira *Alsch.* ‖ 7. perfugam autem romanos MB. ‖ erat ut] *om.* PMB *cf.* Wt. *praef.* w. ‖ 8. rebantur] *cf.* W *act. ant.* 1841, 853: quaerebantur PB * uaerebantur p ucrebantur ς (*Lov.* 4) *I. F. Gr.* ‖ 9. aperique P. ‖ 10. partim] partem (portam *teste Alsch.* P) PB. ‖ 11. de, *i. e.* DC, PMB, *quo fulcro non indigebat praeclara Ritschelii ad Senecam patrem coni. in ind. lect. Bonn. nuper prolata* ‖ 12. et turri PB. ‖ 13. quam cinus P quam ancinus MBp quam L. Cincius (*vel* Cinctius) ς. ‖ oppugnas P oppugnasset Bp. ‖ XXVIIII, 1. cuicui Pp. ‖ 4. halimetus PMB. ‖ 5. (in agro Romano) *Dukerus* ‖ 8. x. et VIII. PB: duodeviginti F. *progr. l. p.* 14. ‖ 9. machinaidas PMB. ‖ uocantes * PB. ‖ 10. proximo anno concilio PM proximo annuo concilio *ci.* W. ‖ tracturum P *teste Alsch.* B. ‖ XXX, 1. lamiam iam B labiam iam P *teste Alsch.* M labiam P *teste Beck.* ‖ 2. ab *om.* PB. ‖ altato PB. ‖ 3. ad] a PB. ‖ Phalara] PM §. 12. *I. F. Gr.*: phalera PMB. ‖ 5. ferocioris .. gentis] PB *rell. fere omnes cf.* Wl *II*, 3 w *adn.*: ferocioribus .. gentis ς (*Pal. unus*) *Ascensius et sic vel* ferociori .. gente *I. F. Gr.* ‖ 6. conciliamacherum P conciliu amacherum Bb. ‖ 7. et] et ut PMB. ‖ 9. haereis PB. ‖ practis] ς (*Pal.* 3): coactis PMB *rell.* actis *vel* [...] actis Ww *v. adn.* que actis Wt. ‖ Aegium] ς? *Glareanus:* regium PMB *rell. fere omnes* ‖ 11. indutuslatiarum P induciis laciarum B. ‖ 11 *sq.* audivere. vocati enim] ς: (.B) nudius reuocati (.B) enim MBp nudius reuocati enim uocati enim P nuntiatum est. Reuocati enim ς (*Hav.*) nuntius venit. vocati enim *ci.* Wt nunciavere. Vocati enim *Otto p.* 80. ‖ 12. et eae] PB. ‖ primo] (P *ex sil. Beck.*)? *Alsch.*: primi P *teste Alsch.* B primum *vg.* ‖ 13. Atintania] *I. F. Gr.*: atintanta PB atintantas M. ‖ Ardiaei] *Alsch.* Ardyaei *I. F. Gr.*: arrhidaei P arridae B. ‖ 16. quassi (quasi MB) adcepisset (accepisset b) misenum per PMB. ‖ 17. ab eo] ς: abo P abito Mp habito Bς ab illo *ci.* Wt. ‖ enim eorum PB. ‖ XXXI, 1. P.] *om.* MB. ‖ a Naupacto] p: annibali pacto P naupacto MB ab naupacto ς. ‖ atpulit P abstulit MB. ‖ felicissimaeque agrum] *add.* W: *om.* PB agrumque nobilissimae *vg.* agrumque eximiae *Alsch.* ‖ 2. profectus iussis] ς: profectus sis Pp profectus se MB profectus iussis se ς. ‖ ut] aut PB. ‖ 3. Philippoque ludorum, qui *ci.* W *ann. phil.* 31, 185 t. ‖ 4. eo] ed P et B. ‖ 5. foeda] *om.* B feda b. ‖ deformi PB. ‖ 6. se *om.* ς, *del. I. F. Gr.* ‖ 8. erato PMB. ‖ 9. eiciundum] P *teste Alsch.* ‖ 10. cycleadas PB. ‖ 11. ardymis Pp adimis B. ‖ Eleum] *vg.*: eleium P eletum B Elium *Alsch.* ‖ XXXII, 2 *sq.* intrasset limitaque (quae M) PM intrasse limitaq., (quae m) Bm. ‖ 3. Aetolos Eleosque] *vg.*: aetolosa eosqua PB. ‖ 7. die ad] die P *teste Gr. et Alsch.* MB ad *I. F. Gr.* ‖ pyrcum M phyrcum PB. ‖ 9. fuerant] ς *edd.*: fuerat C fuera P fuerunt MB fuere ς. ‖ luchnidum *suo iure* PMB. ‖ Dassaretiorum] *Sabellicus:* darsetiorum P darseciorum B, *alterutrum* M. ‖ 10. omnis (*om.* M?) conseris armorum PMB. ‖ Polyphanta] *Moguntini* Polyfanta ς: polyphania PMB. ‖ XXXIII, 1. Aestraeum *Glareanus* Aegestaeum *Sigonius* ‖ 2. cum] *om.* PB. ‖ 6. T. Manlio] ς *Glareanus*: l. manlio PMB *rell. fere omnes* ‖ alii Tarenti] *om.* PMB. ‖ 7. id] ita W. ‖ 8. urb (. P) PB. ‖ 9. et ut eos crearent] ς? Bas. b: ut eos crearent PMBς et eos *I. F. Gr.* ‖ 10. eo ipso anno] *vg.*: eo ipso PCB eos ipsos *Alsch.* ‖ nimia] b: ninia P nia Bp. ‖ in necopinastam P sinnecopinastam p sine copia natam MB. ‖ XXXIIII, 2. ei] et PM set B sed b *Cant.* ‖ egre-

giae B egreciae P. ‖ acriorumque P. ‖ 5. redduxerant] *teste Alsch.* P. ‖ prae se referens PCMB prae sese ferens *Alsch.* ‖ 7. marcia P. ‖ 8. hominum] omnium ς (*Hav.*) *cf. Drak. adn.*‖ praebuit] ς: dedit ς (*Hav.*) *om.* PM.‖ bello factam Pp. ‖ 9.collegam *I.H.Vossius*‖ 10.C.]cumPB. ‖ 13.noxio damnassent? si (sin *Vrsinus*)] *om.* PMB.‖ si noxium comperissent] *om.* ς.‖15.C.]*om.*PB.‖XXXV,1.Licinus] *Sigonius:* licinius PCB *vg.*‖ C.Mamilius] ς *Sigonius et sic* PM(B) *c. sq.* §. 11: m̄. anilius P *teste Alsch.* (m̄ manilius P *teste Beck.*) manilius BM manlius C. ‖ C.] *Alsch. et sic libri c. sq. l. l.; c.* 40, 10; *XXVIII*, 10, 15: t. PMB *cf.* §. *sq.; c.* 51, 8; *XXXI*, 4, 3. ‖ A. et C. *edd. vg.* ‖ hostiliis PM hostilius B. ‖ 2. provincia C.] *vg.:* provinciae Pp provintiae B. ‖ hostilium *ante corr.* P. ‖ 2 *sq.* exercitum, T. Manlius ad mare *ci. I. F. Gr.* ‖ Quinctius consul habuerat . et T. (*al.* et L.)] *om.* PMB. ‖ 3. uisereque P. ‖ ibi] sibi PB res ibi *Rhenanus* ‖ 5. quisque] ς *Rhenanus:* quis PMB. ‖ 8.inimico conlegae] * Pς: * mimico conlegae p minime conlegae (collegae M) MB minime inimico collegae ς (*Lov.*4.)‖ 9.communimo consilioque Pp communi consilioque M(?) communi consilio B. ‖ 13. exercitum relictum sumeret que fuluius Pp. ‖ 14. * mutauerant, *sed* a *spscr. post eras.*, p. ‖ XXXVI, 1. *prius* in *om.* PB. ‖ nunciauerunt M? nunciauerant ς. ‖ 2. mercedem B (mercede) *I. H. Vossius* ‖ 5. P. Aelius] ς (*Lov.* 4)? *Sigonius cf. XXXXI*, 21, 8: p. aquilius ς l. aquilius PMB. ‖ 8. eo anno *etc.*] *cf. Beckerum ant. R. I*, 276 *sq.*, *unde concidit ci. Crevierii ab Heusingero prob.* ‖ 9. C. Mamilio] P: mamilio B manlio M. ‖ caereris P. ‖ idem] Ww eidem *Lipsius et sic vel* iidem *Drak.:* fidem PMB aedem ς. ‖ 12. per] *om.* B. ‖ prouintias B. ‖ dimissa PMB. ‖ ut] aut P *teste Alsch.* ‖ unae PMB. ‖ quattor P. ‖ 13. in Bruttiis,duasQ.Claudius] *om.* PMB. ‖ * salientinos P salentinos B. ‖ 14. ut in P *teste Alsch.* MB at in *ci. Drak.* ‖ XXXVII, 4. hostiis P *pr. corr.* ‖ ex] ς *Rhenanus*: ut ex PMB et ex *vel* et ut ex ς. ‖ 5. Frusinone natum infantem] *Alsch.. F. progr. l. p.* 15: infantem PMB frusinone infantem natum ς. ‖ 7. discerent] b: discederent PB. ‖ 8. ad *om.* PB. ‖ 14. constitit] M: cōstitet P consistet B constitit et ς *Rhenanus* ‖ intercesserunt PMB; *fort.* inter se iunctae (*vel* complexae) incesserunt Ww. ‖ XXXVIII, 1. anno P. ‖ 4. Alsiensis *post* Menturnensis *iterant* PB. ‖ 8. collegam . . . habere *vg.*: conlegam . . . haberet PC conlega . . . haberet B cum collega . . . haberet *Alsch.* ‖ 9. et ex] *vg.*: ex PB. ‖ 10. vicesimam *vg.:* XX P uiginti B. ‖ 11. roris PB. ‖ apud scipionem liuio B. ‖ M.] *teste Alsch. om.* P? ‖ (quidam) *I. H. Vossius* ‖ XXXVIIII, 1. Porcio] populo P. ‖ 3. exire in] exiret PB exire b. ‖ ut] *om.* M. ‖ uterque] *Aldus:* utrique PMB. ‖ 7. ducebat] M? ς: ducebant PB. ‖ 8. insociabiles] (M?) ς Bas. b: insociales PB. ‖ 9. urebatur Italia] *scripsi*: italia urebatur ς urebatur PMB. ‖ 10. haec P. ‖ 13. ipse P. ‖ ipse se solum ea oppugnatione (*sic hoc voc.* ς: *Lov.* 4) impediit *Rhenanus* ‖ inpedit PB. ‖ XXXX, 2. ut] urbit Pp. *om.* MB. ‖ 3.Trasumennum] * p: tarsumennum P.‖ 4. postea] *his vocc. repetitis priore loco* poste P. ‖ delesset multa, secunda . . . gesta *vel* delesset, multa secunda, . . . gesta, *Drak. in adn.* delesset multa, secundas . . . res *I. F. Gr. cf. Wiedemannum p.* 6 *sq.* ‖ 6. paucos dies castra] *om.* PB. ‖ 7. prouinciam PB. ‖ 8. manu] PB: manum *vg.* ‖ 10. salentinos P. ‖ in|posito P imposito B. ‖ 14. duo milia et quingenti] et PB; *num* ∞ *i. e.* mille? ‖ rem] *om.* PMB bellum ς (*Hav.*) ‖ XXXXI, 5. Hannibal elabi inde] W: hannibale (annibale M) inde PM hannibal inde Cp hannibalem inde M hannibal ire inde c Hannibal inde evadere ς Hannibal evadere inde *Otto p.* 89; *al. I. F. Gr.* Wl *I*, 22. ‖ 6. cohortis] *vel* cohortes (*sic* ς? *edd. vett.*) *I. Perizonius:* cohortibus PMB *rell. fere omnes* ‖ cohortibus additos quinque manipulos *I. F. Gr.; al.* Wl *l. l.* ‖ 7.

adgrediendi] ς? *Moguntini:* adgredi * PMB *rell. fere omnes* || 8. ipsis P ipsus *ci. I. F. Gr., at v. Drak.* || portisuere P. || XXXXII, 2. equester terror] *Salmasius:* equesterror P *teste Iac. Gr. Alsch.* MB. || 4. ni ad cohortium ac manipulorum decursum *I. F. Gr.* || ac manipulorum decursu] *Alsch.:* et manipulorum decursu ς *Drak.* ac manipulorum (M?) decursum Mp ac maniculorum decursum PCB ac maniculorum decurrēcium c. || 6. enim] *addubitabat* Wt. || 8. circa — victores] *cf.* Ww. *adn.; varias vv. dd. sententias v. ap. Drak. add. Wiedemannum l. l. p.* 7, *coll.* H *ann. phil.* 71, 193. || D. *i. e. vel* quingentos] *vel* quingenti (*v.* Ww *adn.*) P: *del.* p *om.* MB. || 10. astrorum P. || ostenderunt PB. || 14. uenusiam PMB. || 17. arcessiebat PMB arcessebat C. || XXXXIII, 1. medium hostem] Bς: mediostenm Pp medios hostes ς. || 2. sequontur P. || 3. inplicanter P. || 6. finibus per] finibeper PB finibus et per *Alsch.* || suos] uos P. || 8. edocet, et ut, quum *vel* edocet, et, quum *Dukerus* edocet, monet (monetque *Ber. m. pr.*), ut, quum ς. || 9. senatu] P: senatui p *vg.* || 10. praemissis item *I. H. Vossius l. l. p.* 278. || Praetutianum] *Moguntini:* praetulianum P praetutilianum MB. || (ut) vehiculorum *I. H. Vossius l. l.* || XXXXIIII, 1. quadriennio *Glareanus, et sic certe scribere debebat Livius* || audaxter P audacter B. || consules B. || 3. abiisse ς (*Lov.* 3) abisse *Rhenanus* || 4. (et) aut *I. H. Vossius* || 5. duo consules] dilocos P locos B * p. || 6. in Hispania annos] ς: annos in hispania ς in hispania PMB. || 8. sint] PB *I. H. Vossius:* sunt *vg.* || 9. cum ignoto eum] *Crevierius, Drak.:* cum ignoto cum P cum ignoto (eo *vel* eorum *add. singuli*) ς ignoto cum *vel* iam ignoto cum *I. F. Gr.* || in saltu] inaliu P in alio MB. || 10. praesidialiostiumhinora P praesidiali hostium inora B. || XXXXV, 1. ut detegi] uidet|egi P. || 5. gesta partae] *Aldus:* gestae parte P gesta (?) pares B. || 7. liberum Bς. || 8. iter, felix ς (*Pal.* 2. 3) *Rhenanus:* iterque felix P *teste Alsch.* iter felixque *vg.* (P *ex sil. Beck.*)? iter atque felix *ci. Alsch.* || matura] *vg.:* maturae P et matura *ci. Drak. et sic vel* maturaque *Alsch.* ac matura Ww. || . et damnarenturque B et dampnarenturque M et damnarentur m. || 11. absistere ab signis nec subsistere] Ww: ab signis absistere, nec subsistere *I. F. Gr.* (P *ex sil. Beck.*)? ab signis nec subsistere P *teste Gr. et Alsch.* B ab signis . (nec *add. pr.*) subsistere C ab signis subsistere ς ab signis absistere ς Bas. b Wl. *I*, 26 ab signis abire nec subsistere *ci.* Wt. || 12. recunctarenturque P necunctarenturque p ne cunctarentur quod B. || clam ingredi] ς: clam inaredi P *teste Alsch.* clam inare P *teste Beck.* M clamitare *Cant.* clam inane B clam intrare mς. || XXXXVI, 2. cortatio P coortatio P *pr. corr.* cohortatio B. || in] *om.* PB. || 3. et veteribus] M: ex ueteribus PB. || roborque PB. || 4. ad Fanum *Guillaume hist. des campagnes d'Annibal en Italie* 3, 76 *a* Ww *l. et refutatus* || et quingentos] quingentos ς ∞ (*i. e.* mille) quingentos *Heusingerus* || 5. sui] ς *ed. Mediol. a* 1505: suis PMB. || licinius PB *al.* || 6. cum] *om.* PB. || 7. paucos] paruos PMB. || 8. ope orare] operare PM opera Bm. || instetit M pr. B pr. || 9. deleri exercitum Hasdrubalis posse redirique] *Crevierius:* deleri exercitum Hasdrubalis posse redireque ς delerique exercitum Hasdrubalis posse, rediri ς (*Lov.* 5) delerique PCMb derelique B debellari posse redirique *I. F. Gr.* || 11. absentium praesentiumque] absentiumque B apsentiumque P *teste Alsch.* praesentiumque P *teste Crev.* M? || XXXXVII, 1. uidebat PB. || 2. suscitatus P sciscitatus B. || si quid] CMB siquit P: si qui c *vg.* || 3. et (ut) *Rhenanus* || 4. relata essent] ς: essent PMB essent relata *Alsch.* || neutri PMB. || 5. duos profecto consules esse] ς: *om.* PCMB ambo profecto consules esse W. || et] at *I. H. Vossius* || 9. intente adservati] *Rhenanus:* intente asserua ς (*Harl.*) inte adseruat PM iter adseruant B

intenti iter asseruant ς (*Ber.*) intente iter adservant *uel* itinera servant *I. F. Gr. pr. not. ed.* || 10. hasdruba P pr. || dum lux viam ostenderet, intentius] Ww: dum lux iam ostendentis MPB dum lux (dux *Lov.* 2) viam (iam *vel* viam iam *al.*) ostenderet ripa fluminis ς dum lux viam ostenderet, lentius *Alsch.* dein vix iam sustentantis Hw; *al. I. F. Gr.*, W *act. ant.* 1841, 857 *sq.* w *adn.* || (et) . . flexusque quasi orbem volvens . . processit W *act. l.* || (quum) *I. F. Gr.:* cum *vel* quum *libri* || cum orbem volvens Ww *adn.*; *al. Otto p.* 74 *sq.* || uolues B pr. || processit] Mς *I. F. Gr.:* processisset PBς processit . et *Rhenanus* || *lac. post* processisset, *vocc.* tamen non abstitit *vel* tamen ire pergit *vel simili modo explendam, statuit* Ww. || transiturus erat ς erat transiturus Wt; *totus h. l. nondum persanatus est* || XXXXVIII, 5. iis fidene P iis fide ne B. || 5 *sq.* credebatur se dextrū P credebatur sinistrū p credebatur . sinistrum B. || 6. dextrum] sinistrum M. || 10. ante signa romanos MB *et ante ras. ut vid.* p. antesignanos Romanos ς (*Lov.* 5) F. *progr. l. p.* 16. || 14. dextrum] *Glareanus:* sistrum P sinistrum, *sed* ni *spscr. iterum eras.* P *corr. pr.* sinistrum *vg.* || XXXXVIIII, 2. regendi spem vicissent] *Rhenanus:* regendis peruicissent PM regendis p uicissent (p *teste* F., *nonne* p?) B regendi spe uicissent ς (*Ox.* L, 1) regendi spem perdidissent *Kindscherus act. gymn.* 1853, 655 rectoris peruicissent *et* regentes peruicissent *singuli* ς regentis pervicissent *vel* regentis sprevissent *ci.* Ww. || 4. superstes . . . esset] *Rhenanus*: superstes (*sup. extr. voc. ras.*) . . . . esset esset (*punct. sup.* esset *post eras.*) Pp *teste Beck.* superesset . . . esset p *teste Alsch.* (*altero* esset *om.*) C (MB?) ς. || 8 *sq.* deleri: quin supersint aliqui] *Alsch.*: delerique supersint (*sic etiam* M) alii qui PC deleri qui (*sic* b) supersunt . alii qui b deleri qui supersint inquit (aliqui?) ς deleri, Quin supersint, inquit, aliqui *I. F. Gr.; mancus locus esse videtur* Wtw. || L, 5. supplices] PMB: suppliciis ς. || 9. praetoris (*pr. ed. Ven.*) latae] *ed. Ven. a.* 1498, *Rhenanus:* praetoris perlatae ς (*Lov.* 5) perlatae MBp perlataes P. || 10. inter inpotentes (*vel* impotentes) *vg.:* interponentis PB. || LI, 3. Philo] * *sic etiam* P. || Caecilius] ς (*Lov.* 1) *edd. vett.: om.* PMB. || 5. inde traducti] P *Rhenanus:* intraducti M hinc traducti m introducti Bς inde producti *Sigonius* || 8. C.] *Aldus:* a. *libri* || 9. deiis P. || 10. victoria movit, ut iam] ς: uictoriam P uictoria CB victoria mutavit, ut iam *Alsch.* victoria firmavit, ut iam W. || emendo, mutuum dando] ς: *om.* PCMB. || 11. ex his] PB: ex iis *vg.* (ex iis) *I. H. Vossius* || 13. sedibus] seditionib. P sedicionibus B.

Lib. XXVIII *in periocha* a Silano, et ab Scipionis legato L. *al. cf. Drak. ad c.* 28, 14, *Roellius* || debellavit] Bas. a: bellauit || a Tarracone] ab Carthagine *Liv. c.* 17, 12. || Masaesylorum *ex Liv. c.* 17, 4 *Delrius* || nova edidit] *Drak.:* nouae dedit || Gisia] Astapa *Liv.* 22, 2 *Moguntini* || I, 1. in Italiam] P *ex sil. Beck.?* ς *I. F. Gr.:* in Italia P *teste Alsch.* M; *cf. ad h. l.* Ww *adn.* || 2. sic] ς: signa P ς *cf.* Ww. || 3. ad] *Alsch.: om.* PCB in *vg.* || 4. magnum numerum] P *teste Alsch.* MB: magnum hominum numerum (P *ex sil. Beck.?*) ς. || 5. decem haud plus millibus *I. F. Gr.:* * decemiliauoplusmillibus P * decemilia seu plus p decem millibus seu plus M. || 6. angustia P pr. || inclusum *vel* inclusos *Dukerus* || 9. ad laevam] alleuam P. || II, 1. obsiti virgultis tegebant] *Kreyssigius cf. Sall. lib. III p.* 96: obsiti (*sic* M *Cant.* opsiti P; obsitis m obsita ς obsitos *Dukerus*) uirgultis tenebant *libri* obsita virgultis tegebant *Wiedemannus l. l. p.* 8, *at v.* H *ann. phil.* 71, 193. || 2. occultum *I. F. Gr.* || ut] *Alsch.: om.* PM interim ς ubi W. || 4. quatuor milia] $\overline{XL}$ M. || scutata] PM *cf. Fleckeisenum mus. phil.* 7, 280: scutati m *I. F. Gr.* || in subsidis] Ww in subsidiis ς *edd.:* insidis P insidiis M *Cant.* in insidiis m. || 5. egressus P *cf. Drak. adn.* || 6.

est cladis P est cladiis p. ‖ 8. ubi|dinique (u *et* di *eras. teste Beck.*; *num fuit* libidinique?) Pp. ‖ 13. quanta] quantum P quam *ci.* Ww. ‖ memoria bella P. ‖ 14. (eam) *I. H. Vossius* ‖ nauctus] Wt: nauctus B nactus P *vg.* ‖ 15. tum fore P. ‖ in boetica Pp; *vocc.* in Baetica *post* forte *collocat* ϛ *prob. Dukero; al. I. H. Vossius cf.* Ww *adn.* ‖ magis quam magis itineris P. ‖ III, 2. mille] (*i. e.* M) *add. Drak.*: *om.* PM et mille ϛ. ‖ 3. Massiensium *A. Rubenius* ‖ Hispanae] P *Aldus:* hispaniae B *cf.* Wtw. ‖ fructifer MB. ‖ 5. tris partis] Ww tres partes *vg.*: tris portis P tribus portis p. ‖ 7. et iam *al.* ‖ 8. etiam eo *al.* ‖ 10. intrasse P *pr.* intraret B *pr.* ‖ sine discrimine Poenus] ϛ: * sine dipoenus P siue poenus Mp *Cant.* ‖ 14. ceteras partis] ϛ (*Gaertn.*) ceteras partes ϛ: ceterā partis PM. ‖ 15. mille] *Alsch.*: con (co = ∞) P *del.* p *om.* M *Cant.* mille quingenti *Drak.* quoque trecenti ϛ. ‖ tradito oppido *I. H. Vossius* ‖ IIII, 2. Orongim] *Alsch.*: oroncim P orongin B *vg.* ‖ 3. hiemps P. ‖ 4. [et] L. *I. H. Vossius* ‖ et] cum ϛ (*Ox.* L, 1.) *Vossius* ‖ 7. tuto] PM: toto ϛ. ‖ conmeatus] p: cismeatus P. ‖ V, 1. reginae PM. ‖ 2. ut] *om.* P *teste Alsch.* ‖ 5. sed] sed et B. ‖ 7. ipsi ut PM ipsi sat *I. F. Gr.* ‖ * tracum p tharacum P. ‖ si quo] PB: si quod *vg.* ‖ regum P. ‖ 8. saltum ϛ (*Lov.* 4 *Ber.*)? *edd. vett.* ‖ 9. legiones P. ‖ res sineret] ϛ *Rhenanus:* res sinerent ϛ (*Ox.* L, 1) resideret PM res deret C res daret cm res se daret ϛ. ‖ 10. res, Peparethum] *I. F. Gr.*: tum Peparethum *Sigonius* res piraretlium P *teste Alsch.* respiraret limnum Mp *teste Alsch.* (res piparetlium P res piparetlimnum p *teste Beck.*); pepharetum P §. 16 peparheto §. 18. ‖ 11. regiis p. ‖ peltastis ϛ. ‖ 12. Agrianum] *ex Polyb. X, 42 Sigonius:* aenianum PM. ‖ scopyssam P *teste Alsch.* M (scopysam P *teste Beck. et* scotusam *certe c.* 7, 3.) ‖ 13 *sq.* eo *etc.* — magnis] ut eo .. venturum, magnis *Alsch.* ‖ 14. hunc — magnis] *vg.*: magnis PC magnis igitur Ww hunc conventum ut turbaret subito, magnis Wt; *num* tum magnis? ‖ 15. scotyssam P scotissam M. ‖ 16. phociden P. ‖ VI, 2. a mari] a mare PM (* *nam huc etiam v. l. ex* P *pertinet*) ‖ 5. portas PM portis ϛ. ‖ 7. Demetrium] ϛ *Rhenanus:* demetriacum * PMϛ. ‖ Phthiotidis] *Sabellicus:* * phtiotidis P. ‖ 9. praebere] *Drak.*: praebuere P *teste Alsch.* CB praebuerit ϛ. ‖ 10. deiciunt] se dejiciunt *vel* dejiciuntur *I. F. Gr.* ‖ monti P. ‖ 11. tam] iam P. ‖ fuerant PMB. ‖ 12. quo P. ‖ urbis Opuntiorum] ϛ *I. F. Gr.*: orbis et pontiorum PM urbis et pontiorum m. ‖ mille passuum] M. P. II *coll. Strab. VIIII p.* 425 *Cas. Wesselingius* MM passuum *Drak.* ‖ VII, 1. oraeoeditīminuerant P. ‖ minuerant M *Cant.* ‖ inpari maritumis] *Drak.* inpari maritimis ϛ: inpari tumuis P imparitumuis M *Cant.* ‖ per cunctationem re omissa] *Alsch.*: ita percunctatione omnissa P ita percunctatione omissa CMp re per cunctationem omissa ϛ res per cunctationem omissa ϛ? *edd. vett.* per cunctationem omnis res omissa Ww (*cf.* omnissis *pro* omissis P §. 10.) ‖ 3. *post* igitur Philippus *vocc.* cum — profectus *collocat Crevierius* ‖ compuliesset Pp. ‖ 5. classis] * sic P. ‖ eo se cepisset PM *pr. Cant.* ‖ 9. Thronium] *Glareanus, Sigonius, Palmerius*: toronen P *et sic et similiter infra; ab ipso Livio sic scriptum fuisse haud prorsus negaverim* ‖ (est profectus) *I. F. Gr.* ‖ 11. et *om.* ϛ (*Ox. N.*) *del. I. F. Gr.* 12. ad Opuntem Attalus decertarat] *Otto p.* 77 *sq.*: opuntem (opontem p) attalus decertat PM opuntem attalus ceperat ϛ. ‖ 13. Tithronon] ϛ (*Lov.* 5): uthronon P *test. Gr. Beck.* uturonon p *teste Beck.* suthronon P suturonon p *teste Alsch.* uthuronon M; *nonne* Tithronion? [*sic nunc Aem. Kuhnius mus. XV*, 25.] ‖ dori P. ‖ rriliediorumq. Pp. ‖ 15. dimissis, se] dimisse P dimissis M *Cant.* p. ‖ dimissis neque .. fuisse se, nec *Drak.* ‖ 16. Phliunta Pheneumque] *Sabellicus*: * phleiuntapheneumque P phleium tapheneumque M. ‖ 17. Heraeam] ϛ (*lib. Sig.*) *Sigonius*:

heraeum PM. ‖ audito (*sic* P *ex sil. Beck.?* audit *teste Alsch.*), ... Aegium (*Lov.* 5?) se *Rhenanus* ‖ conciliorum aetolorum P. ‖ 18. inde Oxeas] *Drak.* in Oxeas *Crevierius:* indeuaeas PCMB *Cant.* in Echinades *I. F. Gr.* ‖ si iretur] Ww: iretur P iretur et *vg.* ‖ corinthi P. ‖ VIII, 2. tempore] ς (*Lov.*4) *I. F. Gr.:* tempori PMς. ‖ 4. si modo] simo P si nemo p si non *ci.* Ww. ‖ 5. spe] ς: ope PM. ‖ 6. hereum P *rell. fere omnes* ‖ 7. antecyram P. ‖ 9. potidanias PM. ‖ 11. ab Cenchreis] *Iac. Gr.* a Cenchreis *Rhenanus:* ab Cenchris *vel* ab Centris *etc.* ς aboenotris P a boenotris M. ‖ 12. dehortatusque *I. F. Gr.* ‖ oppugnati — Opuntiorum] Ww, *quae et sensui apta sunt et probabilius certe lac. originem demonstrant:* in posterum ut eadem constantia permanerent in societate (in societate *om. al.*), si suam quam Oritanorum atque Opuntiorum ς ne oppugnati Opuntiorum *Alsch.* ne Opuntiorum *I. F. Gr.* oppugnatiorum PM oppugnatorum C opuntiorum *Cant.* ‖ 13. sociis] copiis P *teste Alsch.* MB. ‖ 14. ut Dardanis] ς *edd. vett.:* aut dicionis P ut (?) dicionis *Cant.* ut ditionis M ut Sintiis *Iac. Gr.* ut Maedis Ww. ‖ ferret PM. *Cant. cf. Kreyssigium Sall. hist. lib. III p.* 80. ‖ VIIII, 1. Maximi filius] ς (*Gud.*) *I. F. Gr.:* maximi p̄. (p. M) PM (Maximi) filius *du Rieu de gente Fab. p.* 360. ‖ 3. deduci *Cant.* ς (*unus Crev.*) ‖ 5. freques P pr. ‖ multitudini P. ‖ 6. sed contingere pro se quisque cupientes ς sed prensare pro se quisque cupientes *Alsch.* ‖ se] CB: *om.* P. ‖ capientes] *vel* tangentes *aut* rapientes *I. F. Gr.:* cupientes *libri* contingere cupientes *vel* osculari cupientes *ci.* Wt. ‖ 11 *sq.*] auxit. illum] auxilium P. ‖ 14. continendum] *vg.:* continendis P continendum in *Alsch.* continendum suis in *ci.* Ww. ‖ 15. itaque] *vg.:* que P quin *ci.* Wt. ‖ uno equo] unde quo PM *Cant.* ‖ parta eo . . spreta eo . . gloria] *Rhenanus:* partemea . . spreteo (spreto M *Cant.* p) . . gloriam PM *Cant.* propter (*vel* ob) partam eo . . spretam eo . . gloriam *ci.* Wt. ‖ 18. quam consulem] PM: quam in consulem ς. ‖ X, 1. habere B. ‖ 3. (9. 14.) Ti.] ς *Sigonius:* t. P *al.* ‖ Mamilius] ς *Sigonius:* manilius PM. ‖ 6. gestae P *teste Alsch.* C gesta . et ς. ‖ 8. brutti p. ‖ ambopusi P ambo pulsi M *Cant.* p. ‖ ut] ita ut *ci.* Ww. ‖ 9. m. amilius P q. m. aemilius p. ‖ 12. Mamilio ut] Mamilius *I. H. Vossius* ‖ praetor] *Pighius, Dukerus, Crevierius:* propr (*sic* P) *vel* propraetor *libri* ‖ 13. C. Mamilius] *Sigonius:* p. mamilius PM. ‖ 15. haberent M pr. ‖ 16. praebitis] (P *ex sil. Beck.?*) mς: praeditis P *teste Gr.* M traditis ς praetori traditis W *v. l. II*, 11. ‖ XI, 2. Matutae — Satri] *om.* P. ‖ 3. obortam] oportat PM apertam ς. ‖ 5. haberi *ci.* Ww. ‖ 6. cuius] uiis P uisa ς *om.* M. ‖ 7. uesta p uestam MB. ‖ 8. sine metu — minime] sine PC non c. ‖ minime] non *Alsch.* nec Wt. ‖ 11. manilio P. ‖ edixerunt] direxerunt P dixerunt *al.* ‖ 14. praeda sed m praedasset M praeda tantum, sed ς praeda modo, sed *ci.* Ww. ‖ tuta] ς: culta PM (ulta P *teste Gr.*) occulta ς alta *I. F. Gr.* ‖ evasere p: euasae P. ‖ 15. inde] *om.* PM *Cant.* ‖ XII, 1. vulnere ς: uoluntatere P uoluntate M *Cant.* p. ‖ lacessteterunt P lacesserunt CBp lacessiverunt W. ‖ 2. mirabiliore adversas quam secundas res tulerit virtute: et in *I. F. Gr.* ‖ fuerit] tulerit PM. ‖ 3. qui, quum et *Ascensius:* qui quum (*s.* cum) *vel* quum et *vel* qui et (*sic Otto p.* 73 *sq.*) *vel* quum ς et PM *Cant.* ‖ tam] cum (*vel* quum) *I. F. Gr., Otto* ‖ gereret et] *Alsch.:* gereret *libri* ‖ ciuile P. ‖ 4. quonam uno *I. F. Gr.* ‖ 5. deessent ς Bas. b. ‖ 6. cum] *om.* PM *Cant.* ‖ 8. vitio] ultro *I. F. Gr.* ‖ * *post* genti *sex fere lit. lac. in* P. ‖ per] par PM pr. ‖ 9 *sq.* de Hispania — . In Hispania res] ς: de hispania res PCM *Cant.* . In hispania res ς (*Lov.* 3) *Doujatius* . Hispaniae res *I. F. Gr.* ‖ 13. maximus clarissimusque] ς: maximusque PM *Cant.* maximus *I. F. Gr.* maximus qui *I. Perizonius* ‖ spe P. ‖ magonem Pp. ‖ XIII, 1. Culcham] P *et ex* sculcham *iterum mut.* p: sculcham M *Cant.* p pr. ‖ 5. quingenti equites]

scripsi (*non* mille equites *propter Pol. XI*, 20): et equites PM *Cant.* et quingenti equites ς et equites mille ς (*Hav.*) ‖ (progressus) *I. F. Gr.* progressos *Iac. Gr. maiorem distinctionem ante* castra *tollentes* ‖ peditum] *om.* PM *Cant. Iac. Gr.; coll. Pol. ne numerum quidem plene adscriptum esse ci.* Ww. ‖ 6. opportune ad id oppositum ς (*Ox.* D) opportuno ad id positu *vel* opportune oppositum *I. F. Gr.* ‖ 8. subirent] *quod fort. inter* iussi *et* plures et *excidit*, ς: *om.* PM *Cant. I. F. Gr.* ‖ 9. praeter] P *Alsch.*: propter *vg.* ‖ 10. aliquotiens per insequentis] *vel* aliquotiens insequentis *ci.* Ww. aliquotiens per sequentes *Drak.*: aliquotiensequentis P aliquotiens sequentes M numquam aliquot insequentes *etc.* ς. ‖ XIIII, 4. procul speciem] speciem procul visenti *Kreyssigius Sall. hist. lib. III, p.* 55. ‖ speciem] ς *Rhenanus:* speciem ui PM speciem uisu (uisui *et* usui *al.*) ς speciem sex *I. F. Gr.* ‖ 5. iam] am P. ‖ ita erat ut P. ‖ 6. animo advertit] PM: animaduertit ς animum advertit *I. F. Gr.* ‖ 7. curati] PM: curati et ς curate ς. ‖ 9. opinione destinatum *I. F. Gr.* ‖ 15. [ibi] extenderent *Alsch.* ‖ 19. discedere] W: discernere PC discurrere *vg.* ‖ ne aperirent] *om.* PC neque exponere *ci.* Ww. ‖ 20. aliis P. ‖ XV, 1. cum] iam *I. F. Gr.* ‖ Latino] *om.* P. ‖ 2. die vires] *om.* P. ‖ 5. nam] iam (tw) *vel* tum (w) *ci.* W. ‖ 6. integrae acies ς integra acie *ci.* Ww. ‖ 7. sensere rem] *ex 'optimis' I. F. Gr.*: senserem P sensere p *rell.* ‖ 9. proximum .. crederet *Kindscherus act. gymn.* 1853, 656. ‖ hoste M hostim ‖ cederet] PM *Modius:* caederet ς. ‖ 10. signa] si una P. ‖ deinde, ut] ς *Rhenanus:* deutinde Pp inde ut Mς. ‖ integra PM iterata *I. F. Gr.* ‖ 11. aberant P. ‖ cepissentque] PB: cepissetque *vg.* ‖ XVI, 3. itaque] PMB: idque ς. ‖ fecit] fuit *Alsch.* ‖ 8. accitis] Ww: accipitis Pacceptis p *vg.* ‖ 9. indita P *teste Alsch.* B. ‖ 12. eo] *om.* P. ‖ constantissima fide] *Dukerus, ut et ipse inveneram:* constantissimae fidei *libri* ‖ 13. fuga] PM: pars fuga ς. ‖ [alii] dissipati *ci.* Wt dissupati [alii] *ci.* Ww. ‖ 14. auspicio P.] ς? *Rhenanus:* auspicior. P auspicio Mς. ‖ P. Scipio] ς? *Rhenanus:* recipio P Scipio *etc.* ς. ‖ XVII, 3. consummatam] *cf. Büttnerum p.* 76 *sq.*: consummandam *Ruhnkenius ad Vell. Pat. II*, 29, 3. ‖ 4. praemoliendam .. rem conciliandosque] *I. F. Gr.*: praemolienda .. reconciliandosque PMB praemouenda .. reconciliandosque C praemoliendas .. res conciliandosque ς. ‖ 5. masaesyliorum P. ‖ 7. orationem P. ‖ 10. rex] ς *Rhenanus:* *om.* PM. ‖ 14. consectae duo P. ‖ huncuiquam P haud quoquam *A. Perizonius* ‖ 15. uela] ue P. ‖ 16. nec] ne P. ‖ ciere] Pς: dere M *Cant.* edere mς agere ς. ‖ XVIII, 3. haud priuatim P. ‖ 4. easdem] aedem P. ‖ 6. ingenio | exteritas P. ‖ 7. mirabiliorem(que) *Rhenanus* mirabiliorem qui *I. Perizonius* ‖ (virum) *Rhenanus* ‖ 8. illi uiri P illius viri *Alsch.* ‖ 10. duabus navibus] ς: duabus P *ex sil. Beck.* duobus P *teste Gr.* M *Cant.* ‖ XVIIII, 1. sicututa P. ‖ 4. ferme] p: ferre P. ‖ 6. claudendo portas] (P *ex sil. Beck.*) *Rhenanus:* claudendos portas P *test. Gr. Alsch.* M claudendis portis ς claudentes portas ς. ‖ 7 *sq.* expetendasseuenisse P expetendas euenisse Mp expetendas . et venisse *ci.* Wt. ‖ 8. in semet in ipsos sic P. ‖ fraudem] tradem P stragem P *tert.* ‖ militem uel in PM. ‖ 12. cremata] crebata P crabata p grauata M *Cant.* ‖ 16. ac] ς *Rhenanus:* ad PM. ‖ partum P *teste Alsch.* ‖ 18. instatum uicta P. ‖ XX, 1. eatatuenda Pp ea tantum tuenda *I. F. Gr.* ea tutanda *Drak.* ‖ qua] ς *Rhenanus:* sc. tr. (*vel* s. c. t. r.) quam (qua M? ς) PCMBς scalis moenia, qua ς (*Ber.*) *edd. vett.* scalis turrim, quam ς contra qua *Alsch.* ‖ 2. urbis] arcis *Crevierius* ‖ quae] PM *rell. fere omnes cf.* Wl *II*, 3: quia ς *Rhenanus* ‖ 4. sicube P. ‖ 6. ac] ad P. ‖ XXI, 2. quive venalem] *I. F. Gr.*: qui uenalem PM. ‖ 3. ad speciē P. ‖ 5. pacti ς (*Ber.*) *edd. vett. I. F. Gr.* ‖ 6. quam Idem] PM: quam (*al.* quem) Ibem ς *cf.* Ww *adn. Forbigerum man. geogr. ant.* 3, 69. quam

Lacibem (Lacibem *potius*, quam *om. Drak.*) *Doujatius* ‖ 9. subiiceretur ς *Rhenanus*: subigeretur PM. ‖ cum] eū P. ‖ rabis P. ‖ exercitu p *fort. recte*, exercitum P. ‖ 10. et *ante* provinciali *om.* ς (*Hav.*), *del. Dukerus* ‖ apparati] *vel* adparati W *cf.* l. *I*, 21: apparatu *vel* adparatu *libri* (adparatu) *Crevierius* ‖ XXII, 2. erat] *om.* PM *Cant.*; *tum* [fuerat] *post* semper *add.* Wt *praef.* ‖ 4. interfecerant *Rhenanus* ‖ 6. extrui P exstrui M *Cant. Iac. Gr.* ‖ coniici; *Iac. Gr.* ‖ 9. infami finienda] infiuienda PM finienda mς. ‖ in] id P. ‖ 11. exercitatio P. ‖ 12. quam ut] *etc. cf. Madvigium op. ac. p.* 491, *intpp. ad. Hor. sat. I*, 3, 120. ‖ hostes] *Iac. Gr.*: posset PM *Cant.* posse mς obsessi W *v.* l. *II*, 2; *om.* ς *edd. vett. fort. recte* ‖ audirent P. ‖ poterant P. ‖ armaturae P. ‖ 14. dein vetus] *sic* P *ex sil. Beck.* M: de inuectis P *teste Gr.* ‖ *vocc. a* primorum — auxiliarium inde *c.*37, 9. *h. l. om.*, *post* imperio *XXVIIII*, 1, 24. *inculcantur in* PB. ‖ 15. * cedere atque opstinatos P. ‖ XXIII, 1. hostium ira concitatorum ac .. dimicantium in armatos pugnantesque edebat *ci.* Wt. ‖ dimicantium in pugnantes (*vel* in pugnantesque) edebantur *I. F. Gr. pr. not. ed.* ‖ vis et impetus in (viros *addidi*) armatos pugnantisque edebant] *tamquam* '*incertissima*' *merito* Ww: pugnantisque edebant C (*et sic*, *ut vid.*, M) pugnantisque edebā PB iure belli in armatos repugnantesque edebantur ς *edd. vett. cf. Bött. p.* 68 in iratos pugnantesque edebant (edebantur Wt) *Alsch.* pugna visque edebat *I. F. Gr.* ‖ 2. inbellum P pr. ‖ semianimi P. ‖ 3. foedae rei] foederi Pp. ‖ 4. interfulgens ς. ‖ 6. (urbe) *Rhenanus* ‖ (praesidii) *Crevierius* ‖ [se] esse *I. H. Vossius* ‖ 8. expeditis — cum] *om.* PCMB. ‖ XXIIII, 3. pro spe] P: prope M prospere ς. ‖ lacelani PM. ‖ autem erant] et Ilergetes erant *Crevierius* autem erant et Ilergetes *Heusingerus* ‖ exscita P excitata Bas. a. ‖ suesitanū P. ‖ sedetannumque P *teste Alsch.* M. ‖ 6. eorum autem] PM: autem eorum *vg.* ‖ imperatoriis P. ‖ dubii allati sunt nuntii] ς (*Gronovii reg.*): dubii allati sunt PC dubii allati sunt rumores c dubii rumores (sermones *al.*) allati sunt *etc.* ς rumores dubii adlati sunt *Alsch.* dubia allata sunt ς (*Ox.* L, 1) dubie allatum sit ς (*Vict.*) dubii allati nuntii *vel* dubie allatumst *I. F. Gr.* ‖ 7. primo sermones] ς? *edd. vett.*: primones P primores CMBp *teste Alsch.* primo rumores *Salvinius*, *I. F. Gr.* ‖ 8. pacatum erant P. ‖ 9. disciplina] discrimina P discrimine M. ‖ 10. ea specie] *Freinshemius*: ea spe *libri* ea re W *v.* l. *II*, 10 ex parte *I. F. Gr.* ‖ ut (*sic* P *teste Gr.*) iura reddere (p; redde P) PpM ut iura redderent ς (*Ox.* L, 1) *I. F. Gr.* ‖ 11. sibi] m: si im P si CMp ipsi ς sibimet *I. F. Gr.* ‖ 13. itaque e] *Alsch.*: itaque P itaque ex *vg.* ‖ ad principiis seditionis P. ‖ atriumbrum P. ‖ 14. securesque] P *m. tert.*: sque P. ‖ 16. diripi] diri P adiri p. ‖ XXV, 3. qui lenirent seditionem missi] *scripsi*, *ut quodammodo lac. explerem*: venerunt qui ad mitigandos (*vel* explorandos) eos missi *ci.* Ww qui P *teste Beck.* (aqui *teste Gr.*) M missi *inter al. I. F. Gr.* ‖ qui ab ipso Scipione sunt missi ς qui ab ipso Scipione sunt missi superuenerunt ς ab ipso Scipione superuenerunt missi ς ab ipso Scipione missi sunt (*sic Cant.*; sunt missi *al.*) ς. ‖ 4. animo MB animos m. ‖ 5. enim] eum P. ‖ percunctates P. ‖ 6. exercitum] *sic* P *teste Alsch.* ‖ 7. reum benignite P rerum benignitate M *Cant.* ‖ rem publicam] ς *edd. vett.*: rei publicae (reip̄. P) PM *Cant. rell. fere omnes* ‖ 8. habet B. ‖ 9. missi ς ('*omnes Gall.*' *teste Gr.*) ‖ missi .. exactores .. fecere *I. F. Gr.* ‖ facere] Mς: fecere Pς. ‖ 10. positum *libri*, *pars edd. vett.* ‖ [per] partes *ci.* Ww. ‖ 11. quiescerebellantium Pp. ‖ 13. (consilia) *I. F. Gr.* ‖ 14. faciunda P foecunda *Dukerus* ‖ XXVI, 1. de is] P *teste Alsch.*: * de eis P *teste Beck.* ‖ 4. dierum] aeorum P eorum M *Cant.* ‖ 6. sopitos *om.* P. ‖ 9. euenissent P. ‖ curent ς curarent ς (*Hav.*) ‖ 11. (et) *I. H. Vossius* ‖ 14. robor et M robure P rubor et mς. ‖ XXVII, 2. adloquerer cre-

didi] * adidque reretur dedi Pp. || 3. oratio] *cf. Walchium p.* 204 *sq.* || ne quo] neque P. || 5. aut Lacetani] *PM: ac Lacetani *ci. Drak.* et Lacetani ς. || umbrium *vocc. aliquot iteratis bis* P ubruim M. || 8. nullos] PM *Cant.* ς: nullum locum tota prouincia nullos ς *fort. recte* || vita invisa esset] ς: vita esset invisa *Alsch.* uita esset sic PC *Cant.* uisa esset sic M uita esset tuta c. || 9 *sq.* est . non] * est (est *ap.* Ww.) uero P. || 10. statio P. || me vita] multa P. || 11. *fort.* sed [est] ... maris: || et] *ante* venti PM: ut *vel* sed ut *vel* si et *etc.* ς (et) *I. F. Gr.* sed *Crevierius; et erat cum de set vel* at *et ipse cogitarem: in ed. min. ne Crevierius quidem attulit* || venti et] p: ueniet P uenientes M. || 14. romanos P. || 16. insuetus P. || animalis P animantes *ci. I. F. Gr.* || XXVIII, 4. ducem] uicem P. || D.] *om.* PM. || 6. populum] PM: populum romanum ς *fort. recte* || 9. quattuor exercitus] PM: quatuor imperatores quatuor exercitus ς *fort. recte* || fudi] fusgi P pr. || Albius et Atrius] CB ς *Rhenanus*: albius et umbrius PM Calenus Albius et Umber Atrius *Alsch.* || 11. deis auctoribus] *Alsch.* diis auctoribus ς: * dies ductoribus Pp dis ductoribus Mς. || 12. Postumio] PCMς: Flaminio Paullo Graccho Postumio ς (C. *add.* W) Flaminio, Aemilio Paulo, Sempronio Graccho, Postumio, *Alsch.* || p. quintio PM. || nunc morbo] *om.* P. || 13. septimium PM. || 15. exercitus exercitui an] exercitusiā P. || contra patriam] ς: conpinxit patriam PM impia in patriam *I. F. Gr.* cum Poenis contra patriam *Cant.*(?) ς (*Hav.*) *I. F. Gr. pr. ed. not.* cum Poenis in patriam *ni f.* Ww *adn.* || XXVIIII, 1. iret] Mp: irat (irata *teste Gr.*) P. || 2. vos] *om.* PM *Cant.* at vos *Alsch. cf.* Ww *adn.* || dolor quaeve ira] *in quod et ipse incideram,* Ww: dolerae (dolere M *Cant.*) uitae ira P dolorē uitae ira C dolor quae ira ς dolor aut quae ira *I. F. Gr.* dolor, quae iusta ira *Iac. Gr.* || 4. si potest] est potest PM. || 5. quanta P. || me] a me *vel* (me) Wt. || me ea que PC meaque B. || pati aequum censetis] ς (*Pal.* 2 *al.*): *om.* PCM *Cant.* ς (*Alsch.* Wt.) || 8. infestitis P. || inimicius] ς: * inicius P *test. Gr. et Beck.* initius M iniquius *et* immitius ς. || 10. abscuta P. || XXX, 1. hispanos sollicitandos P (*test. Gr. Alsch.*) *al.* Hispanis sollicitandis *I. F. Gr.* || 4. per deditionem] PM: prodedicionem B per proditionem ς. || 6. ex portu ς e portu ς (*Lov.* 4)? Bas. b. || carpeiae PM. || 7. in] *om.* P. || 8. ademit] adiecit PM. || pugnae PM. || 9. et fugientem] PM: ut fugientem (P *teste Salmasio*) *Cant.* ς. || intortam] in portam PM *Cant.* in portum m. || 10. repetenti P. || 10 *sq.* circumagebatur . cum] circum P. || 11. (alterius) *I. H. Vossius p.* 279. || 12. trasmisisset p. || XXXI, 3. Mago, cum] magonū P. || 4. exhortentur M *Cant.* hortarentur ς. || 5. non] ne P. || 7. Sedetanum] c *vg.*: setanum PC Ausetanum *Alsch.* || peditum, equitum duobus milibus (MM w) et quingentis] W: equitum et quingentis PCM peditum, duobus millibus equitum et quingentis ς peditum duobus milibus et quingentis equitum *Alsch.* || XXXII, 1. fidei P. || solvendo (*sic* '*scripti*' *teste Gr.*) ... stipendio *I. F. Gr.* || estipendi Pp. || 6. ex Italia] *om.* ς (*Lov.* 3)?, *del. Aldus* || aut patruo P. || 6. (ex Italia)] *scripsi:* ex italia *libri* || 7. diducere P. || 9. ut] *om.* PM *Cant.* || ita] *om. Cant.* || 12. tam] iam PB. || XXXIII, 2. arte] W *v.* l. *II*, 2: ante PM *al.* autem ς ante ea Ww *adn.* || 3. texit] nexit P. || 5. levibus] legibus PM legionibus m. || telis] ue|lis (r *post* e *spscr. m. quart.*) P. || pede res geri coepta est; ancepsque pedestre] *et his similia* ς: pedestre PM *Cant.* ς pede pedestre ς pede acre *I. F. Gr.* pede acre (*vel* iustum) futurum pedestre Ww *adn.* || ni pς. || 6. infimae p. || clivi] leui P. || 7. pulsi] perculsi ς (*Lov.* 3)? *Rhenanus* || 8. valles] P *et sic Alsch.*: uallis *vg.* (*et sic* P *teste Alsch. secundum adnot. ms. Beckeri*) || 9. detrectata P. || 10. equidem PM. || nec se] *Rhenanus:* esse PM nec *vel* se *vel* se non ς nec seso Ww. || 11. ab *Alsch.*: ad P a p *vg.* ||

13. ab] (P *teste Gr.*) *I. F. Gr. Drak.*: ad PM a ς. || 13. acciperent ς acciperet Mς. || 14. duo] PMς: duo diversa ς *edd. vett.*, *Heusingerus* || 15. pedites equiti P pr. B. || eques pediti] P *tert.*: spediti P. || XXXIIII, 1. praeter ceteram] ς (*Ber.*) *edd. vett.*: praeteram (reliqua *spscr.* p) Pp praeter reliquam C *rell.* || 3. in adflictis (*vel* in afflictis) p *rell. fere omnes* || 7. dedissetP. || 8. suo atque] suumque P. || 9. *post* ceterum: se neque arma iis ademturum *add.* ς neque se obsides iis imperare Ww. || se libera is arma relinquere, solutos animos] ς (*Lov.* 3. 4) *nisi quod* is *addidi praeeunte Alsch. et sic fere* se libera arma relinquere solutosque metu animos *etc. rell.* ς: tiberim arma relinquere solutus enim os PM se libera iis arma relinquere solutosque timore animos *Alsch.* se iubere iis arma relinqui et soluto esse animo *ci.* Wt nec adimere arma; relinquere solutos animos: Ww. || 10. nec inermis sed (ab *sup. lin. add.* p) armato Pp. || poenas expetiturum: utramque fortunam] *vg.*: poenas P poenas expetiturum: utrumque Ww non inermis sed armatos hostes poenas daturos Ww *adn.* || 11. stipendium] praesidium PM residuum *I. F. Gr.* praesens stipendium *ci.* Ww. || 12. Silano Tarraconem remisso] *om.* PM *Cant. cf. Alsch.* || XXXV, 1. ac tam] ac tantum PM. || deui P pr. || 3. Poenum] *add.* W: Magonem ς (*Lov.* 5)? *Moguntini*, *om. rell.* || proximos] proanimos P primos CB *Cant.* * p pro animis *Alsch.* || paterentur C. || 4. tris] Ww: * p̄. r̄. is (t *sup.* p̄. P *quart.*) P tres *vg.* || ab] ad P. || qui cum iussu erat P qui cum iussum erat M. || addueret P. || et aetas] ei aetas P. || 8. fratris filio] sororis filio *Glareanus*, *Heusingerus cf. Iac. Gr. ad lib. XXVII*, 19, 9, Ww. || 10. genitus] P *quart.*: generis P. || XXXVI, 2. coniungere P pr. || se] *om.* PMB *cf.* Ww *adn.* || neo P ne MBp. || 5. indiu P diu MBp. || 8. nauali ς (*Harl.*, *Ber.*) *cf.* Ww *adn.* || 9. persequentur P. || 11. ne in] dein P. || 12. qui auperent (aupeterent p) aut inuitarent P. || 13. armorum] ς *Rhenanus*: armatorum P *teste Gr. Bal.* || XXXVII, 1. inde] * P *cum rell.* || classe] *om. Cant.* ς, *edd. vg. cf.* Wt. *praef.* || Cimbios] PM: cimbros p *cf. Drak.* || (classe)] *scripsi*: classe *libri* || 2. abs conscendentibus] *I. F. Gr.*: abscondentibus P ab conscendentibus ς. || sufetes] *ed. princ.*: superstes PM *Cant.* || 3 *sq.* traiecit. itaque] precitaque P precipitat p precipitate *et* precipitata ς. || 4. *vocc.* classis bona cum pace *extant in* P (*rell.*) || 6. quicquam P. || alias *I. F. Gr.* || 9. locant] *om.* P *teste Alsch.* CMB *Cant.* || XXXVIII, 1. provincia] p *vg.*: proprouincia P pro prouintia C propretorib; c propraetoribus provincia *Alsch.* proconsulibus provincia Ww. || 3. nemini P. || in iis] initis M. || terroris P pr. terroribus M. || 5. pondo] *om.* PM. || trecentum PM. || quadraginta] (P *teste Gr.*) Mς: quadringēta P. || 8. et domum] ei domu P *pr. corr.* idomu P domum M. || bubos PM bubus *Drak.* || 9. spondebantque animis] ς: spondebantque animi PM despondebantque animis (*al.* animi) ς. || 10. uti] *Alsch.*: ut ııı Pp ut *vg.* || 11. Cn. Octavius et ex privatis] *Alsch.*: *om.* PMς et Cn. Octavius et ex privatis ς. || 12. l. licinius P. || XXXVIIII, 2. ut nos] nos P. || 3. velut ad] uelut P. || 6. cornelii P *ante ras.* || 8. Turdulis] *I. F. Gr.*: turdilis P *teste Beck.* ς turoilis P *teste Gr.* M. || 9. sperato P. || 11. nobis] * p *vg.*: nobilis P. || 12. tam] *cf.* Wl *II*, 3: iam (ς?) *I. F. Gr.* (tam) *Crevierius* || iucundum *altera ci. Crevierii* || 13. saguntinos P pr. || populosque P *teste Alsch.* || 14. atque in italia Bς. || uti] *Alsch.*: ut in P ut *vg.* || ultimus finis ς (*Spir.*) *Rhenanus* ultima finis ς (*cod. Sig.*) || arinamis Pp. || 16. uidetur] ς Bas. b: uideretur * P *test. Gr. et Beck.* (*v. etiam* Ww *adn.*) M. || nobis] uobis P. || 19. muneris dari] PM: muneris ergo in singulos dari *vel* muneris ergo in singulos *etc.* ς. || 20. in senatum introductae] *om.* PM *Cant.*, *del. I. F. Gr.* || auditae ς (*Lov.* 3. 5) *I. F. Gr.* || 22. de republica de] deferre P deferde p. || XXXX, 2.

acturum] PB: et acturum *vg.* ‖ 5. qui de] quippe *Walchius p.* 42 *sq.*, *at v. Büttnerum p.* 77 *sq.* Wl *I*, 15 *sq.* ‖ modo] *om.* ς, *edd. vett. prob. Rhenano* (Wl *I*, 16.) ‖ 7. appellant Pς. ‖ dum ne] dumme * PM. ‖ 8. consulis] eos P. ‖ 9. consularibus P. ‖ fastidius eius P. ‖ quae] quem P. ‖ 10. uiribus adhuc B. ‖ inspectante me PM. ‖ quod] quo P. ‖ 12. aemulatione PM aemulationes ς Bas. b. ‖ 13. negata] negotia P. ‖ XXXXI, 1. ne tuam (*sic* Cb; neuam PB.) quidem gloriam] *vel sic cum libris vel* ne tua quidem in gloria *I. F. Gr.* ‖ bono publico praeponam] ς (*Berol. Gaertn.; al.?*): *om.* P *relicta lacuna*, CMB *I. F. Gr.* pluris faciam *Alsch.* ‖ 2. feceres P. ‖ 3. * incolum (i *add. quart.*) exercitum Pp. ‖ italiae P. ‖ 5. eryci P *al.* ‖ 8. circuitus p. ‖ parati PM. ‖ 9. quam] *om.* P. ‖ 10. novis consulibus] ς (*Lov.* 3)? *Rhenanus:* nobis consulibus Pς nobis consuli Mς uobis consulibus ς (*Lov.* 4) *Glareanus* ‖ 11. nam nunc] * nam num P. ‖ 12. quid] *sic ex sil. Beck.* P: *om.* P *teste Sallierio.* ‖ 15. per quod aliquod P. ‖ fecerant] ς: fecerint PM fecerim B fecerunt ς. ‖ 16. deficiet Bς. ‖ XXXXII, 3. praeter] per P *test. Gr. Alsch.* M. ‖ Emporias] ς? *Moguntini:* emporis P *et vel sic vel* emporiis *rell. fere omnes* ‖ adappulisti P. ‖ 4 *sq.* ipsa det dux P pr. ‖ 5. par] pars PC par, et *Alsch.* ‖ 6. non consistendi — procedendi] ς: non procedendi PCM non procedendi copia *Cant.* non consistendi non procedendi copia *Alsch.* ‖ 11. prosequitur PB. ‖ 14. quem tu] *om.* P *teste Alsch.* B. ‖ exclusurus P es clausurus *vg.* ‖ 15. fortunae delegare] *I. F. Gr.:* fortune delegare P *teste Beck.* fortunae legare P *teste Gr.* M. ‖ 16. qui] qui te P. ‖ traiciendi in Africam] *om.* PM. ‖ 17. sive hic] P *tert.:* siue P. ‖ 18. Africa] *om.* P *teste Alsch.* B. ‖ 19. tum parentis uti consilio P. ‖ 20. occurrebat P. ‖ * italia ut relinquere italiam P. ‖ 22. P. Cornelium P. C. ς, patres conscripti, P. Cornelium *Alsch.* ‖ custodiam ubis (* nobis p) atque in italiae Pp. ‖ XXXXIII, 1. inueterata ς. ‖ adolescentiae Mς adolescentia mς adolescentis ς. ‖ 4. quoque *ante* niti] PCM *Drak.:* quo me quoque ς quo et me *I. F. Gr.* quoque me *ci. a Drak. repudiata* ‖ 5. perfunctum honoribus et ς? *Sigonius* ‖ 6. certum habeo certum ut PM. ‖ comparent] P: comparet Bp. ‖ 7. venia] *om.* P. ‖ 8. neu] nec Bς. ‖ 11. nemo profiteri nomen ausus ς *cf.* Wt. ‖ 14. carthaginiense P. ‖ facilest fusos P. ‖ tot] et P. ‖ 18.] isto p *vg.:* istota P isto tu *I. F. Gr.* ‖ quinquaginta *I. Perizonius* ‖ XXXXIIII, 1. *post* opus est? *vocc.* maius praesentiusue ullum exemplum esse quam Hannibal potest? *add.* ς (*om.* PCMB *Cant.*) ‖ 2. quam proculanti P pr. ‖ 3. exgressus P. ‖ 4. italiadse P pr. ‖ ad se deficerent gentes] *scripsi:* ad se deficerent (deficerunt p) PM ad se deficerent populi Ww populi ad se deficerent *Cant.*? populi ad se deficerent quot defecerunt *vel* populi ad se deficerent. defecerunt *etc.* ς. ‖ 7. fidei ita perfidia ita innitar (e) Pp fidei ita provide innitar *ci. I. F. Gr.* ‖ 11. et pagine P. ‖ 12. defendendum P *ante corr. pr.* ‖ 13. nunc de, *om.* cum, P *teste Alsch.* ‖ 15. potius] potius quam P. ‖ uersātur P. ‖ 16. pertinet P. ‖ 18. ulla] PM *Cant.:* nulla ς *cf. Kreyssigium lib. XXXIII, p.* 130. ‖ (alia) *I. H. Vossius* ‖ XXXXV, 2. Q.] *om.* P. ‖ quater et censor fuerat ς. ‖ 5. mihi de eo non dicendo PM. ‖ etsi] *I. F. Gr.:* est PM si ς. ‖ 6. loco senator rogatus ς. ‖ 7. si consulatu uide P. ‖ fieri] *Cant.* ς: fieri ferri P *ex schedis Alsch.* ferri PCB *sec. Alsch. ed.* M. ‖ placeat PCB. ‖ recusauit PM recusarit *Crevierius* recusaverit *ci.* Ww. ‖ 8. decretae] mς: creditae PM. ‖ 9. L. Veturius aut Q. Caecilius] *addidi; de vv. dd. lect. cf. Drak. et* Ww *adn.* ‖ Caecilius sortirentur] *sic* P. ‖ 12. ac Q.] ς (*Harl.*) *Drak.:* acque P *pr. corr.* atque PM. ‖ 14. ut] ui PM. ‖ quosque *I. H. Vossius* ‖ 15. populonenses PM. ‖ inceramenta ς armamenta *edd. vett.* ferramenta ς (*Ox.* L, 1) *H. I. Hellerus phil. XII*, 697. ‖ 19. Pae-

ligni] Ww: peligni P *ex sil. Beck.*, *vg.* || 21. quam] cum P *teste Alsch.* M. || XXXXVI, 3. (ut)] *ed. Paris. a.* 1573, *I. F. Gr.* || praefuisset] P *ex sil. Beck.* Mcς: praefuisse P *teste Alsch.* C praefuisset praeesset *ci. Alsch.* praefuisset legionibus iis praeesset ς. || 4. a] *om.* PM. || 6. urb. P. || 8. *maritū-am P. || 12. ea causa litteris] *scripsi:* ea res literis *Rhenanus* ea litteris res *Alsch.* ea litteris *vel* ea literis *libri; fort.* causa litteris || hasdrubali P. || 13. imperio cui uideretur dato] ς (*Lov.* 3. 4) *I. F. Gr.:* cui uideretur imperio dato ς (*Lov.* 5) cui imperio uideretur dato *rell.* || cui ipsi uideretur *ci.* Ww. || 14. onerarias .. praeerat, captas, Coelius ... perportantes, tradit ς (*Oxx. duo*) *I. F. Gr.* || Cn.] c. P *plerique.* || captae . captas] *scripsi:* captas eas P *teste Alsch.* CB captaes eas P *teste Beck.* captae sunt . eas ς (*Lov.* 2) *Alsch.* captae . eas ς *et edd. vg.*; *fort.* captae . captas eas || Ligurumque montanorum Wt. || et [. .] Montanorum *ci.* Ww *v. adn.* || portantes ς: porportantis P perportantis CB*p portantis isse Ww.

Lib. XXVIIII *in periocha* Laelius] caecilius *Naz.* ς. || Albingauni in] *O. Iahnius:* abigauni in *Naz.* in Albingaunis *Crevierius* || conduceret] duceret ς doceret *Naz.* ς. || amicitiae *Naz.* ς. || Claudius Livio] claudio *Naz.* || I, 6. sibi iam] mς: si iam PCM se iam ς. || 7. prosus] *sic* P. || 11. multisque proeliis rempublicam] ς: *om.* PM. || 13. credebanttuetiam Pp. || parvum] reum M. || 18. adiuuarunt P *teste Alsch.* B. || 21. romaniaromani Pp. || habeant] W: habebant PMB haberent ς. || 22. occansionem P. || 23. utrique P. || 26. in Ceretanum *ci. Alsch.* || II, 1. , prima *Rhenanus* principio *I. F. Gr.* || 2. et] *om.* PM. || exercitus P *teste Alsch.* M. || tam quam W. || pervenere . et Ww: perueneret P peruenere *vg.* || 3. * haut] *sic* P. || 4. procul] prosua P. || 5. fecerunt ς (*Lov.* 4) *I. F. Gr.* || 8. acie vias] ς (*cod. Rhen.*) *Rhenanus:* acies uias *et* aciem uias ς acie ui P *teste Beck.* acies ui P *teste Alsch.* M. || 9. pugnaverat] *Rubenius:* rogaerat P prona erat M *Cant.* pς locata erat ς *Rhenanus* locata prona erat ς. || 12. turbant] Ww: turbauit P turbarunt *vg.* || 13. invadant] ς: *om.* PM sternant Ww; *al. I. F. Gr.* (*Alsch.*, *Otto p.* 88) Wt. || 14. tam] tamen P. || 17. MDCCC Pp. || sociorum PM. || III, 1. consilium PB. || 3. si minus] Mp: simus P sin minus ς Bas. b. || se] si P. || 9. ne quod P. || 11. carthaginisuri P carthaginisuuri *teste Alsch.* p. || 12. * frequentioreq. P. || subolescentum P *pr. corr.* M subulescentum P *ante corr.* || 13. in agris] *om.* P. || Afris] agris P. || 14. reges, ς (*cod. Rhen.*), *Rhenanus* || IIII, 2. ac mittere] amittere P. || 3. summae] P: summam pς summa *et* summi ς. || molum P pr. || 5. suos] P *quart. al.* (M?) Wl *II*, 3 *cf.* t *praef.*: duos Bς uos P. || in] *om.* P. || 6. septem et P *teste Alsch.* || 7. carthagini P pr. *teste Alsch.* ς (*Harl.*) || 8. tum] tam P. || iam exercitum] M: exercitum iām P. || 8. incertum haerere] *I. F. Gr.*: incertum habere PCMB certum habere ς (*Lov.* 5); *excidisse aliquid censet* Ww. || 9. et stimularet] *Alsch.*: etimularet P estimularet P *tert.* stimularet ς (*Pal.* 3) ac stimularet *vg.* || a scipione P. || V, 3. et Ligurum] *om.* P. || 5. *posterius* duobus *om.* P. || 6. voluntatem] uolum P. || 8. a Galliae populis *I. F. Gr.* || VI, 1. et Scipione] ut scipionis P. || 2. (rei) *I. F. Gr.* || ex minima (re) *vel* ex minimo (re) *I. Perizonius* || 3. hostium agros] hostium ς; *fort.* hosticum *I. F. Gr.* || 4. * locresses P. || 8. que] *om.* ς. || quae] *om.* P *teste Alsch.* Mς. || 10. editam] ς (*cod. Rhen.*) *Rhenanus:* deditam PM. || 12. certior res] (P *ex sil. Beck.*) *Rhenanus:* certiores P *teste Alsch.*, *plerique* || 13. *varie h. l. temptavit I. F. Gr.* || 14. plena] *om.* Mς. || iam] nam Pp. || 15. habebantur PB habebant ut *Alsch.* || cottidie P. || VII, 2. ne praesidium (M?) ς. || *ante* naves (* nalles P nabes p) *numerus fort. excidit* Ww. || commisit ς (*Hav.*) *et vel sic vel* transmisit *Sigonius* demisit *Otto p.* 60. || 3. a Buloto] PCMB: a butroto *etc.* ς ab Alece *I. F. Gr.* ab Crotalo *ci. Alsch.* || 5. circumequitat] M: circumequi-

tibat (circumequitatibat *teste Alsch. ap.* Ww) P *pr. corr.* || 6. proximos P. || absterritus *ci. I. F. Gr.* || 7. diei M dici P. in || 8. oppugnationib. emparatis Pp. || VIII, 1. locresses P. || 7. plenius P. || 8. potentiores * PM. || * inpsorum Pp. || 10. asportabat extulerat PM absportabat, extulerant *Alsch.* || 11. hoste PM. || VIIII, 2. metieno P *teste Alsch.* || 5. militemque implorabant] *I. F. Gr.*: militumque implorabant P *test. Gr. Alsch.* M militumque fidem implorabant ς *Rhenanus* militumque implorabant auxilium mς. || 7. tum ς. || 10. posse nisi qui atrocitatem] *om.* P (B? *cf.* Ww *adn.*) || suppliciis] *om.* Mς s Pp. || 11. conquirendas P. || 12. et qui ς. || tunc abiba P. || X, 1. p̄. licinio cos. P a P. Licinio consule ς *Sigonius* || adflictari ς *Dukerus* adtentari *I. F. Gr.* || 3. sua duceret] suaderet P sua daret p. || 4. tempore recens] (P *teste Gr.*) *ed. Feyerabend. a.* 1578: temporegens PM tempore ingens mς tempore repens ς. || 5. a Pessinunte (Pesinunte *Rhen.*) Romam] ς *Rhenanus:* pissinunte (*teste Alsch.;* a pissinunte *teste Beck.*) romanam, *ad init. spscr.* asc****g (?) *pr.*, P pissinum ero manam B a (?) pisinume romanam p. || auecta '*optimi*' *teste I. F. Gr.* || 6. sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse et *I. F. Gr.* || Apolloni] P *cf. Ritschelium mus. phil. XII*, 109. 476 *sq.* || exta] ς: *om.* Pς. || edictum P. || 8. fatis, ominibus] P *ex sil. Beck. I. F. Gr.:* fatis (factis *cod. Rhen.*) omnibus *rell.* faustis ominibus *Rhenanus* || cogitare] cogitare atque agitare ς agitare *I. F. Gr. pr. not. ed.* || XI, 2. tunc iam] tunicam P *teste Alsch.* || cum] M: *om.* P *teste Alsch. ap.* Ww B. || coeptum P. || 3. M *ante* Caecilium *om.* PMς. || Metellum — Sulpicium] *om.* PMς, Galbam *post* aedilicium (aedilitium *al.*) *iterant* PM, *del.* p. || quaestores PMς. || 7. *vocc.* in Phrygiam *post* Pergamum *transpositurus est Iac. Gr.* || 11. Ti.] *Sigonius et sic libri c.* 13, 2; 5: *om.* PMς t. ς. || 13. Ti.] *Sigonius:* t. P *al.* || Pennus] *Sigonius:* penus P *vg.* || M.] *om.* PM *rell. fere omnes* || XII, 2. cum dem militibus Pp. || peditum — equitibus] *om.* PMς. || 4. eo se] eos PCM. || *post* verterant: Romani ab Aetolorum, quo missi erant, *add.* ς *fort. recte.; om.* PCMς *I. F. Gr. Alsch.* Wt *praef.* || auxilia] ς *I. F. Gr.:* auxilio PCM *rell. fere omnes* Aetolis *ci.* Wt. || 5. maior [oreretur] in *Alsch.* || populisque — itineribus] ς: *om.* PCMBς (*Alsch.*) esset ς. || ad] et ad *I. F. Gr., at v. Madvigium ad Cic. de fin. p.* 730. || 7. et] ς *Rhenanus*: *om.* PMς. || 8. epiroe P. || 11. Phoenice] Bas. a: poenice P Penice *vg.* || est] *om.* P *teste Alsch.* || Aeropo] (P *teste Gr.*) *I. F. Gr.*: afropo PM. || praetore PM. || 13. *posterius* ut *om.* ς *I. F. Gr.* || Macedoni accederet] *I. F. Gr.*: macedoniae cederet Pς Macedoniae accederet *Alsch.* || 14. prusiaa (* *non* prusiaa P. || Boeotii — Epirotae] baeoepiro te (tae *teste Beck.* P) PC beo epirote M. || messe PM. || 15. iuberet] *om.* P. || XIII, 1. consulibus] *om.* P. || ut] et ς (*Gaertn.*) et ut *Dukerus, Drak.* || 2. urb. P. || 6. decreta et quintius P decretae et quintius Mp. || 7. duos promitti placeret PM. || XIIII, 1. praescirent ς praescriberent PM. || debellatum ς (*Ber. m. pr.*), *edd. vett.* || ire PM. || 2. nuntianda ad crescenda P. || 3. stellae] Bς: stelle C steliae PM *Cant.* Setiae *Rhenanus* || 5. recens] reges PM regis m. || 8. bonorum] *I. F. Gr.:* bonum Pς *om.* ς bonum et ς (*Hafn.*) || 9. tradiderim ς traditorem B. || 10. ferendam] m: ferendam cum M ferēda cum P. || 12. clamorem ad P *teste Alsch.* B. || 13. deinde] PM *plerique:* deinceps ς *Bas.* a. || 14. idus] Nonas (*vel* Non.) *Pighius, Neapolis, at cf. Manutium ap. Drak.* || XV, 4. obliteratae — est] ς: obliterata est quam ira irritata ς (*Ber. Gaertn.*) obliteratae est ς (*Hav.*) obliterata est PM. || 5. Cora] *scripsi ob lit.* co *lib. XXVII*, 9, 7 *in* PMB *servatas:* *om.* P Sora *vg.* || 8. retinere] m *cf.* Wt *praef.*: retinerent PM retineri ς. || 12. simmoplum Pp. || XVI, 1. tandem maemoequum P. || 2. inopia aerari] Ww inopia aerarii ς *Alsch.:* inopiae aerarii ς inopi (?) aerariae

teste Beck. inopia aeriae *teste Alsch.* inopia aerariae *teste Gr.* P inopiae aerariae MB inopi aerario Bas. b. ‖ 3. terti P. ‖ 5. inuitauit PM. ‖ 7. locreses P pr. ‖ plenio P. ‖ XVII, 2. quippe si et] quippets P quippe si Mp. ‖ 3. esse duarum] sed aurum P. ‖ gratiam P. ‖ 4. ut] et P. ‖ [et] omnium *Alsch.* ‖ (est) *Rhenanus* ‖ testigatur P; *fort.* teste agatur *Rhenanus* teste res agatur *ci.* Wt. ‖ tamen ea quae passi sumus] *om.* PM. ‖ 5. esse; sed] essed P. ‖ 8. tanto] ς? *I.F.Gr.*: manto PM multo mς. ‖ 9. * praemur P mi *sup.* mur *add.* p. ‖ 10. eodem ire relictum P. ‖ 14. uostros P pr. ‖ 15. virgines, ingenuos] ς (*Lov.* 4) *Rhenanus:* fuit uirgines incensuos PM ingenuos ς (*Harl.*) fit vis in ingenuos *Otto p.* 86 *sqq.* fiunt in virgines ingenuas, *tum* raptus ς *edd. vett.; de rell. cf. Drak.* ‖ 16. apsportantur P. ‖ 19. armis] amissis P. ‖ 20. cives ς: uuis P ui p *om.* MB. ‖ XVIII, 1. animos Pς animo ς. ‖ 7. numini M. ‖ numinisaeconferta P. ‖ maioribus] *om.* P. ‖ 9. per, vos, fidem vestram *I.F.Gr.* ‖ conscripsi P pr. ‖ priusquam — rei] *nisi quod* quidquam *exhibent* ς: priusquam eo PCMB priusquam eorum scelus (*vel* eorum scelera *vel* eos Wt) expiaritis ne quid usquam W obsistite priusquam quidquam *Alsch.* ne quam rem *I.F.Gr.* ‖ 10. in ducibus] audacibus P. ‖ cesserat P. ‖ plenius P. ‖ cum] *om.* P. ‖ 11. occansionem P pr. ‖ 12. contractos PM pr. contractatos ς. ‖ 14. legatus] *om.* ς (*Vict.*) *del. I. F. Gr.* ‖ cruciatos trucidando *I. F. Gr.* cruciatos trucidandos ς (*Gaertn.*) ‖ 15. nec ante] *om.* PC non c nec *Alsch.* ‖ eo P. ‖ furiis [prius]quam *Alsch.* ‖ pecunia in] in pecunia si P *teste Alsch.* B (pecunia si P *teste Beck.*) in pecunia sit C. ‖ 17. ad aliquantum ς. ‖ 19. ut indicta] ς (*Harl.*) *Rhenanus:* uindicta PM. ‖ XVIIII, 1. esse et] ς: esset P esse Mp. ‖ 2. cognita causa tribunos] *om.* PM; *fort.* disceptaverit et cognita causa tribunos Ww. ‖ relinquerit P. ‖ 3. e templo *Rhenanus* ex templo ς. ‖ 4. propter] Mς: proter P prope per *etc.* ς per *Rhenanus* ‖ indulgeri P. ‖ 5. publicarei Pp. ‖ 6. populum Romanum ς. ‖ 7. liberos] *om.* P. ‖ quaeque] quae P. ‖ 9. quiqui] P: qui p *rell.* ‖ 13. omnem licentia corruptum omnem Pp. ‖ *fort.* Locris [sit] Ww. ‖ metuendus p *rell.* ‖ XX, 2. delegerit] ς (*Lov.* 3 *Hav.*): delegarit P *rell.* ‖ bello] *om.* P. ‖ 3. eum] *om.* PM. ‖ 6. * atq. aedilem cum P, *ni Beckerus ad* §. 4. *oculis aberrarit* ‖ 8. ad exercitum] mς: de exercitum P de exercitu M. ‖ 9. actum] factum PM. ‖ esset aut (aut *etiam* M pr.) conpararent P est ut conpararent inter se aut sorte legerent ς est, ut sortirentur inter se aut conpararent *ci.* Ww. ‖ 10. ad concilium PM. ‖ relatum est] *Alsch.:* relatum et PCB relatum ς. ‖ elata] ς: *om.* PM *cum plerisque* ς. ‖ 11. traiecisset et prendere P *teste Gr.* traiecisset, adprehendere *I. F. Gr.* ‖ reducere *ci. I. H. Vossius* ‖ locrensire P. ‖ XXI, 1. attinet] Bς: attineat P adtineat Mς. ‖ 4. quaeque apud Pleminium quaeque] ς: quaeque PMς quaequae C *Alsch.* ‖ cum ea quam] *vg.*: *om.* PC et quam *Alsch.* ‖ reposuerunt] Cp *vg.*: repositierint (reposiuerunt *archet.*: *Alsch.*) P. ‖ 5. secum] non suum *I.F.Gr.* quid secum *Alsch.* si quid secum Wt. ‖ quod suum non esset] *om.* PCM (*I. F. Gr. Alsch.* Wt); *fort.* Locrensium quod esset Ww. ‖ compararet PM. ‖ vindicaret] *I. F. Gr.*: unde P unde. M indicaret *Alsch.* repeteret ς. ‖ 6. corpora] *om.* PCM. ‖ 7. aliumve] ς: aliumque aliumue PM aliumve quem *Rhenanus.* ‖ 13. sunt, ut] ς: *om.* PM ς ut ς. ‖ XXII, 3. horrea — apparatum] ς: horratum P. ‖ aliumque belli apparatum] *om.* Mς (*num* = P?) ‖ 4. singularum universarumque] ς: singularumque PMς singularum mς singularum quoque *I. F. Gr.* ‖ 5. facere] M *I. F. Gr.*: faceret PBς facerent ς. ‖ 8. favorem] ς (*Ox.* L, 1; faborem *cod. Rhen.*), *Rhenanus:* fatiorem P faciliorem p facillionis M. ‖ 10. Licinus] *A. Augustinus*, *Perizonius:* licinius * P *rell.* (*om. Lov.* 5.) ‖ fringendi P pr. effrin-

gendi Ww. || 11. fecerunt] PBς: effecerunt ς. || XXIII, 1. geruntur] mς: gerentur PM gererentur ς. || 2. crediderant ς *Dukerus*, *at v. Walchium p.* 73. || 3. hospitiō P (* ō *in* ū *mutatum dicit* Ww.) || incohata] *sic* P *teste I. F. Gr.* || XXIIII, 2. scipio tamquam p scipionisuanquam P. || prope P *teste Alsch.* MB. || 3. ne fas MBp. || *virgulam post* deos *posui v. Danzium d. sacrale Schutz d. r. R. p.* 143. || 4. in exercitu (*sic* P *teste Gr. Alsch. et* B) incederet (incideret P *m. quart.*) PM pr. || 6. admirantem—postulantemque]ς: admirantemque PC admirantem M? admirantem postulantemque *Alsch.* || ut et ipse] ut et PB ut ipse *ci.* Wt. || 7. itaque] ita *Iac. Gr.* || satis paratis iam omnibus instructisque] *Alsch.:* satis iam omnibus instructisque (quae C) PC satis (ratis m) iam omnibus instructisque adparatisque M. ratis iam omnibus instructisque *Cant.* paratis iam omnibus instructisque *Iac. Gr.* satis iam omnibus instructis paratisque Ww *cf.* 1 *II*, 7. || 10. militum naviumque] militumquae P militum Mp. || 12. ullo *Dukerus* || inexpertosque P *teste Alsch.* B. || XXV, 2. *fort.* alii — alii — alii — *om.* invenio *I. F. Gr.* || partem plus dimidiam *ci. Drak.* parem plus dimidiam ς (*Voss.*) || invenio] ς (*Lov.* 4 *Hav.*)? *Moguntini: om. rell.* || 4. atque tantam] Cbς: aitque tantam PMB ait tantamque ς ait atque tantam *Alsch.* || 6. cura data] p *teste Alsch.* ς *Rhenanus:* cura dat P curam dat MB. || 9. obedientesque F. || 12. quam a Karthagine ς. || XXVI, 1. (classes) ierant *I. F. Gr.* || 2. magnitudinem M. || classes aestimares (*vel* extimares ς) ς *Rhenanus:* classis aestimaret M classis estimaret P classis existimares ς (*Lov.* 4) classis aestimaretur ς. || et bini] sed si bini Pς. || 4. priori] *sic* P *teste Alsch.* M. || 5. ingentis *edd. vett. ante Rhenanum* indulgenti H *ann. phil.* 71, 195 *sq. cf. ad h. l. Drak.*, *Walchium p.* 205 *sq.*, *Fittbogenium*, Wl *II*, 3. *Wiedemannum p.* 8 *sq.* || 6. temptata (tentata t), ad Hannibalem trahendum ex Italia .. vulgata erat] *ipse* data *pro* temptata *ci.*, W: trahendum ex sicilia .. uulgata erat (*sic* p; uulgatera P uulgauerat m) PpCMmB tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex sicilia (Italia ς? *edd.*) ... uulgauerat ς, ad Hannibalem trahendum ex Italia .. uulgata erat *Alsch.; al. I. F. Gr.* || 8. sed terra *vg.*: sed tamen terra P sed de mari terra W. || 8. XXVII, 1. navigantibus — silentio] ς: *om.* PCM erat. Tum Scipio silentio *Alsch.* || 2. diuidaeque P diui deaeque M. || inquit qui ς *Rhenanus* || terrasque qui] ς: terrasque PM terras qui m. || geruntur] et geruntur ς et gerentur ς geruntur postque gerentur ς; *fort.* geruntur, gerentur Ww. || Latino [omnibusque] qui ... mari (amnibusque) *Heldius obsvv. in diff. quosd. vett. script. locos Svidnic. a.* 1849. || 3. auctibus] Bas. b: auctoribus *libri* (auctionibus *Ox.* L, 1.) || 4. ea ut] aut P. || 5. cruda exta victimae] ς (*Reg.*) *I. F. Gr.:* cruda extram (*sic teste Alsch.* extram *test. Gr.* extra *test. Beck.*) uictimam Pp crudaxtam uictimam M. || porricit] *Ascensius:* proiecit *libri* || 6. provecti] W: profecti *libri* || nebula occepit, ita] ς *Rhenanus:* * nebula eccepit ita P nebulae cepit ita M nebula cepit ita m nebula excepit ita B *Alsch. progr. a.* 1839 *p.* 15 nebula exstitit *I. F. Gr.* || 11. ne aut interrae inferrentur, *om. med.*, P. || 14. non] ς (*Ber. Gaertn.*)? *edd. vett.*: *om.* PM *rell.* || 15. * iniussū P. || XXVIII, 3. quoque [quae] *ci.* Ww. || 5. Regulum et L. Manlium] *om.* PM. || consulēs P *quart.* consulem M. || 8. illo] PMB: illo ipso ς. || ducem duci] *vg.:* ducem P duci ducem Ww. || pari P. || 9. partim PM. || 10. die mille] *Drak.:* die PMς die quingenti ς DC *I.F.Gr.* || 11. iam enim] tamenim P tamen Mp. || a mari] ari P mari p. || equitesque *I. H. Vossius* || XXVIIII, 4. laetissimus tamen omnibus] ς *et sic vel* laetissimi tamen ominis *I. F. Gr.* || omnis P *test. Gr. Alsch.* MB omniū C romanis ς. || 6. Oesalcen] *sic hic certe* * PB oesalcem M; *in sqq. et hoc nomen et rell. varie scripta leguntur* || 8. qui [id] tum *Dukerus* || XXX, 4 *sq.* convene-

rat, ratus] *Alsch.:* * conuenera|ratus P conuenere ratus CBp conueniret ratus *vg.* || 6. intenderant] ς *Rhenanus:* intenderat PMB. || 9. veterum militum] ς: ueterum PM veteranorum *I. F. Gr.* || 12. et (qui) *I. F. Gr.* || sponderet P. || XXXI, 2. eius usquam PM. || 5. hau dubii] P, *fort. altero* d *om.:* haud dubii (P *teste Gr.*) ς (*Hav.*) haud dubi M haud dubie m. || ut quod] id quod (*sic etiam Crevierius*) *vel* quod *vel* quo *etc.* ς. || 8. mappalibus PM. || suis—ea] ς: uisa P uisarum B suis, ea enim *ci.* Wt illa M. || 10. praedae quam] de qua PM. || 11. mare (mare p) delectam Pς male delectam M mare delatam *Alsch.* || 12. incensumque] pς *I. F. Gr.:* intensumque P intentumque M infensumque ς. || XXXII, 1. ingentium ς *Rhenanus, at v.* Wl *II*, 3. || 2. incuriose] *scripsi:* incuriosesi PM incurioseque *et* incuriose se ς incuriosius Ww. || 4. cum mille haud amplius peditibus *Alsch.:* cum haud amplius peditibus PM cum haud amplius peditibus mille *vel* cum quingentis haud amplius peditibus *etc.* ς. || oppositus] P *I. F. Gr. pr. ed.:* oppositis p *teste Gr.* ς *I. Perizonius* oppositos Mς obsessis ς *cf.* Wl *II*, 2 obseptis *ci. I. F. Gr.* || 6. e] *om.* P. || tumultumisit P. || 7. fugientes] * *sic* P. || 8. obliqum P. || 9. at] *I. F. Gr.:* ac *libri* || 10. totâque Africâ — (repleta) *Crevierius* || 12. pati posse *ci. I. F. Gr.* || 13 insperato] imperato P. || XXXIII, 1. iam rem] ς: iam rex PM eam rem ς. || praefectos] ς (*Harl.*), *Rhenanus:* praefecto PM praefectum mς. || uerminerat PM uermina erat mς. || 4. masinissam P. || fiducia] *om.* PM. || 9. gentemque] Syrtimque *vel* Leptimque *I. F. Gr.* || Garamantum omne tempus usque] *om.* PCMB *I. F. Gr.* || omne inde tempus *Alsch.* || consumpsit] concessit ς consenuit *I. F. Gr.* permansit *id. pr. ed. not.* || XXXIIII, 4. egit ut per conquisitionem] *om.* PCM (Wt) egit ut *Alsch.* || equitum numerum M erum equitum P pr. || [ut] augeret [agere] Wt. || 6. Salaecam] *I. F. Gr.:* salecam ς salaeca PM; salacae *iidem* *c. sq.* §. 4. || 9. ad cliendos Pp. || 12. primos *I. Perizonius* || se evehentes *I. F. Gr.:* seuehentis P seuentis M seuientis p sequentis m se inuehentes *etc.* ς venièntis *ci.* Ww. || 15. receptus] mς: dereptus PM. || 16. triginta] *sic etiam* P *test. Sallierio*, *Alsch.:* tria ς (P *ex sil. Beck.*) x ς *cf. Duk. et* Ww *adn.* || XXXV, 2. eodem] enim PM. || Carthaginiensium] * *sic* P. || 4. populat P. || 5. in castra redit, gravesque] *om.* PB. || 6. expeditionibus parvis populationibusque] expeditionibusque P expeditionibus M? expeditionibus populationibusque *Alsch.; al.* Wt *praef.* || 13. hiemps P. || et naualium P *teste Gr. Alsch. rell. fere omnes* et naualia et *Pet.*, *I. F. Gr.* || 14. devexam equitatus] *om.* PM equitatus *Alsch.* || XXXVI, 5. ad] a PM ac m *del.* p. || 7. cum et consuli duplicatae vires et Poeno *Alsch.* || et duplicatae] PM: duplicatae ς; *fort.* et duplicatae *** Ww. || 10. M.] *om.* PM. || 11. ipsierant aut miserunt P. || erant] *fort.* sunt *I. F. Gr.* || * condēpnati P *teste Alsch.* || 12. consciscentes] conscientes PM concientes m. || XXXVII, 1. dilectus PM. || q. m̄. fabius P. || 2. exercerunt P. || circa] et circa ς. || 6. C.] *om.* PM. || 7. censum] *om.* P *teste Alsch.* MB. || acceperat P *teste Alsch.* || 9. *posterius* sive *om.* P *teste Alsch.* || intemtiua PM. || 14. semel] simul PM. || 15. inter] *om.* P. || XXXVIII, 1. clampetilia P. || a consule vi capta] ς: * acos deuicasta Pp cos. deuicta M. || 2. Caepionem et C. Servilium] *om.* PM. || 4. P. Quintilius] *Moguntini:* l. quintilius (quinctilius *al.*) PMς quinctilius ς (*Lov.* 1.) || Paetus] papius P. || Tappulus] ς? Bas. b: t. appilus PM. || 5. creati] praeti P. || praefectis P. || 6. M.] *om.* PM. || 7. M'. *I. Perizonius* || et auguris] *om.* PM. || 8. item] ς? *edd. vett.:* idem PMς iterum ς.

Lib. XXX *in periocha:* Scipio] *h. l. collocat O. Iahnius, alibi al.* ς, *om. Naz.* ς. || itaque] *O. Iahnius:* idque *Naz.* isque ς. || bello, quo] ς *edd. vett.:* bello qui *Naz.* ς qui bello ς. || dum] '*puto* cum' *O. Iahnius* || I, 1. Cn. Servilius et C. Servilius] *Alsch.:* cn. seruilius

PCMB Cn. Servilius Caepio et C. Servilius *Sigonius* cn. seruilius caepio et c. seruilius geminus *etc.* ς Cn. Servilius Caepio et C. Geminus Servilius *I. Perizonius* ‖ 4. *perversa et Pighius ci. et F. Stoeckerus ann. phil. suppl. II*, 70. ‖ 4 *sq. recte distinxit Walchius p.* 111 *sq., improb. Büttnero p.* 78 *sq.* ‖ 5. ad] et ad ς *edd. vett. Stoekkerus l. l. p.* 71 *et sic vel* [aut] ad Ww *adn.* ‖ 7. L. Scribonius] *Alsch. b*: p̄. scribonius PM praetor scribonius (*num sic* B*?*) *etc.* ς praetor L. Scribonius *Moguntini* L. Scribonius praetor *ci.* Wt. ‖ 10. non [in] *Alsch. a.* ‖ finem PB *Alsch. a.* ‖ II, 1. et quia, ne qua] ς *Crevierius:* et quiantequa P *teste Gr.* et quia antequam P *teste Alsch.* (*?*) MB et Punica ne qua *I. F. Gr.* ‖ 2. cetera et in B ceterae et in *Alsch. a; at. v.* Wt, *ann. phil.* 31, 176. ‖ 3. M.] *om.* P. ‖ 7. respublica Romana eo *vel* respublica eo *I. F. Gr.* ‖ III, 2. vestimenta frumentumque] uestimentumque M uestimenta ς. ‖ etiam] *om.* M. ‖ etiam ex Sicilia] *om.* ς *Stoeckerus l. l.* ‖ 3. ullo] illo PB. ‖ 4. iam satias] ς: iam satis PB eum satias *I. F. Gr.* ‖ copia eum cepisset ς (*Harl.*) *edd. vett.* ‖ 4 *sq.* cepisset: [set] *Alsch. a*; *at v.* W *l. l. p.* 169. ‖ 7. suis] ς *Rhenanus:* sui PM. ‖ 10. incendi P. ‖ IIII, 2. quas poeni quas mς. ‖ haberent] tenderent *I. F. Gr.* habitarent *A. G. Ernesti gloss. Liv. s. v. habere* ‖ 3. opportunae (oportunae *al.*) res ς *Alsch. a; at v.* W *l. l. p.* 167 *Otto act. ant.* 1840, 744. ‖ 6. Hasdrubal — Hasdrubale] ς: hasdrubale PCB hasdrubal et P *m. tert.* c *ed. princ. Alsch.* ‖ 7. et] PMB: et ex ς. ‖ 9. nunti PB. ‖ se uno] uno PB. ‖ ali PB. ‖ pacis quam] PB *ex sil. Alsch.: om.* P *test.* Ww. ‖ 11. ut] *om.* PB, *at v.* W *l. l. p.* 175 *sq.* ‖ V, 1. et dicere] edicere B *test.* Wtς. ‖ 4. conicere] colligere PMB. ‖ 5. deductos] PMB: seductos ς. ‖ 7. nam ut proximis . . extemplo] P: nam et proximis . . et templo B nam et proximis . . et extemplo *Alsch. a; at v.* W *l. l. p.* 176 *Otto l. l. p.* 744. ‖ 10. in praecipiti] praecipiti *Cant.* ς (*cod. Sig.*) ‖ super alii alios PB *Otto l. l. p.* 745 alii super alios ς (*Lov.* 3. 4) *Alsch.* ‖ VI, 2. sublatus an] quasi *I. H. Vossius* tamquam Hw. ‖ an] ac ς cum *I. F. Gr.* ac si *Bött. a p.* 8. *Bött. p.* 79.; *cf. Elspergerum obsvv. ad aliquot Liv. locos Erlang.* MDCCCXXVII *p.* 4 *sqq.* ‖ an . . esset confusus] , hunc . . esse confisis *Heusingerus* ‖ esset] *om.* ς (*Gaertn.*) ‖ confusis *Rhenanus* ‖ 3. hostile nihil ς hostile PM pr. B. ‖ 5. sparso PMB. ‖ 6. astra P pr. ‖ clade una] ς (*cod. Rhen.*) *Rhenanus:* de una P die una (uno B*?*) MBpς una nocte *Alsch. a* hora una W *l. l. p.* 172. ‖ VII, 2. excensis (*vel* exscensis) ex igne PM pr. B castris excensis (incensis *al.*) et ex igne *etc.* ς *Alsch. a, at v.* W *l. l. p.* 172. ‖ 6. ibi e tribus - una — censebat - haec *I. F. Gr.* ‖ tribus e partibus] *scripsi:* tribus PMBς *fere omnes Alsch. b* tribus partibus *Alsch. a; at v.* W *l. l. p.* 169 tribus dictis sententiis ς *Crev.* e tribus sententiis ς (*Lov.* 1) tribus ex sententiis Ww. ‖ - una — erat; reparandum — absisteret, (censebat) - haec *Crevierius* ‖ exitiabilem libello patriam peruocabat P. ‖ (erat) *I. H. Vossius; perversa de h. l. Stoeckerus l. l.* ‖ 10. oportune B. ‖ 13. paucos rursus ς: paucosus P pr. paucos reuers(*?*) p paucos reuersus MB. ‖ copiae P pr. ‖ VIII, 1. advertit] MB: auertit ς. ‖ 5. principes post] ς (*codd. Doujatii*) *? P. Victorius, Sigonius:* post principes *rell.* ‖ hastorum P hastarum Bp. ‖ 6. Numidis ς *et vel sic vel* Numidico Ww *adn.* ‖ in mediam ς. ‖ accipere B acciperet M; *ad h. l. cf. I. F. Gr.*, *Schadebergium ann. ph. suppl. I*, 427. ‖ 7. carthaginiensis mς. ‖ 9. ali P. ‖ VIIII, 2. omnes quae] ς. ‖ omnis] B. ‖ subicit] PMB: subigit *Drak.* subegit ς. ‖ 3. erat quidem] PMB: quidem erat ς. ‖ 4. quae] *om.* P. ‖ 6. opprimendum P pr. ‖ 12. et quia et M. ‖ conspectum in] *Alsch.:* conspectum PCMB W *l. l. p.* 169 conspectum ∧ c prospectum cum (*vel* quum) ad urbem tum ad ς. ‖ cirumfusum] Cς: cumfusum PM confusum (*vel* consusum) B. ‖ X, 3. pulsae ad muros] (P *teste Gr.*) mς *I. F. Gr.:* pulsae ad muris P *test. Mill.* MB appulsae ad muros ς ap-

pulsae (*vel* adpulsae) muris ς. || 4. contra quam] ς *Rhenanus:* postquam PMB praeterquam ς (*mg. Voss.*) *Alsch.* postquam eo ventum est ut *etc.* ς; *excidisse aliquid censet* W. || [non] poterant *ci.* Ww. || 5. quadriplicem] PB. || antemnisque PB, *at v. Fleckeisenum ann. phil. LX*, 254. || inligatas *E. Kaestnerus* || comprendit (P *teste Gr.*) ς: cōprensit *vel* conprensit P compressit *vel* conpressit MBς comprehendit ς. || et pervium ordinem fecit; set et] *Otto l. l. p.* 737, *nisi quod extremum* et *a me additum est*: ut peruium ordinem (ordine P?) fecisset et PM *Cant.* ut peruium (in totum *add. al.*) nauium ordinem faceret et *etc.* ς ut pervium ordinem faceret: et *Drak.* ut pervii inter se ordines essent, et *vel* ut pervium inter ordines esset, et *I. F. Gr.* ut pervii ordines essent, et Wt . ita cum pervium ordinem fecisset, et Ww. || 9. ne in mari quidem] ς: in mari quidem PM mari quidem B ne mari quidem *Alsch.* || Ruspinam *vel* Ruspinona *R. Stiehlius phil. XI*, 187. || 12. erat res] ς: erat PMB res erat *Alsch.* || erat minime certamen navali simile *ci. I. F. Gr. cf. Alsch. a p. XXV.* || superant P. || 13. sicut pote P sicut ponte Bp sicut potest *Otto l. l. p.* 743. || 14. [at] speculatoriae *Heusingerus* || (ac) *Dukerus*, *Heusingerus* || *fort.* (ac - navigia) Ww. || ipsa] ipsae *Dukerus* (ipsa) *Crevierius cf.* Ww. || ipsae tanto] PM: ipsa et tanto B ipsae et tanto *Alsch. a; at v.* W *l. l. p.* 176 ipso tantum *etc.* ς ipso adactae *ci. I. F. Gr.* || 16. vocat miles - ex] *I. F. Gr.*: uocant (uocat P *teste Mill.*) milex PM uocant mille ex C uocant miles x B. || 17. haerentem] C (p?): habentem PM hab,erentem B (haberentem p?) adherentem m adhaerentem *Alsch. a.* || 20. sex]: ex P XI *et* XLVI *et* sexaginta ς *cf. Heusingerum, Alsch. a p. LXXVI.* || XI, 1. Maesulii W: Massylii *Sigonius* masaesuli (massaesuli P?) PB. || 3. flores PM pr. || 4. in turmas] interuias P. || in] *om.* P. || 9. suas viam] ς: suam uiam P uiam suam Bς uiam suis ς suis viam ς (*Ber. teste Alsch.*) *Alsch. a* (suam) viam *ci.* Wt. || dantibus ς. || 10. propere turbati] PB: propere turbari (M?) Ww prope turbari ς prope perturbari *ci.* Ww. || XII, 2. et vivus] ς: et uisus PM ut uisus B et vinctus *I. F. Gr.* et ut visus *Alsch. a.* || 3. eo se . . contulit] *vel* eoque . . confugit *I. F. Gr.*: eoque . . contulit PM eoquae . . contulit B eo . . contulit C eo . . se contulit c eoque ingens se hominum contulit *Drak.* || 6. non auspatium P. || 7. vinctoque] *I. F. Gr.*: uictoque *libri* || 8. evocari] eo uocari PB convocari *Alsch. a.* || regis] regi PM regii m. || 10. oportunaque B. || 11. uestibulo P. || conspexisset et PB. || 17. domo dextram PM [modo genua], modo dextram *I. F. Gr.* || 18 *sq.* concedit . institit deinde reputare] ς: concedit re P concitum uere p cum conuenere MB concumberet C concedit . tum vero reputare *Alsch.* concedit . ibi reputare *vel* concedit . remotis arbitris reputare *ci.* Wt. || 21. improbare se] *I. F. Gr.*: improearese P improue a rege p improbe a rege MB. || factam P *teste* Ww. || geniali] PB: toro geniali *vel* geniali toro ς geniali lecto *Otto l. l. p.* 741. || 22. recipit] PMbς: recepit Bς. || XIII, 2. famae ingenti *Stoeckerus l. l. p.* 71. || 4. navigarit] MB *et sic certe* P. || 7. pulsum feredegerit P. || 9. uictorem PMB, *at cf. Madvigium op. ac. p.* 389. || 11. se inuasisse PB. || 12. conquiescere PM. || indueret] ς *Drak.*: induceret PMB induerit ς. || XIIII, 2. inter arma] interam P integram p. || 5. virtus] PCB: uirtutum *Alsch. b.* || 6. aetatis nostrae M aetatis nostra Ppr aetatis nostram B. || 9. ager, oppida] p? ς: ager e oppida P (pr?) aggere oppida MB ager et oppida *Alsch.* || XV, 3. suspirio mς *cf.* Ww *adn.* || et gemitu] *om.* ς (*Hav.*), *addubitat I. F. Gr.* || 4. fidum e servis vocat] PCM (*Otto l. l. p.* 746 *sq.*): fidum e seruis uo B eum ex servis vocat *Alsch.* fidissimum e servis vocat *ci.* Ww fido ex servis uno adcito ς. || cuius regio PC cuius regio fide B cuius fide regio *Alsch.*, *Otto l. l.* || 12. quo uno] P. || 14. mollitur] PB: mollitus M. || erectus ς

I. F. Gr. cf. Otto l. l. p. 740. ‖ XVI, 4. adorantium Bas. a. ‖ 5. adorationi Bas. a. ‖ 6. temeritatibus iam ante eversae *Elspergerus obs. ad al. Liv. loc. p.* 6 *sqq.* ‖ iam euersae] ς *Dukerus, Crevierius cf. v. d. act. Ien.* 1811, 20, 155: iamteuersae PM iam ante euersae ς *edd. fere omnes, Heusingerus, Kreyssigius v. ann. ad lib. XLI-XLV p.* 87. ‖ 11. praeter xxx *Sigonius* ‖ 14. condicionis P *cf. Lachmanni ad Lucr. I,* 744 *comm.* ‖ XVII, 6. per quatriduum *Pighius* ‖ 9. honoribus — dedisse] W *ann. phil.* 31, 169: donis (operibus *cod. Lips.*) — dedisse *vg., om.* PB. ‖ 11. ac] *Alsch. a:* et ad PC et ad h' c et ad haec *Alsch. b* et *vg.* ‖ 12. ea] mς: eis PCMB id c *Alsch.* ei ς et *ci. Crevierius* ‖ 13. aureis] *om.* PMB. ‖ cingulis *Abramus* et singulis *Pighius* ‖ tunicas *ci.* Ww. ‖ XVIII, 3. induratur ς (*Lov.* 2) Ww *adn.* ‖ (ac) *I. F. Gr.* ‖ 5. *vocc.* cui — erat *suspecta sunt Dukero* ‖ 6. auditus *Stoeckerus l. l. p.* 72. ‖ 7. et ut ubi ς (*Hav.*) *Alsch.* ‖ intermixtus] *Iac. Gr.*: rem permixtus PCMB in rem permixtus *etc.* ς in rem permissus *Alsch. cf. eund. ad lib. III,* 70, 9 rem gerens permixtus, *ni plura exciderint,* Ww. ‖ ubi uti cuspide, uti] *scripsi:* uti cuspide uti PCB *Alsch.* ubi cuspide uti et ς ubi cuspide uti, uti Ww. ‖ 8. parte caesa] parcaea P parte (partea p?) Bp. ‖ 9. expetisset PMB. ‖ 12. primum ς (*Gaertn.*) *Dukerus* primo *Alsch. b.* ‖ omnibus equitibus *Alsch.* ‖ videre] odere PCMB. ‖ XVIIII, 6. Gallia quoniam] *I. F. Gr.*: gallia que (quo *teste Gr.*) iam P galliamque iam M galliam quia m. ‖ 10. conscientia PM pr. ‖ deficere PB. ‖ XX, 5. brutti P. ‖ metu *vg.:* quam metu PB. ‖ 7. tam] ς: *om.* PMς magis ς? *edd. vett.* ‖ abisse *vg.:* abiis P. ‖ et, deos] *distinxi cum I. H. Vossio l. l.:* (et) deos *I. F. Gr.* ‖ 9. Cumasque] cum usque P. ‖ XXI, 4. ducenta ς? *Moguntini* ‖ DCCC PC: octingentos B octingenta ς? *Moguntini* ‖ 5. reuererentur P reveherentur *Alsch.* ‖ 6. esse] PMB: esset m *Pet.* sese *etc.* ς esset, sese *Otto div. p.* 72 *sq.* ‖ 9. (fuit)] *I. F. Gr.*: fuit PMB *om.* ς *edd. vett.*, suis *Alsch.* utique *ci.* W *ann. phil.* 31, 173 t. ‖ XXII, 4. cum C.] Pς (*Lov.* 5): cum consule *rell., ut vid., omnes* ‖ 5., more tradito, patribus *Freinshemius* ‖ XXIII, 3 *sq.* peterent, neminem ... posse *Otto l. l. p.* 86. ‖ 4. tum qui] W: eum qui PCMB (*Otto l. l.*) is qui ς qui *Alsch.* qui tum W *ann. phil.* 31, 173. ‖ gereret, et *Otto* ‖ 6. si] ni *ci.* Ww *adn.* ‖ non] *om.* P (W *l. l.*) ‖ 8. responso] BP*m. tert.*ς: responsu PM. ‖ XXIIII, 1. paceatae (is *sup.* eatae *spscr.* p) P pace M. ‖ gloriasset PMB. ‖ 2. censuerant] P: censuerunt *vg.* ‖ 3. spretum eum PM spretas *Drak.* ‖ 6. Sicilia] *errorem huic voc. inesse censet Dukerus* ‖ 10. concursus PB. ‖ XXV. *cf. U. Beckerum üb. Liv. XXX,* 25 *u.* 29 *etc. Ratzeburgi* 1822, 4, *cuius libelli copia mihi non fuit* ‖ 1. (necdum — exierat) *Naberus mnemos.* 1, 100 *sq.* ‖ 4. triremis] P: triremes ς trieres Bm *cf.* W *l. l. p.* 164 trireris M. ‖ 6. feriret Pp. ‖ superlabentem] PMB *Alsch.*: subterlabentem ς sua praelabentem (w) *vel* praelabentem (t) *vel* praeterlabentem (*ann. l. l. p.* 175) W. ‖ 7. iam] PMB: cum (*vel* quum) iam ς (*Lov.* 5) *edd. vett.* ‖ in] *om.* P. ‖ potuit] *Drak.:* potuisset *libri cf. Alsch. ad lib. III,* 45, 6 poterat. *Crevierius* potuit: set *Otto act. ant. l. l. p.* 745 *sq.* ‖ 8. concitata ς. ‖ enim] *om.* ς (*Lov.* 5)? *edd. vett.* (*Otto l. l.*) ‖ 10. legati siuiolatum M pr. ‖ 11 *sq. cf.* Ww *adn.* ‖ 11. e nauticis unus] *Crevierius*: e nautis unus ς e nauticis *I. F. Gr.* enuticusunus P enuticosinus Mp in utico sinu m. ‖ malum ut] maluui P. ‖ 12. locum abominatus ς (*Ber.*) *edd. vett., v. Vaassen animadv. etc. p.* 228 *sq.* ‖ XXVI, 5. [ut] insignis .. magnitudine, sic *ci.* Ww. ‖ exustus] PMB: exustus est ς. ‖ magnitudinem PCB. ‖ *fort.* magnitudine, insignis annonae vilitate ‖ sed] (*Lov.* 1. 5) *vel* et *vel* sed et *vel* sed etiam *etc.* ς: si PCBM sine m. ‖ vilitas (P *teste Gr.*) *I. F. Gr.* ‖ 8. *attributum ad* victoris (*sic* P) *excidisse ci.* Ww. ‖ 9. habitus] PMB (*Madvigius op. ac. alt. p.* 220 *sq.*): habitus fuit ς. ‖ hominum P. ‖ restitisse P. ‖ 11. inestaurati P. ‖ flaccatiambo P. ‖ etmuale-

rius cotta (*al.* cocta) Pϛ. || 12. eum res in] ϛ: eum sin PB eum in ϛ *I. F. Gr.* eum senatus in *Alsch.*, *at v.* Wl *II*, 11. || tenuerit B *Alsch.* || ex senatus consulto de] ϛ (*Lov. 3?; senatuscon. Voss.*) *Sigonius:* ex sede Pϛ ex sociis ϛ. || habendae *I. F. Gr.* || *vocc.* ut sit *inculcata visa sunt aliquando I. F. Gr.* || XXVII, 5. (imperator) *Crevierius* imperatore *Drak.* || 6. si consulem] sicut Pϛ. || senatu] *Alsch.*: senatum PB senatui *vg.* || 7. ut] ad P ac B. || ei] et P. || priore anno] (M?) Bas. b: prioris anni PB *rell.* || 8. longissi P longiset ϛ (*Lov.* 4); *num* longis simul? || 11. ut ab (*vel* a) placatis b ϛ ut adplacatis Bϛ. || 12. votivi] *scripsi* ludi votivi *ci.* Ww: tiui P qui ϛ ludi ϛ. || XXVIII, 1. incolomi B. || 3. cum] *om.* P. || sit] ut PB esset ϛ (*Ber.*) *om.* ϛ (*Lips.*) || 4. hannibali P. || 5., duceret *I. F. Gr.*, *at cf. Alsch. üb. d. krit. Behandlung etc. p.* 18 *sq.* et duceret *I. H. Vossius l. l.* || 6. (qui imperatores) Bas. b. || vallaribus] *om.* P. || 8. gerere ereexerant P geri erexerant *Alsch.*, *at v.* W *ann. l. l. p.* 174. || 9. eis quoque *etc.* (*cf. Drak.*)'... eo curae intentiores erant ϛ (*Lov.* 5) iis quoque *etc.* ... animis, et curas intenderat *I. F. Gr.* || curae erant intentioris] *Alsch. b*: curae intentioris (intentioris curae *al.?*) erant ϛ? *edd. vett.* curas intentioris PCB curae intentioris *Alsch. a* curae esse intentioris (*ann. l. l. p.* 173), curae sunt intentioris (t), curas intentiores volvebant - *vel* agebant *vel* habebant - (w) *ci.* W ad curas intentiores erant *Otto div. p.* 89 *sq.* || XXVIIII, 3. percunctatosque PBϛ *fere omnes* || statim Pϛ. || 4. nam et cum masinissam sex milibus B nam cum Masinissa sex milia F. || maxime scilicet] ϛ (*Lov.* 2), *Madvigius ad Cic. de fin. p.* 619 (*nisi quod* maxume), Ww: maxime (scilicet) *Drak.* maxime si PB maxime ϛ *I. F. Gr.* set (*vel* sed) maxime *Alsch.; al.* Wt *praef.* || audacia] *add.* Ww. || quae ϛ (*I. F. Gr.*, *Madvigius*, *Alsch.*) || de nilo p de dilo P de ilo B. || concepta percussus est] PB: concepta esset, perculsus *I. F. Gr.*, *Heusingerus*, *Madvigius* concepta est percussus (*al.* perculsus) ϛ concepta percussus (*vel* perculsus) ϛ? || 7. sint] *I. F. Gr.:* sunt *libri* || 8. coire] coicruunt P coieruunt p. || XXX, 1. parinspatio P par in spatium Bϛ. || 3. bellum [in Italia] intuli *Dukerus* || 4. plus] prius ϛ Bas. b magis ϛ (*Lov.* 5), *del. Drak.* || 5. casus dederit an fortuna *etc.* ϛ. || consule] *om.* Pϛ; *fort. post* cum *excidit* || 8. adpetiimus] *vel* appetiimus (t) W: adpetimus PB adpetivimus *vg.* || vobis bellum, nobis] uobis P nobis B; *hariolatur de h. l. Elspergerus l. l. p.* 8 *sq.* || 9. optare [soleba]tis *ci.* Ww. || 10. adtinebat] PB: adtinet ϛ attineat *ci.* Wt. || *primum* iam *om.* PB. || 11. quam [quîs] qùietis *I. H. Vossius l. l.* || repugnat P repugnet Bϛ refugiat *olim ci.* W *cf. ann. l. l. p.* 175, *Otto act. ant. l. l. p.* 743. || 12. hodie] PBϛ: hodie es ϛ. || sụạ fortuna Pp sunt fortuna B te tua fortuna *Alsch. a* secunda fortuna *ci.* Ww. || 13. patribi P pr. patruibi B patrui tui F. || 14. *a* ceteris *usque ad* domitos *c.* 37, 3 *deficit* P. || simol B. || 17. in] *Alsch.: om.* CB ad ϛ; *ceterum cf.* ϛ *ap. Drak. et* Ww *adn.* || duobus — imperatoribus] CB, *quod inter al. assecutus erat Bött. a p.* 8 *cf. Bött. p.* 79: duobus fortissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus *vg.* || 18. iam ampla] Ww: iam apta CB tibi ampla *etc.* ϛ tibi iam ampla *Alsch.* || tibi] *add.* Ww. || 20. utrimque ferrum, utrimque] C *Alsch. progr. l. p.* 25 *sq.*: utrimque ferrum ϛ utrimque Bϛ. || 21. vincas] ϛ: uincens CB uinces *vel* uincis *vel* uiceris *etc.* ϛ. || ademeris (M??) ϛ (*Ber.*) *edd. vett.*: *om.* CB, *rell.; fort.* amiseris Ww. || 23. inter pauca] intanta C intenta Pϛ. || fuisset] ϛ? Bas. b: fuisse et CB fuisse fertur *etc.* ϛ fuisse ferretur *Alsch. a prob. Otto act. ant. l. l. p.* 738 *sq.*, *at v.* W *ann. l. l. p.* 173 *sq.* || si — nostris] *sic, ut vid.*, CB *ex sil. Alsch. a cf. p. LXXIII sq.*, Bas. b: qui si uictor pacem petentibus abnuit *etc.* ϛ; *al. I. F. Gr.*, *Alsch. a p. LXXIII sq.* (*cf.* W *l. l.*), *Otto l. l.* || tandem *vel* tamen *vel* tantum *post* statuendo *add.* ϛ. || 25. non Bas. b: qui non *libri* || quae] que B. || ad

bellum itum] ϛ (*Pal.* 3 *Rec.*) *Alsch.:* ea bellum itum CB bellum initum ϛ. || 26. externa etiam mari B externa terra etiam *ci.* Wt. || 29. quam peti CB quam peto ϛ. || XXXI, 1. per adventus tui spem] Ww: habere (auere B) aduentus tui spem CBϛ aduentus tui spe ϛ ab adventus tui spe *Alsch.* || 3. si quae CBϛ. || 4. facimus CB. || 5. lacessere] CB: lacessisse ϛ *tantum non omnes* || sunt] ut CB sunt ut ϛ. || ius fasque] (C)ϛ: iustasque B iustum meritum ϛ ius meritumque *Otto l. l. p.* 748! || 7. faterer facere] fatere CB. || Italiae CB. || 9. ea in quae ϛ eam quae ϛ (*Ber.*) || quasi] ϛ *I. F. Gr.:* quae si CB quae sint *etc.* ϛ quae sit *Alsch.* || multas ϛ. || 10. peracta] ϛ (*Pal.* 2): praecata CB precata ϛ iactata *I. F. Gr.* praelata *Alsch.* facta *ci.* Ww. || XXXII, 2. adversa *I. Perizonius*, *Dukerus* || 3. ignotaque ϛ. || terra — supremo] ϛ: *om.* CBϛ *cf.* Wt *praef.* || supremo] ultimo *Otto l. l. p.* 747 *Alsch. b.* || 5. spes, metus] Bϛ: spes et metus *et* spes metusque ϛ metu C. || cum non oculis *ci.* Ww. || quum oculis, quum ratione *mallet Crevierius* || adhortando subiciunt *ci.* Wt. || subiiciebant ϛ: subitiant C subicient B subiiciunt ϛ. || 6. occisione C. || 7. praesita B praescita b prescita C pro insita *Alsch. a p. LXII.* || 8. qua (*vel* quo *vel* quae) vult (*vel* uelit) flectit (*vel* flecti) *etc.*] ϛ: quae uult flectit CB. || XXXIII, 1. qua] CB: quo *vg.* || acti] accepti ϛ (*Ber. m. pr.; Gaertn.*) || 3. directos] *Alsch.:* inrectos C(B?) rectos (B?) ϛ. || adplicantes se antesignanis] ϛ: adplicante (applicante Cϛ) signis CBϛ adplicantes se signis *Alsch. a.* || 4. *aut hic aut* §. 6 instruxit *recidendum esse censet Crevierius* || 9. ostentabatur] C: ostentatur *vg.* || 10. aliae aliis] *Alsch.:* alie alii C alii alie B aliis aliae *vg.* || 12. [per] duces *ci.* Ww. || suarum] variarum *Freinshemius* || plerique *Freinshemius*, *I. F. Gr.* || inter immistos (*sic* B; immixtos *al.*) alienigenis] CBϛ: interim mixtos (*vel* inter mixtos *vel* intermixtos) alienigenis ϛ intermixtis alienigenis *I. H. Vossius* (inter) immistos alienigenis Wt inter mistos alienigenas *Freinshemius* inter immixtos alienigenas Ww. || agerent *Freinshemius*, *I. F. Gr.* || 15. enim] dein *Elspergerus l. l. p.* 9 *sqq.* demum *v. d. ibid. ad mg. exempli mei* || manipløs C. || in eas ancipites ϛ in eos ancipites *I. F. Gr.* || hastas, nec pila ab antesignanis cessabant] *vg. cf.* W *ann. l. l. p.* 169 *sq.:* tesignanis (antesignanis b) cessabant (*sic* C *teste Alsch. b IIII*, 225; *al.* C *teste Millero ap. Alsch. a:* fecissent - *sqq. sc. inde ab* in — antesignanis *om.* - cessabant) CB nec ab antesignanis cessabatur *Alsch. b* hastas antesignani, nec cessabant *Alsch. a.* || XXXIIII, 1. eaque CB. || 3. ala — pulsantes] *cf. Lessingium opp. XI*, 708 *sq. Lachm.* || umbone] *vel* umbonibus ϛ: umboni CB. || 6. reuersi Bϛ. || 8. accipere] B: accepere *vg.* || eicere] CB: eiecere ϛ. || 11. iussit] C: iussisset B iussit et *vg.* iussis et *Alsch. a, at v.* W *ann. l. l. p.* 170. || XXXV, 3. elephanti] Cϛ: elephantes B elephantis ϛ. || 4. omnia et in proelio (praelio *al.*) et ante aciem] Cϛ: omnia et in proelio ante aciem B et omnia in proelio, ante aciem ϛ (*Lips.*) *Alsch. a* omnia et ante aciem, et in proelio *Drak. cf. adn. Dukeri* || 5. omnem] *om. vel* et omnem ϛ. || 9. esset *post* spes, *post* Italicos *vocc.* intervallo quoque diremtos *add.* ϛ *edd. vg.* || incertos] *cf. Walchium p.* 206 *sq.* || socii an hostes] Cϛ: socios in B. || 11. esse] *om.* B *Cant.* || XXXVI, 5. supplicium C. || 6. ad contemplandum Carthaginis situm] CB: ad contemplandum situm c(*vel* k)arthaginis ϛ ab contemplando situ Karthaginis *I. F. Gr.* ab contemplato situ Karthaginis Bas. a contemplatus situm c(*vel* k)arthaginis ϛ (*Lov.* 3. 4) vero contemplatus Carthaginis situm *Alsch. b.* || provectus] *add. Alsch. a cf.* Ww *adn.* || 8. a parte ϛ (*Lov.* 4)? Bas. b. || 9. quo magis] quoniam magis ϛ (*Lov.* 5 *Hav.*) Ww *adn.* || 11. periculi B periculis ϛ (*Lips. Lov.* 5.) || XXXVII, 3. *a* neque *inc. extr. fol.* P. || 5. Romanis] PBϛ: roma ϛ. || discripta] *Büchelerus mus. phil.*

13, 602: describta P descripta *vg.* || centum **, *ni locus lib. XXXII*, 2, 3 *corruptus sit*, *Glareanus* centum [quinquaginta] *Sigonius* CC *Alsch. a p. LXXVI sq.* || 7. dissuadendum Bς. || 8. tempore] temere P (tempere P *ex adn.* Ww, *vitio ni f. operarum*) B tempore temere *ci.* Ww. || et perturbatus PB et perturbaretur *ci. Alsch. a.* || 10. de pace multis verbis] *vg.*: *om.* PCB (*Alsch.*) de pace Ww *cf. adn.* || iniqua] p: inqua PCB iniqua pax *Alsch.* || 12. atque ita] ac publica *I. F. Gr.* || pecuniam Pς. || XXXVIII, 2. *in* indutiaequaecarthagi (*sic*) *expl.* P. || 3. alio usquam] *vg.*: alias usquam CB aliorsus quam b. || quid] W: quid ita CB quid et quae *vg.* quidnam *ci.* Ww. || 11. cessisse] (C) ς: cecessisse B secessisse b decessisse ς (*Ber.*) *edd. vett.* recessisse (B *teste Alsch.*) *Alsch.* || XXXVIIII, 1. pontus C. || casanum C cusanum B. || Caeretanumque *Heusingerus* Telamoniumque *Alsch. a p. LXXXII*; *al. v. ap. Drak. cf.* Ww *adn.* || 2. populonio CB Populoniom *Alsch. a.* || in Ilvam] *Alsch. a*: in siluam C siluam B Ilvam *vg.* || in suam et ab silua C. || 5. indicta] ς: intecta CBς incepta ς (*Lov.* 2) *fort. recte*; infecta *Alsch. a*, *at v.* W *ann. l. l. p.* 176. || magistratu ς (*Lov.* 5) *I. F. Gr.* || 7. egisse CB exegisse ς. || indicem comperti damnati *Ascensius* indicem delati damnati *Ienickius ap.* Wt. || XXXX, 1. carthaginienses CBς et carthaginienses ς. || 2. Carthaginiensibus] (CB) Bas. b: cum Karthaginiensibus ς *omnes* et Carthaginiensibus *I. F. Gr.* || 3. que parua C quae parue B quae non parua ς quae haut (*vel* haud) parva *Alsch. a*, *at v.* Wl *II*, 8 *sq.* qui parva *N. Heinsius* || in concionem inde ς inde in contionem Ww. || 4. patefacta gratulationi] W *ann. l. l.* 170 *sq. cf. Alsch. a p. XLVI*: patefacta gratulatione cbς Bas. b pater facta gratulatione CB patuere facta gratulatione ς patere facta gratulatione *Alsch.* patuere faciendae gratulationi *I. F. Gr.* || 7. [a] se *I. Perizonius* || 8. ita CB. || provincia Africa] Cς (*Rec.*): africa prouincia ς africa *praecedente litura* B africa ς *plerique* (W *l. l. p.* 166.) || iniquū B cū iniquum C. || 9. rem] B: rem anno C rem priore anno *vg.* || 15. dari] *om.* CB. || XXXXI, 1. praetori] praetoribus ς praetorum *I. F. Gr.* || 3. in etruriam ς. || prorogatum in annum imperium *Alsch.* prorogatum *** imperium B. || 4. uti] (CB) *Pighius* ut hi (*al.* ii *vel* hii) ς ut ς (*Lov.* 5.) || 6. consuli] CB: Cornelio consuli *vg. cf.* Ww *adn.* || et] C (*du Rieu l. l. thes. XLVI*): *om.* B *vg.* || XXXXII, 4. partim] ς Bas. a: *om.* CBς et *Alsch. b.* || 5. vi] CB: *om. vg.* || 7. quam perplexi responderent ipsi, ante *Stoeckerus l. l. p.* 72. || , neque ipsi mite] C *Alsch. progr. l. p.* 26 *sqq.*: ipsi, ante *vg. Stinnerus l. l. p.* 27 *sq.* (*litura in* B) ipsi, anceps *I. F. Gr.* ipsi, acre *Perizonius* ipsi, aperte *Heusingerus* ipsi, id senatus Wl I, 5. || 8. ac] CB: *om. vg.* (*I. H. Vossius*) || lacessiverit] CBς: lacessierit ς (lacessierit) *I. H. Vossius* || 9. sint] B *Dukerus*, *Crevierius*, *I. H. Vossius*: sunt C *vg.* || 10. e] ex B, *at v.* Ww. || possit] CB *I. H. Vossius*: posset *vg.* || 12. factioni Barcinae] ς: barchinae C barchine b brachine B Barcinis *Alsch. b* Barcinae factioni W parti Barcinae *fort. recte* Ww *adn.* || 16. rebus] *om.* B *cf.* Ww. || 17. obsoleta ex] *vg.*: ex opsolaeta ex B ex ipsalaeta ex C ex olaeta c ex obsoleta *Alsch. b.* || 19. in ea quoque] B? ς Bas. b: in eo quoque B? *Alsch.* in ea moenia (menia C *Lips.*) quoque Cς in ea quoque moenia ς. || XXXXIII, 1. Acilius] (C?) *Sigonius*, *Pighius*, *Iac. Gr.*: atilius B *teste Kreyssigio* (*v. Liv. lib. XXXIII p.* 125 *sq. coll. p. VI sq.*, *ann. ad Liv. lib. XLI—XLV p.* 17 *sq.*) *et vel sic vel* attilius *vel* actilius *rell.* || 2. quem] B: et quem *vg.* || 3. uti rogatae erant] B: uti rogassent *vel* uti rogas *vel* uti rogatum ς. || 5. et petierunt] Bς: petierunt Cς petieruntque ς. || 7. peterent] B: peterent ut *vg.* || 9. imperaret] B: his imperaret ς. || 12. remis regerentur Bς (*Pal.* 3.) || si] Bς: si tum ς. || XXXXIIII, 2. xviii anno *praeeunte quadamtenus Glareano Rinkes disp.*

de or. I in Catil. p. XXXVII. ‖ 3. dein] B: deinde *vg.* ‖ finiretur B (*teste Kreyss.*) ς (*Lov.* 3.) ‖ 6. quem increpitas] B: quidem increpitas ς (*Pal.* 3) quem iucrepatis *vel* quem increpas (*Lov.* 5 *Ber.*) *etc.* ς. ‖ 7. nec esse (est ne) vos otio] *scripsi* (nec esse otio *proposuit, sed repudiavit Raschigius; otio primus indagavit Gibbonus, misc. works I,* 70): necesse est ne uos otio C nec esse est ne uos odio B nec esse in uos odio b *vg.* necesse est, in vos odio *Drak.* (*prob. Kreyssigio lib. XXXIII p.* 125 *Alsch. progr. l. p.* 23 *sqq.*); *al. Rupertius cum Heusingero et quos l. Kreyssigius l. l.*; nec est cur vos otio *Madvigius op. ac. alt. p.* 106 *sq.* nec causa est cur uos otio Ww nec causa est quin odio Ww *adn.* necesse est vos odio *ci.* Wt. ‖ nec esse in vos odio vestri *praeeunte aliquatenus Glareano I. H. Vossius* ‖ 8. sed] sic *I. H. Vossius* ‖ XXXXV, 3. pondo CXXXIII milia] C: $\overline{\text{CXXIII}}$ (*sic teste Kr.*; $\overline{\text{CXXIII}}^{\text{o}}$ *teste Alsch.*) B pondo CXXIII. ς (*Lov.* 5) pondo centum millia viginti tria *rell.?* ‖ CCCC C *et sic* quadringenos] '*quidam codd.*' *Glareanus:* quadragenos B *rell.* ‖ 5. (hautquaquam spernendus auctor) *Alsch. a.* ‖ 6. aurae B. ‖ 7. nomina familiae liquerunt] B: cognomina familiarum fecerunt C cognomina familiae fecere ς *plerique* ‖ reliquerunt *Kreyssigius l. l. p.* 126 *prob. olim* W *ann. l. l. p.* 163 *sq.*, t *praef.*

EPIMETRUM.

Post adnotationes typis expressas ad me perlatae sunt d. xxx m. Iul. I. N. Madvigii emendationes Livianae. quibus quod per ipsius huius decadis recensendae atque emendandae laborem uti mihi non licuerit magnopere me dolere non est quod dicam. ne tamen omnino ii, quorum interest, his emendationibus in editione mea careant, hoc loco lectiones a Madvigio sive propositas sive commendatas brevissime excerpsi. paginam Madvigianam iis tantum adscripsi, quae extra librorum et capitum seriem tractantur, reliquae praemissa disputatione de fundamento huius decadis critico p. 199—210 secundum seriem illam compositae sunt p. 210—360. iis, quae vel a me receptae sunt vel praeter probabiles permultas post brevissimum, quod instituere mihi licuit, examen primo fere obtutu necessario in textum recipiendae mihi videntur, asteriscos, et binos quidem illis, singulos his apposui; earum quae ab auctore illustrissimo olim propositae et a me sive receptae sive in adnotatione commemoratae nunc iterantur solos capitum paragraphorumque numeros indicavi. his omnibus alia quaedam addenda inserui.

XXI, 6, 1. *post* causa *distinguendum* (*iam ab Ingerslevio l., sed a me praetermissum in adn.*) ‖ 8, 5. Non sufficiebant itaque. Iam ‖ 10, 9. ‖ 13, 1. ‖ 18, 8. ** itaque quoniam, *quod, quamvis et ipse ci. quadam proposita, retinui, defenditur* ‖ 10. fecit] *cum libris* * iecit *vel* icit ‖ 19, 9. (Saguntini) ‖ 22, 5. *assentitur Madvigius Iac. Gr.* ‖ 24, 3. (et) *cum* ς. ‖ 25, 9. praecipitat *cf. p.* 143. ‖ ** 27, 8. ‖ 28, 5. (nantem) ‖ 8. ut cum] tum ‖ *post* '*adn.*' *add.* '*ubi excidisse quaedam censet*' ‖ 32, 7. vero ferri] fere ecferri ‖ 33, 4. transversis rupibus per iuxta ‖ 34, 4. * *coniunge* nequaquam ut inter compositos agmine ‖ 35, 12. affixi *cum Drak.* ‖ succiderent ‖ 36, 7. erat lubrica ‖ 37, 5. apricosque etiam colles ‖ rivosque et prope ‖ 38, 5. ‖ 7. per alios montanos ‖ deduxissent *cum edd. vett.* ‖ 39, 1. sed ad arma vocare ‖ 44, 7. Etiam in

Hispanias et, si inde cessero, in Africam transcendes? Transcendes autem? Transcendisse dico; || vindicarimus || 9. (destinatum) || 45, 3. ab Ictumulis || 8. ** (et) *cum* Bas. a *v. p.* 214. || 47, 5. petenda fuerunt *p.* 220. || 49, 7. *ut ap. Ing.* (*unde* intenderent et ante *ego non rettuli*), *nisi quod* Lilybaeum teneri (strepere?) apparatu belli *et in sqq.* deferrent, ubi *vel* deferrent, ut, ubi || 51, 4. iam] nam || 52, 2. (et) minutus] admonitus || 11. hostium [caedes, penes] Romanos || 54, 6. * copias a destinato || 9. essent || 55, 5. diducta .. levis armaturast || 10. (in) *p.* 125. || 56, 2. * acie, qua || 57, 2. * alterum ex Sicilia revocatum; || 10. * fuerat; munitum inde || 59, 4. exspectare (*ut ap. me Fleckeisenus*) || 7. raro magis dubia aut || 62, 4. pulvinari *cum* ς. || 9. iuventuti.

XXII, 2, 6. neque prolapsi assurgere *cum Crevierio* || 8. aqua *cum Finckhio* || 9. ** aut *e Walchii ci. ab ipso repudiata* || 3, 9. * *maior lacuna statuenda* || 4, 4. acceptae || 6, 12. coniectis ς (*Hav.*) coniecti sunt *ci. Alsch.* coniecti *edd. vett.*, *Crevierius* (*Cobetus mnem. IX*, 298.) || 7, 4. auctum *cum Walchio* || 8, 4. incideret, *quod ego linguae Danicae non satis gnarus Ingerslevio tribueram* || 6. nec dictatorem populo [non consulto senatus] creare *in sqq.* dictatorem *servato* || 9, 2. haud [maximae] minus || 6. actis] factis *cum I. F. Gr.* || 10, 2. ** *Lipsii transpositionem sequitur M.* || datum] tum || 5. se fraude esto *Cobetus l. l.* || 6. ** novi dictatoris || 7. ** subsistebat *p.* 218. || 13, 6. * per Allifanum Callifanumque *vel* per Callifanum Allifanumque || 14, 8. nos] nostram ς (*Lov.* 4; *Cobetus l. l.*) || 11. *extr. add. mnem. IX*, 298. || ** 14. || 15, 1. inter] in || ** illis || 16, 7. praeligantur *p.* 214. || 17, 3. virgulta visa ardere || 19, 3. * navis prope terram, || 10. prohibetur || 20, 1. (in) || ** 7. || 22, 13. || 18. * ordinem || 23, 9. *cum I. F. Gr. p.* 207. || 24, 4. () *cum Crevierio* || 8. (castra) a castris || 9 *sq.* quia pars exercitus aberat (*vel* abierat) iam et tanta ... Fabii, sedendo || 25, 3. enimvero, *olim propagatum, a Wexio instauratum* || 6. custodia *cf. p.* 257. || 28, 4. quem procursurum *p.* 200. || 9. (animis et) *cum* ς. || 12. [ex] inferiore || *mallet* in subsequentem || 13. ac directa (*sic Madv. ap. Ingersl. et* Ww *in adn.*) || 30, 1. ad] per || 5. ** *cum I. F. Gr.* || ** 9. || 31, 10. est] esse || 32, 1. medium] quod reliquom || 3. eoque inopiae st redactus *cum Burmanno; de sqq. v. adn. cr.* || 33, 2. *nunc censet post* Martio *fort. excidisse sceleris in campo Martio peragendi significationem* || ** 5. || 6. longinquae *cum I. H. Vossio* || ** 34, 11; *ibid. in adn. post* '*Ing.*' *add.: sic etiam Badhamus apud Cobetum mnem. IX*, 298. || 35, 7. non iam *p.* 231. || 36, 4. fuisse *cum Perizonio* || 38, 2. *cum Crevierio et Drak. p.* 236. || 3. || 39, 4 *sq.* maneat te; cum illo .. certaturus es .... tibi st (*fort.* tibi erit) ... te est (*vel* test) oppugnaturus || 14. absumpti (*sic ex Madv. ci. ap. Ing.*) *ut* Hf. || ** 16. || 21. [suadeo] sed ut || 40, 4. || 41, 7. (*cf. p.* 245.) || ** 47, 4. || 5. conisi obliqua *cum Lipsio* || 6. institere *cum I. F. Gr.* || 49, 12. haec eos agentes, *ut olim ap. Ing.* (*corr. inde adn. cr.*) || 15. (et) rata prope || 51, 5. insistunt] exeunt || 53, 8. nulla, *quod ap. Ing. exprimi iusserat, cum I. H. Vossio* || 54, 11. compares scilicet cladem || 57, 6. * terram *cum Dukero p.* 257. || 59, 9. ne in acie quidem fuerunt (*cf. adn. cr.*), *ut tacite olim ap. Ing.* || 60, 11. (*sic item ap. Ing.*) si, ut avorum ...., si, ut nobis *p.* 147 *sq.* || 15. * abalienato || 21. potest, aut favisse erumpentibus (favisse *pro certo habeo; tacite ci. recepit Ing.*) || 26. manere [et] castra.

XXIII, 2, 6. * [M.] Livio || 3, 3. in curia || 6. deque eorum || 4, 4. actum] * agi || 7, 1. condicionibus iis || 8, 6. diti ac luxuriosa *cum Kreyssigio* || 7. perpelli ad potandum potuit || 9. ** veniam ... impetraturi || fuimus [futuri]. || 9, 3. ut]. Vis || armemus? || 4. cruentes || 12, 10. respondebo || 15. defectione *p.* 257. || 14, 13. per(que) || 16, 16. *fort.* vinc [ere disc] entibus || 17, 4. ** (inde) videt *p.* 245. || 7. legionesque venire Numidae citi nuntiassent, *in sqq.* ne quid

.. moveretur *ex alt. I. F. Gr. ci.* || 18, 5. positis || 19, 14. *reicit ci. ap. Ing. propositam* || 20, 6. * * [pro] praesenti || 22, 5. * * [quibus] || 8. id iactum *cum Gr.* || 23, 3. forsan tempus *p.* 68. || 6. [non] *cum Sigonio* || 25, 3. || 6. * nec, unde duo || 8. * nisi quod ... esset || 26, 10. || 29, 7. [in] eo || 31, 12. consuli subrogando || 32, 1. || 16. || 32, 12. * * regi || 34, 12. || 35, 19. capti * et signa (*in lac. captivorum hominum numero delitescente*) *e* Ww *ci.*, *in adn. cr. addenda* || 36, 2. [et] servorum *cum Alsch.* || 37, 11. (amisit) || 40, 9. dein per || 41, 11. [vento] aestuque *ut olim* W. || 42, 5. * * cum ploratum || 13. || 43, 13. *v. p.* 81. || 45, 10. en in minore re experiri || 46, 6. [et] *cum* W *p.* 268. || 9. optinendum || 47, 6. *v. p.* 270. *adn.* || 8. porta *cum Ing.* || 48, 3. Apuliam *p.* 257.

XXIIII, 1, 13. potestate *p.* 257. || 2, 9. lateque moenibus disiectis raras || 3, 2 *sq.* praeterfluebat Aesarus; procul eis, quae habitabantur — sedecim milia aberat — in urbe nobili templum i. u. erat n. L. I. || 5. * * greges sui cuiusque || 7. * * *cum I. F. Gr.* || 15. iam] Nam || et] ei || 4, 5. vellent [et] || 5, 1. ulli] vel || 7, 4. instructi || 8, 18. * acie || 9, 10. (in) exemplum || 11. * * eum, *quod recipere certe volebam v. adn. cr.* || ex ea *cum* (*v. d. ad mg. Cur.*) *Duk.* || 10, 9. nucem (?) in Sabinis publicamque viam, murum *p.* 69. || 10, 11. * * *vocc.* quod — rarum *servanda* || 16, 3. inpeditior *p.* 245. || 18, 11. hortatique censores sunt, ut *p.* 214. || 20, 1. agros || 14 *sq.* * movit, tum ... absistens. || 21, 3. [et] spes *vel* spes[que] *p.* 69. || * * militiaeque fungendae potioribus ducibus *ibid.* || 22, 2. *fort.* servitutis onus || 17. efferetur || 24, 6. (et) || 25, 8. nec exuere modice || 26, 6. * * cui *p.* 285. || 10. animisque astare, ne tempus tererent, ferrum ..., cernebat; || 27, 3. primo extrahenda re, set postremo || 28, 9. *cum Roëllio* || 29, 8. liberos se esse || ducibus ad Syracusanos c. sit || 32, 6. * * toto *cum* F, *Alsch.* || 34, 12. * * spes eo versa || 36, 3. (classis) *cum Kaestnero* || 37, 6. palam erat *cum Lipsio* || 38, 1. convocatis suis (*sic in adn. cr. corr. pro* quis) *cum I. F. Gr.* || 39, 1. * * alii aliis || oppositi || 9. * etiam qui || 42, 3. Nam non || ipsum] fossas || 6. * * *cum Drak. et Crevierio* || 7. milites, — quippe pro .. victa, — iisdem a., q. priores, eodemque || 45, 2. descisset [et] || 3. * * quoniam || * resurgere viribus videatur, novam ... polliceatur,'* * *sqq. cum I. F. Gr.* || id ad ... esset || 4. libera — agere] *v. p.* 285. || 5. qui, quum illud potius ag. cogitandumque sit, .., ne qui socii populi d. et ut novi concilientur, documentum etiam dicant || 6. cui d. e., .., desperata a sociis Romana re, foederibus .... visuri sint. || 8. * * secuturum || 9. * * Calenisque legatis || 13. crudelitatem quoque rapinae || 14. habita primum || 46, 5. * sonitusque *cum* ς. || 47, 5. aut quod *p.* 280. || 15 *sq.* vico et templis ... Matutae . Extra || 48, 7. sua vasta] *fort.* fluxa || 49, 5. acie — Numidae extremi.

XXV, 1, 1. * in agro Salentino ... interim Salentinorum || 6. Quod diutius || 4, 6. ipsi *cum Dukero p.* 59. || * * 7. || 6, 2. * in Italia || 9. saevitis *cum* ς. || 8, 8. praebita praesidio || 10. reportans || 13. * tam segnis || 9, 10. * est, refulsitque idem || 10, 5. tum] tandem || 11, 6. inde (et) || 10. oppugnandi || 11. quae e portu ... ad mare || 12, 4. cum rato] coroborata *aut* confirmata || 13, 10. * [et] iis || 14, 4. proxima forte hosti || 12. inde deletis || 15, 10. *v. p.* 293. *adn.* || 20. et ad subita belli, ut, si ... equitis || 16, 8. in locum, quo cum p. G. add. ait . Mago ibi pedites equitesque armatos — et capere eas latebras ingentem numerum — occuleret; || * * 10. || 13. ferre] fore || 15. praecipitat *p.* 143 *sq.* || 25. haec si vera || 17, 1. contendant *cum A. Rubenio* || 19, 13. in itinere ex agris || 15. *addubitatur* ut || horas sustentante, d. d. stetit, se Romana acie || 20, 5. neque in tanto || 22, 8. tres (et) *aut* et tres || 24, 3. [; ea] magna || 26, 12. Romana [corripuerat; nam] diu ... adsuerant magis. || 28, 6. inopiam quaeque

(cum Alsch.) ... occulte ‖ 9. si simul liberatas ab i. t. [Syracusas esse et applicare se Romanis] apparuisset. ‖ * * 30, 11. ‖ 31, 7. Syracusas [potuerit, quantum, si servare] potuisset ‖ 3. (ad) Nasum ad acc. ‖ 11. * (qua) ‖ 32, 3. excita. Hostium tres cum Alsch. ‖ 34, 9 sq. intulere [et], cum Walchio ‖ 35, 8 sq. * incursantes consistere coegerunt ‖ 9. tuto] niti ‖ 36, 10 sq. erat. Trudentes (aut Trahentes) sudibus cum ‖ 37, 11. (discurrunt ad portas et) ‖ 38, 1. cum I. Perizonio ‖ 4. possim ‖ 40, 1. * * cum ς? Ascensio p. 232. ‖ 6. ferendo(que) ‖ 8. ad [id] ‖ magis Muttinis quam fiducia (magis quam fiducia, Muttinis igitur praeposito, p. 232.)

XXVI, 2, 2. ‖ 10. * interfuisse inter Ti. Sempronium [et Cn. Fulvium? Ti. Sempronium,] quum ei ‖ 4. * (non) in loca ‖ 4, 3. pedite ex ci. I. F. Gr. ‖ 6, 1. * inferre .. coepit ‖ 9, 6. [propagatum dis]cursu ‖ 11, 5. et] duae ‖ 12, 15. iam] eam cum Dukero ‖ 18. (et) additum cum eodem p. 213 sq. ‖ 15, 3. ‖ 17, 5. * emissus ‖ 6. * * ut coram leges ‖ 18, 3. nec tam quam cum ς Gr. p. 313. ‖ 4. (populus) ... haberentur ‖ 10. egissent; nonne f. ‖ 22, 7. * vid. ei, redire ‖ * * meminisse ‖ 8. quoi ... cesserint prope ‖ 25, 8. Ad frangendas ig. [vires] aut potius Frangendas ig. [vires ratus] ‖ 10. quos .. impar cum Bas. a. ‖ 13. adderentque ‖ 27, 6. qui — incendium] add. esset ‖ 12. eos; (quia) si ‖ 16. * * secutisque ut W, tum formam praebuit .. * * (ac) .. adducentis ‖ 29, 3. quosque ‖ 7. possit cum I. H. Vossio p. 302. ‖ 10. post [adversissimas haud] adversae ‖ 30, 10. * ne in n. q. solo reliquiis d. fortunae alere ‖ 31, 2. non [tam] .. * * quam quid isti ‖ 3. desciverunt a p. Ro., si legatos praeeuntibus fere F. et Alsch. ‖ 4. * * crederem [rem] ut Bött. ‖ 33, 3. iamiam] etiam ‖ 7. arbitror] v. p. 314. ‖ 36, 3. si quod .. velis, id .. tuos ipse ‖ 4. itaque [si] ‖ 11. et argentum et ‖ * prima [aut] ‖ 38, 7. cunctatus est; tum .. appellat; ‖ 8. fort. appellat ‖ 39, 16. atque ille cum nonnullis edd. ‖ 40, 17. * (et) quum in ‖ 41, 17. quia] cū iā ‖ 18 — c. 44. init. cf. p. 203. ‖ 47, 7. librae cum edd. vett. ‖ 51, 2. quinquereme e captivis atque M.

XXVII, 2, 6 sq. stetit. Vt .. accepere, ‖ 8. iam cum Dukero ‖ 11—3, 7. cf. p. 203. ‖ 5, 4. Siculum non esse; qui fugati .. afuerint, omnes ‖ 6. * [datam] habiti ‖ 9. et ad Sic. ‖ indest aut cum edd. inde erat ‖ 7, 11. cf. p. 51 sq. ‖ 8, 8. ei flaminio p. 308. ‖ 11, 11. ei ius cum Rhenano ‖ 12, 2. detinerent cum ς. ‖ 2 sq. * oppugnaret — ea ... fore —, Regium ‖ 3. (re)morandi ‖ 13, 11. * esset, cohortes quaeque s. ‖ 18, 6. faciliori ascensu ‖ 20, 3. * exsequendi ‖ 4. provincia et ‖ 30, 5. ferociori .. gente cum Gr. ‖ 38, 9. * quo e rep. ‖ 40, 10. Larinatis] Tarentini ‖ 45, 3. eo ipsi si q. ‖ 11. nec ab signis discedere nec subsistere nisi cibum cap. ‖ 10. dum — ostenderet, signa ferri iubet per .. flexusque; quum .. processisset, [subsistit,] ubi ‖ 11. a mari abscedebat ‖ 49, 2. regentis sprevissent ut W. ‖ 50, 1. * pugnam, [regressus] ‖ 5. suppliciis ut vid. ‖ 8. * * deinde ab (et sic certe ex Beck. sil. in coll. mea in P: equidem h. l. errorem typothetae Weidmanniani debebam corrigere) ‖ 51, 10. fort. emendo, vendendo, dando mutuum, creditum solvendo.

XXVIII, 2, 2. * * tegebant ‖ iubet [et] spec. ‖ 6, 9. cf. p. 331. adn. ‖ 7, 4 sq. * fuerat, quum .. recepisset. Attalus ‖ 9, 13. (duos duces) ‖ 12, 6. cf. p. 144 sq. ‖ 12, 13. egressus a Gadibus * rebellandi spe, adiuvante ‖ 13, 8. subirent] instarent ‖ 14, 4. * tenebant — erant autem utrisque Hispani —; pro cornibus ante ‖ 6. credi cum ς. ‖ 20. [ac] velites ‖ 16, 5. sed] et ‖ 18, 10. [in] regiam, in fidem ‖ 19, 10. [in] conscientia ‖ 13. (in) muros ‖ 20, 2. contra, qua cum Alsch. ‖ 24, 10. (in) ordine cum Rhenano aut potius in orbem ‖ 26, 7. aut metu [modo] omni cum edd., aut metu modo ‖ 27, 13. * [is] denique p. 339. ‖ 33, 16. cf. p. 100. ‖ 34, 9. * *, nisi quod se liberos iis, arma ‖ 40, 5. (modo) cum ς. ‖ 41, 8. * intendens, .. petis? ‖ 42, 3. per

tuta omnia ad || 43, 1. * inveterata || [quum] magnam || 4. * [quo me] quoque || 44, 9. *cf. p.* 81. || 45, 10. praeter quibus consules praetoresque exercitibus.

XXVIIII, 4, 8. questus [est], quod (tam) non iam || * 5, 8. Gallos, dimissis .. eorum, || 18, 14. trucidatos cruciando] cruciatos *cum Sigonio* || 17. [In] aliquantum || 18. posfit] *cf. p.* 342. || 22, 10. deiectum || 24, 4. * in exercitu insideret || 25, 3. * ita in immensum || 26, 5. [in] ingentia incr. || 6. vulgaverat || 27, 2. (amnibusque) *aut* omnibusque *cum Heldio post* Latino *aut* omnibus *post* secuntur, *inserto* || 36, 7. consuli (et) *aut* et consuli d. v. et Poeno *cum Alsch.* || animos fecisset || 37, 2. (et) ad Veneris * * circa || 4. erat [credebant]. || 12. edidit.

XXX, 2, 1. * * ne qua || 3, 4. * * satias || 4, 5. * sententia * * (*excidit fort.*, eam promeret) || 6, 5. velut sparso [semine] || 6. obstruebant || 8, 6. Numidis ... Carthaginiensibus (*aut* Carthaginiensium [copia]) ... [in] mediam aciem (in) adversus signa || 9, 2. * subigit *p.* 209 *sq.* || * conspectui circumfusum || 10, 5. inligatas *cum Kaestnero*, *sqq. ut* Wt. || 7. certamini || 15. (et) || 19. quidem] tandem || 12, 3. Cirta ... eoque se .. intulit vis *post* §. 5. *collocatur* || 8. datus est *cum vg.* || 13, 10. exitum [eum] || 16, 2. reposuerant *cum vg.* || 18, 7. et ut in permixtis, ubi cuspide uti cominus [et] gl. || 12. primum *cum Dukero* || omnibus equitibus || 21, 9. * * (fuit) *p.* 201. || 23, 4. quam (eum) qui *ut Alsch.* || 24, 2. censuerunt *cum vg. p.* 209. || 29, 4. scilicet *repudiato*, *fort.* audiit; [ceterum] maxime *p.* 355. || 30, 8. adpetivimus || bellum aut nobis || 9. optare [debe]tis || 10. * attinet ... erudiverunt *cum vg.* || 11. decepit *cum vg.* || 17. *v. p.* 354 *med.* || 23. * * si — nostris *cf. p.* 358. *adn.* 2. || * efferentem se fortunam *cum vg.* || 26. * imperio || 31, 1. *fort.* (habere) adventus tui spe *cf. p.* 355 *sq. adn.* 1. || 8. conserta *cum vg.* || 32, 2. * adversa *cum I. Perizonio et Dukero p.* 207. *cf. p.* 629. || 5. quum non oculis *cum* W *coni.* || 34, 8. accepere .. eiecere *cum vg. p.* 354. || 35, 4. (et ante aciem) || 5. omnem *vitiosum est* || 36, 8. Saturnalibus] iter continuantibus (*vel* maturantibus) || 10. esset [et] *cum vg.* || 40, 4. * * patefacta gratulationi, *ut olim* W. || 13. * * iure imperi *vel* iure et imperio || 41, 1. praetori] *cf. p.* 359. *n.* 1. || 42, 7. neque ipsi] *cf. ibid.* || 44, 7.

[PERIOCHA LIBRI XXI.]

[In Italiam belli Punici secundi actum narrat et Hannibalis ducis Poenorum contra foedus per Hiberum flumen transitus. a quo Saguntum sociorum populi Romani civitas obsessa octavo mense capta est. de quibus iniuriis missi legati ad Carthaginienses qui quererentur. cum satisfacere nollent, bellum eis indictum est. Hannibal superato Pyrenaeo saltu per Gallias fusis Volcis, qui obsistere conati erant ei, et ad Alpes venit et laborioso per eas transitu, cum montanos quoque Gallos obvios aliquot proeliis repulisset, descendit in Italiam et ad Ticinum flumen Romanos equestri proelio fudit. in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso Hannibal Apenninum quoque permagna vexatione militum propter vim tempestatium transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnavit duce hostium Magone capto.]

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXI.

I. In parte operis mei licet mihi praefari, quod in 1 principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile, quae umquam gesta sint, me scripturum, quod Hannibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. nam neque 2 validiores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt arma neque his ipsis tantum umquam virium aut roboris fuit; et haud ignotas belli artes inter sese, sed expertas primo Punico conserebant bello, et adeo varia fortuna belli ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint qui vicerunt; odiis etiam prope maioribus certa- 3 runt quam viribus, Romanis indignantibus, quod victoribus

victi ultro inferrent arma, Poenis, quod superbe ava-
4 reque crederent imperitatum victis esse; fama est etiam, Hannibalem annorum ferme novem pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotum tactis sacris iure iurando adactum, se cum
5 primum posset hostem fore populo Romano. angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam et Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum stipendio etiam insuper inposito interceptam.

1 II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio
2 gessit, ut appareret, maius eum quam quod gereret agitare in animo bellum et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italiae inlaturos fuisse, cui Hannibalis ductu intulerunt.

3 Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. medius Hasdrubal inter patrem ac filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis,
4 uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus, gener inde ob altam indolem (profecto animi) adscitus et, quia gener erat, factionis Barcinae opibus, quae apud milites plebemque plus quam modicae erant, haud sane voluntate prin-
5 cipum in imperio positus. is plura consilio quam vi gerens hospitiis magis regulorum conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus quam bello aut armis rem Car-
6 thaginiensem auxit. ceterum nihilo ei pax tutior fuit: barbarus eum quidam palam ob iram interfecit ab eo domini obtruncati, conprensusque ab circumstantibus haud alio quam si evasisset vultu, tormentis quoque cum lacceraretur, eo fuit habitu oris, ut superante laetitia dolores ridentis etiam speciem praebuerit.

7 Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus imperioque suo iungendis fuerat, foedus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Hiberus Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit quin 1
praerogativam militarem, qua extemplo iuvenis Hannibal
in praetorium delatus imperatorque ingenti omnium clamore
atque adsensu appellatus erat, favor plebis sequeretur.
hunc vixdum puberem Hasdrubal litteris ad se 2
accersierat, actaque res etiam in senatu fuerat. Barcinis
nitentibus, ut adsuesceret militiae Hannibal atque in paternas
succederet opes, Hanno alterius factionis princeps 3
'et aequum postulare videtur' inquit 'Hasdrubal et ego
tamen non censeo quod petit tribuendum.' cum admiratione 4
tam ancipitis sententiae in se omnis convertisset,
'florem aetatis' inquit 'Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis
fruendum praebuit, iusto iure eum a filio repeti
censet, nos tamen minime decet iuventutem nostram pro
militari rudimento adsuefacere libidini praetorum. an hoc 5
timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia inmodica
et regni paterni speciem videat et cuius regis genero hereditarii
sint relicti exercitus nostri, eius filio parum mature
serviamus? ego istum iuvenem domi tenendum, sub 6
legibus, sub magistratibus docendum vivere aequo iure
cum ceteris censeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium
ingens exsuscitet.'

IIII. Pauci ac ferme optimus quisque Hannoni adsentiebantur, 1
sed, ut plerumque fit, maior pars meliorem
vicit. missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu
omnem exercitum in se convertit: Hamilcarem iuvenem 2
redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem in
vultu vimque in oculis, habitum oris lineamentaque intueri.
dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad
favorem conciliandum esset. numquam ingenium idem ad 3
res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius
fuit. itaque haut facile discerneres, utrum imperatori an
exercitui carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam 4
praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum
esset, neque milites alio duce plus confidere aut audere.
plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii
inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari 5
aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia 6
par, cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate

modus finitus, vigiliarum somnique nec die nec nocte dis-
7 criminata tempora: id quod gerendis rebus superesset, quieti datum, ea neque molli strato neque silentio accersita; multi saepe militari sagulo opertum humi iacentem
8 inter custodias stationesque militum conspexerunt. vestitus nihil inter aequales excellens, arma atque equi conspiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat, princeps in proelium ibat, ultimus conserto proelio excedebat.

9 Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deûm metus, nullum ius iurandum,
10 nulla religio. cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit nulla re, quae agenda videndaque magno futuro duci esset, praetermissa.

1 V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta bellumque Romanum mandatum esset,
2 nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis op-
3 primeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haut dubie Romana arma movebantur, in Olcadum prius fines — ultra Hiberum ea gens in parte magis quam in dicione Carthaginiensium erat — induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis domitis gentibus iungendoque tractus ad id bel-
4 lum videri posset. Cartalam urbem opulentam, caput gentis eius, expugnat diripitque; quo metu perculsae minores civitates stipendio inposito imperium accepere. victor exercitus opulentusque praeda Carthaginem novam in hiberna
5 est deductus. ibi large partiendo praedam stipendioque praeterito cum fide exsolvendo cunctis civium sociorumque animis in se firmatis vere primo in Vaccaeos promo-
6 tum bellum. Hermandica et Arbocala eorum urbes vi captae. Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum
7 diu defensa. ab Hermandica profugi exulibus Olcadum, priore aestate domitae gentis, cum se iunxissent, concitant
8 Carpetanos, adortique Hannibalem regressum ex Vaccaeis haut procul Tago flumine agmen grave praeda turbavere.

Hannibal proelio abstinuit, castrisque super ripam positis, cum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado traiecit valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. equitibus praecepit, ut, cum ingressos aquam viderent, adorirentur peditum agmen, in ripa elephantos — quadraginta autem erant — disponit. Carpetanorum cum adpendicibus Olcadum Vaccaeorumque centum milia fuere, invicta acies, si aequo dimicaretur campo. itaque et ingenio feroces et multitudine freti et, quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati quod interesset amnis, clamore sublato passim sine ullius imperio qua cuique proximum est in amnem ruunt. et ex parte altera ripae vis ingens equitum in flumen inmissa, medioque alveo hautquaquam pari certamine concursum, quippe ubi pedes instabilis ac vix vado fidens vel ab inermi equite equo temere acto perverti posset, eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, comminus eminusque rem gereret. pars magna flumine absumpta, quidam verticoso amni delati in hostis ab elephantis obtriti sunt; postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione cum in unum colligerentur, priusquam a tanto pavore reciperent animos, Hannibal agmine quadrato amnem ingressus fugam ex ripa fecit vastatisque agris intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. et iam omnia trans Hiberum praeter Saguntinos Carthaginiensium erant. 9 10 11 12 13 14 15 16 17

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat, ceterum iam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxume Turdetanis. quibus cum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen iuris, sed vim quaeri appareret, legati a Saguntinis Romam missi auxilium ad bellum iam haut dubie inminens orantes. 1 2

Consules tunc Romae erant P. Cornelius Scipio et Ti. Sempronius Longus. qui cum legatis in senatum introductis de re publica retulissent placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si videretur digna causa, et Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis sociis populi Romani abstineret, et Carthaginem 3 4

in Africam traicerent ac sociorum populi Romani queri-
5 monias deferrent, — hac legatione decreta necdum missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnari adlatum est.
6 tunc relata de integro res ad senatum, et alii provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes terra marique rem gerendam censebant, alii totum in Hispaniam
7 Hannibalemque intenderant bellum, erant qui non temere movendam rem tantam expectandosque ex Hispania le-
8 gatos censerent. haec sententia, quae tutissima videbatur, vicit, legatique eo maturius missi P. Valerius Flaccus et Q. Baebius Tamphilus Saguntum ad Hannibalem atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in poenam foederis rupti deposcendum.

1 VII. Dum ea Romani parant consultantque, iam Sa-
2 guntum summa vi oppugnabatur. civitas ea longe opulentissima ultra Hiberum fuit, sita passus mille ferme a mari. oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam
3 ab Ardea Rutulorum quidam generis; ceterum in tantas brevi creverant opes seu maritimis seu terrestribus fructibus seu multitudinis incremento seu disciplinae sanctitate, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt.

4 Hannibal infesto exercitu ingressus finis pervastatis
5 passim agris urbem tripertito adgreditur. angulus muri erat in planiorem patentioremque quam cetera circa vallem vergens. adversus eum vineas agere instituit, per
6 quas aries moenibus admoveri posset. sed ut locus procul muro satis aequus agendis vineis fuit, ita hautquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, coeptis
7 succedebat. et turris ingens inminebat et murus, ut in suspecto loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat et iuventus delecta, ubi plurimum periculi ac timoris
8 ostendebatur, ibi vi maiore obsistebant. ac primo missilibus submovere hostem nec quicquam satis tutum munientibus pati, deinde iam non pro moenibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes
9 operaque hostium animus erat, quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant quam Poeni.
10 ut vero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit, tanta circa

fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineae desererentur.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis quam 1 oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. itaque acrius de integro 2 coortum est bellum pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineae coeptae agi admoverique aries. abundabat multitudine hominum Poenus — ad cen- 3 tum quinquaginta milia habuisse in armis satis creditur —, oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam disti- 4 neri [coepti] coeptis non sufficiebant. itaque iam feriebantur 5 arietibus muri quassataeque multae partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem: tris deinceps turris quantumque inter eas muri erat cum fragore ingenti prociderunt. captum oppidum ea ruina crediderant Poeni, qua 6 velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. nihil tumultuariae pugnae simile 7 erat, quales in oppugnationibus urbium per occasionem partis alterius conciri solent, sed iustae acies velut patenti campo inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos 8 inritat, Poeno cepisse iam se urbem, si paulum adnitatur, credente, Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora opponentibus nec ullo pedem referente, ne in relictum a se locum hostem inmitteret. itaque quo acrius et confer- 9 tim magis utrimque pugnabant, eo plures vulnerabantur nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. pha- 10 larica erat Saguntinis, missile telum hastili abiegno et cetera tereti praeterquam ad extremum, unde ferrum extabat. id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant liniebantque pice. ferrum autem tres longum habebat pedes, 11 ut cum armis transfigere corpus posset. sed id maxime, etiam si haesisset in scuto nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat, quod, cum medium accensum mitteretur 12 conceptumque ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma omitti cogebat nudumque militem ad insequentes ictus praebebat.

VIIII. Cum diu anceps fuisset certamen, et Sagun- 1

tinis, quia praeter spem resisterent, crevissent animi, Poe-
2 nus, quia non vicisset, pro victo esset, clamorem repente oppidani tollunt hostemque in ruinas muri expellunt, inde inpeditum trepidantemque exturbant, postremo fusum fugatumque in castra redigunt.

3 Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est. quibus obviam ad mare missi ab Hannibale qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma nec Hannibali in tanto discrimine rerum operae esse lega-
4 tiones audire. apparebat non admissos Carthaginem protinus ituros. litteras igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinae praemittit, ut praepararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari populo Romano posset.

1 X. Itaque praeterquam quod admissi auditique sunt,
2 ea quoque vana atque inrita legatio fuit. Hanno unus adversus senatum causam foederis magno silentio propter
3 auctoritatem suam, non cum adsensu audientium egit: per deos foederum arbitros ac testis monuisse, praedixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem eius conquiescere viri, nec umquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit,
4 quietura Romana foedera. 'iuvenem flagrantem cupidine regni viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni praebentes ad exercitus misistis. aluistis ergo
5 hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsedent exercitus, unde arcentur foedere, mox Carthaginem circumsedebunt Romanae legiones ducibus îsdem
6 diis, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti. utrum hostem an vos an fortunam utriusque populi ignoratis? legatos ab sociis et pro sociis venientes bonus imperator vester in castra non admisit, ius gentium sustulit; hi tamen unde ne hostium quidem legati arcentur pulsi ad nos venerunt, res ex foedere repetuntur; publica fraus absit —
7 auctorem culpae et reum criminis deposcunt. quo lenius agunt, segnius incipiunt, eo, cum coeperint, vereor ne perseverantius saeviant. Aegatis insulas Erycemque ante oculos proponite, quae terra marique per quattuor et viginti
8 annos passi sitis. nec puer hic dux erat, sed pater ipse

Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed Tarento, id est Italia, non abstinueramus ex foedere, sicut nunc Sagunto non abstinemus. 9 vicerunt ergo dii hominesque, et id de quo verbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset, eventus belli velut aequus iudex, unde ius stabat, ei victoriam dedit. 10 Carthagini nunc Hannibal vineas turresque admovet, Carthaginis moenia quatit ariete: Sagunti ruinae — falsus utinam vates sim — nostris capitibus incident, susceptumque cum Saguntinis bellum habendum cum Romanis est. dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. 11 scio meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. sed et Hamilcarem eo perisse laetatus sum, quod, si ille viveret, bellum iam haberemus cum Romanis, et hunc iuvenem tamquam furiam facemque huius belli odi ac detestor. 12 nec dedendum solum ad piaculum rupti foederis, sed, si nemo deposcit, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandum eo, unde nec ad nos nomen famaque eius accedere neque ille sollicitare quietae civitatis statum possit. 13 ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos qui senatui satisfaciant, alios qui Hannibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex foedere Romanis dedant; tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.'

XI. 1 Cum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit: adeo prope omnis senatus Hannibalis erat, infestiusque locutum arguebant Hannonem quam Flaccum Valerium legatum Romanum. 2 responsum inde legatis Romanis est, bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse, populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos vetustissimae Carthaginiensium societati praeponat.

3 Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proeliis operibusque habebat, paucorum his dierum quietem dedit stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostis stimulando, nunc spe praemiorum accendit. 4 ut vero pro contione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti vide-

5 retur posse. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant nec lacessentes nec lacessiti per aliquot dies, ita non nocte, non die umquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, refice-
6 rent. inde oppugnatio eos aliquanto atrocior quam ante adorta est, nec qua primum aut potissimum parte ferrent opem, cum omnia variis clamoribus streperent, satis scire
7 poterant. ipse Hannibal, qua turris mobilis omnia munimenta urbis superans altitudine agebatur, hortator aderat. quae cum admota catapultis ballistisque per omnia tabu-
8 lata dispositis muros defensoribus nudasset, tum Hannibal occasionem ratus quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant, sed interlita luto
9 structurae antiquae genere. itaque latius quam qua caederetur ruebat, perque patentia ruinis agmina armatorum in
10 urbem vadebant. locum quoque editum capiunt conlatisque eo catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem inminentem haberent, muro circumdant. et Saguntini murum interiorem ab nondum capta parte urbis
11 ducunt. utrimque summa vi et muniunt et pugnant, sed interiora tuendo minorem in dies urbem Saguntini faciunt.
12 simul crescit inopia omnium longa obsidione et minuitur expectatio externae opis, cum tam procul Romani, unica spes,
13 circa omnia hostium essent. paulisper tamen adfectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque, qui duo populi dilectus acerbitate consternati retentis conquisitoribus metum defectionis cum praebuissent, oppressi celeritate Hannibalis omiserunt mota arma.

1 XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat Maharbale Himilconis filio — eum praefecerat Hannibal — ita inpigre rem agente, ut ducem abesse nec cives nec hostes senti-
2 rent. is et proelia aliquot secunda fecit et tribus arietibus aliquantum muri discussit strataque omnia recentibus rui-
3 nis advenienti Hannibali ostendit. itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus atroxque proelium cum multorum utrimque caede initum et pars arcis capta est.

4 Temptata deinde per duos est exigua pacis spes, Alco-

nem Saguntinum et Alorcum Hispanum. Alco insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimae movebant condicionesque tristes ut ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus apud hostem mansit, moriturum adfirmans qui sub condicionibus iis de pace ageret. 5 postulabatur autem, redderent res Turdetanis traditoque omni auro atque argento egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Poenus iussisset. 6 has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos ubi alia vincantur adfirmans, se pacis eius interpretem fore pollicetur. erat autem tum miles Hannibalis, ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. 7 tradito palam telo custodibus hostium transgressus munimenta ad praetorem Saguntinum — et ipse ita iubebat — est deductus. 8 quo cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, submota cetera multitudine senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit:

XIII. 1 'Si civis vester Alco, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis condiciones ab Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis nec transfuga ad vos venissem. 2 cum ille aut vestra aut sua culpa manserit apud hostem — sua, si metum simulavit, vestra, si periculum est apud vos vera referentibus — ego, ne ignoraretis esse aliquas et salutis et pacis vobis condiciones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. 3 vestra autem causa me nec ullius alterius loqui quae loquor apud vos vel ea fides sit, quod neque dum vestris viribus restitistis neque dum auxilia ab Romanis sperastis pacis umquam apud vos mentionem feci. 4 postquam nec ab Romanis vobis ulla est spes nec vestra vos iam aut arma aut moenia satis defendunt, pacem adfero ad vos magis necessariam quam aequam. 5 cuius ita aliqua spes est, si eam, quem ad modum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audietis et non id quod amittitur in damno, cum omnia victoris sint, sed quidquid relinquitur pro munere habituri estis. 6 urbem vobis, quam ex magna parte dirutam captam fere totam habet, adimit, agros relinquit, locum adsignaturus, in quo

novum oppidum aedificetis. aurum et argentum omne
7 publicum privatumque ad se iubet deferri, corpora vestra, coniugum ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire.
8 haec victor hostis imperat, haec, quamquam sunt gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. equidem haud despero, cum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum, sed vel haec patienda censeo potius quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra coniuges ac liberos belli iure sinatis.'

1 XIIII. Ad haec audienda cum circumfusa paulatim multitudine permixtum senatui esset populi concilium, repente primores secessione facta, priusquam responsum daretur, argentum aurumque omne ex publico privatoque in forum conlatum in ignem ad id raptim factum coni-
2 cientes eodem plerique semet ipsi praecipitaverunt. cum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. turris diu quassata prociderat, perque ruinam eius cohors Poenorum impetu facto cum signum imperatori dedisset nudatam stationibus
3 custodiisque solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal totis viribus adgressus urbem momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, ceterum prope neces-
4 sarium cognitum ipso eventu est: cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt aut armati nullum ante finem pugnae quam morientes fecerunt?

1 XV. Captum oppidum est cum ingenti praeda. quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant et in caedibus vix ullum discrimen aetatis ira fecerat et
2 captivi militum praeda fuerant, tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniae redactum esse constat et multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem.

3 Octavo mense quam coeptum oppugnari captum Saguntum quidam scripsere, inde Carthaginem novam in hiberna Hannibalem concessisse, quinto deinde mense quam ab Carthagine profectus sit in Italiam pervenisse.

quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. 4 Sempronius consules fuerint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini missi sint et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint. aut 5 omnia breviora aliquanto fuere aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non coeptum oppugnari est, sed captum. nam excessisse 6 pugna ad Trebiam in annum Cn. Servili et C. Flamini non potest, quia C. Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus a Ti. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam cum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem fere tempus et legati, qui redierant 1 ab Carthagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse, et Sagunti excidium nuntiatum est, tantusque simul maeror 2 patres misericordiaque sociorum peremptorum indigne et pudor non lati auxilii et ira in Carthaginienses metusque de summa rerum cepit, velut si iam ad portas hostis esset, ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis quam consulerent: nam neque hostem acrio- 3 rem bellicosioremque secum congressum nec rem Romanam tam desidem umquam fuisse atque inbellem. Sardos 4 Corsosque et Histros atque Illyrios lacessisse magis quam exercuisse Romana arma et cum Gallis tumultuatum verius quam belligeratum. Poenum, hostem veteranum, trium et 5 viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, duci acerrimo adsuetum, recentem ab excidio opulentissimae urbis Hiberum transire, trahere 6 secum tot excitos Hispanorum populos, conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro moenibus Romanis esse.

XVII. Nominatae iam antea consulibus provinciae 1 erant, tum sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. sex in eum annum decretae 2 legiones et sociûm quantum ipsis videretur et classis quanta parari posset. quattuor et viginti peditum Roma- 3 norum milia scripta et mille octingenti equites, sociorum quadraginta milia peditum, quattuor milia et quadringenti

equites: naves ducentae viginti quinqueremes, celoces
4 viginti deducti. latum inde ad populum, vellent iuberent
populo Carthaginiensi bellum indici, eiusque belli causa
supplicatio per urbem habita atque adorati dii, ut bene
ac feliciter eveniret quod bellum populus Romanus ius-
sisset.

5 Inter consules ita copiae divisae: Sempronio datae
legiones duae — ea quaterna milia erant peditum et tre-
ceni equites — et sociorum sedecim milia peditum, equites
mille octingenti, naves longae centum sexaginta, celoces
6 duodecim. cum his terrestribus maritimisque copiis Ti.
Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmis-
surus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis
7 esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius
praetor et ipse cum haud invalido praesidio in Galliam
8 mittebatur; navium maxime Cornelio numerus deminutus:
sexaginta quinqueremes datae — neque enim mari ven-
turum aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant
— et duae Romanae legiones cum suo iusto equitatu et
quattuordecim milibus sociorum peditum, equitibus mille
9 sexcentis. duas legiones Romanas et decem milia socio-
rum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos
Gallia provincia eodem [dein] versa in Punicum bellum
habuit.

1 XVIII. His ita conparatis, ut omnia iusta ante bel-
lum fierent, legatos maiores natu Q. Fabium, M. Livium,
L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, in Africam
2 mittunt ad percunctandos Carthaginienses, publicone con-
silio Hannibal Saguntum oppugnasset, et, si id quod
facturi videbantur faterentur ac defenderent publico con-
silio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum.
3 Romani postquam Carthaginem venerunt, cum senatus
datus esset et Q. Fabius nihil ultra quam unum quod
mandatum erat percunctatus esset, tum ex Carthaginien-
4 sibus unus: 'praeceps vestra, Romani, et prior legatio
fuit, cum Hannibalem tamquam suo consilio Saguntum
oppugnantem deposcebatis, ceterum haec legatio verbis
5 adhuc lenior est, re asperior. tunc enim Hannibal et in-
simulabatur et deposcebatur, nunc ab nobis et confessio

culpae exprimitur et ut a confessis res extemplo repetuntur. ego autem non privato publicone consilio Saguntum 6 oppugnatum sit quaerendum censeam, sed utrum iure an iniuria. nostra enim haec quaestio atque animadversio in 7 civem nostrum est, quid nostro aut suo fecerit arbitrio; vobiscum una disceptatio est, licueritne per foedus fieri. itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid 8 sua sponte imperatores faciant, nobis vobiscum foedus est a C. Lutatio consule ictum, in quo cum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis — necdum enim erant socii vestri — cautum est. at enim eo foedere, quod cum 9 Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. adversus quod ego nihil dicturus sum nisi quod a vobis didici: vos 10 enim quod C. Lutatius consul primo nobiscum foedus fecit quia neque auctoritate patrum nec populi iussu ictum erat, negastis vos eo teneri, itaque aliud de integro foedus publico consilio ictum est. si vos non tenent foe- 11 dera vestra nisi ex auctoritate aut iussu vestro icta, ne nos quidem Hasdrubalis foedus, quod nobis insciis fecit, obligare potuit. proinde omittite Sagunti atque Hiberi 12 mentionem facere, et quod diu parturit animus vester aliquando pariat.'

Tum Romanus sinu ex toga facto 'hic' inquit 'vobis 13 bellum et pacem portamus, utrum placet, sumite.' sub hanc vocem haut minus ferociter, daret utrum vellet, subclamatum est. et cum is iterum sinu effuso bellum dare 14 dixisset, accipere se omnes responderunt et quibus acciperent animis, isdem se gesturos.

XVIIII. Haec derecta percunctatio ac denuntiatio 1 belli magis ex dignitate populi Romani visa est quam de foederum iure verbis disceptare, cum ante, tum maxime Sagunto excisa. nam si verborum disceptationis res esset, 2 quid foedus Hasdrubalis cum Lutatii priore foedere, quod mutatum est, conparandum erat, cum in Lutati foedere 3 diserte additum esset, ita id ratum fore, si populus censuisset, in Hasdrubalis foedere nec exceptum tale quicquam fuerit et tot annorum silentio ita vivo eo conprobatum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. quamquam, et si priore foedere staretur, satis 4

cautum erat Saguntinis sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat 'iis qui tunc essent' nec 'ne qui 5 postea adsumerentur,' et cum adsumere novos liceret socios, quis aequum censeret aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi aut receptos in fidem non defendi? tantum ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem aut sua sponte desciscentes reciperentur.

6 Legati Romani ab Carthagine, sicut iis Romae imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent aut averterent a Poenis, traiecerunt. 7 ad Bargusios primum venerunt, a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici, multos trans Hiberum popu- 8 los ad cupidinem novae fortunae erexerunt. ad Volcianos inde est ventum, quorum celebre per Hispaniam respon- 9 sum ceteros populos ab societate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: 'quae verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Carthaginiensium amicitiae praeponamus, cum qui id fecerunt Saguntini crudelius quam Poenus hostis perdidit vos socii 10 prodideritis? ibi quaeratis socios censeo, ubi Saguntina clades ignota est, Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinae erunt, ne quis fidei 11 Romanae aut societati confidat.' inde extemplo abire finibus Volcianorum iussi ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora verba tulere. ita nequiquam peragrata Hispania in Galliam transeunt.

1 XX. In iis nova terribilisque species visa est, quod armati — ita mos gentis erat — in concilium venerunt. 2 cum verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii petissent, ne Poeno bellum Italiae inferenti per agros urbesque suas transitum darent, 3 tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistra- 4 tibus maioribusque natu iuventus sedaretur. adeo stolida inpudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id advertere in se agros- 5 que suos pro alienis populandos obicere. sedato tandem fremitu responsum legatis est, neque Romanorum in se meritum esse neque Carthaginiensium iniuriam, ob quae

aut pro Romanis aut adversus Poenos sumant arma. contra ea audire sese, gentis suae homines agro finibusque Italiae pelli a populo Romano stipendiumque pendere et cetera indigna pati. eadem ferme in ceteris Galliae conciliis dicta auditaque; nec hospitale quicquam pacatumve satis prius auditum quam Massiliam venere. ibi omnia ab sociis inquisita cum cura ac fide cognita, praeoccupatos iam ante ab Hannibale Gallorum animos esse: sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore — adeo ferocia atque indomita ingenia esse —, ni subinde auro, cuius avidissima gens est, principum animi concilientur. ita peragratis Hispaniae et Galliae populis legati Romam redeunt haud ita multo post quam consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in expectatione belli erectam invenerunt, satis constante fama iam Hiberum Poenos tramisisse. 6 7 8 9

XXI. Hannibal Sagunto capto Carthaginem novam in hiberna concesserat ibique auditis quae Romae quaeque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum sed etiam causam esse belli, partitis divenditis reliquiis praedae nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat. 'credo ego vos,' inquit 'socii, et ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniae populis aut finiendam nobis militiam exercitusque dimittendos esse aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hae gentes non pacis solum, sed etiam victoriae bonis florebunt, si ex aliis gentibus praedam et gloriam quaeremus. itaque cum longinqua a domo instet militia incertumque sit, quando domos vestras et quae cuique ibi cara sunt visuri sitis, si quis vestrum suos invisere volt, commeatum do. primo vere edico adsitis, ut diis bene iuvantibus bellum ingentis gloriae praedaeque futurum incipiamus.' 1 2 3 4 5 6

Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, et iam desiderantibus suos et longius in futurum providentibus desiderium. per totum tempus hiemis quies inter labores aut iam exhaustos aut mox exhauriendos renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. vere primo ad edictum convenere. 7 8

Hannibal, cum recensuisset omnium gentium auxilia, 9

Gadis profectus Herculi vota exsolvit novisque se obligat
10 votis, si cetera prospera evenissent. inde partiens curas simul [in] inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset,
11 valido praesidio firmare eam statuit. pro eo supplementum ipse ex Africa maxime iaculatorum, levium armis, petiit, ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis
12 pigneribus obligati, stipendia facerent. tredecim milia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam et funditores Baleares octingentos septuaginta, equites
13 mixtos ex multis gentibus mille ducentos. has copias partim Carthagini praesidio esse, partim distribui per Africam iubet. simul conquisitoribus in civitates missis quattuor milia conscripta delectae iuventutis, praesidium eosdem et obsides, duci Carthaginem iubet.

1 XXII. Neque Hispaniam neglegendam ratus, atque id eo minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos, Hasdrubali fratri, viro inpigro, eam provinciam destinat
2 firmatque eum Africis maxime praesidiis, peditum Afrorum undecim milibus octingentis quinquaginta, Liguribus
3 trecentis, Baliaribus [D]. ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoenices, mixtum Punicum Afris genus, quadringenti et Numidae Maurique, accolae Oceani, ad mille octingenti et parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites, et, ne quod terrestris deesset auxilii genus,
4 elephanti viginti unus. classis praeterea data ad tuendam maritumam oram, quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos credi poterat, quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque; sed aptae instructaeque remigio triginta et duae quinqueremes erant et triremes quinque.

5 Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit. atque inde profectus praeter maritumam oram Etovissam
6 urbem ad Hiberum ducit. ibi fama est in quiete visum ab eo iuvenem divina specie, qui se ab Iove diceret ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur neque

usquam a se deflecteret oculos. pavidum primo nusquam 7 circumspicientem aut respicientem secutum, deinde cura ingenii humani, cum, quidnam id esset quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse eum, vidisse post sese serpentem mira magnitudine cum 8 ingenti arborum ac virgultorum strage ferri ac post insequi cum fragore caeli nimbum. tum, quae moles ea quidve 9 prodigii esset, quaerentem audisse, vastitatem Italiae esse: pergeret porro ire nec ultra inquireret sineretque fata in occulto esse.

XXIII. Hoc visu laetus tripertito Hiberum copias 1 traiecit praemissis qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent Alpiumque transitus specularentur. nonaginta milia peditum, duodecim milia equitum Hiberum traduxit. Ilergetes inde Bargusiosque et 2 Ausetanos et Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est, subigit, oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces, quae Hispanias Galliis iungunt, in potestate essent. decem milia peditum Hannoni ad praesidium ob- 3 tinendae regionis data et mille equites. postquam per 4 Pyrenaeum saltum traduci exercitus est coeptus rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano, tria milia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. constabat non tam bello motos quam longinquitate viae insuperabilique Alpium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi 5 retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi inritarentur, supra septem milia hominum domos remisit, 6 quos et ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

XXIIII. Inde, ne mora atque otium animos sollici- 1 taret, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgreditur et ad oppidum Iliberri castra locat. Galli quamquam Italiae 2 bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat praesidiaque valida inposita, metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Hannibali nuntiatum 3 est, moram magis quam bellum metuens oratores ad regulos eorum misit, conloqui semet ipsum cum iis velle, et vel illi propius Iliberrim accederent, vel se Ruscinonem

processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset:
4 nam et accepturum eos in castra sua se laetum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. hospitem enim se Galliae, non hostem advenisse, nec stricturum ante gla-
5 dium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset. et per nuntios quidem haec. ut vero reguli Gallorum castris ad Iliberrim extemplo motis haud gravanter ad Poenum venerunt, capti donis cum bona pace exercitum per finis suos praeter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

1 XXV. In Italiam interim nihil ultra quam Hiberum transisse Hannibalem a Massiliensium legatis Romam per-
2 latum erat, cum perinde ac si Alpis iam transisset, Boii sollicitatis Insubribus defecerunt, nec tam ob veteres in populum Romanum iras quam quod nuper circa Padum Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum
3 deductas aegre patiebantur. itaque armis repente arreptis in eum ipsum agrum impetu facto tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant adsignandum, diffisi Placentiae moenibus Mutinam confugerint C. Lu-
4 tatius, C. Servilius, M. Annius. Lutati nomen haud dubium est, pro Annio Servilioque M. Acilium et C. Herennium habent quidam annales, alii P. Cornelium Asinam
5 et C. Papirium Masonem. id quoque dubium est, legati ad expostulandum missi ad Boios violati sint an in triumviros agrum metantis impetus sit factus.

6 Mutinae cum obsiderentur et gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris, simulari coeptum de pace
7 agi, evocatique ab Gallorum principibus legati ad conloquium non contra ius modo gentium, sed violata etiam, quae data in id tempus erat, fide conprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimis-
8 suros. cum haec de legatis nuntiata essent et Mutina praesidiumque in periculo esset, L. Manlius praetor ira
9 accensus effusum agmen ad Mutinam ducit. silvae tunc circa viam erant plerisque incultis. ibi inexplorato profectus in insidias praecipitatus, multaque cum caede suo-
10 rum aegre in apertos campos emersit. ibi castra commu-

nita et, quia Gallis ad temptanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam ad ** cecidisse satis constabat. iter deinde de integro coeptum, nec, dum per 11 patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis: ubi rur- 12 sus silvae intratae, tum postremos adorti cum magna trepidatione ac pavore omnium septingentos milites occiderunt, sex signa ademere. finis et Gallis territandi et 13 pavendi fuit Romanis, ut e saltu invio atque inpedito evasere. inde apertis locis facile tutantes agmen Romani Tannetum, vicum propincum Pado, contendere. ibi se 14 munimento ad tempus commeatibusque fluminis et Brixianorum etiam Gallorum auxilio adversus crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam 1 perlatus, et Punicum insuper Gallico bellum auctum patres acceperunt, C. Atilium praetorem cum una legione 2 Romana et quinque milibus sociorum dilectu novo a consule conscriptis auxilium ferre Manlio iubent, qui sine ullo certamine — abscesserant enim metu hostes — Tannetum pervenit.

Et P. Cornelius in locum eius, quae missa cum prae- 3 tore erat, scripta legione nova profectus ab urbe sexaginta longis navibus praeter oram Etruriae Ligurumque et inde Saluviûm montis pervenit Massiliam et ad proxu- 4 mum ostium Rhodani — pluribus enim divisus amnis in mare decurrit — castra locat, vixdum satis credens Hannibalem superasse Pyrenaeos montis. quem ut de Rho- 5 dani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab iactatione marituma militibus trecentos interim delectos equites ducibus Massiliensibus et auxiliaribus Gallis ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes praemittit. Hannibal 6 ceteris metu aut pretio pacatis iam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validae. colunt autem circa utramque ripam Rhodani, sed diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. ceteros accolas fluminis Hannibal et 7 eorum ipsorum, quos sedes suae tenuerant, simul perlicit

donis ad naves undique contrahendas fabricandasque, simul et ipsi traici exercitum levarique quam primum regionem suam tanta hominum urgente turba cupiebant.
8 itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum, novasque alias primum
9 Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus, deinde et ipsi milites simul copia materiae simul facilitate operis inducti alveos informes, nihil dummodo innare aquae et capere onera possent curantes, raptim, quibus se suaque transveherent, faciebant.

1 XXVII. Iamque omnibus satis conparatis ad traiciendum terrebant ex adverso hostes omnem ripam equites
2 virique obtinentes. quos ut averteret, Hannonem Bomilcaris filium vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei iubet
3 et, ubi primum possit, quam occultissime traiecto amni circumducere agmen, ut, cum opus facto sit, adoriatur
4 ab tergo hostem. ad id dati duces Galli edocent, inde milia quinque et viginti ferme supra parvae insulae circumfusum amnem latiorem, ubi dividebatur, eoque minus
5 alto alveo transitum ostendere. ibi raptim caesa materia ratesque fabricatae, in quibus equi virique et alia onera traicerentur. Hispani sine ulla mole in utres vestimentis coniectis ipsi caetris superpositis incubantes flumen tra-
6 navere. et alius exercitus ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus quiete unius diei reficitur, intento duce ad consi-
7 lium opportune exsequendum. postero die profecti ex loco, prodito fumo significant transisse et haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum
8 ad traiciendum. iam paratas aptatasque habebat pedes lintres, eques fere propter equos naves; navium agmen ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens tranquillitatem infra traicientibus lintribus
9 praebebat. equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur praeter eos, quos instratos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, inposuerant in naves.

1 XXVIII. Galli occursant in ripam cum variis ulula-

tibus cantuque moris sui quatientes scuta super capita vibrantesque dexteris tela, quamquam et ex adverso terre- 2 bant tanta vis navium cum ingenti sono fluminis et clamore vario nautarum, militum, et qui nitebantur perrumpere impetum fluminis et qui ex altera ripa traicientes suos hortabantur. iam satis paventes adverso tumultu 3 terribilior ab tergo adortus clamor castris ab Hannone captis. mox et ipse aderat ancepsque terror circumstabat et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente et ab tergo inprovisa premente acie. Galli postquam utroque 4 vim facere conati pellebantur, qua patere visum maxime iter perrumpunt trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal ceteris copiis per otium traiectis spernens iam Gallicos tumultus castra locat.

Elephantorum traiciendorum varia consilia fuisse credo, 5 certe variata memoria actae rei. quidam congregatis ad ripam elephantis tradunt ferocissimum ex iis inritatum ab rectore suo, cum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destitueret vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. ceterum magis constat ratibus traiectos; id ut 6 tutius consilium ante rem foret, ita acta re ad fidem pronius est. ratem unam, ducentos longam pedes, quinqua- 7 ginta latam, a terra in amnem porrexerunt, quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripae religatam pontis in modum humo iniecta constraverunt, ut beluae audacter velut per solum ingrederentur; altera ratis aeque lata, longa pedes centum, ad 8 traiciendum flumen apta, huic copulata est; (ut cum) elephanti per stabilem ratem tamquam viam praegredientibus feminis acti ubi in minorem adplicatam transgressi sunt, extemplo resolutis quibus leviter adnexa erat vincu- 9 lis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis alii deinde repetiti ac traiecti sunt. nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte 10 agerentur, primus erat pavor, cum soluta ab ceteris rate in altum raperentur; ibi urgentes inter se cedentibus ex- 11 tremis ab aqua trepidationis aliquantum edebant, donec quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset.

12 excidere etiam saevientes quidam in flumen, sed pondere ipso stabiles deiectis rectoribus quaerendis pedetemptim vadis in terram evasere.

1 XXVIIII. Dum elephanti traiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi et quantae copiae essent et quid pararent.
2 huic alae equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. proelium
3 atrocius quam pro numero pugnantium editur. nam praeter multa vulnera caedes etiam prope par utrimque fuit, fugaque et pavor Numidarum Romanis iam admodum fessis victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum, victi amplius ducenti
4 ceciderunt. hoc principium simul omenque belli ut summae rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit.

5 Ut re ita gesta ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis coep-
6 tisque hostis et ipse conatus caperet, et Hannibalem incertum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit a praesenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus, qui se duces itinerum, socios periculi fore adfirmantes integro bello nusquam
7 ante libatis viribus Italiam adgrediendam censent. multitudo timebat quidem hostem nondum oblitterata memoria superioris belli, sed magis iter inmensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

1 XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire atque Italiam petere, advocata contione varie
2 militum versat animos castigando adhortandoque: mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per tot annos vincentis eos stipendia facere neque ante Hispania excessisse quam omnes gentesque et terrae, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium
3 essent. indignatos deinde, quod quicumque Saguntum obsedissent velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Hiberum traiecisse ad delendum nomen Roma-
4 norum liberandumque orbem terrarum. tum nemini visum

id longum, cum ab occasu solis ad exortus intenderent iter: nunc, postquam multo maiorem partem itineris 5 emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum tantum amnem tot milibus Gallorum prohibentibus domita etiam ipsius fluminis vi traiectum, in conspectu Alpis habeant, quarum alterum latus Italiae sit, in ipsis portis hostium fatigatos subsistere — quid Alpis aliud esse credentes quam montium 6 altitudines? fingerent altiores Pyrenaei iugis. nullas pro- 7 fecto terras caelum contingere nec inexsuperabiles humano generi esse, Alpis quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes: pervias paucis esse, [esse et] exercitibus. eos ipsos, quos cernant, legatos non pinnis sublime 8 elatos Alpis transgressos. ne maiores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiae cultores has ipsas Alpis ingentibus saepe agminibus cum liberis ac coniugibus migrantium modo tuto transmisisse. militi quidem armato 9 nihil secum praeter instrumenta belli portanti quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, caput orbis terrarum, petentibus quicquam adeo 10 asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? cepisse quondam Gallos ea, quae adiri posse Poenus 11 desperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies totiens ab se victae aut itineris finem sperent campum interiacentem Tiberi ac moenibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare 1 atque ad iter se parare iubet. postero die profectus ad- 2 versa ripa Rhodani mediterranea Galliae petit, non quia rectior ad Alpis via esset, sed quantum a mari recessisset, minus obvium fore Romanum credens, cum quo prius- 3 quam in Italiam ventum foret non erat in animo manus conserere. quartis castris ad Insulam pervenit. ibi Isara 4 Rhodanusque amnes diversis ex Alpibus decurrentes agri aliquantum amplexi confluunt in unum; mediis campis Insulae nomen inditum. incolunt prope Allobroges, gens 5 iam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior. tum discors erat, regni certamine ambigebant fratres; 6 maior et qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore

ab fratre et coetu iuniorum, qui iure minus, vi plus pote-
7 rat, pellebatur. huius seditionis peropportuna disceptatio cum ad Hannibalem delata esset, arbiter regni factus, quod ea senatus principumque sententia fuerat, imperium
8 maiori restituit. ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium, maxime vestis, est adiutus, quam infames fri-
9 goribus Alpes praeparari cogebant. sedatis certaminibus Allobrogum cum iam Alpes peteret, non recta regione iter instituit, sed ad laevam in Tricastinos flexit, inde per extremam oram Vocontiorum agri tendit in Tricorios, haut usquam inpedita via priusquam ad Druentiam flumen per-
10 venit. is et ipse Alpinus amnis longe omnium Galliae fluminum difficillimus transitu est. nam cum aquae vim
11 vehat ingentem, non tamen navium patiens est, quia nullis coercitus ripis, pluribus simul neque îsdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites — et ob eadem pediti quoque incerta est via —, ad hoc saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti praebet.
12 et tum forte imbribus auctus ingentem transgredientibus tumultum fecit, cum super cetera trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

1 XXXII. P. Cornelius consul triduo fere post quam Hannibal a ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus.
2 ceterum ubi deserta munimenta nec facile se tantum progressos adsecuturum videt, ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque ita descendenti ab Alpibus Hannibali occursu-
3 rus. ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit,
4 non ad tuendos tantummodo veteres socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem.
5 ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat exercitus, Italiam defensurus.

6 Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere ad Alpis cum bona pace incolentium ea loca Gallorum per-
7 venit. tum, quamquam fama prius, qua incerta in maius vero ferri solent, praecepta res erat, tamen ex propinquo visa montium altitudo nivesque caelo prope inmixtae, tecta

informia inposita rupibus, pecora iumentaque torrida frigore, homines intonsi et inculti, animalia inanimaliaque omnia rigentia gelu, cetera visu quam dictu foediora, terrorem renovarunt. erigentibus in primos agmen clivos 8 apparuerunt inminentes tumulos insidentes montani, qui, si valles occultiores insedissent, coorti ad pugnam repente ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal con- 9 sistere signa iussit; Gallisque ad visenda loca praemissis postquam conperit transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia praeruptaque quam extentissima potest valle locat. tum per eosdem Gallos, haud sane multum 10 lingua moribusque abhorrentis, cum se inmiscuissent conloquiis montanorum, edoctus, interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta, luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias facturus. die deinde simulando aliud quam quod 11 parabatur consumpto, cum eodem quo constiterant loco castra communissent, ubi primum digressos tumulis mon- 12 tanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus quam pro numero manentium in speciem factis inpedimentisque cum equite relictis et maxuma parte peditum, ipse cum 13 expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota et agmen 1 relicum incedere coepit. iam montani signo dato ex castel- 2 lis ad stationem solitam conveniebant, cum repente conspiciunt alios arce occupata sua super caput inminentis, alios via transire hostis. utraque simul obiecta res oculis 3 animisque inmobiles parumper eos defixit; deinde, ut trepidationem in angustiis suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maxime consternatis, quidquid ad- 4 iecissent ipsi terroris satis ad perniciem fore rati, per diversa rupibus iuxta invia ac devia adsueti decurrunt. tum 5 vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Poeni oppugnabantur, plusque inter ipsos, sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet, quam cum hostibus certaminis erat. equi maxime infestum agmen faciebant, qui et cla- 6 moribus dissonis, quos nemora etiam repercussaeque valles augebant, territi trepidabant et icti forte aut vulnerati adeo

consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac 7 sarcinarum omnis generis facerent. multosque turba, cum praecipites deruptaeque utrimque angustiae essent, in inmensum altitudinis deiecit, quosdam et armatos; sed ruinae maximae modo iumenta cum oneribus devolvebantur. 8 quae quamquam foeda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem 9 augeret. deinde, postquam interrumpi agmen vidit periculumque esse, ne exutum inpedimentis exercitum nequiquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco et, cum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumul- 10 tum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur, nec per otium modo, sed prope silentio mox omnes traducti. 11 castellum inde, quod caput eius regionis erat, viculosque circumiectos capit, et capto [cibo] ac pecoribus per triduum exercitum aluit et, quia nec montanis primo perculsis nec loco magno opere inpediebantur, aliquantum eo triduo viae confecit.

1 XXXIIII. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montanos, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude et insidiis, est prope circumven- 2 tus. magno natu principes castellorum oratores ad Poenum veniunt, alienis malis, utili exemplo doctos memorantes amicitiam malle quam vim experiri Poenorum, 3 itaque oboedienter imperata facturos: commeatum itinerisque duces et ad fidem promissorum obsides acciperet. 4 Hannibal nec temere credendum nec aspernandum ratus, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne cum respondisset, obsidibus quos dabant acceptis et commeatu quem in viam ipsi detulerant usus, nequaquam ut inter pacatos, 5 conposito agmine duces eorum sequitur. primum agmen elephanti et equites erant, ipse post cum robore peditum 6 circumspectans sollicitusque omnia incedebat. ubi in angustiorem viam et parte altera subiectam iugo insuper inminenti ventum est, undique ex insidiis barbari a fronte, ab tergo coorti comminus, eminus petunt, saxa ingentia 7 in agmen devolvunt. maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos versa peditum acies haut dubium fecit,

quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. tunc quoque ad extremum 8 periculi ac prope perniciem ventum est. nam dum cunctatur Hannibal demittere agmen in angustias, quia non, ut ipse equitibus praesidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat, occursantes per obliqua montani 9 interrupto medio agmine viam insedere, noxque una Hannibali sine equitibus atque inpedimentis acta est.

XXXV. Postero die iam segnius intercursantibus 1 barbaris iunctae copiae saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum quam hominum pernicie, superatus. inde montani pauciores iam et latrocinii magis quam belli 2 more concursabant modo in primum, modo in novissimum agmen, utcumque aut locus opportunitatem daret aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. elephanti, 3 sicut per artas praecipites vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus quacumque incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen praebebant.

Nono die in iugum Alpium perventum est per invia 4 pleraque et errores, quos aut ducentium fraus aut, ubi fides iis non esset, temere initae valles a coniectantibus iter faciebant. biduum in iugo stativa habita, fessisque 5 labore ac pugnando quies data militibus, iumentaque aliquot, quae prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. fessis taedio tot malorum 6 nivis etiam casus occidente iam sidere vergiliarum ingentem terrorem adiecit. per omnia nive oppleta cum signis 7 prima luce motis segniter agmen incederet pigritiaque et desperatio in omnium vultu emineret, praegressus signa 8 Hannibal in promunturio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus Italiam ostentat subiectosque Alpinis montibus circumpadanos campos, moeniaque eos tum transcendere non Italiae modo, 9 sed etiam urbis Romanae. cetera plana, proclivia fore, uno aut summum altero proelio arcem et caput Italiae in manu ac potestate habituros.

Procedere inde agmen coepit, iam nihil ne hostibus 10 quidem praeter parva furta per occasionem temptantibus. ceterum iter multo quam in ascensu fuerat, ut pleraque 11

Alpium ab Italia sicut breviora ita arrectiora sunt, diffi-
12 cilius fuit. omnis enim ferme via praeceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere se a lapsu possent, nec qui paulum titubassent haerere adflicti vestigio suo, aliique super alios et iumenta in homines occiderent.

1 XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut aegre expeditus miles temptabundus manibusque retinens virgulta ac stirpes
2 circa eminentes demittere sese posset. natura locus iam ante praeceps recenti lapsu terrae in pedum mille ad-
3 modum altitudinem abruptus erat. ibi cum velut ad finem viae equites constitissent, miranti Hannibali, quae res
4 moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum. haut dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea quamvis longo ambitu
5 circumduceret agmen. ea vero via insuperabilis fuit. nam cum super veterem nivem intactam nova modicae altitudinis esset, molli nec praealtae facile pedes ingredientium
6 insistebant; ut vero tot hominum iumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem
7 liquescentis nivis ingrediebantur. taetra ibi luctatio erat via lubrica glacie non recipiente vestigium et in prono citius pedes fallente, ut seu manibus in adsurgendo seu genu se adiuvissent ipsis adminiculis prolapsis iterum corruerent; nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant: ita in levi tantum
8 glacie tabidaque nive volutabantur. iumenta secabant interdum etiam iam infimam ingredientia nivem et prolapsa iactandis gravius in conitendo ungulis penitus perfringebant, ut pleraque velut pedica capta haererent in dura et alte concreta glacie.

1 XXXVII. Tandem nequiquam iumentis atque hominibus fatigatis castra in iugo posita, aegerrime ad id ipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque ege-
2 rendum fuit. inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, cum caedendum esset saxum, arboribus circa inmanibus deiectis detruncatisque struem ingentem lignorum faciunt eamque, cum et vis venti apta faciendo igni coorta esset, succendunt ardentia-

que saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridam incendio 3 rupem ferro pandunt molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non iumenta solum, sed elephanti etiam deduci possent. quadriduum circa rupem consumptum iumentis 4 prope fame absumptis: nuda enim fere cacumina sunt et si quid est pabuli, obruunt nives. inferiora valles apricos- 5 [que] quosdam colles habent rivosque prope silvas et iam humano cultu digniora loca. ibi iumenta in pabulum 6 missa et quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum et iam locis mollioribus et accolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum 1 est, quinto mense a Carthagine nova, ut quidam auctores sunt, quinto decimo die Alpibus superatis. quantae copiae 2 transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum milia peditum, viginti equitum fuisse scribunt, qui minimum, viginti milia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui 3 captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor moveret, nisi confunderet numerum Gallis Liguribusque additis: cum his octoginta milia peditum, decem equitum adducta 4 — in Italia magis adfluxisse veri simile est et ita quidam auctores sunt —, ex ipso autem audisse Hannibale, post- 5 quam Rhodanum transierit, triginta sex milia hominum ingentemque numerum equorum et aliorum iumentorum amisisse, [e] Taurinis (ne Galli proxuma gens erat) in Italiam degressum. id cum inter omnes constet, eo ma- 6 gis miror ambigi, quanam Alpis transierit et vulgo credere Poenino — atque inde nomen ei iugo Alpium inditum — transgressum, Coelium per Cremonis iugum dicere trans- 7 isse, qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salyes montanos ad Libuos Gallos deduxerint. nec veri 8 simile est ea tum ad Galliam patuisse itinera; utique quae ad Poeninum ferunt obsaepta gentibus semigermanis fuissent. neque hercule montibus his, si quem forte id movet, 9 ab transitu Poenorum ullo Seduni, Veragri, incolae iugi eius, norint nomen inditum, sed a deo, quem in summo sacratum vertice Poeninum montani appellant.

XXXVIIII. Peropportune ad principia rerum Tauri- 1

nis, proximae genti, adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientem contracta
2 ante mala, non poterat: otium (erat) enim ex labore, copia ex inopia, cultus ex inluvie tabeque squalida et prope
3 efferata corpora varie movebat. ea P. Cornelio consuli causa fuit, cum Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone et in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi, ut cum hoste nondum refecto manus
4 consereret. sed cum Placentiam consul venit, iam ex stativis moverat Hannibal Taurinorumque unam urbem, caput gentis eius, quia volentes in amicitiam non venie-
5 bant, vi expugnarat, [et] iunxisset sibi non metu solum, sed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni eos circumspectantis defectionis tempus subito adventu consul op-
6 pressisset. et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quae pars sequenda esset, Gallos praesentem secuturos esse
7 ratus. iam prope in conspectu erant exercitus convenerantque duces, sicuti inter se nondum satis noti, ita iam
8 inbutus uterque quadam admiratione alterius. nam Hannibalis et apud Romanos iam ante Sagunti excidium celeberrimum nomen erat et Scipionem Hannibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, praestan-
9 tem virum credebat. et auxerant inter se opinionem, Scipio, quod relictus in Gallia obvius fuerat in Italiam transgresso Hannibali, [Hannibal] et conatu tam audaci traiciendarum Alpium et effectu.

10 Occupavit tamen Scipio Padum traicere, et ad Ticinum amnem motis castris, priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causa talem orationem est exorsus:

1 XXXX. 'Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui
2 apud vos: quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus confessionem cedentis ac detractan-
3 tis certamen pro victoria habui? nunc, quia ille exercitus, Hispaniae provinciae scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populus-

que Romanus voluit, ego, ut consulem ducem adversus 4 Hannibalem ac Poenos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli, novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. ne genus belli neve hostem ignore- 5 tis, cum his est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis, a quibus stipendium per viginti annos exegistis, a quibus capta belli praemia Siciliam ac Sardiniam habetis. erit igitur in hoc certamine 6 is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet. nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi 7 sunt, nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detractavere, eos duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis quo plures paene perierint quam supersint, plus spei nactos esse. at enim pauci quidem sunt, 8 sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. effigies, immo umbrae 9 hominum fame, frigore, inluvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque; ad hoc praeusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi —: cum hoc equite, cum 10 hoc pedite pugnaturi estis, reliquias extremas hostium, non hostem habebitis. ac nihil magis vereor, quam ne, vos cum pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. sed ita forsitan decuit, cum foederum ruptore duce 11 ac populo deos ipsos sine ulla humana ope committere ac profligare bellum, nos, qui secundum deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XXXXI. Non vereor, ne quis me haec vestri ad- 1 hortandi causa magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo adfectum esse. licuit in Hispaniam, provinciam 2 meam, quo iam profectus eram, cum exercitu ire meo, ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, et Hasdrubalem potius quam Hannibalem hostem, et minorem haud dubie molem belli: tamen, cum praeter- 3 veherer navibus Galliae oram, ad famam huius hostis in terram egressus praemisso equitatu ad Rhodanum movi castra. equestri proelio, qua parte copiarum conserendi 4 manum fortuna data est, hostem fudi; peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia adsequi

terra non poteram neque [progresso ulterius] regressus ad navis erat, quanta maxime potui celeritate tanto maris terrarumque circuitu in radicibus prope Alpium huic ti-
5 mendo hosti obvius fui. utrum, cum declinarem certamen inprovisus incidisse videor, an occurrere in vestigiis eius,
6 lacessere ac trahere ad decernendum? experiri iuvat, utrum alios repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit, an idem sint, qui ad Aegatis pugnaverunt insulas et quos ab Eryce duodevicenis denariis aestimatos
7 emisistis, et utrum Hannibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque et
8 servus populi Romani a patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe patremque et foedera Hamilcaris
9 scripta manu, qui iussus ab consule nostro praesidium deduxit ab Eryce, qui graves inpositas victis Carthaginiensibus leges fremens maerensque accepit, qui decedens Sicilia stipendium populo Romano dare pactus est.

10 Itaque vos ego, milites, non eo solum animo quo adversus alios hostes soletis pugnare velim, sed cum indignatione quadam atque ira, velut si servos videatis
11 vestros arma repente contra vos ferentes. licuit ad Erycem clausos ultimo supplicio humanorum fame interficere, licuit victricem classem in Africam traicere atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere —:
12 veniam dedimus precantibus, emisimus ex obsidione, pacem cum victis fecimus, tutelae deinde nostrae duximus,
13 cum Africo bello urgerentur. pro his inpertitis furiosum iuvenem sequentes oppugnatum patriam nostram veniunt. atque utinam pro decore tantum hoc vobis et non pro
14 salute esset certamen! non de possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia
15 vobis est pugnandum. nec est alius ab tergo exercitus, qui nisi nos vincimus hosti obsistat, nec Alpes aliae sunt, quas dum superant conparari nova possint praesidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana moenia
16 pugnemus. unus quisque se non corpus suum, sed coniugem ac liberos parvos armis protegere putet, nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo

reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum, qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde 17 fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.'

XXXXII. Haec aput Romanos consul. Hannibal re- 1 bus prius quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu captivos montanos vinctos in medio statuit armisque Gallicis ante pedes eorum proiectis interrogare interpretem iussit, ecquis, si vinculis levaretur armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet. cum ad unum omnes ferrum pugnamque 2 poscerent et deiecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret, et, [ut] 3 cuiusque sors exciderat, alacer inter gratulantes gaudio exultans cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter eius- 4 dem modo condicionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis quam bene morientium fortuna laudaretur.

XXXXIII. Cum sic aliquot spectatis paribus ad- 1 fectos dimisisset, contione inde advocata ita aput eos locutus fertur: 'si, quem animum in alienae sortis exemplo 2 paulo ante habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites. neque enim spectaculum modo illud, sed quaedam veluti imago vestrae condicionis erat. ac nescio an maiora vincula maioresque 3 necessitates vobis quam captivis vestris fortuna circumdederit: dextra laevaque duo maria claudunt nullam ne 4 ad effugium quidem navem habentibus, circa Padus amnis, maior Padus ac violentior Rhodano, ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitae. hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primum 5 hosti occurristis. et eadem fortuna, quae necessitatem pugnandi inposuit, praemia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab diis quidem inmortalibus optare solent. si Siciliam tantum ac Sardiniam parenti- 6 bus nostris ereptas nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent: quidquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. in hanc tam 7

opimam mercedem, agite, cum diis bene iuvantibus arma
8 capite. satis adhuc in vastis Lusitaniae Celtiberiaeque
montibus pecora consectando nullum emolumentum tot
9 laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est
iam opulenta vos ac ditia stipendia facere et magna operae
pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque
10 et tot armatas gentes emensos. hic vobis terminum
laborum fortuna dedit, hic dignam mercedem emeritis
11 stipendiis dabit. nec quam magni nominis bellum est,
tam difficilem existimaritis victoriam fore. saepe et contemptus
hostis cruentum certamen edidit et inclyti populi
12 regesque perlevi momento victi sunt. nam dempto hoc
uno fulgore nominis Romani quid est, cur illi vobis con-
13 parandi sint? ut viginti annorum militiam vestram cum
illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis,
ab Oceano terminisque ultimis terrarum per tot ferocissimos
Hispaniae et Galliae populos vincentes huc per-
14 venistis: pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsa aestate
caeso, victo, circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo
15 ignorantique ducem. an me in praetorio patris, clarissimi
imperatoris, prope natum, certe eductum, domitorem
Hispaniae Galliaeque, victorem eundem non Alpinarum
modo gentium, sed ipsarum, quod multo maius est, Alpium,
cum semenstri hoc conferam duce, desertore exer-
16 citus sui? cui si quis demptis signis Poenos Romanosque
hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exerci-
17 tus sit consul. non ego illud parvi aestimo, milites, quod
nemo est vestrum, cuius non ante oculos ipse saepe militare
aliquod ediderim facinus, cui non idem ego virtutis
spectator ac testis notata temporibus locisque referre sua
18 possim decora. cum laudatis a me miliens donatisque,
alumnus prius omnium vestrum quam imperator, procedam
in aciem adversus ignotos inter se ignorantesque.

1 XXXXIIII. Quocumque circumtuli oculos, plena
omnia video animorum ac roboris: veteranum peditem,
generosissimarum gentium equites frenatos infrenatosque,
2 vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses
cum ob patriam tum ob iram iustissimam pugnaturos.
3 inferimus bellum infestisque signis descendimus in Italiam,

tanto audacius fortiusque pugnaturi quam hostis, quanto maior spes, maior est animus inferentis vim quam arcentis. accendit praeterea et stimulat animos dolor, iniuria, 4 indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis, deditos ultimis cruciatibus adfecturi fuerunt. crudelissima 5 ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum inponere aecum censet. circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos non excedamus, neque eos quos statuit terminos observat. "ne transieris Hiberum! 6 ne quid rei tibi sit cum Saguntinis! (ad Hiberum est Saguntum) nusquam te vestigio moveris!" parum 7 est quod veterrimas provincias meas Siciliam ac Sardiniam adimis? etiam Hispanias? et inde cessero: in Africam transcendes. transcendes autem dico? duos consules huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. nihil usquam nobis relictum est nisi quod armis vindicaremus. illis timidis et ignavis esse licet, qui 8 respectum habent, quod sua terra, suus ager per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse et omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis aut vincere aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius quam in fuga mortem oppetere. si 9 hoc (bene fixum) omnibus destinatum in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum incitamentum ad vincendum homini ab dîs inmortalibus acrius datum est.'

XXXXV. His adhortationibus cum utrimque ad cer- 1 tamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt tutandique pontis causa castellum insuper inponunt, Poenus hostibus opere occupatis Maharbalem 2 cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit, Gallis parci 3 quam maxime iubet principumque animos ad defectionem sollicitari. ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium quinque milia passum a Victumulis consedit.

Ibi Hannibal castra habebat, revocatoque propere Ma- 4 harbale atque equitibus, cum instare certamen cerneret,

nihil umquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad contionem certa praemia
5 pronuntiat, in quorum spem pugnarent: agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, inmunem ipsi qui accepisset liberisque; qui pecuniam
6 quam agrum maluisset, ei se argento satisfacturum; qui sociorum cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum; qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cuius suorum popularium mutatam secum fortunam
7 esse vellent. servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum.
8 eaque ut rata scirent fore, agnum laeva manu, dextera silicem retinens, si falleret, Iovem ceterosque precatus deos, ita se mactarent, quem ad modum ipse agnum mactasset, (et) secundum precationem caput pecudis saxo
9 elisit. tum vero omnes, velut diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id morae quod nondum pugnarent ad potienda sperata rati, proelium uno animo et voce una poscunt.

1 XXXXVI. Aput Romanos hautquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodi-
2 giis: nam et lupus intraverat castra laniatisque obviis ipse intactus evaserat, et examen apum in arbore praetorio imminente consederat.

3 Quibus procuratis Scipio cum equitatu iaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium ex propinquo copiasque, quantae et cuius generis essent, speculandas, obvius fit Hannibali et ipsi cum equitibus ad exploranda
4 circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant, densior deinde incessu tot hominum, equorum oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. consistit utrumque
5 agmen et ad proelium sese expediebant. Scipio iaculatores et Gallos equites in fronte locat, Romanos sociorumque quod roboris fuit in subsidiis; Hannibal frenatos
6 equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. vixdum clamore sublato iaculatores fugerunt inter subsidia. ad secundam aciem inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps. dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis aut desilientibus ubi suos premi

circumventos vidissent, iam magna ex parte ad pedes pugna venerat, donec Numidae, qui in cornibus erant, 7 circumvecti paulum ab tergo se ostenderunt. is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus periculumque intercursu tum primum pubescentis fili pulsatum.

Hic erit iuvenis, penes quem perfecti huiusce belli 8 laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Poenisque appellatus. fuga tamen effusa iaculatorum 9 maxume fuit, quos primos Numidae invaserunt. alius confertus equitatus consulem in medium acceptum non armis modo, sed etiam corporibus suis protegens in castra nusquam trepide neque effuse cedendo reduxit. servati 10 consulis decus Coelius ad servum natione Ligurem delegat; malim equidem de filio verum esse, quod et plures tradidere auctores et fama obtinuit.

XXXXVII. Hoc primum cum Hannibale proelium 1 fuit, quo facile apparuit et equitatu meliorem Poenum esse et ob id campos patentis, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. itaque 2 proxima nocte iussis militibus vasa silentio conligere castra ab Ticino mota festinatumque ad Padum est, ut ratibus, quibus iunxerat flumen, nondum resolutis sine tumultu atque insectatione hostis copias traiceret. prius Placen- 3 tiam pervenere quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa Padi segniter ratem solventes cepit. transire pontem non potuit, ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Coelius auctor est Magonem cum equi- 4 tatu et Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse, ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. ea peritis amnis eius vix fidem fece- 5 rint, nam neque equites armis equisque salvis tantam vim fluminis superasse veri simile est, ut iam Hispanos omnis inflati travexerint utres, et multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerint, qua exercitus gravis inpedimentis traduci posset. potiores aput me auctores sunt, qui biduo 6 vix locum rate iungendo flumini inventum tradunt, ea cum

7 Magone equites Hispanorum expeditos praemissos. dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, traicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis die unius itinere Placen-
8 tiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex milia a Placentia castra communivit et postero die in conspectu hostium acie derecta potestatem pugnae fecit.

1 XXXXVIII. Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu tamen quam re maior, ab auxiliaribus
2 Gallis facta est. ad duo milia peditum et ducenti equites vigilibus ad portas trucidatis ad Hannibalem transfugiunt, quos Poenus benigne adlocutus et spe ingentium donorum accensos in civitates quemque suas ad sollicitandos popu-
3 larium animos dimisit. Scipio caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus contactosque eo
4 scelere velut iniecta rabie ad arma ituros, quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium iam in loca altiora collisque impeditiores equiti castra
5 movet. minus quam ad Ticinum fefellit; missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate praedae in vacua
6 Romana castra Numidae devertissent. ibi dum perscrutantes loca omnia castrorum nullo satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis est de manibus, et cum iam transgressos Trebiam Romanos metantisque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt citra flumen
7 interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via iactati ultra patiens et collegam – iam enim et revocatum ex Sicilia audierat – ratus expectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communiit.
8 nec procul inde Hannibal cum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quae per hostium agros euntem nusquam praeparatis commeatibus maior in
9 dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. ibi cum vim pararent, spes facta proditionis, nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio Brundisino praefecto praesidi corrupto traditur Hannibali Clastidium.

id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam. in captivos ex tradito praesidio, ut fama clementiae in principio rerum colligeretur, nihil saevitum est. 10

XXXXVIIII. Cum ad Trebiam terrestre constitisset 1 bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiae imminentes et a Sempronio consule et ante adventum eius terra marique res gestae. viginti quinqueremes cum mille ar- 2 matis ad depopulandam oram Italiae a Carthaginiensibus missae; novem Liparas, octo ad insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum advertit aestus. ad eas conspectas a 3 Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. cognitum ex captivis, praeter viginti 4 naves, cuius ipsi classis essent, in Italiam missas quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios; Lilybaei occupandi praecipuam 5 curam esse; credere eadem tempestate, qua ipsi disiecti forent, eam quoque classem ad Aegatis insulas deiectam. haec sicut audita erant rex M. Aemilio praetori, cuius 6 Sicilia provincia erat, perscribit monetque, ut Lilybaeum firmo teneret praesidio. extemplo et circa a praetore ad 7 civitates missi legati tribunique suos ad curam custodiae intendere; ante omnia Lilybaeum teneri paratum bello edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent et, ubi signum datum esset, ne 8 quis moram conscendendi faceret; perque omnem oram qui ex speculis prospicerent adventantem hostium classem missi. itaque, quamquam de industria morati cur- 9 sum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybaeum, praesensum tamen est, quia et luna pernox erat et sublatis armamentis veniebant, extemplo datum 10 ex speculis signum et in oppido ad arma conclamatum est et in naves conscensum. pars militum in muris portarumque in stationibus, pars in navibus erant. et Carthagi- 11 nienses, quia rem fore haut cum inparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumpto. ubi inluxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae 12

esset exitumque liberum e portu naves hostium haberent.
13 nec Romani detrectavere pugnam et memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti et militum multitudine ac virtute.

1 L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere
2 pugnam et ex propinquo vires conferre velle; contra eludere Poenus et arte, non vi rem gerere naviumque quam
3 virorum aut armorum malle certamen facere. nam ut sociis navalibus adfatim instructam classem, ita inopem milite habebant, et sicubi conserta navis esset, hautqua-
4 quam par numerus armatorum ex ea pugnabat. quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo sua auxit ani-
5 mum et paucitas illis minuit. extemplo septem naves Punicae circumventae, fugam ceterae ceperunt. mille et septingenti fuere in navibus captis milites nautaeque, in
6 his tres nobiles Carthaginiensium. classis Romana incolumis una tantum perforata navi, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit.

7 Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eius qui Messanae erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit.
8 ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam [armatam-]que obviam duxit, transgressusque ex regia in praetoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse precatusque prosperum ac felicem in Siciliam
9 transitum, statum deinde insulae et Carthaginiensium conata exposuit, pollicitusque est, (ut) quo animo priore bello populum Romanum iuvenis adiuvisset, eo senem
10 adiuturum, frumentum vestimentaque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis praebiturum: grande periculum Lilybaeo maritumisque civitatibus esse et quibus-
11 dam volentibus novas res fore. ob haec consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybaeum classe peteret. et rex regiaque classis una profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybaeum fusasque et captas hostium naves accepere.

1 LI. A Lilybaeo consul Hierone cum classe regia dimisso relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram ipse in insulam Melitam, quae a Carthaginiensibus tenebatur,
2 traiecit. advenienti Hamilcar Gisgonis filius praefectus

praesidii cum paulo minus duobus milibus militum oppidumque cum insula traditur. inde post paucos dies reditum Lilybaeum, captivique et a consule et a praetore praeter insignes nobilitate viros sub corona venierunt. postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, traiecit, nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. iam forte transmiserant ad vastandam Italiae oram, depopulatoque Viboniensi agro urbem etiam terrebant. repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in agrum Viboniensem facta nuntiatur litteraeque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis et ut primo quoque tempore conlegae ferret auxilium missae traduntur. multis simul anxius curis exercitum extemplo in naves inpositum Ariminum mari supero misit, Sexto Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Viboniensem agrum maritimamque oram Italiae tuendam adtribuit, M. Aemilio praetori quinquaginta navium classem explevit. ipse compositis Siciliae rebus decem navibus oram Italiae legens Ariminum pervenit. inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen conlegae coniungitur. 3 4 5 6 7

LII. Iam ambo consules et quidquid Romanarum virium erat Hannibali oppositum aut illis copiis defendi posse Romanum imperium aut spem nullam aliam esse satis declarabat. tamen consul alter equestri proelio uno et vulnere suo (et) minutus trahi rem malebat, recentis animi alter eoque ferocior nullam dilationem patiebatur. quod inter Trebiam Padumque agri est Galli tum incolebant, in duorum praepotentium populorum certamine per ambiguum favorem haut dubie gratiam victoris spectantes. id Romani, modo ne quid moverent, aequo satis, Poenus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum se venisse ad liberandos eos dictitans. ob eam iram, simul ut praeda militem aleret, duo milia peditum et mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas iussit. egentes ope Galli, cum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus iniuriae ad vindices futuros declinant legatisque ad consules missis auxilium Romanorum terrae 1 2 3 4 5 6

ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti orant.
7 Cornelio nec causa nec tempus agendae rei placebat suspectaque ei gens erat cum ob infida multa facinora, tum, ut illa vetustate abolevissent, ob recentem Boiorum per-
8 fidiam; Sempronius contra continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos qui eguissent ope defensos
9 censebat. tum conlega cunctante equitatum suum mille peditum iaculatoribus ferme admixtis ad defendendum
10 Gallicum agrum trans Trebiam mittit. sparsos et inconpositos ad hoc gravis praeda plerosque cum inopinatos invasissent, ingentem terrorem caedemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi rursus subsidio suorum proelium resti-
11 tuere. varia inde pugna sequentes [cedentes]que cum ad extremum aequassent certamen, maior tamen hostium Romanis fama victoriae fuit.

1 LIII. Ceterum nemini omnium maior iustiorque quam ipsi consuli videri; gaudio efferri, qua parte copiarum
2 alter consul victus foret, ea se vicisse: restitutos ac refectos militibus animos, nec quemquam esse praeter conlegam, qui dilatam dimicationem vellet; eum animo magis quam corpore aegrum memoria vulneris aciem ac tela
3 horrere; sed non esse cum aegro senescendum. quid enim ultra differri aut teri tempus? quem tertium consulem,
4 quem alium exercitum expectari? castra Carthaginiensium in Italia ac prope in conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas nec cis Hiberum Hispaniam peti, set solo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli
5 Romanos. 'quantum ingemiscant' inquit 'patres nostri circa moenia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus, in media Italia paventis intra castra, Poenum quod inter
6 Alpis Apenninumque agri sit, suae dicionis fecisse?' haec adsidens aegro conlegae, haec in praetorio prope contionabundus agere. stimulabat et tempus propincum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur, et occasio in se unum vertendae gloriae, dum aeger conlega erat.
7 itaque nequiquam dissentiente Cornelio parari ad propincum certamen milites iubet.

Hannibal cum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat temere atque inprovide quicquam consules acturos: cum alterius ingenium, fama prius, 8 deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse ferociusque factum prospero cum praedatoribus suis certamine crederet, adesse gerendae rei fortunam haud diffidebat. cuius ne quod praetermitteret tempus, sollicitus intentus- 9 que erat, dum tiro hostium miles esset, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi 10 vigerent, quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traherentur. cum ob 11 haec taliaque speraret propincum certamen et facere, si cessaretur, cuperet speculatoresque Galli, ad ea exploranda quae vellet tutiores quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse Romanos rettulissent, locum insidiis circumspectare Poenus coepit.

LIIII. Erat in medio rivus peraltis utrimque clausus 1 ripis et circa obsitus palustribus herbis et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi equites quoque tegendo satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit, 'hic erit locus,' Magoni fratri ait 'quem teneas. delige centenos viros ex omni pedite atque equite, 2 cum quibus ad me vigilia prima venias; nunc corpora curare tempus est.' ita praetorium missum. mox cum de- 3 lectis Mago aderat. 'robora virorum cerno,' inquit Hannibal; 'sed uti numero etiam, non animis modo valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite. Mago locum monstrabit, quem insideatis: hostem caecum ad has belli artes habetis.' ita mille equi- 4 tibus (Magoni), mille peditibus dimissis Hannibal prima luce Numidas equites transgressos Trebiam flumen obequitare iubet hostium portis, iaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem, iniecto deinde certamine cedendo sensim citra flumen pertrahere. haec mandata Numidis: cete- 5 ris ducibus peditum equitumque praeceptum, ut prandere omnes iuberent, armatos deinde instratisque equis signum expectare.

Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem 6 equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex milia peditum,

postremo omnes copias ad destinatum iam ante consilio
7 avidus certaminis eduxit. erat forte brumae tempus et
nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interiectis, pro-
8 pinquitate etiam fluminum ac paludium praegelidis. ad
hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante
cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil
caloris inerat, et quidquid aurae fluminis adpropinquabant,
9 adflabat acrior frigoris vis. ut vero refugientes Numidas
insequentes aquam ingressi sunt — et erat pectoribus tenus,
aucta nocturno imbri — tum utique egressis rigere omnibus
corpora, ut vix armorum tenendorum potentia esset, et si-
mul lassitudine et procedente iam die fame etiam deficere.

1 LV. Hannibalis interim miles ignibus ante tentoria
factis oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso et
cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostis nun-
tiatum est, alacer animis corporibusque arma capit atque
2 in aciem procedit. Baliares locat ante signa levem arma-
turam octo ferme milia hominum, dein graviorem armis
peditem, quod virium, quod roboris erat. in cornibus
circumfudit decem milia equitum et ab cornibus in utram-
3 que partem divisos elephantos statuit. consul effuse se-
quentis equites, cum ab resistentibus subito Numidis in-
cauti exciperentur, signo receptui dato revocatos circum-
4 dedit peditibus. duodeviginti milia Romana erant, sociûm
nominis Latini viginti, auxilia praeterea Cenomanorum;
ea sola in fide manserat Gallica gens. iis copiis concur-
5 sum est. proelium a Baliaribus ortum est; quibus cum
maiore robore legiones obsisterent, deductae propere in
6 cornua leves armaturae sunt, quae res effecit ut equitatus
Romanus extemplo urgeretur: nam cum vix iam per se
resisterent decem milibus equitum quattuor milia et fessi
integris plerisque, obruti sunt insuper velut nube iaculo-
7 rum a Baliaribus coniecta. ad hoc elephanti eminentes ab
extremis cornibus, equis maxime non visu modo, sed odore
8 insolito territis, fugam late faciebant. pedestris pugna par
animis magis quam viribus erat, quas recentis Poenus
paulo ante curatis corporibus in proelium attulerat: contra
ieiuna fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpe-
bant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret

pugnatum. sed et Baliares pulso equite iaculabantur in 9 latera et elephanti iam in mediam peditum aciem sese tulerant et Mago Numidaeque, simul latebras eorum inprovida praeterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. tamen in tot circumstanti- 10 bus malis mansit aliquamdiu inmota acies, maxime praeter spem omnium adversus elephantos. eos velites ad id 11 ipsum locati verutis coniectis et avertere et insecuti aversos sub caudis, qua maxume molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

LVI. Trepidantisque prope iam in suos consternatos 1 media acie in extremam ad sinistrum cornu adversus Gallos auxiliares agi iussit Hannibal. extemplo haut dubiam fecere fugam, eoque novus terror additus Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. itaque cum iam in orbem 2 pugnarent, decem milia ferme hominum, cum alibi evadere nequissent, media Afrorum acie, quae Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti caede hostium perrupere et, cum neque in castra reditus esset flumine interclusis ne- 3 que prae imbri satis decernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. plures deinde 4 in omnes partes eruptiones factae: et qui flumen petiere aut gurgitibus absumpti sunt aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi, qui passim per agros fuga 5 sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis Placentiam contendere. aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. imber 6 nive mixtus et intoleranda vis frigoris et homines multos et iumenta et elephantos prope omnis absumpsit. finis 7 insequendi hostis Poenis flumen Trebia fuit, et ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix laetitiam victoriae sentirent. itaque nocte insequenti, cum praesidium castro- 8 rum et quod relicum ex magna parte militum erat ratibus Trebiam traicerent, aut nihil sensere obstrepente pluvia 9 aut, quia iam moveri nequibant prae lassitudine ac vulneribus, sentire sese dissimularunt, quietisque Poenis tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus, inde Pado traiectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

1 LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut iam ad urbem Romanam crederent infestis signis hostem venturum nec quicquam spei aut auxilii esse, quo 2 a portis moenibusque vim arcerent. uno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quae arcessantur?

3 Ita territis Sempronius consul advenit. ingenti periculo per effusos passim ad praedandum hostium equites audacia magis quam consilio aut spe fallendi resistendive, 4 si non falleret, transgressus, id quod unum maxime in praesentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis in hiberna rediit. creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius [iterum].

5 Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus et, [ut] quaeque iis impeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. omnes igitur undique clausi commeatus erant, nisi quos Pado naves 6 subveherent. emporium prope Placentiam fuit et opere magno munitum et valido firmatum praesidio. eius castelli expugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, cum plurimum in celando incepto ad effectum 7 spei habuisset, nocte adortus non fefellit vigiles. tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur. itaque sub lucem cum equitatu consul aderat iussis 8 quadrato agmine legionibus sequi. equestre interim proelium commissum; in quo quia saucius Hannibal pugna excessit, pavore hostibus iniecto defensum egregie prae- 9 sidium est. paucorum inde dierum quiete sumpta et vixdum satis percurato vulnere ad Victumulas oppugnandas 10 ire pergit. id emporium Romanis Gallico bello fuerat munitum; inde locum frequentaverant adcolae mixti undique ex finitimis populis, et tum terror populationum eo 11 plerosque ex agris conpulerat. huius generis multitudo fama inpigre defensi ad Placentiam praesidi accensa ar- 12 mis arreptis obviam Hannibali procedit. magis agmina quam acies in via concurrerunt et, cum ex altera parte nihil praeter inconditam turbam esset, in altera et dux militi et duci miles fidens, ad triginta quinque milia

hominum a paucis fusa. postero die deditione facta praesidium intra moenia accepere, iussique arma tradere cum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quae in tali re memorabilis scribentibus videri solet, praetermissa clades est: adeo omnis libidinis crudelitatisque et inhumanae superbiae editum in miseros exemplum est. hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis. 13 14

LVIII. Haud longi inde temporis, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est; et ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis in Etruriam ducit, eam quoque gentem sicut Gallos Liguresque aut vi aut voluntate adiuncturus. transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium prope foeditatem superaverit. vento mixtus imber cum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant aut contra enitentes vertice intorti adfligebantur, constitere; dein, cum iam spiritum includeret nec reciprocare animam sineret, aversi a vento parumper consedere. tum vero ingenti sono caelum strepere et inter horrendos fragores micare ignes: capti auribus et oculis metu omnes torpere. tandem effuso imbre, cum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo quo deprensi erant loco castra ponere necessarium visum est. id vero laboris velut de integro initium fuit: nam nec explicare quicquam nec statuere poterant nec quod statutum esset manebat omnia perscindente vento et rapiente. et mox aqua levata vento, cum super gelida montium iuga concreta esset, tantum nivosae grandinis deiecit, ut omnibus omissis procumberent homines tegminibus suis magis obruti quam tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum iumentorumque strage cum se quisque extollere ac levare vellet, diu nequiret, quia torpentibus rigore nervis vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos et raris locis ignis fieri est coeptus, ad alienam opem quisque inops tendere. biduum eo loco velut obsessi mansere. multi homines, multa iumenta, elephanti quoque ex iis, qui proelio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

1 LVIIII. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit et ad decem milia progressus consedit. postero die duodecim milia peditum, quinque equitum ad-
2 versus hostem ducit. nec Sempronius consul – iam enim redierat ab Roma – detrectavit certamen: atque eo die
3 tria milia passûm inter bina castra fuere. postero die ingentibus animis vario eventu pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur,
4 mox castra quoque oppugnarent. Hannibal paucis propugnatoribus in vallo portisque positis ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpen-
5 dum spectare iubet. iam nona ferme diei hora erat, cum Romanus nequiquam fatigato milite, postquam nulla spes
6 erat potiundi castris, signum receptui dedit. quod ubi Hannibal accepit laxatamque pugnam et recessum a castris vidit, extemplo equitibus dextra laevaque emissis in hostem
7 ipse cum peditum robore mediis castris erupit. pugna raro magis ulla saeva aut utriusque partis pernicie clarior fuis-
8 set, si extendi eam dies in longum spatium sivisset. nox accensum ingentibus animis proelium diremit. itaque acrior concursus fuit quam caedes, et sicut aequata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. ab neutra parte sescen-
9 tis plus peditibus et dimidium eius equitum cecidit. sed maior Romanis quam pro numero iactura fuit, quia equestris ordinis aliquot et tribuni militum quinque et praefecti sociorum tres sunt interfeeti.

10 Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. venienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo quaestores Romani, C. Fulvius et L. Lucretius, cum duobus tribunis militum et quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum îs pacem societatemque crederet, traduntur.

1 LX. Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Sci-
2 pio in Hispaniam cum classe et exercitu missus cum ab ostio Rhodani profectus Pyrenaeosque montes circumvectus
3 Emporîs adpulisset classem, exposito ibi exercitu orsus a Lacetanis omnem oram usque ad Hiberum flumen partim renovandis societatibus partim novis instituendis Romanae

dicionis fecit. inde conciliata [gratia] clementiaeque fama 4 non ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores iam gentes valuit; nec pax modo aput eos, sed societas etiam armorum parata est validaeque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptae sunt. Hannonis cis Hiberum provincia erat; eum relique- 5 rat Hannibal ad regionis eius praesidium. itaque, priusquam alienarentur omnia, obviam eundum ratus castris in conspectu hostium positis in aciem eduxit. nec Romano 6 differendum certamen visum, quippe qui sciret cum Hannone et Hasdrubale sibi dimicandum esse malletque adversus singulos separatim quam adversus duos simul rem gerere. nec magni certaminis ea dimicatio fuit: sex milia 7 hostium caesa, duo capta cum praesidio castrorum. nam et castra expugnata sunt atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur et Cissis propincum castris oppidum expugnatur. ceterum praeda oppidi parvi preti rerum fuit, 8 supellex barbarica ac vilium mancipiorum; castra militem 9 ditavere non eius modo exercitus qui victus erat, sed et eius qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne gravia inpedimenta ferentibus essent, citra Pyrenaeum relictis.

LXI. Priusquam certa huius cladis fama accideret, 1 transgressus Hiberum Hasdrubal cum octo milibus peditum, mille equitum tamquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Cissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. haud 2 procul Tarracone classicos milites navalesque socios vagos palantisque per agros, quod ferme fit, ut secundae res neglegentiam creent, equite passim dimisso cum magna caede, maiore fuga ad naves conpellit. nec diutius circa 3 ea loca morari ausus, ne ab Scipione opprimeretur, trans Hiberum sese recepit. et Scipio raptim ad famam novo- 4 rum hostium agmine acto, cum in paucos praefectos navium animadvertisset, praesidio Tarracone modico relicto Emporias cum classe rediit. vixdum digresso eo Hasdru- 5 bal aderat, et Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem inpulso, cum eorum ipsorum iuventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. excito deinde 6

Scipione hibernis hostico cis Hiberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infesto exercitu invasisset, conpulsis omnibus Atanagrum urbem, quae caput eius populi erat, circumsedit 7 intraque dies paucos pluribus quam ante obsidibus imperatis Ilergetes pecunia etiam multatos in ius dicionemque 8 recepit. inde in Ausetanos prope Hiberum, socios et ipsos Poenorum, procedit, atque urbe eorum obsessa Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte haud procul iam urbe, 9 cum intrare vellent, excepit insidiis: caesa ad duodecim milia, exuti prope omnes armis domos passim palantes per agros diffugere. nec obsessos alia ulla res quam iniqua 10 oppugnantibus hiems tutabatur. triginta dies obsidio fuit, per quos raro umquam nix minus quattuor pedes alta iacuit; adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola ignibus aliquotiens coniectis ab hoste etiam 11 tutamentum fuerit. postremo, cum Amusicus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

1 LXII. Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta aut, quod evenire solet motis semel in religio-2 nem animis, multa nuntiata et temere credita sunt, in quîs ingenuum infantem semestrem in foro holitorio triumphum 3 clamasse et foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte escendisse atque inde tumultu habitatorum ter-4 ritum sese deiecisse et navium speciem de caelo adfulsisse et aedem Spei, quae est in foro holitorio, fulmine ictam et Lanuvi hastam se commovisse et corvum in aedem 5 Iunonis devolasse atque in ipso pulvinario consedisse et in agro Amiternino multis locis hominum specie procul candida veste visos nec cum ullo congressos et in Piceno lapidibus pluvisse et Caere sortes extenuatas et in Gallia 6 lupum vigili gladium ex vagina raptum abstulisse. ob cetera prodigia libros adire decemviri iussi; quod autem lapidibus pluvisset in Piceno, novemdiale sacrum edictum, et subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. 7 iam primum omnium urbs lustrata est hostiaeque maiores 8 quibus editum est diis caesae et donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Iunonis portatum est et signum

aeneum matronae Iunoni in Aventino dedicaverunt et lectisternium Caere, ubi sortes adtenuatae erant, imperatum et supplicatio Fortunae in Algido: Romae quoque et 9 lectisternium Iuventati et supplicatio ad aedem Herculis nominatim, deinde universo populo circa omnia pulvinaria indicta, et Genio maiores hostiae caesae quinque et C. Ati- 10 lius Serranus praetor vota suscipere iussus, si in decem annos res publica eodem stetisset statu. haec procurata 11 votaque ex libris Sibyllinis magna ex parte levaverant religione animos.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui 1 hae legiones quae Placentiae hibernabant sorte evenerant, edictum et litteras ad consulem misit, ut is exercitus idibus Martîs Arimini adesset in castris. hic in provincia 2 consulatum inire consilium erat memori veterum certaminum cum patribus, quae tribunus plebis et quae postea consul prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat, invisus etiam patribus ob novam legem, 3 quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum atque uno patrum adiuvante C. Flaminio tulerat, ne quis senator cuive senator pater fuisset maritimam navem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. id satis 4 habitum ad fructus ex agris vectandos, quaestus omnis patribus indecorus visus. res per summam contentionem acta invidiam aput nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem aput plebem alterumque inde consulatum peperit. ob haec ratus auspiciis ementiendis Latinarumque feria- 5 rum mora et consularibus aliis inpedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis 6 iam ante patribus movit: non cum senatu modo, sed iam cum diis inmortalibus C. Flaminium bellum gerere. con- 7 sulem ante inauspicato factum revocantibus ex ipsa acie diis atque hominibus non paruisse, nunc conscientia spretorum et Capitolium et sollemnem votorum nuncupationem fugisse, ne die initi magistratus Iovis optimi maximi tem- 8 plum adiret, ne senatum invisus ipse et sibi uni invisum videret consuleretque, ne Latinas indiceret Iovique Latiari sollemne sacrum in monte faceret, ne auspicato profectus 9

in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus in provinciam iret. lixae modo sine insignibus, sine lictoribus profectum clam, furtim, haud aliter quam
10 si exilii causa solum vertisset. magis pro maiestate videlicet imperii Arimini quam Romae magistratum initurum et in diversorio hospitali quam aput penates suos prae-
11 textam sumpturum. revocandum universi retrahendumque censuerunt et cogendum omnibus prius praesentem in deos hominesque fungi officiis quam ad exercitum et in
12 provinciam iret. in eam legationem – legatos enim mitti placuit – Q. Terentius et M. Antistius profecti nihilo magis eum moverunt quam priore consulatu litterae moverant ab
13 senatu missae. paucos post dies magistratum iniit inmolantique ei vitulus iam ictus e manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit.
14 fuga procul etiam maior aput ignaros, quid trepidaretur, et concursatio fuit. id a plerisque in omen magni terroris
15 acceptum. legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio praetore acceptis in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus.

[PERIOCHA LIBRI XXII.]

[Hannibal per continuas vigilias in paludibus oculo amisso in Etruriam venit, per quas paludes quadriduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus signis militaribus effossis, quae tolli non poterant, et ab equo quem conscenderat per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus ad Thrasymennum lacum cum exercitu caesus est. sex milia, quae eruperant, fide ab Atherbale data, perfidia Hannibalis vincta sunt. cum ad nuntium cladis Romae luctus esset, (et) duae matres ex insperato receptis filiis gaudio mortuae sunt. ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. cum deinde Q. Fabius Maximus dictator adversus Hannibalem missus nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot victoriis hostem [territum] adversis proeliis militem pugnae committeret et opponendo se tantum conatus Hannibalis impediret, M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tamquam segnem et timidum effecit, ut populi iussu aequaretur ei cum dictatore imperium, divisoque exercitu cum iniquo loco conflixisset et in maximo discrimine legiones eius essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo

discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo iunxit et patrem eum salutavit idemque facere milites iussit. Hannibal vastata Campania inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clusus sarmentis ad cornua boum alligatis et incensis praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit et sic transgressus est saltum. idemque Fabi Maximi dictatoris, cum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tamquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paulo et Terentio Varrone consulibus et ducibus cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est caesaque eo proelio Romanorum quadraginta quinque milia cum Paulo consule et senatoribus nonaginta et consularibus aut praetoriis aut aediliciis triginta. post quae cum a nobilibus adulescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui Africanus postea vocatus est, stricto super capita deliberantium ferro iuravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non iurasset, effecitque, ut omnes non relictum iri a se Italiam iure iurando adstringerentur. propter paucitatem militum octo milia servorum armata sunt. captivi, cum potestas esset redimendi, redempti non sunt. praeterea trepidationem urbis et luctum et res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia et Florentia Vestales virgines incesti damnatae sunt. Varroni obviam itum et gratiae actae, quod de re publica non desperasset.]

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXII.

I. Iam ver adpetebat, atque Hannibal ex hibernis (1) movit, et nequiquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigoribus et cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos praedae populationumque (2) conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse premique utriusque partis exercituum hibernis viderent, verterunt (3) retro in Hannibalem ab Romanis odia; petitusque saepe principum insidiis, ipsorum inter se fraude, eadem levitate, qua consenserant, consensum indicantium servatus erat et mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis errore etiam sese ab insidiis munierat. ceterum hic quoque (4) ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis.

Per idem tempus Cn. Servilius consul Romae idibus
5 Martîs magistratum iniit. ibi cum de re publica rettulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est: duos se consules creasse, unum habere. quod enim illi iustum
6 imperium, quod auspicium esse? magistratus id a domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis
7 secum ferre: nec privatum auspicia sequi, nec sine auspiciis profectum in externo ea solo nova atque integra concipere posse.

8 Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti scipionem, quem manu tenuerat, arsisse et litora crebris ignibus fulsisse et scuta
9 duo sanguine sudasse et milites quosdam ictos fulminibus et solis orbem minui visum et Praeneste ardentes lapides caelo cecidisse et Arpis parmas in caelo visas pugnantem-
10 que cum luna solem et Capenae duas interdiu lunas ortas et aquas Caeretes sanguine mixtas fluxisse fontemque ipsum Herculis cruentis manasse respersum maculis et in Antiati metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse
11 et Faleriis caelum findi velut magno hiatu visum quaque patuerit ingens lumen effulsisse, sortes sua sponte adtenuatas unamque excidisse ita scriptam 'Mavors telum
12 suum concutit' et per idem tempus Romae signum Martis Appia via ac simulacra luporum sudasse et Capuae speciem caeli ardentis fuisse lunaeque inter imbrem cadentis.
13 inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibusdam factas et gallinam in marem, gallum in
14 feminam sese vertisse. his, sicut erant nuntiata, expositis auctoribusque in curiam introductis consul de religione
15 patres consuluit. decretum, ut ea prodigia partim maioribus hostiis, partim lactentibus procurarentur et uti sup-
16 plicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur, cetera, cum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quem ad
17 modum cordi esse divis carmina profarentur. decemvirorum monitu decretum est, Iovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret, Iunoni Minervaeque ex argento dona darentur et Iunoni reginae in Aventino

Iunonique Sospitae Lanuvii maioribus hostiis sacrificaretur matronaeque pecunia conlata, quantum conferre cuique commodum esset, donum Iunoni reginae in Aventinum ferrent lectisterniumque fieret, quin et ut libertinae et ipsae, unde Feroniae donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. haec ubi facta, decemviri Ardeae in foro maioribus hostiis sacrificarunt. postremo Decembri iam mense ad aedem Saturni Romae immolatum est lectisterniumque imperatum – et eum lectum senatores straverunt – et convivium publicum ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamata populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum iussus. 18 19 20

II. Dum consul placandis Romae dîs habendoque dilectu dat operam, Hannibal profectus ex hibernis, quia iam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, cum aliud longius, ceterum commodius ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos et Afros – et [id] omne veterani erat robur exercitus – admixtis ipsorum inpedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire iussit, sequi Gallos, ut id agminis medium esset, novissimos ire equites; Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si taedio laboris longaeque viae, ut est mollis ad talia gens, dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. primi, qua modo praeirent duces, per praealtas fluvi ac profundas voragines hausti paene limo inmergentesque se tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi neque adsurgere ex voraginibus poterant [neque] aut corpora animis aut animos spe sustinebant, alii fessa aegre trahentes membra, alii, ubi semel victis taedio animis procubuissent, inter iumenta et ipsa iacentia passim morientes. maximeque omnium vigiliae conficiebant per quadriduum iam et tres noctes toleratae. cum omnia obtinentibus aquis nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant [aut] iumentorum itinere toto prostratorum passim acervi tantum quod exstaret aqua quaerentibus ad quietem parvi temporis necessarium cubile dabant. ipse Hannibal, aeger 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quo altius ab
11 aqua exstaret vectus, vigiliis tamen et nocturno umore palustrique caelo gravante caput et quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

1 III. Multis hominibus iumentisque foede amissis cum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat, certumque per praemissos exploratores habuit exercitum Romanum circa Arreti moenia esse.
2 consulis deinde consilia atque animum et situm regionum itineraque et copias ad commeatus expediendos et cetera, quae cognosse in rem erat, summa omnia cum cura in-
3 quirendo exequebatur. regio erat in primis Italiae fertilis, Etrusci campi, qui Faesulas inter Arretiumque iacent, frumenti ac pecoris et omnium copia rerum opulenti;
4 consul ferox ab consulatu priore et non modo legum aut patrum maiestatis, sed ne deorum quidem satis metuens. hanc insitam ingenio eius temeritatem fortuna prospero
5 civilibus bellicisque rebus successu aluerat. itaque satis apparebat, nec deos nec homines consulentem ferociter omnia ac praepropere acturum. quoque pronior esset in
6 vitia sua, agitare eum atque inritare Poenus parat, et laeva relicto hoste Faesulas petens medio Etruriae agro praedatum profectus quantam maximam vastitatem potest caedibus incendiisque consuli procul ostendit.

7 Flaminius, qui nec quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam iam Italiam vagari Poenum atque obsistente nullo
8 ad ipsa Romana moenia ire oppugnanda, ceteris omnibus in consilio salutaria magis quam speciosa suadentibus — collegam expectandum, ut coniunctis exercitibus communi animo consilioque rem gererent, interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa praedandi licentia hostem
9 cohibendum —: iratus se ex consilio proripuit signumque
10 simul itineris pugnaeque cum [proposuisset], 'immo Arreti ante moenia sedeamus,' inquit 'hic enim patria et penates sunt. Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam vastandoque et urendo omnia ad Romana moenia

perveniat, nec ante nos hinc moverimus quam, sicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio patres acciverint.' haec simul increpans cum ocius signa convelli iuberet et ipse in ecum insiluisset, ecus repente conruit consulemque lapsum super caput effudit. territis omnibus qui circa erant velut foedo omine incipiendae rei insuper nuntiatur, signum omni vi moliente signifero convelli nequire. conversus ad nuntium 'num litteras quoque' inquit 'ab senatu adfers, quae me rem gerere vetant? abi, nuntia, effodiant signum, si ad convellendum manus prae metu obtorpuerit.' incedere inde agmen coepit primoribus, super quam quod dissenserant ab consilio, territis etiam duplici prodigio, milite in vulgus laeto ferocia ducis, cum spem magis ipsam quam causam spei intueretur. 11 12 13 14

IIII. Hannibal quod agri est inter Cortonam urbem Trasumennumque lacum omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat. et iam pervenerant ad loca nata insidiis, ubi maxime montes Cortonenses in[fra] Trasumennus subit. via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio; deinde paulo latior patescit campus, inde colles adinsurgunt. ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret; Baliares ceteramque levem armaturam post montis circumducit, equites ad ipsas fauces saltus tumulis apte tegentibus locat, ut, ubi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus essent. 1 2 3

Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorato postero die vixdum satis certa luce angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium quod ex adverso erat conspexit; ab tergo ac super caput decepere insidiae. Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. qui ubi qua cuique proximum fuit decucurrerunt, eo magis Romanis subita atque inprovisa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo quam montibus densior sederat agminaque hostium ex pluribus collibus ipsa inter se satis conspecta eoque magis pariter 4 5 6

7 decucurrerant. Romanus clamore prius undique orto quam satis cerneret se circumventum esse sensit, et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est quam satis instrueretur acies aut expediri arma stringique gladii possent.

1 V. Consul perculsis omnibus ipse satis, ut in re trepida, inpavidus turbatos ordines vertente se quoque ad dissonos clamores instruit ut tempus locusque patitur et, quacumque adire audirique potest, adhortatur ac stare ac 2 pugnare iubet: nec enim inde votis aut inploratione deum, sed vi ac virtute evadendum esse. per medias acies ferro viam fieri et, quo timoris minus sit, eo minus ferme peri- 3 culi esse. ceterum prae strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat, tantumque aberat, ut sua signa atque ordines et locum noscerent, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae conpeteret animus opprime- 4 renturque quidam onerati magis his quam tecti. et erat in tanta caligine maior usus aurium quam oculorum. ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum et mixtos strepentium paventiumque clamores circumfere- 5 bant ora oculosque. alii fugientes pugnantium globo inlati haerebant, alios redeuntes in pugnam avertebat fu- 6 gientium agmen. deinde, ubi in omnis partis nequiquam impetus capti, et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullam 7 nisi in dextera ferroque salutis spem esse, tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam et nova de integro exorta pugna est, non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignani, post signa alia pugnaret acies, nec ut in sua legione miles 8 aut cohorte aut manipulo esset: fors conglobat et animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat; tantusque fuit ardor animorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terrae, qui multarum urbium Italiae magnas partes prostravit avertitque cursu rapidos amnis, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.

1 VI. Tris ferme horas pugnatum est, et ubique atrociter. circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. 2 eum et robora virorum sequebantur et ipse, quacumque

in parte premi ac laborare senserat suos, inpigre ferebat opem; insignemque armis et hostes summa vi petebant et 3 tuebantur cives, donec Insuber eques — Ducario nomen erat — facie quoque noscitans 'consul en' inquit 'hic est,' popularibus suis 'qui legiones nostras cecidit agrosque et urbem est depopulatus! iam ego hanc victimam manibus peremptorum foede civium dabo,' subditisque calcaribus 4 equo per confertissimam hostium turbam impetum facit, obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam obiecerat, consulem lancea transfixit; spoliare cupientem triarii obiectis scutis arcuere. magnae partis fuga 5 inde primum coepit; et iam nec lacus nec montes pavori obstabant, per omnia arta praeruptaque velut caeci evadunt armaque et viri super alium alii praecipitantur. pars 6 magna, ubi locus fugae deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus, umeris extare possunt, sese inmergunt. fuere quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam inpulerit, quae ubi inmensa ac sine spe 7 erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus aut nequiquam fessi vada retro aegerrime repetebant atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. sex milia ferme primi agminis per adversos hostis 8 eruptione inpigre facta, ignari omnium quae post se agerentur ex saltu evasere, et cum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quae fortuna pugnae esset, neque scire nec perspicere prae caligine poterant. inclinata denique re cum incale- 9 scente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida iam luce montes campique perditas res stratamque ostendere foede Romanam aciem. itaque, ne in conspectos 10 procul inmitteretur eques, sublatis raptim signis quam citatissimo poterant agmine sese abripuerunt. postero die 11 cum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quae 12 Punica religione servata fides ab Hannibale est, atque in vincula omnes coniecit.

VII. Haec est nobilis ad Trasumennum pugna atque 1

2 inter paucas memorata populi Romani clades. quindecim milia Romanorum in acie caesa, decem milia sparsa fuga per omnem Etruriam aversis itineribus urbem petiere.
3 duo milia quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus periere. multiplex caedes utrimque
4 facta traditur ab aliis: ego, praeterquam quod nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium aequalem temporibus huiusce
5 belli potissimum auctorem habui. Hannibal captivorum, qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum cum sepeliri iussisset, Flamini quoque corpus funeris causa magna cum cura inquisitum non invenit.

6 Romae ad primum nuntium cladis eius cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus.
7 matronae vagae per vias, quae repens clades adlata quaeve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. et cum frequentis contionis modo turba in comitium et curiam
8 versa magistratus vocaret, tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius praetor 'pugna' inquit 'magna victi sumus,' et quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio inpleti rumoribus domos referunt,
9 consulem cum magna parte copiarum caesum, superesse paucos aut fuga passim per Etruriam sparsos aut captos
10 ab hoste. quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispertiti animi eorum erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quae cuiusque suorum fortuna esset. nec quisquam satis certum habet,
11 quid aut speret aut timeat. postero ac deinceps aliquot diebus ad portas maior prope mulierum quam virorum multitudo stetit aut suorum aliquem aut nuntios de iis opperiens, circumfundebanturque obviis sciscitantes neque avelli, utique ab notis, priusquam ordine omnia inquisis-
12 sent poterant. inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique laeta aut tristia nuntiabantur, gratulantisque aut consolantis redeuntibus domos circumfusos; feminarum praecipue et gaudia insignia erant et luctus.
13 unam in ipsa porta sospiti filio repente oblatam in con-

plexu eius expirasse ferunt, alteram, cui mors fili falso nuntiata erat, maestam sedentem domi ad primum conspectum redeuntis fili gaudio nimio exanimatam. senatum 14 praetores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent consultantes, quonam duce aut copiis quibus resisti victoribus Poenis posset.

VIII. Priusquam satis certa consilia essent, repens 1 alia nuntiatur clades, quattuor milia equitum cum C. Centenio propraetore missa ad conlegam ab Servilio consule in Umbria, quo post pugnam ad Trasumennum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. eius rei 2 fama varie homines adfecit: pars occupatis maiore aegritudine animis levem ex conparatione priorum ducere recentem equitum iacturam, pars non id quod acciderat per 3 se aestimare, sed ut in adfecto corpore quamvis levis causa magis quam valido gravior sentiretur, ita tum aegrae 4 et adfectae civitati quodcumque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quae nihil quod adgravaret pati possent, aestimandum esse. itaque ad 5 remedium iam diu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit. et quia et consul aberat, a quo uno dici posse videbatur, nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium aut litteras mitti nec dictatorem populus creare poterat, quod 6 numquam ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum et magistrum equitum M. Minucium Rufum, hisque negotium ab senatu datum, 7 ut muros turresque urbis firmarent et praesidia disponerent quibus locis videretur pontesque rescinderent fluminum: pro urbe ac penatibus dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

VIIII. Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad 1 Spoletium venit. inde cum perpopulato agro urbem op- 2 pugnare adortus esset, cum magna caede suorum repulsus, coniectans ex unius coloniae haud nimis prospere temptatae viribus, quanta moles Romanae urbis esset, in 3 agrum Picenum avertit iter non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum praeda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot stativa 4

habita refectusque miles hibernis itineribus ac palustri via proelioque magis ad eventum secundo quam levi aut facili
5 adfectus. ubi satis quietis datum praeda ac populationibus magis quam otio aut requie gaudentibus, profectus Praetutianum, Hadrianum agrum, Marsos inde Marrucinosque et Paelignos devastat circaque Arpos et Luceriam
6 proximam Apuliae regionem. Cn. Servilius consul levibus proeliis cum Gallis actis et uno oppido ignobili expugnato postquam de collegae exercitusque caede audivit, iam moenibus patriae metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit.

7 Q. Fabius Maximus dictator iterum quo die magistratum iniit vocato senatu, ab diis orsus, cum edocuisset patres, plus neglegentia caerimoniarum auspiciorumque quam temeritate atque inscitia peccatum a C. Flaminio consule esse quaeque piacula irae deûm essent ipsos deos
8 consulendos esse, pervicit, ut, quod non ferme decernitur nisi cum taetra prodigia nuntiata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire iuberentur. qui inspectis fatalibus libris
9 rettulerunt patribus, quod eius belli causa votum Marti foret, id non rite factum de integro atque amplius faciun-
10 dum esse et Iovi ludos magnos et aedes Veneri Erucinae ac Menti vovendas esse et supplicationem lectisterniumque habendum et ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset resque publica in eodem quo ante bellum
11 fuisset statu permansisset. senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Aemilium praetorem ex collegii pontificum sententia omnia ea ut mature fiant, curare iubet.

1 X. His senatus consultis perfectis L. Cornelius Lentulus pontifex maximus consulente collegium praetore omnium primum populum consulendum de vere sacro
2 censet: iniussu populi voveri non posse. rogatus in haec verba populus: 'velitis iubeatisne haec sic fieri? si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum sicut velim eam esse salvam, servata erit hisce duellis – quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est quaeque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpis sunt –,
3 datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod

ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege quaeque profana erunt, Iovi fieri ex qua die senatus populusque iusserit. qui faciet, quando volet quaque lege volet, 4 facito: quo modo faxit, probe factum esto. si id moritur 5 quod fieri oportebit, profanum esto neque scelus esto. si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto. si quis clepsit, ne populo scelus esto neve cui cleptum erit. si 6 atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte sive luce, si servus sive liber faxit, probe factum esto. si antidea senatus populusque iusserit fieri ac faxitur, eo populus solutus, liber esto.' eiusdem rei causa ludi magni 7 voti aeris trecentis triginta tribus milibus trecentis triginta tribus triente, praeterea bubus Iovi trecentis, multis aliis divis bubus albis atque ceteris hostiis. votis rite nuncu- 8 patis supplicatio edicta; supplicatumque iere cum coniugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat cura. tum lectisternium per triduum 9 habitum decemviris sacrorum curantibus. sex pulvinaria in conspectu fuerunt: Iovi ac Iunoni unum, alterum Neptuno ac Minervae, tertium Marti ac Veneri, quartum Apollini ac Dianae, quintum Vulcano ac Vestae, sextum Mercurio et Cereri. tum aedes votae. Veneri Erucinae 10 aedem Q. Fabius Maximus dictator vovit, quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cuius maximum imperium in civitate esset; Menti aedem T. Otacilius praetor vovit.

XI. Ita rebus divinis peractis tum de bello reque de 1 publica dictator rettulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse patres censerent. decretum, 2 ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet, scriberet praeterea ex civibus sociisque quantum equitum ac peditum videretur, cetera omnia ageret faceretque ut e re publica duceret. Fabius duas legiones se adiecturum ad 3 Servilianum exercitum dixit. iis per magistrum equitum scriptis Tibur diem ad conveniendum edixit, edictoque 4 proposito, ut quibus oppida castellaque inmunita essent, ut ii commigrarent in loca tuta, ex agris quoque demigrarent omnis regionis eius, qua iturus Hannibal esset,

5 tectis prius incensis ac frugibus corruptis, ne cuius rei copia esset: ipse via Flaminia profectus obviam consuli exercituque cum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen consulemque cum equitibus ad se progredientem, viatorem misit qui consuli nuntiaret, ut sine lictoribus ad 6 dictatorem veniret. qui cum dicto paruisset congressusque eorum ingentem speciem dictaturae aput cives sociosque vetustate iam prope oblitos eius imperii fecisset, litterae ab urbe adlatae sunt, naves onerarias commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes a classe 7 Punica circa portum Cosanum captas esse. itaque extemplo consul Ostiam proficisci iussus navibusque, quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, conpletis milite ac navalibus sociis persequi hostium classem ac litora Italiae 8 tutari. magna vis hominum conscripta Romae erat, libertini etiam, quibus liberi essent et aetas militaris, in verba 9 iuraverant. ex hoc urbano exercitu qui minores quinque et triginta annis erant in navis inpositi, alii ut urbi praesiderent relicti.

1 XII. Dictator exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad 2 conveniendum edixerat novis militibus, venit. inde Praeneste ac transversis limitibus in viam Latinam est egressus, unde itineribus summa cum cura exploratis ad hostem ducit nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae 3 se commissurus. quo primum die haut procul Arpis in conspectu hostium posuit castra nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem copiamque pugnandi faceret. 4 sed ubi quieta omnia aput hostes nec castra ullo tumultu mota videt, increpans quidem, victos tandem (quos) Martios animos Romanis debellatumque et concessum propa-5 lam de virtute ac gloria esse, in castra rediit, ceterum tacita cura animum incensus, quod cum duce haudquaquam Flaminio Sempronioque simili futura sibi res esset ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali 6 ducem quaesissent. et prudentiam quidem novi dictatoris extemplo timuit, constantiam hautdum expertus agitare ac temptare animum movendo crebro castra populando-7 que in oculis eius agros sociorum coepit: et modo citato

agmine ex conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viae, si excipere degressum in aequum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat modico 8 ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum neque congrederetur. castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles; pabulum et ligna nec pauci petebant nec passim; equitum levisque armaturae statio conposita in- 9 structaque in subitos (est) tumultus et suo militi tuta omnia et infesta effusis hostium populatoribus praebebat; neque universo periculo summa rerum committebatur et 10 parva momenta levium certaminum ex tuto coeptorum finitimo receptu adsuefaciebant territum pristinis (in his) cladibus militem minus iam tandem aut virtutis aut fortunae paenitere suae. sed non Hannibalem magis in- 11 festum tam sanis consiliis habebat quam magistrum equitum, qui nihil aliud quam quod impar erat imperio morae ad rem publicam praecipitandam habebat; ferox rapidus- 12 que in consiliis ac lingua inmodicus primo inter paucos, dein propalam in vulgus pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, adfingens vicina virtutibus vitia, conpellabat premendoque superiorem, quae pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit, sese extollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit, 1 Beneventanum depopulatur agrum, Telesiam urbem capit, inritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus, cladibus sociorum detrahere ad aecum certamen possit. inter multitudinem sociorum Italici ge- 2 neris, qui ad Trasumennum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis iam tum inlecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. hi nuntiantes, si in Campaniam exer- 3 citum admovisset, Capuae potiendae copiam fore, cum res maior quam auctores esset, dubium Hannibalem alternisque fidentem ac diffidentem tamen ut Campanos ex Samnio peteret moverunt. monitos, ut etiam atque etiam 4 promissa rebus adfirmarent, iussosque cum pluribus et aliquibus principum redire ad se dimisit. ipse imperat 5 duci, ut se in agrum Casinatem ducat, edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad

6 opem ferendam sociis interclusurum. sed Punicum abhorrens ab Latinorum nominum pro[nuntiatione os Casilinum pro] Casino dux ut acciperet fecit, aversusque ab suo itinere per Allifanum Caiatinumque et Calenum agrum 7 in campum Stellatem descendit. ubi cum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum 8 ducem percunctatur, ubi terrarum esset. cum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est 9 error et Casinum longe inde alia regione esse, virgisque caeso duce et ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum 10 Falernum praedatum dimisit. usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen 11 terroremque latius Numidae fecerunt: nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit, videlicet quia iusto et moderato regebantur imperio nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

1 XIIII. Ut vero, cum ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebatur amoenissimus Italiae ager villaeque passim incendiis fumabant per iuga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. 2 quieverant enim per paucos dies, quia, cum celerius solito ductum agmen esset, festinari ad prohibendam populatio- 3 nibus Campaniam crediderant. ut vero in extrema iuga Massici montis ventum, et hostes sub oculis erant Falerni agri colonorumque Sinuessae tecta urentes nec ulla erat 4 mentio pugnae, 'spectatum istuc' inquit Minucius 'ad rem fruendam oculis, sociorum caedes et incendia, venimus? nec si nullius alterius, nos ne civium quidem horum 5 pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta haec ora esset, quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Poenus advena, ab extremis orbis terrarum terminis nostra cunctatione et socordia iam 6 huc progressus? tantum pro! degeneramus a patribus nostris, ut praeter quam (per) oram illi (suam) Punicas vagari classes dedecus esse imperii sui duxerint, eam nunc plenam hostium Numidarumque ac Maurorum iam 7 factam videamus? qui modo Saguntum oppugnari indignando non homines tantum, sed foedera et deos

ciebamus, scandentem moenia Romanae coloniae Hannibalem laeti spectamus. fumus ex incendiis villarum agro- 8 rumque in oculos atque ora venit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, saepius nos quam deorum invocantium opem: nos hic pecorum modo per aestivos saltus deviasque callis exercitum ducimus conditi nubibus silvisque. si hoc modo peragrando cacumina saltusque 9 M. Furius recipere a Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus, nobis dictator unicus in rebus adfectis quaesitus, Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma esset, quam vereor ne sic cunctantibus nobis 10 Hannibali ac Poenis totiens servaverint maiores nostri. sed vir ac vere Romanus, quo die dictatorem eum ex 11 auctoritate patrum iussuque populi dictum Veios allatum est, cum esset satis altum Ianiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in aecum atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, et postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. quid? post 12 multos annos cum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub iugum missi sumus, utrum tandem L. Papirius Cursor iuga Samnii perlustrando an Luceriam premendo obsidendoque et lacessendo victorem hostem depulsum ab Romanis cervicibus iugum superbo Samniti inposuit? modo C. Lutatio quae alia res quam celeritas victoriam 13 dedit, quod postero die quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, inpeditam suomet ipsam instrumento atque adparatu, oppressit? stultitia est sedendo aut votis 14 debellari credere posse: arma capias oportet et descendas in aecum et vir cum viro congrediaris; audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quae timidi cauta vocant.'

Haec velut contionanti Minucio circumfundebatur tri- 15 bunorum equitumque Romanorum multitudo et ad aures quoque militum dicta ferocia evolvebantur ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant Minucium Fabio ducem praelaturos.

XV. Fabius pariter inter suos haud minus quam in 1 hostis intentus, prius ab illis invictum animum praestat. quamquam probe scit non in castris modo suis, sed iam

etiam Romae infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen tenore eodem consiliorum aestatis reliquum 2 extraxit, ut Hannibal destitutus ab spe summa ope petiti certaminis iam hibernis locum circumspectaret, quia ea regio praesentis erat copiae, non perpetuae, arbusta vineaeque et consita omnia magis amoenis quam necessariis 3 fructibus. haec per exploratores relata Fabio. cum satis sciret per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem et Casilinum occupat modicis praesidiis, quae urbs Vulturno flumine 4 dirempta Falernum a Campano agro dividit: ipse iugis îsdem exercitum reducit misso exploratum cum quadrin- 5 gentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino. qui ex turba iuvenum audientium saepe ferociter contionantem magistrum equitum progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per 6 vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit, extemplo occupatus certamine est animus exciderunt que praecepta dictatoris, qui quantum tuto posset progressum prius recipere sese iusserat quam in conspectum hostium 7 veniret. Numidae alii atque alii occursantes refugientesque ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque 8 hominum pertrahere. inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus cum, priusquam ad coniectum teli veniret, avertisset hostis, quinque ferme milia continenti cursu secutus est fugien- 9 tis. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in proelium 10 rediit omni parte virium inpar. itaque ipse et delecti equitum circumventi occiduntur; ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt.

11 Eo forte die Minucius se coniunxerat Fabio missus ad firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam in artas coactus fauces inminet mari, ne ab Sinuessa Poenus Appiae limite pervenire in agrum Romanum posset. coniunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. duo inde milia hostes aberant.

XVI. Postero die Poeni quod viae inter bina castra 1 erat agmine conplevere. cum Romani sub ipso constitis- 2 sent vallo haut dubie aequiore loco, successit tamen Poenus cum expeditis equitibusque ad lacessendum hostem. carptim Poeni et procursando recipiendoque sese pugnavere: restitit suo loco Romana acies. lenta pugna et ex 3 dictatoris magis quam Hannibalis fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. inclusus inde 4 videri Hannibal via ad Casilinum obsessa, cum Capua et Samnium et tantum ab tergo divitum sociorum Romanis conmeatus subveheret, Poenus inter Formiana saxa ac Literni harenas stagnaque et perhorridas silvas hibernaturus esset. nec Hannibalem fefellit suis se artibus peti. 5 itaque cum per Casilinum evadere non posset petendique montes et iugum Calliculae superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen adgrederetur, ludibrium 6 oculorum specie terribile ad frustrandum hostem commentus principio noctis furtim succedere ad montes statuit. fallacis consilii talis apparatus fuit: faces undique ex agris 7 conlectae fascesque virgarum atque aridi sarmenti praeliganturque cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem praedam agebat. ad duo 8 milia ferme boum effecta, Hasdrubalique negotium datum, ut (primis tenebris) nocte id armentum accensis cornibus ad montis ageret, maxime, si posset, super saltus ab hoste insessos.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra, boves 1 aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium vias- 2 que angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montis. et metus ipse relucentis flammae ex capite calorque iam ad vivum ad imaque cornuum adveniens velut stimulatos furore agebat boves. quo repente discursu haut secus 3 quam silvis montibusque accensis omnia circum (virgulta) ardere, capitumque inrita quassatio excitans flammam hominum passim discurrentium speciem praebebat. qui 4 ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexere, circumventos se esse rati praesidio excessere; qua minime

densae micabant flammae, velut tutissimum iter petentes summa montium iuga, tamen in quosdam boves palatos
5 a suis gregibus inciderunt. et primo cum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo adtoniti constite-
6 runt, deinde ut humana apparuit fraus, tum vero insidias rati esse, cum maiore tumultu concitant se in fugam. levi quoque armaturae hostium incurrere, ceterum nox aequato timore neutros pugnam incipientis ad lucem
7 tenuit. interea toto agmine Hannibal transducto per saltum et quibusdam in ipso saltu hostium oppressis in agro Allifano posuit castra.

1 XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius: ceterum et insidias esse ratus et ab nocturno utique abhorrens cer-
2 tamine suos munimentis tenuit. luce prima sub iugo montis proelium fuit, quo interclusam ab suis levem armaturam facile — etenim numero aliquantum praestabant — Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad id ipsum
3 remissa ab Hannibale pervenisset. ea adsuetior montibus et ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior cum velocitate corporum tum armorum habitu campestrem hostem gravem armis statariumque pugnae genere facile
4 elusit. ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis in castra contenderunt.

5 Fabius quoque movit castra transgressusque saltum
6 super Allifas loco alto ac munito consedit. tum per Samnium Romam se petere simulans Hannibal usque in Paelignos populabundus rediit; Fabius medius inter hostium agmen urbemque Romam iugis ducebat nec absistens nec
7 congrediens. ex Paelignis Poenus flexit iter retroque Apuliam repetens Gereonium pervenit, urbem metu, quia conlapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam.
8 dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam ac prope precibus agens cum magistro
9 equitum, ut plus consilio quam fortunae confidat et se potius ducem quam Sempronium Flaminiumque imitetur, ne nihil actum censeret extracta prope aestate per ludificationem hostis: medicos quoque plus interdum quiete

quam movendo atque agendo proficere, haut parvam rem 10
esse ab totiens victore hoste vinci desisse, ab continuis
cladibus respirasse — haec nequiquam praemonito magistro equitum Romam est profectus.

XVIIII. Principio aestatis, qua haec gerebantur, in 1
Hispania quoque terra marique coeptum bellum est.
Hasdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre in- 2
structum paratumque acceperat, decem adiecit. quadra- 3
ginta navium classem Himilconi tradit, atque ita Carthagine profectus navibus prope terram exercitum in litore
ducebat paratus confligere, quacumque parte copiarum
hostis occurrisset. Cn. Scipio postquam movisse ex hi- 4
bernis hostem audivit, primo idem consilii fuit; deinde
minus terra propter ingentem famam novorum auxiliorum
concurrere ausus, delecto milite ad naves inposito quinque et triginta navium classe ire obviam hosti pergit.
altero ab Tarracone die ad stationem decem milia pas- 5
suum distantem ab ostio Hiberi amnis pervenit. inde
duae Massiliensium speculatoriae praemissae rettulere,
classem Punicam stare in ostio fluminis castraque in ripa
posita. itaque ut inprovidos incautosque universo simul 6
effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem
vadit.

Multas et locis altis positas turris Hispania habet,
quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones
utuntur. inde primo conspectis hostium navibus datum 7
signum Hasdrubali est, tumultusque prius in terra et
castris quam ad mare et ad naves est ortus, nondum aut
pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito aut aperientibus classem promunturiis, cum repente eques alius 8
super alium ab Hasdrubale missus vagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut
proelium eo die expectantis, conscendere naves propere
atque arma capere iubet: classem Romanam iam haud
procul portu esse. haec equites dimissi passim impera- 9
bant. mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat,
varioque omnia tumultu strepunt ruentibus in naves simul
remigibus militibusque fugientium magis e terra quam in
pugnam euntium modo. vixdum omnis conscenderant, 10

cum alii resolutis oris in ancoras evehuntur, alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt, raptimque omnia praepropere agendo militum apparatu nautica ministeria inpediuntur, trepidatione nautarum capere et aptare arma miles pro-
11 hibebatur. et iam Romanus non appropinquabat modo, sed derexerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoste et proelio magis Poeni quam suomet ipsi tumultu turbati et temptata verius pugna quam inita in fugam
12 averterunt classem. et cum adversi amnis os lato agmini et tam multis simul venientibus haud sane intrabile esset, in litus passim naves egerunt atque alii vadis alii sicco litore excepti, partim armati partim inermes ad instructam per litus aciem suorum perfugere. duae tamen primo concursu captae erant Punicae naves, quattuor suppressae.

1 XX. Romani, quamquam terra hostium erat armatamque aciem toto praetentam in litore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem navis omnis,
2 quae non aut perfregerant proras litori inlisas aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere, ad
3 quinque et viginti naves e quadraginta cepere. neque id pulcherrimum eius victoriae fuit, sed quod una levi pugna toto eius orae mari potiti erant. itaque ad Onusam classe
4 provecti, escensio ab navibus in terram facta. cum urbem vi cepissent captamque diripuissent, Carthaginem inde pe-
5 tunt, atque omnem agrum circa depopulati postremo tecta
6 quoque iniuncta muro portisque incenderunt. inde iam praeda gravis ad Longunticam pervenit classis, ubi vis magna sparti ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale. quod satis in usum fuit sublato ceterum omne incensum
7 est. nec continentis modo praelectast ora, set in Ebusum insulam transmissum. ibi urbe, quae caput insulae est,
8 biduum nequiquam summo labore oppugnata ubi in spem inritam frustra teri tempus animadversum est, ad popula-
9 tionem agri versi direptis aliquot incensisque vicis maiore quam ex continenti praeda parta cum in naves se recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad
10 Scipionem venerunt. inde flexa retro classis reditumque in citeriora provinciae, quo omnium populorum, qui Hiberum incolunt, multorum et ultimae Hispaniae legati

concurrerunt. sed qui vere dicionis imperiique Romani 11
facti sint obsidibus datis populi, amplius fuerunt centum
viginti. igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Ro- 12
manus usque ad saltum Castulonensem est progressus.
Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum aestatis 1
tempus, fuissetque per Poenum hostem: sed praeterquam 2
quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res
sunt ingenia, Mandonius Indebilisque, qui antea Ilerge- 3
tum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere
ad maritimam oram, concitis popularibus in agrum paca-
tum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. ad- 4
versus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis a Sci-
pione missi levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere
hominibus occisis quibusdam captisque magnaque parte
armis exuta. hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum 5
Hasdrubalem cis Hiberum ad socios tutandos retraxit.
castra Punica in agro Ilergavonensium, castra Romana 6
ad Novam classem erant, cum fama repens alio avertit
bellum. Celtiberi, qui principes regionis suae [miserant] 7
legatos obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a
Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthagi-
niensium valido exercitu invadunt, tria oppida vi ex-
pugnant. inde cum ipso Hasdrubale duobus proeliis 8
egregie pugnant: ad quindecim milia hostium occiderunt,
quattuor milia cum multis militaribus signis capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania P. Scipio in 1
provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab
senatu missus cum triginta longis navibus et octo milibus
militum magnoque commeatu advecto. ea classis ingens 2
agmine onerariarum procul visa cum magna laetitia civium
sociorumque portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite 3
exposito profectus Scipio fratri se coniungit; ac deinde
communi animo consilioque gerebant bellum. occupatis 4
igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello haud cunctanter
Hiberum transgrediuntur nec ullo viso hoste Saguntum
pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniae traditos ab
Hannibale fama erat modico in arce custodiri praesidio.
id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem om- 5

nium Hispaniae populorum animos morabatur, ne sanguine liberûm suorum culpa defectionis lueretur.

6 Eo vinculo Hispaniam vir unus sollertia magis quam fideli consilio exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Poenis, tum, qualia plerumque sunt 7 barbarorum ingenia, cum fortuna mutaverat fidem. ceterum transfugam sine magnae rei proditione venientem ad hostis nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maxumum emolumentum 8 novis sociis esset. circumspectis igitur omnibus, quae fortuna potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adiecit, eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniae amici- 9 tiam. sed cum iniussu Bostaris praefecti satis sciret nihil obsidium custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte 10 adgreditur. castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ea ex parte intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum velut ignorantem monet, quo 11 statu sit res: metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent; nunc cis Hiberum castra Romana esse arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. itaque quos metus non teneat, 12 beneficio et gratia devinciendos esse. miranti Bostari percunctantique, quodnam id subitum tantae rei donum 13 posset esse, 'obsides' inquit 'in civitates remitte. id et privatim parentibus, quorum maxumum nomen in civita- 14 tibus est suis, et publice populis gratum erit. volt sibi quisque credi et habita fides ipsam plerumque obligat fidem. ministerium restituendorum domos obsidium mihimet deposco ipse, ut opera quoque inpensa consilium adiuvem meum et rei suapte natura gratae quantam insuper 15 gratiam possim adiciam.' homini non ad cetera Punica ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis et ab his ad Scipionem perductus, quid adferret, 16 expromit, et fide accepta dataque ac loco et tempore constituto ad obsides tradendos Saguntum redit. diem insequentem absumpsit cum Bostare mandatis ad rem 17 agendam accipiendis. dimissus cum se nocte iturum, ut

custodias hostium falleret, constituisset, ad conpositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in praeparatas sua fraude insidias ducit. in castra Romana perducti: cetera omnia de reddendis 18 obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordine quo si Carthaginiensium nomine sic ageretur. maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari 19 quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. illos enim gravis, superbos in rebus secundis expertos fortuna et timor mitigasse videri poterat: Romanus primo adventu 20 incognitus ante ab re clementi liberalique initium fecerat. et Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse. itaque ingenti consensu defectionem omnes 21 spectare; armaque extemplo mota forent, ni hiems, quae Romanos quoque et Carthaginienses concedere in tecta coegit, intervenisset.

XXIII. Haec in Hispania quoque secunda aestate 1 Punici belli gesta, cum in Italia paulum intervalli cladibus Romanis sollers cunctatio Fabii fecisset; quae ut 2 Hannibalem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiae magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret, ita con- 3 tempta erat inter civis armatos pariter togatosque, utique postquam absente eo temeritate magistri equitum laeto verius dixerim quam prospero eventu pugnatum fuerat. accesserant duae res ad augendam invidiam dictatoris, 4 una fraude ac dolo Hannibalis, quod, cum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hostium abstineri iussit, ut occulti alicuius pacti ea merces videri posset, altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non 5 expectata in eo senatus auctoritas est, ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso. in permutandis cap- 6 tivis, quod sic primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Poenumque, ut quae pars plus reciperet quam daret argenti pondo bina et selibras in militem praestaret. ducentos quadraginta septem cum plures 7 Romanus quam Poenus recepisset argentumque pro eis debitum saepe iactata in senatu re, quoniam non consu-

8 luisset patres, tardius erogaretur, inviolatum ab hoste agrum misso Romam Quinto filio vendidit, fidemque publicam inpendio privato exsolvit.

9 Hannibal pro Gereoni moenibus, cuius urbis captae atque incensae ab se in usum horreorum [haud] pauca 10 reliquerat tecta, in stativis erat. inde frumentatum duas exercitus partes mittebat, cum tertia ipse expedita in statione erat simul castris praesidio et circumspectans, necunde impetus in frumentatores fieret.

1 XXIIII. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. praeerat Minucius magister equitum profecto, sicut 2 ante dictum est, ad urbem dictatore. ceterum castra, quae in monte alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferuntur, agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos aut in 3 castra relicta cum levi praesidio fieret. nec Hannibalem fefellit cum duce mutatam esse belli rationem et ferocius 4 quam consultius rem hostes gesturos. ipse autem, quod minime quis crederet, cum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum duabus in castris retentis 5 dimisit, dein castra ipsa propius hostem movit duo ferme a Gereonio milia in tumulum hosti conspectum, ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutan-6 dos. propior inde ei atque ipsis inminens Romanorum castris tumulus apparuit; ad quem capiendum, si luce palam iretur, quia haud dubie hostis breviore via prae-7 venturus erat, nocte clam missi Numidae ceperunt. quos tenentis locum contempta paucitate Romani postero die 8 cum deiecissent, ipsi eo transferunt castra. tum utique exiguum spatii vallum a vallo aberat et id ipsum tota prope conpleverat Romana acies, simul et per aversa castra (e castris Hannibalis) equitatus cum levi armatura emissus in frumentatores late caedem fugamque hostium 9 palatorum fecit. nec acie certare Hannibal ausus, quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. 10 iamque artibus Fabii (pars exercitus aberat iam fame) sedendo et cunctando bellum gerebat receperatque suos in priora castra, quae pro Gereoni moenibus erant.

11 Iusta quoque acie et conlatis signis dimicatum quidam

auctores sunt: primo concursu Poenum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos, Numeri Decimi Samnitis deinde interventu proelium restitutum. hunc principem genere ac divitiis non 12 Boviani modo, unde erat, sed toto Samnio, iussu dictatoris octo milia peditum, mille equites adducentem in castra, ab tergo cum apparuisset Hannibali, speciem parti utrique praebuisse novi praesidii cum Q. Fabio ab Roma venientis. Hannibalem insidiarum quoque aliquid 13 timentem recepisse suos, Romanum insecutum adiuvante Samnite duo castella eo die expugnasse. sex milia ho- 14 stium caesa, quinque admodum Romanorum. tamen in tam pari prope clade famam egregiae victoriae cum vanioribus litteris magistri equitum Romam perlatam.

XXV. De iis rebus persaepe et in senatu et in con- 1 tione actum est. cum laeta civitate dictator unus nihil 2 nec famae nec litteris crederet et, ut vera omnia essent, secunda se magis quam adversa timere diceret, tum M. 3 Metellus tribunus plebis id enim ferendum esse negat: non praesentem solum dictatorem obstitisse rei bene ge- 4 rendae, sed absentem etiam gestae obstare et in ducendo bello, ac sedulo, tempus terere, quo diutius in magistratu sit solusque et Romae et in exercitu imperium habeat; quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie 5 classis Punicae persequendae procul ab Italia ablegatum, duos praetores Sicilia atque Sardinia occupatos, quarum 6 neutra hoc tempore provincia praetore egeat, M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicae gereret, prope in custodiam habitum. itaque her- 7 cule non Samnium modo, quo iam tamquam trans Hiberum agro Poenis concessum sit, et Campanum Calenumque et Falernum agrum pervastatos esse, sedente Casilini dictatore et legionibus populi Romani agrum suum tutante; exercitum cupientem pugnare et magistrum equitum clau- 8 sos prope intra vallum retentos, tamquam hostibus captivis arma adempta; tandem, ut abscesserit inde dictator, ut 9 obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse hostis. quas ob res, si antiquus animus plebei 10 Romanae esset, audaciter se laturum fuisse (dein) de

abrogando Q. Fabi imperio; nunc modicam rogationem promulgaturum de aequando magistri equitum et dictato-
11 ris iure. nec tamen ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Fla-
12 mini suffecisset. dictator contionibus se abstinuit in actione minime populari. ne in senatu quidem satis aequis auribus audiebatur, cum hostem verbis extolleret biennique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret.
13 magister equitum quod contra dictum suum pugnasset,
14 rationem dicere reddendam esse: si penes se summa imperii consiliique sit, prope diem effecturum, ut sciant homines, bono imperatore haut magni fortunam momenti
15 esse, mentem rationemque dominari, et in tempore et sine ignominia servasse exercitum quam multa milia hostium
16 occidisse maiorem gloriam esse. huius generis orationibus frustra habitis et consule creato M. Atilio Regulo, ne praesens de iure imperii dimicaret, pridie quam rogationis
17 ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abiit. luce orta cum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat quam satis audebant homines ad suadendum quod vulgo placebat prodire, et favore superante auctoritas tamen rogationi
18 deerat. unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno praetor fuerat, loco non humili solum,
19 sed etiam sordido ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia eius artis ministeria usum.

1 XXVI. Is iuvenis, ut primum ex eo genere quaestus pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris fortu-
2 nae fecit togaque et forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus causisque adversus rem et famam bonorum primum in notitiam populi, deinde ad honores
3 pervenit. quaestura quoque et duabus aedilitatibus, plebeia et curuli, postremo et praetura perfunctus iam ad
4 consulatus spem cum adtolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit
5 scitique plebis unus gratiam tulit. omnes eam rogationem quique Romae quique in exercitu erant, aequi atque iniqui, praeter ipsum dictatorem in contumeliam eius latam

acceperunt: ipse, qua gravitate animi criminantes se ad 6 multitudinem inimicos tulerat, eadem et populi in se saevientem iniuriam tulit, acceptisque in ipso itinere litteris 7 senatusque consulto de aequato imperio, satis fidens hautquaquam cum imperii iure artem imperandi aequatam cumque invicto a civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius vero cum iam ante vix tolerabilis 1 fuisset secundis rebus ac favore volgi, tum utique inmo- 2 dice inmodesteque non Hannibale magis victo ab se quam Q. Fabio gloriari: illum in rebus asperis unicum ducem 3 ac parem quaesitum Hannibali, maiorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi aequatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint. tantum suam felicitatem virtutemque 4 enituisse, ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie deorum hominumque iudicio damnata perstaret. itaque quo die primum congressus 5 est cum Q. Fabio, statuendum omnium primum ait esse, quem ad modum imperio aequato utantur: se optumum 6 ducere, aut diebus alternis aut, si maiora intervalla placerent, partitis temporibus alterius summum ius imperiumque esse, ut par hosti non consilio solum, sed viribus 7 etiam esset, si quam occasionem rei gerendae habuisset. Q. Fabio haudquaquam id placere: omnia fortunam eam 8 habitura, quamcumque temeritas conlegae habuisset. sibi communicatum cum alio, non ademptum imperium esse. itaque se numquam volentem parte qua posset rerum con- 9 silio gerendarum cessurum, nec se tempora aut dies imperii cum eo, exercitum divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quae posset servaturum. ita 10 optinuit, ut legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima et quarta Minucio, secunda et tertia Fabio evenerunt; item equites pari numero sociûmque et 11 Latini nominis auxilia diviserunt. castris se quoque separari magister equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit—neque 1 enim quicquam eorum, quae aput hostes agerentur, eum

fallebat et perfugis multa indicantibus et per suos ex-
2 plorantem —: nam et liberam Minuci temeritatem se suo
modo captaturum et sollertiae Fabii dimidium virium de-
3 cessisse. tumulus erat inter castra Minuci et Poenorum.
eum qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti
4 locum facturus. eum non tam capere sine certamine
volebat Hannibal, quamquam id operae pretium erat,
quam causam certaminis cum Minucio, quem semper oc-
5 cursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. ager
omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia
non modo silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem
6 vestitum habebat, re ipsa natus tegendis insidiis eo magis,
quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. et
erant in anfractibus cavae rupes, ut quaedam earum du-
7 cenos armatos possent capere. in has latebras, quot quem-
que locum apte insidere poterant, quinque milia conduntur
8 peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicuius
temere egressi aut fulgor armorum fraudem in valle tam
aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum
9 quem ante diximus tumulum avertit oculos hostium. primo
statim conspectu contempta paucitas, ac sibi quisque de-
poscere pellendos inde hostis. ad locum capiendum dux
ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat et
10 vanis animis et minis increpat hostem. principio levem
armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites,
postremo, cum hostibus quoque subsidia mitti videret,
11 instructis legionibus procedit. et Hannibal laborantibus
suis alia atque alia ut crescente certamine mittens auxilia
peditum equitumque iam iustam expleverat aciem, ac totis
12 utrimque viribus certatur. prima levis armatura Romano-
rum, praeoccupatum inferiore loco succedens tumulum,
pulsa detrusaque terrorem in succedentem intulit equitem
13 et ad signa legionum refugit. peditum acies inter percul-
sos inpavida sola erat, videbaturque, si iusta ac si recta
pugna esset, hautquaquam inpar futura: tantum animorum
14 fecerat prospere ante paucos dies res gesta. set exorti
repente insidiatores eum tumultum terroremque in latera
utrimque ab tergoque incursantes fecerunt, ut nec animus
ad pugnam neque ad fugam spes cuiquam superesset.

XXVIIII. Tum Fabius primo clamore paventium 1 audito, dein conspecta procul turbata acie, 'ita est,' inquit 'non celerius quam timui deprendit fortuna temeritatem. Fabio aequatus imperio Hannibalem et virtute et 2 fortuna superiorem videt. sed aliud iurgandi suscensendique tempus erit: nunc signa extra vallum proferte. victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.' iam magna ex parte caesis aliis, aliis circumspectantibus 3 fugam Fabiana se acies repente velut caelo demissa ad auxilium ostendit. itaque, priusquam ad coniectum teli 4 veniret aut manum consereret, et suos a fuga effusa et ab nimis feroci pugna hostes continuit. qui solutis ordini- 5 bus vage dissipati erant undique confugerunt ad integram aciem, qui plures simul terga dederant conversi in hostem volventesque orbem nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac iam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus inferebantque signa in hostem, cum Poenus receptui cecinit palam ferente Hannibale, ab 6 se Minucium, se ab Fabio victum.

Ita per variam fortunam diei maiore parte exacta cum 7 in castra reditum esset, Minucius convocatis militibus 'saepe ego' inquit 'audivi, milites, eum primum esse 8 virum, qui ipse consulat quid in rem sit, secundum eum qui bene monenti oboediat, qui nec ipse consulere nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. nobis quo- 9 niam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus et, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. castra cum Fabio iunga- 10 mus; ad praetorium eius signa cum tulerimus, ubi ego eum parentem appellavero, quod beneficio eius erga nos ac maiestate eius dignum est, vos, milites, eos, quorum 11 vos modo arma, dexterae texerunt, patronos salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hic dederit.'

XXX. Signo dato conclamatur inde, ut colligantur 1 vasa. profecti et agmine incedentes [ad] dictatoris castra in admirationem et ipsum et omnes qui circa erant converterunt. ut constituta sunt ante tribunal signa, pro- 2 gressus ante alios magister equitum, cum patrem Fabium

appellasset circumfusosque militum eius totum agmen pa-
3 tronos consalutasset, 'parentibus' inquit 'meis, dictator, quibus te modo nomine, quo fando possum, aequavi, vitam tantum debeo, tibi cum meam salutem, tum omnium
4 horum. itaque plebei scitum, quo oneratus [sum] magis quam honoratus, primus antiquo abrogoque et, quod tibi mihique (quod) exercitibusque his tuis, servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciumque tuum re-
5 deo et signa haec legionisque restituo. tu, quaeso, placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque
6 tenere iubeas.' tum dextrae interiunctae militesque contione dimissa ab notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati laetusque dies ex admodum tristi paulo ante ac prope execrabili factus.

7 Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein litteris non magis ipsorum imperatorum quam volgo militum ex utroque exercitu adfirmata, pro se quisque Maximum lau-
8 dibus ad caelum ferre. par gloria apud Hannibalem hostisque Poenos erat, ac tum demum sentire cum Romanis
9 atque in Italia bellum esse; nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius terribilem (eam) famam
10 a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, tandem eam nubem, quae sedere in iugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.

1 XXXI. Dum haec geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe navium [c] circumvectus Sardiniae et Corsicae oram et obsidibus utrimque acceptis in
2 Africam transmisit, et priusquam in continentem escensionem faceret, Menige insula vastata et ab incolentibus Cercinam, ne et ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis ad litora Africae accessit
3 copiasque exposuit. inde ad populandum agrum ducti milites navalesque socii iuxta effusi ac si [in] insulis cul-
4 torum egentibus praedarentur. itaque in insidias temere inlati cum a frequentibus palantes et ignari ab locorum gnaris circumvenirentur, cum multa caede ac foeda fuga
5 retro ad naves conpulsi sunt. ad mille hominum, cum iis Sempronio Blaeso quaestore amisso, classis ab litoribus

hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit, traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato eius 6 P. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus 7 profectus freto in Italiam traiecit, litteris Q. Fabii accitus et ipse et conlega eius M. Atilius, ut exercitus ab se exacto iam prope semestri imperio acciperent.

Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus 8 Hannibalem rem gessisse tradunt, Coelius etiam eum primum a populo creatum dictatorem scribit; sed et Coe- 9 lium et ceteros fugit uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris — quam moram quia expectare territa iam clade 10 civitas non poterat, eo decursum est, ut a populo crearetur qui pro dictatore esset —, res inde gestas gloriamque 11 insignem ducis et augentis titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore [fuisset, dictator] crederetur facile obtinuisse.

XXXII. Consules Atilius Fabiano Geminus Ser- 1 vilius Minuciano exercitu accepto hibernaculis mature communitis — medium autumni erat — Fabi artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. fru- 2 mentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant carpentes agmen palatosque excipientes, in casum universae dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant: adeoque inopia est coactus 3 Hannibal, ut nisi cum fugae specie abeundum timuisset, Galliam repetiturus fuerit nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent.

Cum ad Gereonium iam hieme inpediente constitisset 4 bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta paterae aureae magni ponderis in curiam inlatae atque ita verba facta, ut dicerent: scire sese populi aera- 5 rium bello exhauriri, et cum iuxta pro urbibus agrisque sociorum ac pro capite atque arce Italiae, urbe Romana atque imperio, geratur, aequum censuisse Neapolitanos, 6 quod auri sibi cum ad templorum ornatum tum ad subsidium fortunae a maioribus relictum foret, eo iuvare populum Romanum; si quam opem in sese crederent, 7

eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum
8 suas duxissent, dignosque iudicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum qui libentes darent quam re
9 maius ampliusque, acciperent. legatis gratiae actae pro munificentia curaque, patera, quae ponderis minimi fuit, accepta.

1 XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginien-
2 sis, qui per biennium fefellerat, Romae deprensus praecisisque manibus dimissus et servi quinque et viginti in crucem acti, quod in campo Martio coniurassent; indici
3 data libertas et aeris gravis viginti milia. legati et ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum De-
4 metrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset, et alii in Ligures ad expostulandum, quod Poenum opibus auxiliisque suis iuvissent, simul ad visendum ex propin-
5 quo, quae in Bois atque Insubribus gererentur. ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum aut, si diem proferri vellet,
6 obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne
7 longinqua quidem, effugiebat. in religionem etiam venit, aedem Concordiae, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius praetor in Gallia vovisset, locatam ad id
8 tempus non esse; itaque duumviri ad eam rem creati a M. Aemilio praetore urb. C. Pupius et Caeso Quinctius Flamininus aedem in arce faciendam locaverunt.

9 Ab eodem praetore ex senatus consulto litterae ad consules missae, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem quam
10 iussissent comitia edicturum. ad haec a consulibus rescriptum, sine detrimento rei publicae abscedi non posse ab hoste, itaque per interregem comitia habenda esse
11 potius quam consul alter a bello avocaretur. patribus rectius visum est dictatorem a consule dici comitiorum habendorum causa. dictus L. Veturius Philo. M. Pom-
12 ponium Mathonem magistrum equitum dixit. iis vitio creatis iussisque die quarto decimo se magistratu abdicare, res ad interregnum rediit.

XXXIIII. Consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi a patribus C. Claudius Appi filius Centho, inde P. Cornelius Asina. in eius interregno comitia habita magno certamine patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem sui generis hominem, plebi insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabi opibus et dictatorio imperio concusso aliena invidia splendentem, volgus et extrahere ad consulatum nitebatur, patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi aequari adsuescerent homines. Q. Baebius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terenti, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat: ab hominibus nobilibus per multos annos bellum quaerentibus Hannibalem in Italiam adductum, ab îsdem, cum debellari possit, fraude bellum trahi. cum quattuor (milia) legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, quod M. Minucius absente Fabio prospere pugnasset; duas legiones hosti ad caedem obiectas, deinde ex ipsa caede ereptas, ut pater patronusque appellaretur qui prius vincere prohibuisset Romanos quam vinci; consules deinde Fabianis artibus, cum debellare possent, bellum traxisse. id foedus inter omnes nobilis ictum nec finem ante belli habituros quam consulem vere plebeium, id est hominem novum, fecissent. nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris et contemnere plebem, ex quo contemni patribus desierint, coepisse. cui non id apparere, id actum et quaesitum esse, ut interregnum iniretur, ut in patrum potestate comitia essent? id consules ambos ad exercitum morando quaesisse, id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. habere igitur interregnum eos, consulatum unum certe plebis Romanae esse, populum liberum habiturum ac daturum ei, qui mature vincere quam diu imperare malit.

XXXV. Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus P. Cornelio Merenda, L. Manlio Volsone, M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus iam fami-

eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum
8 suas duxissent, dignosque iudicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum qui libentes darent quam re
9 maius ampliusque, acciperent. legatis gratiae actae pro munificentia curaque, patera, quae ponderis minimi fuit, accepta.

1 XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginien-
2 sis, qui per biennium fefellerat, Romae deprensus praecisisque manibus dimissus et servi quinque et viginti in crucem acti, quod in campo Martio coniurassent; indici
3 data libertas et aeris gravis viginti milia. legati et ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum De-
4 metrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset, et alii in Ligures ad expostulandum, quod Poenum opibus auxiliisque suis iuvissent, simul ad visendum ex propin-
5 quo, quae in Bois atque Insubribus gererentur. ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum aut, si diem proferri vellet,
6 obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne
7 longinqua quidem, effugiebat. in religionem etiam venit, aedem Concordiae, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius praetor in Gallia vovisset, locatam ad id
8 tempus non esse; itaque duumviri ad eam rem creati a M. Aemilio praetore urb. C. Pupius et Caeso Quinctius Flamininus aedem in arce faciendam locaverunt.

9 Ab eodem praetore ex senatus consulto litterae ad consules missae, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem quam
10 iussissent comitia edicturum. ad haec a consulibus rescriptum, sine detrimento rei publicae abscedi non posse ab hoste, itaque per interregem comitia habenda esse
11 potius quam consul alter a bello avocaretur. patribus rectius visum est dictatorem a consule dici comitiorum habendorum causa. dictus L. Veturius Philo. M. Pom-
12 ponium Mathonem magistrum equitum dixit. iis vitio creatis iussisque die quarto decimo se magistratu abdicare, res ad interregnum rediit.

XXXIIII. Consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi a patribus C. Claudius Appi filius Centho, inde P. Cornelius Asina. in eius interregno comitia habita magno certamine patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem sui generis hominem, plebi insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabi opibus et dictatorio imperio concusso aliena invidia splendentem, volgus et extrahere ad consulatum nitebatur, patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi aequari adsuescerent homines. Q. Baebius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terenti, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat: ab hominibus nobilibus per multos annos bellum quaerentibus Hannibalem in Italiam adductum, ab îsdem, cum debellari possit, fraude bellum trahi. cum quattuor (milia) legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, quod M. Minucius absente Fabio prospere pugnasset; duas legiones hosti ad caedem obiectas, deinde ex ipsa caede ereptas, ut pater patronusque appellaretur qui prius vincere prohibuisset Romanos quam vinci; consules deinde Fabianis artibus, cum debellare possent, bellum traxisse. id foedus inter omnes nobilis ictum nec finem ante belli habituros quam consulem vere plebeium, id est hominem novum, fecissent. nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris et contemnere plebem, ex quo contemni patribus desierint, coepisse. cui non id apparere, id actum et quaesitum esse, ut interregnum iniretur, ut in patrum potestate comitia essent? id consules ambos ad exercitum morando quaesisse, id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. habere igitur interregnum eos, consulatum unum certe plebis Romanae esse, populum liberum habiturum ac daturum ei, qui mature vincere quam diu imperare malit.

XXXV. Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus P. Cornelio Merenda, L. Manlio Volsone, M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus iam fami-

liarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu eius essent comitia rogando
3 conlegae. tum experta nobilitas, parum fuisse virium in conpetitoribus eius, L. Aemilium Paulum, qui cum M. Livio consul fuerat et damnatione conlegae et sua prope ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum re-
4 cusantem ad petitionem conpellit. is proximo comitiali die concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum quam conlega datur consuli.
5 inde praetorum comitia habita: creati M. Pomponius Matho et P. Furius [Philus]. Philo Romae iuri dicundo urbana sors, Pomponio inter civis Romanos et peregrinos evenit.
6 additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam,
7 L. Postumius Albinus in Galliam. omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum praeter Terentium consulem mandatus honos quem iam non antea gessisset, praeteritis aliquot fortibus ac strenuis viris, quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

1 XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. quantae autem copiae peditum equitumque additae sint, adeo et numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quic-
2 quam satis certum adfirmare ausus sim. decem milia novorum militum alii scripta in supplementum, alii novas
3 quattuor legiones, ut octo legionibus rem gererent; numero quoque peditum equitumque legiones auctas milibus peditum et centenis equitibus in singulas adiectis, ut quina milia peditum, treceni equites essent, socii duplicem nu-
4 merum equitum darent, peditis aequarent, septem et octoginta milia armatorum et cc in castris Romanis, cum pugna-
5 tum ad Cannas, essent quidam auctores sunt. illud haudquaquam discrepat, maiore conatu atque impetu rem actam quam prioribus annis, quia spem posse vinci hostem dictator praebuerat.

6 Ceterum priusquam signa ab urbe novae legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere iussi
7 propter territos volgo homines novis prodigiis: nam et Romae in Aventino et Ariciae nuntiatum erat sub idem tempus lapidibus pluvisse et multo cruore signa in Sabinis,

Caeretes aquas fonte calido [gelida]s manasse; id quidem 8 etiam, quod saepius acciderat, magis terrebat. et in via Fornicata, quae ad Campum erat, aliquot homines de caelo tacti exanimatique fuerant. ea prodigia ex libris 9 procurata. legati a Paesto pateras aureas Romam adtulerunt. iis sicut Neapolitanis gratiae actae, aurum non acceptum.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostia 1 cum magno commeatu accessit. legati in senatum intro- 2 ducti nuntiarunt caedem C. Flamini consulis exercitusque adlatam adeo aegre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regnique sui clade moveri magis potuerit. itaque 3 quamquam probe sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus quam secundis esse, tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella 4 iuvari soleant, misisse; quae ne accipere abnuant magno opere se patres conscriptos orare. iam omnium primum 5 ominis causa Victoriam auream pondo ducentûm ac viginti adferre sese: acciperent eam tenerentque et haberent propriam et perpetuam. advexisse etiam trecenta milia 6 modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent, et quantum praeterea opus esset, quo iussissent subvecturos. milite atque equite scire nisi Romano Latinique 7 nominis non uti populum Romanum, levium armorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis: itaque 8 misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros pugnacesque alias missili telo gentes. ad ea dona consilium quoque addebant, ut 9 praetor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam traiceret, ut et hostes in terra sua bellum haberent minusque laxamenti daretur his ad auxilia Hannibali submittenda.

Ab senatu ita responsum regi est, virum bonum egre- 10 giumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adiuvisse. id perinde ac deberet gratum populo Romano esse. aurum et a civitatibus quibusdam adlatum gratia rei ac- 11 cepta non accepisse populum Romanum: Victoriam omen- 12

que accipere sedemque ei se divae dare, dicare Capitolium, templum Iovis optimi maximi. in ea arce urbis Romanae sacratam volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.

13 Funditores sagittariique et frumentum traditum consulibus. quinqueremes ad navium [c] classem, quae cum T. Otacilio propraetore in Sicilia erant, quinque et viginti additae, permissumque est, ut, si e re publica censeret esse, in Africam traiceret.

1 XXXVIII. Dilectu perfecto consules paucos morati 2 dies, dum socii ab nomine Latino venirent. milites tum, quod numquam antea factum erat, iure iurando ab tribunis militum adacti (milites iussu consulum conventuros 3 neque iniussu abituros): nam ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat, et ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter sese decuriati 4 equites, centuriati pedites coniurabant, sese fugae atque formidinis ergo non abituros neque ex ordine recessuros nisi teli sumendi aut petendi et aut hostis feriendi aut 5 civis servandi causa. id ex voluntario inter ipsos foedere ad tribunos ac legitimam iuris iurandi adactionem translatum.

6 Contiones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere, denuntiantis, bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus mansurumque in 7 visceribus rei publicae, si plures Fabios imperatores habe-8 ret, se, quo die hostem vidisset, perfecturum. conlegae eius Pauli una pridie quam ab urbe proficisceretur contio fuit, verior quam gratior populo, qua nihil inclementer in 9 Varronem dictum nisi id modo, mirari se, qui dux, priusquam aut suum aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, iam nunc togatus in urbe 10 sciret, quae sibi agenda armato forent et diem quoque praedicere posset, qua cum hoste signis conlatis esset 11 dimicaturus: se, quae consilia magis res dent hominibus quam homines rebus, ea ante tempus inmatura non praecepturum; optare, ut quae caute ac consulte gesta essent, 12 satis prospere evenirent; temeritatem, praeterquam quod 13 stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. id sua sponte apparebat tuta celeribus consiliis praepositurum,

et quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem adlocutus fertur:

XXXVIIII. 'Si aut conlegam, id quod mallem, tui similem, L. Aemili, haberes aut tu collegae tui esses similis, supervacanea esset oratio mea; nam et duo boni consules etiam me indicente omnia e re publica fide[que] vestra faceretis et mali nec mea verba auribus vestris nec consilia animis acciperetis. nunc et conlegam tuum et te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est, quem video nequiquam et virum bonum et civem fore, si altera parte claudet res publica, malis consiliis idem ac bonis iuris et potestatis erit. erras enim, L. Paule, si tibi minus certaminis cum C. Terentio quam cum Hannibale futurum censes; nescio an infestior hic adversarius quam ille hostis maneat, et cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus sis certaturus, et adversus Hannibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi sit, Varro dux tuis militibus te sit oppugnaturus. ominis etiam tibi causa absit C. Flamini memoria. tamen ille consul demum et in provincia et ad exercitum coepit furere, hic priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu, nunc quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insanit. et quia tantas iam nunc procellas proelia atque acies iactando inter togatos ciet, quid inter armatam iuventutem censes facturum et ubi extemplo res verba sequitur? atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplo pugnaverit, aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro aut nobilior alius Trasumeno locus nostris cladibus erit. nec gloriandi tempus adversus unum est, et ego contemnendo potius quam adpetendo gloriam modum excesserim; sed ita res se habet: una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est, qua ego gessi, nec eventus modo hoc docet — stultorum iste magister est —, sed eadem ratio, quae fuit futuraque, donec res eaedem manebunt, inmutabilis est. in Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro, omnia circa plena civium ac sociorum sunt, armis, viris, equis, commeatibus iuvant iuvabuntque — id iam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt —, meliores, pru-

13 dentiores, constantiores nos tempus diesque facit; Hannibal contra in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo, ab patria, neque illi terra neque mari est pax, nullae eum urbes accipiunt, nulla moenia, nihil usquam sui videt, in diem rapto vivit, 14 partem vix tertiam exercitus eius habet, quem Hiberum amnem traiecit, plures fame quam ferro absumpsit nec 15 his paucis iam victum suppeditat. dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum qui senescat in dies, non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? 16 quam diu pro Gereonii, castelli Apuliae inopis, tamquam 17 pro Carthaginis moenibus sedet! ne adversus te quidem ego gloriabor: Cn. Servilius atque Atilius, proximi consules, vide quem ad modum eum ludificati sint. haec una salutis est via, L. Paule, quam difficilem infestamque 18 cives tibi magis quam hostes facient. idem enim tui quod hostium milites volent, idem Varro consul Romanus quod Hannibal Poenus imperator cupiet. duobus ducibus unus resistas oportet. resistes autem, adversus famam rumoresque hominum satis si firmus steteris, si te neque colle- 19 gae vana gloria neque tua falsa infamia moverit. veritatem laborare nimis saepe aiunt, extingui numquam: 20 gloriam qui spreverit, veram habebit. sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, inbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat quam stulti cives laudent. omnia audentem contemnet Hannibal, nihil te- 21 mere agentem metuet. nec ego [rogo], ut nihil agatur, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna, tuae potestatis semper tu tuaque omnia sint, armatus intentusque sis neque occasioni tuae desis neque suam occasionem 22 hosti des. omnia non properanti clara certaque erunt, festinatio inprovida est et caeca.'

1 XXXX. Adversus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, magis fatentis ea quae diceret vera quam facilia factu 2 esse. dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse: quid consuli adversus conlegam seditiosum ac temerarium 3 virium atque auctoritatis fore? se populare incendium priore consulatu semustum effugisse, optare, ut omnia prospere venirent; at si quid adversi caderet, hostium se

telis potius quam suffragiis iratorum civium caput obiecturum.

Ab hoc sermone profectum Paulum tradunt prosequentibus primoribus patrum; plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba conspectior, cum dignitates deessent. 4

Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus maior pars et omne robur virium esset, consulum anni prioris M. Atilium aetatem excusantem Romam miserunt, Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanae et sociûm peditum equitumque duobus milibus praeficiunt. 5 6

Hannibal quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem quicquam reliqui erat omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto, ut vix decem dierum, quod conpertum postea est, frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum expectata foret. 7 8 9

XXXXI. Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit, quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio ac procursu magis militum quam ex praeparato aut iussu imperatorum orto haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. ad mille et septingenti caesi non plus centum Romanorum sociorumque occisis. ceterum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paulus consul, cuius eo die – nam alternis imperitabant – imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati, quin potius credere velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. et omnia ei hostium haud secus quam sua nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. itaque locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil praeter arma 1 2 3 4 5 6

ferente secum milite castra plena omnis fortunae publicae
7 privataeque relinquit transque proximos montis laeva pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per
8 convallem medium agmen traducit, ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum inpeditumque
9 hostem opprimeret. crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga praeciperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules voluisse.

1 XXXXII. Ubi inluxit, subductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admiratio-
2 nem fecit. iam satis conperta solitudine in castris concursus fit ad praetoria consulum nuntiantium, fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis stantibus castra reliquerint, quoque fuga obscurior esset, crebros etiam
3 relictos ignis. clamor inde ortus, ut signa proferri iuberent ducerentque ad persequendos hostis ac protinus castra
4 diripienda. et consul alter velut unus turbae militaris erat, Paulus etiam atque etiam dicere, providendum praecavendumque esse; postremo, cum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium
5 praefectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis ipse cum duobus equitibus vallum intravit, speculatusque omnia cum cura renuntiat, insidias profecto esse:
6 ignes in parte castrorum, quae vergat ad hostem, relictos, tabernacula aperta et omnia cara in promptu relicta, argentum quibusdam locis temere per vias velut obiectum
7 ad praedam vidisse. quae ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea accenderunt et clamore orto a militibus, ni signum detur, sine ducibus ituros, haudquaquam dux defuit: nam extemplo Varro signum dedit pro-
8 ficiscendi. Paulus, cum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, nuntiari iam efferenti
9 porta signa conlegae iussit. quod quamquam Varro aegre est passus, Flamini tamen recens casus Claudique consulis primo Punico bello memorata navalis clades religio-
10 nem animo incussit. di prope ipsi eo die magis distulere quam prohibuere inminentem pestem Romanis. nam forte

ita evenit, ut, cum referri signa in castra iubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servilio atque Atilio consulibus inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos. deductique ad consules nuntiant, omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. horum opportunus adventus consules imperi potentes fecit, cum ambitio alterius suam primum aput eos prava indulgentia maiestatem solvisset. 11 12

XXXXIII. Hannibal postquam motos magis inconsulte Romanos quam ad ultimum temere evectos vidit, nequiquam detecta fraude in castra rediit. ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequit, novaque consilia in dies non apud milites solum mixtos ex conluvione omnium gentium, sed etiam apud ducem ipsum oriebantur. nam cum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum querentiumque annonam primo, postremo famem, et mercennarios milites maxime Hispani generis de transitione cepisse consilium fama esset, ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut relicto peditatu omni cum equitibus se proriperet. cum haec consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliae loca, simul quod, [quo] longius ab hoste recessisset, transfugia inpeditiora levibus ingeniis essent. profectus est nocte ignibus similiter factis tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. sed per eundem Lucanum Statilium omnibus ultra castra transque montis exploratis cum relatum esset, visum procul hostium agmen, tum de insequendo eo consilia agitari coepta. 1 2 3 4 5 6 7

Cum utriusque consulis eadem quae ante semper fuisset sententia, ceterum Varroni fere omnes, Paulo nemo praeter Servilium prioris anni consulem adsentiretur, maioris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti sunt. prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Volturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id cum ipsis castris 8 9 10 11

percommodum fuit, tum salutare praecipue futurum erat cum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum adflante vento, in occaecatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

1 XXXXIIII. Consules satis exploratis itineribus sequentis Poenum, ut ventum ad Cannas est et in conspectu Poenum habebant, bina castra communiunt eodem ferme intervallo, quo ad Gereonium, sicut ante copiis divisis. 2 Aufidius amnis utrisque castris adfluens aditum aquatoribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine certamine 3 dabat; ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufidium erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulte-4 rior nullum habebat hostium praesidium. Hannibal spem nanctus locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, derigit 5 aciem lacessitque Numidarum procursatione hostis. inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra, cum Paulus Semproniique et Flamini temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segni-6 bus ducibus exemplum Fabium obiceret, testareturque deos hominesque hic, nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam velut usu cepisset Italiam: se constrictum a conlega teneri, ferrum atque arma iratis et pugnare 7 cupientibus adimi militibus, — ille, si quid proiectis ac proditis ad inconsultam atque inprovidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpae exsortem, omnis eventus participem fore, diceret. videret ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, aeque in pugna vigerent manus.

1 XXXXV. Dum altercationibus magis quam consiliis tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, cum in castra ceteras reciperet copias, 2 Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum 3 aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas 4 prope portas evecti sunt. id vero indignum visum, ab tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen derigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii 5 eo die penes Paulum fuerit. itaque postero die Varro,

cui sors eius diei imperii erat, nihil consulto conlega signum proposuit instructasque copias flumen traduxit, sequente Paulo, quia magis non probare quam non adiuvare consilium poterat. transgressi flumen eas quoque, 6 quas in castris minoribus habuerant, copias suis adiungunt atque ita instructa acie in dextro cornu – id erat flumini propius – Romanos equites locant, deinde pedites. laevum cornu extremi equites sociorum, intra pedites ad 7 medium iuncti legionibus Romanis tenuerunt. iaculatores cum ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. consules cornua tenuerunt, Terentius laevum Aemilius 8 dextrum, Gemino Servilio media pugna tuenda data.

XXXXVI. Hannibal luce prima Baliaribus levique 1 alia armatura praemissa transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat: Gallos Hispanosque equites 2 prope ripam laevo in cornu adversus Romanum equitatum, dextrum cornu Numidis equitibus datum media acie pedi- 3 tibus firmata, ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Ro- 4 manam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant armis et ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasumenum captis. Gallis Hispanisque scuta eiusdem formae 5 fere erant, dispares ac dissimiles gladii, Gallis praelongi ac sine mucronibus, Hispano, punctim magis quam caesim adsueto petere hostem, brevitate habiles et cum mucronibus. sane et alius habitus gentium harum cum magnitudine corporum tum specie terribilis erat. Galli 6 super umbilicum erant nudi, Hispani linteis praetextis purpura tunicis candore miro fulgentibus constiterant. numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, milium fuit quadraginta, decem equitum. duces cornibus 7 praeerant: sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal; mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. sol, seu 8 de industria ita locatis seu quod forte ita stetere, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Poenis in septemtrionem versis. ventus – Volturnum re- 9 gionis incolae vocant – adversus Romanis coortus multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XXXXVII. Clamore sublato procursum ab auxiliis 1

et pugna levibus primum armis commissa; deinde equitum Gallorum Hispanorumque laevum cornu cum dextro Ro-
2 mano concurrit, minime equestris more pugnae: frontibus enim adversis concurrendum erat, quia nullo circa ad evagandum relicto spatio hinc amnis, hinc peditum acies
3 claudebant. in derectum utrimque nitentes stantibus ac confertis postremo turba equis vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magna iam ex parte certamen factum erat; acrius tamen quam diutius pugnatum est,
4 pulsique Romani equites terga vertunt. sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna, primo et viribus et animis par, dum constabant ordines Gallis Hispa-
5 nisque; tandem Romani, diu ac saepe conisi, aequa fronte acieque densa inpulere hostium cuneum nimis tenuem
6 eoque parum validum, a cetera prominentem acie. inpulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere, ac tenore uno per praeceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem inlati postremo nullo resistente ad
7 subsidia Afrorum pervenerunt, qui utrimque reductis alis constiterant, media, qua Galli Hispanique steterant, ali-
8 quantum prominente acie. qui cuneus ut pulsus aequavit frontem primum, dein cedendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa iam cornua fecerant, inruentibusque incaute in medium Romanis circumdedere alas, mox cornua
9 extendendo clausere et ab tergo hostis. hinc Romani defuncti nequiquam proelio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, et adversus Afros integram
10 pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

1 XXXXVIII. Iam et sinistro cornu Romanis, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum proelium erat, segne primo et a Punica coeptum fraude.
2 quingenti ferme Numidae, praeter parmas telaque gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum cum
3 ab suis parmas post terga habentes adequitassent, repente ex equis desiliunt, parmisque et iaculis ante pedes hostium proiectis in mediam aciem accepti ductique ad ultimos considere ab tergo iubentur. ac dum proelium ab omni

parte conseritur, quieti manserunt; postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum arreptis scutis, quae passim inter acervos caesorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem, tergaque ferientes ac poplites caedentes stragem ingentem ac maiorem aliquanto pavorem ac tumultum fecerunt. cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe proelium esset, Hasdrubal, qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientis mittit, Hispanos et Gallos equites Afris iam prope fessis caede magis quam pugna adiungit. 4 5 6

XXXXVIIII. Parte altera pugnae Paulus, quamquam primo statim proelio funda graviter ictus fuerat, tamen et occurrit saepe cum confertis Hannibali et aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant. tum denuntianti cuidam, iussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt 'quam mallem, vinctos mihi traderet.' equitum pedestre proelium, quale iam haud dubia hostium victoria, fuit, cum victi mori in vestigio mallent quam fugere, victores morantibus victoriam irati trucidarent quos pellere non poterant. pepulerunt tamen iam paucos superantis et labore ac vulneribus fessos. inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam qui poterant repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum cum praetervehens equo sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset, 'L. Aemili,' inquit 'quem unum insontem culpae cladis hodiernae dei respicere debent, cape hunc equum! dum et tibi virium aliquid superest, comes ego te tollere possum ac protegere. ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris: etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est.' ad ea consul: 'tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto, sed cave frustra morando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. abi, nuntia publice patribus, urbem Romanam muniant ac priusquam hostis victor advenit praesidiis firment, privatim Q. Fabio, Aemilium praeceptorum eius memorem et vixisse adhuc et mori. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

11 memet in hac strage militum meorum patere expirare, ne aut reus iterum e consulatu sim aut accusator conlegae existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.'
12 haec exigentis prius turba fugientium civium, deinde hostes oppressere: consulem, ignorantes quis esset, obruerunt telis, Lentulum inter tumultum abripuit equus.

13 Tum undique effuse fugiunt. septem milia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt, qui extemplo a Carthalone atque equitibus nullo munimento tegente vicum circumventi sunt.
14 consul alter, seu forte seu consilio nulli fugientium insertus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam
15 perfugit. quadraginta quinque milia quingenti pedites, duo milia septingenti equites et tanta prope civium socio-
16 rumque pars caesi dicuntur, in his ambo consulum quaestores, L. Atilius et L. Furius Bibaculus, et viginti novem tribuni militum, consulares quidam praetoriique et aedilicii – inter eos Cn. Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot annis
17 ante [consul] fuerat –, octoginta praeterea aut senatores aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, cum sua voluntate milites in legionibus facti
18 essent. capta eo proelio tria milia peditum et equites mille et quingenti dicuntur.

1 L. Haec est pugna Cannensis, Aliensi cladi nobili-
2 tate par, ceterum ut illis, quae post pugnam accidere, levior, quia ab hoste est cessatum, sic strage exercitus
3 gravior foediorque. fuga namque ad Aliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit; ad Cannas fugientem consulem vix quinquaginta secuti sunt, alterius morientis prope totus exercitus fuit.

4 Binis in castris cum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuntium qui in maioribus erant mittunt, dum proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abi-
5 turos esse. eam sententiam alii totam aspernari: cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, cum aeque coniungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio

essent et aliorum quam sua corpora tanto periculo mallent obicere. aliis non tam sententia displicere quam animus deesse. 6

P. Sempronius Tuditanus tribunus militum 'capi ergo mavultis' inquit 'ab avarissimo et crudelissimo hoste, aestimarique capita vestra et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis an Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseria alteri honos quaeratur? non tu, si 7 quidem L. Aemili consulis, qui se bene mori quam turpiter vivere maluit, et tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati iacent, cives estis. sed antequam opprimit 8 lux maioraque hostium agmina obsaepiunt iter, per hos, qui inordinati atque inconpositi obstrepunt portis, erumpamus. ferro atque audacia via fit quamvis per confertos 9 hostis. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, disicias. itaque ite mecum, qui et vosmet ipsos et rem publicam salvam vultis.'

Haec ubi dicta dedit, stringit gladium cuneoque facto 10 per medios vadit hostis. et cum in latus dextrum, quod 11 patebat, Numidae iacularentur, translatis in dextrum scutis in maiora castra ad sexcenti evaserunt, atque inde protinus alio magno agmine adiuncto Canusium incolumes perveniunt. haec apud victos magis impetu animorum, 12 quos ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum aut imperio cuiusquam agebantur.

LI. Hannibali victori cum ceteri circumfusi gratula- 1 rentur suaderentque, ut tanto perfunctus bello diei quod relicum esset noctisque insequentis quietem et ipse sibi sumeret et fessis daret militibus, Maharbal, praefectus 2 equitum, minime cessandum ratus 'immo ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto' inquit 'victor in Capitolio epulaberis. sequere, – cum equite, ut prius venisse quam venturum sciant, praecedam.' Hannibali nimis laeta 3 res est visa maiorque quam ut eam statim capere animo posset. itaque voluntatem se laudare Maharbalis ait, ad consilium pensandum temporis opus esse. tum Maharbal: 4 'non omnia nimirum eidem dii dedere: vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis.' mora eius diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio.

5 Postero die ubi primum inluxit, ad spolia legenda foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. 6 iacebant tot Romanorum milia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga. adsurgentis quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. 7 quosdam et iacentis vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantis cervicem iugulumque et relicuum 8 sanguinem iubentes haurire. inventi quidam sunt mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas obruentisque ora superiecta humo interclusisse spiritum 9 apparebat. praecipue convertit omnes subtractus Numida mortuo superincubanti Romano vivus naso auribusque laceratis, cum manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versa, laniando dentibus hostem expirasset.

1 LII. Spoliis ad multum diei lectis Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda et omnium primum brachio 2 obiecto flumine eos excludit. ceterum ab omnibus labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis maturior ipsius spe deditio 3 est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, et ut eo pretio persoluto cum singulis abirent vestimentis, in castra hostis acceperunt, traditique 4 in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. dum ibi tempus teritur, interea cum ex maioribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quattuor milia hominum et ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eadem condicione qua 5 altera tradita hosti. praeda ingens parta est et praeter equos virosque et si quid argenti – quod plurimum in phaleris equorum erat, nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur – omnis cetera praeda 6 diripienda data est. tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum iussit. ad octo milia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque quidam auctores sunt.

7 Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula nomine Busa, genere clara ac divitiis, moenibus tantum tectisque

a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam iuvit, pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Ceterum cum ibi tribuni militum quattuor es- 1 sent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore 2 anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat, omnium 3 consensu ad P. Scipionem admodum adulescentem et ad Ap. Claudium summa imperi delata est.

Quibus consultantibus inter paucos de summa rerum 4 nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius, nequiquam eos perditam spem fovere, desperatam conploratamque rem esse publicam: nobiles iuvenes quosdam, quorum 5 principem L. Caecilium Metellum, mare ac naves spectare, ut deserta Italia ad regum aliquem transfugiant. quod 6 malum, praeterquam atrox, super tot clades etiam novum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset qui aderant et consilium advocandum de eo censerent, negat consili rem esse Scipio iuvenis, fatalis dux huiusce belli. audendum 7 atque agendum, non consultandum ait in tanto malo esse: irent secum extemplo armati, qui rem publicam salvam vellent. nullo loco verius quam ubi ea cogitentur hostium 8 castra esse. pergit ire sequentibus paucis in hospitium 9 Metelli, et cum concilium ibi iuvenum, de quibus adlatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio 'ex mei animi sententia' inquit 'ut ego rem publicam po- 10 puli Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar; si sciens fallo, tum me Iuppiter optimus 11 maximus, domum, familiam remque meam pessimo leto adficiat. in haec verba, L. Caecili, iures postulo ceteri- 12 que qui adestis; qui non iuraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.' haud secus pavidi, quam si victorem 13 Hannibalem cernerent, iurant omnes custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

LIIII. Eo tempore, quo haec Canusii agebantur, 1 Venusiam ad consulem ad quattuor milia et quingenti pedites equitesque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. eos omnes Venusini per familias benigne ac- 2

cipiendos curandosque cum divisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos vicenos et
3 pediti denos et arma quibus deerant dederunt, ceteraque publice ac privatim hospitaliter facta certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur.
4 sed gravius onus Busae multitudo faciebat, et iam ad
5 decem milia hominum erant, Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantae secum peditum equitumque copiae essent, sciscitatumque simul, utrum Venusiam
6 adduci exercitum an manere iuberet Canusi. Varro ipse Canusium copias traduxit. et iam aliqua species consularis exercitus erat, moenibusque se certe, etsi non armis ab hoste videbantur defensuri.

7 Romam ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisum cum consulibus duobus
8 exercitum deletasque omnes copias adlatum fuerat. numquam salva urbe tantum pavoris tumultusque intra moenia Romana fuit. itaque [ne] succumbam oneri, neque adgrediar narrare quae edissertando minora vero faciam.
9 consule exercituque ad Trasumennum priore anno amisso non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nuntiabantur: nec ulla iam castra Romana nec ducem nec militem
10 esse, Hannibalis Apuliam, Samnium ac iam prope totam Italiam factam. nulla profecto alia gens tanta mole cladis
11 non obruta esset. compares cladem ad Aegatis insulas Carthaginiensium proelio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere, inde vectigalis ac stipendiarios fieri se passi sunt, aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal succubuit: nulla ex parte conparandae sunt, nisi quod minore animo latae sunt.

1 LV. P. Furius Philus et M. Pomponius praetores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis
2 custodia consulerent: neque enim dubitabant deletis exercitibus hostem ad oppugnandam Romam, quod unum
3 opus belli restaret, venturum. cum in malis sicuti ingentibus, ita ignotis nec consilium quidem satis expedirent obstreperetque clamor lamentantium mulierum et nondum

palam facto vivi mortuique et per omnes paene domos promiscue conplorarentur, tum Q. Fabius Maximus censuit equites expeditos et Appia et Latina via mittendos, qui obvios percunctando — aliquos profecto ex fuga passim dissipatos fore — referant, quae fortuna consulum atque exercituum sit et, si quid dii inmortales, miseriti imperi, reliquum Romani nominis fecerint, ubi eae copiae sint, quo se Hannibal post proelium contulerit, quid paret, quid agat acturusque sit: haec exploranda noscendaque per inpigros iuvenes esse.* illud per patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant continerique intra suum quamque limen cogant, conploratus familiarum coerceant, silentium per urbem faciant, nuntios rerum omnium ad praetores deducendos curent, suae quisque fortunae domi auctorem expectent custodesque praeterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem cogantque homines nullam nisi urbe ac moenibus salvis salutem sperare. ubi conticuerit recte tumultus, tum in curiam patres revocandos consulendumque de urbis custodia esse. 4 5 6 7 8

LVI. Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaque foro [per] magistratus turba patres diversi ad sedandos tumultus discessissent, tum demum litterae a C. Terentio consule allatae sunt: L. Aemilium consulem exercitumque caesum, sese Canusii esse, reliquias tantae cladis velut ex naufragio colligentem. ad decem milia militum ferme esse inconpositorum inordinatorumque. Poenum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis praedaque alia nec victoris animo nec magni ducis more nundinantem. tum privatae quoque per domos clades vulgatae sunt, adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit, quia nec lugentibus id facere est fas nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. itaque ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatus consulto diebus triginta luctus est finitus. 1 2 3 4 5

Ceterum cum sedato urbis tumultu revocati in curiam patres essent, aliae insuper ex Sicilia litterae adlatae sunt 6

7 ab T. Otacilio propraetore, regnum Hieronis classe Punica vastari; cui cum opem inploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse aliam classem ad Aegatis insulas stare paratam
8 instructamque, ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Poeni sensissent, Lilybaeum extemplo provinciamque aliam Romanam adgrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.

1 LVII. Litteris consulis praetorisque [perlectis censuerunt] M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum scribendumque consuli, ut, cum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum rei publicae
2 fieri posset, Romam veniret. territi etiam super tantas clades cum ceteris prodigiis, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri conpertae, et altera sub terra, uti mos est, ad portam Collinam necata fuerat,
3 altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius scriba pontificis, quos nunc minores pontifices adpellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio caesus erat, ut inter verbera expiraret.
4 hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades in prodigium ver-
5 sum esset, decemviri libros adire iussi sunt et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus suppliciisque deos possent placare et quae-
6 nam futura finis tantis cladibus foret. interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca in foro bovario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo consaeptum, iam ante hostiis humanis, minime Romano sacro, inbutum.

7 Placatis satis, ut rebantur, deis M. Claudius Marcellus ab Ostia mille et quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi praesidio essent, mittit;
8 ipse, legione classica – ea legio tertia erat – cum tribunis militum Teanum Sidicinum praemissa, classe tradita P. Furio Philo conlegae, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit.

9 Inde dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius et Ti. Sempronius magister equitum dilectu edicto iunioris ab annis septemdecim et quosdam praetextatos scribunt.

quattuor ex his legiones et mille equites effecti. item ad 10
socios Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt. arma, tela, alia parari iubent et vetera spolia hostium detrahunt templis porticibusque. et aliam 11
formam novi dilectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo milia iuvenum validorum ex servitiis prius sciscitantes singulos, vellentne militare, redempta publice armaverunt. hic miles magis placuit, cum pretio 12
minore redimere captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal secundum tam prosperam 1
ad Cannas pugnam victoris magis quam bellum gerentis intentus curis, cum captivis productis segregatisque socios, 2
sicut ante ad Trebiam Trasumenumque lacum, benigne adlocutus sine pretio dimisisset, Romanos quoque vocatos, quod numquam alias antea, satis miti sermone adloquitur: non internecivum sibi esse cum Romanis bellum, de digni- 3
tate atque imperio certare. et patres virtuti Romanae cessisse et se id adniti, ut suae in vicem simul felicitati et virtuti cedatur. itaque redimendi se captivis copiam 4
facere. pretium fore in capita equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centenos. quam- 5
quam aliquantum adiciebatur equitibus ad id pretium, quo pepigerant dedentes se, laeti tamen quamcumque condicionem paciscendi acceperunt. placuit suffragio ipsorum 6
decem deligi, qui Romam ad senatum irent, nec pignus aliud fidei quam ut iurarent se redituros acceptum. mis- 7
sus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis, qui, si forte ad pacem inclinaret animus, condiciones ferret. cum egressi 8
castris essent, unus ex iis, minime Romani ingeni homo, veluti aliquid oblitus iuris iurandi solvendi causa cum in castra redisset, ante noctem comites adsequitur. ubi Ro- 9
mam venire eos nuntiatum est, Carthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

LVIIII. Legatis captivorum senatus ab dictatore da- 1
tus est. quorum princeps M. Iunius 'patres conscripti,' inquit 'nemo nostrum ignorat, nulli umquam civitati viliores fuisse captivos quam nostrae. ceterum, nisi nobis 2
plus iusto nostra placet causa, non alii umquam minus

neglegendi vobis quam nos in hostium potestatem vene-
3 runt. non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed cum prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corporum proelium extraxissemus, in castra recepimus
4 nos; diei reliquum ac noctem insequentem fessi labore ac
5 vulneribus vallum sumus tutati; postero die, cum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur nec ulla iam per confertos hostis erumpendi spes esset nec esse nefas duceremus quinquaginta milibus hominum ex acie nostra trucidatis aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem
6 restare, tunc demum pacti sumus pretium quo redempti dimitteremur, arma, in quibus nihil iam auxili erat, hosti
7 tradidimus. maiores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse et patres vestros, asperrimos illos ad condiciones pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Ta-
8 rentum misisse. atqui et ad Aliam cum Gallis et ad Heracleam cum Pyrro utraque non tam clade infamis quam pavore et fuga pugna fuit. Cannensis campos acervi Romanorum corporum tegunt, nec supersumus pugnae nisi in quibus trucidandis et ferrum et vires hostem defecerunt.
9 sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt, sed praesidio castris relicti, cum castra trade-
10 rentur, in potestatem hostium venerunt. haud equidem ullius civis et commilitonis fortunae aut condicioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, nisi pernicitatis pedum et cursus aliquod praemium est, qui plerique inermes ex acie fugientes non prius quam Venusiae aut Canusi constiterunt, se nobis merito praetulerint gloriatique sint, in se plus quam in nobismet
11 praesidii rei publicae esse. sed illis ut bonis ac fortibus militibus utemini et nobis etiam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro redempti atque in patriam restituti
12 fuerimus. dilectum ex omni aetate et fortuna habetis, octo milia servorum audio armari: non minor numerus noster est, nec maiore pretio redimi possumus quam ii emuntur: nam si conferam nos cum illis, iniuriam nomini
13 Romano faciam. illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, patres conscripti, si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis, cui nos

hosti relicturi sitis. Pyrro videlicet, qui (vos) hospitum 14
numero captivos habuit, an barbaro ac Poeno, qui utrum
avarior an crudelior sit, vix existimari potest? si videatis 15
catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum, non
minus profecto vos ea species moveat quam si ex altera
parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras.
intueri potestis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo cu- 16
riae stantium cognatorum nostrorum exspectantiumque
responsum vestrum. cum ii pro nobis proque iis qui ab-
sunt ita suspensi ac solliciti sint, quem censetis animum
ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est?
set si, me dius fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra 17
naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus
esse censeamus, cum indigni ut redimeremur a vobis visi
simus. rediere Romam quondam remissi a Pyrro sine 18
pretio capti; sed rediere cum legatis, primoribus civitatis,
ad redimendos sese missis. redeam ego in patriam tre-
centis nummis non aestimatus civis? suus cuique animus, 19
patres conscripti. scio in discrimine esse vitam corpusque
meum: magis me famae periculum movet, ne a vobis
damnati ac repulsi abeamus. neque enim vos pretio pe-
percisse homines credent.'

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae 1
in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad
curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cogna-
tos redderent. feminas quoque metus ac necessitas in 2
foro turbae virorum inmiscuerat. senatus submotis arbi-
tris consuli coeptus. ibi cum sententiis variaretur et alii 3
redimendos de publico, alii nullam publice inpensam fa-
ciendam nec prohibendos ex privato redimi, si quibus 4
argentum in praesentia deesset, dandam ex aerario pecu-
niam mutuam praedibusque ac praediis cavendum populo
censerent, tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis 5
durae, ut plerisque videatur, severitatis, interrogatus sen-
tentiam ita locutus fertur:

'Si tantummodo postulassent legati pro his, qui in 6
hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insec-
tatione eorum brevi sententiam peregissem. quid enim 7
aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patri-

bus necessario ad rem militarem exemplo servaretis. nunc autem, cum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, praeferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, 8 atque ipsi C. Terentio consuli aecum censuerint, nihil vos eorum, patres conscripti, quae illic acta sunt, ignorare patiar. atque utinam haec, quae aput vos acturus sum, Canusi aput ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviae cuiusque et virtutis, aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate 9 essent. set cum fessis pugnando hostibus, tum victoria laetis et ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent et septem milia armatorum hominum erumpere etiam [per] confertos hostes possent, neque per se ipsi id facere conati sunt neque alium 10 sequi voluerunt. nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegere posset, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. 11 [si] sicut avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio, sicut nobis adulescentibus priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, cum ad tumulum eos capiendum situm inter medios duceret hostis, dixit: "moriamur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsi- 12 dione circumventas legiones" –, si hoc P. Sempronius diceret, nec viros quidem nec Romanos vos duceret, si 13 nemo tantae virtutis extitisset comes. viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat, reduces 14 in patriam, ad parentis, ad coniuges ac liberos facit. ut servemini, deest vobis animus: quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? quinquaginta milia civium sociorumque circa vos eo ipso die caesa iacent. si tot exempla virtutis non movent, nihil umquam movebit, si tanta cla- 15 des vilem vitam non fecit, nulla faciet. et liberi atque incolumes desiderate patriam, immo desiderate, dum patria est, dum cives eius estis: sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati iure civium, servi Carthaginiensium

facti. pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia 16
abistis? P. Sempronium civem vestrum non audistis arma
capere ac sequi se iubentem, Hannibalem post paulo audistis castra prodi et arma tradi iubentem. quam ego 17
ignaviam istorum accuso, cum scelus possim accusare!
non modo enim sequi recusarunt bene monentem, sed
obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri
fortissimi inertis submovissent, prius inquam P. Sempronio per civium agmen quam per hostium fuit erumpendum. hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes
fuissent, neminem hodie ex iis qui ad Cannas pugnaverunt civem haberet. ex milibus septem armatorum sescenti 19
extiterunt qui erumpere auderent, qui in patriam liberi
atque armati redirent, neque his sescentis tot milia hostium
obstitere: quam tutum iter duarum prope legionum agmini 20
futurum censetis fuisse? haberetis hodie viginti milia armatorum Canusi fortia, fidelia, patres conscripti. nunc
autem quem ad modum hi boni fidelesque – nam fortes
ne ipsi quidem dixerint – cives esse possunt? nisi quis 21
credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent,
obsistere conati sunt, aut non invidere eos cum incolumitati tum gloriae illorum per virtutem partae, cum sibi
timorem ignaviamque servitutis ignominiosae causam esse
sciant. maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque 22
hostem expectare, cum silentio noctis erumpendi occasio
esset. [at] ad erumpendum e castris defuit animus, ad
tutanda fortiter castra animum habuerunt; dies noctesque 23
aliquot obsessi vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt; tandem ultima ausi passique, cum omnia subsidia vitae abessent adfectisque fame viribus arma iam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis quam armis victi sunt.
orto sole ab hostibus ad vallum accessum: ante secundam 24
horam nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt
arma ac se ipsos. haec vobis istorum per biduum militia 25
fuit. cum [in] acie stare ac pugnare decuerat, tum in
castra refugerunt, cum pro vallo pugnandum erat, castra
tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. ego 26
vos redimam? cum erumpere castris oportet, cunctamini
ac manetis, cum manere, castra tutari armis necesse est,

27 et castra et arma et vos ipsos traditis hosti. ego non magis istos redimendos, patres conscripti, censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostis e castris eruperunt ac per summam virtutem se patriae restituerunt.'

1 LXI. Postquam Manlius dixit, quamquam patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, praeter exemplum civitatis minime in captivos iam inde antiquitus 2 indulgentis, pecuniae quoque summa homines movit, qua nec aerarium exhaurire, magna iam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maxime huiusce rei, ut fama erat, egentem locu- 3 pletari volebant. cum triste responsum, non redimi captivos, redditum esset novusque super veterem luctus tot iactura civium adiectus esset, cum magnis fletibus, questi- 4 bus legatos ad portam prosecuti sunt. unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra iure iurando se exsolvisset. quod ubi innotuit relatumque ad senatum est, omnes censuerunt conprehendendum et custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse.

5 Est et alia de captivis fama: decem primos venisse; de eis cum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem necne, ita admissos esse, ne tamen iis senatus 6 daretur. morantibus deinde longius omnium spe alios tris insuper legatos venisse, L. Scribonium et C. Calpurnium 7 et L. Manlium; tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum, et novos legatos tris ad Hannibalem 8 revertisse, decem veteres remansisse, quod per causam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi religione sese exsolvissent; de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse, victosque paucis 9 sententiis qui dedendos censuerint; ceterum proxumis censoribus adeo omnibus notis ignominîsque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint, ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac 10 publico caruerint. mirari magis adeo discrepare inter auctores, quam quid veri sit discernere queas.

Quanto autem maior ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio [est, quod fides socio]rum, quae

ad eam diem firma steterat, tum labare coepit, nulla profecto alia de re quam quod desperaverant de imperio. defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, 11 Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii omnes, Lucani; praeter hos Uzentini et Graecorum omnis 12 ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses Locrique et Cisalpini omnes Galli. nec tamen eae clades defectio- 13 nesque sociorum moverunt, ut pacis umquam mentio aput Romanos fieret, neque ante consulis Romam adventum nec postquam is rediit renovavitque memoriam acceptae cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo civitas 14 fuit, ut consuli ex tanta clade, cuius ipse causa maxima fuisset, redeunti et obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit et gratiae actae, quod de re publica non desperasset; qui si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil 15 recusandum supplicii foret.

[PERIOCHA LIBRI XXIII.]

[Campani ad Hannibalem defecerunt. nuntius Cannensis victoriae Mago Carthaginem missus anulos aureos corporibus occisorum detractos in vestibulo curiae effudit, quos excessisse modii mensuram traditur. post quem nuntium Hanno, vir ex Poenis nobilibus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem a populo Romano peterent; nec tenuit obstrepente Barcina factione. Claudius Marcellus praetor ad Nolam eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta prospere pugnavit. Casilinum a Poenis obsessum ita fame vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas et mures inclusi essent. nucibus per Vulturnum amnem a Romanis missis vixerunt. senatus ex equestri ordine hominibus cxcvii suppletus est. L. Postumius praetor a Gallis cum exercitu caesus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt et Hispaniam suam fecerunt. reliquiae Cannensis exercitus in Siciliam relegatae sunt, ne recederent inde nisi finito bello. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Claudius Marcellus praetor Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit et vicit primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit. inter Philippum Macedoniae regem et Hannibalem societas iuncta est. praeterea in Hispania feliciter a Publio et [Cn. Scipionibus, in Sardinia a] T. Manlio praetore adversus Poenos res gestas continet, a quibus Hasdrubal dux et Mago et Hanno capti. exercitus Hannibalis per hiberna ita luxuriatus, ut corporis animique viribus enervaretur.]

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXIII.

1 I. [Inter] haec Hannibal post Cannensem pugnam, [castra] capta ac direpta confestim ex Apulia in Samnium moverat, accitus in Hirpinos a Statio [Trebio], pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis 2 inter suos, set premebat eum Mopsiorum factio, familiae 3 per gratiam Romanorum potentis. post famam Cannensis pugnae volgatumque Trebi sermonibus adventum Hannibalis cum Compsam urbem excessissent, sine certamine 4 tradita urbs Poeno praesidiumque acceptum est. ibi praeda omni atque inpedimentis relictis, exercitu partito Magonem regionis eius urbes aut deficientis ab Romanis accipere aut 5 detrectantis cogere ad defectionem iubet, ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, 6 ut urbem maritimam haberet. ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis — et pleraeque cavae sunt viae sinusque occulti — quacumque apte poterat disposuit, alios prae se actam praedam ex agris ostentantis 7 obequitare portis iussit. in quos, quia nec multi et inconpositi videbantur, cum turma equitum erupisset, ab ce- 8 dentibus consulto tracta in insidias circumventa est; nec evasisset quisquam, ni mare propinquum et haut procul litore naves, piscatoriae pleraeque, conspectae peritis nandi 9 dedissent effugium. aliquot tamen eo proelio nobiles iuvenes capti caesique, inter quos et Hegeas, praefectus equi- 10 tum, intemperantius cedentes secutus cecidit. ab urbe oppugnanda Poenum absterruere conspecta moenia, hautquaquam prompta oppugnanti.

1 II. Inde Capuam flectit iter luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunae, maxime tamen inter corrupta omnia licentia plebis sine modo libertatem exercentis.

senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat, nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus nanctus opes. is cum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasumennum est, in summo magistratu esset, iam diu infestam senatui plebem ratus per occasionem novandi res magnum ausuram facinus, ut si in ea loca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Poenis, inprobus homo, sed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi quam eversa republica dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem init, qua et senatum servaret et obnoxium sibi ac plebi faceret. vocato senatu cum sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, praefatus esset, quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet filiamque Romam nuptum Livio dedisset, ceterum maiorem multo rem magisque timendam instare: non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, set per caedem senatu vacuam rem publicam tradere Hannibali ac Poenis velle; eo se periculo posse liberare eos, si permittant sibi et certaminum in republica obliti credant, — cum omnes victi metu permitterent, 'claudam' inquit 'in curia vos et tamquam et ipse cogitati facinoris particeps adprobando consilia, quibus nequiquam adversarer, viam saluti vestrae inveniam. in hoc fidem quam voltis ipsi accipite.'

Fide data egressus claudi curiam iubet, praesidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam iniussu suo neve inde egredi possit.

III. Tum vocato ad contionem populo 'quod saepe' inquit 'optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex inprobo ac detestabili senatu potestas esset, eam [nunc,] non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. clausos omnis in curiam accipite, solos, inermis. nec quicquam raptim aut forte temere egeritis, de singulorum capite vobis ius sententiae dicendae faciam, ut quas quisque meritus est poenas pendat. set ante omnia ita vos irae indulgere oportet, ut potiorem ira salutem atque utilitatem

vestram habeatis. etenim hos, ut opinor, odistis senatores,
5 non senatum omnino habere non voltis, quippe aut rex, quod abominandum, aut quod unum liberae civitatis consilium est, senatus habendus est. itaque duae res simul agendae vobis sunt, ut et veterem senatum tollatis et
6 novum cooptetis. citari singulos senatores iubebo, de quorum capite vos consulam, quod de quoque censueritis, fiet. sed prius in eius locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis quam de noxio supplicium sumatur.'

7 Inde consedit, et nominibus in urnam coniectis citari quod primum sorte nomen excidit ipsumque e curia pro-
8 duci iussit. ubi auditum est nomen, malum et inprobum
9 pro se quisque clamare et supplicio dignum. tum Pacuvius 'video, quae de hoc sententia sit: date igitur pro
10 malo atque inprobo bonum senatorem et iustum.' primo silentium erat inopia potioris subiciundi, deinde, cum aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, multo maior
11 extemplo clamor oriebatur, cum alii negarent nosse, alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam et
12 pudendae artis aut quaestus genus obicerent. hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut ipsius paenitere homines appareret, quem autem in eius
13 substituerent locum, deesse, quia nec eosdem nominari adtinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis,
14 qui primi memoriae occurrebant. ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxume tolerabile dicentes esse iubentesque senatum ex custodia dimitti.

1 IIII. Hoc modo Pacuvius cum obnoxium vitae beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine
2 armis, iam omnibus concedentibus dominabatur. hinc senatores omissa dignitatis libertatisque memoria plebem
3 adulari: salutare, benigne invitare, adparatis accipere epulis, eas causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam litem iudices dare, quae magis popularis
4 aptiorque in volgus favori conciliando esset. iam vero nihil in senatu actum aliter quam si plebis ibi esset concilium. prona semper civitas in luxuriam non ingeniorum

modo vitio, set affluenti copia voluptatium et inlecebris omnis amoenitatis maritimae terrestrisque, tum vero ita 5 obsequio principum et licentia plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum, 6 magistratuum, senatus accessit tum post Cannensem cladem, ut, cuius aliqua verecundia erat, Romanum quoque spernerent imperium. id modo erat in mora, ne extemplo 7 deficerent, quod conubium vetustum multas familias claras ac potentis Romanis miscuerat et quod, cum militarent 8 aliquot aput Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in praesidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

V. Horum parentes cognatique aegre pervicerunt, ut 1 legati ad consulem Romanum mitterentur. ii nondum Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis, superbis atque infidelibus – ut erant Campani – spernendum. et auxit rerum suarum 2 suique contemptum consul nimis detegendo cladem nudandoque. nam cum legati aegre ferre senatum populum- 3 que Campanum adversi quicquam evenisse Romanis nuntiassent pollicerenturque omnia quae ad bellum opus essent, 'morem magis' inquit 'loquendi cum sociis ser- 4 vastis, Campani, iubentes quae opus essent ad bellum imperare, quam convenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti estis. quid enim nobis ad Cannas 5 relictum est, ut, quia aliquid habeamus, id quod deest expleri ab sociis velimus? pedites vobis imperemus, tamquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit? nihil ne quod suppleremus quidem 6 nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus aut in acie aut binis postero die amissis castris perierunt. itaque non iuvetis 7 nos in bello oportet, Campani, set paene bellum pro nobis suscipiatis. veniat in mentem, ut trepidos quondam ma- 8 iores vestros intra moenia conpulsos nec Samnitem modo hostem, set etiam Sidicinum paventis, receptos in fidem ad Saticulam defenderimus coeptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos variante for-

9 tuna eventum tulerimus. adicite ad haec, quod foedus aequum dediticiis, quod leges vestras, quod ad extremum, id quod ante Cannensem certe cladem maxumum fuit, civitatem nostram magnae parti vestrum dedimus com-
10 municavimusque vobiscum. itaque communem vos hanc cladem, quae accepta est, credere, Campani, oportet,
11 communem patriam tuendam arbitrari esse. non cum Samnite aut Etrusco res est, ut quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat; Poenus hostis, ne Africae quidem indigena, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis iuris et
12 condicionis et linguae prope humanae militem trahit. hunc natura et moribus inmitem ferumque insuper dux ipse efferavit pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis et, quod proloqui etiam piget, vesci cor-
13 poribus humanis docendo. his infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos et ex Africa et a Carthagine iura petere et Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito
14 modo in Italia, detestabile sit? pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris
15 viribus retentum ac recuperatum esse. triginta milia peditum, quattuor equitum arbitror ex Campania scribi posse, iam pecuniae adfatim est frumentique. si parem fortunae vestrae fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet nec Romani victos esse.'

1 VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis unus ex his Vibius Virrius tempus venisse ait, quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per iniuriam ademptum recuperare, sed imperio etiam
2 Italiae potiri possint. foedus enim cum Hannibale quibus velint legibus facturos, neque controversiam fore, quin, cum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam decedat exercitumque deportet, Italiae imperium Campanis
3 relinquatur. haec Virrio loquenti adsensi omnes ita renuntiant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen
4 Romanum. extemplo plebes ad defectionem ac pars maior
5 senatus spectare. extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res. postremo vincit sententia plurium,

ut idem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur.

Quo priusquam iretur certumque defectionis consilium 6 esset, Romam legatos missos a Campanis in quibusdam annalibus invenio postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adiuvari vellent. indignatione 7 orta submoveri a curia iussos esse missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos atque eo die manere extra finis Romanos iuberet. quia nimis conpar Latinorum quondam 8 postulatio erat Coeliusque et alii id haut sine causa praetermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt pacemque cum 1 eo condicionibus fecerunt, ne quis imperator magistratusve Poenorum ius ullum in civem Campanum haberet neve civis Campanus invitus militaret munusve faceret, ut suae 2 leges, sui magistratus Capuae essent, ut trecentos ex Romanis captivis Poenus daret Campanis quos ipsi elegissent, cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. haec pacta; illa in- 3 super quam quae pacta erant facinora Campani ediderunt: nam praefectos sociûm civisque Romanos alios, partim aliquo militiae munere occupatos, partim privatis negotiis inplicitos, plebs repente omnis conprehensos velut custodiae causa balneis includi iussit, ubi fervore atque aestu anima interclusa foedum in modum expirarent.

Ea ne fierent neu legatio mitteretur ad Poenum, summa 4 ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam civium mentem defuit, restiterat. ut vero 5 praesidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrri superbam dominationem miserabilemque Tarentinorum servitutem exempla referens, primo ne reciperetur praesidium palam vociferatus est, deinde, ut receptum aut eiceretur aut, si 6 malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut interfecto Punico praesidio restituerent Romanis se. haec — nec enim occulta agebantur — cum relata 7 Hannibali essent, primo misit qui vocarent Magium ad sese in castra, deinde, cum is ferociter negasset se iturum — nec enim Hannibali ius esse in civem Campanum —,

concitatus ira Poenus conprehendi hominem vinctumque
8 adtrahi ad sese iussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oreretur, ipse, praemisso nuntio ad Marium Blossium praetorem Campanum, postero die se Capuae futu-
9 rum, proficiscitur e castris cum modico praesidio. Marius contione advocata edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis obviam irent Hannibali. ab universis id non oboedienter modo, sed enixe, favore etiam volgi et studio visendi tot iam victoriis clarum imperatorem, factum est.
10 Decius Magius nec obviam egressus est nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit trepidante tota civitate ad excipiendum Poenum
11 visendumque. Hannibal ingressus urbem senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriae rei gereret diemque ut ipse
12 adventu suo festum laetus ac libens celebraret, quamquam praeceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visenda urbe magnam partem diei consumpsit.

1 VIII. Deversatus est apud Ninnios Celeres, Sthenium
2 Pacuviumque, inclutos nobilitate ac divitiis. eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius,
3 quae traxerat rem ad Poenos, filium iuvenem adduxit, abstractum abs Deci Magii latere, cum quo ferocissime pro Romana societate adversus Punicum foedus steterat, nec eum aut inclinata in partem alteram civitas aut patria
4 maiestas sententia depulerat. huic tum pater iuveni Hannibalem deprecando magis quam purgando placavit, victusque patris precibus lacrimisque etiam ad caenam eum
5 cum patre vocari iussit, cui convivio neminem Campanum praeterquam hospites Vibelliumque Tauream, insignem
6 bello virum, adhibiturus erat. epulari coeperunt de die, et convivium non ex more Punico aut militari disciplina esse, set, ut in civitate atque etiam domo diti ac variis
7 omnium voluptatium inlecebris instructa. unus nec dominorum invitatione nec ipsius interdum Hannibalis Calavius filius perpelli ad vinum potuit, ipse valetudinem excusans, patre animi quoque eius haud mirabilem perturbationem

causante. solis ferme occasu patrem Calavium ex convivio egressum secutus filius; ubi in secretum — hortus erat posticis aedium partibus — pervenerunt, 'consilium' inquit 'adfero, pater, quo non veniam solum peccati, quod defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, set in multo maiore dignitate et gratia simus Campani quam umquam fuimus'. cum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quaereret, toga reiecta ab umero latus succinctum gladio nudat. 'iam ego' inquit 'sanguine Hannibalis sanciam Romanum foedus. te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles'. 8 9 10

VIIII. Quae ubi audivit viditque senex, velut si iam agendis quae audiebat interesset, amens metu 'per ego te,' inquit 'fili, quaecumque iura liberos iungunt parentibus, precor quaesoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. paucae horae sunt, intra quas iurantes per quidquid deorum est, dextrae dextras iungentes fidem obstrinximus — ut sacratas fide manus digressi a conloquio extemplo in eum armaremus? ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? set sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas, audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere ferunt. unus adgressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque, quid in unum intenti omnium oculi, quid tot dextrae — torpescent in amentia illa? voltum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? ut alia auxilia desint: me ipsum ferire corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis sustinebis? atque per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. set hic te deterreri sine potius quam illic vinci, valeant preces aput te meae sicut pro te hodie valuerunt'. lacrimantem inde iuvenem cernens medium conplectitur atque osculo haerens non ante precibus abstitit quam pervicit, ut gladium poneret fidemque daret, nihil facturum tale. tum iuvenis 'ego quidem' inquit 'quam patriae debeo pietatem, exsolvam patri. tuam doleo 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

vicem, cui ter proditae patriae sustinendum est crimen, semel cum defectionis ab Romanis, iterum cum pacis cum Hannibale fuisti auctor, tertio hodie, cum restituendae 12 Romanis Capuae mora atque impedimentum es. tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem hostium inii, quoniam parens extorquet, recipe.' haec cum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit et, quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

1 X. Postero die senatus frequens datus Hannibali. ubi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanae 2 societati praeposuissent, et inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiae omni Capuam fore iuraque inde cum ceteris populis Romanum etiam peti- 3 turum: unum esse exsortem Punicae amicitiae foederisque secum facti, quem neque esse Campanum neque dici debere, Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur ac se praesente de eo referatur senatusque consultum 4 fiat. omnes in eam sententiam ierunt, quamquam magnae parti et vir indignus ea calamitate et haut parvo initio 5 minui videbatur ius libertatis. egressus curia in templo magistratûm consedit conprehendique Decium Magium 6 atque ante pedes destitutum causam dicere iussit. qui cum manente ferocia animi negaret lege foederis id cogi posse, tum iniectae catenae, ducique ante lictorem in 7 castra est iussus. quoad capite aperto est ductus, contionabundus incessit ad circumfusam undique multitudinem vociferans: 'habetis libertatem, Campani, quam petistis; foro medio, luce clara, videntibus vobis nulli Campanorum secundus vinctus ad mortem rapior. quid 8 violentius capta Capua fieret? ite obviam Hannibali, exornate urbem diemque adventus eius consecrate, ut hunc 9 triumphum de cive vestro spectetis'. haec vociferante cum moveri volgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam iussus. ita in castra perducitur; extemploque inpositus in navem et Carthaginem missus, 10 ne motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto senatum quoque paeniteret dediti principis et, legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum

peterent, offendendi sibi novi socii, aut tribuendo habendus Capuae esset seditionis ac turbarum auctor. navem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in dicione regum erant. ibi cum Magius ad statuam Ptolemaei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandream ad Ptolemaeum, cum cum docuisset contra ius foederis vinctum se ab Hannibale esse, vinclis liberatur, permissumque ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. nec Magius Capuam sibi tutam dicere et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugae magis quam hospitis fore domicilium: nusquam malle quam in regno eius vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis. 11 12 13

XI. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam redit responsumque ex scripto recitavit. divi divaeque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. tum 'si ita faxitis, Romani, vestrae res meliores faciliores que erunt, magisque ex sententia res publica vestra vobis procedet victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini re publica vestra bene gesta servataque, lucris meritis donum mittitote deque praeda, manubiis spoliisque honorem habetote, lasciviam a vobis prohibetote'. haec ubi ex Graeco carmine interpretata recitavit, tum dixit se oraculo egressum extemplo iis omnibus divis rem divinam ture ac vino fecisse, iussumque a templi antistite, sicut coronatus laurea corona et oraculum adisset et rem divinam fecisset, ita coronatum navem ascendere nec ante deponere eam quam Romam pervenisset: se quaecumque imperata sint cum summa religione ac diligentia exsecutum coronam Romae in aram Apollinis deposuisse. senatus decrevit, ut eae res divinae supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. 1 2 3 4 5 6

Dum haec Romae atque in Italia geruntur, nuntius victoriae ad Cannas Carthaginem venerat Mago Hamilcaris filius, non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum quaeque deficiebant. is, cum ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre exponit: cum sex imperatoribus eum, quorum quattuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse, 7 8

occidisse supra ducenta milia hostium, supra quinqua-
9 ginta cepisse; ex quattuor consulibus duos occidisse, ex
duobus saucium alterum, alterum toto amisso exercitu
10 vix cum quinquaginta hominibus effugisse, magistrum
equitum, quae consularis potestas sit, fusum fugatum,
dictatorem, quia se in aciem numquam commiserit, unicum
11 haberi imperatorem; Bruttios Apulosque, partim Samni-
tium ac Lucanorum defecisse ad Poenos, Capuam, quod
caput non Campaniae modo, sed post adflictam rem Ro-
manam Cannensi pugna Italiae sit, Hannibali tradidisse
12 se. pro his tantis totque victoriis verum esse grates deis
inmortalibus agi haberique.

1 XII. Ad fidem deinde tam laetarum rerum effundi
in vestibulo curiae iussit anulos aureos, qui tantus acervus
fuit, ut metientibus dimidium super tris modios explesse
2 sint quidam auctores. fama tenuit, quae propior vero
est, haut plus fuisse modio. adiecit deinde verbis, quo
maioris cladis indicium esset, neminem nisi equitem at-
3 que eorum ipsorum primores id gerere insigne. summa
fuit orationis, quo propius spem belli perficiendi sit, eo
magis omni ope iuvandum Hannibalem esse. procul enim
4 ab domo militiam esse in media hostium terra, magnam
vim frumenti, pecuniae absumi, et tot acies, ut hostium
exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua
5 minuisse. mittendum igitur supplementum esse, mitten-
dam in stipendium pecuniam frumentumque tam bene
meritis de nomine Punico militibus.

6 Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus Himilco,
vir factionis Barcinae, locum Hannonis iacrepandi esse
ratus, 'quid est, Hanno?' inquit 'etiam nunc paenitet
7 belli suscepti adversus Romanos? iube dedi Hannibalem,
veta in tam prosperis rebus grates deis inmortalibus agi.
audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia'.
8 tum Hanno: 'tacuissem hodie, patres conscripti, ne quid
in communi omnium gaudio, minus laetum quod esset
9 vobis, loquerer: nunc interroganti senatori, paeniteatne
adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut
superbus aut obnoxius videar, quorum alterum est hominis
10 alienae libertatis obliti, alterum suae. respondeam' inquit

'Himilconi, non desisse paenitere me belli neque desiturum ante invictum vestrum imperatorem incusare quam finitum aliqua tolerabili condicione bellum videro; nec mihi pacis antiquae desiderium ulla alia res quam pax nova finiet. itaque ista, quae modo Mago iactavit, Himilconi ceteris- 11 que Hannibalis satellitibus iam laeta sunt: mihi possunt laeta esse, quia res bello bene gestae, si volumus fortuna uti, pacem nobis aequiorem dabunt. nam si praetermit- 12 timus hoc tempus, quo magis dare quam accipere possumus videri pacem, vereor ne haec quoque laetitia luxuriet nobis ac vana evadat. quae tamen nunc quoque qualis est? oc- 13 cidi exercitus hostium — mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus? hostium cepi bina castra, praedae 14 videlicet plena et commeatûm — frumentum et pecuniam date. quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? et ne omnia ipse mirer – mihi quoque enim, 15 quoniam respondi Himilconi, interrogare ius fasque est –, velim seu Himilco seu Mago respondeat, cum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit constetque in defectionem totam Italiam esse, primum, ec- 16 quis Latini nominis populus defecerit ad nos, deinde, ecquis homo ex quinque et triginta tribubus ad Hannibalem transfugerit?' cum utrumque Mago negasset, 'hostium 17 quidem ergo' inquit 'adhuc nimis multum superest. sed multitudo ea quid animorum quidve spei habeat, scire velim.'

XIII. Cum id nescire Mago diceret, 'nihil facilius 1 scitu est' inquit. 'ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romae factam esse adlatum ad vos est?' cum id quoque 2 negasset, 'bellum igitur' inquit 'tam integrum habemus quam habuimus qua die Hannibal in Italiam est transgressus. quam varia victoria priore Punico bello fuerit, 3 plerique qui meminerimus supersumus. numquam terra marique magis prosperae res nostrae visae sunt quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium fuerunt: Lutatio et Postumio consulibus devicti ad Aegatis in- 4 sulas sumus. quod si, id quod dî omen avertant, nunc quoque fortuna aliquid variaverit, tum pacem speratis cum

5 vincemur, quam nunc cum vincimus dat nemo? ego, si quis de pace consulet seu deferenda hostibus seu accipienda, habeo quid sententiae dicam: si de his quae Mago postulat refertis, nec victoribus mitti adtinere puto et frustrantibus nos falsa atque inani spe multo minus censeo mittenda esse'.

6 Haut multos movit Hannonis oratio, nam et simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat et occupati animi praesenti laetitia nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant, debellatumque mox fore, 7 si adniti paulum voluissent, rebantur. itaque ingenti consensu fit senatus consultum, ut Hannibali quattuor milia Numidarum in supplementum mitterentur et quadraginta 8 elephanti et [mille] argenti talenta, dictatorque cum Magone in Hispaniam praemissus est ad conducenda viginti milia peditum, quattuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia quique in Hispania erant, supplerentur.

1 XIIII. Ceterum haec, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta. Romanos praeter insitam industriam animis fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul 2 ulli rei, quae per eum agenda esset, deerat, et dictator M. Iunius Pera rebus divinis perfectis latoque, ut solet, ad populum, ut equum escendere liceret, praeter duas urbanas legiones, quae principio anni a consulibus con-3 scriptae fuerant, et servorum dilectum cohortesque ex agro Piceno et Gallico conlectas ad ultimum prope desperatae rei publicae auxilium, cum honesta utilibus cedunt, descendit edixitque, qui capitalem fraudem ausi quique pecuniae iudicati in vinculis essent, qui eorum aput se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi ius-4 surum. ea sex milia hominum Gallicis spoliis, quae triumpho C. Flamini tralata erant, armavit, itaque cum viginti quinque milibus armatorum ab urbe proficiscitur.

5 Hannibal Capua recepta cum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequiquam temptasset, 6 in agrum Nolanum exercitum traducit, ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem, ita, si morarentur spem, nihil eorum quae pati aut timere 7 possent praetermissurus. senatus ac maxime primores

eius in societate Romana cum fide perstare, plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse metumque agrorum populationis et patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores 8 defectionis deerant. itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatae non posse, secunda simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant, 9 quibus autem condicionibus in foedus amicitiamque novam transeant, parum constare. ita spatio sumpto legatos 10 propere ad praetorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in discrimine sit Nolana res: agrum Hannibalis esse et Poenorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur. con- 11 cedendo plebei senatum, ubi velint defecturos se, ne deficere praefestinarent, effecisse. Marcellus conlaudatis 12 Nolanis eadem simulatione extrahi rem in suum adventum iussit, interim celari quae secum acta essent spemque omnem auxilii Romani. ipse a Casilino Caiatiam petit 13 atque inde Volturno amni traiecto perque agrum Saticulanum Trebianumque super Suessulam per montis Nolam pervenit.

XV. Sub adventum praetoris Romani Poenus agro 1 Nolano excessit et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. ceterum postquam Neapolim a 2 praefecto Romano teneri accepit – M. Iunius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus –, Neapoli quoque sicut Nola omissa petit Nuceriam. eam cum aliquamdiu circum- 3 sedisset, saepe vi, saepe sollicitandis nequiquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis. deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis praeter 4 Romanos videri vellet, praemia atque honores, qui remanserint ac militare secum voluissent, proposuit. nec ea spe 5 quemquam tenuit: dilapsi omnes, quocumque hospitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nolam Neapolimque. cum ferme triginta senatores ac 6 forte primus quisque Capuam petissent, exclusi inde, quod

portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriae praeda militi data est, urbs direpta atque incensa.

7 Nolam Marcellus non sui magis fiducia praesidii quam voluntate principum habebat. plebs timebatur et ante omnis L. Bantius, quem conscientia temptatae defectionis ac metus a praetore Romano nunc ad proditionem patriae, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum sti-8 mulabat, erat iuvenis acer et sociorum ea tempestate prope nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in acervo caesorum corporum inventum curatumque benigne 9 etiam cum donis Hannibal domum remiserat. ob eius gratiam meriti rem Nolanam in ius dicionemque dare voluerat Poeno, anxiumque eum et sollicitum cura novandi 10 res praetor cernebat. ceterum cum aut poena cohibendus esset aut beneficio conciliandus, sibi adsumpsisse quam hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium, ac-11 citumque ad se benigne appellat: multos eum invidos inter popularis habere inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa eius 12 egregia facinora militaria essent; set qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram eius virtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quaeque et quotiens pericula pro salute ac 13 dignitate populi Romani adisset, utique Cannensi proelio non prius pugna abstiterit quam prope exanguis ruina superincidentium virorum, equorum armorumque sit op-14 pressus. 'itaque macte virtute esto,' inquit 'aput me tibi omnis honos atque omne praemium erit et, quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque 15 emolumento esse', laetoque iuveni promissis equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quaestorem numerare iubet, lictoribus imperat, ut eum se adire, quotiens velit, patiantur.

1 XVI. Hac comitate Marcelli ferocis iuvenis animus adeost mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam 2 fortius ac fidelius iuverit, cum Hannibal ad portas esset – Nolam enim rursus a Nuceria movit castra – plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret.

3 Marcellus sub adventum hostium intra muros se

recepit, non castris metuens, sed ne prodendae urbis occasionem nimis multis in eam inminentibus daret. instrui 4 deinde utrimque acies coeptae, Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorum ante castra sua. proelia hinc parva inter urbem castraque et vario eventu fiebant, quia duces nec prohibere paucos temere provocantis nec dare signum universae pugnae volebant.

In hac cotidiana duorum exercituum statione principes 5 Nolanorum nuntiant Marcello, nocturna conloquia inter plebem ac Poenos fieri statutumque esse, ut, cum Ro- 6 mana acies egressa portis [prod]iret, inpedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas murosque occuparent, ut potentes rerum suarum atque urbis Poenum inde pro Romano acciperent. haec ubi nuntiata Marcello 7 sunt, conlaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliqui motus iniuriave oreretur, fortunam pugnae experiri statuit. ad tris portas in hostes versas tripertito exercitum 8 instruxit, inpedimenta subsequi iussit, calones lixasque et invalidos milites vallum ferre; media porta robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani 9 muros portasque adire vetiti, subsidiaque destinata inpedimentis data, ne occupatis proelio legionibus in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant.

Hannibali sub signis, id quod per aliquot dies fecerat, 10 ad multum diei in acie stanti primò miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur nec armatus quisquam in muris esset: ratus deinde prodita conloquia 11 esse metuque resides factos, partem militum in castra remittit, iussos propere adparatum omnem oppugnandae urbis in primam aciem adferre, satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa 12 succeditque ad muros acies. patefacta repente porta Marcellus signa canere clamoremque tolli ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu in hostem erumpere iubet. satis terroris tumultusque in aciem me- 13 diam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in cornua hostium erupere.

14 addidere clamorem lixae calonesque et alia turba custodiae inpedimentorum adposita, ut paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente exercitus speciem 15 fecerit. vix equidem ausim adfirmare quod quidam auctores sunt, duo milia et octingentos hostium caesos non plus 16 quingentis Romanorum amissis. set sive tanta sive minor victoria fuit, ingens eo die res ac nescio an maxima illo bello gestast: non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilius fuit quam postea vincere.

1 XVII. Hannibal spe potiundae Nolae adempta cum Acerras recessisset, Marcellus extemplo clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quaestionem in foro de iis qui clam in conloquiis hostium fuerant ha- 2 buit, supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit bonaque eorum iussit publica populi Romani esse 3 et summa rerum senatui tradita cum exercitu omni pro- 4 fectus supra Suessulam castris positis consedit. Poenus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, postquam obstinatos (inde) videt, obsidere atque 5 oppugnare parat. ceterum Acerranis plus animi quam virium erat. itaque desperata tutela urbis ut circumvallari moenia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, 6 per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, qua quemque aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniae, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt.

7 Hannibal Acerris direptis atque incensis, cum a Casino dictatorem Romanum legionesque eminus aspici nuntiassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuae quoque oreretur tumultus, exercitum ad Casilinum ducit. 8 Casilinum eo tempore quingenti Praenestini habebant cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem 9 audita Cannensis clades conpulerat. hi non confecto Praeneste ad diem dilectu serius profecti domo cum Casilinum ante famam adversae pugnae venissent et aliis adgregantibus sese Romanis sociisque profecti a Casilino cum satis magno agmine irent, avertit eos retro Casilinum 10 nuntius Cannensis pugnae. ibi cum dies aliquot suspecti Campanis timentesque cavendis ac struendis in vicem in-

sidiis traduxissent, ut de Capuae defectione agi accipique Hannibalem satis pro certo habuere, interfectis nocte oppidanis partem urbis quae cis Volturnum est – eo enim dividitur amni – occupavere. idque praesidi Casilini habe- 11 bant Romani. additur et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuntio quo Praenestini paucos ante dies Casilinum conpulsi. et satis ferme armatorum 12 ad tam exigua moenia et flumine altera parte cincta tuenda erat; penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

XVIII. Hannibal cum iam inde haut procul esset, 1 Gaetulos cum praefecto nomine Isalca praemitti, ac primo, si fiat conloquii copia, verbis benignis ad portas aperiundas praesidiumque accipiendum perlicere iubet, si in pertinacia perstent, vi rem gerere ac temptare, si qua parte invadere urbem possit. ubi ad moenia adcessere, quia 2 silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus moliri portas et claustra refringere parat, cum pate- 3 factis repente portis cohortes duae, ad id ipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt stragemque hostium faciunt. ita primis repulsis Maharbal cum maiore robore 4 virorum missus nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremo Hannibal castris ante ipsa moenia oppositis 5 parvam urbem parvumque praesidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac dum instat lacessitque corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites et promptissimum quemque e muro turribusque ictos amisit. semel ultro erumpentis agmine elephantorum opposito 6 prope interclusit trepidosque conpulit in urbem satis multis ut ex tanta paucitate interfectis. plures cecidissent, ni nox proelio intervenisset. postero die omnium animi ad 7 oppugnandum accenduntur, utique postquam corona aurea muralis propositast, atque ipse dux castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasumenique et Trebiae singulos admonens universosque; inde vineae quoque coeptae agi 8 cuniculique. nec ad varios conatus hostium aut vis ulla 9 aut ars deerat: socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos

excipere et palam et clam coeptis obviam ire, donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit. castrisque communitis ac praesidio modico inposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit.

10 Ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala saepe ac diu duratum, bonis 11 inexpertum atque insuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates inmodicae, et eo inpensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant. 12 somnus enim et vinum et epulae et scorta balineaque et otium consuetudine in dies blandius ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde praeteritae victoriae eos 13 quam praesentes tutarentur vires maiusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit, hic error vires ademisse ad vincendum. 14 itaque hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, 15 nihil usquam pristinae disciplinae tenuit. nam et redierunt plerique scortis inpliciti, et, ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt, viaque et alius militaris labor excepit, 16 tironum modo corporibus animisque deficiebant: et deinde per omne aestivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur neque aliae latebrae quam Capua desertoribus erant.

1 XVIIII. Ceterum mitescente iam hieme educto ex 2 hibernis milite Casilinum redit. ubi quamquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continua oppidanos praesidiumque ad ultimum inopiae adduxerat. 3 castris Romanis Ti. Sempronius praeerat dictatore auspi-4 ciorum repetendorum causa profecto Romam. Marcellum et ipsum cupientem ferre auxilium obsessis et Volturnus amnis inflatus aquis et preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, si praesi-5 dium Romanum abscessisset. Gracchus adsidens tantum Casilino, quia praedictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat, quamquam quae facile 6 omnem patientiam vincerent nuntiabantur a Casilino: nam et praecipitasse se quosdam non tolerantes famem con-

stabat et stare inermes in muris nuda corpora ad missilium telorum ictus praebentes. ea aegre patiens Gracchus, cum 7 neque pugnam conserere dictatoris iniussu auderet — pugnandum autem esse, si palam frumentum inportaret, 8 videbat — neque clam inportandi spes esset, farre ex agris circa undique convecto cum conplura dolia conplesset, nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia quae amnis deferret. insequenti nocte intentis omni- 9 bus in flumen ac spem ab nuntio Romano factam dolia medio missa amni defluxerunt aequaliterque inter omnes frumentum divisum. id postero quoque die ac tertio 10 factum est; nocte et mittebantur et perveniebant, eo custodias hostium fallebant. imbribus deinde continuis cita- 11 tior solito amnis transverso vertice dolia inpulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi haerentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur, nuntiatumque Hannibali est, et deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Volturno ad urbem missum. nuces tamen fusae ab Romanis 12 castris cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. postremo ad id ventum inopiae est, ut lora 13 detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur nec muribus aliove animali abstinerent et omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent. et cum hostes obarassent quidquid 14 herbidi terreni extra murum erat, raporum semen iniecerunt, ut Hannibal ‘eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?’ exclamaret, — et qui nullam 15 antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. septunces 16 auri in singulos pretium convenit. fide accepta tradiderunt sese. donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti, tum remissi Cumas cum fide. id verius est quam ab 17 equite in abeuntis inmisso interfectos. Praenestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in praesidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumpsit; ceteri incolumes Praeneste cum praetore suo M. Anicio — scriba is antea fuerat — redierunt. statua eius indicio fuit 18 Praeneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite (et tria signa) cum titulo lamnae aeneae inscripto,

M. Anicium pro militibus, qui Casilini in praesidio fuerint, votum vovisse. idem titulus tribus signis in aede Fortunae positis fuit subiectus.

1 XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis praesidio, ne ubi Poenus inde abscessisset Romani op-
2 pugnarent. Praenestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium et quinquenni militiae vacationem decrevit. civitate cum donarentur ob virtutem, non mutaverunt.
3 Perusinorum casus obscurior fama est, qui nec ipsorum monumento ullo est inlustratus nec decreto Romanorum.

4 Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, set Brutti quoque ceteri ob se-
5 parata ab se consilia oppugnabant. quibus cum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad praesidium petendum miserunt. quorum preces lacrimaeque — in questus enim flebiles, cum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in vestibulo curiae profuderunt — ingentem
6 misericordiam patribus ac populo moverunt. consultique iterum a M. Aemilio praetore patres circumspectis omnibus imperii viribus fateri coacti, nihil iam longinquis sociis in se praesidii esse, redire domum fideque ad ultimum expleta consulere sibimet ipsos in reliquum [pro] prae-
7 senti fortuna iusserunt. haec postquam renuntiata legatio Petelinis est, tantus repente maeror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac
8 deserendae urbis auctores essent, pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adiungendi se ceteris Bruttîs ac
9 per eos dedendi Hannibali. vicit tamen ea pars, quae nihil raptim nec temere agendum consulendumque de in-
10 tegro censuit. relata postero die per minorem trepidationem re tenuerunt optimates, ut convectis omnibus ex agris urbem ac muros firmarent.

1 XXI. Per idem fere tempus litterae ex Sicilia Sar-
2 diniaque Romam adlatae. priores ex Sicilia T. Otacilii propraetoris in senatu recitatae sunt: P. Furium praetorem cum classe ex Africa Lilybaeum venisse, ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitae esse, militi ac navalibus

sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari neque unde detur esse; magnopere suadere, ut quam 3 primum ea mittantur, sibique, si ita videatur, ex novis praetoribus successorem mittant. eademque ferme de sti- 4 pendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. responsum utrique, non esse unde mitteretur, iussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius ad unicum subsidium populi Ro- 5 mani Hieronem legatos cum misisset, in stipendium quanti argenti opus fuit et sex mensum frumentum accepit, Cornelio in Sardinia civitates sociae benigne contulerunt.

Et Romae quoque propter penuriam argenti triumviri 6 mensarii, rogatione M. Minuci tribuni plebis facti: L. Aemilius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat; et duumviri creati M. et C. 7 Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt; et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus et Q. Fabius Maximus et Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantini demortui et L. Aemili Pauli consulis et Q. Aeli Paeti, qui ceciderant pugna Cannensi.

XXII. Cum cetera, quae continuis cladibus fortuna 1 minuerat, quantum consiliis humanis adsequi poterant, patres explessent, tandem se quoque et solitudinem curiae 2 paucitatemque convenientium ad publicum consilium respexerunt. neque enim post L. Aemilium et C. Flaminium 3 censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum adversae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. cum de ea re M. Aemilius praetor, 4 dictatore post Casilinum amissum profecto iam ad exercitum, exposcentibus cunctis rettulisset, tum Sp. Carvilius, cum longa oratione non solum inopiam [illam], sed paucitatem etiam civium, ex quibus in patres legerentur, conquestus esset, explendi senatus causa et iungendi ar- 5 tius Latini nominis cum populo Romano magnopere se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, [quibus] patres Romani censuissent, civitas daretur atque in demortuorum locum in senatum legerentur.

6 eam sententiam haut aequioribus animis quam ipsorum
7 quondam postulatum Latinorum patres audierunt; et cum fremitus indignantium tota curia esset et praecipue T. Manlius esse etiam nunc eius stirpis virum diceret, ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, Latinum, quem in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum,
8 Q. Fabius Maximus numquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu dicit, quam inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id actum,
9 quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium extinguendam esse et, si quid umquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse. ita eius rei oppressa mentio
10 est. dictatorem, qui censor ante fuisset vetustissimusque ex his qui viverent censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret, accirique C. Terentium consulem ad
11 dictatorem dicendum iusserunt. qui ex Apulia relicto ibi praesidio cum magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatus consulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

1 XXIII. Dictator ubi cum lictoribus in rostra escendit, neque duos dictatores tempore uno, quod numquam
2 antea factum esset, probare se dixit neque dictatorem se sine magistro equitum nec censoriam vim uni permissam, et eidem iterum, nec dictatori nisi rei gerendae causa
3 creato in sex menses datum imperium. quae inmoderata fors, tempus ac necessitas fecerit, his se modum inpositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Aemilius censores in senatum le-
4 gissent, transcribi tantum recitarique eos iussurum, ne penes unum hominem iudicium arbitriumque de fama ac moribus senatoriis fuerit, et ita in demortuorum locum subfecturum, ut ordo ordini, non homo homini praelatus
5 videretur. recitato vetere senatu inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium, C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent necdum in senatum lecti essent, ut quisque eorum (senatus) primus

creatus erat; tum legit qui aediles, tribuni plebis quaesto- 6
resve fuerant; tum ex iis, qui magistratus [hautdum]
cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent aut civi-
cam coronam accepissent. ita centum septuaginta septem 7
cum ingenti adprobatione hominum in senatum lectis ex-
templo se magistratu abdicavit privatusque de rostris de-
scendit lictoribus abire iussis turbaeque se inmiscuit pri- 8
vatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne dedu-
cendi sui causa populum de foro abduceret: neque tamen
elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum
deduxerunt. consul nocte insequenti ad exercitum redit 9
non facto certiore senatu, ne comitiorum causa in urbe
retineretur.

XXIIII. Postero die consultus a M. Pomponio prae- 1
tore senatus decrevit dictatori scribendum, uti, si e re
publica censeret esse, ad consules subrogandos veniret
cum magistro equitum et praetore M. Marcello, ut ex iis 2
praesentibus noscere patres possent, quo statu res publica
esset, consiliaque ex rebus caperent. qui acciti erant
omnes venerunt relictis legatis, qui legionibus praeessent.
dictator de se pauca ac modice locutus in magistrum equi- 3
tum Ti. Sempronium Gracchum magnam partem gloriae
vertit comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium ab-
sens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sem-
pronius Gracchus, qui tum magister equitum et aedilis
curulis erat, consules crearentur. praetores inde creati 4
M. Valerius Laevinus iterum, Ap. Claudius Pulcher, Q.
Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scaevola. dictator creatis 5
magistratibus Teanum in hiberna ad exercitum redit re-
licto magistro equitum Romae, qui, cum post paucos dies
magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis con-
parandisque in annum patres consuleret.

Cum eae res maxime agerentur, nova clades nuntiata, 6
aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna, L.
Postumium consulem designatum in Gallia ipsum atque
exercitum deletos. silva erat vasta – Litanam Galli vo- 7
cabant –, qua exercitum traducturus erat. eius silvae
dextra laevaque circa viam Galli arbores ita inciderunt,
ut inmotae starent, momento levi inpulsae occiderent.

8 legiones duas Romanas habebat Postumius sociûmque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque 9 milia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oram extremae silvae cum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum inpellunt. quae alia in aliam instabilem per se ac male haerentem incidentes ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, 10 ut vix decem homines effugerent. nam cum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram multitudinem inopinato malo trepidam Galli saltum omnem armati circumsedentes interfecerunt, paucis e tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes ob-11 sesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. ibi Postumius omni vi ne caperetur dimicans occubuit. spolia corporis caputque praecisum ducis Boi ovantes templo, quod 12 sanctissimum est aput eos, intulere. purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro caelavere, idque sacrum vas iis erat, quo solemnibus libarent, poculumque idem sacer-13 dotibus esse ac templi antistitibus. praeda quoque haut minor Gallis quam victoria fuit; nam etsi magna pars animalium strage silvae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem iacentis agminis ordinem inventae sunt.

1 XXV. Hac nuntiata clade cum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut tabernis clausis velut nocturna solitudine per urbem acta senatus aedilibus ne-2 gotium daret, ut urbem circumirent aperirique tabernas et maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent, tum Ti. Sempronius senatum habuit consolatusque patres est 3 et adhortatus, ne, qui Cannensi ruinae non succubuissent, ad minores calamitates animos submitterent. quod ad Car-4 thaginienses hostes Hannibalemque attineret, prospera modo essent, sicut speraret, futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri posse, ultionemque eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore. de hoste Poeno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultan-5 dum atque agitandum. ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. tum Marcellus suarum copiarum

summam exposuit. quid in Apulia cum C. Terentio con- 6
sule esset, a peritis quaesitum est. nec, unde consulares
exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, iniba-
tur ratio. itaque Galliam, quamquam stimulabat iusta ira,
omitti eo anno placuit. exercitus dictatoris consuli de-
cretus est. de exercitu M. Marcelli, qui eorum ex fuga 7
Cannensi essent, in Siciliam eos traduci atque ibi mili-
tare, donec in Italia bellum esset, placuit, eodem ex Iuni 8
dictatoris legionibus reici militem minimi quemque roboris,
nullo praestituto militiae tempore, nisi qui stipendiorum
legitimorum esset. duae legiones urbanae alteri consuli, qui 9
in locum L. Postumi suffectus esset, decretae sunt, eumque,
cum primum salvis auspiciis posset, creari placuit; legiones 10
praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri at-
que inde consulem, cui legiones urbanae evenissent, mi-
litum sumere quantum opus esset; C. Terentio consuli 11
propagari in annum imperium neque de eo exercitu, quem
ad praesidium Apuliae haberet, quicquam minui.

XXVI. Dum haec in Italia geruntur adparanturque, 1
nihilo segnius in Hispania bellum erat, sed ad eam diem
magis prosperum Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter 2
se partitis copias, ut Gnaeus terra, Publius navibus rem
gereret, Hasdrubal Poenorum imperator, neutri parti vi-
rium satis fidens, procul ab hoste intervallo ac locis tutus
tenebat se, quoad multum ac diu obtestanti quattuor milia
peditum, mille equites in supplementum missi ex Africa
sunt. tum refecta tandem spe castra propius hostem mo- 3
vit, classemque et ipse instrui pararique iubet ad insulas
maritumamque oram tutandam. in ipso impetu moven- 4
darum de integro rerum perculit eum praefectorum na-
vium transitio, qui post classem ad Hiberum per pavorem
desertam graviter increpiti numquam deinde satis fidi aut
duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. fecerant hi 5
transfugae motum in Tartesiorum gente desciverantque
iis auctoribus urbes aliquot, una etiam ab ipsis vi capta
fuerat. in eam gentem versum ab Romanis bellum est, 6
infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium
pro captae ante dies paucos urbis moenibus Chalbum, no-
bilem Tartesiorum ducem, cum valido exercitu castris se

7 tenentem, adgredi statuit. praemissa igitur levi armatura, quae eliceret hostis ad certamen, equitum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantis exci-
8 perent. simul et ad castra tumultus erat et per agros fugaque et caedes; deinde undique diversis itineribus cum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, set etiam ad lacessendum proelio hostem.
9 erumpunt igitur agmine e castris tripudiantes more suo, repentinaque eorum audacia terrorem hosti paulo ante
10 ultro lacessenti incussit. itaque et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, tutum flumine etiam obiecto, tum copias subducit et praemissam levem armaturam equitesque palatos eodem recepit, nec aut colli aut flumini satis
11 fidens castra vallo permunit. in hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit nec iaculator Maurus caetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum praestanti.

1 XXVII. Postquam neque elicere Poenum ad certamen obversati castris poterant neque castrorum op-
2 pugnatio facilis erat, urbem Ascuam, quo finis hostium ingrediens Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt omnique circa agro potiuntur, nec iam aut in agmine aut in castris ullo imperio contineri.
3 quam ubi neglegentiam ex re, ut fit, bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes adgrederentur, degressus colle pergit ire
4 acie instructa ad castra. quem ut adesse tumultuose nuntii refugientes ex speculis stationibusque attulere, ad
5 arma conclamatum est. ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, inconpositi, inordinati in proelium ruunt. iam primi conseruerant manus, cum alii cater-
6 vatim currerent, alii nondum e castris exissent. tamen primo ipsa audacia terruere hostem; deinde rari in confertos inlati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alii
7 alios et undique pulsi coire in orbem, et dum corpora corporibus applicant armaque armis iungunt, in artum conpulsi, cum vix movendis armis satis spatii esset,
8 corona hostium cincti ad multum diei caeduntur. exigua

pars eruptione facta silvas ac montis petit. parique terrore et castra sunt deserta et universa gens postero die in deditionem venit.

Nec diu in pacto mansit: nam subinde ab Carthagine 9 adlatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret, quae volgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. itaque Has- 10 drubal extemplo litteras Carthaginem mittit indicans, quanto fama profectionis suae damno fuisset; si vero inde pergeret, priusquam Hiberum transiret, Romanorum Hispaniam fore: nam praeterquam quod nec praesidium 11 nec ducem haberet, quem relinqueret, prope eos imperatores esse Romanos, quibus vix aequis viribus resisti possit: itaque si ulla Hispaniae cura esset, successorem 12 sibi cum valido exercitu mitterent, cui [ut] omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.

XXVIII. Eae litterae quamquam primo admodum 1 moverunt senatum, tamen, quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale neque de copiis eius mutatum est, Himilco cum exercitu iusto et aucta classe ad 2 retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam est missus: qui, ut pedestris navalisque copias traiecit, castris 3 conmunitis navibusque subductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos iuxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. cum decreta senatus mandataque 4 exposuisset atque edoctus esset ipse in vicem, quem ad modum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra redit nulla re quam celeritate tutior, quod undique abierat antequam consentirent. Hasdrubal priusquam mo- 5 veret castra, pecunias imperat populis omnibus suae dicionis, satis gnarus Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuisse, 6 inopem tantum iter ingressum vix penetraturum ad Alpis fuisse: pecuniis igitur raptim exactis ad Hiberum descendit.

Decreta Carthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad 7 Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus ambo duces iunctis copiis ire obviam coeptis atque obsistere parant,

8 rati, si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, 9 illum finem Romani imperi fore. his anxii curis ad Hiberum contrahunt copias et transito amne cum diu consultassent, utrum castra castris conferrent an satis haberent sociis Carthaginiensium oppugnandis morari ab 10 itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Hiberam appellatam, opulentissimam ea tempestate re- 11 gionis eius, oppugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda sociis pergit ire ipse ad urbem deditam 12 nuper in fidem Romanorum oppugnandam. ita iam coepta obsidio omissa ab Romanis est et in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

1 XXVIIII. Quinque milium intervallo castra distantia habuere paucos dies nec sine levibus proeliis nec ut in 2 aciem exirent; tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnae propositum est atque 3 omnibus copiis in campum descensum est. triplex stetit Romana acies: velitum pars inter antesignanos locata, 4 pars post signa accepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat; in cornibus, dextro Poenos locat, laevo Afros mercennariorumque auxilia; equitum Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afris pro 5 cornibus apponit. nec omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus desultorum in modum binos trahentibus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat: tanta velo- 6 citas ipsis tamque docile equorum genus est. cum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haut ferme dispares spes erant, nam ne multum quidem aut numero aut genere militum hi aut illi praestabant. militi- 7 bus longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces pro Italia atque urbe Romana eos pugnare, itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae verte- 8 retur, obstinaverant animis vincere aut mori. minus pertinaces viros habebat altera acies, nam maxima pars Hispani erant, qui vinci in Hispania quam victores in Ita- 9 liam trahi malebant. primo igitur concursu, cum vix pila

coniecta essent, rettulit pedem media acies inferentibusque se magno impetu Romanis vertit terga. nihilo segnius 10 cornibus proelium fuit. hinc Poenus, hinc Afer urget, et velut in circumventos proelio ancipiti pugnant. sed cum 11 in medium tota iam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. ita duo diversa proelia 12 erant. utroque Romani, ut qui pulsis iam ante mediis et numero et robore virorum praestarent, haut dubie superant. magna vis hominum ibi occisa, et nisi Hispani vixdum 13 conserto proelio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. equestris pugna nulla admodum fuit, 14 quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidaeque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua elephantis quoque prae se actis deseruere. et Hasdrubal usque ad 15 ultimum eventum pugnae moratus e media caede cum paucis effugit. castra Romani cepere atque diripuere.

Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis 16 adiunxit, Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spem reliquerat. quae posteaquam litteris Scipionum 17 Romae volgata sunt, non tam victoria quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu laetabantur.

XXX. Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in 1 Bruttiis aliquot post mensibus quam coepta oppugnari erat ab Himilcone praefecto Hannibalis expugnata est. multo sanguine ac volneribus ea Poenis victoria stetit nec 2 ulla magis vis obsessos quam fames expugnavit. absumptis 3 enim frugum alimentis carnisque omnis generis quadrupedum suetae [insuetae]que, postremo coriis herbisque et radicibus et corticibus teneris strictisque foliis vixere nec 4 ante, quam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. recepta Petelia Poenus ad Consentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defensam 5 intra paucos dies in deditionem accepit. îsdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem Graecam urbem 6 circumsedit, opulentam quondam armis virisque, tum iam adeo multis magnisque cladibus adflictam, ut omnis aetatis minus duo milia civium superessent. itaque urbe a 7 defensoribus vasta facile potiti hostes sunt, arx tantum

retenta, in quam inter tumultum captae urbis e media
8 caede quidam effugere. et Locrenses descivere ad Brut-
9 tios Poenosque prodita multitudine a principibus. Regini tantummodo regionis eius et in fide erga Romanos et potestatis suae ad ultimum manserunt.

10 In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit, et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit.
11 namque Gelo, maximus stirpis, contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate
12 ad Poenos defecit, movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem sollicitantemque socios absumpsisset. haec eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta.

13 Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut aedem Veneris Erucinae, quam dictator vovisset, de-
14 dicare liceret. senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, cum primum honorem inisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirûm esse iuberent aedis de-
15 dicandae causa. et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, fili tres — Lucius, Marcus, Quintus — ludos funebres per triduum et gladiatorum paria duo et vi-
16 ginti (per triduum) in foro dederunt. aediles curules C. Laetorius et Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Ro-
17 manos fecerant, qui per triduum instaurati sunt. plebei ludi aedilium M. Aureli Cottae et M. Claudi Marcelli ter instaurati.

18 Circumacto tertio anno Punici belli Ti. Sempronius consul idibus Martiis magistratum init. praetores Q. Fulvius Flaccus, qui ante bis consul censorque fuerat, urbanam, M. Valerius Laevinus peregrinam sortem in iuris dictione habuit, Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mu-
19 cius Scaevola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus iussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

1 XXXI. Senatus, quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit ut eo anno duplex tributum imperaretur,

simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium praesens 2 omnibus militibus daretur, praeterquam qui milites ad Cannas fuissent. de exercitibus ita decreverunt, ut dua- 3 bus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret, inde eae legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quae ibi le- 4 giones essent — erant autem Cannensis maxime exercitus — eas Appius Claudius Pulcher praetor in Siciliam traiceret, quaeque in Sicilia essent, Romam deportarentur. ad 5 exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus isque iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. ad veterem exer- 6 citum accipiendum deducendumque inde in Siciliam Ti. Maecilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus.

Taciti primo expectaverant homines, uti consul comitia 7 collegae creando haberet; deinde, ubi ablegatum velut de industria M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in praetura res gestas creari volebant, fremitus in curia ortus. quod ubi sensit consul, 8 'utrumque' inquit 'e re publica fuit, patres conscripti, et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci et comitia non prius edici, quam is inde confecto quod mandatum est negotio revertisset, ut vos consulem, quem tempus rei publicae postularet, quem maxime voltis, haberetis.' ita de comitiis, donec rediit Marcellus, 9 silentium fuit. interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Crassus aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erucinae; utraque in Capitolio est, canali uno discretae. et de trecentis equitibus 10 Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendîs emeritis Romam venerant, latum ad populum, ut cives Romani essent, item uti municipes Cumani essent pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. maxime ut hoc 11 ferretur moverat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant, vetere patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. postquam Marcellus ab exercitu 12 redit, comitia consuli uni rogando in locum L. Postumii edicuntur. creatur ingenti consensu Marcellus, qui ex- 13 templo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum

cum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronuntiaverunt, volgoque patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebei consules facti essent, id deis
14 cordi non esse. in locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Q. Fabius Maximus tertium.

15 Mare arsit eo anno; ad Sinuessam bos eculeum peperit; signa Lanuvi ad Iunonis Sospitae cruore manavere lapidibusque circa id templum pluit. ob quem imbrem novemdiale, ut adsolet, sacrum fuit, ceteraque prodigia cum cura expiata.

1 XXXII. Consules exercitus inter sese diviserunt. Fabio exercitus Teani, cui M. Iunius dictator praefuerat, evenit; Sempronio volonesque fierent et sociorum
2 viginti quinque milia; M. Valerio praetori legiones quae ex Sicilia redissent decretae, M. Claudius pro consule ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolae praesideret, missus; praetores in Siciliam ac Sardiniam profecti.
3 consules edixerunt, quotiens in senatum vocassent, uti senatores quibusque in senatu dicere sententiam liceret
4 ad portam Capenam convenirent. praetores, quorum iuris dictio erat, tribunalia ad piscinam publicam posuerunt; eo vadimonia fieri iusserunt, ibique eo anno ius dictum est.

5 Interim Carthaginem, unde Mago frater Hannibalis duodecim milia peditum, [mille] et quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat cum praesidio sexaginta navium longarum,
6 nuntius adfertur, in Hispania rem male gestam omnesque ferme eius provinciae populos ad Romanos defecisse.
7 erant qui Magonem cum classe ea copiisque omissa Italia in Hispaniam averterent, cum Sardiniae recipiendae re-
8 pentina spes adfulsit: parvum ibi exercitum Romanum esse, veterem praetorem inde A. Cornelium provinciae
9 peritum decedere, novum expectari; ad hoc fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperi, et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum, gravi tributo et conlatione iniqua frumenti pressos; nihil deesse aliud quam
10 auctorem, ad quem deficerent. haec clandestina legatio per principes missa erat maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus

erat. his nuntiis prope uno tempore turbati erectique Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt, 11
in Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem et tantum 12
ferme copiarum quantum Magoni decernunt.

Et Romae consules transactis rebus, quae in urbe 13
agendae erant, movebant iam sese ad bellum. Ti. Sem- 14
pronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit, et Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris ante kal. Iunias primas in urbes munitas conveherent: qui non invexisset, eius se agrum populaturum, 15
servos sub hasta vendituram, villas incensurum. ne praetoribus quidem, qui ad ius dicendum creati erant, vacatio a belli administratione data est. Valerium praetorem in 16
Apuliam ire placuit ad exercitum a Terentio accipiendum; cum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis eius praesidium; Terentianum [militem Tarentum] mitti cum aliquo legatorum. et viginti quinque naves 17
datae, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. par navium numerus Q. Fulvio 18
praetori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno 19
agro conquisitionem militum haberet locisque his praesidio esset. et T. Otacilius Crassus, postquam aedem Mentis 20
in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio qui classi praeesset missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentis- 1
simorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant, inter quos Philippus Macedonum rex 2
eo magis, quod propior Italiae ac mari tantum Ionio discretus erat. is ubi primum fama accepit Hannibalem Alpis transgressum, ut bello inter Romanum Poenumque 3
orto laetatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus fluctuatus animo fuerat. postquam 4
tertia iam pugna, tertia victoria cum Poenis erat, ad fortunam inclinavit legatosque ad Hannibalem misit, qui vitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniae Iunonis templum in terram egressi sunt. inde per Apuliam pe- 5
tentes Capuam media in praesidia Romana inlati sunt

deductique ad Valerium Laevinum praetorem circa Lu-
6 ceriam castra habentem. ibi intrepide Xenophanes legationis princeps a Philippo rege se missum ait ad amicitiam societatemque iungendam cum populo Romano, mandata habere ad consules ac senatum populumque
7 Romanum. [praetor] inter defectiones veterum sociorum nova societate tam clari regis laetus admodum hostes pro
8 hospitibus comiter accepit; dat qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quae loca quosque saltus aut Ro-
9 manus aut hostes teneant. Xenophanes per praesidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit in castra Hannibalis pervenit foedusque cum eo atque amicitiam
10 iungit legibus his, ut Philippus rex quam maxima classe – ducentas autem naves videbatur effecturus – in Italiam traiceret et vastaret maritimam oram, bellum pro parte
11 sua terra marique gereret; ubi debellatum esset in [Italia], Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Hannibalis esset praedaque omnis Hannibali cederet:
12 perdomita Italia navigarent in Graeciam bellumque cum quibus regi placeret gererent; quae civitates continentis quaeque insulae ad Macedoniam vergunt, eae Philippi regnique eius essent.

1 XXXIIII. In has ferme leges inter Poenum ducem
2 legatosque Macedonum ictum foedus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo et Bostar et Mago, eodem ad Iunonis Laciniae, ubi navis occulta in
3 statione erat, perveniunt. inde profecti cum altum tenerent, conspecti [a] classe Romana sunt, quae praesidio erat
4 Calabriae litoribus. Valerius Flaccus cercyros ad persequendam retrahendamque navem cum misisset, primo fugere regii conati; deinde, ubi celeritate vinci senserunt,
5 tradunt se Romanis, et ad praefectum classis adducti, cum quaereret, qui et unde et quo tenderent cursum, Xenophanes primo satis iam semel felix mendacium struere, a Philippo se ad Romanos missum ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse, Campaniam superare nequisse saeptam hostium praesidiis.
6 deinde ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos
7 fecit Hannibalis interrogatosque sermo prodidit, tum

comitibus eorum seductis ac metu territis litterae quoque ab Hannibale ad Philippum inventae et pacta inter regem Macedonum Poenumque ducem. quibus satis cognitis 8 optimum visum est captivos comitesque eorum Romam ad senatum aut consules, ubicumque essent, quam primum deportare. ad id celerrimae quinque naves delectae ac L. 9 Valerius Antias qui praeesset missus eique mandatum, ut in omnis navis legatos separatim custodiendos divideret daretque operam, ne quod iis conloquium inter se neve quae communicatio consili esset.

Per idem tempus Romae cum A. Cornelius Mammula 10 ex Sardinia provincia decedens rettulisset, qui status rerum in insula esset: bellum ac defectionem omnis spectare, 11 Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate caeli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum quam longum morbum inplicitum, diu ad belli munia sustinenda inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatae 12 provinciae praesidem esse, ita parum bello, quod motum iri videretur —, decreverunt patres, ut Q. Fulvius Flaccus 13 quinque milia peditum, quadringentos equites scriberet eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam traiciendam curaret mitteretque cum imperio quem ipsi 14 videretur, qui rem gereret quoad Mucius convaluisset. ad 15 eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul et censor fuerat subegeratque in consulatu Sardos.

Sub idem fere tempus et a Carthagine in Sardiniam 16 classis missa duce Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, foeda tempestate vexata ad Balearis insulas deicitur, ibique 17 — adeo non armamenta modo, set etiam alvei navium quassati erant — subductae naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia cum post Cannensem pugnam, 1 fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset, Campani per se adorti sunt rem 2 Cumanam suae dicionis facere, primo sollicitantes, ut ab Romanis deficerent; ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos conparant. Campanis omnibus statum sa- 3 crificium ad Hamas. eo senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt petieruntque, ut et Cumanus

eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eos-
4 dem uterque populus socios hostesque haberet: praesidium ibi armatum se habituros, ne quid ab Romano Poenove periculi esset. Cumani quamquam suspecta fraus erat, nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse
5 rati. interim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessae, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato transgressus Volturnum flumen circa Liternum posuit
6 castra. ibi quia otiosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones — ea maxima pars volonum erant — adsuescerent signa sequi et in acie agnoscere or-
7 dines suos. inter quae maxima erat cura duci, itaque legatis tribunisque praeceperat, ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunae discordiam inter ordines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exaequari sineret;
8 omnis satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset; quae for-
9 tuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum. ea non maiore cura praecepta ab ducibus sunt quam a militibus observata, brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex condicione quisque esset miles factus.

10 Haec agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quae a Campanis legatio paucos ante dies venisset et quid iis
11 ipsi respondissent: triduo post eum diem festum esse; non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam
12 et exercitum Campanum. Gracchus iussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere et manere intra muros, ipse pridie quam statum sacrificium Campanis esset Cumas
13 movet castra. Hamae inde tria milia passuum absunt. iam Campani eo frequentes ex conposito convenerant nec procul inde in occulto Marius Alfius medix tuticus — summus magistratus erat Campanis — cum quattuordecim
14 milibus armatorum habebat castra, sacrificio adparando et inter id instruendae fraudi aliquanto intentior quam
15 muniendis castris aut ulli militari operi. (triduum sacrificatum ad Hamas.) nocturnum erat sacrum, ita ut ante
16 mediam noctem conpleretur. huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enun-

tiare posset coepta, et ante decumam diei horam coactis militibus corpora curare somnoque operam dare, ut primis 17 tenebris convenire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli iussit signa, silentique profectus agmine cum ad Hamas media nocte pervenisset, castra Campana ut in 18 pervigilio neglecta simul omnibus portis invadit, alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermis redeuntis obtruncat. hominum eo tumultu nocturno caesa plus duo 19 milia cum ipso duce Mario Alfio, capta sunt signa militaria quattuor et triginta.

XXXVI. Gracchus minus centum militum iactura 1 castris hostium potitus Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. nec eum provida futuri fefellit opinio: nam simul 2 Capuam ea clades est nuntiata, ratus Hannibal ab re bene gesta insolenter laetum exercitum tironum magna ex parte servorum spoliantem victos praedasque agentem ad Hamas se inventurum, citatum agmen praeter Capuam rapit ob- 3 viosque ex fuga Campanorum dato praesidio Capuam duci, saucios vehiculis portari iubet. ipse Hamis vacua 4 ab hostibus castra nec quicquam praeter recentis vestigia caedis strataque passim corpora sociorum invenit. auctores 5 erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret urbemque oppugnaret. id quamquam haut modice Hannibal cupiebat, 6 ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem maritimam urbem haberet, tamen, quia praeter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra super Tifata se recepit. inde fatigatus Campanorum precibus sequenti 7 die cum omni apparatu oppugnandae urbis Cumas redit perpopulatoque agro Cumano mille passus ab urbe castra locat, cum Gracchus magis verecundia in tali necessitate 8 deserendi socios inplorantis fidem suam populique Romani substitisset quam satis fidens exercitui. nec alter consul 9 Fabius, qui ad Cales castra habebat, Volturnum flumen traducere audebat exercitum, occupatus primo auspiciis 10 repetendis, dein prodigiis, quae alia super alia nuntiabantur, expiantique ea haud facile litari haruspices respondebant.

XXXVII. Eae causae cum Fabium tenerent, Sem- 1 pronius in obsidione erat, et iam operibus oppugnabatur.

2 adversus ligneam ingentem admotam urbi aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem, quia muro satis per se alto subiectis validis sublicis
3 pro solo usus erat. inde primum saxis sudibusque et ceteris missilibus propugnatores moenia atque urbem tuebantur,
4 postremo, ubi promovendo adiunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem con-
5 iecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turre sese praecipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis stationes hostium fudit fugavitque in castra, ut
6 eo die obsesso quam obsidenti similior esset Poenus. ad mille trecenti Carthaginiensium caesi et undesexaginta vivi capti, qui circa muros et in stationibus solute ac neglegenter agentes, cum nihil minus quam eruptionem
7 timuissent, ex inproviso oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, re-
8 ceptui signum dedit ac suos intra muros recepit. postero die Hannibal, laetum secunda re consulem iusto proelio ratus certaturum, aciem intra castra atque urbem in-
9 struxit. ceterum, postquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit nec committi quicquam temerariae spei, ad Tifata redit infecta re.

10 Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidione, îsdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno prospere
11 pugnat. supra duo milia hominum occidit, et ducentos octoginta milites amisit, signa militaria ad quadraginta unum cepit. pulsus finibus Lucanis Hanno retro in
12 Bruttios sese recipit. et ex Hirpinis oppida tria, quae a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium praetorem, Vercellium, Vescellium, Sicilinum, et auctores defectionis securi percussi. supra quinque milia capti-
13 vorum sub hasta venierunt; praeda alia militi concessa exercitusque Luceriam reductus.

1 XXXVIII. Dum haec in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad
2 inferum circumvectae prope omnem Italiae oram, cum praeter Cumas velis ferrentur neque hostium an sociorum

essent satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. cum percunctando in vicem cognitum esset, consulem Cumis esse, naves Cumas adpulsae captivique ad consulem deducti et litterae datae. consul litteris Philippi atque Hannibalis perlectis consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit, navibus devehi legatos iussit. 3 4

Cum eodem fere die litterae legatique Romam venissent et percunctatione facta dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura patres incessit cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quem ad modum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. captivis in vincula condi iussis comitibusque eorum sub hasta venditis ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, viginti [quinque] parari alias decernunt. his conparatis deductisque et additis quinque navibus, quae advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectae, iussusque P. Valerius militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti praeerat, in naves inpositis quinquaginta quinque navium classe non tueri modo Italiae oram, set explorare de Macedonico bello. si congruentia litteris legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem litteris certiorem faceret, isque L. Apustio legato exercitui praeposito Tarentum ad classem profectus primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret daretque operam, ut Philippum in regno contineret. pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi; haec per L. Antistium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta milia modiûm tritici et hordei centum. 5 6 7 8 9 10 11 12 13

XXXVIIII. Cum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis una ex his quae Romam missae erant ex cursu refugit; inde scitum legatos cum litteris captos. itaque ignarus rex, ecquae cum Hannibale legatis suis convenissent quaeque legati eius ad se adlaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. legati ad Hannibalem missi Heraclitus, cui Scotino cognomen 1 2 3

erat, et Crito Boeotius et Sositheus Magnes. hi prospere
4 tulerunt ac retulerunt mandata. set prius se aestas circumegit quam movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem inminentis Romanis belli.

5 Et circa Capuam, transgresso Volturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant.
6 Combulteriam et Trebulam et Austiculam urbes, quae ad Poenum defecerant, Fabius vi cepit; praesidiaque in his
7 Hannibalis Campanique permulti capti. et Nolae sicut priore anno senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat, consiliaque occulta de caede principum et proditione urbis
8 inibantur. quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exercitu Fabius super Suessulam in castris Claudianis consedit, inde M. Marcellum propraetorem cum iis copiis quas habebat Nolam in praesidium misit.

1 XXXX. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari coeptae, quae omissae erant, postquam
2 Q. Mucius praetor gravi morbo est inplicitus. Manlius navibus longis ad Caralis subductis navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a praetore exercitu accepto duo et viginti milia peditum, mille ducentos equites
3 confecit. cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium haut procul ab Hampsicorae castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos ad iuventutem armandam, qua copias
4 augeret; filius nomine Hostus castris praeerat. is adolescentia ferox temere proelio inito fusus fugatusque. ad tria milia Sardorum eo proelio caesa, octingenti ferme
5 vivi capti. alius exercitus primo per agros silvasque fuga palatus, dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem
6 nomine Cornum, caput eius regionis, confugit. debellatumque eo proelio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quae tempestate deiecta ad Baliaris
7 erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam adpulsae Punicae classis Caralis se recepit:
8 ea occasio Hampsicorae data est Poeno se iungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis et classe remissa Car-

thaginem, duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus Caralis perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset.

Primo castra castris modico intervallo sunt obiecta, 9 deinceps procursationes, levia certamina vario eventu inita, postremo descensum in aciem, signis conlatis iusto proelio per quattuor horas pugnatum. diu pugnam ancipitem 10 Poeni Sardis facile vinci adsuetis fecerunt, postremo et ipsi, cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. ceterum terga dantes circumducto cornu, 11 quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. caedes inde magis quam pugna fuit. duodecim milia hostium caesa 12 Sardorum simul Poenorumque, ferme tria milia et septingenti capti et signa militaria septem et viginti.

XXXXI. Ante omnia claram et memorabilem pugnam 1 fecit Hasdrubal imperator captus et Hanno et Mago nobiles Carthaginienses, Mago ex gente Barcina, propinqua 2 cognatione Hannibali iunctus, Hanno auctor rebellionis Sardis bellique eius haud dubie concitor. nec Sardorum 3 duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt: nam et filius Hampsicorae Hostus in acie cecidit et Ham- 4 psicora cum paucis equitibus fugiens, ut super adflictas res necem quoque fili audivit, nocte, ne cuius interventus coepta inpediret, mortem sibi conscivit. ceteris urbs Cornus 5 eadem quae ante fugae receptaculum fuit: quam Manlius victore exercitu adgressus intra dies paucos recepit. deinde aliae quoque civitates, quae ad Hampsicoram 6 Poenosque defecerant, obsidibus datis dediderunt sese; quibus stipendio frumentoque imperato pro cuiusque aut viribus aut delicto Caralis exercitum reduxit. ibi navibus 7 longis deductis inpositoque, quem secum advexerat, milite Romam navigat Sardiniamque perdomitam nuntiat patribus et stipendium quaestoribus, frumentum aedilibus, captivos Q. Fulvio praetori tradit.

Per idem tempus T. Otacilius praetor ab Lilybaeo 8 classi in Africam transvectus depopulatusque agrum Carthaginiensem cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat 9 Hasdrubalem a Baliaribus nuper traiecisse, classi Africam

repetenti occurrit levique certamine in alto commisso septem inde naves cum sociis navalibus cepit. ceteras metus haud secus quam tempestas passim disiecit.

10 Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus ad supplementum Carthagine missis elephantisque et com-
11 meatu Locros accessit. quem ut incautum opprimeret, Ap. Claudius per simulationem provinciae circumeundae Messanam raptim exercitu ducto aestuque suo Locros
12 traiecit. iam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, et Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta Messanam repetit.

13 Eadem aestate Marcellus ab Nola, quam praesidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum et
14 Samnites Caudinos fecit adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

1 XXXXII. Itaque extemplo legati ad Hannibalem missi
2 simul ex utraque gente ita Poenum adlocuti sunt: 'hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi,
3 quoad nostra arma, nostrae vires nos tutari poterant. postquam his parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus, a quo relicti pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta ad id tempus, quo tu in
4 Italiam venisti. tua nos non magis virtus fortunaque quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut te salvo atque incolumi amico non modo populum Romanum, sed
5 ne deos quidem iratos, si fas est dici, timeremus. at hercule non solum incolumi et victore, sed praesente te, cum ploratum prope coniugum ac liberorum nostrorum exaudire et flagrantia tecta posses conspicere, ita sumus aliquotiens hac aestate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal vicisse ad Cannas videatur glorienturque Romani, te ad unum modo ictum vigentem velut aculeo emisso torpere.
6 per annos centum cum populo Romano bellum gessimus nullo externo adiuti nec duce nec exercitu, nisi quod per biennium Pyrrus nostro magis milite suas auxit vires quam suis viribus nos defendit. non ego secundis rebus nostris gloriabor, duos consules ac duos consulares exer-

citus ab nobis sub iugum missos, et si qua alia aut laeta aut gloriosa nobis evenerunt. quae aspera adversaque 8 tunc acciderunt minore indignatione referre possumus quam quae hodie eveniunt. magni dictatores cum magistris 9 equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur finis nostros; ante explorato et subsidiis positis et sub signis ad populandum ducebant: nunc pro- 10 praetoris unius et parvi ad tuendam Nolam praesidi praeda sumus; iam ne manipulatim quidem, sed latronum modo percursant totis finibus nostris neglegentius quam si in Romano vagarentur agro. causa autem haec est, quod 11 neque tu defendis et nostra iuventus, quae, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. nec te nec exer- 12 citum tuum norim, nisi, a quo tot acies Romanas fusas stratasque esse sciam, ei facile esse dicam opprimere populatores nostros vagos sine signis palatos, quo quemque trahit quamvis vana praedae spes. Numidarum paucorum 13 illi quidem praeda erunt praesidiumque simul nobis et Nolae ademeris, si modo, quos ut socios haberes dignos duxisti, haut indignos iudicas quos in fidem receptos tuearis'.

XXXXIII. Ad ea Hannibal respondit, omnia simul 1 facere Hirpinos Samnitesque: et indicare clades suas et petere praesidium et queri indefensos se neglectosque. indicandum autem primum fuisse, dein petendum praesi- 2 dium, postremo, ni inpetraretur, tum denique querendum, frustra opem inploratam. exercitum sese non in agrum 3 Hirpinum Samnitemve, ne et ipse oneri esset, set in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. iis populandis et militem suum repleturum se et metu procul ab iis submoturum hostis. quod ad bellum Romanum ad- 4 tineret, si Trasimenni quam Trebiae, si Cannarum quam Trasimenni pugna nobilior esset, Cannarum se quoque memoriam obscuram maiore et clariore victoria facturum.

Cum hoc responso muneribusque amplis legatos di- 5 misit, ipse praesidio modico relicto in Tifatis profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. eodem Hanno ex Bruttîs 6 cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis venit. castris haut procul positis longe alia omnia inqui-

renti conperta sunt quam quae a legatis sociorum audierat.
7 nihil enim Marcellus ita egerat, ut aut fortunae aut temere hosti commissum dici posset: explorato cum firmisque praesidiis tuto receptu praedatum ierat, omniaque velut adversus praesentem Hannibalem cauta provisaque fuerunt.
8 tum ubi sensit hostem adventare, copias intra moenia tenuit, per muros inambulare senatores Nolanos iussit et
9 omnia circa explorare quae apud hostes fierent. ex his Hanno cum ad murum successisset, Herennium Bassum et Herium Pettium ad conloquium evocatos permissuque
10 Marcelli egressos per interpretem adloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit, populi Romani obterit ut
11 senescentem cum viribus maiestatem. quae si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnis Italici nominis fuisset, Punicam Romanae societatem atque amicitiam praeoptandam esse.
12 si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros quam ad Cannas fuissent, nedum praetor unus cum paucis et novis mili-
13 tibus Nolam tutari possit. ipsorum quam Hannibalis interesse, capta an tradita Nola poteretur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset; sed quid inter Capuae ac Nuceriae fortunam interesset, ipsos prope in medio
14 sitos Nolanos scire. nolle ominari quae captae urbi casura forent, et potius spondere, si Marcellum cum praesidio ac Nolam tradidissent, neminem alium quam ipsos legem, qua in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.

1 XXXXIIII. Ad ea Herennius Bassus respondit, multos annos iam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cuius neutros ad eam diem paenitere, et sibi, si cum fortuna mutanda fides fuerit, sero iam esse
2 mutare eam. [an] dedituris se Hannibali fuisse accersendum Romanorum praesidium? cum iis qui ad sese tuendos venissent, omnia sibi et esse consociata et ad ultimum fore.

3 Hoc conloquium abstulit spem Hannibali per proditionem recipiendae Nolae, itaque corona oppidum circum-

dedit, ut simul ab omni parte moenia adgrederetur. quem 4
ut successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam
acie cum magno tumultu erupit. aliquot primo impetu
perculsi caesique sunt, dein concursu ad pugnantis facto
aequatisque viribus atrox esse coepit pugna, memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus
imber diremisset pugnantis.

Eo die commisso modico certamine atque inritatis 5
animis in urbem Romani, Poeni in castra receperunt sese:
tamen Poenorum prima eruptione perculsi ceciderunt amplius quadringenti, Romani quinquaginta. imber con- 6
tinens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit; itaque quamquam utraque pars avidi
certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis.
tertio die Hannibal partem copiarum praedatum in agrum
Nolanum misit. quod ubi animadvertit Marcellus, ex- 7
templo in aciem copias eduxit, neque Hannibal detractavit.
mille fere passuum inter urbem erant castraque: eo spatio
— et sunt omnia campi circa Nolam — concurrerunt. clamor 8
ex parte utraque sublatus proximos ex cohortibus iis, quae
in agros praedatum exierant, ad proelium iam commissum
revocavit. et Nolani aciem Romanam auxerunt, quos 9
conlaudatos Marcellus in subsidiis stare et saucios ex
acie efferre iussit, pugna abstinere, ni ab se signum accepissent.

XXXXV. Proelium erat anceps: summa vi et duces 1
hortabantur et milites pugnabant. Marcellus victis ante
diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis
priore anno ab Nola ab eodem se duce milite alio instare
iubet. non omnis esse in acie, praedantis vagari in agro. 2
sed qui pugnent marcere Campana luxuria, vino et scortis
omnibusque lustris per totam hiemem confectos. abisse 3
illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenaei Alpiumque superata sint
iuga. reliquias illorum virorum vix arma, membra sustinentis pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. ibi 4
virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti
temporis famam, ibi spem futuri extinctam.

Cum haec exprobrando hosti Marcellus suorum militum 5

animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris in-
6 crepabat: arma signaque eadem se noscere, quae ad Trebiam Trasumenumque, postremo ad Cannas viderit habueritque; militem alium profecto se in hiberna Ca-
7 puam duxisse, alium inde eduxisse. 'legatumne Romanum et legionis unius atque alae magno certamine vix toleratis pugnam, quos binae acies consulares numquam
8 sustinuerunt? Marcellus tirone milite ac Nolanis subsidiis inultus nos iam iterum lacessit? ubi ille miles meus est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit?
9 ubi, qui L. Paulum ad Cannas occidit? ferrum nunc hebet? an dextrae torpent? an quid prodigi est aliud? qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis? Romam vos expugnaturos, si quis duceret,
10 fortes lingua iactabatis: en minor res est. hic experiri vim virtutemque volo. expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari saeptam. hinc vos ex tam opulenta urbe praeda spoliisque onustos vel ducam quo voletis vel sequar'.

1 XXXXVI. Nec bene nec male dicta profuerunt ad
2 confirmandos animos. cum omni parte pellerentur Romanisque crescerent animi non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnae, terga Poeni dederunt atque in
3 castra conpulsi sunt. quae oppugnare cupientis milites Romanos Marcellus Nolam reduxit cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quae ante inclinatior ad Poenos
4 fuerat. hostium plus quinque milia caesa eo die, vivi capti sexcenti et signa militaria undeviginti et duo ele-
5 phanti, quattuor in acie occisi; Romanorum minus mille interfecti. posterum diem indutiis tacitis sepeliendo utrimque caesos in acie consumpserunt. spolia hostium Mar-
6 cellus, Vulcano votum, cremavit. tertio post die – ob iram credo aliquam aut spem liberalioris militiae – ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidae [et] Hispani, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique opera
7 in eo bello usi sunt saepe Romani. ager Hispanis in Hispania et Numidis in Africa post bellum virtutis causa datus est.

Hannibal ab Nola remisso in Bruttios Hannone cum 8 quibus venerat copiis ipse Apuliae hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam 9 Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quae super Suessulam erant, munimentisque firmatis et praesidio, quod per hiberna ad tenendum locum satis esset, relicto ipse Capuam propius movit castra agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus, donec 10 coacti sunt Campani nihil admodum viribus suis fidentes egredi portis et castra ante urbem in aperto communire. sex milia armatorum habebant: peditem inbellem, equi- 11 tatu plus poterant; itaque equestribus proeliis lacessebant hostem.

Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Vi- 12 bellius erat, cognomine Taurea. civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques, adeo ut, cum aput Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloria equestri aequaret. hunc Taurea, cum diu 13 perlustrans oculis obequitasset hostium turmis tandem silentio facto, ubi esset Claudius Asellus quaesivit et, quo- 14 niam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret daretque opima spolia victus aut victor caperet.

XXXXVII. Haec ubi Asello sunt nuntiata in castra, 1 id modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eius arma extemplo cepit provectusque ante stationes 2 equo Tauream nomine conpellavit congredique ubi vellet iussit. iam Romani ad spectaculum pugnae eius frequen- 3 tes exierant, et Campani non vallum modo castrorum, sed moenia etiam urbis prospectantes repleverunt. cum 4 iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos, dein libero spatio inter se ludificantes sine vulnere pugnam extrahebant. tum Campanus Ro- 5 mano 'equorum' inquit 'hoc, non equitum erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos; ibi nullo ad evagandum spatio comminus conserentur manus'. dicto prope citius equum in viam Claudius deiecit; Taurea 6 verbis ferocior quam re 'minime sis' inquit 'cantherium

7 in fossam', quae vox in rusticum inde proverbium proditast. Claudius, cum ea via longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursus evectus increpans ignaviam hostis cum magno gaudio et gratulatione victor in castra
8 redit. huic pugnae equestri rem — quam vera sit, communis (certe) existimatio est — mirabilem certe adiciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portae invectum per alteram stupentibus miraculo hostibus intactum evasisse.

1 XXXXVIII. Quieta inde stativa fuere ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent, nec ante violavit agrum Campanum quam iam altae in sege-
2 tibus herbae pabulum praebere poterant. id convexit in Claudiana castra super Suessulam ibique hiberna aedificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut retento Nolae necessario ad tuendam urbem praesidio ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis et sumptui rei publicae
3 essent. et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apulia legiones cum duxisset, M. Valerium inde praetorem Brundisium cum eo quem Luceriae habuerat exercitu misit tuerique oram agri Sallentini et providere quod ad Philippum bellumque Macedonicum adtineret iussit.

4 Exitu aestatis eius, qua haec gesta perscripsimus, litterae a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas quamque prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium vestimentaque et frumentum exercitui et
5 sociis navalibus omnia deesse. quod ad stipendium adtineat, si aerarium inops sit, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant; cetera utique ab Roma mittenda esse nec aliter aut exercitum aut provinciam
6 teneri posse. litteris recitatis nemo omnium erat, quin et vera scribi et postulari aequa fateretur; sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestris navalisque tuerentur quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Ma-
7 cedonicum moveretur: Siciliam ac Sardiniam, quae ante bellum vectigales fuissent, vix praesides provinciarum
8 exercitus alere. tributo sumptus suppeditari; (eum) ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus et ad Trasimennum lacum et ad Cannas inminu-

tum; qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. itaque nisi fide staret, rem 9 publicam opibus non staturam. prodeundum in contionem 10 Fulvio praetori esse, indicandas populo publicas necessitates cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut rei publicae, ex qua crevissent, tempus commodarent conducerentque ea lege praebenda quae ad 11 exercitum Hispaniensem opus essent, ut, cum pecunia in aerario esset, iis primis solveretur. haec praetor in con- 12 tione edixit, quo[que die] vestimenta, frumentum Hispaniensi exercitui praebenda quaeque alia opus essent navalibus sociis esset locaturus.

XXXXVIIII. Ubi ea dies venit, ad conducendum 1 tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, ut militia vacarent, dum in eo 2 publico essent, alterum, ut quae in naves inposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. utroque inpetrato conduxerunt, privataque pecunia res 3 publica administratast. hi mores eaque caritas patriae per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. quem ad 4 modum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide praebita, nec quicquam [sequius quam] si ex opulento aerario, ut quondam, alerentur.

Cum hi commeatus venerunt, Iliturgi oppidum ab 5 Hasdrubale ac Magone et Hannibale Bomilcaris filio ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. inter haec trina 6 castra hostium Scipiones cum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cuius inopia erat, advexerunt cohortatique oppidanos, ut 7 eodem animo moenia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. eodem et 8 duo duces et duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. itaque eruptione e 9 castris pugnatum est. sexaginta hostium milia eo die in pugna fuerunt, sedecim circa Romanis. tamen adeo haut 10 dubia victoria fuit, ut plures numero quam ipsi erant Romani hostium occiderint, ceperint amplius tria milia ho- 11 minum, paulo minus mille equorum, undesexaginta mili-

taria signa, septem elephantos, quinque in proelio occisis; trinisque eo die castris potiti sunt.

12 Iliturgi obsidione liberato ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti suppletis copiis ex provincia, ut quae maxime omnium belli avida, modo praeda aut merces 13 esset, et tum iuventute abundante. iterum signis conlatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra tredecim milia hostium caesa, supra duo capta cum signis duo- 14 bus et quadraginta et novem elephantis. tum vero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt multoque maiores ea aestate in Hispania quam in Italia res gestae.

[PERIOCHA LIBRI XXIIII.]

[Hieronymus Syracusanorum rex, cuius pater Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Carthaginienses defecit et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Poenos et Hannonem ducem ăd Beneventum pugnavit servorum maxime opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est, qui ad Apolloniam nocturno proelio obpressus fugatusque in Macedoniam cum prope inermi exercitu profugit. ad id bellum gerendum M. Valerius praetor missus. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt. quorum auxiliis adscitis tunc primum mercennarium militem Romana castra habuerunt. res praeterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. a quibus Syphax rex Numidiae in amicitiam adscitus, qui a Masanissa Massyliorum rege pro Carthaginiensibus pugnante victus in Hispaniam ad Scipionem cum magna manu transiit contra Gades, ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur.]

TITI LIVI
AB VRBE CONDITA
LIBER XXIIII.

I. Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno 1 adiutoribus et ducibus Bruttîs Graecas urbes temptavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Regium primum temptatum est dies- 2 que aliquot ibi nequiquam absumpti. interim Locrenses frumentum lignaque et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset, et in dies maior omnibus portis multitudo effundi: postremo hoc modo [ii modo] relicti in urbe erant, qui 3 reficere muros, portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. in permixtam omnium aetatium ordinumque 4 multitudinem et vagantem in agris magna ex parte inermem Hamilcar Poenus equites emisit, qui, violare quemquam vetiti, tantum ut ab urbe excluderent fuga dissipatos, turmas obiecere. dux ipse loco superiore capto, 5 unde agros, urbem possit conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros atque vocare principes Locrensium ad conloquium iussit et pollicentes amicitiam Hannibalis adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in conloquio nullius 6 rei primo fides est; deinde, ut Poenus apparuit in collibus et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse adferebant, tum metu victi consulturos se populum responderunt, — advocataque extemplo 7 contione, cum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent et quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant velut obsidibus datis pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem 8 fidem quam probatam tueri auderent, haud dubio in speciem consensu fit ad Poenos deditio. L. Atilio praefecto 9

praesidii quique cum eo milites Romani erant clam in portum deductis atque impositis in navis, ut Regium deveherentur, Hamilcarem Poenosque ea condicione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in urbem accepe-
10 runt. cuius rei prope non servata fides deditis est, cum Poenus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses
11 profugisse ipsum causarentur. insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto aestus morari aut deferre naves in terram posset. et eos quidem quos sequebantur non sunt adepti, alias a Messana traicientes freto Regium naves
12 conspexerunt. milites erant Romani a Claudio praetore missi ad obtinendam urbem praesidio. itaque Regio ex-
13 templo abscessum est. Locrensibus iussu Hannibalis data pax, ut liberi suis legibus viverent, urbs pateret Poenis, portus in potestatem Locrensium esset, societas eo iure staret, ut Poenus Locrensem Locrensisque Poenum pace ac bello iuvaret.

1 II. Sic a freto Poeni reducti frementibus Bruttiis, quod Regium ac Locros, quas urbes direpturos se desti-
2 naverant, intactas reliquissent. itaque per se ipsi conscriptis armatisque iuventutis suae quindecim milibus ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam et ipsam
3 urbem et maritimam, plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem ac portum moenibus validam tenuissent,
4 credentes. ea cura angebat, quod neque non accersere ad auxilium Poenos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur, et, si Poenus rursus magis arbiter pacis quam adiutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis,
5 sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. itaque optimum visum est ad Hannibalem mitti legatos caverique ab eo, ut
6 receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal cum praesentium eam consultationem esse respondisset et ad Hannonem eos
7 reiecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem et sperabant, cum Bruttius oppugnaret, Poenos nec probare nec iuvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos.

8 Crotone nec consilium unum inter populares nec voluntas erat: unus velut morbus invaserat omnes Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent, senatus

Romanis faveret et plebs ad Poenos rem traheret. eam 9
dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttîs: Aristomachum esse principem plebis tradendaeque auctorem urbis; et in vasta urbe lataque omnibus disiectis moenibus raras stationes custodiasque senatorum esse: quacumque custodiant plebis homines, ea patere aditum. auctore ac 10
duce perfuga Brutti corona cinxerunt urbem, acceptique ab plebe primo impetu omnem praeter arcem cepere. arcem optimates tenebant praeparato iam ante ad talem 11
casum perfugio. eodem Aristomachus perfugit, tamquam Poenis, non Bruttiis auctor urbis tradendae fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duo- 1
decim milia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia 2
habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca praeterfluebat, et arx procul eis quae habitabantur. sedecim milia aberat (in) urbe nobili tem- 3
plum ipsa urbe nobilius Laciniae Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi frequenti silva et proceris 4
abietis arboribus saeptus laeta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deae pecus pascebatur sine ullo pastore; separatimque greges sui cuiusque generis nocte 5
remeabant ad stabula numquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. magni igitur fructus ex eo pe- 6
core capti columnaque inde aurea solida facta et sacrata est, inclytumque templum divitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. ac miracula aliqua adfingunt, ut plerum- 7
que tam insignibus locis. famast aram esse in vestibulo templi, cuius cinerem nullo umquam moveri vento. set 8
arx Crotonis, una parte imminens mari, altera vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cinctast, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. ea tum arce, satis 9
ut videbatur tuta, Crotoniatum optimates tenebant se, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. postremo 10
Brutti, cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate Hannonis auxilium inplorant. is condi- 11
cionibus ad deditionem compellere Crotoniates conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci antiquamque frequen-

tiam eo recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem praeter Aristomachum movit.
12 morituros se adfirmabant citius quam inmixti Bruttiis in alienos ritus, mores legesque ac mox linguam etiam ver-
13 terentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat nec, sicut urbem prodiderat, locum
14 prodendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, cum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur
15 nec ultima experiri vellent. iam hoc ut sibi liceret impetraverant et ab Hannibale missis ad id ipsum legatis. ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt.

16 In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Han-
17 nibal haut procul Arpis hibernabat. inter eos levia proelia ex occasione aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur, meliorque eis Romanus et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

1 IIII. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis regnumque ad Hieronymum nepotem eius translatum, puerum vixdum libertatem, nedum dominationem modice
2 laturum. ea aetas, id ingenium; et tutores atque amici ad praecipitandum in omnia vitia acceperunt. quae ita futura cernens Hiero ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili per ludibrium bonis artibus partum firmatumque interiret
3 regnum. huic consilio eius summa ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes se virosque suos Adra[nodorum et
4 Zoippum, qui Syracusa]norum primi relinquebantur. non facile erat nonagensimum iam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum et
5 convertere ad publicam [a] privata curam. itaque tutores modo quindecim puero relinquit, quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab se cultam inviolatam servarent iuvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent, disciplinae, in qua
6 eductus esset. haec mandata. cum exspirasset, per tutores

testamento prolato pueroque in contionem producto — erat autem quindecim tum ferme annorum —, paucis, qui per 7 contionem ad excitandos clamores dispositi erant, adprobantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore 8 civium et caritate quam cura suorum celebre. brevi deinde 9 ceteros tutores summovet Adranodorus, iuvenem iam esse dictitans Hieronymum ac regni potentem; deponendoque tutelam ipse, quae cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis 1 erat favor aput Syracusanos succedenti tantae caritati Hieronis; verum enim vero Hieronymus, velut suis vitiis 2 desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu omnia quam disparia essent ostendit. nam qui per 3 tot annos Hieronem filiumque eius Gelonem nec vestis habitu nec alio ullo insigni differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram ac diadema ac satellites armatos quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex 4 regia procedentem more Dionysi tyranni. hunc tam super- 5 bum apparatum habitumque convenientis sequebantur contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus non alienis modo, set tutoribus etiam, libidines novae, inhumana crudelitas. itaque tantus omnis 6 terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria aut fuga praeverterent metum suppliciorum. tres ex 7 îs, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Adranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haut magnopere audiebantur: ten- 8 dendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adulescentis, cum coniuratio in tyranni 9 caput facta indicatur per Callonem quendam, aequalem Hieronymi et iam inde a puero in omnia familiaria iura adsuetum. index unum ex coniuratis Theodotum, a quo 10 ipse appellatus erat, nominare potuit, qui conprensus extemplo traditusque Adranodoro torquendus, de se ipse haut cunctanter fassus conscios celabat. postremo, cum 11 omnibus intolerandis patientiae humanae cruciatibus la-

12 ceraretur, victum malis se simulans avertit ab consciis in insontes indicium, Thrasonem esse auctorem consili mentitus, nec nisi tam potenti duce confisos rem tantam
13 ausuros, [appellat] ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit: itaque extemplo traditur ad supplicium, adiectique poenae
14 ceteri iuxta insontes. consciorum nemo, cum diu socius consili torqueretur, aut latuit aut fugit: tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciae fuit, tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

1 VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud
2 dubie ad defectionem res spectabat, legatique ad Hannibalem missi ac remissi ab eo cum Hannibale nobili adulescente Hippocrates et Epicydes nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exule avo, Poeni ipsi materno
3 genere. per hos iuncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno, nec invito Hannibale aput tyrannum manserunt.
4 Appius Claudius praetor, cuius Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit. qui cum sese ad renovandam societatem quae cum avo fuisset venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab
5 quaerente per iocum Hieronymo, quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuisset: vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare; velle quid veri sit scire, ut ex eo, utram spem
6 sequatur, consilium capiat. Romani, cum serio legationes audire coepisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo quam rogato, ne fidem temere mutaret,
7 proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad foedus ex societate cum Hannibale faciendum. pacto convenit, ut, cum Romanos Sicilia expulissent – id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent –, Himera amnis, qui ferme dividit [Siciliam], finis regni Syracusani
8 ac Punici imperii esset. aliam deinde inflatus adsentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, set Pyrrhi etiam regis materni avi iubebant meminisse, legationem misit, qua aecum censebat Sicilia sibi omni cedi, Italiae
9 imperium proprium quaeri Carthaginiensi populo. hanc

levitatem ac iactationem animi neque mirabantur in iuvene furioso neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Set omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. 1 nam cum praemissis Hippocrate atque Epicyde cum binis milibus armatorum ad temptandas urbes, quae praesidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero 2 omni exercitu – erant autem ad quindecim milia peditum equitumque – profectus erat, liberas aedis coniurati – et 3 omnes forte militabant – imminentes viae angustae, qua descendere ad forum rex solebat, sumserunt. ibi cum 4 structi armatique ceteri transitum expectantes starent, uni ex eis – Dinomeni fuit nomen –, quia custos corporis erat, partes datae sunt, ut, cum adpropinquaret ianuae rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. ita ut convenerat factum est. tamquam laxaret elatum 5 pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes tantum intervalli fecit, ut, cum in praetereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus quam succurri posset. clamore et tumultu audito 6 in Dinomenem iam haut dubie obstantem tela coiciuntur, inter quae tamen duobus acceptis vulneribus evasit. fuga 7 satellitum, ut iacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forum in multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccupanda Adranodori regiorumque aliorum consilia. incerto rerum statu Ap. 8 Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum litteris certiorem fecit Siciliam Carthaginiensi populo 9 et Hannibali conciliari, ipse adversus Syracusana consilia [ad] provinciae regnique fines omnia convertit praesidia.

Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Pu- 10 teolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communit praesidiumque inposuit. inde Romam comitiorum 11 causa veniens in eum quem primum diem comitialem habuit comitia edixit atque ex itinere praeter urbem in campum descendit. eo die cum sors praerogativae Aniensi 12 iuniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius silentio facto tali oratione est usus.

1 VIII. 'Si aut pacem in Italia aut [id] bellum eumque hostem haberemus, in quo neglegentiae laxior locus esset, qui vestris studiis, quae in campum ad mandandos quibus velitis honores adfertis, moram ullam offerret, is 2 mihi parum meminisse videretur vestrae libertatis: set cum in hoc bello, in hoc hoste numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet et sibi sic quemque dicere "Hannibali im-3 peratori parem consulem nomino". hoc anno ad Capuam Vibellio Taureae Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. 4 adversus Gallum quondam provocantem in ponte Anienis T. Manlium fidentem et animo et viribus misere maiores 5 nostri. ob eandem causam haut multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. 6 quem ad modum pedites equitesque optamus ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus, ita duci hostium 7 parem imperatorem quaeramus. cum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus, tamen repente lectus, in annum creatus adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis nec iuris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administret-8 que, ut tempora postulabunt belli: nobis autem in apparatu ipso ac tantum incohantibus res annus circumagitur. 9 quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum, restat ut pauca de eis, in quos praerogativae 10 favor inclinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere a sacris neque retinere possumus, ut non deûm aut belli deseramus curam. 11 Otacilius sororis meae filiam uxorem atque ex ea liberos habet; ceterum non ea vestra in me maioresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rem 12 publicam habeam. quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest; ubi saeva orta tempestas est ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et 13 gubernatore opus est. non tranquillo navigamus, sed iam aliquot procellis submersi paene sumus: itaque quis ad

gubernacula sedeat, summa cura providendum ac praecavendum vobis est. in minore te experti, T. Otacili, re sumus: haut sane, cur ad maiora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. classem hoc anno, cui tu praefuisti, 14 trium rerum causa paravimus, ut Africae oram popularetur, ut tuta nobis Italiae litora essent, ante omnia ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur. create consulem T. Otacilium, 15 non dico si omnia haec, set si aliquid eorum rei publicae praestitit. sin autem te classem obtinente etiam velut pacato mari quaevis Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt, si ora Italiae infestior hoc anno quam Africae 16 fuit, quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponant? si consul esses, dictatorem dicendum 17 exemplo maiorum nostrûm censeremus nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi quam te. magis nullius interest quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. ego 18 magnopere [oro] suadeoque, eodem animo quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis, quibus sacramento liberi 19 vestri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. lacus Trasumennus et Cannae, 20 tristia ad recordationem exempla, set ad praecavendas [clades] similes utilia, documento sunt. praeco, Aniensem iuniorum in suffragium revoca'.

VIIII. Cum T. Otacilius ferociter eum continuare 1 consulatum velle vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit et, quia in urbem non in- 2 ierat protinus in campum ex itinere profectus, admonuit cum securibus sibi fasces praeferri.

Interim praerogativa suffragium init, creatique in ea 3 consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. eosdem consules ceterae centuriae sine variatione ulla dixerunt. et praetor unus refectus Q. Fulvius Flaccus, 4 novi alii creati, T. Otacilius iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. comitiis praetorum perfectis senatus consultum factum, 5

ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset isque potissimum consulibus ad bellum profectis urbi praeesset.

6 Aquae magnae bis eo anno fuerunt Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum pecorumque et hominum pernicie.

7 Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium consulatum ineuntes plus solito converterant in se civitatis animos: 8 multis enim annis tale consulum par non fuerat. referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites Bruttiosque et Lucanum cum Tarentino populum 9 consules declaratos. absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset, praesenti Fabio atque ipso comitia ha- 10 bente consulatus continuatus. tempus ac necessitas belli ac discrimen summae rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret aut suspectum cupiditatis imperii con- 11 sulem haberet; quin laudabant potius magnitudinem animi, quod cum summo imperatore esse opus rei publicae sciret seque eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oreretur, quam utilitatem rei publicae fecisset.

1 X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus, decretumque omnium primum, 2 ut consules sortirentur conpararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum 3 proficisceretur. prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, iussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. 4 et praetores prioris anni pro praetore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium orae maritimae intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis 5 praeesset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta provincia, T. Otacilio classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset.

6 Prodigia eo anno multa nuntiata sunt, quae quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur: Lanuvi in aede intus Sospitae Iunonis corvos 7 nidum fecisse; in Apulia palmam viridem arsisse; Mantuae

stagnum effusum Mincio amni cruentum visum; et Calibus creta et Romae in foro bovario sanguine pluvisse; et in 8 vico Insteio fontem sub terram tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit; tacta de caelo atrium publicum 9 in Capitolio, aedem in campo Vulcani, Vacunae in Sabinis, publicamque viam murum ac portam Gabiis. iam 10 alia vulgata miracula erant: hastam Martis Praeneste sua sponte promotam; bovem in Sicilia locutum; infantem in utero matris in Marrucinis 'io triumphe' clamasse; ex muliere Spoleti virum factum; Hadriae aram in caelo speciesque hominum circum eam cum candida veste visas esse. quin Romae quoque in ipsa urbe, secundum apum 11 examen in foro visum (quod mirabile est, quia rarum), adfirmantes quidam, legiones se armatas in Ianiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma, cum qui in Ianiculo essent negarent, quemquam ibi praeter adsuetos collis eius cultores adparuisse. haec prodigia hostiis maioribus 12 procurata sunt ex haruspicum responso et supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est.

XI. Perpetratis quae ad pacem deûm pertinebant, de 1 re publica belloque gerendo et quantum copiarum et ubi quaeque essent, consules ad senatum rettulerunt. duode- 2 viginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere, binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri, duabus Q. Fabium praetorem Apuliae, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse, singulas C. Te- 3 rentio proconsuli ad Picenum et M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, duas urbi praesidio esse. hic 4 ut numerus legionum expleretur, sex novae legiones erant scribendae. eas primo quoque tempore consules scribere iussi et classem parare, ut cum eis navibus, quae pro 5 Calabriae litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum classis navium eo anno expleretur. dilectu 6 habito et centum navibus novis deductis Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit: creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus.

Cum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, 7

T. Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. cum deessent nautae, consules ex senatus consulto edixerunt, ut qui L. Aemilio, C. Flaminio censoribus milibus aeris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset usque ad centum milia aut cui postea tanta res esset facta nautam
8 unum cum sex mensum stipendio daret; qui supra centum milia usque ad trecenta tris nautas cum stipendio annuo; qui supra trecenta usque ad deciens aeris, quin-
9 que nautas; qui supra deciens, septem; senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. ex hoc edicto dati nautae armati instructique ab dominis cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata inpensa paratis conpleretur.

1 XII. Hic maior solito adparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum eius anni
2 Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret: ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romae, nec ullius urbis
3 defectioni magis infensos eorum animos esse. id quia tam trepide nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis ad Tifata in vete-
4 ribus castris super Capuam consedit. inde, Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum, simul Capuae relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa, ut temptaret Puteolos quod-
5 que ibi praesidium erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum et regredi in Campaniam adlatum est, nec die nec nocte intermisso itinere ad ex-
6 ercitum redit et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium praetorem — is filius consulis erat — [ad] Luceriam Gracchο succedere iubet.

7 In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, T. Otacilius qui maritimae orae
8 reique navali praeesset. et ceteri in suas quisque provincias profecti; et quibus prorogatum imperium erat easdem quas priori anno regiones obtinuerunt.

1 XIII. Ad Hannibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles iuvenes ab Tarento venerunt, partim ad

Trasumenum lacum, partim ad Cannas capti dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. ei memores beneficio- 2 rum eius perpulisse magnam partem se iuventutis Tarentinae referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem quam populi Romani mallent, legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. si signa eius, si castra conspecta a Tarento sint, 3 haut ullam intercessuram moram, quin urbs [in potestatem eius tradatur.] in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Hannibal conlaudatos eos 4 oneratosque ingentibus promissis domum ad coepta maturanda redire iubet: se in tempore adfuturum esse. hac cum spe dimissi Tarentini.

Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. 5 urbem esse videbat cum opulentam nobilemque, tum maritimam et in Macedoniam opportune versam, regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, Brundisium Romani haberent, petiturum. sacro inde perpetrato, 6 ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promunturium, Puteolos repente agmen convertit ad opprimendum praesidium Romanum. sex milia hominum erant et locus munimento quoque, non 7 natura modo tutus. triduum ibi moratus Poenus ab omni parte temptato praesidio, deinde ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis spe processit. adventu eius in propincum 8 agrum mota Nolana est plebs, iam diu aversa ab Romanis et infesta senatui suo. itaque legati ad arcessendum Hannibalem cum haut dubio promisso tradendae urbis venerunt. praevenit inceptum eorum Marcellus consul a pri- 9 moribus accitus. die uno Suessulam a Calibus, cum Vulturnus amnis traicientem moratus esset, contenderat; inde proxima nocte sex milia peditum, [M] equites, prae- 10 sidio senatui [ut] essent, Nolam intromisit. et uti a con- 11 sule omnia inpigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat, bis iam ante nequiquam temptata re segnior ad credendum Nolanis factus.

XIIII. Isdem diebus et Q. Fabius consul ad Casi- 1

linum temptandum, quod praesidio Punico tenebatur, venit; et ad Beneventum velut ex composito parte altera Hanno ex Bruttîs cum magna peditum equitumque manu, 2 altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit. qui primo oppidum intravit, deinde, ut Hannonem tria milia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse et inde agrum populari audivit, et ipse egressus moenibus mille ferme passus ab hoste castra locat. ibi contionem militum ha- 3 buit. legiones magna ex parte volonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri quam postulare palam maluerant. senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium, en umquam liberi mili- 4 taturi essent, scripseratque senatui non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: bona fortique opera eorum se ad eam diem usum, neque ad exemplum iusti militis 5 quicquam eis praeter libertatem deesse. de eo permissum ipsi erat, faceret quod e re publica duceret esse. itaque priusquam cum hoste manum consereret, pronuntiat, tempus venisse eis libertatis, quam diu sperassent, potiundae: 6 postero die signis conlatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute geri 7 res posset. qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum iussurum esse, qui loco cessisset, in eum servili 8 supplicio animadversurum; suam cuique fortunam in manu esse. libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, set universos patres, quos 9 consultos ab se de libertate eorum sibi permisisse. litteras inde consulis ac senatus consultum recitavit. ad quae clamor cum ingenti adsensust sublatus. pugnam poscebant signumque ut daret extemplo ferociter instabant. 10 Gracchus proelio in posterum diem pronuntiato contionem dimisit. milites laeti, praecipue quibus merces navatae in unum diem operae libertas futura erat, armis expediendis diei relicum consumunt.

1 XV. Postero die ubi signa coeperunt canere, primi omnium parati instructique ad praetorium conveniunt. sole orto Gracchus in aciem copias educit. nec hostes 2 moram dimicandi fecerunt. decem septem milia peditum erant, maxima ex parte Brutti ac Lucani; equites mille

ducenti, inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidiae fere omnes Maurique. pugnatum est et acriter et 3 diu, quattuor horis neutro inclinata est pugna. nec alia magis Romanum inpediebat res quam capita hostium pretia libertati facta: nam ut quisque hostem inpigre oc- 4 ciderat, primum capite aegre inter turbam tumultumque abscidendo terebat tempus; deinde occupata dextra tenendo caput fortissimus quisque pugnator esse desierat, segnibus ac timidis tradita pugna erat. quod ubi tribuni mi- 5 litum Graccho nuntiaverunt, neminem stantem iam vulnerari hostem, carnificari iacentes, et in dextris militum pro gladiis humana capita esse, signum dari propere iussit, proicerent capita invaderentque hostem: claram satis et 6 insignem virtutem esse nec dubiam libertatem futuram strenuis viris. tum redintegrata pugna est et eques etiam in hostes emissus. quibus cum inpigre Numidae concur- 7 rissent nec segnior equitum quam peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res. cum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque totiens a maioribus suis victos subactosque, Poenus mancipia Romana et ex ergastulo militem verbis obtereret, postremo pronuntiat 8 Gracchus, esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.

XVI. Ea demum vox ira animos accendit. renovato 1 clamore, velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. primo antesignani 2 Poenorum, dein signa perturbata, postremo tota inpulsa acies; inde haut dubie terga data, ruuntque fugientes in castra adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit. ac prope continenti agmine Romani insecuti novum de integro proelium inclusi hostium vallo ediderunt. ibi sicut pugna inexpeditior in angustiis, 3 ita caedes atrocior fuit. et adiuvere captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati et ab tergo ceciderunt Poenos et fugam impedierunt. itaque minus duo milia 4 hominum ex tanto exercitu et ea maior pars equitum cum ipso duce effugerunt; alii omnes caesi aut capti, capta et signa duodequadraginta. ex victoribus duo milia ferme 5 cecidere. praeda omnis praeterquam hominum captorum

militi concessa est; et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent.

6 Cum praeda onusti in castra redissent, quattuor milia ferme volonum militum, quae pugnaverant segnius nec in castra inruperant simul, metu poenae collem haut procul 7 castris ceperunt. postero die per tribunos militum inde deducti contione militum advocata a Graccho superveniunt. 8 ubi cum proconsul veteres milites primum, prout cuiusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus 9 donis donasset, tunc, quod ad volones attineret, omnes ait malle laudatos a se dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. quod bonum faustum felixque rei publicae ipsisque esset, omnis eos liberos esse 10 iubere. ad quam vocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset ac nunc conplexi inter se gratulantesque, nunc manus ad caelum tollentes bona omnia populo Ro-11 mano Gracchoque ipsi precarentur, tum Gracchus 'priusquam omnes iure libertas aequasset,' inquit 'neminem 12 nota strenui aut ignavi militis notasse volui; nunc exsoluta iam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviaeque pereat, nomina eorum, qui detractatae pugnae memores secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me 13 iubebo citatosque singulos iure iurando adigam, nisi cui morbus causa erit, non aliter quam stantes cibum potionemque quoad stipendia facient capturos esse. hanc multam ita aequo animo feretis, si reputabitis nulla ignaviae nota leviore vos designari potuisse'.

14 Signum deinde colligendi vasa dedit, militesque praedam portantes agentesque per lasciviam ac iocum ita lu-15 dibundi Beneventum rediere, ut ab epulis celebri festoque 16 die actis, non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa cum obviam ad portas exissent, con-17 plecti milites, gratulari, vocare in hospitium. adparata convivia omnibus in propatulo aedium fuerant: ad ea invitabant Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. et Gracchus ita permisit, in publico epularentur 18 omnes. ante suas quisque fores prolata omnia. pilleati aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vesce-

banturque. digna res visa ut simulacrum celebrati eius 19
diei Gracchus, postquam Romam redit, pingi iuberet
in aede Libertatis, quam pater eius in Aventino ex multaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Cum haec ad Beneventum geruntur, Hannibal 1
depopulatus agrum Neapolitanum ad Nolam castra movet.
quem ubi adventare consul sensit, Pomponio propraetore 2
cum eo exercitu qui super Suessulam in castris erat accito, ire obviam hosti parat nec moram dimicandi facere.
C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis 3
per aversam maxime ab hoste portam emittit, circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium iubet
et, cum coortum proelium videret, ab tergo se obicere.
id errore viarum an exiguitate temporis Nero exsequi non 4
potuerit, incertum est. absente eo cum proelium com- 5
missum esset, superior quidem haut dubie Romanus erat;
sed quia equites non adfuere in tempore, ratio compositae
rei turbata est. non ausus insequi cedentes Marcellus
vincentibus suis signum receptui dedit. plus tamen duo 6
milia hostium eo die caesa traduntur, Romanis minus
quadringentis. solis fere occasu Nero diem noctemque 7
nequiquam fatigatis equis hominibusque ne viso quidem
hoste rediens adeo graviter est ab consule increpitus, ut
per eum stetisse diceretur, quo minus accepta ad Cannas
redderetur hosti clades. postero die Romanus in aciem 8
descendit, Poenus tacita etiam confessione victus castris
se tenuit. tertio die silentio noctis omissa spe Nolae potiundae, rei numquam prospere temptatae, Tarentum ad
certiorem spem proditionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi quam 1
militiae gerebatur. censores vacui ab operum locandorum 2
cura propter inopiam aerari ad mores hominum regendos
animum adverterunt castigandaque vitia, quae, velut diutinis morbis aegra corpora ex sese gignunt, eo nata bello
erant. primum eos citaverunt, qui post Cannensem [cla- 3
dem agitasse de Italia deserenda] dicebantur. princeps
eorum M. Caecilius Metellus quaestor tum forte erat.
iusso deinde eo ceterisque eiusdem noxae reis causam 4
dicere, cum purgari nequissent, pronuntiarunt, verba ora-

tionemque eos adversus rem publicam habuisse, quo con-
5 iuratio deserendae Italiae causa fieret. secundum eos citati nimis callidi exsolvendi iuris iurandi interpretes, qui captivorum ex itinere regressi clam in castra Hannibalis
6 solutum, quod iuraverant redituros, rebantur. his superioribusque illis equi dempti, qui publicum equum habe-
7 bant, tribuque moti aerari omnes facti. neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit: nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio iusta
8 militiae neque morbus causa fuisset. et ea supra duo milia nominum in aerarios relata tribuque omnes moti,
9 additumque tam taetricae censoriae notae triste senatus consultum, ut ei omnes, quos censores notassent, pedibus mererent mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat.

10 Cum censores ob inopiam aerari se iam locationibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum curuliumque
11 equorum praebendorum ac similium his rerum, convenere ad eos frequentes qui hastae huius generis adsueverant, hortarique censores, ut omnia perinde agerent, locarent ac si pecunia in aerario esset: neminem nisi bello con-
12 fecto pecuniam ab aerario petiturum esse. convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat, arcessitosque se ab triumviris mensarîs esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent: ceterum non
13 ante quam bello confecto accepturos esse. cum haec inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam aerari fieret, pecuniae quoque pupillares primo, deinde viduarum
14 coeptae conferri, nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus qui deferebant quam in publica fide. inde si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a
15 quaestore perscribebatur. manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperet mercennariumque increpantes vocarent qui accepisset.

1 XVIIII. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum milium Campanorum et septingentorum

militum Hannibalis tenebatur praesidio. praeerat Statius 2 Metius missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno medix tuticus erat servitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet intento consule ad Casilinum oppugnandum. nihil eorum Fabium fefellit. itaque Nolam 3 ad collegam mittit, altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur: vel ipse 4 relicto Nolae praesidio modico veniret vel, si eum Nola teneret necdum securae res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento acciturum. hoc 5 nuntio Marcellus duobus militum milibus Nolae in praesidio relictis cum cetero exercitu Casilinum venit adventuque eius Campani iam moventes sese quieverunt. ita 6 ab duobus consulibus Casilinum oppugnari coepit. ubi cum multa succedentes temere moenibus Romani milites acciperent vulnera neque satis inceptum succederet, Fabius omittendam rem parvam ac iuxta magnis difficilem abscedendumque inde censebat, cum res maiores instarent; Marcellus multa magnis ducibus sicut non adgre- 7 dienda, ita semel adgressis non dimittenda esse dicendo, quia magna famae momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne inrito incepto abiretur. vineae inde omniaque 8 alia operum machinationumque genera cum admoverentur Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret; paucis egressis Marcellus portam qua egrediebantur oc- 9 cupavit, caedesque promiscue omnium circa portam primo, deinde inruptione facta etiam in urbe fieri coepta est. quinquaginta fere primo egressi Campanorum, cum ad 10 Fabium confugissent, praesidio eius Capuam pervenerunt. Casilinum inter conloquia cunctationemque petentium fidem per occasionem captum est, captivique Campa- 11 norum quique Hannibalis militum erant Romam missi atque ibi in carcere inclusi sunt, oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus a Casilino re bene gesta reces- 1 sum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum praefecto sociûm in agro hostium praedatum misit. eos effuse palatos Hanno adortus haut 2 multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit

hosti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus adsequeretur, concessit.

3 Consules Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit, Fabius in Samnites ad populandos agros recipiendasque 4 armis quae defecerant urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus: perusti late agri, praedae pecudum 5 hominumque actae, oppida vi capta, Conpulteria, Telesia, Compsa, inde Fugifulae et Orbitanium; ex Lucanis 6 Blandae, Apulorum Aecae oppugnatae; milia hostium in his urbibus viginti quinque capta aut occisa et recepti perfugae trecenti septuaginta; quos cum Romam misisset consul, virgis in comitio caesi omnes ac de saxo deiecti. 7 haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab 8 gerundis rebus valetudo adversa Nolae tenuit. et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Acuca oppidum per eos dies vi captum stativaque ad Herdoneas communita.

9 Dum haec aliis locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum pervenerat Hannibal cum maxima omnium qua-10 cumque ierat clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen coepit. nihil ibi violatum neque usquam via excessum est, apparebatque non id modestia militum aut ducis nisi ad conciliandos animos Tarentinorum fieri. 11 ceterum cum prope moenibus accessisset, nullo ad conspectum primum agminis, ut rebatur, motu facto, castra 12 ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad moenia accederet, a M. Valerio pro-13 praetore, qui classi ad Brundisium praeerat, missus M. Livius inpigre conscripta iuventute dispositisque ad omnes portas circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte iuxta intentus neque hostibus neque dubiis 14 sociis loci quicquam praebuit ad tentandum. quare diebus aliquot frustra ibi absumtis Hannibal, cum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent aut nuntium litterasve mitterent, vana promissa se temere secu-15 tum cernens castra inde movit. tum quoque intacto agro Tarentino, quamquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haut absistens, Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi

— iam enim aestas exacta erat et hibernis placebat locus — conportat. praedatum inde Numidae Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliae saltus dimissi, unde ceterae praedae haut multum, equorum greges maxime abacti, e quibus ad quattuor milia domanda equitibus divisa. 16

XXI. Romani, cum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oreretur morsque tyranni duces magis inpigros dedisset Syracusanis quam causam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. 1 secundum Hieronymi caedem primo tumultuatum in Leontinis aput milites fuerat vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine coniuratorum esse. 2 deinde libertatis restitutae dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis militiaeque fungendae potioribus ducibus et relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines adeo mutavere animos, ut insepultum iacere corpus paulo ante desiderati regis paterentur. 3 cum ceteri ex coniuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. 4 ceterum praevenerat non fama solum, qua nihil in talibus rebus est celerius, set nuntius etiam ex regiis servis. 5 itaque Adranodorus et insulam et arcem et alia, quae poterat quaeque opportuna erant, praesidiis firmarat. 6 hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum iam obscura luce invecti cum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes in Achradinam convenire iubent. 7 multitudo pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant et quid rei sit rogitant. 8 omnia luminibus conlucent strepituque vario conplentur. 9 armati locis patentibus congregantur, inermes ex Olympii Iovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano fixaque ab eo, detrahunt, precantes Iovem, ut volens propitius praebeat sacra arma pro patria, pro deûm delubris, pro libertate sese armantibus. 10 haec quoque multitudo stationibus per principes regionum 11

urbis dispositis adiungitur. in insula inter cetera Adra-
12 nodorus praesidiis firmarat horrea publica: locus saxo quadrato saeptus atque arcis in modum emunitus capitur ab iuventute, quae praesidio eius loci adtributa erat, mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in senatus potestate esse.

1 XXII. Luce prima populus omnis, armatus inermisque, in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyaenus contionem et liberam et moderatam ha-
2 buit. servitu[tis turpitu]dines indignitatesque homines expertos adversus notum malum inritatos esse; discordia civilis quas inportet clades, audisse magis a patribus Sy-
3 racusanos quam ipsos vidisse. arma quod inpigre ceperint, laudare, magis laudaturum, si non utantur nisi
4 ultima necessitate coacti. in praesentia legatos ad Adranodorum mitti placere, qui denuntient, ut in potestate senatus ac populi sit, portas insulae aperiat, reddat prae-
5 sidium. si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere multo acrius ab Adranodoro quam ab
6 Hieronymo repeti libertatem. ab hac contione legati missi sunt. senatus inde haberi coeptus est, quod sicut regnante Hierone manserat publicum consilium, ita post mortem eius ante eam diem nulla de re neque convocati
7 neque consulti fuerant. ut ventum ad Adranodorum est, ipsum quidem movebat et civium consensus et cum aliae occupatae urbis partes, tum pars insulae vel munitissima
8 prodita atque alienata. sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysi ty-
9 ranni vocis, qua pedibus tractum, non insidentem equo relinquere tyrannidem dixerit debere: facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnae fortunae, facere
10 et parare eam difficile atque arduum esse. spatium sumeret ad consultandum ab legatis, eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites, quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura.
11 haec muliebria consilia Adranodorus neque tota aspernatus est neque extemplo accepit, tutiorem ad opes ad-

fectandas ratus esse viam, si in praesentia tempori cessisset. itaque legatos renuntiare iussit, futurum se in 12 senatus ac populi potestate.

Postero die luce prima patefactis insulae portis in forum Achradinae venit. ibi in aram Concordiae, ex qua 13 pridie Polyaenus contionatus erat, escendit orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suae veniam petivit: se enim clausas habuisse portas non separantem 14 suas res a publicis, set strictis semel gladiis timentem, qui finis caedibus esset futurus, utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent an quicumque aut propinquitate aut adfinitate aut aliquîs ministeriis regiam contigissent alienae culpae rei trucidarentur. postquam 15 animadvertit eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle atque undique consuli in medium, non dubitasse quin et corpus suum et cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum qui mandasset suus furor absumpsisset, patriae restitueret. conversus deinde 16 ad interfectores tyranni ac nomine appellans Theodotum ac Sosin 'facinus' inquit 'memorabile fecistis: sed mihi 17 credite, incohata vestra gloria, nondum perfecta est, periculumque ingens manet nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur res [p.]'.

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecu- 1 niaeque regiae ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex contione laeti circa fana omnia deum supplicaverunt cum coniugibus ac liberis, postero die comitia praetoribus creandis habita. creatus in primis Adra- 2 nodorus, ceteri magna ex parte interfectores tyranni; duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenen, fecerunt. qui 3 auditis iis, quae Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quae in Leontinis erat, Syracusas devectam quaestoribus ad id ipsum creatis tradiderunt; et ea quae in insula erat 4 Achradinam tradita est, murique ea pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersaepiebat insulam, consensu omnium deiecta est. secutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem [pacem]que.

Hippocrates atque Epicydes audita morte tyranni, 5 quam Hippocrates etiam nuntio interfecto celare voluerat,

deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus
6 videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obversarentur tamquam novandi res aliquam occasionem quaerentes,
7 praetores primum, dein per eos senatum adeunt. ab Hannibale se missos praedicant ad Hieronymum tamquam amicum ac socium, paruisse imperio eius, cuius impera-
8 tor suus voluerit: velle ad Hannibalem redire; ceterum, cum iter tutum non sit vagantibus passim per totam Siciliam Romanis, petere, ut praesidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parva
9 opera aput Hannibalem inituros. facile res impetrata: abire enim duces regios cum peritos militiae, tum egentes eosdem atque audaces cupiebant. sed quod volebant non
10 quam maturato opus erat naviter expediebant. interim iuvenes militares et adsueti militibus nunc aput eos ipsos, nunc aput transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam aput infimae plebis
11 homines crimina serebant in senatum optimatesque: id moliri clam eos atque struere, ut Syracusae per speciem reconciliatae societatis in dicione Romanorum sint, dein factio ac pauci auctores foederis renovati dominentur.

1 XXIIII. His audiendis credendisque opportuna multitudo maior in dies Syracusas confluebat nec Epicydi solum spem novandarum rerum, set Adranodoro etiam
2 praebebat. qui fessus tandem uxoris vocibus monentis, nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces adsueti militibus iuvare possent incepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et
3 alia arcana committere adsuerat, incaute aperit. huic et genus et fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale aput Graecos pudori est, ea deformabat. itaque fidem [priorem] potioremque ratus quam patriae debebat, indi-
4 cium ad praetores defert. qui ubi rem haut vanam esse certis indiciis conpererunt, consultis senioribus et auctoritate eorum praesidio ad fores posito, ingressos curiam
5 Themistum atque Adranodorum interfecerunt. et cum

tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto indicem in curiam introduxerunt. qui cum ordine omnia edocuisset, 6 et principium coniurationis factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis, quibus Themisto iuncta esset, Afrorum 7 Hispanorumque auxiliares instructos ad caedem praetorum principumque aliorum bonaque eorum praedae futura interfectoribus pronuntiatum, iam mercennariorum 8 manum adsuetam imperiis Adranodori paratam fuisse ad insulam rursus occupandam, singula deinde quae per quosque agerentur totamque viris armisque instructam coniurationem ante oculos posuit. et senatui quidem tam iure caesi quam Hieronymus videbantur, ante curiam variae 9 atque incertae rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantem in vestibulo curiae corpora coniuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in contionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu 10 et a collegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tamquam reos ageret, ab ante acta vita 1 orsus, quaecumque post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent, Adranodorum ac Themistum arguit fecisse: quid enim sua sponte fecisse Hieronymum, pue- 2 rum ac vixdum pubescentem facere potuisse? tutores ac magistros eius sub aliena invidia regnasse; itaque aut ante Hieronymum aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. at illos debitos iam morti destinatosque alia 3 nova scelera post mortem tyranni molitos, palam primo, cum clausis Adranodorus insulae portis hereditatem regni creverit et quae procurator tenuerat pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in insula erant, circumsessus 4 ab universa civitate, quae Achradinam tenuerit, nequi- 5 quam palam atque aperte petitum regnum clam et dolo adfectare conatus sit et ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, cum inter liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus esset praetor. sed animos eis regios re- 6 gias coniuges fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis filias nuptas.

Sub hanc vocem ex omnibus partibus contionis clamor 7 oritur, nullam earum vivere debere nec quemquam super-

8 esse tyrannorum stirpis. haec natura multitudinis est: aut servit humiliter aut superbe dominatur, libertatem, quae
9 media est, nec struere modice nec habere sciunt, et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes suppliciorum animos ad sanguinem
10 et caedes inritent. sicut tum extemplo praetores rogationem promulgarunt, acceptaque paene prius quam promulgata est, ut omnes regiae stirpis interficerentur.
11 missique a praetoribus Demaratam Hieronis et Harmoniam Gelonis filiam, coniuges Adranodori et Themisti, interfecerunt.

1 XXVI. Heraclia erat filia Hieronis, uxor Zoippi, qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum missus
2 voluntarium consciverat exilium. ea cum ad se quoque venire praescisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus resolutis crinibus miserabilique
3 alio habitu, et ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia
4 Hieronymi conflagrare sinerent: nihil se ex regno illius praeter exilium viri habere neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse quam sororis neque interfecto eo
5 causam eandem esse. quid, quod, si Adranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura, sibi
6 cum ceteris serviendum? si quis Zoippo nuntiet, interfectum Hieronymum ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navem atque in
7 patriam rediturus? quantum spes hominum falli! in liberata patria coniugem eius ac liberos de vita dimicare —
8 quid obstantes libertati aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua et puellis in orbitate degentibus esse? at enim periculi quidem nihil ab se
9 timere, invisam tamen stirpem regiam esse. ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque et asportari Alexandriam iuberent ad virum uxorem, ad patrem filias.

10 Aversis auribus animisque, casse ne tempus tererent, ut ferrum quosdam expedientes cernebat: tum omissis pro
11 se precibus, puellis ut saltem parcerent orare instituit, a qua aetate etiam hostes iratos abstinere, ne tyrannos ul-
12 ciscendo quae odissent scelera ipsi imitarentur. inter haec

abstractam a penetralibus iugulant; in virgines deinde respersas matris cruore impetum faciunt. quae alienata mente simul luctu metuque velut captae furore eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. tum quo- 13 que haut magno aedium spatio inter medios tot armatos aliquotiens integro corpore evaserunt tenentibusque, cum tot ac tam validae eluctandae manus essent, sese eripuerunt. tandem volneribus confectae, cum omnia re- 14 plessent sanguine, exanimes corruerunt. caedemque de se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paulo post nuntius venit mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. ira deinde ex misericordia orta, quod 15 adeo festinatum ad supplicium neque locus paenitendi aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo 16 et in locum Adranodori ac Themisti – nam ambo praetores fuerant – comitia poscere, quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent.

XXVII. Statutus est comitiis dies; quo nec opinan- 1 tibus omnibus unus ex ultima turba Epicyden nominavit, tum inde alius Hippocratem; crebriores deinde hae voces et cum haut dubio adsensu multitudinis esse. et erat con- 2 fusa contio non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. praetores dissimulare primo et trahenda 3 re esse; postremo victi consensu et seditionem metuentes pronuntiant eos praetores. nec illi primo statim creati 4 nudare quid vellent, quamquam aegre ferebant, et de indutiis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium et inpetratis eis alios, qui de foedere antiquo renovando agerent, missos. ad Murgantiam tum classem navium 5 centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens.

Per eosdem dies cum ad Marcellum venientem in Si- 6 ciliam legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis condicionibus pacis Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus de renovando foedere agerent, misit. et iam ibi nequaquam 7

eadem quies ac tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates et Epicydes nunc aput mercennarios milites, nunc aput transfugas prodi Romano Syracusas crimina-
8 bantur. ut vero Appius naves ad ostium portus, quo aliae partis hominibus animus accederet, in statione habere coepit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat
9 fides, ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

1 XXVIII. In hac turbatione rerum in contionem vocari placuit. ubi cum alii alio tenderent nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem
2 salutarem ut in tali tempore habuit: nec spem salutis
3 nec perniciem propiorem umquam civitati ulli fuisse. si enim uno animo omnes vel ad Romanos vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem
4 ac beatiorem fore; si alii alio trahant res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius fore quam inter ipsos Syracusanos, cum intra eosdem muros pars utraque
5 suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. itaque, ut idem omnes sentiant, summa vi agendum esse. utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris mo-
6 menti consultationem esse; set tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam
7 nunc incognitae, quondam infideli praeferendam. esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax negari posset, ut non utique in praesentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum habendum.

8 Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. adiectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium, iussi et duces
9 ordinum praefectique auxiliorum simul consulere. cum saepe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

1 XXVIIII. Dies haut ita multi intercesserunt, cum ex Leontinis legati praesidium finibus suis orantes venerunt;

quae legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam ducesque eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas 2 iussus; secuti multi ex mercennariis auxiliis quattuor milia armatorum effecerunt. et mittentibus et missis ea 3 laeta expeditio fuit: nam et illis, quod iam diu cupiebant, novandi res occasio data est, et hi sentinam quandam urbis rati exhaustam laetabantur. ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus aegrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima 4 provinciae Romanae primo furtivis excursionibus vastare coepit; deinde, cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum caede multorum fecit. quae cum 5 essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent nec belli defuturam umquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo, set tota procul Sicilia ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris 6 praesens esset aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis coepit: nam ita eos pacem pepigisse cum Ro- 7 manis, ut, quicumque populi sub regibus fuissent, et suae dicionis essent; nec iam libertate contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. renuntiandum igitur eis 8 esse, Leontinos quoque aequum censere liberos esse, vel quod in solo urbis suae tyrannus ceciderit vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem relictisque regiis ducibus Syracusas concursum [sit]. itaque aut eximendum 9 id de foedere esse aut legem eam foederis non accipiendam. facile multitudini persuasum, legatisque Syracu- 10 sanorum et de caede stationis Romanae querentibus et Hippocraten atque Epicyden abire seu Locros seu quo alio mallent, dummodo Silicia cederent, iubentibus ferociter responsum est, neque mandasse sese Syracusanis, 11 ut pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri alienis foederibus. haec ad Romanos Syracusani detulerunt, 12 abnuentis Leontinos in sua potestate esse: itaque integro

secum foedere bellum Romanos cum iis gesturos neque sese defuturos ei bello, ita ut in potestatem redacti suae rursus dicionis essent, sicut pax convenisset.

1 XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte adgrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter condiciones pacis interfectae stationis, ut primo impetu 2 urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes postquam capi muros refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere; inde clam nocte Herbesum per- 3 fugiunt. Syracusanis octo milium armatorum agmine profectis domo ad Mylan flumen nuntius occurrit, captam 4 urbem esse, cetera falsa mixta veris ferens: caedem promiscuam militum atque oppidanorum factam nec quicquam puberum arbitrari superesse; direptam urbem, bona 5 locupletium donata. ad nuntium tam atrocem constitit agmen, concitatisque omnibus duces – erant autem Sosis 6 ac Dinomenes – quid agerent consultabant. terroris speciem haut vanam mendacio praebuerant verberati ac se- 7 curi percussi transfugae ad duo milia hominum; ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo post captam urbem violatus fuerat, suaque omnia eis, nisi quae primus 8 tumultus captae urbis absumserat, restituebantur. nec ut Leontinos irent, proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli potuere nec ut eodem loco certiorem 9 nuntium exspectarent. cum ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores, set eum motum haut diuturnum fore, si duces amentiae sublati essent, exercitum 10 ducunt Megaram, ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur spe territis omnibus per proditionem urbis 11 potiundae. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati postero die Megaris castra movent, ut Herbesum 12 omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et Epicydes, non tam tutum prima specie quam unum spe undique abscisa consilium esse rati, ut se militibus permitterent et adsuetis magna ex parte sibi et tum fama caedis commili- 13 tonum accensis, obviam agmini procedunt. prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui aput Hieronymum meruerant sub eis et Hannibalis beneficium habe-

bant, capti ad Trasimennum inter Romanorum auxilia dimissique. quos ubi ex signis armorumque habitu co- 14 gnovere, Hippocrates atque Epicydes ramos oleae ac velamenta alia supplicium porrigentes orare, ut reciperent sese, ut receptos tutarentur neu proderent Syracusanis, a quibus ipsi mox trucidandi populo Romano dederentur.

XXXI. Enimvero conclamant, bonum ut animum 1 haberent: omnem se cum illis fortunam subituros. inter 2 hoc conloquium signa constiterant, tenebaturque agmen; necdum quae morae causa foret pervenerat ad duces. postquam Hippocraten atque Epicyden pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haut dubie adprobantium adventum eorum, extemplo praetores citatis equis ad prima signa perrexerunt. qui mos ille, quae licentia Cre- 3 tensium esset rogitantes conloquia serendi cum hoste iniussuque praetorum miscendi eos agmini suo, conprehendi 4 inicique catenas iusserunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. solliciti incertique rerum suarum 5 Megaram, unde profecti erant, referri signa iubent nuntiosque de statu praesenti Syracusas mittunt. fraudem 6 quoque Hippocrates addit inclinatis ad omnem suspicionem animis et Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis velut interceptas litteras, quas ipse composuerat, recitat: 'praetores Syracusani cos. Marcello.' se- 7 cundum salutem, ut adsolet, scriptum erat recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset; set omnium mercennariorum militum eandem esse causam 8 nec umquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis praetoribus 9 castra ad Megara haberent, in suam potestatem redigeret ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. haec cum 10 recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut praetores inter tumultum pavidi abequitaverint Syracusas. et ne fuga quidem eorum seditio conpressa est, 11 inpetusque in Syracusanos milites fiebant; nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates irae

12 multitudinis obviam issent, non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditus praeciderent sibi, et cum 13 ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, 14 dein pignore sibi conciliarent. expertique, quam vana aut levi aura mobile volgus esset, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuntium convenientem eis, quae 15 ad Mylan falso nuntiata erant, auctoremque se exhibendo ac velut visa quae dubia erant narrando concitaret iras hominum.

1 XXXII. Huic non aput volgum modo fides fuit, set senatum quoque in curiam introductus movit. haut vani quidam homines palam ferre perbene detectam in Leontinis esse avaritiem et crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora etiam, quo maius 2 ibi avaritiae praemium esset, facturos fuisse. itaque claudendas cuncti portas et custodiendam urbem censere. sed non ab îsdem omnis timere nec eosdem odisse: ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum 3 esse nomen Romanum; praetores optimatiumque pauci, quamquam inflati vano nuntio erant, tamen ad propius praesentiusque malum cautiores esse.

4 Et iam ad hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes, serebanturque conloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. 5 iam unis foribus hexapyli apertis coepti erant recipi, cum praetores intervenerunt. et primo imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti maiestatis precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus et tum corruptoribus exercitus. 6 sed surdae ad id omnium aures, concitatae multitudinis, erant, nec minore intus vi quam foris portae effringebantur, effractisque omnibus toto hexapylo agmen receptum 7 est. praetores in Achradinam cum iuventute popularium confugiunt. mercennari milites perfugaeque et quidquid regiorum militum Syracusis erat agmen hostium augent. 8 ita Achradina quoque primo impetu capitur praetorumque

nisi qui inter tumultum effugerunt omnes interficiuntur. nox caedibus finem fecit. postero die servi ad pilleum 9 vocati et carcere vincti emissi, confusaque haec omnis multitudo Hippocraten atque Epicyden creant praetores, Syracusaeque, cum breve tempus libertas adfulsisset, in antiquam servitutem recciderant.

XXXIII. Haec nuntiata cum essent Romanis, ex 1 Leontinis mota sunt exemplo castra ad Syracusas. et ab 2 Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. praemissa quadriremis cum intrasset fauces portus, capitur; legati aegre effugerunt. et iam non modo pacis, sed 3 ne belli quidem iura relicta erant, cum Romanus exercitus ad Olympium — Iovis id templum est — mille et quingentos passus ab urbe castra posuit. inde quoque legatos prae- 4 mitti placuit, quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator non bellum se Syracusanis, sed opem 5 auxiliumque adferre ait, et eis, qui ex media caede elapsi perfugerint ad se, et eis, qui metu oppressi foediorem non exilio solum, set etiam morte servitutem patiantur. nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos pas- 6 suros: itaque si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, caedis auctores dedantur et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse; si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos. ad ea Epicydes, si qua ad se mandata haberent, respon- 7 sum eis ait se daturos fuisse; cum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur; si bello lacesserent, ipsa re intellecturos, nequaquam idem 8 esse Syracusas ac Leontinos oppugnare. ita legatis relictis portas clausit.

Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae, 9 terra ab hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu adluitur. et quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vastam disiectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

XXXIIII. Et habuisset tanto impetu coepta res for- 1 tunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset.

2 Archimedes is erat, unicus spectator caeli siderumque, mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus, [si quid] hostes ingenti
3 mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. murus per inaequalis ductus colles, pleraque alta et difficilia aditu, submissa quaedam et quae planis vallibus adire possent — ut cuique aptum visum est loco, ita genere
4 omni tormentorum instruxit. Achradinae murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur, sexaginta quinque-
5 remibus Marcellus oppugnabat. ex ceteris navibus sagittari funditoresque et velites etiam, quorum telum ad remittendum inhabile imperitis est, vix quemquam sine
6 volnere consistere in muro patiebantur. hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. iunctae aliae binae quinqueremes demptis interioribus remis, ut latus lateri adplicaretur, cum exteriore ordine remorum
7 velut una navis agerentur, turres contabulatas machina-
8 mentaque alia quatiendis muris portabant. adversus hunc navalem apparatum Archimedes variae magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas quae procul erant navis saxa ingenti pondere emittebat, propiores levioribus eo-
9 que magis crebris petebat telis; postremo, ut sui volnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit, per quae cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto pete-
10 bant hostem. quae propius quaedam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea manus, firmae catenae inligata, cum iniecta prorae esset gravique libramento plumbum recelleret ad solum, suspensa prora navem in
11 puppim statuebat, dein remissa subito velut ex muro cadentem navem cum ingenti trepidatione nautarum ita undae adfligebat, ut etiamsi recta recciderat, aliquantum aquae acciperet.

12 Ita maritima oppugnatio est elusa omnisque spes eo
13 versa, ut totis viribus terra adgrederentur. sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis inpensis curaque per multos annos, Ar-
14 chimedis unica arte. natura etiam adiuvabat loci, quod

saxum, cui inposita muri fundamenta sunt, magna parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, set etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum arduum aditum 15 instabilemque ingressum praebebat. ita consilio habito, 16 cum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

XXXV. Interim Marcellus cum tertia fere parte 1 exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum atque Herbesum dedentibus ipsis recipit, Megara vi capta diruit 2 ac diripuit ad reliquorum ac maxime Syracusanorum terrorem. per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni 3 promunturium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti milia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit, nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem. et 4 postquam ab Hippocrate occupatae Syracusae erant, profectus Carthaginem adiutusque ibi et ab legatis Hippocratis et litteris Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliae per summum decus repetendae, et ipse haut 5 vanus praesens monitor facile perpulerat, ut quantae maximae possent peditum equitumque copiae in Siciliam traicerentur. adveniens Heracliam intra paucos inde dies 6 Agrigentum recepit; aliarumque civitatium, quae partis Carthaginiensium erant, adeo accensae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam qui obsidebantur Syracusis animos sustulerint. et parte copiarum satis 7 defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sunt, ut Epicydes praeesset custodiae urbis, Hippocrates Himilconi coniunctus bellum adversus consulem Romanum gereret. cum decem quingentis milibus peditum, equitibus 8 nocte per intermissa custodiis loca profectus castra circa Acrillas urbem ponebat. munientibus supervenit Mar- 9 cellus ab Agrigento iam occupato, cum frustra eo praevenire hostem festinans tetendisset, rediens, nihil minus ratus quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obvium fore; set tamen metu Himilconis Poenorum- 10

que, ut quibus nequaquam eis copiis quas habebat par esset, quam poterat maxime intentus atque agmine ad omnes casus composito ibat.

1 XXXVI. Forte ea cura, quae adversus Poenos praeparata [erat], adversus Siculos usui fuit. castris ponendis incompositos ac dispersos nanctus eos et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit; eques levi certamine inito cum Hippocrate Acras perfugit.

2 Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos Marcellus Syracusas redit; et post paucos dies Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum, octo 3 ferme inde milia, castra posuit. sub idem forte tempus et naves longae quinque et quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare classis in magnum portum Syra- 4 cusas ex alto decurrere et Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panhormi exposuere, versumque ab Italia bellum — adeo uterque populus in 5 Siciliam intentus — fuisse videri poterat. legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venientem Syracusas praedae haut dubie sibi futuram Himilco ratus via 6 decipitur; mediterraneo namque Poenus itinere duxit, legio maritimis locis classe prosequente ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarum obviam progressum 7 pervenit. nec diutius Poeni ad Syracusas morati sunt: et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam adgravari 8 sociorum, velis in altum datis in Africam transmisit; et Himilco secutus nequiquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat tutumque ad Syra- 9 cusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra adsidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit, ut, quocumque vocasset defectionis ab Romano spes, admoveret exercitum ac prae- 10 sens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum prodito ab ipsis praesidio Romano recipit, ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatium animi, praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac praerupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce validum praefectumque praesidi haut sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, vir acer et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum reponeret. et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditiones defectionesque urbium et clades praesidiorum. itaque [die ac] nocte iuxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant, nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. quod ubi Hennensium principes iam pacti cum Himilcone de proditione praesidi animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam rati agendum. urbem arcemque suae potestatis aiunt debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi aequum censent: bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse, et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes ac non coacti mansissent in amicitia. ad ea Romanus se in praesidio impositum esse dicere ab imperatore suo clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, set eius qui commisisset. praesidio decedere aput Romanos capital esse et nece liberorum etiam suorum eam [noxiam] parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrii esset. se vero negare illi missuros, testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suae quaesituros. tum Pinarius: at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium, ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiatio an universae civitatis esset. consensa in posterum diem contio.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

XXXVIII. Postquam ab eo conloquio in arcem sese recepit, convocata contio. quibus 'credo ego vos audisse, milites,' inquit 'quem ad modum praesidia Romana ab Siculis circumventa et oppressa sint per hos dies. eam

1 2

vos fraudem deûm primo benignitate, dein vestra ipsi virtute dies noctesque perstando ac pervigilando in armis vitastis. utinam relicum tempus nec patiendo infanda nec 3 faciendo traduci posset! haec occulta in fraude cautio est, qua usi adhuc sumus; cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt, quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Henna erit foediusque hic trucidabimur quam Murgantiae praesidium in- 4 terfectum est. noctem unam aegre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. orta luce contionem habituri sunt ad criminandum me concitandumque 5 in vos populum. itaque crastino die aut vestro aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. nec praeoccupati spem ullam nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. intenti ergo 6 omnes armatique signum exspectabitis. ego in contione ero et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo al- 7 tercandoque traham. cum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite ac sternite omnia ferro, et cavete quicquam supersit, cuius aut vis aut fraus 8 timeri possit. vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique di, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandae, non ferendae fraudis causa hoc consili 9 capimus. pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset: inermes, incautos ad satietatem trucidabitis, et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginiensibus timeri possit'.

1 XXXVIIII. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque oppposituri se exitus, pars maxima super theatrum circaque, adsueti et ante spectaculo contionum, 2 consistunt. productus ad populum a magistratibus praefectus Romanus cum consulis de ea re ius ac potestatem 3 esse, non suam, et pleraque eadem quae pridie dixisset et primo sensim ac plures reddere claves, dein iam una voce id omnes iuberent cunctantique et differenti ferociter minitarentur nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi, tum praefectus toga signum, ut convenerat, dedit,

militesque intenti dudum ac parati alii superne in aver- 4
sam contionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus
theatri conferti obsistunt. caeduntur Hennensis cavea 5
inclusi coacervanturque non caede solum, set etiam fuga,
cum alii super aliorum capita ruerent, integris saucii, vivi
mortuis incidentes cumularentur. inde passim discurritur 6
et urbis captae modo fugaque et caedes omnia tenet,
nihilo remissiore militum ira, quod turbam inermem cae-
debant, quam si periculum par et ardor certaminis eos
inritaret. ita Henna aut malo aut necessario facinore 7
retenta.

Marcellus nec factum inprobavit et praedam Hennen-
sium militibus concessit, ratus timore deterritos proditioni-
bus praesidiorum Siculos. atque ea clades, ut urbis in 8
media Sicilia sitae claraeque vel ob insignem munimento
naturali locum vel ob sacrata omnia vestigiis raptae quon-
dam Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam pervasit.
et quia caede infanda rebantur, non hominum tantum, sed 9
etiam deorum sedem violatam esse, tum vero qui etiam
ante dubii fuerant defecere ad Poenos. Hippocrates inde 10
Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit, cum ac-
citi a proditoribus nequiquam ad Hennam exercitum ad-
movissent. Marcellus retro in Leontinos redit, frumento- 11
que et commeatibus aliis in castra convectis, praesidio
modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. inde 12
Appio Claudio Romam ad consulatum petendum misso
T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisque
praeficit veteribus, ipse hibernacula quinque milia passuum 13
hexapylo – Leonta vocant locum – communiit aedificavit-
que. haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

XXXX. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod 1
iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. legati ab 2
Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem
classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nuntiantes,
Philippum primum Apolloniam temptasse, lembis biremi-
bus centum viginti flumine adverso subvectum, deinde, 3
ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exer-
citum admovisse, eamque urbem, sitam in plano neque
moenibus neque viris atque armis validam, primo impetu

vos fraudem deûm primo benignitate, dein vestra ipsi virtute dies noctesque perstando ac pervigilando in armis vitastis. utinam relicum tempus nec patiendo infanda nec
3 faciendo traduci posset! haec occulta in fraude cautio est, qua usi adhuc sumus; cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt, quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Henna erit foediusque hic trucidabimur quam Murgantiae praesidium in-
4 terfectum est. noctem unam aegre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. orta luce contionem habituri sunt ad criminandum me concitandumque
5 in vos populum. itaque crastino die aut vestro aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. nec praeoccupati spem ullam nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. intenti ergo
6 omnes armatique signum exspectabitis. ego in contione ero et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo al-
7 tercandoque traham. cum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite ac sternite omnia ferro, et cavete quicquam supersit, cuius aut vis aut fraus
8 timeri possit. vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique di, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandae, non ferendae fraudis causa hoc consili
9 capimus. pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset: inermes, incautos ad satietatem trucidabitis, et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginiensibus timeri possit'.

1 XXXVIIII. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque oppposituri se exitus, pars maxima super theatrum circaque, adsueti et ante spectaculo contionum,
2 consistunt. productus ad populum a magistratibus praefectus Romanus cum consulis de ea re ius ac potestatem
3 esse, non suam, et pleraque eadem quae pridie dixisset et primo sensim ac plures reddere claves, dein iam una voce id omnes iuberent cunctantique et differenti ferociter minitarentur nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi, tum praefectus toga signum, ut convenerat, dedit,

militesque intenti dudum ac parati alii superne in aversam contionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. caeduntur Hennensis cavea inclusi coacervanturque non caede solum, set etiam fuga, cum alii super aliorum capita ruerent, integris saucii, vivi mortuis incidentes cumularentur. inde passim discurritur et urbis captae modo fugaque et caedes omnia tenet, nihilo remissiore militum ira, quod turbam inermem caedebant, quam si periculum par et ardor certaminis eos inritaret. ita Henna aut malo aut necessario facinore retenta. 4 5 6 7

Marcellus nec factum inprobavit et praedam Hennensium militibus concessit, ratus timore deterritos proditionibus praesidiorum Siculos. atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitae claraeque vel ob insignem munimento naturali locum vel ob sacrata omnia vestigiis raptae quondam Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam pervasit. et quia caede infanda rebantur, non hominum tantum, sed etiam deorum sedem violatam esse, tum vero qui etiam ante dubii fuerant defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a proditoribus nequiquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit, frumentoque et commeatibus aliis in castra convectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. inde Appio Claudio Romam ad consulatum petendum misso T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisque praeficit veteribus, ipse hibernacula quinque milia passuum hexapylo – Leonta vocant locum – communiit aedificavitque. haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta. 8 9 10 11 12 13

XXXX. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. legati ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nuntiantes, Philippum primum Apolloniam temptasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum, deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse, eamque urbem, sitam in plano neque moenibus neque viris atque armis validam, primo impetu 1 2 3

4 oppressam esse. haec nuntiantes orabant, ut opem ferret hostemque haud dubium Romanis mari ac terra a maritimis urbibus arceret, quae ob nullam aliam causam nisi
5 quod imminerent Italiae peterentur. M. Valerius, duorum milium praesidio [relicto praeposito]que eis P. Valerio legato, cum classe instructa parataque et, quod longae naves militum capere non poterant, in onerarias inpositis
6 altero die Oricum pervenit, urbemque eam levi tenente praesidio, quod [rex] recedens inde reliquerat, haut magno
7 certamine recepit. legati eo ab Apollonia venerunt, nuntiantes in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse neque sustinere ultra vim Macedonum posse,
8 nisi praesidium mittatur Romanum. facturum se quae vellent pollicitus, duo milia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum praefecto sociûm Q. Naevio Crista, viro inpigro et perito militiae.
9 is expositis in terram militibus navibusque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus.
10 diem insequentem quievere, dum praefectus iuventutem Apolloniatium armaque et urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere simulque ab exploratoribus conperit, quanta socordia ac neglegentia aput
11 hostes esset, silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius mille hominum vallum intrasse quam quisquam sentiret ac, si caede abstinuissent,
12 pervenire ad tabernaculum regium potuisse. caedes proximorum portae excitavit hostes; inde tantus terror pavorque omnis occupavit, ut non modo alius quisquam arma
13 caperet aut castris pellere hostem conaretur, etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens militi quoque, nedum regi vix decoro habitu, ad flumen
14 navisque perfugerit. eodem et alia turba effusa est. paulo minus tria milia militum in castris aut capta aut occisa; plus tamen hominum aliquanto captum quam caesum est.
15 castris direptis Apolloniatae catapultas, ballistas tormentaque alia, quae oppugnandae urbi conparata erant, ad

tuenda moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere, cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est.

Haec cum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. 16 itaque Philippus, neque terrestri neque navali certamini satis fore parem se fidens, 17 subductis navibus aut incensis terra Macedoniam petit magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XXXXI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. 1 nam priusquam Romani amnem Hiberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Hiberum dubiis sociorum animis in tempore advenisset. 2 primo ad Castrum Album 3 – locus est insignis caede magni Hamilcaris – castra Romani habuere. arx erat munita et convexerant ante frumentum; 4 tamen, quia omnia circa hostium plena erant agmenque Romanum inpune incursatum ab equitibus hostium fuerat et ad duo milia aut moratorum aut palantium per agros interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca et ad montem Victoriae castra communivere. eo Cn. Scipio cum omnibus copiis et Hasdrubal Gisgonis 5 filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto advenit, contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad 6 loca circa visenda haut fefellit hostes, oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniae valida ac nobilis et adeo 7 coniuncta societate Poenis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Iliturgim oppugnare 8 adorti, quia praesidium ibi Romanum erat, videbanturque inopia maxime eum locum expugnaturi. Cn. Scipio, ut 9 sociis praesidioque ferret opem, cum legione expedita profectus inter bina castra cum magna caede hostium urbem est ingressus et postero die eruptione aeque felici pugnavit. supra duodecim milia hominum caesa duobus proeliis, 10

plus mille hominum captum cum sex et triginta militari-
11 bus signis. ita ab Iliturgi recessum est. Bigerra inde urbs – socii et hi Romanorum erant – a Carthaginiensibus oppugnari coepta est. eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

1 XXXXII. Ad Mundam exinde castra Punica mota,
2 et Romani eo confestim secuti sunt. ibi signis conlatis pugnatum per quattuor ferme horas, egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat pavorque circa eum
3 ceperat milites, ne mortiferum esset volnus. ceterum haut dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. iam non milites solum, set elephanti etiam usque ad vallum acti erant superque ipsum
4 novem et triginta elephanti pilis confixi. hoc quoque proelio ad duodecim milia hominum dicuntur caesa, prope tria capta cum signis militaribus septem et quinquaginta.

5 Ad Auringem inde urbem Poeni recessere, et ut territis instaret, secutus Romanus. ibi iterum Scipio lecticula in aciem inlatus conflixit. nec dubia victoria fuit; minus tamen dimidio hostium quam antea, quia pauciores super-
6 fuerant qui pugnarent, occisum. set gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum [a] fratre misso, brevi replevit exercitum animos-
7 que ad temptandum de integro certamen fecit; alii plerique milites, sicut pro parte totiens intra paucos dies victa îsdem animis quibus priores, ita eodem eventu pugnavere:
8 plus octo milia hominum caesa et haut multo minus quam mille captum et signa militaria quinquaginta octo; et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques armillaeque, magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum – Moeniacoepto et Vismaro nomina erant – eo proelio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi.

9 Cum tam prosperae res in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quae causa belli esset, octavum iam annum sub hostium potestate
10 esse. itaque id oppidum vi pulso praesidio Punico receperunt cultoribusque antiquis, quos ex iis vis reliquerat
11 belli, restituerunt. et Turdetanos, qui contraxerant eis

cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt urbemque eorum delerunt.

XXXXIII. Haec in Hispania Q. Fabio, M. Claudio 1 consulibus gesta. Romae cum tribuni plebis novi magi- 2 stratum inissent, extemplo censoribus P. Furio et M. Atilio a [M.] Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quaestorem eum proximo anno adempto equo tribu mo- 3 verant atque aerarium fecerant propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. set novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere dimissique fuerant. ne lustrum perficerent mors prohibuit P. Furi. 4 M. Atilius magistratu se abdicavit.

Comitia consularia habita ab Q. Fabio Maximo con- 5 sule. creati consules ambo absentes Q. Fabius Maximus consulis filius et Ti. Sempronius Gracchus iterum. prae- 6 tores fiunt M. Atilius et, qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus et Cn. Fulvius Centimalus et M. Aemilius Lepidus. ludos scenicos per quadriduum eo 7 anno primum factos ab curulibus aedilibus memoriae proditur. aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas pavore 8 aliis in tanta clade torpentibus per medios hostes duxit.

Iis comitiis perfectis auctore Q. Fabio consule designati 9 consules Romam accersiti magistratum inierunt senatumque de bello ac provinciis suis praetorumque et de exercitibus, quibus quique praeessent, consuluerunt.

XXXXIIII. Itaque provinciae atque exercitus divisi: 1 bellum cum Hannibale consulibus mandatum et exercitûm unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter, quem Fabius consul. eae binae erant legiones; M. Aemilius prae- 2 tor, cuius peregrina sors erat, iuris dictione M. Atilio collegae praetori urbano mandata Luceriam provinciam haberet legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio provincia 3 Ariminum, Cn. Fulvio Suessula cum binis item legionibus evenerunt, ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. prorogata imperia pro- 4 vinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset, Lentulo propraetori provincia vetus, T. Otacilio classis – exercitus nulli additi novi –, M. Valerio 5

Graecia Macedoniaque cum legione et classe, quam haberet, Q. Mucio cum vetere exercitu – duae autem legiones erant – Sardinia, C. Terentio legio una, cui iam
6 praeerat, [ad] Picenum. scribi praeterea duae urbanae legiones iussae et viginti milia sociorum. his ducibus, his copiis adversus multa simul aut mota aut suspecta bella muniverunt Romanum imperium.

7 Consules, duabus urbanis legionibus scriptis supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent,
8 prodigia procurarunt, quae nuntiata erant. [Antii] murus ac portae tactae et Ariciae etiam Iovis aedis de caelo tacta fuerat. et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris: navium longarum species in flumine Tarracinae, qua nulla erat, visae, et in Iovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse, et flumen Amiterni cruentum fluxisse.

9 His procuratis ex decreto pontificum profecti consules,
10 Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. cum obviam filius progrederetur lictoresque verecundia maiestatis eius taciti anteirent, praeter undecim fasces equo praevectus senex, ut consul animadvertere proximum lictorem iussit et ut is, descenderet ex equo, inclamavit, tum demum desiliens 'experiri' inquit 'volui, fili, satin scires consulem te esse'.

1 XXXXV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi
2 praemio foret, se Arpos proditurum esse. eam rem ad consilium [cum] rettulisset Fabius, aliis pro transfuga verberandus necandusque videri ancipitis animi communis hostis, qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem descisset,
3 traxisset ad defectionem Arpos, tum, quoniam res Romana contra spem votaque eius velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim: qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis: ad Faleriorum Pyrrhique proditorem tertium trans-
4 fugis documentum esse. contra ea consulis pater Fabius temporum oblitos homines in medio ardore belli, tamquam

in pace, libera de quoque arbitria agere aiebat, ut, cum 5
illud potius agendum atque cogitandum sit, si quo modo
fieri possit, ne qui soci a populo Romano desciscant, id
non cogitent, documentum autem dicatur statui oportere,
si quis resipiscat et antiquam societatem respiciat. quod si 6
abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, qui dubium
esse, quin brevi desiderata ab sociis Romana res foederibus
Punicis omnia in Italia iuncta visura sit? se tamen non 7
eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum,
sed mediam (con)secuturum consilii viam. neque eum 8
pro hoste neque pro socio in praesentia habitum libera
custodia haut procul a castris placere in aliqua fida civitate (eum) servari per belli tempus; perpetrato bello tum
consultandum, utrum prior defectio plus merita sit poenae
an hic reditus veniae.

Fabio adsensum est, Calenisque legatis traditus et 9
ipse et comites, et auri satis magnum pondus, quod secum
attulerat, ei servari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clausum adservabant. 10
Arpis domi primum desiderari quaerique est coeptus, dein 11
fama per totam urbem volgata tumultum ut principe amisso
fecit metuque rerum novarum extemplo nuntii missi. quibus nequaquam offensus Poenus, quia et ipsum ut ambiguae fidei virum suspectum iam pridem habebat et causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ceterum ut irae magis quam avaritiae datum 12 13
crederent homines, crudelitatem quoque pravitati addidit
coniugemque eius ac liberos in castra accitos, quaestione 14
prius habita et primum de fuga Altini, dein quantum auri
argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus
vivos combussit.

XXXXVI. Fabius ab Suessula profectus Arpos 1
primum instituit oppugnare. ubi cum a quingentis fere
passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo
situm urbis moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat,
quia maxime neglectam custodia vidit, ea potissimum
adgredi statuit. comparatis omnibus, quae ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu 2
delegit tribunosque viros fortes eis praefecit et milites

sescentos, quantum satis visum est, attribuit eosque, ubi quartae vigiliae signum cecinisset, ad eum locum scalas
3 iussit ferre. porta ibi humilis et angusta erat infrequenti via per desertam partem urbis. eam portam, scalis prius transgressos murum, aperire ex interiore parte aut claustra refringere iubet et tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceterae copiae admoverentur: parata omnia atque
4 instructa sese habiturum. ea inpigre facta, et quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adiuvit. imber ab nocte media coortus custodes vigilesque dilapsos e stationibus subfugere in tecta
5 coegit sonituque primo largioris procellae strepitum molientium portam exaudiri prohibuit, lentior deinde aequaliorque accidens auribus magnam partem hominum so-
6 pivit. postquam portam tenebant, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere iubent, ut consulem ex-
7 cirent. id ubi factum ex composito est, signa efferri consul iubet ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

1 XXXXVII. Tum demum hostes excitati sunt iam
2 et imbre conquiescente et propinqua luce. praesidium in urbe erat Hannibalis quinque milia ferme armatorum, et ipsi Arpini tria milia hominum armabant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt.
3 pugnatum primo in tenebris angustisque viis est. cum Romani non vias tantum, set tecta etiam proxima portam
4 occupassent, ne peti superne ac volnerari possent, cogniti inter se quidam Arpinique et Romani atque inde conloquia coepta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi
5 vellent Arpini, quam ob noxam Romanorum quod aut meritum Poenorum pro alienigenis ac barbaris Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent et vecti-
6 galem ac stipendiariam Italiam Africae facerent: Arpinis purgantibus ignaros omnium se venum a principibus datos
7 Poeno, captos oppressosque a paucis esse. initio orto plures cum pluribus conloqui; postremo praetor Arpinus ab suis ad consulem deductus, fideque data inter signa aciesque Arpini repente pro Romanis adversus Carthagi-
8 niensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo minus

mille homines, nihil praeterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portae patefactae emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius praeterquam unius veteris proditoris, novi perfugae, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari iussa, operaque eorum forti ac fideli persaepe res publica usa est. 9 10 11

Cum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset, equites centum duodecim nobiles Campani per speciem praedandi ex hostium agro permissu magistratuum ab Capua profecti ad castra Romana, quae super Suessulam erant, venerunt, stationi militum qui essent dixerunt: conloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius castris praeerat; cui ubi nuntiatum est, decem ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi quae postularent audivit — nihil autem aliud petebant, quam ut Capua recepta bona sibi restituerentur —, in fidem omnes accepti. et ab altero praetore Sempronio Tuditano oppidum Atrinum expugnatum. amplius septem milia hominum capta et aeris argentique signati aliquantum. 12 13 14

Romae foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit; solo aequata omnia inter salinas ac portam Carmentalem cum Aequimaelio Iugarioque vico. in templis Fortunae ac matris Matutae et [Spei] extra portam late vagatus ignis sacra profanaque multa absumsit. 15 16

XXXXVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in Hispania res prosperae essent multosque et veteres reciperent socios et novos adicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent et pollicerentur, si perseveraret urguere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, et adnisuros, ut in tempore et bene cumulatam gratiam referant. grata ea legatio barbaro fuit, conlocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex conparatione tam ordinatae disciplinae animum 1 2 3 4

5 advertit. tum primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, ut duo legationem referrent ad imperatores suos, unus aput sese magister rei militaris resideret: rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis 6 tantum habilem; ita iam inde a principiis gentis maiores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetum, set habere hostem pedestri fidentem Marte, cui si aequari robore vi- 7 rium velit, et sibi pedites comparandos esse. et ad id multitudine hominum regnum abundare, set armandi ornandique et instruendi eos artem ignorare. omnia, velut forte congregata, turba sua vasta ac temeraria esse. 8 facturos se in praesentia quod vellet legati respondent, fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores 9 sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit qui ad regem remansit. cum duobus Romanis legatis Numida legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem 10 ab imperatoribus Romanis. îsdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra praesidia Carthaginiensium auxiliares 11 essent, ad transitionem perlicerent. et Statorius ex multa iuventute regi pedites conscripsit ordinatosque proxime morem Romanum instruendo et decurrendo signa sequi et 12 servare ordines docuit et operi aliisque iustis militaribus ita adsuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret quam pediti conlatisque aequo campo signis iusto proelio Car- 13 thaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit: namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. ita cum Syphace Romanis coepta amicitia est. quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiae — Maesuli ea gens vocatur — regnantem legatos mittunt.

1 XXXXVIIII. Filium Gala Masinissam habebat septemdecem annos natum, ceterum iuvenem ea indole, ut iam tum appareret maius regnum opulentiusque quam 2 quod accepisset facturum. legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut potentior societate eorum adversus 3 reges populosque Africae esset, docent, melius fore Galae quoque Carthaginiensibus iungi quam primum antequam Syphax in Hispaniam aut Romani in Africam transeant:

opprimi Syphacem nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem posse. facile persuasum Galae, filio 4 deposcente id bellum, ut mitteret exercitum, qui Carthaginiensibus legionibus coniunctus magno proelio Syphacem devicit. triginta milia eo proelio hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Nu- 5 midas – extremi prope Oceanum adversus Gadis colunt – refugit adfluentibusque ad famam eius undique barbaris ingentis brevi copias armavit. cum quibus [priusquam] 6 in Hispaniam angusto diremptam freto traiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit, isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se sine ullis Carthaginiensium opibus gessit bellum.

In Hispania nihil memorabile gestum, praeterquam 7 Celtiberûm quod iuventutem eadem mercede, qua pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt, et nobilissimos Hispanos supra trecentos in 8 Italiam ad sollicitandos populares – inter auxilia Hannibalis erant – miserunt. id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercennarium militem in castris neminem ante quam tum Celtiberos Romani habuerunt.

[PERIOCHA LIBRI XXV.]

[P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos aedilis factus. Hannibal urbem Tarenton praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. ludi Apollinares ex Marci carminibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat, instituti sunt. a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Poenorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Paenula, qui centurio militaverat, cum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si impetrasset, de Hannibale victoriam, octo milibus acceptis militum dux factus conflixit acie cum Hannibale et cum exercitu caesus est. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Cn. Fulvius praetor male adversus Hannibalem pugnavit, in quo proelio viginti milia hominum ceciderunt; ipse cum equitibus ducentis effugit. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit tertio

anno et ingentem se virum gessit. in eo tumultu captae urbis Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus caesi anno octavo quam in Hispaniam ierunt. amissaque eius provinciae possessio foret, nisi L. Marci equitis Romani virtute et industria, contractis exercituum reliquiis, eiusdem hortatu bina castra hostium expugnata essent. ad viginti septem milia caesa, cum mille octingentis praeda ingens capta. dux Marcius appellatus est.]

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXV.

1 I. Dum haec in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Tarentino aestatem consumpsit spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundae. ipsorum interim [ac] Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. 2 eodem tempore in Brittiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Poenos desciverant, Consentini et Tauriani in 3 fidem populi Romani redierunt, et plures redissent, ni T. Pomponius Veientanus praefectus sociûm, prosperis aliquot populationibus et in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone con- 4 flixisset. magna ibi vis hominum, sed inconditae turbae agrestium servorumque, caesa aut capta est. minimum iacturae fuit quod praefectus inter ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor et ante publicanus omnibus malis artibus et rei publicae et societatibus infidus dam- 5 nosusque. Sempronius consul iu Lucanis multa proelia parva, haut ullum dignum memoratu fecit et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit.

6 Quo diutius trahebatur bellum et variabant secundae adversaeque res non fortunam magis quam animos hominum, tanta religio, et ea magna ex parte externa civitatem incessit, ut aut homines aut dei repente alii vide- 7 rentur facti. nec iam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus, sed in publico etiam ac foro

Capitolioque mulierum turba erat nec sacrificantium nec precantium deos patrio more. sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes, quorum numerum auxit rustica plebs ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem conpulsa et quaestus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessae artis usu exercebant. primo secretae bonorum indignationes audiebantur, deinde ad patres etiam ac publicam querimoniam excessit res. incusati graviter ab senatu aediles triumvirique capitales, quod non prohiberent, cum emovere eam multitudinem e foro ac disicere adparatus sacrorum conati essent, haut procul afuit, quin violarentur. ubi potentius iam esse id malum apparuit quam ut minoris per magistratus sedaretur, M. Aemilio praetori urb. negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. is et in contione senatus consultum recitavit et edixit, ut quicumque libros vaticinios precationesve aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnis litterasque ad se ante kal. Apriles deferret, neu quis in publico sacrove loco novo aut externo ritu sacrificaret. 8 9 10 11 12

II. Aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cornelius Lentulus pontufex maximus et C. Papirius C. f. Masso pontifex et P. Furius Philus augur et C. Papirius L. f. Masso decemvir sacrorum. in Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papiri Cn. Servilius Caepio pontifices suffecti sunt, augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. 1 2

Comitiorum consularium iam adpetebat tempus, sed quia consules (a) bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. dictator primo comitiali die creavit consulem Q. Fulvium Flaccum magistrum equitum et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in praetura fuerat. tum praetores creati Cn. Fulvius Flaccus, [C.] Claudius Nero, M. Iunius Silanus, P. Cornelius Sulla. comitiis perfectis dictator magistratu abiit. 3 4 5

Aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. 6

huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem eius habendam esse, quod nondum ad
7 petendum legitima aetas esset, 'si me' inquit 'omnes Quirites aedilem facere volunt, satis annorum habeo'. tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint.
8 aedilicia largitio haec fuit: ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti et diem unum instaurati, et congi olei in vicos singulos dati.

9 L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus aediles plebei aliquot matronas aput populum probri accusarunt, quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt.
10 ludi plebei per biduum instaurati et Iovis epulum fuit ludorum causa.

1 III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Appius Claudius
2 consulatum ineunt. et praetores provincias sortiti sunt, P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Clau-
3 dius Nero Suessulam, M. Iunius Silanus Tuscos. consulibus bellum cum Hannibale et binae legiones decretae: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter a Fulvio
4 Centumalo acciperet. praetorum Fulvi Flacci, quae Luceriae sub Aemilio praetore, Neronis Claudi, quae in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent, supplementum in eas ipsi scriberent sibi. M. Iunio in Tuscos
5 legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium provinciaeque Lucani et Galliae cum suis exercitibus prorogatae,
6 item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusae et qua Hieronis regnum fuisset, T. Otacilio classis, Graecia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio
7 Scaevolae, Hispaniae P. et Cn. Corneliis. ad veteres exercitus duae urbanae legiones a consulibus scriptae summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est.

8 Dilectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno
9 prope motu rerum factum impediit. publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat praeter T. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros in Lucanis ductu

Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. hi, quia 10 publicum periculum erat a vi tempestatis in iis quae portarentur ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia, et ea ipsa, quae vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu. in veteres quassasque naves paucis et 11 parvi preti rebus impositis, cum mersissent eas in alto exceptis in praeparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. ea fraus indicata M. Aemilio prae- 12 tori priore anno fuerat ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatus consulto notata, quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. populus severior vindex fraudis erat, excitatique tandem 13 duo tribuni plebis Spurius et L. Carvilii cum rem invisam infamemque cernerent, ducentûm milium aeris multam M. Postumio dixerunt. cui certandae cum dies advenisset 14 conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitoli vix caperet, perorata causa una spes videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui 15 propinquus cognatusque Postumio erat, priusquam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. testibus da- 16 tis tribuni populum summoverunt sitellaque lata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. interim publi- 17 cani Cascae instare, ut concilio diem eximeret, populus reclamare. et forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. cum in eo parum 18 praesidii esset, turbandae rei causa publicani per vacuum (in) summoto locum cuneo inruperunt, iurgantes simul cum populo tribunisque. nec procul dimicatione res erat, 19 cum Fulvius consul tribunis 'nonne videtis' inquit 'vos in ordinem coactos esse et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?'

IIII. Plebe dimissa senatus vocatur et consules re- 1 ferunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum: M. Furium Camillum, cuius exilium ruina urbis 2 secutura fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse; decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem vive- 3 rent, multos postea principes civitatis iudicium de se populi passos: Postumium Pyrgensem suffragium populo Ro- 4 mano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordi-

nem coegisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus 5 in suffragium vocari prohiberet. nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse homines nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in praesentia furori atque audaciae 6 paucorum vincique se ac populum Romanum passi sint et comitia, quae reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quaerentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius 7 sustulerint. haec cum ab optimo quoque pro atrocitate rei accepta essent vimque eam contra rem publicam et 8 pernicioso exemplo factam senatus decresset, confestim Carvilii tribuni plebis omissa multae certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt ac, ni vades daret, prendi a viatore atque in carcerem duci iusserunt. Postumius 9 vadibus datis non adfuit. tribuni plebem rogaverunt plebesque ita scivit, si M. Postumius ante kal. Maias non prodisset citatusque eo die non respondisset neque excusatus esset, videri eum in exilio esse, bonaque eius 10 venire, ipsi aqua et igni placere interdici. singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultus concitatores fuerant, rei 11 capitalis diem dicere ac vades poscere coeperunt. primo non dantis, deinde etiam eos qui dare possent in carcerem coiciebant; cuius rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt.

1 V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem au- 2 dacia protegens exitum habuit. comitia inde pontufici maximo creando sunt habita. ea comitia novus pontifex 3 M. Cornelius Cethegus habuit. tres ingenti certamine petierunt, Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat, et T. Manlius Torquatus et ipse duobus consulatibus et censura insignis, et P. Licinius 4 Crassus, qui aedilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque iuvenis in eo certamine vicit. ante hunc intra centum annos et viginti nemo praeter P. Cornelium Calussam pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset.

5 Consules dilectum cum aegre conficerent, quod inopia iuniorum non facile in utrumque, ut et novae urbanae legiones et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat,

senatus absistere eos incepto vetuit et triumviros binos 6
creari iussit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagensimum lapidem in pagis forisque et conciliabulis omnem
copiam ingenuorum inspicerent et si qui roboris satis ad 7
ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari
aetate essent, milites facerent. tribuni plebis, si îs vide- 8
retur, ad populum ferrent, ut, qui minores septemdecem
annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent ac si septemdecem annorum aut maiores milites facti
essent. ex hoc senatus consulto creati triumviri bini con- 9
quisitionem ingenuorum per agros habuerunt.

Eodem tempore ex Sicilia litterae Marci Marcelli de 10
postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exer- 11
citus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne
ante Punici belli finem in Italiam reportarentur.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurio- 1
numque et robora ex legionibus peditum legatos in hiberna
ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus potestate dicendi facta: 'consulem te, M. Marcelle, in Italiam adis- 2
semus, cum primum de nobis etsi non iniquum, certe
triste senatus consultum factum est, nisi hoc sperassemus,
in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum
adversus Siculos simul Poenosque mitti et sanguine no- 3
stro vulneribusque nos senatui satisfacturos esse, sicut
patrum memoria qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant
adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. quam- 4
quam quod ob meritum nostrum suscensuistis, patres conscripti, nobis aut suscensetis? ambo mihi consules et 5
universum senatum intueri videor, cum te, Marcelle, intueor, quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior
et rei publicae et nostra fortuna esset. sine, quaeso, 6
priusquam de condicione nostra queror, noxam cuius arguimur nos purgare. si non deum ira nec fato, cuius
lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa
periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? militum
an imperatorum? equidem miles nihil umquam dicam de 7
imperatore meo, cui praesertim gratias sciam ab senatu
actas, quod non desperaverit de re publica, cui post fu-

gam a Cannis per omnes annos prorogatum imperium.
8 ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos tribunos militum habuimus, honores petere et gerere et provincias obtinere
9 audivimus. an vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, patres conscripti, in haec vilia capita saevire [libe]t? et consuli primoribusque aliis civitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non fuit, milites utique morituros in
10 aciem misistis? ad Alliam prope omnis exercitus fugit, ad Furculas Caudinas ne expertus quidem certamen arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum ta-
11 ceam: tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia is exercitibus quaereretur, ut et urbs Roma per eum exerci-
12 tum, qui ab Allia Veios transfugerat, reciperaretur et Caudinae legiones, quae sine armis redierant Romam, armatae remissae in Samnium eundem illum hostem sub iugum miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat.
13 Cannensem vero quisquam exercitum fugae aut pavoris insimulare potest, ubi plus quinquaginta milia hominum ceciderunt, unde consul cum equitibus septuaginta fugit, unde nemo superest nisi quem hostis caedendo fessus re-
14 liquit? cum captivis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod rei publicae nos reservassemus, quod ad consulem Venusiam redissemus et speciem iusti
15 exercitus fecissemus: nunc deteriore condicione sumus quam aput patres nostros fuerant captivi. quippe illis arma tantum atque ordo militandi locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus, quae tamen semel navata
16 rei publicae opera et uno felici proelio recuperarunt: nemo eorum relegatus in exilium est, nemini spes emerendi stipendia adempta, hostis denique est datus, cum quo di-
17 micantes aut vitam semel aut ignominiam finirent; — nos, quibus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil obici potest, non solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam rele-
18 gati sumus, ubi senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placandae ci-
19 vium irae, ne qua denique bene moriendi sit. neque ignominiae finem nec virtutis praemium petimus: modo experiri animum et virtutem exercere liceat. laborem et

periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. bellum in Sicilia iam alterum annum ingenti di- 20 micatione geritur, urbes alias Poenus, alias Romanus expugnat, peditum, equitum acies concurrunt, ad Syracusas terra marique geritur res, clamorem pugnantium crepitum- 21 que armorum exaudimus, resides ipsi ac segnes tamquam nec manus nec arma habeamus. servorum legionibus Ti. Sempronius consul totiens iam cum hoste signis conlatis pugnavit, operae pretium habent libertatem civitatemque; — pro servis saltem ad hoc bellum emptis vobis simus, con- 22 gredi cum hoste liceat et pugnando quaerere libertatem. vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quaeque ad laborem peri- 23 culumque deposcimus, ut quod ad Cannas faciundum fuit, quam primum fiat, quoniam quidquid postea viximus, id omne destinatum ignominiae est'.

VII. Sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. 1 Marcellus id nec iuris [nec] potestatis suae esse dixit: senatui scripturum se omniaque de sententia patrum facturum esse. eae litterae ad novos consules allatae ac 2 per eos in senatu recitatae sunt, consultusque de iis litteris ita decrevit senatus, militibus, qui ad Cannas commilitones 3 suos pugnantis deseruissent, senatum nihil videre cur res publica committenda esset. si M. Claudio proconsuli 4 aliter videretur, faceret quod e re publica fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere vacaret neu dono militari virtutis ergo donaretur neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.

Comitia deinde a praetore urbano de senatus sententia 5 plebique scitu sunt habita, quibus creati sunt quinqueviri muris, turribus reficiendis et triumviri bini, uni sacris conquirendis donisque persignandis, alteri reficiendis ae- 6 dibus Fortunae et matris [Matutae] intra portam Carmentalem, sed et Spei extra portam, quae priore anno incendio consumptae fuerant.

Tempestates foedae fuere, in Albano monte biduum 7 continenter lapidibus pluvit. tacta de caelo multa, duae in Capitolio aedes, vallum in castris multis locis supra Suessulam, et duo vigiles exanimati. murus turresque 8

quaedam Cumis non ictae modo fulminibus, sed etiam decussae. Reate saxum ingens visum volitare, sol rubere
9 solito magis sanguineoque similis. horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit.

10 Cum Tarentinorum defectio iam diu et in spe Hannibali et in suspicione Romanis esset, causa forte extrin-
11 secus maturandae eius intervenit. Phileas Tarentinus diu iam per speciem legationis Romae cum esset, vir inquieti animi et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Thurinos invenit.
12 custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec
13 ipsis nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. hos crebris conloquiis sollicitatos corruptis aedituis duobus cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes oc-
14 culti itineris factus profugit. luce prima volgata per urbem fuga est, missique qui sequerentur ab Tarracina comprensos omnis retraxerunt. deducti in comitio virgisque adprobante populo caesi de saxo deiciuntur.

1 VIII. Huius atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia Graecarum civitatium animos inritavit cum pu-
2 blice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam foede interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat.
3 ex iis tredecim fere nobiles iuvenes Tarentini coniura-
4 verunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. hi priusquam aliquid moverent, conloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi ad eum
5 proficiscuntur. et cum haud procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt, Nico et Philemenus progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes,
6 ad Hannibalem deducti sunt. qui cum et causas consili sui et quid pararent exposuissent, conlaudati oneratique promissis iubentur, ut fidem popularibus facerent, praedandi causa se urbe egressos, pecora Carthaginiensium,
7 quae pastum propulsa essent, ad urbem agere; tuto ac sine certamine id facturos promissum est. conspecta ea praeda iuvenum est, minusque iterum ac saepius id eos
8 audere miraculo fuit. congressi cum Hannibale rursus

fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros neque ullum vectigal Poeno pensuros praesidiumve invitos recepturos; prodita praesidia Carthaginiensium fore. haec ubi convenerunt, tunc vero Philemenus 9 consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere. et erat venandi studio insignis, canesque et alius apparatus sequebatur, captumque ferme aliquid aut 10 ab hoste ex praeparato adlatum reportando donabat aut praefecto aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium credebant. ubi iam eo consuetu- 11 dinis adducta res est, ut quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendae rei Hannibali visum est. tridui viam aberat; ubi, quo minus mirum 12 esset uno eodemque loco stativa eum tam diu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Ta- 13 renti erant, suspecta esse iam segnis mora eius desierat.

VIIII. Ceterum postquam Tarentum ire constituit, 1 decem milibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit praemissisque octoginta fere Numidis equitibus praecipit, 2 ut discurrerent circa vias perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret: prae- 3 gressos retraherent, obvios occiderent, ut praedonum magis quam exercitus accolis species esset. ipse raptim agmine acto quindecim ferme milium spatio castra ab Tarento posuit et ne ibi quidem nuntiato, quo pergerent, 4 tantum convocatos milites monuit, via omnes irent nec deverti quemquam aut excedere ordinem agminis paterentur et in primis intenti ad imperia accipienda essent neu quid nisi ducum iussu facerent: se in tempore editurum quae vellet agi. eadem ferme hora Tarentum fama prae- 5 venerat Numidas equites paucos populari agros terroremque late agrestibus iniecisse. ad quem nuntium nihil ultra 6 motus praefectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima iuberet exire ad arcendum populationibus hostem; in cetera adeo nihil ab eo intenta cura 7 est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse.

8 Hannibal concubia nocte movit. dux Philemenus erat cum solito captae venationis onere; ceteri proditores ea 9 quae composita erant expectabant. convenerat autem, ut Philemenus portula adsueta venationem inferens armatos induceret, parte alia portam Temenitida adiret Hannibal; 10 ea mediterranea regio est, orientem spectat, busta aliquantum intra moenia includuntur. cum portae adpropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est refulsitque. idem redditum ab Nicone signum, extinctae 11 deinde utrinque flammae sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in 12 cubilibus suis obtruncat portamque aperit; Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet, ut 13 quo res postulet occurrere libero campo possent. et Philemenus portulae parte alia, qua commeare adsuerat, adpropinquabat. nota vox eius et familiare iam signum cum excitasset vigilem, dicente vix sustineri grandis 14 bestiae onus, portula aperitur. inferentes aprum duos iuvenes secutus ipse cum expedito venatore vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant versum, 15 venabulo traicit. ingressi deinde triginta fere armati ceteros vigiles obtruncant refringuntque portam proximam, et agmen sub signis confestim inrupit. inde cum silentio 16 in forum ducti Hannibali sese coniunxerunt. tum duo milia Gallorum Poenus in tres divisa partis per urbem dimittit Tarentinos[que duces singulis partibus addit 17 binos]. itinera quam maxume frequentia occupare iubet, tumultu orto Romanos passim caedi, oppidanis parci. sed ut fieri id posset, praecipit iuvenibus Tarentinis, ut ubi quem suorum procul vidissent, quiescere ac silere ac bono animo esse iuberent.

1 X. Iam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet, sed, quid rei esset, nemo satis pro certo 2 scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos, Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab op- 3 pidanis mota. praefectus primo excitatus tumultu in portum effugit, inde acceptus scapha in arcem circum- 4 vehitur. errorem et tuba audita ex theatro faciebat, nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praeparata,

et inscienter a Graeco inflata, quis aut quibus signum daret, incertum efficiebat. ubi inluxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita tum dubitationem exemerunt, et Graeci Romanos passim caede stratos cernentes ab Hannibale captam urbem senserunt. postquam lux certior erat et Romani, qui caedibus superfuerant, in arcem confugerant conticiscebatque paulatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos sine armis convocare iubet. convenere omnes praeterquam qui cedentis in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. ibi Hannibal benigne adlocutus Tarentinos testatusque, quae praestitisset civibus eorum, quos ad Trasumennum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque iussit et foribus nomen suum inscribere: se domos eas, quae inscriptae non essent, signo extemplo dato diripi iussurum. si quis in hospitio civis Romani — vacuas autem tenebant domos — nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. contione dimissa cum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili domo fecissent, signo dato ad diripienda hospitia Romana passim discursum est. et fuit praedae aliquantum.

XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit; quam cum et a mari, quo in paeneinsulac modum pars maior circumluitur, praealtis rupibus et ab ipsa urbe muro et fossa ingenti saeptam videret eoque nec vi nec operibus expugnabilem esse, ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos a maioribus rebus moraretur aut in relictos sine valido praesidio Tarentinos impetum ex arce cum vellent Romani facerent, vallo urbem ab arce intersaepire statuit, non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri et, si ferocius procucurrissent, magna caede ita attenuari praesidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. ubi coeptum opus est, patefacta repente porta impetum in munientis fecerunt Romani pellique se statio passa est, quae pro opere erat, ut successu cresceret audacia pluresque et longius pulsos prosequerentur. tum signo dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal

tenuerat. nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos impeditaque alia opere iam coepto,
6 alia apparatu operis morabantur. plurimi in fossam praecipitavere occisique sunt plures in fuga quam in pugna.
7 inde et opus nullo prohibente fieri coeptum: fossa ingens ducta et vallum intra eam erigitur; modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel
8 sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. reliquit tamen modicum praesidium, simul ut in perficiendo muro adiuvaret. ipse profectus cum ceteris copiis ad Galaesum
9 flumen – quinque milia ab urbe abest – posuit castra. ex his stativis regressus ad inspiciendum, quod opus aliquantum opinione eius celerius creverat, spem cepit etiam arcem expugnari posse. et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita et ab urbe muro tantum ac
10 fossa divisa. cum iam machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex inproviso opera hostium invaderent. alia disiecerunt, alia igni corruperunt.
11 isque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnare. reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae in paeneinsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant, urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsi-
12 dentes quam obsessi. Hannibal convocatis principibus Tarentinis omnes praesentis difficultates exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae cernere viam neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari hostes po-
13 tiantur. quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeat, extemplo aut arce cessuros aut dedituros se hostis.
14 adsentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium adferret, opem quoque in eam rem adferendam censebant esse.
15 Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere; suas, quae sinu exiguo intus inclusae essent, cum claustra portus hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum
16 mare evasuras? 'evadent;' inquit Hannibal 'multa, quae inpedita natura sunt, consilio expediuntur. urbem in campo sitam habetis. planae et satis latae viae patent in
17 omnis partis. via, quae in portum per mediam urbem a

mari transmissa est, plaustris transveham naves haut magna mole. et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur, et illinc mari, hinc terra circumsedebimus arcem, immo brevi aut relictam ab hostibus aut cum ipsis hostibus capiemus'. haec oratio non spem modo effectus sed 18 ingentem etiam ducis admirationem fecit. contracta extemplo undique plaustra iunctaque inter se et machinae ad subducendas naves admotae munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. iu- 19 menta inde et homines contracti et opus inpigre coeptum; paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem et ante os ipsum portus ancoras iacit. hunc 20 statum rerum Hannibal Tarenti relinquit regressus ipse in hiberna. ceterum defectio Tarentinorum utrum priore anno an hoc facta sit, in diversum auctores trahunt. plures propioresque aetate memoriae rerum hoc anno factum tradunt.

XII. Romae consules praetoresque usque ante diem 1 v. kal. Maias Latinae tenuerunt. eo die perpetrato sacro 2 in monte in suas quisque provincias proficiscuntur. religio deinde nova obiecta est ex carminibus Marcianis. vates hic Marcius inlustris fuerat, et cum conquisitio 3 priore anno ex senatus consulto talium librorum fieret, in M. Aemili praetoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo praetori Sullae tradiderat. ex 4 huius Marcii duobus carminibus alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu alteri quoque, cuius nondum tempus venerat, adferebat fidem. priore carmine 5 Cannensis praedicta clades in haec fere verba erat: 'amnem, Troiugena (Romane), fuge Cannam, ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conserere manus. sed 6 neque credes tu mihi, donec conpleris sanguine campum, multaque milia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quae incolunt terras, is fuat esca caro tua. nam mihi ita Iuppiter fatus est'. et Diomedis Argivi campos 7 et Cannam flumen ii, qui militaverant in iis locis, iuxta atque ipsam cladem agnoscebant. tum alterum carmen 8 recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora fu-

tura praeteritis sunt, sed perplexius etiam scripturae
9 genere. 'hostis, Romani, si expellere vultis, vomica quae
gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui
quotannis comiter Apollini fiant, cum populus dederit ex
publico partem, privati uti conferant pro se atque suis.
10 iis ludis faciendis praeerit praetor is, qui ius populo ple-
beique dabit summum. decemviri Graeco ritu hostiis
sacra faciant. hoc si recte facietis, gaudebitis semper
fietque res vestra melior: nam is diûm extinguet per-
11 duellis vestros, qui vestros campos pascunt placide'. ad
id carmen expiandum diem unum sumpserunt. postero
die senatus consultum factum est, ut decemviri de ludis
12 Apollini reque divina facienda inspicerent. ea cum in-
specta relataque ad senatum essent, censuerunt patres,
Apollini ludos vovendos faciendosque et, quando ludi
facti essent, duodecim milia aeris praetori ad rem di-
13 vinam et duas hostias maioris dandas. alterum senatus
consultum factum est, ut decemviri sacrum Graeco ritu
facerent iisque hostiis, Apollini bove aurato et capris
14 duabus albis auratis, Latonae bove femina aurata. ludos
praetor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut
populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commo-
15 dum esset, conferret. haec est origo ludorum Apollina-
rium, victoriae, non valetudinis ergo, ut plerique rentur,
votorum factorumque. populus coronatus spectavit, ma-
tronae supplicavere; vulgo apertis ianuis in propatulis
epulati sunt celeberque dies omni caerimoniarum genere
fuit.

1 XIII. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo
in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur,
quod malum diuturnae obsidionis esse solet, iam famem
Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant
2 eos Romani exercitus. itaque legatos ad Hannibalem
miserunt orantes, ut, priusquam consules in agros suos
educerent legiones viaeque omnes hostium praesidiis in-
siderentur, frumentum ex propinquis locis convehi iuberet
3 Capuam. Hannibal Hannonem ex Bruttîs cum exercitu
in Campaniam transire et dare operam, ut frumenti copia
4 fieret Campanis, iussit. Hanno ex Bruttiis profectus cum

exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, cum Benevento iam adpropinquaret, tria milia passuum ab ipsa urbe loco edito castra posuit; inde ex sociis circa populis, quo aestate comportatum erat, devehi frumentum in castra iussit praesidiis datis, quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris ad accipiendum frumentum praesto essent omni undique genere vehiculorum iumentorumque ex agris contracto. id pro cetera socordia neglegentiaque a Campanis actum: paulo plus quadringenta vehicula missa et pauca praeterea iumenta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodicta dies ad frumentum maiore apparatu petendum. ea omnia sicut acta erant cum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules circa Bovianum, ubi castra Romanorum erant, miserunt. qui cum auditis, quae ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret, Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus nocte Beneventi moenia est ingressus. ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum, per quaestorem Campanis datum frumentum, duo milia plaustrorum inconditam inermemque aliam turbam advenisse, per tumultum ac trepidationem omnia agi castrorumque formam et militarem ordinem inmixtis agrestibus iis externis sublatum. his satis compertis consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. quarta vigilia profecti sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis paulo ante lucem cum ad castra pervenissent, tantum pavoris iniecerunt, ut si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci et munimenta defendere, quae nulla ex parte adiri nisi arduo ac difficili ascensu poterant. luce prima proelium ingens accensum est. nec vallum modo tutantur Poeni, sed ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentis per ardua hostes.

XIIII. Vincit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est,

2 sed cum multis volneribus ac militum pernicie. itaque convocatis [legatis] tribunisque militum consul absistendum temerario incepto ait: tutius sibi videri reduci eo die exercitum Beneventum, dein postero [castra] castris hostium iungi, ne exire inde Campani neve Hanno re-
3 gredi posset; id quo facilius obtineatur, collegam quoque et exercitum eius se acciturum totumque eo versuros bellum. haec consilia ducis, cum iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium dis-
4 iecit. proxime portae hostium erat cohors Paeligna, cuius praefectus Vibius Accaus arreptum vexillum trans vallum
5 hostium traiecit. execratus inde seque et cohortem, si eius vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam
6 vallumque in castra inrupit. iamque intra vallum Paeligni pugnabant, cum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiae legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui
7 sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius princeps primus centurio, cum signifero signum ademisset, 'iam hoc signum et hic centurio' inquit 'intra vallum hostium erit: sequantur qui capi signum ab hoste prohibituri sunt'. manipulares sui primum transcendentem
8 fossam, dein legio tota secuta est. iam et consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando [remorando]que ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium legio esset.
9 itaque pro se quisque omnes per aequa atque iniqua loca, cum undique tela conicerentur, armaque et corpora hostes obicerent, pervadunt inrumpuntque. multi volnerati, etiam quos vires, sanguis desereret, ut intra vallum hostium ca-
10 derent nitebantur. capta itaque momento temporis velut in plano sita nec permunita castra. caedes inde, non iam
11 pugna erat omnibus intra vallum permixtis. supra decem milia hostium occisa, supra septem milia capitum cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et iumentorum apparatu capta. et alia ingens praeda fuit, quam Hanno, populabundus passim cum isset, ex socio-
12 rum populi Romani agris traxerat. inde deiectis hostium castris Beneventum reditum, praedamque ibi ambo con-

sules — nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit — vendiderunt diviseruntque. et donati quorum opera castra 13 hostium capta erant, ante alios Accaus Paelignus, T. Pedanius princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio 14 Ocrito, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis quam itineris modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani audita sua pariter sociorumque 1 clade legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent, duos consules ad Beneventum esse diei iter a Capua, tantum non ad portas et muros bellum esse: ni propere subveniat, celerius Capuam quam Arpos in potestatem hostium venturam. ne Tarentum quidem, non modo ar- 2 cem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini aequare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal curae sibi fore rem Campanam pollici- 3 tus in praesentia duo milia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere.

Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Taren- 4 tinae praesidiique, quod ibi obsideretur, cura est. C. Servilius legatus, ex auctoritate patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. cuius adventu, qui ante in 5 exigua spe vocati saepe ad transitionem ab hostibus per conloquia erant, ultro ad transeundum hostis vocabant sollicitabantque. et erat satis validum praesidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam [Metaponti qui fuerant] militibus. itaque Metapontini extemplo, metu quo tene- 6 bantur liberati, ad Hannibalem defecere. hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt. movit eos non Ta- 7 rentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. eorum amici cognatique litteras ac nuntios ad Hannonem 8 Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, si exercitum ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis 9 cum modico praesidio praeerat, quem facile elici ad cer-

tamen temere ineundum rebantur posse, non militum, quos perpaucos habebat, fiducia quam iuventutis Thurinae: eam ex industria centuriaverat armaveratque ad
10 talis casus. divisis copiis inter se duces Poeni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit, Mago cum equitatu tectus collibus apte ad tegendas insidias oppositis subsistit.
11 Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto in aciem copias educit, et fraudis intestinae et hostium
12 insidiarum ignarus. pedestre proelium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis expectantibus magis quam adiuvantibus eventum: et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret.
13 quo ubi est ventum, coorti cum clamore equites prope inconditam Thurinorum turbam nec satis fido animo, unde
14 pugnabat, stantem extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremo et
15 ipsi terga vertunt atque ad urbem fugiunt. ibi proditores conglobati cum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, instare Poenum, permixtosque et hostis urbem invasuros, ni propere portas claudant. ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem, Atinius tamen cum
16 paucis receptus. seditio inde paulisper tenuit, cum in fide [alii manendum], alii cedendum fortunae et tradendam
17 urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac iustum consultum volebant quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt.

18 Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt non ad frumenta modo, quae iam in herbis erant,
19 corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquae tertium annum inpunita defectio esset.
20 ceterum ne Beneventum sine praesidio esset et ut ad

subita belli, si Hannibal, quod facturum haud dubitabant, ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire iubent: legionibus stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est: ad exta sacrificio perpetrato angues duo ex occulto adlapsi adedere iecur conspectique repente ex oculis abierunt. id cum haruspicum monitu sacrificium instauraretur atque intentius exta reservarentur, iterum ac tertium tradunt libato(que) iocinere intactos angues abisse. cum haruspices ad imperatorem id pertinere prodigium praemonuissent et ab occultis cavendum hominibus consultisque, nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. 1 2 3 4

Flavus Lucanus fuit caput partis eius Lucanorum — cum pars ad Hannibalem defecisset —, quae cum Romanis stabat, et iam anno in magistratu erat, ab îsdem illis creatus praetor. is mutata repente voluntate locum gratiae apud Poenum quaerens neque transire ipse neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum hostibus sanxisset. ad Magonem, qui in Bruttiis praeerat, clam in colloquium venit, fideque ab eo accepta, si Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos, deducit Poenum in locum: [eo cum] paucis Gracchum adducturum; Mago ubi pedites equitesque armasset, caperet eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret. loco satis inspecto atque undique explorato dies composita gerendae rei est. Flavus ad Romanum imperatorem venit. rem se ait magnam incohasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse: omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo communi Italiae motu descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quae prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret, Hannibalis vis senesceret ac prope ad nihilum venisset: veteri delicto haut inpla- 5 6 7 8 9 10 11 12

cabilis fore Romanos, nullam umquam gentem magis exorabilem promptioremque veniae dandae fuisse. quotiens 13 rebellioni etiam maiorum suorum ignotum! haec ab se sic dicta. ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire malle eos praesentisque contingere dextram, id pignus 14 fidei secum ferre. locum se consciis dixisse a conspectu amotum haud procul castris Romanis. ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac 15 societate Romana sit. Gracchus fraudem et sermoni et rei abesse ratus ac similitudine veri captus cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus duce hospite in in-16 sidias praecipitatur. hostes subito exorti, et, ne dubia proditio esset, Flavus iis se adiungit. tela undique in 17 Gracchum atque equites coniciuntur. Gracchus ex equo desilit, idem ceteros facere iubet hortaturque, ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. 18 relicuum autem quid esse paucis a multitudine in valle silva ac montibus saepta circumventis praeter mortem? 19 id referre, utrum praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur an toti a patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram versi, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata 20 armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent; qui eam victimam prae se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregium solacium 21 suae morti inventurum. inter haec dicta paludamento circa laevum brachium intorto — nam ne scuta quidem 22 secum extulerant — in hostis impetum fecit. maior quam pro numero hominum editur pugna: iaculis maxime aperta corpora Romanorum, et cum undique ex altioribus locis 23 in cavam vallem coiectus esset, transfiguntur. Gracchum iam nudatum praesidio vivum capere Poeni nituntur; ceterum conspicatus Lucanum hospitem inter hostis, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum per-24 nicie non posset. exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit ponique cum captis simul fascibus ante 25 tribunal imperatoris iussit. [si] haec vera fama est, Gracchus in Lucanis ad campos, qui veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt qui in agro Beneventano prope Calorem 1 fluvium ostendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causa progressum, cum forte inter salicta innata 2 ripis laterent hostes, nudum atque inermem saxisque quae volvit amnis propugnantem interfectum. sunt qui 3 haruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea quae ante dicta prodigia sunt procuraret; ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeo nec locus nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat. funeris 4 quoque Gracchi variast fama. alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale — et ea vulgatior fama est — tradunt: in vestibulo Punicorum castrorum rogum 5 exstructum esse, armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum motibusque armorum et corporum suae cuique genti adsuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exequias celebrante. haec tradunt qui in Lucanis rei gestae auctores sunt. si illis, qui ad 6 Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt: eo delato ad 7 Hannibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem deferret. is funus imperatoris in castris celebrantibus cum exercitu Beneventanis fecit.

XVIII. Consules agrum Campanum ingressi cum 1 passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi ad signa milites palatos passim revocarunt et vixdum instructa acie fusi supra mille et quingentos milites amiserunt. inde ingens ferocia 2 superbae suopte ingenio genti crevit, multisque proeliis lacessebant Romanos; sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat incaute atque inconsulte inita. restituit tamen his animos et illis minuit audaciam parva 3 una res: sed in bello nihil tam leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Ba- 4 dius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio iunctus. creverat consuetudo, quod aeger Romae aput Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. is tum Badius progressus ante sta- 5

tiones, quae pro porta stabant, vocari Crispinum iussit. quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus conloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria etiam in discidio publicorum foederum privati iuris, paulum a
6 ceteris processit. postquam in conspectum venere, 'provoco te' inquit 'ad pugnam, Crispine,' Badius; 'conscendamus equos summotisque aliis, uter bello melior sit, de-
7 cernamus'. ad ea Crispinus nec sibi nec illi ait hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se, etiamsi in acie occurrerit, declinaturum, ne hospitali caede dextram
8 violet; conversusque abibat. enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiam ignaviamque et se digna probra in insontem iacere, hospitalem hostem appellans simulan-
9 temque parcere, cui sciat parem se non esse. si parum publicis foederibus ruptis dirempta simul et privata iura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam duobus exercitibus audientibus renuntiare
10 hospitium. nihil sibi cum eo consociatum, nihil foederatum hosti cum hoste, cuius patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset. si vir esset, congre-
11 deretur. diu cunctantem Crispinum perpulere turmales,
12 ne inpune insultare Campanum pateretur; itaque tantum moratus dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit equumque conscendit et Badium nomine
13 compellans ad pugnam evocavit: nulla mora a Campano facta est, infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum umerum Badio hasta transfixit superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes iacen-
14 tem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parma
15 atque equo relicto ad suos aufugit; Crispinus equum armaque capta et cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans cum magna laude et gratulatione militum ad consules est deductus laudatusque ibi magnifice et donis donatus.

1 XVIIII. Hannibal ex agro Beneventano castra ad Capuam cum movisset, tertio post die quam venit copias
2 in aciem eduxit, haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin

multo minus se suumque totiens victorem exercitum sustinere Romani possent. ceterum postquam pugnari coeptum 3 est, equitum maxime incursu, cum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies, donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. ita equestre proe- 4 lium erat, cum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor praeerat, utrique parti parem metum praebuit, ne hostes novi adventarent. velut ex 5 composito utrimque signum receptui datum, reductique in castra prope aequo Marte discesserunt; plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. inde con- 6 sules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte quae secuta est diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abit. postero die, cum vacua castra Roma- 7 norum esse nuntiatum Hannibali esset et duobus agminibus diversos abiisse, incertus primo, utrum sequeretur, Appium instituit sequi. ille, circumducto hoste qua voluit, 8 alio itinere ad Capuam redit.

Hannibali alia in his locis bene gerendae rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Paenula, in- 9 signis inter primi pili centuriones et magnitudine corporis et animo. is perfunctus militia per P. Cornelium Sullam 10 praetorem in senatum introductus petit a patribus, uti sibi quinque milia militum darentur: se peritum et hostis 11 et regionum brevi operae pretium facturum et, quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum. id non promis- 12 sum magis stolide quam stolide creditum, tamquam eaedem militares et imperatoriae artes essent. data pro quin- 13 que octo milia militum, pars dimidia cives, pars socii. et ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit ac prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi Hannibal nequiquam secutus Claudium substiterat. haud dubia 14 res est, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem exercitusque alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semermem. ut conspecta inter se agmina sunt et neutra pars detrecta- 15 vit pugnam, extemplo instructae acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata et,

16 donec dux stetisset, Romana acie. postquam is non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractae cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit, fusa extemplo est Romana acies.
17 sed adeo ne fugae quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint, ceteri passim alii alia peste absumpti sint.

1 XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsideri coepta est, quaeque in eam rem opus erant comportaban-
2 tur parabanturque. Casilinum frumentum convectum, ad Volturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum, [in eo et Puteolis] – ante Fabius Maximus munierat – praesidium impositum, ut mare proximum et flumen in
3 potestate essent. in ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat quodque M. Iunius praetor ex Etruria coemerat, ab Ostia convectum est, ut
4 exercitui per hiemem copia esset. ceterum super eam cladem, quae in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui vivo Gracco summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis ab signis discessit.

5 Hannibal non Capuam neglectam neque, ut tanto discrimine, desertos volebat socios, sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu in alterius ducis
6 exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium praetorem Apuli legati nuntiabant primo, dum urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentius rem egisse, postea nimio successu et ipsum et milites praeda impletos in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiae esset.
7 cum saepe alias tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

1 XXI. Circa Herdoneam Romanae legiones et praetor Fulvius erat. quo ubi allatum est hostis adventare, prope est factum, ut iniussu praetoris signis convulsis in aciem exirent. nec res magis ulla tenuit quam spes haud dubia,
2 suo id arbitrio ubi vellent acturos. nocte insequenti Hannibal, cum tumultuatum in castris et plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantis sciret, haut dubius prosperae pugnae occasionem dari,

tria milia expeditorum militum in villis circa vepribusque 3 et silvis disponit, qui signo dato simul omnes e latebris existerent, et Magonem duo[que] ferme milia equitum, 4 qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere iubet. his nocte praeparatis prima luce in aciem copias educit. nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla spe 5 quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium consistentiumque quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio et 6 sinistra ala in primo instructae et in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac 7 virium esse et quacumque impetum fecisset hostis perrupturos, nihil quod salutare esset non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebat. et Hannibal haud- 8 quaquam similis dux neque simili exercitu neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. dux, stultitia 9 et temeritate Centenio par, animo haudquaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantis suos videt, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit, cetera 10 a fronte pulsa in[de a] tergo atque alis circumventa acies eo usque est caesa, ut ex duodeviginti milibus hominum duo milia haut amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII. Hae clades super aliam alia Romam cum 1 essent nuntiatae, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit; sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minus iis cladibus commovebantur. legatos ad consules mittunt C. 2 Laetorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercitûm cum cura colligerent darentque operam, 3 ne per metum ac desperationem hosti se dederent, id quod post Cannensem accidisset cladem, et ut desertores de exercitu volonum conquirerent. idem negoti P. Cornelio 4 datum, cui et dilectus mandatus erat, isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret iique ad signa reducerentur. haec omnia intentissima cura acta.

5 Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui, ut quaeque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mit-
6 terent frumentum, ipse ad Capuam regressus Q. Fulvium collegam invenit Casilini omnia inde portantem, molientem
7 ad oppugnandam Capuam. tum ambo circumsederunt urbem et Claudium Neronem praetorem ab Suessula ex
8 Claudianis castris exciverunt. is quoque, modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta, tres et exercitus diversis partibus opus adgressi fossa valloque circumdare urbem parant et castella exci-
9 tant modicis intervallis multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo
10 portis muroque se contineret Campanus. prius tamen quam haec continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur desertam ab eo Capuam ac prope redditam Romanis obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis ferret.
11 consulibus litterae a P. Cornelio praetore missae, ut priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut qui eorum vellent, exirent a Capua suasque
12 res secum inde ferrent: liberos fore suaque omnia habituros qui ante idus Martias exissent, post eam diem quique exissent quique ibi mansissent hostium futuros
13 numero. ea pronuntiata Campanis atque ita spreta, ut
14 ultro contumelias dicerent minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones spe aut vi aut dolo arcis Tarentinae potiundae. quod ubi parum processit,
15 ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt querentes simul orantesque. quibus Hannibal magnifice respondit, et antea se solvisse obsidionem
16 et nunc adventum suum consules non laturos. cum hac spe dimissi legati vix regredi Capuam iam duplici fossa valloque cinctam potuerunt.

1 XXIII. Cum maxume Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, praeterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione

adiuta. namque Marcellus initio veris incertus, utrum 2
Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten verteret bellum
an obsidione Syracusas premeret, quamquam nec vi capi 3
videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ
urbem nec fame, ut quam prope liberi a Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, 4
transfugas Syracusanos — erant autem aput Romanos aliqui nobilissimi viri inter defectionem ab Romanis, quia
ab novis consiliis abhorrebant, pulsi — conloquiis suae
partis temptare hominum animos iussit et fidem dare, si
traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus
victuros esse. non erat conloquii copia, quia multorum 5
animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne
quid falleret tale admissum. servus unus exulum pro 6
transfuga intromissus in urbem conventis paucis initium
conloquendi de tali re fecit. dein piscatoria quidam nave
retibus operti circumvectique ita ad castra Romana conlocutique cum transfugis, et idem saepius eodem modo et
alii atque alii. postremo ad octoginta facti. et cum iam 7
composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad
Epicyden per Attalum quendam, indignantem sibi rem
creditam non esse, necati omnes cruciati sunt. alia subinde 8
spes, postquam haec vana evaserat, excepit. Damippus
quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. huius uti- 9
que redimendi et Epicydae cura erat ingens, nec abnuit
Marcellus, iam tum Aetolorum, quibus socii Lacedaemonii erant, amicitiam adfectantibus Romanis. ad conlo- 10
quium de redemptione eius missis medius maxime atque
utrisque oportunus locus ad portum Trogilorum propter
turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quo cum 11
saepius commearent, unus ex Romanis ex propinquo
murum contemplans, numerando lapides aestimandoque
ipse secum, quid in fronte paterent singuli, altitudinem 12
muri, quantum proxime coniectura poterat, permensus
humilioremque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum omnium ratus esse et vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. haud spernenda visa. 13
sed cum adiri locus, quia ob id ipsum intentius custodie-

14 batur, non posset, occasio quaerebatur; quam obtulit transfuga nuntians, diem festum Dianae per triduum agi et, quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari et ab Epicyde praebito universae plebei et per
15 tribus a principibus diviso. id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum conlocutus electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque et scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari iubet, ut mature corpora curarent quietique
16 darent: nocte in expeditionem eundum esse. inde ubi id temporis visum, quo [de] die epulatis iam vini satias principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas iussit, et ad mille fere armati tenui agmine per silentium
17 eo deducti. ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii, cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

1 XXIIII. Iam mille armatorum ceperant partem, cum ceterae admotae [sunt copiae], pluribusque scalis in murum
2 evadebant signo ab hexapylo dato, quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati aut sopiti vino erant aut semigraves potabant. paucos tamen eorum in[proviso op]pressos in cubilibus
3 interfecerunt. prope hexapylon est portula magna vi refringi coepta; et e muro ex composito tuba datum signum erat et iam undique non furtim, sed vi aperte gerebatur
4 res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat terrendique magis hostes erant quam fal-
5 lendi, sicut territi sunt. nam simul ac tubarum est auditus cantus clamorque tenentium muros partemque urbis, omnia teneri custodes rati alii per murum fugere, alii sa-
6 lire de muro praecipitarique turba paventium. magna pars tamen ignara tanti mali erat et gravatis omnibus vino somnoque et in vastae magnitudinis urbe partium
7 sensu non satis pertinente in omnia. sub luce hexapylo effracto Marcellus omnibus copiis urbem ingressus excitavit convertitque omnes ad arma capienda opemque, si
8 quam possent, iam captae prope urbi ferendam. Epicydes ab insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos per neglegentiam

custodum transgressos murum expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos dictitans et maiora ac 9 terribiliora vero adferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis conpleta, lacessito tantum hoste paucis 10 missilibus retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oreretur clausasque inter tumultum Achradinae atque insulae inveniret portas. Marcellus 11 ut moenia ingressus ex superioribus locis urbem omnium ferme illa tempestate pulcherrimam subiectam oculis vidit, inlacrimasse dicitur partim gaudio tantae perpetratae rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium 12 classis demersae et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant et tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gestae, tot tam 13 opulenti tyranni regesque, praeter ceteros Hiero cum recentissimae memoriae rex, tum ante omnia, quae virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea cum universa occurrerent animo subiretque 14 cogitatio, iam illa momento horae arsura omnia et ad cineres reditura, priusquam signa Achradinam admoveret, 15 praemittit Syracusanos, qui intra praesidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut adloquio leni inpellerent hostis ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinae portas murosque maxume 1 transfugae, quibus nulla erat per condiciones veniae spes; ei nec adire muros nec adloqui quemquam passi. itaque 2 Marcellus, postquam inceptum inritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. tumulus est in extrema parte urbis versus a mari viaeque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulae, percommode situs ad commeatus excipiendos. praeerat huic arci Philodemus Argivus ab Epi- 3 cyde impositus; ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, rettulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumpsisse. cum is diem de die 4 differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra, legiones, haut dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse, Mar- 5

cellus ut Euryalum neque tradi neque capi vidit posse, inter Neapolim et Tycham — nomina ea partium urbis et instar urbium sunt — posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus
6 praedae non posset. legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis venerunt precantes, ut a caedibus et
7 ab incendiis parceretur. de quorum precibus quam postulatis magis consilio habito Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, ne quis liberum corpus violaret:
8 cetera praedae futura. castraque tectis parietum pro muro saepta. portis regione platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit, ne quis in discursu militum
9 impetus in castra fieri posset. inde signo dato milites discurrerunt; refractisque foribus cum omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus tamen temperatum est, rapinis nullus ante modus fuit quam omnia diuturna feli-
10 citate cumulata bona egesserunt. inter haec et Philodemus, cum spes auxili nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto praesidio tradidit
11 tumulum Romanis. aversis omnibus ad tumultum ex parte captae urbis Bomilcar noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana
12 classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus libero mari vela in altum dedit quinque et quinquaginta navibus Epicydae et Syra-
13 cusanis relictis: edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis, ut fama est, donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

1 XXVI. Marcellus Euryalo recepto praesidioque addito una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos inpeditosque moenibus suos tur-
2 baret. Achradinam inde trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos re-
3 dacturum, circumsedit. cum per aliquot dies quietae stationes utrinque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis ut ultro undique oppugnarentur Romani
4 fecit. nam et Hippocrates castris ad magnum portum communitis signoque iis dato, qui Achradinam tenebant,

castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat, et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit et classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana erat, adpulsa est, ne quid praesidi Crispino submitti a Marcello posset. tumultum tamen maiorem 5 hostes praebuerunt quam certamen. nam et Crispinus Hippocraten non reppulit tantum munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem, et Epicyden Marcellus in urbem compulit. satisque iam etiam in posterum vi- 6 debatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. accessit et ab pestilentia com- 7 mune malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli consiliis. nam tempore autumni et locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem quam in urbe, intoleranda vis aestus per utraque castra omnium ferme corpora movit. ac primo temporis ac loci vitio et aegri 8 erant et moriebantur; postea curatio ipsa et contactus aegrorum volgabat morbos, ut aut neglecti desertique qui incidissent morerentur, aut adsidentis curantisque eadem vi morbi repletos secum traherent cotidianaque 9 funera et mors ob oculos esset et undique dies noctesque ploratus audirentur. postremo ita adsuetudine mali effera- 10 verant animos, ut non modo lacrimis iustoque conploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem aut sepelirent, iacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem expectantium, mortuique aegros, aegri 11 validos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent. et ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. multo tamen vis maior 12 pestis Poenorum castra quam Romana – diu circumsedendo Syracusas caelo aquisque adsuerant – [adfecerat] magis. ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex 13 gravitate loci volgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt; et Carthaginienses, quibus nusquam 14 receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut 15 tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos infirmaque corpora tecta et umbrae recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

1 XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, [.....] haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta, tria milia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest. eo et commeatus e 2 civitatibus suis comportabant et auxilia accersebant. interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque 3 in capta quodam modo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurumas omni copia rerum onustas secum 4 mitterent classemque suam augerent. igitur centum triginta navibus longis, septingentis onerarîs profectus a Carthagine satis prosperos ventos ad traiciendum in Siciliam habuit. sed idem venti superare eum Pachynum 5 prohibebant. Bomilcaris adventus fama primo, dein praeter spem mora cum gaudium et metum in vicem Ro-6 manis Syracusanisque praebuisset, Epicydes metuens, ne, si pergerent idem qui tum tenebant ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam re-7 peteret, tradita Achradina mercennariorum militum du-8 cibus ad Bomilcarem navigat. classem in statione versa in Africam habentem atque timentem navale proelium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset — quippe etiam plures habebat —, quam quod venti aptiores Romanae quam suae classi flarent, perpulit tamen, ut 9 fortunam navalis certaminis experiri vellet. et Marcellus, cum et Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu 10 Syracusarum Bomilcarem constituit. duae classes infestae circa promunturium Pachynum stabant, ubi prima 11 tranquillitas maris in altum evexisset concursurae. itaque cadente iam euro, qui per dies aliquot saevierat, prior Bomilcar movit, cuius primo classis petere altum visa est, 12 quo facilius superaret promunturium. ceterum postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro inde Africam repetere

iuberent, ipse Siciliam praetervectus Tarentum petit. Epicydes a tanta repente destitutus spe, ne [ad] obsi- 13 dionem magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum navigat, expectaturus magis eventum quam inde quicquam moturus.

XXVIII. Quae ubi in castra Siculorum sunt nun- 1 tiata, Epicyden Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam et prope iterum traditam Romanis, le- 2 gatos de condicionibus dedendae urbis, explorata prius per conloquia voluntate eorum qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. cum haud ferme discreparet, quin quae 3 ubique regum fuissent, Romanorum essent, Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur, evocatis ad conloquium iis, quibus ab Epicyde creditae res erant, missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu 4 Siculorum aiunt, ut una omnium, qui obsiderentur quique extra obsidionem fuissent, fortuna esset neve alteri proprie sibi pacíscerentur quicquam. recepti deinde ab 5 iis, ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicydis Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon cognomen erat, adgrederentur. interfectis iis et multitudine ad contionem 6 vocata, [famem] inopiamque, quae ipsi inter se fremere occulti soliti erant, conquesti, quamquam tot mala urgerent, negarunt, fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur: Romanis 7 causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium; nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum bellum movisse et obsidere urbem coepisse, ut crudelis tyrannos eius, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippocrate vero interempto, Epi- 8 cyde intercluso ab Syracusis et praefectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliae terra marique pulsis — quam superesse causam Romanis, cur non perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanae amicitiae cultor, incolumis Syracusas esse velint? itaque nec 9 urbi nec hominibus aliud periculum quam ab semet ipsis

esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praetermisissent — eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam deinde fore —, (si) simul liber(a)tas ab impotentibus tyrannis apparuisset.

1 XXVIIII. Omnium ingenti adsensu audita ea oratio est. praetores tamen prius creari quam legatos nominari placuit. ex ipsorum deinde praetorum numero missi ora-
2 tores ad Marcellum, quorum princeps 'neque primo' inquit 'Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus ne-
3 quaquam tam in vos impius quam in nos; nec postea pacem tyranni caede compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes oppressis nobis hinc metu hinc fraude turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse,
4 quod pacis vobiscum non fuerit. nunc certe caede eorum, qui oppressas tenebant Syracusas, cum primum nostri arbitrii esse coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, moenia, nullam recusandam
5 fortunam, quae iam imposita a vobis fuerit. gloriam captae nobilissimae pulcherrimaeque urbis Graecarum dei tibi dederunt, Marcelle. quidquid umquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit.
6 famaene credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse? quo quisquis terra, quisque mari venerit nunc nostra ab Atheniensibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis ostendat, incolumesque Syracusas familiae vestrae sub clientela
7 nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas. ne plus aput vos Hieronymi quam Hieronis memoria momenti faciat: diutius ille multo amicus fuit quam hic hostis et illius benefacta etiam re sensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius valuit'.

8 Omnia et impetrabilia et tuta erant aput Romanos, inter ipsos plus belli ac periculi erat. namque transfugae, tradi se Romanis rati, mercennariorum quoque
9 militum auxilia in eundem compulere metum, arreptisque armis praetores primum obtruncant, inde ad caedem Syracusanorum discurrunt, quosque fors obtulit, irati interficere, atque omnia quae in promptu erant diripuerunt.

tum, ne sine ducibus essent, sex praefectos creavere, ut terni Achradinae ac Naso praeessent. sedato tandem tumultu exequentibus sciscitando, quae acta cum Romanis essent, dilucere id quod erat coepit, aliam suam ac perfugarum causam esse. 10

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes nec causam expetendae poenae eorum ullam Romanis esse. erat e tribus Achradinae praefectis Hispanus, Moericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus, qui sine arbitris Moericum nanctus, primum quo in statu reliquisset Hispaniam – et nuper inde venerat – exponit: omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operae pretium faciat, principem popularium esse, seu militare cum Romanis seu in patriam reverti lubeat. contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso? motus his Moericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit, qui per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset composuissetque agendae ordinem rei, Achradinam redit. tum Moericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat, sibi placere legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quemquam neque mittendum, et quo intentius custodiae serventur, opportuna dividenda praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae reus sit. omnes adsensi sunt. partibus dividendis ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani fecit. itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam iussit exponique milites regione portae, quae prope fontem Arethusam est. hoc cum quarta vigilia factum esset expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Moericus, luce prima Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae adgreditur ita, ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converterent, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent relictis stationibus suis ad vim et impetum Ro- 1 2 3 4 5 6 7 8 9

10 manorum arcendum. in hoc tumultu actuariae naves instructae iam ante circumvectaeque ad Nasum armatos exponunt, qui inproviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portae, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere deser-
11 tam trepidatione et fuga custodum. neque in ullis minus praesidii aut pertinaciae ad manendum quam in transfugis fuit, quia ne suis quidem satis credentes e
12 medio certamine effugerunt. Marcellus, ut captam esse Nasum [videt] et Achradinae regionem unam teneri Moericumque cum praesidio suis adiunctum, receptui cecinit, ne regiae opes, quarum fama maior quam res erat, diriperentur.

1 XXXI. Suppresso impetu militum ut iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae da-
2 tus est, Syracusani tandem liberi metu portis Achradinae apertis oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes
3 aliud quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus consilio advocato et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra praesidia Romana fuerant,
4 respondit, non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint erga populum Romanum esse. sed pleraque eorum quo debuerint reccidisse foederumque ruptorum ipsos ab se graviores multo quam populus Ro-
5 manus voluerit poenas exegisse: se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum [alieni-
6 genarum]que duces captam et oppressam tenerent. quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos esse Syracusanorum, qui intra praesidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Moericum, qui praesidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem, sed
7 forte consilium. sibi omnium laborum periculorumque circa moenia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum nequaquam tantum fructum esse, quod capere
8 Syracusas potuisset. inde quaestor cum praesidio ad Nasum et accipiendam pecuniam regiam custodiendam-

que missus. urbs diripienda militi data est custodibus divisis per domos eorum, qui intra praesidia Romana fuerunt. cum multa irae, multa avaritiae foeda exempla 9 ederentur, Archimeden memoriae proditum est in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere discripserat, ab ignaro milite quis esset interfectum; aegre 10 id Marcellum tulisse sepulturaeque curam habitam et propinquis etiam inquisitis honori praesidioque nomen ac memoriam eius fuisse. hoc maxume modo Syracusae 11 captae, in quibus praedae tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus aequis certabatur.

Paucis ante diebus quam Syracusae caperentur T. 12 Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybaeo transmisit et, cum ante lucem portum intrasset, 13 onerarias frumento onustas cepit egressusque in terram depopulatus est aliquantum agri circa Uticam praedamque omnis generis retro ad navis egit. Lilybaeum tertio 14 die quam inde profectus erat cum centum triginta onerariis navibus frumento praedaque onustis redit, idque frumentum extemplo Syracusas misit, quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa 15 fames instabat.

XXXII. Eadem aestate in Hispania, cum biennio 1 ferme nihil admodum memorabile factum esset consiliisque magis quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt. ibi consi- 2 lium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiae, quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus 3 esse id iam agi, ut bellum in Hispania finiretur. et satis ad id virium credebant accessisse viginti milia Celtiberorum ea hieme ad arma excitatorum. tres exercitus erant. 4 Hasdrubal Gisgonis filius et Mago coniunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. propior 5 erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator; ad urbem nomine Amtorgim exercitum habebat.

6 eum volebant prius opprimi duces Romani, et spes erat satis superque ad id virium esse; illa restabat cura, ne fuso eo perculsi alter Hasdrubal et Mago in avios saltus
7 montesque recipientes sese bellum extraherent. optimum igitur rati, divisis bifariam copiis totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus
8 Magonem duceret atque Hasdrubalem, Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Celtiberis adiunctis cum
9 Hasdrubale Barcino bellum gereret. una profecti ambo duces exercitusque Celtiberis praegredientibus ad urbem Amtorgim in conspectu hostium dirimente amni ponunt
10 castra. ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copiis substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

1 XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris et spem omnem in Celti-
2 berorum auxiliis esse, peritus omnis barbaricae et praecipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos
3 militabat, perfidiae, facili linguae commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta conloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum prin-
4 cipibus, ut copias inde abducant. nec atrox visum facinus: non enim ut in Romanos verterent arma agebatur, et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent, et cum quies ipsa tum reditus domum
5 fructusque videndi suos suaque grata vulgo erant. itaque non ducibus facilius quam multitudini persuasum est. simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam
6 paucis, si vi retinerent. id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit exemplaque haec vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris ha-
7 beant. signis repente sublatis Celtiberi abeunt, nihil aliud quaerentibus causam obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes quam domestico se avocari bello.
8 Scipio, postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse aut fratri

rursus coniungi vidit posse nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro quantum posset cedere 9 statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti aequo se committeret loco, qui transgressus flumen prope vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIIII. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, 1 periculum maius ab novo hoste urgebat. Masinissa erat 2 iuvenis – eo tempore erat socius Carthaginiensium –, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is 3 tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni occurrit, et deinde adsidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum procul a castris lignatum pabulatumque 4 progressos exciperet, sed ipsis obequitaret castris invectusque in medias saepe stationes omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque saepe incursu repentino 5 in portis valloque trepidatum est, nec aut locus aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis, compulsique intra vallum adempto rerum omnium 6 usu. cum prope iusta obsidio esset, futuramque artiorem eam appareret, si se Indebilis, quem cum septem milibus et quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Poenis coniunxisset, dux cautus et providens Scipio victus necessitatibus 7 temerarium capit consilium, ut nocte Indebili obviam iret et quocumque occurrisset loco proelium consereret. relicto igitur modico praesidio in castris praepositoque 8 Ti. Fonteio legato, media nocte profectus cum obviis hostibus manus conseruit. agmina magis quam 9 acies pugnabant, superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterum et equites Numidae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere. contracto adversus Numidas 10 certamine novo tertius insuper advenit hostis, duces Poeni adsecuti ab tergo iam pugnantis, ancepsque proelium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem quamve in partem conferti eruptionem facerent. pugnanti hortantique imperatori et offerenti se, 11 ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea traicitur; cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem im-

petum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nun-
12 tiantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. ea pervagata passim vox ut et hostes haud dubie pro victo-
13 ribus et Romani pro victis essent fecit. fuga confestim ex acie duce amisso fieri coepta est: ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum alia auxilia
14 haud difficilis erat, ita effugere tantum equitum [atque] aequantium equos velocitate peditum vix poterant, caesique prope plures in fuga quam in pugna sunt, nec superfuisset quisquam, ni praecipiti iam ad vesperum die nox intervenisset.

1 XXXV. Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi confestim e proelio, vix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, [si se] coniunxissent, debellari posse.
2 quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque victoria recenti laetos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto et alteram pro haud dubia parem
3 victoriam expectantes. ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis pervenerat, sed maestum quoddam silentium erat et tacita divinatio, qualis iam praesagientibus animis
4 inminentis mali esse solet. imperator ipse, praeterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, coniectura etiam et ratione ad suspicionem acceptae cladis quam ad ullam bonam spem pronior erat:
5 quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum po-
6 tuisse? quo modo autem non obstitisse aut ab tergo secutum fratrem, ut, si prohibere quo minus in unum coirent et duces et exercitus hostium non posset, ipse certe
7 cum fratre coniungeret copias? his anxius curis id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde quantum posset; et inde una nocte ignaris hostibus et ob id quietis
8 aliquantum emensus est iter. luce ut senserunt profectos hostes, praemissis Numidis quam poterant maxime citato agmine sequi coeperunt. ante noctem adsecuti Numidae,
9 nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. consistere

coeperunt ac tutari agmen; quantum possent tamen tuto ut simul pugnarent procederentque Scipio hortabatur, priusquam pedestris copiae adsequerentur.

XXXVI. Ceterum nunc agendo, nunc sustinendo 1 agmen cum aliquamdiu haud multum procederetur et nox iam instaret, revocat proelio suos Scipio et conlectos in 2 tumulum quendam non quidem satis tutum, praesertim agmini perculso, sed editiorem tamen quam cetera circa erant subducit. ibi primo impedimentis et equitatu in 3 medium receptis circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant; dein, post- 4 quam toto agmine tris imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant, apparebat parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse, circumspectare 5 atque agitare dux coepit, si quo modo posset vallum circuminicere. sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut nec virgulta vallo caedendo nec terra caespiti faciendo aut ducendae fossae aliive ulli operi apta inveniri posset, nec natura quicquam satis arduum aut 6 abscisum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem praeberet, omnia fastigio leni subvexa. ut tamen ali- 7 quam imaginem valli obicerent, clitellas inligatas oneribus velut struentes ad altitudinem solitam circumdabant, cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant. Punici exercitus postquam 8 advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere; munitionis facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, cum duces undique vociferarentur, quid starent et 9 non ludibrium illud vix feminis puerisve morandis satis validum distraherent diriperentque? captum hostem teneri latentem post sarcinas. haec contemptim duces 10 increpabant. ceterum neque transilire nec moliri onera obiecta nec caedere stipatas clitellas ipsisque obrutas sarcinis facile erat. tardatis diu cum amoliti obiecta 11 onera armatis dedissent viam pluribusque idem partibus fieret, capta iam undique castra erant, pauci a multis 12 perculsique a victoribus passim caedebantur. magna pars tamen militum cum in propinquas refugisset silvas,

in castra P. Scipionis, quibus Ti. Fonteius legatus prae-
13 erat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium caesum tradunt, alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse; hanc igni circumdatam atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerant vi, captam omnisque intus cum ipso imperatore occisos.

14 Anno octavo postquam in Hispaniam venerat Cn. Scipio, undetricensimo die post fratris mortem est interfectus. luctus ex morte eorum non Romae maior quam
15 per totam Hispaniam fuit. quin aput civis partem doloris et exercitus amissi et alienata provincia et publica
16 trahebat clades: Hispaniae ipsos lugebant desiderabantque duces, Gnaeum magis, quod diutius praefuerat iis priorque et favorem occupaverat et specimen iustitiae temperantiaeque Romanae primus ediderat.

1 XXXVII. Cum deleti exercitus amissaeque Hispa-
2 niae viderentur, vir unus res perditas restituit. erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger iuvenis animique et ingeni aliquanto quam pro for-
3 tuna in qua erat natus maioris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua per tot
4 annos omnis militiae artis edoctus fuerat. et ex fuga collectis militibus et quibusdam de praesidiis deductis [is] haud contemnendum exercitum fecerat iunxeratque
5 cum Ti. Fonteio P. Scipionis legato. set tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut castris citra Hiberum communitis, cum ducem
6 exercitus comitiis militaribus creari placuisset, subeuntis alii aliis in custodiam valli stationesque donec per omnis suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii
7 detulerint. omne inde tempus – exiguum id fuit – muniendis castris convehendisque commeatibus consumpsit, et omnia imperia milites cum inpigre, tum hautquaquam
8 abiecto animo exequebantur. ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Hiberum et adpropinquare adlatum est signumque pugnae propositum ab novo duce milites viderunt,

recordati, quos paulo ante imperatores habuissent qui- 9
busque et ducibus et copiis freti prodire in pugnam soliti essent, flere omnes repente et offensare capita, et alii manus ad caelum tendere deos incusantis, alii strati humi suum quisque nominatim ducem implorare. neque 10
sedari lamentatio poterat excitantibus centurionibus manipulares et ipso mulcente et increpante Marcio, quod in muliebris et inutiles se proiecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos et rem publicam secum acuerent animos, et ne inultos imperatores suos iacere sinerent: cum subito clamor tubarumque sonus — iam enim prope 11
vallum hostes erant — exauditur. inde verso repente in iram luctu discurrunt ad arma ac velut accensi rabie discurrunt ad portas et in hostem neglegenter atque incomposite venientem incurrunt. extemplo inprovisa res 12
pavorem incutit Poenis, mirabundique, unde tot hostes subito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus caesis exstitisset, quis castris praeesset, quis signum dedisset pugnae — ad haec tot 13
tam necopinata primo omnium incerti stupentesque referunt pedem, dein valida inpressione pulsi terga vertunt. et aut fugientium caedes foeda fuisset aut teme- 14
rarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum obsistensque ad prima signa et quosdam ipse retinens concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc caedisque et sanguinis reduxit. Carthaginienses trepide primo ab ho- 15
stium vallo acti postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt.

Par neglegentia in castris custodiendis fuit: nam 16
etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercitûm ante paucos dies deletorum succurrebat. ob hoc cum omnia neglecta aput hostis essent, 17
exploratis iis Marcius ad consilium prima specie temerarium magis quam audax animum adiecit, ut ultro castra hostium oppugnaret, facilius esse ratus unius Has- 18

drubalis expugnari castra quam, si se rursus tres exer-
19 citus ac tres duces iunxissent, sua defendi: simul aut,
si successisset coeptis, erecturum se adflictas res aut,
si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma contemptum
sui dempturum.

1 XXXVIII. Ne tamen subita res et nocturnus terror
etiam non suae fortunae consilium perturbaret, adlo-
quendos adhortandosque sibi milites ratus contione ad-
2 vocata ita disseruit: 'vel mea erga imperatores nostros
vivos mortuosque pietas vel praesens omnium nostrum,
milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc
imperium, ut amplum iudicio vestro, ita re ipsa grave
3 ac sollicitum esse. quo enim tempore, nisi metus mae-
rorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut
aliqua solacia invenire aegro animo possem, cogor
vestram omnium vicem, quod difficillimum in luctu est,
4 unus consulere. et ne tum quidem, ubi, quonam modo
has reliquias duorum exercitûm patriae conservare pos-
sem, cogitandum est, avertere animum ab assiduo mae-
5 rore libet. praesto est enim acerba memoria et Scipiones
me ambo dies noctesque curis insomnîsque agitant et
6 excitant saepe somno, neu se, neu invictos per octo
annos in his terris milites suos, commilitones vestros,
neu rem publicam patiar inultam, et suam disciplinam
7 suaque instituta sequi iubent et, ut imperiis vivorum
nemo oboedientior me uno fuerit, ita post mortem suam,
quod in quaque re facturos illos fuisse maxime censeam,
8 id optimum ducere. vos quoque velim, milites, non
lamentis lacrimisque tamquam extinctos prosequi —
vivunt vigentque fama rerum gestarum —, sed quo-
tienscumque occurret memoria illorum, velut si adhor-
tantis signumque dantis videatis eos, ita proelia inire.
9 nec alia profecto species hesterno die oblata oculis animis-
que vestris memorabile illud edidit proelium, quo do-
10 cumentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus ex-
tinctum esse nomen Romanum et, cuius populi vis atque
virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto
11 saevitia fortunae emersuram esse. nunc quia tantum

ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in maiorem gloriam atque opportunitatem volui, ut post- 12 modo praeparati incautos, armati inermes atque etiam sopitos per occasionem adgredi possetis. nec huius occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. a vobis quoque profecto si quis quae- 13 rat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus castra tutati sitis, nihil aliud respondeatis, quam id ipsum timentis vos omnia et operibus firmata habuisse et ipsos paratos instructosque fuisse. et ita se res habet: 14 ad id, quod ne timeatur fortuna facit, minime tuti sunt homines, quia quod neglexeris incautum atque apertum habeas. nihil omnium nunc minus metuunt hostes quam 15 ne obsessi modo ipsi atque oppugnati castra sua ultro oppugnemus. audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facilius erit. tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. explo- 16 ratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes iustas esse. clamor in portis auditus et primus impetus 17 castra ceperit. tum inter torpidos somno paventisque ad necopinatum tumultum et inermis in cubilibus suis oppressos illa caedes edatur, a qua vos hesterno die revocatos aegre ferebatis. scio, audax videri consilium, 18 sed in rebus asperis et tenui spe fortissima quaeque consilia tutissima sunt, quia, si in occasionis momento, cuius praetervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequiquam mox omissam quaeras. unus exercitus in 19 propinquo est, duo haud procul absunt. nunc adgredientibus spes aliqua est; et iam temptastis vestras atque illorum vires. si diem proferimus et hesternae 20 eruptionis fama contemni desierimus, periculum est, ne omnes duces, omnes copiae conveniant. tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? ut dividendo co- 21 pias periere duces nostri, ita separatim ac divisi op-

primi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil praeter noctis proximae opportunitatem ex-
22 pectemus. ite deis bene iuvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium inrumpatis, quo vestra tutati estis.'

23 Laeti et audire ab novo duce novum consilium, et quo audacius erat magis placebat. reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumptum et maior pars noctis quieti data est. quarta vigilia movere.

1 XXXVIIII. Erant ultra proxuma castra sex milium intervallo distantes aliae copiae Poenorum. valles cava intererat, condensa arboribus. in huius silvae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur et
2 equites. ita medio itinere intercepto ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostis ductae et, cum statio nulla pro portis neque in vallo custodiae essent, velut in sua castra nullo usquam obsistente penetravere.
3 inde signa canunt et tollitur clamor. pars semisomnos hostis caedunt, pars ignes casis stramento arido tectis iniciunt, pars portas occupant, ut fugam intercludant.
4 hostes simul ignis, clamor, caedes velut alienatos sen-
5 sibus nec audire nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum. alii ruunt ad portas, alii obsaeptis itineribus super vallum saliunt.
6 et ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt, ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus
7 circumventi caesique ad unum omnes sunt, quamquam, etiamsi quis ex ea caede effugisset, adeo raptim a captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Ro-
8 manis est, ut praevenire nuntius cladis non posset. ibi vero, quo longius ab hoste aberant et quia sub lucem pabulatum lignatumque et praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere, arma tantum in stationibus posita, milites inermes aut humi sedentes accubantesque aut obambulantes ante vallum
9 portasque. cum his tam securis solutisque Romani calentis adhuc ab recenti pugna ferocesque victoria proelium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit.

intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum facto atrox proelium oritur. diuque 10 tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa indicium alterius cladis Poenis atque inde pavorem iniecissent. hic 11 terror in fugam avertit omnis: effusique qua iter est, nisi quos caedes oppressit, exuuntur castris. ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. ad triginta septem milia hostium caesa auctor est Clau- 12 dius, qui annales Acilianos ex Graeco in Latinum sermonem vertit, captos ad mille octingentos triginta, praedam ingentem paratam. in ea fuisse clupeum argen- 13 teum pondo centum triginta septem cum imagine Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta 14 tradidit, septem milia caesa hostium; altero proelio eruptione pugnatum cum Hasdrubale, decem milia occisa, quattuor milia trecentos triginta captos. Piso 15 quinque milia hominum, cum Mago cedentis nostros effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. apud omnis 16 magnum nomen Marcii ducis est. et verae gloriae eius etiam miracula addunt, flammam ei contionanti fusam e capite sine ipsius sensu cum magno pavore circumstantium militum, monimentumque victoriae eius 17 de Poenis usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clipeum Marcium appellatum cum imagine Hasdrubalis.

Quietae deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, 18 utrisque post tantas in vicem acceptas inlatasque clades cunctantibus periculum summae rerum facere.

XXXX. Dum haec in Hispania geruntur, Mar- 1 cellus captis Syracusis, cum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam maiestatem populi Romani augeret, ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusae, Romam devexit, hostium quidem illa spolia 2 et parta belli iure; ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera licentiaeque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi factum est, quae postremo in Romanos deos, templum id ipsum primum, quod

3 a Marcello eximie ornatum est, vertit. visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a M. Marcello templa propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet.

4 Legationes omnium ferme civitatium Siciliae ad eum conveniebant. dispar ut causa earum, ita condicio erat. qui ante captas Syracusas aut non desciverant aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique; quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi 5 a victore leges acceperunt. erant tamen haud parvae reliquiae belli circa Agrigentum Romanis, Epicydes et Hanno duces reliqui prioris belli et tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Libyphoenicum generis Hippacritanus – Muttinen populares vocabant –, vir inpiger et sub Hannibale magistro omnis 6 belli artes edoctus. huic ab Epicyde et Hannone Numidae dati auxiliares, cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos 7 eorum ferendoque in tempore cuique auxilium adit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui nec spes alia maior aput faventis rebus Carthaginiensium 8 esset. itaque inclusi ad tempus moenibus Agrigenti dux Poenus Syracusanusque non consilio Muttinis quam fiducia magis ausi egredi extra muros ad Himeram 9 amnem, posuerunt castra. quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit et ab hoste quattuor ferme milium intervallo consedit, quid agerent para-10 rentve expectaturus. sed nullum neque locum neque tempus cunctationi consiliove dedit Muttines, transgressus amnem ac stationibus hostium cum ingenti ter-11 rore ac tumultu invectus. postero die prope iusto proelio compulit hostis intra munimenta. inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus magno opere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus conse-12 rerent. id ambo aegre passi duces, magis Hanno, iam ante anxius gloria eius: Muttinem sibi modum facere,

degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi, misso ab senatu populoque! is perpulit cunctantem Epicyden, ut 13 transgressi flumen in aciem exirent: nam si Muttinem opperirentur et secunda pugnae fortuna evenisset, haud dubie Muttinis gloriam fore.

XXXXI. Enimvero indignum ratus Marcellus, 1 se, qui Hannibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola reppulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites et efferri signa iubet. instruente exercitum decem effusis equis 2 advolant ex hostium acie Numidae, nuntiantes populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod prae- 3 fectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae eius sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna. gens fallax promissi fidem praestitit. itaque 4 et Romanis crevit animus nuntio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant, et territi hostes, praeterquam quod (quia) 5 maxima parte virium suarum non iuvabantur, timore etiam incusso, ne ab suomet ipsi equite oppugnarentur. itaque haud magni certaminis fuit, primus clamor 6 atque impetus rem decrevit. Numidae cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantis suos viderunt, fugae tantum parumper comites facti, postquam 7 omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitatis proxumas dilapsi. multa milia hominum caesa captaque et octo elephanti. haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit.

Iam ferme in exitu annus erat, itaque senatus Ro- 8 mae decrevit, ut P. Cornelius praetor litteras Capuam ad consules mitteret, dum Hannibal procul abesset 9 nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. litteris acceptis inter se consules 10 compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. consules Claudius creavit Cn. Ful- 11

vium Centimalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam,
12 qui nullum antea curulem magistratum gessisset. praetores deinde creati [L.] Cornelius [Lentulus, M. Cornelius]
13 Cethegus, C. Sulpicius, [C. Calpurnius] Piso. Pisoni iuris dictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. consulibus prorogatum in annum imperium est.

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBRI.

EDIDIT

MARTINUS HERTZ.

VOL. II. PARS II.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.
LIPSIAE MDCCCLX.

[PERIOCHA LIBRI XXVI.]

[Hannibal ad tertium lapidem ab urbe Roma super Anienem castra posuit. ipse cum duobus milibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut situm urbis exploraret, obequitavit. et cum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit; nam cum in castra redisset, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et Appio Claudio consulibus. principes Campanorum veneno sibi mortem consciverunt. cum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur, literas a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit et lege agi iussit et supplicium peregit. cum comitiis aput populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius eius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum et suffragio populi consensuque omnium missus Novam Carthaginem expugnavit, cum haberet annos viginti quattuor videreturque divina stirpe creatus, quia et ipse, postquam togam acceperat, cotidie in Capitolio erat et in cubiculo matris eius anguis saepe videbatur. res praeterea gestas in Sicilia continet et amicitiam cum Aetolis iunctam bellumque gestum adversus Acarnanes et Philippum Macedoniae regem.]

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXVI.

I. Cn. Fulvius Centimalus, P. Sulpicius Galba con- 1 sules cum idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato de re publica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque patres consuluerunt. Q. Ful- 2 vio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est atque exercitus, quos habebant, decreti adiectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent prius quam expugnassent. ea tum cura maxime intentos 3 habebat Romanos, non ab ira tantum, quae in nullam

4 umquam civitatem iustior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad
5 veteris imperii respectum. et praetoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium;
6 prorogatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia re-
7 liqua belli perficeret eo exercitu, quem haberet: si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cor-
8 nelius propraetor in Sicilia praeesset, dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem
9 reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretae et supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fuga-
10 tusque erat. huic generi militum senatus eundem quem Cannensibus finem statuerat militiae. additum etiam utrorumque ignominiaest, ne in oppidis hibernarent neve hiberna propius ullam urbem decem milibus passuum ae-
11 dificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat; supplementum, si opus
12 esset, consules scribere iussi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classibusque, quibus praeerant, decretae. quinquaginta Graecia cum legione una, centum Sicilia cum duabus legionibus habe-
13 bant naves. tribus et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

1 II. Principio eius anni cum de litteris L. Marcii referretur, res gestae magnificae senatui visae; titulus honoris, quod imperio non populi iussu, non ex auctoritate patrum dato 'propraetor senatui' scripserat, magnam
2 partem hominum offendebat: rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus et sollemne auspicatorum comitiorum in castra et provincias procul ab legibus ma-
3 gistratibusque ad militarem temeritatem transferri. et cum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur
4 equites, qui ab Marcio litteras attulerant. rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit, eam utramque

rem curae fore senatui; adscribi autem 'propraetori L. Marcio' non placuit, ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro praeiudicato ferret. dimissis equitibus de 5 nulla re prius consules rettulerunt, omniumque in unum sententiae congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator praefuisset. ea res cum 6 tribunis acta promulgataque est.

Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sem- 7 pronius Blaesus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amissum in contionibus vexabat, multos imperatores temeritate atque inscitia exercitum in locum praecipitem perduxisse dictitans, neminem praeter Cn. Fulvium 8 ante conrupisse omnibus vitiis legiones suas quam proderet: itaque vere dici posse, prius eos perisse quam viderent hostem nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo victos esse. neminem, cum suffragium ineat, satis cernere, cui 9 imperium, cui exercitum permittat. quid interfuisse [inter 10 Cn. Fulvium et] inter Ti. Sempronium? cum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, praesidio sociis, hostibus terrori essent; Cumas, Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse: Cn. Fulvium 11 Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et inbelles inter hostis essent nec impetum modo Poenorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. nec hercule mirum 12 esse, [cessisse] milites in acie, cum primus omnium imperator fugeret; magis mirari se aliquos stantis cecidisse 13 et non omnes comites Cn. Fulvi fuisse pavoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse quam deserere circumventos exercitus: Cn. Fulvium prope unum nuntium de- 14 leti exercitus Romam redisse. facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur quam hostis ex

15 Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvi legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex proelio ipsius temeritate commisso impunitam esse, et eum in ganea lustris-
16 que, ubi iuventam egerit, senectutem acturum, milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.

1 III. Reus ab se culpam in milites transferebat: eos ferociter pugnam poscentis productos in aciem, non eo quo voluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die, et tempore et loco aequo instructos seu famam seu vim
2 hostium non sustinuisse. cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut Varronem Cannensi pugna,
3 ut multos alios imperatores. qui autem solum se restantem prodesse rei publicae, nisi si mors sua remedio pu-
4 blicis cladibus futura esset, potuisse? non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum: vi aperta, armis, acie victum. nec suorum animos nec hostium in potestate habuisse: suum cuique ingenium audaciam aut
5 pavorem facere. bis est accusatus pecuniaque anquisitum; tertio, testibus datis, cum, praeterquam quod omnibus probris onerabatur, iurati permulti dicerent, fugae
6 pavorisque initium a praetore ortum, ab eo desertos milites, cum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse, tanta ira accensa est, ut capite anquirendum
7 contio succlamaret. de eo quoque novum certamen ortum: nam cum bis pecunia anquisisset, tertio capitis se
8 anquirere diceret, tribuni plebis appellati conlegae negarunt se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis pel pecuniae iudicasset pri-
9 vato. tum Sempronius perduellionis se iudicare Cn. Fulvio dixit diemque comitiis ab C. Calpurnio praetore
10 urbis petit. inde alia spes ab reo temptata est, si adesse iudicio Quintus Fulvius frater posset, florens tum et fama
11 rerum gestarum et propinqua spe Capuae potiundae. id cum per litteras miserabiliter pro fratris capite scriptas

petisset Fulvius negassentque patres e re publica esse abscedi a Capua, postquam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exulatum Tarquinios abiit. id ei iustum exilium esse scivit plebs. 12

IIII. Inter haec vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius quam oppugnabatur; nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam artas. inventus est Numida, qui acceptis litteris evasurum se professus praestaret promissum. per media Romana castra nocte egressus spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset ab omni parte eruptionem temptandi. ceterum in multis certaminibus equestria proelia ferme prospera faciebant, pedites superabantur. sed nequaquam tam laetum vincere quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste. inita tandem ratio est, ut quod viribus deerat arte aequaretur. ex omnibus legionibus electi sunt iuvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmae breviores quam equestres et septena iacula quaternos longa pedes data praefixa ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites adsuefecerunt et vehi post sese et desilire perniciter, ubi datum signum esset. postquam adsuetudine cotidiana satis intrepide fieri visum est, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt, et ubi ad coniectum teli ventum est signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit, iaculaque cum impetu alia super alia emittunt. quibus plurimis in equos virosque passim coniectis permultos volneraverunt, pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata iniectum est, et in perculsum hostem equites invecti fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. inde equitatu quoque superior Romana res fuit. institutum ut velites in legionibus essent. auctorem peditum equiti inmiscendorum centurionem Q. Navium ferunt honorique id ei apud imperatorem fuisse. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

V. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque 1

2 retinendae trahebant curae. vicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos, documento futurae, qualemcumque even-
3 tum defectio ab Romanis habuisset. igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis et omni graviore armatu cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti.
4 in valle occulta post Tifata montem imminentem Capuae consedit. adveniens cum castellum Galatiam praesidio vi
5 pulso cepisset, in circumsedentis Capuam se vertit. praemissis namque nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana adgressurus esset, ut eodem et illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent, ingentem praebuit
6 terrorem. nam alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes, equites peditesque, et cum iis Punicum praesi-
7 dium, cui Bostar et Hanno praeerant, erupit. Romani ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter sese copias partiti sunt:
8 Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus; C. Nero propraetor cum equitibus sex legionum via quae Suessulam fert, C. Fulvius Flaccus legatus cum
9 sociali equitatu constitit e regione Volturni amnis. proelium non solito modo clamore ac tumultu est coeptum, sed ad alium virorum, equorum armorumque sonum disposita in muris Campanorum inbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnan-
10 tium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat,
11 maior vis ab altera parte Fulvium Hannibal et Poeni urgebant. legio ibi sexta loco cessit, qua pulsa cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit, ruperatque mediam aciem Romanorum et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumperet an includeretur
12 a suis. quem pavorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium sub vallo pugnantem
13 invadant: in summo discrimine rem verti; aut viam dandam iis esse, et minore conatu quam condensam aciem

inrupissent in castra inrupturos, aut conficiendos sub vallo esse. nec magni certaminis rem fore: paucos esse 14 et ab suis interclusos, et quae dum paveat Romanus interrupta acies videatur, eam, si se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram. Navius 15 ubi haec imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostis infert, iacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites et partem capessant pugnae. ingens corpus erat et arma honesta- 16 bant et sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. ceterum postquam iam ad signa per- 17 venerat Hispanorum, tum undique in eum tragulae coniectae et prope tota in unum acies versa; sed neque multitudo hostium neque telorum vis arcere impetum eius viri potuerunt.

VI. Et M. Atilius legatus primi principis ex eadem 1 legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit, et qui castris praeerant L. Porcius Licinus et T. Popilius legati pro vallo acriter propugnant elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. quorum corporibus 2 cum oppleta fossa esset, velut aggere aut ponte iniecto transitum hostibus dedit. ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita caedes. altera in parte castrorum 3 iam inpulsi erant Campani Punicumque praesidium et sub ipsa porta Capuae, quae Vulturnum fert, pugnabatur, neque tam armati inrumpentibus Romanis resiste- 4 bant, quam (quo) porta ballistis scorpionibusque instructa missilibus procul hostis arcebat. et suppressit impetum 5 Romanorum vulnus imperatoris Appi Claudi, cui suos ante prima signa adhortanti sub laevo umero summum pectus gaeso ictum est. magna vis tamen hostium ante portam est caesa, ceteri trepidi in urbem conpulsi. et 6 Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit summaque vi castra hostium defendi, omissa oppugnatione recipere signa et convertere agmen peditum obiecto ab tergo equitatu, ne hostis instaret, coepit. legionum 7 ardor ingens ad hostem insequendum fuit; Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani quam haud multum in Hannibale praesidii

8 esset et ipse Hannibal sentiret. caesa eo die qui huius pugnae auctores sunt octo milia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt signaque Carthaginien-
9 sibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. aput alios nequaquam tantam molem pugnae inveni plusque pavoris quam certaminis fuisse, cum inopinato in castra Romana Numidae Hispanique cum elephantis inrupissent,
10 elephanti per media castra vadentes stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula iu-
11 mentorum facerent; fraudem quoque super tumultum adiectam inmissis ab Hannibale, qui habitu Italico, gnari Latinae linguae, iuberent consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in pro-
12 xumos montis fugere: sed eam celeriter cognitam fraudem oppressamque magna caede hostium, elephantos igni e
13 castris exactos. hoc ultimum – utcumque initum finitumque est – ante deditionem Capuae proelium fuit. medix tuticus, qui summus magistratus aput Campanos est, eo anno Seppius Loesius erat, loco obscuro tenuique fortuna
14 ortus. matrem eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, cum respondisset haruspex, summum quod esset imperium Capuae perventurum ad eum pue-
15 rum, nihil ad eam spem adgnoscentem dixisse ferunt 'ne tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos
16 ad filium meum perveniet.' ea ludificatio veri et ipsa in verum vertit: nam cum fame ferroque urgerentur nec spes ulla superesset sisti [posse, iis qui nati] in spem
17 honorum erant honores detrectantibus, Loesius querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam summum magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

1 VII. Ceterum Hannibal ut nec hostis elici amplius ad pugnam vidit neque per castra eorum perrumpi ad
2 Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere inrito incepto et movere a Capua
3 statuit castra. multa secum, quo iam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetus caput ipsum belli Romam petendi, cuius rei semper cupitae praetermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii fremebant et ipse
4 non dissimulabat: necopinato pavore ac tumultu non esse

desperandum aliquam partem urbis occupari posse, et, si 5 Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo imperatores Romanos aut alterum ex iis et, si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi aut Campanis bene gerendae rei fortunam daturos esse. una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo 6 dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia [agenda] audendaque donis perlicit, ut litteris acceptis specie transfugae castra Romana ingressus altera parte clam Capuam pervadat. litterae autem erant adhortatione 7 plenae: profectionem suam, quae salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. ne desponderent 8 animos; tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem. inde navis in flumine Vulturno conprehensas subigi ad id 9 quod iam ante praesidii causa fecerat castellum iussit. quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte traici 10 posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum praeparatis deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem traiecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum conpertum ex 1 transfugis Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie animi hominum pro cuiusque ingenio adfecti sunt. ut in re tam trepida senatu extemplo vocato P. 2 Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia neque Capuae neque ullius alterius rei memor ad urbis praesidium revocabat, Fabius Maximus 3 abscedi a Capua terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis flagitiosum ducebat: qui ad 4 Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum a Capua repulsum spem potiundae urbis Romae cepisse! non ad Romam obsidendam, sed ad Capuae liberandam 5 obsidionem ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Iovem foederum ruptorum ab Hannibale testem deosque alios defensuros esse. has diversas sententias 6 media sententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriusque rei memor imperatoribus qui ad Capuam essent scribendum censuit, quid ad urbem praesidii esset: quantas autem Hannibal copias duceret aut quanto exercitu ad Capuam

7 obsidendam opus esset, ipsos scire. si ita Romam e ducibus alter et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo
8 et duce et exercitu Capua recte obsideretur, inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam Romam veniun-
9 dum esset. hoc senatus consulto Capuam perlato Quintus Fulvius proconsul, cui collega ex vulnere aegro digrediundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim milia peditum, mille equites Vulturnum tra-
10 ducit. inde cum Hannibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiae municipia quaeque propter
11 eam viam sunt, Setiam, Coram, Lavinium praemisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent et ex agris deviis in viam proferrent praesidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique res publica in manu esset.

1 VIIII. Hannibal quo die Vulturnum est transgressus,
2 haud procul a flumine castra posuit; postero die praeter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus per Suessanum Allifanumque et Casinatem agrum via Latina ducit sub Casinum. [ibi] biduo
3 stativa habita et passim populationes factae. inde praeter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum, ubi intercisum pontem a Fregellanis
4 morandi itineris causa invenit. et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis rates ad traiciendum exercitum in magna inopia materiae aegre
5 comparantem. traiecto ratibus exercitu relicuum Fulvio expeditum iter non per urbes modo, sed circa viam expositis benigne commeatibus erat, alacresque milites alius alium, ut adderet gradum memor ad defendendam
6 iri patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius diem noctemque itinere continuato ingentem attulit terrorem; tumultuosius quam allatum erat cursu hominum ad-
7 fingentium vana auditis totam urbem concibat. ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur, sed undique matronae in publicum effusae circa deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes nixae
8 genibus, supinas manus ad caelum ac deos tendentes orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eri-

perent matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. senatus magistratibus in foro praestost, si 9 quid consulere velint. alii accipiunt imperia disceduntque ad suas quisque officiorum partes, alii offerunt se, si quo usus operae sit. praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Aesulana ponuntur. inter hunc tumultum Q. Fulvium proconsulem 10 profectum cum exercitu Capua adfertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal 11 infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontis, per Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tusculum pe- 12 tiit, nec receptus moenibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso octo milia passuum ab Roma posuit castra. quo propius 13 hostis accedebat, eo maior caedes fiebat fugientium praecedentibus Numidis, pluresque omnium generum atque aetatium capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena 1 cum exercitu Romam ingressus media urbe per Carinas Esquilias contendit; inde egressus inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. aediles plebis commea- 2 tum eo conportarunt; consules senatusque in castra venerunt. ibi de summa re publica consultatum. placuit, consules circa portas Collinam Esquilinamque ponerent castra, C. Calpurnium praetorem urbanum Capitolio atque arci praeesse et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset.

Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium tria milia 3 passuum ab urbe castra admovit. ibi stativis positis ipse cum duobus milibus equitum ad portam Collinam usque ad Herculis templum est progressus atque unde proxume poterat moenia situmque urbis obequitans contemplabatur. id eum tam licenter atque otiose facere Flacco in- 4 dignum visum est, itaque immisit equites summoverique atque in castra redigi hostium equitatum iussit. cum 5 commissum proelium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducenti erant,

6 media urbe transire Esquilias iusserunt, nullos aptiores inter convalles tectaque hortorum et sepulcra et cavas undique vias ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioque clivo Publicio in equis decurrentis qui-
7 dam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit: tunc in domos atque in tecta refugiebant vagosque in viis suos hostilibus lapidibus telisque in-
8 cessebant. nec comprimi tumultus aperirique error poterat refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quae re-
9 pentinus pavor in urbem compulerat. equestre proelium secundum fuit summotique hostes sunt. et quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit omnes qui dictatores, consules censoresve fuissent
10 cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. et diei quod reliquum fuit et nocte insequenti multi temere excitati tumultus sunt compressique.

1 XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnis copias eduxit, nec Flaccus consulesque cer-
2 tamen detrectavere. instructis utrinque exercitibus in eius pugnae casum, in qua urbs Roma victori praemium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint nullius
3 rei minore quam hostium metu. et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate
4 oriebatur. in religionem ea res aput Poenos versa est, auditaque vox Hannibalis fertur, potiundae sibi urbis
5 Romae modo mentem non dari, modo fortunam. minuere etiam spem eius et aliae, parva magnaque, res: magna illa, quod, cum ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniae
6 profectos audiit; parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse nihil ob
7 id deminuto pretio cognitum ex quodam captivo est. id vero adeo superbum atque indignum visum, eius soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romae emptorem, ut extemplo vocato praecone tabernas

argentarias, quae circa forum Romanum essent, iusserit venire. his motus ad Tutiam fluvium castra rettulit, sex 8 milia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate inclutum divitiis. Capenates 9 aliique accolae eius erant. primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes multo auro argentoque id exornatum habebant. iis omnibus donis tum spoliatum templum. aeris acervi, cum rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi. huius populatio templi haud dubia inter scriptores 10 est. Coelius Romam euntem ab Ereto devertisse eo Hannibalem tradit, iterque eius ab Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur: ex Campania in Samnium, inde in 11 Paelignos pervenisse praeterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse, inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum Forulosque vicum venisse. neque ibi error 12 est, quod [tanti ducis] tantique exercitus vestigia intra tam brevis aevi memoriam potuerint confundi — isse enim ea constat —, tantum id interest, veneritne eo itinere ad 13 urbem an ab urbe in Campaniam redierit.

XII. Ceterum non quantum Romanis pertinaciae ad 1 premendam obsidione Capuam fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum 2 ad fretum ac Regium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo 3 segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit, et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. inde per conloquia intellexerunt, relictos 4 se desertosque et spem Capuae retinendae deploratam aput Poenos esse. accessit edictum proconsulis ex sena- 5 tus consulto propositum vulgatumque aput hostis, ut qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset. nec ulla facta est transitio metu magis eos quam 6 fide continente, quia maiora in defectione deliquerant quam quibus ignosci posset. ceterum quem ad modum 7 nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. nobilitas rem publicam 8 deseruerant neque in senatum cogi poterant, in magistratu erat qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua

9 vim ac ius magistratui quem gerebat dempsisset; iam ne in foro quidem aut publico loco principum quisquam apparebat, domibus inclusi patriae occasum cum suo exitio 10 in dies expectabant; summa curae omnis in Bostarem Hannonemque, praefectos praesidii Punici, versa erat, 11 suo, non sociorum periculo sollicitos. ii conscriptis ad Hannibalem litteris non libere modo, sed etiam aspere, quibus non Capuam solam traditam in manum hostibus, sed se quoque et praesidium in omnis cruciatus proditos 12 incusabant: abisse eum in Bruttios velut avertentem sese, ne Capua in oculis eius caperetur; at hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanae abstrahi a Ca13 pua obsidenda potuisse, tanto constantiorem inimicum Romanum quam amicum Poenum esse. si redeat Capuam bellumque omne eo vertat, et se et Campanos 14 paratos eruptioni fore. non cum Reginis neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpis; ubi Romanae legiones sint, ibi et Carthaginiensium exercitus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Trasumennum rem bene gestam, coeundo conferundoque cum hoste castra, for15 tunam temptando. in hanc sententiam litterae conscriptae Numidis proposita mercede iam professis operam dantur. ii specie transfugarum cum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent, famesque, quae tam diu Capuae erat, nulli non probabilem causam transitionis 16 faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius, indicatque imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse litterasque ad Hanni17 balem ferre: id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat; paulatim dein convictus veris, cum tormenta posci et parari videret, 18 fassus id ita esse, litteraeque prolatae et additum etiam indicio quod celabatur, et alios specie transfugarum Nu19 midas vagari in castris Romanis. ii supra septuaginta comprensi et cum transfugis novis mulcati virgis manibusque praecisis Capuam rediguntur. conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

1 XIII. Concursus ad curiam populi factus coegit Loe-

sium senatum vocare; et primoribus, qui iam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se et in publicum omnis vi extracturos esse. is timor frequentem senatum magistratui praebuit. ibi cum ceteri de legatis mittendis 2 ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis auctor ab Romanis fuerat, interrogatus sententiam negat eos, qui de legatis et de pace ac deditione 3 loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent, nec quid ipsis patiendum sit. 'quid vos' inquit 'eam deditionem fore censetis, qua 4 quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? iam e memoria 5 excessit, quo tempore et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? iam, quem ad modum in defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam necarimus? quotiens in obsidentis quam inimice 6 eruperimus, castra oppugnarimus, Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc, quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? age 7 contra, quae illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo quid speretis habeatis. cum hostis alienigena in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame ma- 8 cerant, et ipsi nobiscum ultima pericula et gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas saepe trucidati ac prope ad extremum castris exuti. sed omitto haec: 9 vetus atque usitata res est in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. illud irae atque odii [inexpiabilis] execrabilisque indicium est: Hannibal ingentibus 10 copiis peditum equitumque castra oppugnavit et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione; profectus trans Vulturnum perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt; ad ipsam urbem 11 Romam infesta signa ferri iussit: eam quoque tempestatem imminentem spreverunt; transgressus Anienem amnem tria milia passûm ab urbe castra posuit, postremo ad

moenia ipsa et ad portas accessit, Romam se adempturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit: non omiserunt.
12 feras bestias, caeco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis feren-
13 dam avertas: Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorum ploratus hinc prope exaudiebantur, arae, foci, deûm delubra, sepulcra maiorum temerata ac violata a Capua non averterunt: tanta aviditas supplicii expe-
14 tendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsitan; nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. itaque quoniam aliter dîs immortalibus est visum, cum mortem ne recusare quidem debeam, cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, praeterquam honesta,
15 etiam leni possum. non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium victoria insolenti subnixos, neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus lacerato virgis tergo cervicem securi Romanae subiciam: nec dirui incendique patriam videbo nec rapi ad stuprum matres Campanas
16 virginesque et ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirps, ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuae parsuros
17 credam, cui infestiores quam Carthagini sunt. itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam haec tot tam acerba videant, in animo est, iis aput me hodie epulae
18 instructae parataeque sunt. satiatis vino ciboque poculum idem quod mihi datum fuerit circumferetur: ea potio corpus a cruciatu, animum a contumeliis, oculos, auris a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quae manent victos, vindicabit. parati erunt qui magno rogo in propatulo aedium accenso corpora exanima
19 iniciant. haec una via et honesta et libera ad mortem: et ipsi virtutem mirabuntur hostes et Hannibal fortis socios sciet ab se desertos ac proditos esse.'

1 XIIII. Hanc orationem Virri plures cum adsensu audierunt, quam forti animo id quod probabant exsequi
2 potuerunt: maior pars senatus, multis saepe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi

quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt miseruntque. Vibium Virrium 3 septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt epulatique cum eo et, quantum facere potuerant alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt; inde misso convivio dextris inter se datis ul- 4 timoque conplexu conlacrimantes suum patriaeque casum, alii ut eodem rogo cremarentur manserunt, alii domos digressi sunt. inpletae cibis vinoque venae minus effi- 5 cacem in maturanda morte vim veneni fecerunt: itaque noctem totam plerique eorum et diei insequentis partem cum animam egissent, omnes tamen prius quam aperirentur hostibus portae expirarunt.

Postero die porta Iovis, quae adversus castra Romana 6 erat, iussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio una et duae alae cum C. Fulvio legato. is cum omnium 7 primum arma telaque quae Capuae erant ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos iussit. quo cum venissent, extemplo iis 8 omnibus catenae iniectae, iussique ad quaestores deferre quod auri atque argenti haberent. auri pondo duo milia septuaginta fuit, argenti triginta milia pondo et mille ducenta. senatores quinque et viginti Cales in custo- 9 diam, duodetriginta Teanum misit, quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat.

XV. De supplicio Campani senatus haudquaquam 1 inter Fulvium Claudiumque conveniebat: facilis impetrandae veniae Claudius, Fulvio durior sententia erat. itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei 2 totum reiciebat: percunctandi etiam aequum esse potesta- 3 tem fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquîs sociorum, Latini nominis, municipiorum, et num ope eorum in bello forent adiuti. id vero minime com- 4 mittendum esse Fulvius dicere, ut sollicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi et subicerentur indicibus, quîs [neque quid dicerent,] neque quid facerent quicquam umquam pensi fuisset: itaque se eam quaestionem

5 oppressurum extincturumque. ab hoc sermone cum digressi essent et Appius quamvis ferociter loquentem collegam non dubitaret tamen litteras super tanta re ab Roma
6 expectaturum, Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens praetorium tribunis militum ac praefectis sociûm imperavit, uti duobus milibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam bucinam praesto
7 essent. cum hoc equitatu nocte Teanum profectus prima luce portam intravit atque in forum perrexit, concursuque ad primum equitum ingressum facto magistratum Sidicinum citari iussit imperavitque, ut produceret Campanos
8 quos in custodia haberet. producti omnes virgisque caesi ac securi percussi. inde citato equo Cales percurrit: ubi cum in tribunali consedisset productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit litterasque a C. Calpurnio praetore Fulvio et senatus consultum
9 tradit. murmur ab tribunali totam contionem pervasit: differri rem integram ad patres de Campanis. et Fulvius id ita esse ratus acceptas litteras neque resolutas cum in gremio reposuisset, praeconi imperavit, ut lictorem lege agere iuberet. ita de iis quoque qui Calibus erant sum-
10 ptum supplicium. tum litterae lectae senatusque consultum serum ad impediendam rem actam, quae summa ope
11 adproperata erat, ne impediri posset. consurgentem iam Fulvium Taurea Vibellius Campanus, per mediam vadens turbam, nomine inclamavit et, cum mirabundus, quidnam
12 sese vellet, resedisset Flaccus, 'me quoque' inquit 'iube occidi, ut gloriari possis multo fortiorem quam ipse es
13 virum abs te occisum esse'. cum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse, modo prohiberi etiam
14 se, si id vellet, senatus consulto diceret, tum Vibellius 'quando quidem' inquit, 'capta patria, propinquis amicisque amissis, cum ipse manu mea coniugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quae his civibus meis, petatur
15 a virtute invisae huius vitae vindicta', atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

1 XVI. Quia et quod ad supplicium attinet Campano-

rum et pleraque alia de Flacci unius sententia acta erant, mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuae quidam tradunt: hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte 2 venisse Cales neque sua manu interfectum, sed cum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent quae vociferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse; tum Tauream illa quae ante memorata sunt 3 dixisse, virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi; sub haec dicta iussu proconsulis praeconem ita pronuntiasse 'lictor, viro forti adde virgas et in eum primum lege age'. lectum quoque senatus consultum, 4 priusquam securi feriret, quidam auctores sunt; sed quia adscriptum in senatus consulto fuerit, si ei videretur, integram rem ad senatum reiceret, interpretatum esse, quid magis e re publica duceret aestimationem sibi permissam.

Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia 5 in deditionem acceptae. ibi quoque in eos qui capita rerum erant animadversum. ita ad septuaginta principes 6 senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi; alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati variis casibus interierunt, multitudo alia civium Campanorum venum data. de urbe agroque re- 7 liqua consultatio fuit, quibusdam delendam sciscentibus urbem praevalidam, propinquam, inimicam. ceterum praesens utilitas vicit; nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi 8 frequentandae multitudo incolarum libertinorumque et institorum opificumque retenta, ager omnis et tecta publica populi Romani facta. ceterum habitari tantum tam- 9 quam urbem Capuam frequentarique placuit, corpus nullum civitatis nec senatus nec plebis concilium nec magistratus esse: sine consilio publico, sine imperio mul- 10 titudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore, praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros.

Ita ad Capuam res compositae consilio ab omni parte 11 laudabili. severe et celeriter in maxime noxios animad-

versum, multitudo civium dissipata in nullam spem reditus, non saevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia
12 murosque et cum emolumento quaesita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius ruinis omnis Campania, omnes qui Cam-
13 paniam circa accolunt populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus sociis et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

1 XVII. Romani patres perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex milia peditum et trecentos equites, quos ipse legisset, et sociûm Latini nominis peditum numerum parem et octingentos equites decernunt.
2 eum exercitum Puteolis in naves inpositum Nero in Hispaniam transportavit. cum Tarraconem navibus venisset expositisque ibi copiis et navibus subductis socios quo-
3 que navalis multitudinis augendae causa armasset, profectus ad Hiberum flumen exercitum ab Ti. Fonteio et
4 Marcio accepit. inde pergit ad hostis ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat: in Ausetanis
5 is locus est inter oppida Iliturgim et Mentissam. huius saltus fauces Nero [insedit. Hasdrubal cum] in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum.
6 quam rem cum laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal conloquio petivit, ut (Romam) leges conscriberentur de tradendis arcibus urbium dieque statuenda, ad quam praesidia deducerentur suaque omnia
7 sine fraude Poeni deportarent. quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal quacumque posset
8 evadere saltu iussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas cum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per artas semitas
9 ac difficilis esset. ventum insequenti die ad conloquium est; sed loquendo plura scribendoque dedita opera quae in rem non essent die consumpto, in posterum dilatum
10 est. addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi.

nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus noctesque emittendis clam e castris Carthaginiensibus absumptae. et postquam pars maior emissa exercitus erat, iam ne iis quidem, quae ultro dicta erant, stabatur, minusque ac minus cum timore simul fide decrescente conveniebat. iam ferme pedestres omnes copiae evaserant e saltu, cum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem qui in posterum diem conloquium differret: illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei seriae esse. ne tum quidem suspecta fraus. cum esset data venia eius diei extemploque Hasdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. hora ferme quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. tum demum Claudius Punicam fraudem adgnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi, paratus confligere acie; sed hostis detrectabat pugnam; levia tamen proelia inter extremum Punicum agmen praecursoresque Romanorum fiebant. 11 12 13 14 15 16

XVIII. Inter haec Hispaniae populi nec qui post cladem acceptam defecerant redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. et Romae senatui populoque post receptam Capuam non Italiae iam maior quam Hispaniae cura erat et exercitum augeri et imperatorem mitti placebat. nec tamen quem mitterent satis constabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. cum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet, diemque comitiis consules edixerunt. primo expectaverant, ut qui se tanto imperio dignos crederent nomina profiterentur. quae ut destituta expectatio est, redintegratus luctus acceptae cladis desideriumque imperatorum amissorum. maesta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus versi circumspectant ora principum aliorum alios intuentium fremuntque, adeo 1 2 3 4 5 6

perditas res desperatumque de re publica esse, ut nemo
7 audeat in Hispaniam imperium accipere, cum subito P.
Cornelius, P. Cornelii, qui in Hispania ceciderat, filius,
quattuor et viginti ferme annos natus, professus se petere
8 in superiore, unde conspici posset, loco constitit. in quem
postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore
9 ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. iussi
deinde inire suffragium ad unum omnes non centuriae
modo, sed etiam homines P. Scipioni imperium esse in
10 Hispania iusserunt. ceterum post rem actam, ut iam re-
sederat impetus animorum ardorque, silentium subito
ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent? num favor
11 plus valuisset quam ratio? aetatis maxime paenitebat;
quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque ex
funestis duabus familiis in eas provincias, ubi inter se-
pulcra patris patruique res gerendae essent, proficis-
centis.

1 XVIIII. Quam ubi ab re tanto impetu acta sollici-
tudinem curamque hominum animadvertit, advocata con-
tione ita de aetate sua imperioque mandato et bello, quod
2 gerundum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ar-
dorem eum qui resederat excitaret rursus novaretque et
impleret homines certioris spei, quam quantam fides pro-
missi humani aut ratio ex fiducia rerum subicere solet.
3 fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis,
sed arte quoque quadam ab iuventa in ostentationem
4 earum compositus, pleraque aput multitudinem aut per
nocturnas visas species aut velut divinitus mente monita
agens, sive et ipse capti quadam superstitione animi sive
ut imperia consiliaque velut sorte oraculi missa sine cun-
5 ctatione exsequerentur. ad hoc iam inde ab initio prae-
parans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die
prius ullam publicam privatamque rem egit quam in Ca-
pitolium iret ingressusque aedem consideret et plerumque
6 solus in secreto ibi tempus tereret. hic mos, [quem] per
omnem vitam servabat, seu consulto seu temere vulgatae
opinioni fidem aput quosdam fecit, stirpis eum divinae
7 virum esse, rettulitque famam in Alexandro magno prius
vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis immanis

concubitu conceptum et in cubiculo matris eius visam persaepe prodigii eius speciem interventuque hominum evolutam repente atque ex oculis elapsam. his miraculis 8 numquam ab ipso elusa fides est, quin potius aucta arte quadam nec abnuendi tale quicquam nec palam adfirmandi. multa alia eiusdem generis, alia vera, alia ad- 9 simulata, admirationis humanae in eo iuvene excesserant modum; quibus freta tunc civitas aetati haudquaquam maturae tantam rerum molem tantumque imperium permisit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania ha- 10 bebat quaeque a Puteolis cum C. Nerone traiectae erant, decem milia militum, mille equites adduntur; et M. Iunius Silanus propraetor adiutor ad res gerendas datus est. ita 11 cum triginta navium classe – omnes autem quinqueremes erant – ostiis Tiberinis profectus praeter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum et deinde Pyrenaei circumvectus promunturium, Emporiis urbe Graeca – oriundi et ipsi a Phocaea sunt – copias exposuit. inde 12 sequi navibus iussis Tarraconem pedibus profectus conventum omnium sociorum – etenim legationes ad famam eius ex omni se provincia effuderant – habuit. naves ibi 13 subduci iussit remissis quattuor triremibus Massiliensium, quae officii causa ab domo prosecutae fuerant. responsa 14 inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare coepit ita elato ab ingenti virtutium suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret ingensque omnibus quae diceret cum maiestas inesset tum fides.

XX. Profectus ab Tarracone et civitates sociorum 1 et hiberna exercitus adiit conlaudavitque milites, quod duabus tantis deinceps cladibus icti provinciam obtinuissent nec fructum secundarum rerum sentire hostis passi 2 omni cis Hiberum agro eos arcuissent sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto honore, 3 ut facile appareret nihil minus quam vereri, ne quis obstaret gloriae suae. successit inde Neroni Silanus, et 4 in hiberna milites novi deducti. Scipio omnibus, quae adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque Tarraconem concessit. nihilo minor fama aput hostis Sci-

pionis erat quam apud civis sociosque, et divinatio quaedam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat oborti
6 temere, maiorem inferens metum. in hiberna diversi concesserant, Hasdrubal Gisgonis usque ad oceanum et Gadis, Mago in mediterranea maxime supra Castulonensem saltum; Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Hibero circa Saguntum hibernavit.

7 Aestatis eius extremo, qua capta est Capua et Scipio in Hispaniam venit, Punica classis ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus praesidii Romani, quod in
8 arce Tarentina erat, clauserat quidem omnis ad arcem a mari aditus, sed adsidendo diutius artiorem annonam so-
9 ciis quam hostibus faciebat. non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora apertosque portus praesidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex omni genere hominum adsumebat,
10 ut arcis praesidium etiam sine invecto, quia pauci erant, ex ante praeparato sustentari posset, Tarentinis classique
11 ne invectum quidem sufficeret. tandem maiore gratia quam venerat classis dimissa est. annona haud multum laxaverat, quia remoto maritimo praesidio subvehi frumentum non poterat.

1 XXI. Eiusdem aestatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia cum ad urbem venisset, a C. Calpurnio
2 praetore senatus ei ad aedem Bellonae datus est. ibi cum de rebus ab se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis quam militum vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut
3 triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. cum multis verbis actum esset, utrum minus conveniret, cuius nomine absentis ob res prospere ductu eius gestas supplicatio decreta foret et dîs immortalibus habitus honos, ei
4 praesenti negare triumphum, an quem tradere exercitum successori iussissent, quod nisi manente in provincia bello non decerneretur, eum quasi debellato triumphare, cum exercitus testis meriti atque immeriti triumphi abesset,
5 medium visum, ut ovans urbem iniret. tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello,
6 quo die urbem ovans iniret, imperium esset. pridie quam

urbem iniret, in monte Albano triumphavit; inde ovans multam prae se praedam in urbem intulit: cum simulacro 7 captarum Syracusarum catapultae ballistaeque et alia omnia instrumenta belli lata et pacis diuturnae regiaeque 8 opulentiae ornamenta, argenti aerisque fabrefacti vis, alia supellex pretiosaque vestis et multa nobilia signa, quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae fuerant; Punicae quoque victoriae signum octo ducti elephanti; et 9 non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus et Moericus Hispanus, quo- 10 rum altero duce nocturno Syracusas introitum erat, alter Nasum quodque ibi praesidii erat prodiderat. his ambobus 11 civitas data et quingena iugera agri, Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius aut hostium populi Romani fuisset, et aedes Syracusis cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum esset; Moerico Hispanisque, qui cum eo 12 transierant, urbs agerque in Sicilia ex îs, qui a populo Romano defecissent, iussa dari. id M. Cornelio mandatum 13 ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis adsignaret. in eodem agro Belligeni, per quem inlectus ad transitionem Moericus erat, quadringenta iugera agri decreta.

Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis 14 octo milia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. ad eos Murgentia et Erge[tium urbes defecere.] secutae defectionem earum Hybla et Magella sunt ignobilioresque quaedam aliae. et Numidae praefecto Muttine vagi per 15 totam Siciliam sociorum populi Romani agros urebant. super haec exercitus Romanus iratus, partim quod cum 16 imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia magisque eis auctor ad seditionem quam animus deerat. inter has difficultates M. Cornelius praetor et militum 17 animos nunc consolando, nunc castigando sedavit et civitates omnis quae defecerant in dicionem redegit atque ex iis Murgentiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex senatus consulto attribuit.

XXII. Consules cum ambo Apuliam provinciam ha- 1 berent minusque iam terroris a Poenis et Hannibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio

2 Macedonia evenit, isque Laevino successit. Fulvius Romam comitiorum causa arcessitus cum comitia consulibus rogandis haberet, praerogativa Veturia iuniorum T. Manlium Torquatum et T. Otacilium [absentem con-
3 sules dixit. cum ad Manlium,] qui praesens erat, gratulandi causa turba coiret nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit
4 petitque, ut pauca sua verba audiret centuriamque, quae
5 tulisset suffragium, revocari iuberet. erectis omnibus expectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetu-
6 dinem excusavit: impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi.
7 proinde, si videretur, et redire in suffragium Veturiam iuniorum iuberet et meminisse in consulibus creandis
8 belli, quod in Italia sit, temporumque rei publicae. vixdum requiesse auris a strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses arserint prope moenia Romana. post haec cum centuria frequens succlamasset, nihil se mutare
9 sententiae eosdemque consules dicturos esse, tum Torquatus 'neque ego vestros' inquit 'mores consul ferre potero neque vos imperium meum. redite in suffragium et cogitate bellum Punicum in Italia et hostium ducem
10 Hannibalem esse.' tum centuria et auctoritate mota viri et admirantium circa fremitu petiit a consule, ut Votu-
11 riam seniorum citaret: velle sese cum maioribus natu conloqui et ex auctoritate eorum consules dicere. citatis Voturiae senioribus datum secreto in ovili cum iis con-
12 loquendi tempus. seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus plenis iam honorum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum aliquem adversus Poenos consulem creari vellent, M. Valerio Laevino: egregie ad-
13 versus Philippum regem terra marique rem gessisse. ita de tribus consultatione data senioribus dimissis iuniores suffragium ineunt. M. Marcellum Claudium fulgentem tum Sicilia domita et M. Valerium absentis consules dixerunt. auctoritatem praerogativae omnes centuriae se-
14 cutae sunt. eludant nunc antiqua mirantis: non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt

magis quam norunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine imperii aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. centuriam vero iuniorum 15 seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut veri simile sit, parentium quoque hoc saeculo vilis levisque aput liberos auctoritas fecit.

XXIII. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius 1 Vulso et L. Manlius Acidinus et C. Laetorius et L. Cincius Alimentus creati sunt. forte ita incidit, ut comitiis 2 perfectis nuntiaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, conlegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse.

Ludi Apollinares et priore anno fuerant et eo anno, 3 ut fierent referente Calpurnio praetore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur.

Eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. 4 in aede Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine icta decussaque ad Victorias, quae in antefixis erant, haesit neque inde procidit. et Anagniae et Fregellis nun- 5 tiatum est murum portasque de caelo tactas et in foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse et Ereti lapidibus pluvisse et Reate mulam peperisse. ea 6 prodigia hostiis maioribus sunt procurata et obsecratio in unum diem populo indicta et novemdiale sacrum.

Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, 7 novique suffecti: in locum M'. Aemilii Numidae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus, in locum M. Pomponi Mathonis pontificis C. Livius, in locum Sp. Carvili Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pon- 8 tufex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIIII. Per idem tempus M. Valerius Laevinus, 1 temptatis prius per secreta conloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Aetolorum classe expedita venit. ubi cum Syracusas Capuamque captam 2 in fidem in [Sicilia] Italiaque rerum secundarum ostentasset adiecissetque, iam inde a maioribus traditum morem 3

Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque aequum secum ius accepissent, alios in ea fortuna
4 haberent, ut socii esse quam cives mallent: Aetolos eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarum in
5 amicitiam primi venissent. Philippum eis et Macedonas gravis accolas esse, quorum se vim ac spiritus et iam fregisse et eo redacturum esse, ut non iis modo urbibus, quas per vim ademissent Aetolis, excedant, sed ipsam
6 Macedoniam infestam habeant. et Acarnanas, quos aegre ferrent Aetoli a corpore suo diremptos, restituturum se
7 in antiquam formulam iurisque ac dicionis eorum. haec dicta promissaque a Romano imperatore Scopas, qui tum praetor gentis erat, et Dorimachus princeps Aetolorum adfirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et maiore cum fide vim maiestatemque populi Romani ex-
8 tollentes. maxime tamen spes potiundae movebat Acarnaniae. igitur conscriptae condiciones, quibus in amici-
9 tiam societatemque populi Romani venirent, additumque, ut si placeret vellentque, eodem iure amicitiae Elei Lacedaemoniique et Attalus et Pleuratus et Scerdilaedus essent, Asiae Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges;
10 bellum ut extemplo Aetoli cum Philippo terra gererent: navibus ne minus viginti quinque quinqueremibus ad-
11 iuvaret Romanus; urbium Corcyrae tenus ab Aetolia incipienti solum tectaque et muri cum agris Aetolorum, alia omnis praeda populi Romani esset, darentque operam
12 Romani, ut Acarnaniam Aetoli haberent; si Aetoli pacem cum Philippo facerent, foederi adscriberent, ita ratam fore pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque qui-
13 que eorum dicionis essent abstinuisset: item, si populus Romanus foedere iungeretur regi, ut caveret, ne ius ei
14 belli inferendi Aetolis sociisque eorum esset. haec convenerunt conscriptaque biennio post Olympiae ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis
15 essent, sunt posita. morae causa fuerant retenti Romae diutius legati Aetolorum. nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit: et Aetoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum et Laevinus Zacynthum – parva insula est propinqua Aetoliae, urbem unam eodem quo

ipsa est nomine habet —, eam praeter arcem vi cepit et Oeniadas Nasumque Acarnanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo 16 ratus, ne Italiam Poenosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernanti 1 allata est. itaque, quia primo vere moturus exercitum in Graeciam erat, [ut] Illyrios finitumasque eis urbes ab 2 tergo metu quietas Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit egressosque Apolloniatas cum magno terrore ac pavore compulit intra muros. vastatis proximis Illyrici in Pela- 3 goniam eadem celeritate vertit iter; inde Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam, cepit. his raptim actis memor Aetolici iunctique 4 cum eo Romani belli per Pelagoniam et Lyncum et Bottiaeam in Thessaliam descendit: ad bellum secum ad- 5 versus Aetolos capessendum incitari posse homines credebat. et relicto ad fauces Thessaliae Perseo cum quattuor milibus armatorum ad arcendos aditu Aetolos, ipse, 6 priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ac Maedos duxit. in- 7 currere ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello ac sine praesidio esse regnum sensisset. ad frangendos igitur vastare agros et urbem 8 Iamphorynam, caput arcemque Maedicae, oppugnare coepit. Scopas ubi profectum in Thraciam regem occu- 9 patumque ibi bello audivit, armata omni iuventute Aetolorum bellum inferre Acarnaniae parat. adversus quod 10 se Acarnanum gens et viribus imparem et iam Oeniadas Nasumque amissa cernens Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit quam consilio bellum. con- 11 iugibus liberisque et senioribus super sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos coniurant nisi victores se non redituros: qui victus 12 acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram execrationem in popularis, obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites composuerunt precatique simul Epirotas sunt, ut qui suorum in 13

acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent adhiberent-
14 que humatis titulum: 'hic siti sunt Acarnanes, qui adversus vim atque iniuriam Aetolorum pro patria pugnantes
15 mortem occubuerunt'. per haec incitatis animis castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id quod in manibus erat coegerunt bellum Iamphoryna per deditionem recepta et prospero alio suc-
16 cessu rerum. Aetolorum impetum tardaverat primo coniurationis fama Acarnanicae, deinde auditus Philippi ad-
17 ventus regredi etiam in intimos coegit finis. nec Philippus, quamquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. inde, cum audisset reditum Aetolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

1 XXVI. Laevinus veris principio a Corcyra profectus navibus superato Leucata promunturio cum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut praesto
2 ibi Scopas Aetolique essent. sita Anticyra est in Locride laeva parte sinum Corinthiacum intranti. breve terra
3 iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. tertio ferme post die utrimque oppugnari coepta est. gravior a mari oppugnatio erat, quia et tormenta machinaeque omnis generis in navibus erant et Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Aetolis traditur, praeda ex pacto Romanis cessit.

4 Litterae Laevino redditae, consulem eum absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. ceterum diuturno ibi morbo inplicitus serius spe omnium Romam venit.

5 M. Marcellus cum idibus Martiis consulatum inisset, senatum eo die moris modo causa habuit, professus nihil se absente conlega neque de re publica neque de pro-
6 vinciis acturum: scire se frequentis Siculos prope urbem in villis obtrectatorum suorum esse; quibus tantum abesse ut per se non liceat palam Romae crimina edita, ficta ab
7 inimicis, vulgare, ut, ni simularent aliquem sibi timorem absente conlega dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. ubi quidem conlega venisset, non passurum quicquam prius agi, quam ut

Siculi in senatum introducantur. dilectum prope a M. 8 Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam plurumi questum de se Romam venirent; eundem litteris falsis urbem inplesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat. moderati animi gloriam eo die adeptus consul 9 senatum dimisit; ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset. otium, ut solet, excitavit plebis rumores: belli diuturni- 10 tatem et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, exhaustam dilectibus Italiam et prope quotannis caesos exercitus querebantur, et consules belli- 11 cosos ambo viros acresque nimis et feroces creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie 1 Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae 2 postea quinque, et argentariae, quae nunc novae appellantur, arsere. conprehensa postea privata aedificia – ne- 3 que enim tum basilicae erant –, conprehensae lautumiae forumque piscatorium et atrium regium. aedis Vestae vix 4 defensast tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manu missi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit; nec ulli dubium erat humana 5 id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. itaque consul ex auctoritate 6 senatus pro contione edixit, qui quorum opera id conflatum incendium profiteretur, praemium fore libero pecuniam, servo libertatem. eo praemio inductus Campano- 7 rum Calaviorum servus – Manus ei nomen erat – indicavit dominos et quinque praeterea iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse vulgoque facturos alia, ni conprendantur. conprehensi ipsi familiaeque eorum. et primo 8 elevabatur index indiciumque: pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum. ceterum ut coram 9 coarguebantur et quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos

acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent adhiberent-
14 que humatis titulum: 'hic siti sunt Acarnanes, qui adversus vim atque iniuriam Aetolorum pro patria pugnantes
15 mortem occubuerunt'. per haec incitatis animis castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id quod in manibus erat coegerunt bellum Iamphoryna per deditionem recepta et prospero alio suc-
16 cessu rerum. Aetolorum impetum tardaverat primo coniurationis fama Acarnanicae, deinde auditus Philippi ad-
17 ventus regredi etiam in intimos coegit finis. nec Philippus, quamquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. inde, cum audisset reditum Aetolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

1 XXVI. Laevinus veris principio a Corcyra profectus navibus superato Leucata promunturio cum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut praesto
2 ibi Scopas Aetolique essent. sita Anticyra est in Locride laeva parte sinum Corinthiacum intranti. breve terra
3 iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. tertio ferme post die utrimque oppugnari coepta est. gravior a mari oppugnatio erat, quia et tormenta machinaeque omnis generis in navibus erant et Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Aetolis traditur, praeda ex pacto Romanis cessit.

4 Litterae Laevino redditae, consulem eum absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. ceterum diuturno ibi morbo inplicitus serius spe omnium Romam venit.

5 M. Marcellus cum idibus Martiis consulatum inisset, senatum eo die moris modo causa habuit, professus nihil se absente conlega neque de re publica neque de pro-
6 vinciis acturum: scire se frequentis Siculos prope urbem in villis obtrectatorum suorum esse; quibus tantum abesse ut per se non liceat palam Romae crimina edita, ficta ab
7 inimicis, vulgare, ut, ni simularent aliquem sibi timorem absente conlega dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. ubi quidem conlega venisset, non passurum quicquam prius agi, quam ut

Siculi in senatum introducantur. dilectum prope a M. 8 Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam plurumi questum de se Romam venirent; eundem litteris falsis urbem inplesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat. moderati animi gloriam eo die adeptus consul 9 senatum dimisit; ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset. otium, ut solet, excitavit plebis rumores: belli diuturni- 10 tatem et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, exhaustam dilectibus Italiam et prope quotannis caesos exercitus querebantur, et consules belli- 11 cosos ambo viros acresque nimis et feroces creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie 1 Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae 2 postea quinque, et argentariae, quae nunc novae appellantur, arsere. conprehensa postea privata aedificia – ne- 3 que enim tum basilicae erant –, conprehensae lautumiae forumque piscatorium et atrium regium. aedis Vestae vix 4 defensast tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manu missi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit; nec ulli dubium erat humana 5 id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. itaque consul ex auctoritate 6 senatus pro contione edixit, qui quorum opera id conflatum incendium profiteretur, praemium fore libero pecuniam, servo libertatem. eo praemio inductus Campano- 7 rum Calaviorum servus – Manus ei nomen erat – indicavit dominos et quinque praeterea iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse vulgoque facturos alia, ni conprendantur. conprehensi ipsi familiaeque eorum. et primo 8 elevabatur index indiciumque: pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum. ceterum ut coram 9 coarguebantur et quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos

servosque conscios animadversum est. indici libertas data et viginti milia aeris.

10 Consuli Laevino Capuam praetereunti circumfusa multitudo Campanorum est obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri 11 sinerent. Flaccus sibi privatam simultatem cum Campanis negare ullam esse, publicas inimicitias hostilis et esse et futuras, quoad eo animo esse erga populum Ro- 12 manum sciret; nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano: ideo se moenibus inclusos tenere eos, quia, si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari et laniare et trucidare 13 quodcumque obvium detur. alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inventurum in semusto foro consulem vestigia sceleris Cam- 14 panorum. Vestae aedem petitam et aeternos ignes et conditum in penetrali fatale pignus imperi Romani. se minime censere tutum esse Campanis potestatem intrandi 15 Romana moenia fieri. Laevinus Campanos iure iurando a Flacco adactos, quinto die quam ab senatu responsum accepissent Capuamredituros, sequi se Romam iussit. 16 hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis secutisque, Romam praeivit clarissimarum urbium excidio (ac) celeberrimis viris victos bello accusatores in 17 urbem adducens. de re publica tamen primum ac de provinciis ambo consules ad senatum rettulere.

1 XXVIII. Ibi Laevinus, quo statu Macedonia et Graecia, Aetoli, Acarnanes Locrique essent quasque ibi 2 res ipse egisset terra marique, exposuit: Philippum, inferentem bellum Aetolis, in Macedoniam retro ab se conpulsum ad intuma penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse; classem satis esse ad arcendum Italia 3 regem. haec de se deque provincia, cui praefuerat. consulum de provinciis communis relatio fuit. decrevere patres, ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset, alter classem, cui T. Otacilius praefuisset Siciliamque provinciam cum L. Cincio praetore

obtineret. exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Gallia- 4
que essent; eae quattuor erant legiones: urbanae duae
superioris anni in Etruriam, duae, quibus Sulpicius con-
sul praefuisset, in Galliam mitterentur; Galliae et legioni- 5
bus praeesset, quem consul, cuius Italia provincia esset,
praefecisset; in Etruriam C. Calpurnius post praeturam 6
prorogato in annum imperio missus. et Q. Fulvio Capua
provincia decreta prorogatumque in annum imperium;
exercitus civium sociorumque minui iussus, ut ex duabus 7
legionibus una legio, quinque milia peditum et trecenti
equites essent, dimissis qui plurima stipendia haberent,
et sociorum septem milia peditum et trecenti equites re- 8
linquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteri-
bus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris 9
anni nec de provincia Apulia nec de exercitu, quem ha-
buerat, quicquam mutatum; tantum in annum prorogatum
imperium est. P. Sulpicius conlega eius omnem exerci-
tum praeter socios navalis iussus dimittere est. item ex 10
Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, ubi consul
in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio praetori 11
ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati duarum
instar legionum. totidem legiones in Sardiniam P. Manlio 12
Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cornelius in eadem
provincia priore anno praefuerat. urbanas legiones ita 13
scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in
exercitu M. Valerii, Q. Fulvi fuissent, neve eo anno
plures quam una et viginti Romana legiones essent.

XXVIIII. His senatus consultis perfectis sortiri pro- 1
vincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum
bello adversus Hannibalem Laevino evenit. quae sors, 2
velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos ex-
pectatione sortis in consulum conspectu stantis, ut com-
ploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos
hominum converterint et postmodo sermones praebuerint.
circumibant enim senatum cum veste sordida adfirmantes, 3
se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam
relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset.
nullo suo merito eum ante inplacabilem in se fuisse: quid 4
iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat,

facturum! obrui Aetnae ignibus aut mergi freto satius
5 illi insulae esse quam velut dedi noxae inimico. hae
Siculorum querellae domos primum nobilium circumlatae
celebrataeque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum,
partim invidia Marcelli excitabat, in senatum
6 etiam pervenerunt. postulatum a consulibus est, ut de
permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus,
si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram
7 fuisse sententiam suam dicere: nunc, ne quis timore
frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur,
in cuius potestate mox futuri sint, si conlegae
8 nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse. deprecari
senatus praeiudicium: nam cum extra sortem conlegae
optionem dari provinciae inicum fuerit, quanto
maiorem iniuriam, immo contumeliam esse, sortem suam
9 ad eum transferri? ita senatus, cum quid placeret magis
ostendisset quam decresset, dimittitur. inter ipsos consules
permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum
10 ad Hannibalem, facta est, ut ex quo primus post
adversa [secunda]e pugnae gloriam ceperat, in eius laudem
postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum
maxime bellicis rebus, caderet.

1 XXX. Permutatis provinciis Siculi in senatum introducti
multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum
Romanum verba fecerunt in gratiam publicam
2 avertentes: Hieronymum ac postea Hippocraten atque
Epicyden tyrannos cum ob alia, tum propter defectionem
ab Romanis ad Hannibalem invisos fuisse sibi. ob eam
causam et Hieronymum a principibus iuventutis prope
3 publico consilio interfectum et in Epicydis Hippocratisque
caedem septuaginta nobilissimorum iuvenum coniurationem
factam; quos Marcelli mora destitutos, quia ad praedictum
tempus exercitum ad Syracusas non admovisset,
4 indicio facto omnis ab tyrannis interfectos. eam quoque
Hippocratis et Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse
5 Leontinis crudeliter direptis. numquam deinde principes Syracusanorum
desisse ad Marcellum transire pollicerique, se
urbem, cum vellet, ei tradituros: sed eum primo vi capere
6 maluisse; dein, cum id neque terra neque mari omnia ex-

pertus potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum aerarium Sosim et Moericum Hispanum quam principes Syracusanorum habere, totiens id nequiquam ultro offerentis, praeoptasse, quo scilicet iustiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret ac diriperet. si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice et non oppressis Syracusanis tyranni eorum Hippocrates et Epicydes clausissent, si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent, quid ultra quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? certe praeter moenia et tecta exhausta urbis ac refracta ac spoliata deûm delubra, dîs ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. bona quoque multis adempta, ita ut ne nudo quidem solo, reliquiis direptae fortunae, alere sese ac suos possent. orare se patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem quae compareant cognoscique possint, restitui dominis iubeant. talia conquestos cum excedere ex templo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Laevinus iussisset, 'maneant,' inquit Marcellus, 'ut coram iis respondeam, quando ea condicione pro vobis, patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. duae captae hoc anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusae habeant'. 7 8 9 10 11 12

XXXI. Reductis in curiam legatis tum consul 'non adeo maiestatis' inquit 'populi Romani imperiique huius oblitus sum, patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam accusantibus Graecis fuerim. sed non quid ego fecerim in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc an vivo Hierone Syracusas violaverim. sin autem desciverunt [a populo Romano, hostibus aperuerunt] portas, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt, quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur? tradentis urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosim et Moericum Hispanum, quibus tantam crederem [rem], potiores habui. 1 2 3 4

non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humi-
5 litatem obiciatis; quis est vestrum qui se mihi portas
apperturum, qui armatos milites meos in urbem acceptu-
rum promiserit? odistis et exsecramini eos qui fecerunt
et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis:
tantum abest, ut et ipsi tale quicquam facturi fueritis.
6 ipsa humilitas eorum, patres conscripti, quam isti ob-
iciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam
7 operam rei publicae nostrae vellet, aversatum esse. et
antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis,
nunc ad conloquium eundo temptavi pacem; et postea-
quam neque legatos violandi verecundia erat nec mihi
ipsi congresso ad portas cum principibus responsum da-
batur, multis terra marique exhaustis laboribus tandem
8 vi atque armis Syracusas cepi. quae captis acciderint,
aput Hannibalem et Carthaginiensis victos iustius quam
9 apud victoris populi senatum quererentur. ego, patres
conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, num-
quam spoliis earum urbem Romam exornarem. quae
autem singulis victor aut ademi aut dedi, cum belli iure
10 tum ex cuiusque merito satis scio me fecisse. ea vos rata
habeatis, patres conscripti, necne, magis rei publicae
interest quam mea. quippe mea fides exsoluta est: ad
rem publicam pertinet, ne acta mea rescindendo alios in
11 posterum segniores duces faciatis. et quoniam coram et
Siculorum et mea verba audistis, patres conscripti, simul
templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus
possit'. ita dimissi Siculi, et ipse in Capitolium ad di-
lectum discessit.

1 XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad
patres rettulit. ibi cum diu de sententiis certatum esset
et magna pars senatus, principe eius sententiae T. Manlio
2 Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse cen-
serent, hostibus et Syracusanorum et populi Romani, et
urbem recipi, non capi, et receptam legibus antiquis et
libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello
3 adfligi: inter tyrannorum et ducis Romani certamina
praemium victoris in medio positam urbem pulcherrimam
ac nobilissimam perisse, horreum atque aerarium quon-

dam populi Romani, cuius munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello adiuta ornataque res publica esset. si ab inferis existat rex Hiero, 4 fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas aut Romam ei ostendi posse, cum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexerit, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriae suae visurus sit? — haec taliaque cum ad invidiam consulis miserationemque 5 Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt patres: acta M. Marcelli, quae is gerens bellum victorque egisset, 6 rata habenda esse; in relicum curae senatui fore rem Syracusanam mandaturosque consuli Laevino, ut, quod sine iactura rei publicae fieri posset, fortunis eius civitatis consuleret. missis duobus senatoribus in Capitolium ad 7 consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis senatus consultum recitatum est, legatique benigne appellati 8 ac dimissi ad genua se Marcelli consulis proiecerunt [orantes] et obsecrantes, ut, quae deplorandae ac levandae calamitatis causa dixissent, veniam eis daret et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet. pollicens hoc consul clementer appellatos eos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quo- 1 rum oratio miserabilior, causa durior erat. neque enim 2 meritas poenas negare poterant nec tyranni erant, in quos culpam conferrent, sed satis pensum poenarum tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus credebant: paucos nobilium superesse, quos nec sua conscientia, ut 3 quicquam de se gravius consulerent impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos adfinitatibus plerosque et propinquis iamiam cognationibus ex conubio vetusto iunctos. summotis deinde e templo paulisper du- 4 bitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset – mortuus enim post captam Claudius consul erat –, ut coram imperatore qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur. dein cum M. 5 Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos eius, et Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in senatu

viderent nec Fulvium avocari a Capua nec differri Cam-
6 panos vellent, interrogatus sententiam M. Atilius Regulus,
cuius ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas
7 erat, 'in consilio' inquit 'arbitror me fuisse consulibus
Capua capta cum quaereretur, ecqui Campanorum bene
8 meritus de re publica nostra esset. duas mulieres con-
pertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuae habitan-
tem et Fauculam Cluviam, quae quondam quaestum cor-
pore fecisset, illam cotidie sacrificasse pro salute et victoria
populi Romani, hanc captivis egentibus alimenta clam
9 suppeditasse, ceterorum omnium Campanorum eundem
erga nos animum quem Carthaginiensium fuisse securique
percussos a Q. Fulvio esse magis quorum dignitas inter
10 alios quam quorum culpa eminebat. per senatum agi de
Campanis, qui cives Romani sunt, iniussu populi non
video posse, idque et apud maiores nostros in Satricanis
factum esse, cum defecissent, ut M. Antistius tribunus
plebis prius rogationem ferret sciretque plebs, uti senatui
11 de Satricanis sententiae dicendae ius esset. itaque censeo
cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus plu-
resve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi
12 de Campanis ius fiat'. L. Atilius tribunus plebis ex
auctoritate senatus plebem in haec verba rogavit: 'omnes
Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt
in arbitrium dicionemque populi Romani Fulvio procon-
13 suli, quosque una secum dedidere quaeque una secum
dedidere, agrum urbemque, divina humanaque utensilia-
que sive quid aliud dediderunt, de iis rebus quid fieri
14 velitis, vos rogo, Quirites.' plebis sic iussit 'quod senatus
iuratus, maxima pars, censeat qui adsient, id volumus
iubemusque.'

1 XXXIIII. Ex hoc plebei scito senatus consultus
Oppiae Cluviaeque primum bona ac libertatem restituit:
si qua alia praemia petere ab senatu vellent, venire eas
2 Romam. Campanis in familias singulas decreta facta,
3 quae non operae pretium est omnia enumerare. aliorum
bona publicanda, ipsos liberosque eorum et coniuges
vendendas extra filias, quae enupsissent, priusquam in
4 populi Romani potestatem venirent; alios in vincula con-

dendos ac de iis posterius consulendum; aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent. pecua captiva praeter equos et mancipia praeter puberes virilis sexus et omnia, quae solo non continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos omnis, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum aut ipsi aut parentes eorum aput hostis essent, liberos esse iusserunt ita, ut nemo eorum civis Romanus aut Latini nominis esset neve quis eorum, qui Capuae fuisset, dum portae clausae essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret, locus ubi habitarent trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuae nec in urbe Campana, quae a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus, qui ad Romanos transissent priusquam Capuam Hannibal veniret, cis Vulturnum emovendos censuerunt, ne quis eorum propius mare quindecim milibus passuum agrum aedificiumve haberet. qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve nisi in Veiente, Sutrino, Nepesinove agro, dum ne cui maior quam quinquaginta iugerum agri modus esset. senatorum omnium quique magistratus Capuae, Atellae, Calatiae gessissent bona venire Capuae iusserunt, libera corpora, quae venum dari placuerat, Romam mitti ac Romae venire. signa, statuas aeneas, quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium reiecerunt. ob haec decreta maestiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fulvii saevitiam in sese, sed iniquitatem deûm atque execrabilem fortunam suam incusabant. 5 6 7 8 9 10 11 12 13

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque dilectus habitus. scripto deinde exercitu de remigum supplemento agi coeptum; in quam rem cum neque hominum satis, nec, ex qua pararentur stipendiumque acciperent, pecuniae quicquam ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut privatim ex censu ordinibusque sicut antea remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio 1 2 3 4

fuit, ut mage dux quam materia seditioni deesset: secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam
5 lacerandamque sibi consules sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos nihil reliqui praeter terram nudam ac vastam habere. tecta hostis incendisse, servos agri cultores rem publicam abduxisse, nunc ad militiam parvo
6 aere emendo, nunc remiges imperando. si quid cui argenti aerisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. se, ut dent quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. bona sua venderent, in corpora, quae reliqua essent, saevirent. ne unde redimantur quidem
7 quicquam superesse. haec non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba cir-
8 cumfusi fremebant nec eos sedare consules nunc castigando, nunc consolando poterant. spatium deinde iis tridui se dare ad cogitandum dixerunt, quo ipsi ad rem
9 inspiciendam [et] expediendam usi sunt. senatum postero die habuerunt de remigum supplemento; ubi cum multa disseruissent, cur aequa plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent, privatis id seu aequum seu
10 iniquum onus iniungendum esse: nam unde, cum pecunia in aerario non esset, paraturos navalis socios? quo modo autem sine classibus aut Siciliam obtineri aut Italia Philippum arceri posse aut tuta Italiae litora esse?

1 XXXVI. Cum in hac difficultate rerum consilium haereret ac prope torpor quidam occupasset hominum
2 mentes, tum Laevinus consul: magistratus senatui et senatum populo, sicut honore praestent, ita ad omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda duces debere esse.
3 'si quid iniungere inferiori velis, [si] id prius in te ac tuos ipse iuris statueris, facilius omnis oboedientis habeas. nec impensa gravis est, cum [ex] ea plus quam pro virili
4 parte sibi quemque capere principum vident. itaque classes habere atque ornare volumus populum Romanum, privatos sine recusatione remiges dare: nobismet ipsis
5 primum imperemus. aurum, argentum, [aes] signatum omnes senatores crastino die in publicum conferamus, ita ut anulos sibi quisque et coniugi et liberis et filio bullam et quibus uxor filiaeve sunt singulas uncias pondo

auri relinquant, argenti, qui curuli sella sederunt, equi 6 ornamenta et libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa habere possint, ceteri senatores libram argenti tantum; aeris signati quina milia in singulos patres fami- 7 liae relinquamus: ceterum omne aurum, argentum, aes 8 signatum ad triumviros mensarios extemplo deferamus nullo ante senatus consulto facto, ut voluntaria conlatio et certamen adiuvandae rei publicae excitet ad aemulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquae plebis. hanc unam viam multa inter nos conlocuti con- 9 sules invenimus. ingredimini dîs bene iuvantibus. res publica incolumis et privatas res facile salvas praestat; publica prodendo tua nequiquam serves.' in haec tanto 10 animo consensum est, ut gratiae ultro consulibus agerentur. senatu inde misso pro se quisque aurum, argentum 11 et aes in publicum conferunt tanto certamine iniecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut nec triumviri accipiundo nec scribae referundo sufficerent. hunc consensum senatus equester ordo est 12 secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine coercitione magistratus nec remige in supplementum nec stipendio res publica eguit, paratisque omnibus ad bellum consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo 1 Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. nam Ro- 2 manis et in provinciis, hinc in Hispania adversae res, hinc prosperae in Sicilia luctum et laetitiam miscuerant; et in Italia cum Tarentum amissum damno et dolori, tum 3 arx cum praesidio retenta praeter spem gaudio fuit; et 4 terrorem subitum pavoremque urbis Romae obsessae et oppugnatae Capua post dies paucos capta in laetitiam vertit. transmarinae quoque res quadam vice pensatae: 5 Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus, Aetoli novi adsciti socii, Attalusque Asiae rex iam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Cartha- 6 ginienses quoque Capuae amissae Tarentum captum aequabant, et ut ad moenia urbis Romanae nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat inriti incepti

7 pudebatque adeo se spretos, ut sedentibus ipsis ad Romana moenia alia porta exercitus Romanus in Hispaniam 8 duceretur. ipsae quoque Hispaniae, quo propius spem venerant tantis duobus ducibus exercitibusque caesis debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse, eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum et inritum victo- 9 riam redactam esse, indignationis praebebant. ita aequante fortuna suspensa omnia utrisque erant integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

1 XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis quam defensa 2 ab se multorum Italiae populorum animos averterat, quos neque omnis tenere praesidiis, nisi vellet in multas parvasque partis carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat nec deductis praesidiis spei liberam vel 3 obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. praeceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda quae tueri 4 nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. id foedum consilium cum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam: quippe ad pluris exemplum quam 5 per[nicies per]tinebat. nec consul Romanus temptandis 6 urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiae principes erant Dasius et Blattius; Dasius Hannibali amicus, Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat et per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello. sed sine adiutore Dasio res transigi 7 non poterat. multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia consilii potioris quam spe effectus Dasium appellabat. at ille, cum ab re aversus, tum aemulo po- 8 tentatus inimicus, rem Hannibali aperit. arcessito utroque Hannibal cum pro tribunali quaedam ageret mox de Blattio cogniturus starentque summoto populo accusator 9 et reus, Blattius de proditione Dasium appellabat. enimvero ille velut in manifesta re exclamat, sub oculis Hannibalis secum de proditione agi. Hannibali atque eis qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa 10 est: aemulationem profecto atque odium esse et id crimen

adferri, quod, quia testem habere non posset, liberius fingenti sit. ita inde dimissi sunt. nec Blattius ante ab- 11 stitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo docendoque, quam ea res ipsis patriaeque salutaris esset, pervicit, ut praesidium Punicum – [quingenti] autem Numidae erant – Salapiaque traderetur Marcello. nec sine 12 caede multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quamquam inprovisa res fuit nec usus equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis et eruptionem temptaverunt et, cum 13 evadere nequirent, pugnantes ad ultumum occubuerunt nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. plusque aliquanto damni haec ala equitum 14 amissa Hannibali quam Salapia fuit, nec deinde umquam Poenus, quo longe plurumum valuerat, equitatu superior fuit.

XXXVIIII. Per idem tempus cum in arce Taren- 1 tina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium quod ibi erat Romanum praefectusque praesidii atque arcis M. Livius in conmeatibus ab Sicilia missis habebant, qui ut tuto praeterveherentur oram Italiae, classis 2 viginti ferme navium Regii stabat. praeerat classi com- 3 meatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis militari gloria inlustris. primo quin- 4 que naves, quarum maximae duae triremes a Marcello ei traditae erant, habuit; postea rem impigre saepe gerenti tres additae quinqueremes; postremo ipse a sociis Reginis- 5 que et a Vellia et a Paesto debitas ex foedere exigendo classem viginti navium, sicut ante dictum est, efficit. huic ab Regio profectae classi Democrates cum pari classi 6 navium Tarentinarum numero quindecim milia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. velis tum forte inpro- 7 vidus futuri certaminis Romanus veniebat; sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio navis, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat. et tum forte sub idem tempus et venti vis 8 omnis cecidit et hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset.

9 Raro alias tantis animis iustae concurrerunt classes, quippe cum in maioris discrimen rei, quam ipsae erant, 10 pugnarent: Tarentini, ut recuperata urbe ac Romanis post centesimum prope annum arcem etiam liberarent, spe commeatus quoque hostibus, si navali proelio possessio- 11 nem maris ademissent, interclusuros; Romani, ut retenta possessione arcis ostenderent, non vi ac virtute, sed pro- 12 ditione ac furto Tarentum amissum. itaque ex utraque parte signo dato cum rostris concurrissent neque retro navem inhiberent nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat ferrea iniecta manu, ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope conlato pede gereretur 13 res. prorae inter se iunctae haerebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arto stipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret; frontibus velut pedestres acies urgebant perviaeque naves pugnanti- 14 bus erant. insignis tamen inter ceteras pugna fuit dua- 15 rum, quae primae agminis concurrerant inter se. in Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis, quod eius 16 factionis erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. hic Quinctium simul pugnantem hortantemque suos incautum hasta transfigit. ille atque praeceps cum armis procidit 17 ante proram, victor Tarentinus in turbatam duce amisso navem inpigre transgressus cum summovisset hostis et prora iam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani, repente et alia a puppe triremis ho- 18 stium apparuit. ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc ceteris terror iniectus, uti praetoriam navem captam videre; fugientesque passim aliae in alto mersae, aliae in terram remis abreptae mox praedae fuere Thu- 19 rinis Metapontinisque. ex onerariis, quae cum commeatu sequebantur, perpaucae in potestatem hostium venere, aliae ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes 20 vela in altum evectae sunt. nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quattuor milia hominum frumentatum egressa cum in agris passim vaga-

rentur, Livius, qui arci praesidioque Romano praeerat, 21 intentus in omnis occasiones gerendae rei C. Persium inpigrum virum cum duobus milibus et [quingentis] armatorum ex arce emisit, qui vage effusos per agros palatosque 22 adortus cum diu passim cecidisset, paucos ex multis trepida fuga incidentis semiapertis portarum foribus in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur. ita aequatae 23 res ad Tarentum, Romanis victoribus [terra, Tarentinis victoribus] mari. frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

XXXX. Per idem tempus Laevinus consul, iam 1 magna parte anni circumacta, in Siciliam veteribus novisque sociis expectatus cum venisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde, quod belli reliquum erat tenebaturque 2 a Carthaginiensium valido praesidio, duxit legiones. et adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Cartha- 3 giniensium, sed omnem in Muttine Numidisque spem repositam habebant. per totam Siciliam vagus praedas 4 agebat ex sociis Romanorum neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla nec, quin erumperet ubi vellet, prohiberi poterat. haec eius gloria quia iam imperatoris 5 quoque famae officiebat, postremo in invidiam vertit, ut ne bene gestae quidem res iam Hannoni propter auctorem satis laetae essent. (propter) postremo praefecturam eius 6 filio suo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter venit: nam 7 veterem favorem eius sua insuper invidia auxit, neque ille indignitatem iniuriae tulit confestimque ad Laevinum occultos nuntios misit de tradendo Agrigento. per quos ut 8 est facta fides compositusque rei gerendae modus, portam ad mare ferentem Numidae cum occupassent pulsis inde custodibus aut caesis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. et cum agmine iam in media urbis ac 9 forum magno tumultu iretur, ratus Hanno, non aliud quam tumultum ac secessionem, id quod et ante acciderat, Numidarum esse, ad conprimendam seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo maior quam Nu- 10 midarum procul visa et clamor Romanus haudquaquam

ignotus ad auris accidisset, priusquam ad ictum teli
11 veniret, capessit fugam. per aversam portam emissus
adsumpto comite Epicyde cum paucis ad mare pervenit,
nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus
Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam
12 traiecerunt. alia multitudo Poenorum Siculorumque ne
temptato quidem certamine cum caeci in fugam ruerent
13 clausique exitus essent, circa portas caesa. oppido re-
cepto Laevinus qui capita rerum Agrigenti erant virgis
caesos securi percussit, ceteros praedamque vendidit,
omnem pecuniam Romam misit.

14 Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervasisset,
omnia repente ad Romanos inclinaverunt. prodita brevi
sunt viginti oppida, sex vi capta, voluntaria deditione in
15 fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatium prin-
cipibus cum pro cuiusque merito consul pretia poenasque
exsolvisset coegissetque Siculos positis tandem armis ad
16 agrum colendum animos convertere, ut esset non incola-
rum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae
atque Italiae, id quod multis saepe tempestatibus fecerat,
annonam levaret, ab Agathyrna inconditam multitudinem
17 secum in Italiam transvexit. quattuor milia hominum
erant, mixti ex omni conluvione exules, obaerati, capi-
talia ausi plerique, et cum in civitatibus suis ac sub le-
gibus vixerant et postquam eos ex variis causis fortuna
similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac ra-
18 pinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Laevinus
in insula tum primum nova pace coalescente velut ma-
teriam novandis rebus satis tutum ratus est, et Reginis
usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum adsue-
tam latrociniis quaerentibus manum. et quod ad Siciliam
attinet, eo anno debellatum est.

1 XXXXI. In Hispania principio veris P. Scipio, na-
vibus deductis evocatisque edicto Tarraconem sociorum
auxiliis, classem onerariasque ostium inde Hiberi fluminis
2 petere iubet. eodem legiones ex hibernis convenire cum
iussisset, ipse cum quinque milibus sociorum ab Tarra-
cone profectus ad exercitum est. quo cum venisset, ad-
loquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerunt

cladibus, ratus contione advocata ita disseruit: 'nemo ante me novus imperator militibus suis, priusquam opera eorum usus esset, gratias agere iure ac merito potuit; me vobis, priusquam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna, primum quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis, deinde quod amissam tanta clade provinciae possessionem integram et populo Romano et successori mihi virtute vestra obtinuistis. sed cum iam benignitate deûm id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant, nec ut pro ripa Hiberi stantes arceamus transitu hostis, sed ut ultro transeamus transferamusque bellum, vereor, ne cui vestrum maius id audaciusque consilium quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum aut pro aetate mea videatur. adversae pugnae in Hispania nullius in animo quam meo minus obliterari possunt, quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae funus, interfecti sunt; sed ut familiaris paene orbitas ac solitudo frangit animum, ita publica cum fortuna, tum virtus desperare de summa rerum prohibet. ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. vetera omitto, Porsinam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt! iam quid hoc bello memorem? omnibus aut ipse adfui cladibus aut quibus afui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasumenus, Cannae, quid aliud sunt quam monumenta occisorum exercitûm consulumque Romanorum? adde defectionem Italiae, Siciliae maioris partis, Sardiniae, adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem ac moenia Romana posita et visum prope in portis victorem Hannibalem: in hac ruina rerum stetit una integra atque immobilis virtus populi Romani, haec omnia strata humi erexit ac sustulit. vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpis Italiamque, qui si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis, et hae secundae res illas adversas sustinuerunt.

14 nunc benignitate deûm omnia secunda, prospera, in dies
15 laetiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur; in Sicilia Syracusae, Agrigentum captum, pulsi tota insula hostes
16 receptaque provincia in dicione populi Romani est; in Italia Arpi recepti, Capua capta; iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii conpulsus, nihil iam maius precatur deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra
17 liceat. quid igitur minus conveniat, milites, quam, cum aliae super alias clades cumularentur ac di prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis — aequentur enim etiam honore nominis — sustinuisse labantem fortunam populi Romani, nunc eosdem, quia illic
18 omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? nuper quoque quae acciderunt, utinam tam sine meo luctu quam [vestro transisent! nunc dii immortales imperii Romani praesides, qui centuriis omnibus ut mihi imperium iuberent dari fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque et per nocturnos etiam visus omnia laeta ac prospera por-
19 tendunt. animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, praesagit, nostram Hispaniam esse, brevi extorre hinc omne Punicum nomen maria terrasque foeda
20 fuga impleturum. quod mens sua sponte divinat, idem subicit ratio haud fallax. vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant, tres duces discordantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversas re-
21 giones distraxere: eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos adflixit; nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos, et diduxere exercitus, quae patri pa-
22 truoque meo causa exitii fuit. nec discordia intestina coire eos in unum sinet neque singuli nobis resistere poterunt. vos modo, milites, favete nomini Scipionum, suboli imperatorum vestrorum velut accisis recrescenti
23 stirpibus. agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Hiberum, traducite in terras cum mul-
24 tis fortibus factis saepe a vobis peragratas. brevi faciam ut, quem ad modum noscitatis in me patris patruique si-
25 militudinem oris vultusque et lineamenta corporis, ita ingenii, fidei virtutisque (exemplum) effigiem vobis reddam,

ut revixisse aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.'

XXXXII. Hac oratione accensis militum animis, 1 relicto ad praesidium regionis eius M. Silano cum tribus milibus peditum, trecentis equitibus, ceteras omnes copias – erant autem viginti quinque milia peditum, duo milia quingenti equites – Hiberum traiecit. ibi quibus- 2 dam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem novam interim oppugnare statuit, urbem cum 3 ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam – ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant –, sitam praeterea cum opportune 4 ad traiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantaevis classi et nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro adiacet mari. nemo omnium quo iretur 5 sciebat praeter C. Laelium. is classe circummissus ita cursum navium moderari iussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur et classis portum intraret. septimo 6 die ab Hibero Carthaginem ventum est simul terra marique. castra ab regione urbis, qua in septemtrionem versa est, posita; his nisi ab tergo – nam natura tuta erant – nullum vallum obiectum. ceterum sita Carthago sic est: 7 sinus est maris media fere Hispaniae ora, maxime Africo vento oppositus, ad duo milia et quingentos passus introrsus retractus, paulo plus mille passuum in latitudinem patens. huius in ostio sinus parva insula obiecta 8 ab alto portum tutum ab omnibus ventis praeterquam Africo facit. ab intimo sinu paeninsula excurrit, tumulus s ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari; ab occasu stagnum claudit paululum tiam ad septemtrionem fusum, incertae altitudinis utumque exaestuat mare. continenti urbem iugum ducen- 9 os fere et quinquaginta passus patens coniungit. unde um tam parvi operis munitio esset, non obiecit vallum mperator Romanus, seu fiduciam hosti superbe ostentans 10 ive ut subeunti saepe ad moenia urbis recursus pateret.

1 XXXXIII. Cetera quae munienda erant cum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit; circumvectusque classem cum monuisset praefectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem 2 conari, regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet et spem potiundae cohortando faceret, 3 contione advocata ita disseruit: 'ad urbem unam oppugnandam si quis vos adductos credit, is magis operis vestri quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. oppugnabitis enim vere moenia unius urbis, sed in una 4 urbe universam ceperitis Hispaniam. hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque; qui simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia quae nunc sub 5 Carthaginiensibus sunt in dicionem tradent; hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercennarios exercitus alant, et quae nobis 6 maximo usui ad conciliandos barbarorum animos erit; hic tormenta, arma, omnis apparatus belli est, qui simul 7 vos instruet et hostes nudabit. potiemur praeterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissimo portu egregio, unde terra marique quae belli usus poscunt suppeditentur. quae cum magna ipsi habebimus, tum 8 dempserimus hostibus multo maiora. haec illis arx, hoc horreum, aerarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est, huc rectus ex Africa cursus est, haec una inter Pyrenaeum et Gades statio, hinc omni Hispaniae 9 imminet Africa. sed quoniam vos instructos et ordinatos cognosco, ad Carthaginem novam oppugnandam totis 10 viribus et bono animo transeamus.' cumque omnes una voce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra marique eam oppugnari iubet.

1 XXXXIIII. Mago Poenorum dux] cum terra marique instrui oppugnationem videret, et ipse copias ita disponit: 2 oppidanorum duo milia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit, quingentis militibus arcem insedit, quingentos tumulo urbis in orientem verso inponit; multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, in-

:ntam ad omnia occurrere iubet. patefacta deinde porta 3
os, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat,
iittit. Romani duce ipso praecipiente parumper cessere,
t propiores subsidiis in certamine ipso summittendis
ssent. et primo haud impares stetere acies; subsidia 4
einde identidem summissa e castris non averterunt solum
ı fugam hostis, sed adeo effusis institerunt, ut nisi re-
:ptui cecinisset, permixti fugientibus inrupturi fuisse in
rbem viderentur. trepidatio vero non in proelio maior 5
ıam tota urbe fuit. multae stationes pavore atque fuga
:sertae sunt relictique muri, cum qua cuique erat pro-
.mum desiluissent. quod ubi egressus Scipio in tumu- 6
.m, quem Mercuri vocant, animum advertit, multis par-
bus nudata defensoribus moenia esse, omnis e castris
ıcitos ire ad oppugnandum et ferre scalas iubet. ipse 7
ium prae se iuvenum validorum scutis oppositis — ingens
ıim iam vis omnis generis telorum e muris volabat — ad
'bem succedit, hortatur, imperat quae in rem sunt, quod
urumum ad accendendos militum animos intererat,
stis spectatorque virtutis atque ignaviae cuiusque adest.
ıque in vulnera ac tela ruunt neque illos muri neque 9
ıperstantes armati arcere queunt, quin certatim ascen-
ınt. et ab navibus eodem tempore ea, quae mari ad- 10
itur, pars urbis oppugnari coeptast. ceterum tumultus
de maior quam vis adhiberi poterat. dum adplicant, 11
ım raptim exponunt scalas militesque, dum qua cuique
'oximum est in terram evadere properant, ipsa festina-
›ne et certamine alii alios inpediunt.

XXXXV. Inter haec repleverat iam Poenus armatis 1
uros, et vis magna ex ingenti copia congesta telorum
ppeditabat. sed neque viri nec tela nec quicquam aliud 2
que quam moenia ipsa sese defendebant. rarae enim
alae altitudini aequari poterant et quo quaeque altiores,
infirmiores erant. itaque cum summus quisque evadere 3
ın posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur.
ıidam stantibus scalis cum altitudo caliginem oculis
fudisset, ad terram delati sunt. et cum passim homines 4
alaeque ruerent et ipso successu audacia atque alacritas
'stium cresceret, signum receptui datum est; quod spem 5

non praesentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse, opera et difficilia esse et tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis.

6 Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis iam vulneratisque recentis integrosque alios ac-7 cipere scalas iubet et vi maiore adgredi urbem. ipse, ut ei nuntiatum est aestum decedere, quod per piscatores Tarraconenses nunc levibus cumbis, nunc, ubi eae siderent, vadis pervagatos stagnum, conpertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum arma-8 tos [D] duxit. medium ferme diei erat et ad id, quod sua sponte cedente in mare aestu trahebatur aqua, acer etiam septemtrio ortus inclinatum stagnum eodem quo aestus ferebat et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico 9 tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. hoc cura ac ratione compertum in prodigium ac deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent et stagna auferrent viasque ante numquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum iubebat ducem itineris sequi ac medio stagno evadere ad moenia.

1 XXXXVI. Ab terra ingens labor succedentibus erat; nec altitudine tantum moenium impediebantur, sed quod euntis ad ancipitis utrimque ictus subiectos habebant Romanos, ut latera infestiora subeuntibus quam adversa 2 corpora essent. at parte in alia quingentis et per stagnum facilis transitus et in murum ascensus inde fuit: nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni praesidio satis creditum foret, nec ulla armatorum statio aut custodia opposita intentis omnibus ad opem eo feren-3 dam, unde periculum ostendebatur. ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde quanto maximo cursu poterant ad eam portam, circa quam omne contractum 4 certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi solum fuere, set etiam oculi auresque pugnantium spectan-5 tiumque et adhortantium pugnantis, ut nemo ab tergo ante sentiret captam urbem, quam tela in aversos inci-6 derunt. [ut] utrimque ancipitem hostem habebant, tunc turbatis defensoribus metu et moenia capta et porta intus

ƃrisque pariter refringi coepta; et mox caedendo con-
ëctis ac distractis, ne iter inpediretur, foribus armati im-
ıetum fecerunt. magna multitudo et muros transcendebat, 7
ed ii passim ad caedem oppidanorum versi; illa, quae
ıortam ingressa erat, iusta acies cum ducibus, cum or-
.inibus media urbe in forum processit. inde cum duobus 8
:ineribus fugientis videret hostis, alios ad tumulum in
rientem versum, qui tenebatur quingentorum militum
raesidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum
mnibus fere armatis qui muris pulsi fuerant refugerat,
artim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim
ɔse ad arcem ducit. et tumulus primo impetu est captus
t Mago, arcem conatus defendere, cum omnia hostium 9
lena videret neque spem ullam esse, se arcemque et
raesidium dedidit. quoad dedita arx est, caedes tota 10
rbe passim factae, nec ulli puberum, qui obvius fuit,
arcebatur; tum signo dato caedibus finis factus, ad prae-
am victores versi, quae ingens omnis generis fuit.

XXXXVII. Liberorum capitum virile secus ad 1
ecem milia capta. inde qui cives novae Carthaginis
:ant dimisit, urbemque et sua omnia, quae reliqua eis
ellum fecerat, restituit. opifices ad duo milia hominum 2
:ant: eos publicos fore populi Romani edixit cum spe
ropinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam
ıvassent. ceteram multitudinem incolarum iuvenum ac 3
ılidorum servorum in classem ad supplementum re-
ıigum dedit; et auxerat navibus octo captivis classem.
ϰtra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant, quo- 4
ım perinde ac si sociorum liberi essent cura habita.
ıptus et apparatus ingens belli: catapultae maximae 5
ɾmae centum viginti, minores ducentae octoginta una,
ıllistae maiores viginti tres, minores quinquaginta duae, 6
:orpionum maiorum minorumque et armorum telorum-
ıe ingens numerus, signa militaria septuaginta quattuor.
auri argentique relata ad imperatorem magna vis: 7
ıterae aureae fuerunt ducentae septuaginta sex, libras
rme omnes pondo; argenti infecti signatique decem et
:to milia et trecenta pondo, vasorum argenteorum ma-
ıus numerus. haec omnia C. Flaminio quaestori ad- 8

pensa adnumerataque sunt. tritici quadringenta milia 9 modiûm, hordei ducenta septuaginta. ac naves onerariae sexaginta tres in portu expugnatae, quaedam cum suis oneribus, frumento, armis, aere praeterea ferroque et linteis et sparto et navali alia materia ad classem aedificandam, 10 ut minimum omnium inter tantas opes belli captas Carthago ipsa fuerit.

1 XXXXVIII. Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis navalibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones 2 reduxit fessosque milites omnibus uno die belli operibus, quippe qui et acie dimicassent et capienda urbe tantum laboris periculique adissent et capta cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent, curare cor-3 pora iussit. postero die militibus navalibusque sociis convocatis primum dîs immortalibus laudes gratesque egit, qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis Africae atque Hispaniae opes, ut neque hostibus quicquam relinqueretur et sibi ac suis omnia 4 superessent. militum deinde virtutem conlaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcen-5 derent omnia perrumperentque: itaque quamquam omnibus omnia deberet, praecipuum muralis coronae decus eius esse, qui primus murum ascendisset; profiteretur qui 6 se dignum eo duceret dono. duo professi sunt, Q. Tiberilius centurio legionis quartae et Sex. Digitius socius navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam 7 studia excitaverant uterque sui corporis hominum. sociis C. Laelius praefectus classis, legionariis M. Sempronius 8 Tuditanus aderat. ea contentio cum prope seditionem veniret, Scipio tris recuperatores cum sè daturum pronuntiasset, qui cognita causa testibusque auditis iudi-9 carent, uter prior in oppidum transcendisset, C. Laelio et M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adiecit eosque tris recuperatores con-10 sidere et causam cognoscere iussit. cum res eo maiore ageretur certamine, quod amoti tantae dignitatis non tam

advocati quam moderatores studiorum fuerant, C. Laelius, relicto consilio ante tribunal ad Scipionem accedit eumque docet, rem sine modo ac modestia agi ac prope esse, 11 ut manus inter se conferant: ceterum etiam si vis absit, nihilo minus detestabili exemplo rem agi, quippe ubi fraude ac periurio decus petatur virtutis. stare hinc le- 12 gionarios milites, hinc classicos, per omnis deos apparatos iurare magis quae velint quam quae sciant vera esse et obstringere periurio non se solum suumque caput, sed signa militaria et aquilas sacramentique religionem. haec 13 ad eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre. Scipio conlaudato Laelio ad contionem advocavit pronuntiavitque, se satis compertum habere Q. Tiberilium et Sex. Digitium pariter in murum escendisse seque eos virtutis causa coronis muralibus donare. tum reliquos, 14 prout cuique meritum virtusque erat, donavit; ante omnis C. Laelium praefectum classis et omni genere laudis sibimet ipse aequavit et corona aurea ac triginta bubus donavit.

XXXXVIIII. Tum obsides civitatium Hispaniae 1 vocari iussit; quorum quantus numerus fuerit piget scribere, quippe ubi alibi trecentos ferme, alibi tria milia septingentos viginti quattuor fuisse inveniam. aeque et 2 alia inter auctores discrepant. praesidium Punicum alius decem, alius septem, alius haut plus quam duum milium fuisse scribit. capta alibi [. .] milia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. scorpiones maiores minores- 3 que ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Graecum sequar Silenum; si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum sex milia, minorum decem tria milia: adeo nullus mentiendi modus est. ne de ducibus quidem convenit. 4 plerique Laelium praefuisse classi, sunt qui M. Iunium Silanum dicant; Arinen praefuisse Punico praesidio de- 5 ditumque Romanis Antias Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. non de numero navium captarum, non 6 de pondere auri atque argenti et redactae pecuniae convenit. si aliquîs adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. ceterum vocatis obsidibus primum universos 7 bonum animum habere iussit: venisse eos in populi Ro- 8

mani potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines malit exterasque gentis fide ac societate iunctas
9 habere quam tristi subiectas servitio. deinde acceptis nominibus civitatium recensuit captivos, quot cuiusque populi essent, et nuntios domum misit, ut ad suos quis-
10 que recipiendos veniret. si quarum forte civitatium legati aderant, eis praesentibus suos restituit, ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quaestori attribuit.

11 Inter haec e media turba obsidum mulier magno natu, Mandoni uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit obtestarique coepit, ut curam cultumque feminarum impensius custodibus
12 commendaret. cum Scipio nihil defuturum profecto diceret, tum rusus mulier: 'hau magni ista facimus' inquit; 'quid enim huic fortunae non satis est? alia me cura aetatem harum intuentem – nam ipsa iam extra
13 periculum iniuriae muliebris sum – stimulat.' et aetate et forma florentes circa eam Indibilis filiae [erant aliae]que nobilitate pari, quae omnes eam pro parente colebant.
14 tum Scipio 'meae populique Romani disciplinae causa facerem,' inquit 'ne quid, quod sanctum usquam esset,
15 aput nos violaretur; nunc ut id curem inpensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quae ne in malis quidem
16 oblitae decoris matronalis estis.' spectatae deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste quam hospitum coniuges ac matres iussit.

1 L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo adeo eximia forma, ut quacumque incedebat
2 converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter cetera accepit, desponsam eam prin-
3 cipi Celtiberorum adulescenti, Aluccio nomen erat. extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, cum interim audiret, deperire eum sponsae amore, ubi primum venit, accuratiore eum sermone quam parentis adloqui-
4 tur: 'iuvenis' inquit 'iuvenem appello, [quo] minor sit inter nos huius sermonis verecundia. ego, cum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset audirem-
5 que tibi eam cordi esse et forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo aetatis – praesertim in recto et legitimo

amore — et non res publica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem, tuo, cuius possum, amori faveo. 6 fuit sponsa tua apud me eadem qua apud soceros tuos parentisque suos verecundia; servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. 7 hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis et, si me virum bonum credis esse, qualis patrem patruumque meum iam ante hae gentes norant, scias, multos nostri similes in civitate Romana esse 8 nec ullum in terris hodie populum dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis aut amicum malis.' 9 adulescens simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, deos omnis invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo atque illius erga se esset. 10 parentes inde cognatique virginis appellati; qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus, 11 orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet coeperunt, haud minorem eius rei apud se gratiam futuram esse adfirmantes quam redditae inviolatae foret virginis. 12 Scipio, quando tanto opere peterent accepturum se pollicitus, poni ante pedes iussit vocatoque ad se Aluccio 'super dotem,' inquit 'quam accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona accedent' aurumque tollere ac sibi habere iussit. 13 his laetus donis honoribusque dimissus domum implevit popularis laudibus meritis Scipionis: venisse dîs simillimum iuvenem, vincentem omnia cum armis, tum benignitate ac beneficiis. 14 itaque dilectu clientium habito cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. 1 Scipio retentum secum Laelium dum captivos obsidesque et praedam ex consilio eius disponeret, 2 satis omnibus compositis, data quinquereme captivisque Magone et quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem inpositis nuntium victoriae Romam mittit. 3 ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumpsit. 4 primo die legiones in armis quattuor milium

spatio decurrerunt; secundo die arma curare et tergere ante tentoria iussi; tertio die rudibus inter se in modum iustae pugnae concurrerunt praepilatisque missilibus iaculati sunt; quarto die quies data; quinto iterum in armis
5 decursum est. hunc ordinem laboris quietisque, quoad
6 Carthagine morati sunt, servarunt. remigium classicique milites tranquillo in altum evecti agilitatem navium si-
7 mulacris navalis pugnae experiebantur. haec extra urbem terra marique corpora simul animosque ad bellum acuebant; urbs ipsa strepebat apparatu belli fabris omnium
8 generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat: nunc operibus aspiciendis tempus dabat, nunc quae in officinis quaeque in armamentarioque ac navalibus fabrorum multitudo pluruma in singulos dies
9 certamine ingenti faciebat. his ita incohatis refectisque qua quassati erant muris dispositisque praesidiis ad custodiam urbis Tarraconem est profectus, a multis legationi-
10 bus protinus in via aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. et cuncti fere qui cis Hiberum incolunt populi, multi etiam ulterioris
11 provinciae convenerunt. Carthaginiensium duces primo ex industria famam captae Carthaginis compresserunt; deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimulari
12 posset, elevabant verbis: necopinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniae interceptam, cuius rei tam parvae praemio elatum insolentem iuvenem inmodico gaudio speciem magnae victoriae inposuisse.
13 at ubi adpropinquare tres duces, tris victores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum
14 funerum memoriam. haec in vulgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium Carthagine amissa decessisset.

[PERIOCHA LIBRI XXVII.]

[Cn. Fulvius proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam caesus est. meliore eventu ab Claudio Marcello consule adversus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal nocte recessit; Marcellus insecutus est, et subinde cedentem pressit, donec confligeret. priore pugna Hannibal superior, Marcellus sequenti. Fabius Maximus consul pater Tarentinos per proditionem recepit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus consules, speculandi causa progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus, Crispinus fugit. lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita centum triginta septem milia centum et octo, ex quo numero apparuit, quantum hominum tot proeliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. in Hispania ad Baeculam Scipio cum Hasdrubale et Hamilcare conflixit et vicit. inter alia captum regalem puerum eximiae formae ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Hasdrubal, qui cum exercitu novo Alpes transcenderat, ut se Hannibali coniungeret, cum milibus hominum quinquaginta sex caesus est, capta quinque milia trecenti M. Livi consulis ductu, sed non minore opera Claudi Neronis consulis, qui, cum Hannibali oppositus esset, relictis castris ita ut hostem falleret, cum electa manu profectus Hasdrubalem circumvenerat. res praeterea a P. Scipione in Hispania et a P. Sulpicio praetore adversus Philippum et Achaeos gestas continet.]

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXVII.

I. Hic status rerum in Hispania erat. in Italia consul Marcellus Salapia per proditionem recepta Marmoreas et Meles de Samnitibus vi cepit. ad tria milia militum ibi Hannibalis, quae praesidii causa relicta erant, oppressa. praeda – et aliquantum eius fuit – militi concessa. tritici quoque ducenta quadraginta milia modiûm et centum decem milia hordei inventa. ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra 1 2 3

paucos dies accepta est haud procul Herdonea urbe.
4 castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat spe recipiendae Herdoneae, quae post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita nec praesidiis firmata.
5 neglegentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Poenum fidem senserant, postquam Salapia amissa excessisse iis locis in Bruttios Hannibalem
6 auditum est. ea omnia ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali simul curam sociae retinendae urbis et spem fecere incautum hostem adgrediendi. exercitu expedito, ita ut famam prope praeveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit et, quo plus terroris hosti obi-
7 ceret, acie instructa accessit. pari audacia Romanus, consilio et viribus impar, copiis raptim eductis conflixit.
8 quinta legio et sinistra ala acriter pugnam inierunt. ceterum Hannibal signo equitibus dato, ut, cum pedestres acies occupassent praesenti certamine oculos animosque, circumvecti pars castra hostium, pars terga necopinantium
9 invaderent, ipse in Fulvi similitudinem nominis, quia Cn. Fulvium praetorem biennio ante in îsdem devicerat locis,
10 increpans, similem eventum pugnae fore adfirmabat. neque ea spes vana fuit; nam cum comminus acie et peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent
11 tamen ordines signaque, equestris tumultus a tergo, simul a castris clamor hostilis auditus sextam ante legionem, quae in secunda acie posita prior ab Numidis turbata est, quintam deinde atque eos qui ad prima signa erant
12 avertit. pars in fugam effusi, pars in medio caesi, ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit.
13 Romanorum sociorumque quot caesa in eo proelio milia sint, quis pro certo adfirmet, cum tredecim milia alibi,
14 alibi hau plus quam septem inveniam? castris praedaque victor potitur. Herdoneam quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta incendit; occidit principes, qui cum Fulvio conloquia oc-
15 culta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus nihil admodum tanta clade territus 1 litteris Romam ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam amisso scribit: ceterum eundem se, qui post 2 Cannensem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi laetitiam, qua exultet, facturum. et Romae quidem cum luctus ingens 3 ex praeterito, tum timor in futurum erat. consul ex 4 Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, cum Poenus collem teneret, posuit castra. addidit et aliam fidentis speciem, quod 5 prior in aciem eduxit; nec detractavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. ita tamen aciem instruxerunt, ut Poenus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum adplicarent. ab hora tertia cum ad 6 noctem pugnam extendissent fessaeque pugnando primae acies essent – ab Romanis prima legio et dextra ala, ab Hannibale Hispani milites et funditor Baliaris, elephanti quoque commisso iam certamine in proelium acti –, diu pugna neutro inclinata stetit. primae legioni tertia, dextrae 7 alae sinistra subiit, et apud hostis integri a fessis pugnam accepere. novum atque atrox proelium ex tam segni re- 8 pente exarsit recentibus animis corporibusque, set nox incerta victoria diremit pugnantis. postero die Romani 9 ab sole orto in multum diei stetere in acie: ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legere et congestos in unum locum cremavere suos. nocte inse- 10 quenti Hannibal silentio movit castra, in Apuliam abiit. Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum praesidio modico Numistrone relictis praepositoque iis L. Furio Purpurione tribuno militum, vestigiis institit sequi. ad Venusiam adeptus eum est. ibi per dies aliquot, cum 11 ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis proelia [quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. inde per Apuliam ducti exer- 12 citus sine ullo memorando certamine, cum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quaerens, Marcellus nisi certa luce et explorato ante non sequeretur.

III. Capuae interim Flaccus dum bonis principum 1 vendendis, agro qui publicatus erat locando – locavit

autem omnem frumento – tempus terit, ne deesset materia in Campanos saeviendi, novum in occulto gliscens per
2 indicium protractum est facinus. milites aedificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum sicut Hannibalis nimia urbis amoenitas emolliret, in portis murisque sibi-
3 met ipsos tecta militariter coegerat aedificare. erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia harundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria ali-
4 mentis ignis. haec noctis una hora omnia incendere centum septuaginta Campani principibus fratribus Blossiis
5 coniuraverant. indicio eius rei ex familia Blossiorum facto, portis repente iussu proconsulis clausis, cum ad arma signo dato milites concurrissent, comprehensi omnes qui in noxa erant et quaestione acriter habita damnati necatique; indicibus libertas et aeris dena milia data.
6 Nucerinos et Acerranos, querentes ubi habitarent non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam
7 Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut aedificarent quae incensa erant; Nucerini Atellam,] quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare iussis traducti.

8 Inter multas magnasque res, quae nunc secundae, nunc adversae occupabant cogitationes hominum, ne Ta-
9 rentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquilius in Etruriam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti et mille milites de exercitu urbano, par numerus sociorum eodem in praesidium cum frumento missi.

1 IIII. Iam aestas in exitu erat comitiorumque consularium instabat tempus. sed litterae Marcelli, negantis e re publica esse vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret, curam
2 iniecerant, ne aut consulem tum maxime res agentem a
3 bello avocarent aut in annum consules deessent. optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium po-
4 tius consulem ex Sicilia revocari. ad eum litterae iussu senatus ab L. Manlio praetore urbis missae cum litteris consulis M. Marcelli, ut ex iis nosceret, quae causa patribus eum potius quam collegam rovocandi ex provincia esset.

Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam 5 venerunt, quaeque prospera proelia rex cum Carthaginiensibus fecisset memorantes, regem nec inimiciorem 6 ulli populo quam Carthaginiensi nec amiciorem quam Romano esse adfirmabant. misisse eum antea legatos Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios imperatores Romanos, nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse. senatus non legatis modo benigne respondit, sed 7 et ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Poetelium, P. Popillium. dona tulere togam et tuni- 8 cam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. protinus et alios Africae regulos iussi 9 adire. iis quoque quae darentur portata, togae praetextae et terna pondo paterae aureae. et Alexandream ad Pto- 10 lemaeum et Cleopatram reges M. Atilius, M'. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea, reginae pallam pictam cum amiculo purpureo.

Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis 11 urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum cum ubere lactenti natum, Iovis aedis culmen fulmine ictum ac prope omni tecto nudatum; îsdem ferme diebus 12 Anagniae terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse, et aves ad Compitum Anagninum in luco Dianae nidos in arboribus reliquisse; Tarracinae in mari haud procul portu angues magnitu- 13 dinis mirae lascivientium piscium modo exultasse; Tar- 14 quiniis porcum cum ore humano genitum, et in agro Capenate ad lucum Feroniae quattuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. haec prodigia hostiis 15 maioribus procurata decreto pontificum et supplicatio diem Romae ad omnia pulvinaria, alterum in Capenati agro ad Feroniae lucum indicta.

V. M. Valerius consul litteris excitus, provincia 1 exercituque mandato Cincio praetori, M. Valerio Messalla praefecto classis cum parte navium in Africam praedatum simul speculatumque quae populus Carthaginiensis ageret pararetque misso, ipse decem navibus Romam profectus 2

cum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit, ubi
3 de suis rebus gestis commemoravit: cum annos prope
sexaginta in Sicilia terra marique magnis saepe cladibus
4 bellatum esset, se eam provinciam confecisse; neminem
Carthaginiensem in Sicilia esse, neminem Siculum, qui
fugati metu inde afuerint, non esse; omnis in urbes, in
5 agros suos reductos arare; desertam recoli terram tandem,
frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac
6 bello fidissimum annonae subsidium. exim Muttine et si
quorum aliorum merita erga populum Romanum erant in
senatum introductis, honores omnibus ad exsolvendam
7 fidem a consule habiti. Muttines etiam civis Romanus
factus rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum
ad plebem lata.

8 Dum haec Romae geruntur, M. Valerius quinquaginta navibus cum ante lucem ad Africam accessisset, in-
9 proviso in agrum Uticensem escensionem fecit, eumque
late depopulatus multis mortalibus cum alia omnis generis
praeda captis ad naves redit et (ad) Siciliam tramisit,
tertio decumo die quam profectus inde Lilybaeum re-
10 vectus. ex captivis quaestione habita haec comperta consulique Laevino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo
11 in statu Africae res essent: quinque milia Numidarum
cum Masinissa Galae filio, acerrimo iuvene, Carthagine
esse, et alios per totam Africam milites mercede conduci,
12 qui in Hispaniam ad Hasdrubalem traicerentur, ut is
quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam
transgressus iungeret se Hannibali; in eo positam victo-
13 riam credere Carthaginienses. classem praeterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere
brevi traiecturam.

14 Haec recitata a consule ita movere senatum, ut non
expectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem
comitiorum habendorum causa dici, et extemplo in pro-
15 vinciam redeundum. illa disceptatio tenebat, quod consul
in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi praeesset, dictatorem dicturum esse aiebat, patres extra Romanum agrum – eum autem in Italia terminari – negabant
16 dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis cum

de ea re consuleret, ita decrevit senatus, ut consul, priusquam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret eumque quem populus iussisset diceret dictatorem: si consul noluisset, praetor populum rogaret; si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. 17 cum consul se populum rogaturum negasset, quod suae potestatis esset, praetoremque vetuisset rogare, tribuni plebis rogarunt plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum 18 ad Capuam erat, dictator diceretur. sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit, destitutique patres litteras ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertae ab conlega rei publicae subveniret 19 diceretque quem populus iussisset dictatorem. ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebi scito et ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

1 VI. Dictator postquam Romam venit, C. Sempronium Blaesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit in locum C. Calpurni praetoris, quem, ut Capuae exercituique suo praeesset, 2 litteris excivit. ipse comitia in quem diem primum potuit edixit; quae certamine inter tribunos dictatoremque in- 3 iecto perfici non poterant. Galeria iuniorum, quae sorte praerogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerant, eodemque iure vocatae inclinassent, ni se tri- 4 buni plebis C. et L. Arri(an)i interposuissent, qui neque magistratum continuari satis civile esse aiebant et multo foedioris exempli eum ipsum creari, qui comitia haberet: 5 itaque si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros; si aliorum praeterquam ipsius ratio haberetur, 6 comitiis se moram non facere. dictator causam comitiorum auctoritate senatus, plebis scito, exemplis tutabatur: 7 namque Cn. Servilio consule, cum C. Flaminius alter consul ad Trasumennum cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latum plebemque scivisse, ut quoad bellum in Italia esset, ex îs, qui consules fuissent, quos et quotiens 8 vellet reficiendi consules populo ius esset; exemplumque in eam rem se habere vetus L. Postumi Megelli, qui interrex iis comitiis, quae ipse habuisset, consul cum C.

Iunio Bubulco creatus esset, recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, pro-
9 fecto numquam sisset. iis orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit,
10 ut eo quod censuisset senatus staretur. patribus id tempus rei publicae visum est, ut per veteres et expertos bellique peritos imperatores res publica gereretur: itaque
11 moram fieri comitiis non placere. concedentibus tribunis comitia habita: declarati consules Q. Fabius Maximus
12 quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. praetores inde creati L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. magistratibus in annum creatis Q. Fulvius dictatura se abdicavit.

13 Extremo aestatis huius classis Punica navium quadraginta cum praefecto Hamilcare in Sardiniam traiecta Ol-
14 biensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Volso praetor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulae latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum praeda omnis generis in Africam redit.

15 Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique: C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi; Ti. Sempronius Ti. f. Longus augur factus in
16 locum T. Otacilii Crassi; decemvir item sacris faciendis in locum Ti. Semproni C. f. Longi Ti. Sempronius Ti. f. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est et M. Aemilius Papus maximus curio, neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti.

17 Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul nec praetor ante fuerat quam censor
18 est factus; ex aedilitate gradum ad censuram fecit. sed hi censores neque senatum legerunt neque quicquam publicae rei egerunt: mors diremit L. Veturi, inde et Lici-
19 nius censura se abdicavit. aediles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. aediles plebei Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad Cereris dedere, et ludos pro temporis huius copia magnifici apparatus fecerunt.

VII. Exitu anni huius C. Laelius die quarto et tricensimo quam a Tarracone profectus erat Romam venit, isque cum agmine captivorum ingressus urbem magnum concursum hominum fecit. postero die in senatum introductus captam Carthaginem, caput Hispaniae, uno die receptasque aliquot urbes, quae defecissent, novasque in societatem adscitas exposuit. ex captivis comperta his fere congruentia, quae in litteris fuerant M. Valerii Messallae. maxime movit patres Hasdrubalis transitus in Italiam vix Hannibali atque eius armis subsistentem. productus et in contionem Laelius eadem edisseruit. senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit; C. Laelium primo quoque tempore cum quibus venerat navibus redire in Hispaniam iussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus, haud nescius quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint, quod mihi minus simile veri visum est annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumpsisse. 1 2 3 4 5 6

Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta, regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. praetores sortiti provincias, C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. exercitus ita per provincias divisi: Fulvio duae legiones, quas in Sicilia M. Valerius Laevinus haberet, Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius [praefuisset decretae. urbanus] exercitus ut in Etruriam succederet, C. Calpurnius eidem praeesset provinciae, exercitumque, quem Quintus Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret; C. Hostilius ab C. Laetorio propraetore provinciam exercitumque, qui tum iam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul rem gesserat, legiones decretae. M. Valerio cum L. Cincio – iis quoque enim prorogatum in Sicilia imperium – Cannensis exercitus datus, eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvi superes- 7 8 9 10 11 12

13 sent, iussi. conquisitos eos consules in Siciliam miserunt, additaque eadem ignominia, sub qua Cannenses militabant quique ex praetoris Cn. Fulvi exercitu ob similis 14 iram fugae missi eo ab senatu fuerant. C. Auruncuieio eaedem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Volso 15 eam provinciam obtinuerat, decretae. P. Sulpicio eadem legione eademque classe Macedoniam obtinere iusso prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussae; 16 cetera classe praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laevinum traicere, aut mittere seu L. Cincium seu M. 17 Valerium Messallam. nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita provinciae exercitûmque in eum modum partita imperia.

1 VIII. Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Aemili sacerdos crearetur, 2 vetus excitaverunt certamen, patriciis negantibus C. Mamili Atelli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum nisi ex patribus id sacerdotium 3 habuisset. tribuni appellati ad senatum [rem] reiecerunt; senatus populi potestatem fecit: ita primus ex plebe crea- 4 tus maximus curio C. Mamilius Atellus. et flaminem Dialem invitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. decemvirûm sacris faciundis creatus in locum Q. Muci Scaevolae demortui C. 5 Laetorius. causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. ob adulescentiam neglegentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri 6 germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. is, ut animum eius cura sacrorum et caerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota iuventute haberetur prior nec probatior primoribus patrum, suis pa- 7 riter alienisque, esset. huius famae consensu elatus ad iustam fiduciam sui rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, in senatum 8 ut introiret. ingressum eum curiam cum L. Licinius

praetor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. vetustum ius sacerdotii repetebat: datum id cum toga praetexta et sella curuli et flaminio esse. praetor non 9 exoletis vetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu volebat: nec patrum nec avorum memoria Dialem quemquam id ius usurpasse. tribuni rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacer- 10 dotio damno fuisse cum aequum censuissent, ne ipso quidem contra tendente praetore magno adsensu patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt, omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitae quam sacerdotii iure eam rem flaminem obtinuisse.

Consules priusquam in provincias irent, duas urbanas 11 legiones, in supplementum quantum opus erat ceteris exercitibus militum scripserunt. urbanum veterem exer- 12 citum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato — frater hic consulis erat — in Etruriam dedit ducendum et legiones, quae in Etruria erant, Romam deducendas. et Fabius 13 consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas — fuere autem ad quattuor milia trecenti quadraginta quattuor — Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. nihil eae ductae ex insula le- 14 giones minuerunt nec viribus nec specie eius provinciae praesidium. nam cum praeter egregie suppletas duas 15 veteres legiones transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Poenorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. ea externa auxilia cum singulis 16 Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulae, regnum qua Hieronis fuerat, tueri iussit; altero ipse cete- 17 ram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Punicique imperii finibus, classe quoque navium septuaginta partita, ut omni ambitu litorum praesidia orae maritumae essent. ipse cum Muttinis equitatu provinciam peragra- 18 bat, ut viseret agros cultaque ab incultis notaret et perinde dominos laudaret castigaretque. ita tantum ea cura 19 frumenti provenit, ut et Romam mitteret et Catinam con-

veheret, unde exercitui, qui ad Tarentum aestiva acturus esset, posset praeberi.

1 VIIII. Ceterum transportati milites in Siciliam — et erant maior pars Latini nominis sociorumque — prope magni motus causa fuere: adeo ex parvis saepe magna-
2 rum momenta rerum pendent. fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus, decimum annum dilectibus, stipendiis se exhaustos esse: quotannis ferme
3 clade magna pugnare; alios in acie occidi; alios morbo absumi; magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui ab Poeno captus, quippe ab hoste gratis remitti in patriam, ab Romanis extra Italiam in
4 exilium verius quam in militiam ablegari. octavum iam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis, quippe nunc cum maxime florens viri-
5 bus, excedat. si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum po-
6 pulo Romano esse. si consentientis in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos. aliter numquam vivo Hannibale sine bello Italiam fore.

7 Haec acta in conciliis. triginta tum coloniae populi Romani erant: ex iis duodecim, cum omnium legationes Romae essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. eae fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Cercei, Setia, Cales, Narnia,
8 Interamna. nova re consules icti cum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, eos ausos esse
9 consulibus dicere aiebant, quod consules in senatu ut pronuntiarent in animum inducere non possent: non enim detrectationem eam munerum militiae, sed apertam de-
10 fectionem a populo Romano esse. redirent itaque propere in colonias et tamquam integram rem, locuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent. admonerent non Campanos neque Tarentinos esse eos, sed Romanos,
11 inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello

captum urbis augendae causa missos. quae liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquae patriae esset. consulerent igitur de integro: nam tum quidem quae temere agitassent, ea prodendi imperi Romani, tradendae Hannibali victoriae esse. 12
cum alternis haec consules diu iactassent, nihil moti legati neque se quod domum renuntiarent habere dixerunt neque senatum suum quid novi consuleret, ubi nec miles qui legeretur nec pecunia quae daretur in stipendium esset. 13
cum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt, ubi tantus pavor animis hominum est iniectus, ut magna pars actum de imperio diceret: idem alias colonias facturas, idem socios; consensisse omnis ad prodendam Hannibali urbem Romanam. 14

X. Consules hortari et consolari senatum et dicere, alias colonias in fide atque officio pristino fore: eas quoque ipsas, quae officio decessissent, si legati circa eas colonias mittantur qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperi habituras esse. 1
permissum ab senatu iis cum esset, facerent agerentque ut e re publica ducerent, pertemptatis prius aliarum coloniarum animis citaverunt legatos quaesiveruntque ab iis, ecquid milites ex formula paratos haberent. 2
pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit et milites paratos ex formula esse, 3
et pluribus [si] opus esset, pluris daturos et quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enixe facturos: ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse. 4
consules parum sibi videri praefati pro merito eorum sua voce conlaudari eos, nisi universi patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum eos iusserunt. 5
senatus quam poterat honoratissimo decreto adlocutus eos mandat consulibus, ut ad populum eos producerent et inter multa alia praeclara, quae ipsis maioribusque suis praestitissent, recens etiam meritum eorum in rem publicam commemorarent. 6
ne nunc quidem post tot saecula sileantur fraudenturve laude sua: Signini fuere et Norbani Saticulanique et Fregellani et Lucerini [et Venusini] et Brundisini 7
et Hadriani et Firmani et Ariminenses, et ab altero mari Pontiani et Paestani et Cosani, et mediterranei Beneventani 8

et Aesernini et Spoletini et Placentini et Cremonenses.
9 harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit iisque gratiae in senatu et apud populum actae.
10 duodecim aliarum coloniarum, quae detractaverunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt neque illos dimitti neque retineri neque appellari a consulibus. ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est.

11 Cetera expedientibus quae ad bellum opus erant consulibus aurum vicesimarium, quod in sanctiore aerario
12 ad ultimos casus servabatur, promi placuit. prompta ad quattuor milia pondo auri. inde quingena pondo data consulibus et M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus et L. Veturio praetori, qui Galliam provinciam erat sortitus,
13 additumque Fabio consuli centum pondo auri praecipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur; cetero usi sunt ad vestimenta praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

1 XI. Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules
2 proficiscerentur, procurari placuit. in Albano monte tacta de caelo erant signum Iovis arborque templo propinqua, et Ostiae lacus, et Capuae murus Fortunaeque aedis, et
3 Sinuessae murus portaque: haec de caelo tacta. cruentam etiam fluxisse aquam Albanam quidam auctores erant: et Romae intus cellam aedis Fortis Fortunae de capite signum, quod in corona erat, in manum sponte
4 sua prolapsum; et Priverni satis constabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam
5 sexu infantem, quos androgynos volgus, ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone, appellat, et
6 lacte pluvisse, et cum elephanti capite puerum natum. ea prodigia hostiis maioribus procurata et supplicatio circa omnia pulvinaria, obsecratio in unum diem indicta et decretum, ut C. Hostilius praetor ludos Apollini, sicut iis annis voti factique erant, voveret faceretque.

7 Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. creati censores, ambo qui nondum con-

sules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. censores ut agrum Campanum fruendum 8 locarent, ex auctoritate patrum latum in plebem est plebesque scivit. senatus lectionem contentio inter censores 9 de principe legendo tenuit. Semproni lectio erat; ceterum Cornelius morem traditum patribus sequendum aiebat, ut 10 qui primus censor ex iis qui viverent fuisset, eum principem legerent: et is T. Manlius Torquatus erat; Sem- 11 pronius, cui di sortem legendi dedissent, et ius liberum eosdem dedisse deos: se id suo arbitrio facturum lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanae civitatis esse vel Hannibale iudice victurus esset. cum diu certatum verbis esset, concedente conlega lectus 12 a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. inde alius lectus senatus octo praeteritis, inter quos M. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. in equestribus quo- 13 que notis eadem servata causa; sed erant perpauci quos ea infamia attingeret. illis omnibus – et multi erant – 14 adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. magnum prae- 15 terea numerum eorum conquisiverunt qui equo mereri deberent; atque ex iis, qui principio eius belli septemdecim annos nati fuerant neque militaverant, omnis aerarios fecerunt. locaverunt inde reficienda quae circa forum 16 incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quae Romae agenda erant, 1 consules ad bellum profecti. prior Fulvius praegressus 2 Capuam; post paucos dies consecutus Fabius, qui et conlegam coram obtestatus et per litteras Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hosti iam undi- 3 que pulso, nec ubi consisteret nec quid fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore. Regium etiam nuntium mittit ad praefectum praesidii, 4 quod ab Laevino consule adversus Bruttios ibi locatum

5 erat, octo milia hominum, pars maxima ab Agathyrna, sicut ante dictum est, ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum adsuetorum. additi erant Bruttiorum indidem perfugae, et audacia et audendi omnia necessitatibus 6 pares. hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci iussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. imperata non inpigre solum, sed etiam avide executi direptis fugatisque cultoribus agri summa vi arcem 7 oppugnabant. Marcellus et consulis litteris excitus et quia induxerat in animum neminem ducem Romanum tam parem Hannibali quam se esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus ad Canusium 8 Hannibali occurrit. sollicitabat ad defectionem Canusinos Poenus; ceterum ut adpropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. aperta erat regio sine ullis ad insidias 9 latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde coepit. Marcellus vestigiis instabat castraque castris conferebat et opere perfecto extemplo in aciem legiones inducebat. Hannibal turmatim per equites peditumque iaculatores levia certamina serens casum universae pugnae non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id quod vitabat 10 certamen. nocte praegressum adsequitur locis planis ac patentibus Marcellus; castra inde ponentem pugnando undique in munitores operibus prohibet. ita signa conlata pugnatumque totis copiis et, cum iam nox instaret, Marte aequo discessum est. castra exiguo distantia spatio raptim ante noctem permunita.

11 Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit, nec Hannibal detractavit certamen multis verbis adhortatus milites, ut memores Trasumenni Cannarumque 12 contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. cotidie simul orientem solem et Romanam aciem in cam- 13 pis videndam esse. si uno proelio haut incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. his inritati adhortationibus simulque taedio ferociae hostium cotidie instantium lacessentiumque acriter proelium ineunt. 14 pugnatum amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinari coepere. quod ubi Mar-

cellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, 15 turbata tota acies est, dein prosus fusa, et vincente pudorem metu terga dabant. cecidere in pugna fugaque ad 16 duo milia et septingenti civium sociorumque, in iis quattuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. signa militaria quattuor de ala, prima 17 quae fugit, duo de legione, quae cedentibus sociis successerat, amissa.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, 1 contionem adeo saevam atque acerbam aput milites habuit, ut proelio per diem totum infeliciter tolerato tristior îs irati ducis oratio esset. 'dîs immortalibus, ut in tali 2 re, laudes gratesque' inquit 'ago, quod victor hostis cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque non ipsa castra est adgressus: deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. qui pavor hic, qui 3 terror, quae repente, qui et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe idem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem aestatem absumpsistis, quibus dies noctesque fugientibus per hos dies in- 4 stitistis, quos levibus proeliis fatigastis, quos hesterno die nec iter facere nec castra ponere passi estis. omitto 5 ea, quibus gloriari potestis; cuius et ipsius pudere ac paenitere vos oportet, referam. nempe aequis manibus hesterno die diremistis pugnam. quid haec nox, quid hic 6 dies attulit? vestrae îs copiae inminutae sunt an illorum auctae? non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor nec cum Romanis militibus; corpora tantum atque arma sunt eadem. an, si eosdem animos habuissetis, 7 terga vestra vidisset hostis, signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? adhuc caesis legionibus Romanis gloriabatur; vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.' clamor inde ortus, ut veniam eius diei 8 daret; ubi vellet deinde experiretur militum suorum animos. 'ego vero experiar,' inquit 'milites, et vos crastino die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam impetretis quam petitis.' cohortibus quae signa 9 amiserant, hordeum dari iussit centurionesque manipulo-

rum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destitui iussit et ut postero die omnes, equites
10 pedites, armati adessent edixit. ita contio dimissa fatentium, iure ac merito sese increpitos neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse praeter unum ducem, cui aut morte satisfaciendum aut egregia victoria esset.
11 postero die ornati armatique ad edictum aderant. imperator eos conlaudat pronuntiatque, a quibus orta pridie fuga esset cohortesque, quae signa amisissent, se in
12 primam aciem inducturum: edicere iam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse et adnitendum singulis universisque, ne prius hesternae fugae quam hodiernae
13 victoriae fama Romam perveniat. inde cibo corpora firmare iussi, ut, si longior pugna esset, viribus sufficerent. ubi omnia dicta factaque sunt quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

1 XIIII. Quod ubi Hannibali nuntiatum est, 'cum eo nimirum' inquit 'hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam possit! seu vicit, ferociter instat victis;
2 seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.' signa inde canere iussit, copias educit. pugnatum utrimque aliquanto quam pridie acrius est, Poenis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam
3 ignominiam. sinistra ala ab Romanis et cohortes, quae amiserant signa, in prima acie pugnabant et legio vicen-
4 sima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus praeerant, Marcellus
5 mediam aciem hortator testisque praesens firmabat. ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id ro-
6 boris in omni exercitu erat. cum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci iussit, si
7 quem inicere ea res tumultum ac pavorem posset. et primo turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis partim dissupatis terrore qui circa erant nudaverant una
8 parte aciem, latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum signo arrepto primi hastati manipulum eius sequi se iussisset. duxit ubi maxime tumultum conglobatae beluae faciebant pilaque in eas conici
9 iussit. haesere omnia tela haud difficili ex propinquo in

tanta corpora ictu et tum conferta turba. sed ut non omnes vulnerati sunt, ita in quorum tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros avertere. tum iam non unus manipulus, sed pro se quis- 10 que miles, qui modo adsequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conicere. eo magis ruere in suos beluae tantoque maiorem stragem edere quam inter hostis ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit quam insidentis magistri imperio regitur. in perturbatam trans- 11 cursu beluarum aciem signa inferunt Romani pedites et haud magno certamine dissupatos trepidantisque avertunt. tum in fugientes equitatum inmittit Marcellus, nec ante 12 finis sequendi est factus quam in castra paventes conpulsi sunt. nam super alia, quae terrorem trepidationemque 13 facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium caedes facta. caesa ad octo milia hominum, quinque elephanti. nec Romanis incruenta 14 victoria fuit: mille ferme et septingenti de duabus legionibus et sociorum supra mille trecenti occisi, vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima 15 castra movit; cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi 1 postero die rettulerunt, Bruttios Hannibalem petere. îsdem 2 ferme diebus et ad Q. Fulvium consulem Irpini et Lucani et Vulcientes traditis praesidiis Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese clementerque a consule cum verborum tantum castigatione ob errorem praeteritum accepti sunt, et Bruttîs similis spes veniae facta est, cum 3 ab iis Vibius et Paccius fratres, longe nobilissimi gentîs eius, eandem, quae data Lucanis erat, condicionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum 4 in Sallentinis Manduriam vi cepit. ibi ad tria milia hominum capta et ceterae praedae aliquantum.

Inde Tarentum profectus in ipsis faucibus portus posuit castra. navis, quas Livius tutandis commeatibus 5 habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque moenium oppugnandorum, partim tormentis et saxis

omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quo-
6 que, non eas solum, quae remis agerentur, ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus
7 vulnerarent moenium propugnatores. hae naves ab aperto mari ut urbem adgrederentur instructae parataeque sunt. et erat liberum mare classe Punica, cum Philippus op-
8 pugnare Aetolos pararet, Corcuram tramissa. in Bruttiis interim Caulonis oppugnatores sub adventu Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum a praesenti impetu tutum se recepere.

9 Fabium Tarentum obsidentem leve dictu ad rem ingentem potiundam adiuvit. praesidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. eius praesidii praefectus deperibat amore mulierculae, cuius frater in exer-
10 citu Fabii consulis erat. is certior litteris sororis factus de nova consuetudine advenae locupletis atque inter popularis tam honorati, spem nanctus per sororem quolibet inpelli amantem posse, quid speraret ad consulem detulit.
11 quae cum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga iussus Tarentum transire, ac per sororem praefecto conciliatus, primo occulte temptando animum, dein satis explorata levitate blanditiis muliebribus perpulit eum ad
12 proditionem custodiae loci, cui praepositus erat. ubi et ratio agendae rei et tempus convenit, miles nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus ea, quae acta erant quaeque ut agerentur convenerat, ad consulem re-
13 fert. Fabius vigilia prima dato signo iis, qui in arce erant quique custodiam portus habebant, ipse circumito portu ab regione urbis in orientem versa occultus con-
14 sedit. canere inde tubae simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quae ab aperto mari adpulsae erant, clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. consul interim silentio con-
15 tinebat suos. igitur Democrates, qui praefectus classis fuerat, forte illo loco praepositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partis eo tumultu personare, ut captae
16 urbis interdum excitaretur clamor, veritus, ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret ac signa inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis ac-

cidebat sonus, traducit. Fabius cum et ex temporis spatio 17 et ex silentio ipso, quod, ubi paulo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox, deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, iubet. ea primum captus 18 est murus adiuvantibus recipientibusque Bruttiis et transcensum in urbem est. inde et proxuma refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. tum clamore sub- 19 lato sub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt, omnisque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

XVI. Proelium in aditu fori maiore impetu quam 1 perseverantia commissum est: non animo, non armis, non arte belli, non vigore ac viribus corporis par Romano Tarentinus erat. igitur pilis tantum coniectis, prius paene 2 quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. duo ex 3 ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere; Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cum citato equo ex proelio avectus esset, vagus paulo 4 post equus errans per urbem cognitus, corpus numquam inventum est: creditum vulgo est in puteum apertum ex equo praecipitasse; Carthalonem autem, praefectum Pu- 5 nici praesidii, cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem miles obvius obtruncat. alii alios passim sine discrimine armatos, inermis caedunt, 6 Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem seu vetere in eos insito odio seu ad proditionis famam, ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur, extinguendam. tum a caede 7 ad diripiendam urbem discursum. milia triginta servilium capitum dicuntur capti, argenti vis ingens facti signatique, auri octoginta tria milia pondo, signa atque tabulae prope ut Syracusarum ornamenta aequaverint. sed ma- 8 iore animo generis eius praeda abstinuit Fabius quam Marcellus; qui interroganti scribae, quid fieri signis vellet ingentis magnitudinis – di sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati –, deos iratos Tarentinis re-

9 linqui iussit. murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus.

Dum haec aguntur, Hannibal, is qui Cauloniam ob-
10 sidebant in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti dies noctesque cursim agmine acto, cum festinans ad opem ferendam captam urbem audisset, 'et Romani suum Hannibalem' inquit 'habent: eadem qua ceperamus
11 arte Tarentum amisimus.' ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque milia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus
12 dies Metapontum sese recepit. inde duos Metapontinos cum litteris principum eius civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, inpunita iis priora fore, si Metapontum (iis) cum praesidio Punico prodi-
13 dissent. Fabius vera quae adferrent esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit litterasque ad principes dedit, quae ad Hannibalem delatae sunt.
14 enimvero laetus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias
15 ponit. Fabio auspicanti, priusquam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt; hostia quoque caesa consulenti deos haruspex cavendum a fraude
16 hostili et ab insidiis praedixit. Metapontini, postquam ad constitutum non venerat diem, remissi ut cunctantem hortarentur ac repente conprehensi metu gravioris quaestionis detegunt insidias.

1 XVII. Aestatis eius principio, qua haec agebantur, P. Scipio in Hispania cum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis, partim remissione obsidum captivorumque absumpsisset, Edesco ad eum clarus
2 inter duces Hispanos venit. erant coniunx liberique eius apud Romanos; sed praeter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quae Hispaniam omnem aver-
3 terat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. eadem causa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hispaniae principibus, cum omni popularium manu relicto Hasdrubale secedendi in imminentis castris eius tumulos, unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos
4 esset. Hasdrubal, cum hostium res tantis augescere

incrementis cerneret, suas imminui ac fore ut, nisi audendo aliquid moveret, qua coepissent fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis 5 erat, cum a spe, quam successus rerum augebat, tum quod, priusquam iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque quam simul cum universis malebat. ceterum, etiamsi cum pluribus pariter dimicandum 6 foret, arte quadam copias auxerat. nam cum videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniae ora classibus, subductis navibus Tarracone navalis socios terrestribus copiis addidit. et armorum adfatim erat, [et] 7 captorum Carthagine et quae post captam eam fecerat tanto opificum numero incluso. cum iis copiis Scipio veris 8 principio ab Tarracone egressus – iam enim et Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat – ducere ad hostem pergit. per omnia pacata eunti, 9 ut cuiusque populi finis transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam [tamquam] 10 barbarus stolide incauteve, sed potius cum verecundia [ac] gravitate propiorque excusanti transitionem ut necessariam quam glorianti eam velut primam occasionem raptam: scire enim se transfugae nomen execrabile vete- 11 ribus sociis, novis suspectum esse; neque eum se reprehendere morem hominum, si iam anceps odium causa, non nomen faciat. merita inde sua in duces Carthaginien- 12 sis commemoravit, avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis iniurias in se atque popularis. itaque 13 corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse, animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas crederent coli. ad deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque iniurias pati; se id Scipionem orare, 14 ut transitio sibi nec fraudi apud eum nec honori sit. qualis ex hac die experiundo cognorit, perinde operae eorum pretium faceret. ita prosus respondet facturum 15 Romanus nec pro transfugis habiturum qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quicquam nec humani sanctum esset. productae deinde in conspectum iis con- 16 iuges liberique lacrumantibus gaudio redduntur. atque 17

eo die in hospitium abducti, postero die foedere accepta fides demissique ad copias adducendas. îsdem deinde castris tendebant, donec ducibus îs ad hostem perventum est.

1 XVIII. Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Baeculam erat. pro castris equitum 2 stationes habebant. in eas velites antesignanique et qui primi agminis erant, advenientis ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum 3 esset. in castra trepida fuga conpulsi equites sunt signa- 4 que Romana portis prope ipsis inlata. atque illo quidem die inritatis tantum ad certamen animis castra Romani 5 posuerunt. nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo, ante circaque velut ripa praeceps oram eius omnem cingebat. 6 suberat et altera inferior summissa fastigio planities; eam quoque altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. 7 in hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas leviumque armorum Baliaris et Afros demisit. 8 Scipio circumvectus ordines signaque ostendebat, hostem praedamnata spe dimicandi aequo campo captantem tumulos loci fiducia, non virtutis armorumque stare in conspectu: sed altiora moenia habuisse Carthaginem, quae 9 transcendisset miles Romanus; nec tumulos nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per praecipitia et praerupta salientes fugerent. eam quoque se illis fugam clau- 10 surum. cohortesque duas alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, iubet, alteram viam insidere, quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad 11 levem armaturam intimo stantem supercilio ducit. per aspera primo, nihil aliud quam via impediti, iere. deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis 12 ingens effusa in eos est, ipsi contra saxa, quae locus strata passim, omnia ferme missilia, praebet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum inmixta ar-

matis. ceterum quamquam ascensus difficilis erat et 13 prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen succedendi muros et pertinacia animi subierunt primi. qui 14 simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem atque intervallo tutum, cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad comminus conserendas manus, expulerunt loco et cum caede magna in aciem altiore superstantem tumulo inpegere. inde Scipio iussis adversus mediam 15 evadere aciem victoribus ceteras copias cum Laelio dividit atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, iubet; ipse ab laeva circumitu haud magno in transversos hostis incurrit. inde primo 16 turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. hoc 17 tumultu et Laelius subiit et, dum pedem referunt ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies locusque ad evadendum et mediis datus est, qui per tam iniquum locum 18 stantibus integris ordinibus elephantisque ante signa locatis numquam evasissent. cum ab omni parte caedes fieret, 19 Scipio, qui laevo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda latera hostium pugnabat. et iam ne fugae qui- 20 dem patebat locus. et stationes utrimque Romanae dextra laevaque insederant vias et porta castrorum ducis principumque fuga clausa erat, addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hostis timebant. caesa igitur ad octo milia hominum.

XVIIII. Hasdrubal, iam antequam dimicaret, pecunia 1 rapta elephantisque praemissis, quam plurumos poterat de fuga excipiens praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum tendit. Scipio castris hostium potitus, cum praeter libera 2 capita omnem praedam militibus concessisset, in recensendis captivis decem milia peditum, duo milia equitum invenit. ex his Hispanos sine pretio omnes domum dimisit, Afros vendere quaestorem iussit. circumfusa inde 3 multitudo Hispanorum et ante deditorum et pridie captorum regem eum ingenti consensu appellavit. tum Scipio 4 silentio per praeconem facto sibi maximum nomen imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent: re-

gium nomen, alibi magnum, Romae intolerabile esse.
5 regalem animum in se esse; si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite iudicarent, vocis usurpatione
6 abstinerent. sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam magno fastigio aspernantis.

7 Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos
8 vellet, eligere Indibilem iussit. cum Afros venderet iussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter eos forma insigni cum audisset regii generis esse, ad Scipionem
9 misit. quem cum percunctaretur Scipio, quis et cuias et cur id aetatis in castris fuisset, Numidam esse ait, Massivam populares vocare: orbum a patre relictum, aput maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam traiecisse.
10 prohibitum propter aetatem a Masinissa numquam ante proelium inisse; eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumpto in aciem exisse. ibi prolapso equo effusum in praeceps
11 captum ab Romanis esse. Scipio cum adservari Numidam iussisset, quae pro tribunali agenda erant, peragit; inde cum se in praetorium recepisset, vocatum eum inter-
12 rogat, velletne ad Masinissam reverti. cum effusis gaudio lacrimis cupere vero diceret, tum puero anulum aureum, tunicam lato clavo cum Hispano sagulo et aurea fibula equumque ornatum donat, iussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

1 XX. De bello inde consilium habitum. et auctoribus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur,
2 anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo iungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso ipse relicuum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae
3 populis absumpsit. paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, cum Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium, consilio

in cetera exequenda belli haud parum opportuni. ibi 4 conferentibus, quid in cuiusque provinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis ultimam Hispaniae oram, quae ad oceanum et Gadis vergit, ignaram adhuc Romanorum esse eoque Carthaginiensibus satis fidam censebat; inter Hasdrubalem alterum et Ma- 5 gonem constabat, beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniae amoti aut traducti in Galliam forent. itaque, 6 etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput, rerum summa esset, simul ut Hispanos omnis procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret: exercitus eius 7 cum transitionibus, tum adverso proelio imminutum Hispanis repleri militibus. et Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pacunia ad conducenda mercede auxilia in Baliaris traicere. Hasdru- 8 balem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire nec cum Romanis manus conserere. Masinissae ex omni equitatu, quod roboris esset, tria milia equitum expleri eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. his decretis ad exequenda quae statuerant digressi. haec eo anno in Hispania acta. 9

Romae fama Scipionis in dies crescere, Fabio Tarentum captum astu magis quam virtute gloriae tamen esse, Fulvi senescere fama, Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia va- 10 gante per Italiam Hannibale media aestate Venusiam in tecta milites abduxisset. inimicus erat ei C. Publicius 11 Bibulus tribunus plebis. is iam a prima pugna, quae adversa fuerat, adsiduis contionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat et iam de imperio abrogando eius agebat, cum tamen necessarii Claudi obtinuerunt, 12 relicto Venusiae legato Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quae inimici decernerent, nec de imperio eius abrogando absente ipso ageretur. forte sub idem tempus 13 et Marcellus ad deprecandam ignominiam et Q. Fulvius consul comitiorum causa Romam venit.

1 XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio 2 est ingenti concursu plebisque et omnium ordinum, accusavitque tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem: fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum iam annum Italiam provinciam habeat, diu- 3 tius ibi quam Carthagine vixerit. habere fructum imperi prorogati Marcello populum Romanum: bis caesum exer- 4 citum eius aestiva Venusiae sub tectis agere. hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem cum in- 5 genti consensu centuriae omnes crearent. additur conlega T. Quinctius Crispinus, qui tum praetor erat. postero die praetores creati P. Licinius Crassus Dives pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sextus Iulius Caesar, Q. Claudius.

6 Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriae defectione fuit. principium eius rei ab Arretinis fieri C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prae- 7 tore obtinebat. itaque confestim eo missus Marcellus consul designatus, qui rem inspiceret ac, si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. 8 eo metu conpressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, cum Fabius consul Romam venisset.

9 Ludi et Romani et plebei eo anno in singulos dies instaurati. aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba, plebei C. Servilius et Q. Caecilius 10 Metellus. Servilium negabant iure aut tribunum plebis fuisse aut aedilem esse, quod patrem eius, quem triumvirûm agrariûm occisum a Boiis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere atque in hostium potestate esse satis constabat.

1 XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum — ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit — et T. Quinctius Crispinus. 2 utrisque consulibus Italia decreta provincia est et duo consulum prioris anni exercitus — tertius Venusiae tum erat,

cui Marcellus praefuerat —, ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset. ceterae provinciae ita divisae: 3 praetoribus P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina et quo senatus censuisset, Sex. Iulio Caesari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. pro- 4 rogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quae T. Quincti praetoris fuerat, cum una legione obtineret. prorogatum et C. Hostilio 5 Tubulo est, ut pro praetore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio. prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro praetore Galliam eandem provinciam cum isdem duabus legionibus obtineret, quibus praetor obtinuisset. quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio 6 decretum ab senatu latumque de prorogando imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additae et ad praesidium provinciae quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. et P. Scipioni et M. Silano suae Hispaniae 7 suique exercitus in annum decreti; Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam tramittere iussus, quia fama erat magnum navalem apparatum eo 8 anno Carthagine esse, ducentis navibus omnem oram Italiae, Siciliae Sardiniaeque inpleturos. et in Sicilia ita 9 divisa res est: Sexto Caesari exercitus Cannensis datus est, M. Valerius Laevinus — ei quoque enim prorogatum imperiumst — classem, quae ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret, adderet eo triginta naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant; cum ea centum navium classe, si videretur ei, praedatum in Africam traiceret. et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Graeciam- 10 que provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. de duabus, quae ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. supplementum, quo opus esset, scri- 11 berent consules permissum. una et viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. et P. Licinio 12 Varo praetori urbis negotium datum, ut navis longas triginta veteres reficeret, quae Ostiae erant, et viginti novas

navis sociis navalibus inpleret, ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanae tueri posset.
13 C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi cum successor venisset; idem et Tubulo imperatum, ut inde praecipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

1 XXIII. Praetores in provincias profecti: consules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nuntiatis non facile
2 litabant. et ex Campania nuntiata erant, Capuae duas aedis, Fortunae et Martis, et sepulchra aliquot de caelo tacta, Cumis — adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos — mures in aede Iovis aurum rosisse, Casini
3 examen apium ingens in foro consedisse, et Ostîs murum portamque de caelo tactam, Caere vulturium volasse in
4 aedem Iovis, Vulsinîs sanguine lacum manasse. horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit. per dies aliquot hostiae maiores sine litatione caesae, diuque non impetrata pax deûm. in capita consulum re publica incolumi exitiabilis prodigiorum eventus vertit.

5 Ludi Apollinares Q. Fulvio Ap. [Claudio consulibus a P.] Cornelio Sulla praetore urbis primum facti erant. inde omnes deinceps praetores urbani fecerant, sed in
6 unum annum vovebant dieque incerto faciebant. eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque, quae tamen
7 magis in morbos longos quam in perniciabilis evasit. eius pestilentiae causa et supplicatum per compita tota urbe est et P. Licinius Varus praetor urbis legem ferre ad populum iussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium nonas Quintilis. is dies deinde sollemnis servatus.

1 XXIIII. De Arretinis et fama in dies gravior et cura crescere patribus. itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere, et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio
2 missus. qui ut venit, extemplo Hostilius legionem unam, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit praesidiaque locis idoneis disposuit, tum in foro
3 citatis senatoribus obsides imperavit. cum senatus biduum ad considerandum tempus peteret, aut ipsos extemplo dare aut se postero die senatorum omnis liberos

sumpturum edixit. inde portas custodire iussi tribuni militum praefectique sociûm et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. id segnius neglegentiusque factum: septem 4 principes senatus, priusquam custodiae in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. postero die luce 5 prima, cum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti traditique C. Terentio Romam deducendi. is omnia suspectiora 6 quam ante fuerant in senatu fecit. itaque tamquam imminente Etrusco tumultu legionem unam, alteram ex urbanis, Arretium ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in praesidio urbis; C. Hostilium cum cetero 7 exercitu placet totam provinciam peragrare et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius 8 ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus quam neglegentia intercidisse, ipse alias clavis omnibus portis imposuit, cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent; Hostilium intentius mo- 9 nuit, ut in eo spem non moturos quicquam Etruscos poneret, si ne quid moveri posset cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione in se- 1 natu actum coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis et plerisque aequantibus eos Campanorum noxae poenaeque. senatus consultum in senten- 2 tiam M'. Acili factum est, ut oppidum praesidio custodiretur Tarentinique omnes intra moenia continerentur, res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiae esset. et de M. Livio praefecto arcis Tarentinae 3 haud minore certamine actum est, aliis senatus consulto notantibus praefectum, quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset, aliis praemia decernentibus, quod per 4 quinquennium arcem tutatus esset maximeque unius eius opera receptum Tarentum foret, mediis ad censores, non 5 ad senatum notionem de eo pertinere dicentibus. cuius sententiae et Fabius fuit; adiecit tamen fateri se, opera Livi Tarentum receptum, quod amici eius vulgo in senatu iactassent: neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.

6 Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in 7 Lucanos est profectus. Marcellum aliae atque aliae obiectae animo religiones tenebant, in quibus quod, cum bello Gallico ad Clastidium aedem Honori et Virtuti vo- 8 visset, dedicatio eius a pontificibus impediebatur, quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari, quia, si de caelo tacta aut prodigi aliquid in ea factum esset, 9 difficilis procuratio foret, quod utri deo res divina fieret, sciri non posset: neque enim duobus nisi certis deis rite una hostia fieri. ita addita Virtutis aedis adproperato opere; neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. 10 tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum supplemento proficiscitur.

11 Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat; et naves indidem accitae erant, quae vergentem ad mare 12 partem urbis oppugnarent. ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias et conlegam eduxisse iam ab Venusia exercitum fama erat, cui con- 13 iungi volebat. itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque minus trium milium passuum 14 intervallo consules binis castris consederant. in eandem regionem et Hannibal rediit averso ab Locris bello. ibi consules ambo ingenio feroces prope cotidie in acie stare haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse.

1 XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet, ita duobus consulibus haud quaquam sese parem futurum 2 credebat. itaque totus in suas artis versus insidiis locum 3 quaerebat. levia tamen proelia inter bina castra vario eventu fiebant; quibus cum extrahi aestatem posse consules crederent, nihilo minus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio ut ex Sicilia Locros cum classe traiceret 4 scribunt. et ut ab terra quoque oppugnari moenia possent, a Tarento partem exercitus, quae in praesidio erat, duci

eo iusserunt. ea ita futura per quosdam Thurinos conperta Hannibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. ibi sub tumulo Peteliae tria milia equitum, duo peditum in occulto locata; in quae inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo milia armatorum caesa, mille et quingenti ferme vivi capti, alii dissupati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. 5 6

Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus, quia Romani, qualis pars eius quae vergeret ad hostium castra esset, ignorabant, Hannibal insidiis quam castris aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma aut ipsi procul conspicerentur. fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse et castello firmandum, ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. movit ea res Marcellum, et conlegae 'quin imus' inquit 'ipsi cum equitibus paucis exploratum? subiecta res oculis nostris certius dabit consilium.' consentienti Crispino cum equitibus ducentis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. secuti tribuni militum M. Marcellus consulis filius et A. Manlius, simul et duo praefecti sociûm L. Arrenius et M'. Aulius. immolasse eo die quidam prodidere memoriae consulem Marcellum, et prima hostia caesa iecur sine capite inventum, in secunda omnia conparuisse quae adsolent, auctum etiam visum in capite, nec id sane haruspici placuisse, quod secundum trunca et turpia exta nimis laeta apparuissent. 7 8 9 10 11 12 13 14

XXVII. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut numquam satis castra castris conlata crederet. tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus, ut, si collis in quem speculatum irent placuisset, vasa colligerent et sequerentur. exiguum campi ante castra erat; inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantae rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa longius 1 2 3

a castris progressos posset excipere, signum dat, ut pa-
4 riter ab utrisque lateribus exorerentur. non ante appa-
ruere quibus obviis ab iugo ipso consurgendum erat,
5 quam circumiere qui ab tergo includerent viam. tum
undique omnes exorti et clamore sublato impetum fecere.
cum in ea valle consules essent, ut neque evadere pos-
sent in iugum occupatum ab hoste nec receptum ab tergo
circumventi haberent, extrahi tamen diutius certamen
potuisset, ni coepta ab Etruscis fuga pavorem ceteris
6 iniecisset. non tamen omisere pugnam deserti ab Etru-
scis Fregellani, donec integri consules hortando ipsique
7 ex parte pugnando rem sustinebant; sed postquam vul-
neratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lan-
cea prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi
— perpauci autem supererant — cum Crispino consule
duobus iaculis icto et Marcello adulescente saucio et ipso
8 effugerunt. interfectus Aulus Manlius tribunus militum,
et ex duobus praefectis sociûm Manius Aulius occisus,
Arrenius captus. et lictores consulum quinque vivi in
hostium potestatem venerunt, ceteri aut interfecti aut
9 cum consule effugerunt. equitum tres et quadraginta
aut in proelio aut in fuga ceciderunt, duodeviginti vivi
10 capti. tumultuatum in castris fuerat, ut consulibus irent
subsidio, cum consulem et filium alterius consulis saucios
exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra veni-
11 entes cernunt. mors Marcelli cum alioqui miserabilis
fuit, tum quod nec pro aetate — maior iam enim sexa-
ginta annis erat — neque pro veteris prudentia ducis
tam inprovide se conlegamque et prope totam rem publi-
cam in praeceps dederat.

12 Multos circa unam rem ambitus fecerim, si quae de
13 Marcelli morte variant auctores omnia exequi velim. ut
omittam alios, Coelius triplicem gestae rei ordinem edit:
unam traditam fama, alteram scriptam laudatione fili, qui
rei gestae interfuerit, tertiam, quam ipse pro inquisita ac
14 sibi conperta adfert. ceterum ita fama variat, ut tamen
plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes
insidiis circumventum tradant.

1 XXVIII. Hannibal magnum terrorem hostibus morte

consulis unius, vulnere alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte conlegae et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proxumos nanctus est montis, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. anulis Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. eius signi errore ne cui dolus necteretur a Poeno metuens, Crispinus circa civitates proximas miserat nuntios, occisum conlegam esse anulisque eius hostem potitum: ne quibus litteris crederent nomine Marcelli compositis. paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, cum litterae ab Hannibale allatae sunt Marcelli nomine compositae: se nocte quae diem illum secutura esset Salapiam venturum; [intenti] milites essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus esset. sensere Salapitani fraudem et ab ira non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio – perfuga autem Romanus erat –, ut sine arbitro milites quae vellent agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt, custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt, circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. primi agminis erant perfugae Romanorum et arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles aperirique portam iubent: consulem adesse. vigiles velut ad vocem eorum excitati tumultuari, trepidare, moliri portam. cataracta deiecta clausa erat. eam partim vectibus levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recte possent. vixdum satis patebat iter, cum perfugae certatim ruunt per portam; et cum sescenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani alii perfugas neglegenter ex itinere suspensa umeris, ut inter pacatos, gerentis arma invadunt, alii e turri eius portae murisque

13 saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit, profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto 14 oppugnabat. Magoni iam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem prima spes morte nuntiata Mar- 15 celli adfulsit. secutus inde nuntius, Hannibalem Numidarum equitatu praemisso ipsum, quantum adcelerare 16 posset, cum peditum agmine sequi. itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse patefacta repente porta ferox in hostis erumpit. et primo magis quia inproviso id fecerat, quam quod par viribus 17 esset, anceps certamen erat; deinde, ut supervenere Numidae, tantus pavor Romanis est iniectus, ut passim ad mare ac naves fugerent relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

1 XXVIIII. Crispinus postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui conlega praefuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere ius- 2 sit; ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticae agitationem prae gravitate vulnerum patiens, Romam litteras de morte conlegae scripsit quantoque 3 ipse in discrimine esset: se comitiorum causa non posse Romam venire, quia nec viae laborem passurus videretur et de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttîs Hannibal eo converteret agmen. legatos opus esse ad se mitti, viros prudentis, cum quibus quae vellet de re publica loquere- 4 tur. hae litterae recitatae magnum et luctum morte alterius consulis et metum de altero fecerunt. itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt, et ad consulem tres legati missi, Sex. Iulius Caesar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex 5 Sicilia redisset. hi nuntiare consuli iussi, ut, si ad comitia venire Romam non posset, dictatorem in agro Ro- 6 mano diceret comitiorum causa. si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset.

Eadem aestate M. Valerius cum classe centum navium 7 ex Sicilia in Africam tramisit et ad Clupeam urbem escensione facta agrum late nullo ferme obvio armato vastavit. inde ad naves raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare. octoginta erant et tres naves. cum his haud procul Clupea 8 prospere pugnat Romanus. decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique praeda Lilybaeum rediit.

Eadem aestate et Philippus implorantibus Achaeis 9 auxilium tulit, quos et Machanidas tyrannus Lacedaemoniorum finitimo bello urebat et Aetoli navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit – Rhion incolae vocant –, exercitu traiecto depopulati erant. Attalum quo- 10 que regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistratum ad eum proximo concilio detulerunt, fama erat in Europam traiecturum.

XXX. Ob haec Philippo in Graeciam descendenti 1 ad Lamiam urbem Aetoli duce Pyrrhia, qui praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. habebant et ab Attalo auxilia secum et mille ferme 2 ex Romana classe a P. Sulpicio missos. adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit, mille admodum hostium utraque pugna occidit. inde cum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis moenibus 3 tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum duxit: in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam opportunitatem maritumam terrestremque. eo legati ab 4 rege Aegypti Ptolemaeo Rhodiisque et Atheniensibus et Chiis venerunt ad dirimendum inter Philippum atque Aetolos bellum. adhibitus ab Aetolis et ex finitimis pacificator Amynander rex Athamanum. omnium autem 5 non tanta pro Aetolis cura erat, ferocioris quam pro ingeniis Graecorum gentis, quam ne Philippus regnumque eius rebus Graeciae, grave libertati futurum, immisceretur. de pace dilata consultatio est in concilium Achaeo- 6 rum. concilio et locus et dies certa indicta, interim triginta dierum indutiae impetratae. profectus inde rex 7

per Thessaliam Boeotiamque Chalcidem Euboeae venit, ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum audierat, 8 portibus et litorum adpulsu arceret. inde praesidio relicto adversus Attalum, si forte interim traiecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturae Argos venit. 9 ibi curatione Heraeorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt, Heraeis peractis ab ipso ludicro extemplo Aegium profectus est ad indictum multo ante sociorum concilium.

10 Ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne causa aut 11 Romanis aut Attalo intrandi Graeciam esset. sed ea omnia vixdum indutiarum tempore circumacto Aetoli turbavere, postquam et Attalum Aeginam venisse et Roma-12 nam classem stare ad Naupactum audivere. vocati enim in concilium Achaeorum, in quo et eae legationes erant, quae ad Phalara egerant de pace, primo questi sunt quaedam parva contra fidem conventionis tempore in-13 dutiarum facta, postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messenîs Achaei Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilaedo et Pleurato Ardiaei. 14 enimvero indignum ratus Philippus victos victori sibi ultro condicionis ferre, ne antea quidem se aut de pace audisse aut indutias pepigisse dixit spem ullam habentem quieturos Aetolos, sed ut omnis socios testis haberet, se 15 pacis, illos belli causam quaesisse. ita infecta pace concilium dimisit quattuor milibus armatorum relictis ad praesidium Achaeorum et quinque longis navibus ac-16 ceptis, quas si adiecisset missae nuper ad se classi Carthaginiensium et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali proelio lacessere Romanos iam 17 diu in regione ea potentis maris. ipse ab eo concilio Argos regressus; iam enim Nemeorum adpetebat tempus, quae celebrare volebat praesentia sua.

1 XXXI. Occupato rege apparatu ludorum, et per dies festos licentius quam inter belli tempora remittente animum, P. Sulpicius a Naupacto profectus classem adpulit inter Sicyonem et Corinthum, [felicissimaeque 2 agrum] fertilitatis effuse vastavit. fama eius rei Philip-

pum ab ludis excivit; raptimque cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravisque praeda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit in naves. classis Romana haudquaquam 3 laeta praeda Naupactum rediit. Philippo ludorum quoque, qui reliqui erant, celebritatem quantaecumque, de Romanis tamen, victoriae partae fama auxerat, laetitiaque 4 ingenti celebrati festi dies, eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu aequaverat ceteris se in speciem, quo nihil gratius est civitatibus liberis. praebuissetque haud dubiam eo 5 facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque, et 6 summittendo se in privatum fastigium quo minus conspectus, eo solutior erat, et libertatem cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. neque 7 enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim flagitiis adhibebat, periculosumque et viris et parentibus erat moram incommoda severitate libidini regiae fecisse. uni 8 etiam principi Achaeorum Arato adempta uxor nomine Polycratia ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat.

Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto paucis- 9 que additis diebus Dymas est profectus ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis adcitum acceptumque in urbem erat, eiciundum. Cycliadas – penes eum summa imperi 10 erat – Achaeique ad Dymas regi occurrere, et Eliorum accensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent, et infensi Aetolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. profecti a Dymis coniuncto 11 exercitu transeunt Larisum amnem, qui Eleum agrum a Dymaeo dirimit.

XXXII. Primum diem, quo finis hostium ingressi 1 sunt, populando absumpserunt. postero die acie instructa ad urbem accesserunt praemissis equitibus, qui obequitando promptum ad excursiones genus lacesserent Aetolorum. ignorabant Sulpicium cum quindecim navibus ab 2 Naupacto Cyllenen traiecisse et expositis in terram quat-

tuor milibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmen
3 posset, intrasse Elim. itaque inprovisa res ingentem in-
iecit terrorem, postquam inter Aetolos Eleosque Romana
4 signa atque arma cognovere. et primo recipere suos vo-
luerat rex; deinde contracto iam inter Aetolos et Trallis
– Illyriorum id est genus – certamine cum urgeri videret
suos, et ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam
5 incurrit. ibi equus pilo traiectus cum prolapsum per
caput regem effudisset; atrox pugna utrimque accensa
est et ab Romanis impetu in regem facto et protegenti-
6 bus regiis. insignis et ipsius pugna fuit, cum pedes inter
equites coactus esset proelium inire. dein, cum iam im-
par certamen esset caderentque circa eum multi et vul-
nerarentur, raptus ab suis atque alteri equo iniectus
7 fugit. eo die castra quinque milia passuum ab urbe Elio-
rum posuit. postero die ad castellum – Pyrgum vocant –
copias omnis eduxit, quo agrestium multitudinem cum
8 pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam
inconditam inermemque multitudinem primo statim ter-
rore adveniens cepit; compensaveratque ea praeda quod
9 ignominiae ad Elim acceptum fuerat. dividenti praedam
captivosque – fuerant autem quattuor milia hominum,
pecoris omnis generis ad milia viginti – nuntius ex Ma-
cedonia venit, Eropum quendam corrupto arcis praesidii-
que praefecto Lychnidum cepisse, tenere et Dassaretio-
10 rum quosdam vicos et Dardanos etiam concire. omisso
igitur Achaico bello, relictis tamen duobus milibus et
quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et
11 Polyphanta ducibus ad praesidium sociorum, profectus
ab Dymis per Achaiam Boeotiamque et Euboeam de-
cumis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit.

1 XXXIII. Ibi alii maiorem adferentes tumultum
nuntii occurrunt: Dardanos in Macedoniam effusos Ore-
stidem iam tenere ac descendisse in Argestaeum campum
famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum oc-
2 cisum. expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad
Sicyonem pugnavit, in arborem inlatus impetu equi ad
3 eminentem ramum cornu alterum galeae praefregit. id in-
ventum ab Aetolo quodam perlatumque in Aetoliam ad

Scerdilaedum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit. post profectionem ex Achaia 4 regis Sulpicius Aeginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit. Achaei cum Aetolis Eleisque haud procul 5 Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Aeginae hibernarunt.

Exitu huius anni T. Quinctius consul, dictatore comi- 6 tiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex volnere moritur. alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. id quod nullo ante bello ac- 7 ciderat, duo consules sine memorando proelio interfecti velut orbam rem publicam reliquerant. dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium – tum aedilis curulis erat – dixit. senatus quo die primum est habitus, ludos 8 magnos facere dictatorem iussit, quos M. Aemilius praetor urbis C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus fecerat et in quinquennium voverat. tum dictator et fecit ludos et in insequens lustrum vovit. ceterum cum duo consulares 9 exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis una praecipua cura patres populumque incessit consules primo quoque tempore creandi, et ut eos crearent potissimum, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset: cum toto eo bello damnosa praepropera ac 10 fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste manum in necopinatam fraudem lapsos esse. ceterum deos im- 11 mortalis, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus, temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.

XXXIIII. Cum circumspicerent patres, quosnam 1 consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero; ei conlega quaerebatur. et virum quidem eum 2 egregium ducebant, sed promptiorem acrioremque quam tempora belli postularent aut hostis Hannibal: temperan- 3 dum acre ingenium eius moderato et prudenti viro adiuncto conlega censebant. M. Livius erat, multis annis ante ex consulatu populi iudicio damnatus, quam igno- 4 miniam adeo aegre tulerat, ut rus migraret et per multos annos et urbe et omni coetu careret hominum. octavo 5

ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Laevinus consules redduxerant eum in urbem; sed erat veste obsoleta capilloque et barba promissa, prae se ferens in vultu habituque insignem memo-
6 riam ignominiae acceptae. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi et squalorem deponere et in senatum venire fungique aliis publicis muneribus coegerunt.
7 sed tum quoque aut verbo adsentiebatur aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa Marci Livii Macati, cum fama eius ageretur, stantem cogit in
8 senatu sententiam dicere. tunc ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus praebuit, indigno iniuriam a populo factam magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera nec con-
9 silio talis viri usa res publica esset: C. Neroni neque Q. Fabium neque M. Valerium Laevinum dari conlegas
10 posse, quia duos patricios creari non liceret. eandem causam in T. Manlio esse, praeterquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque esset. egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio conlegam ad-
11 iunxissent. nec populus mentionem eius rei ortam a patri-
12 bus est aspernatus. unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans: sordidati rei non miseritos candidam togam invito offerre;
13 eodem honores poenasque congeri. si bonum ducerent, quid ita pro noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu alterum crederent?
14 haec taliaque arguentem et querentem castigabant patres, et M. Furium memorantes revocatum de exilio patriam pulsam sede sua restituisse: ut parentium saevitiam, sic
15 patriae patiendo ac ferendo leniendam esse. adnisi omnes cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

1 XXXV. Post diem tertium eius diei praetorum comitia habita. praetores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, C. et A. Hostilii Catones. comitiis perfectis ludisque factis dictator et magister equitum magistratu
2 abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam pro praetore missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat.

et T. Manlius trans mare legatus iret, viseretque quae 3 ibi gererentur: simul quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat, quod maximo coetu celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium, ut qui Siculi 4 bello ibi profugi aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent scirentque, sua omnia iis, quae ante bellum habuissent, reddere populum Romanum.

Quia periculosissimus annus inminere videbatur ne- 5 que consules in re publica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias et praesciscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. de reconciliatione etiam gratiae eorum 6 in senatu actum est principio facto a Q. Fabio Maximo. inimicitiae autem nobiles inter eos erant et acerbiores 7 eas indigniores que Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis in- 8 placabilis erat et nihil opus esse reconciliatione aiebat: acrius et intentius omnia gesturos timentis, ne crescendi ex se inimico conlegae potestas fieret. vicit tamen aucto- 9 ritas senatus, ut positis simultatibus communi animo consilioque administrarent rem publicam. provinciae iis 10 non permixtae regionibus, sicut superioribus annis, sed diversae extremis Italiae finibus, alteri adversus Hannibalem Brutti, Lucani, alteri Gallia adversus Hasdrubalem, quem iam Alpibus adpropinquare fama erat, decreta. exercitum e duobus, qui in Gallia quique in 11 Etruria esset, addito urbano, eligeret quem mallet, qui Galliam esset sortitus. cui Brutti provincia evenisset, 12 novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni exercitum sumeret; relictum a consule exer- 13 citum Q. Fulvius proconsul acciperet eique in annum imperium esset. et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum 14 mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data est, cui Fulvius proximo anno praefuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura 1 in dies crescebat. Massiliensium primum legati nuntiaverunt eum in Galliam transgressum erectosque adventu 2 eius, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad

3 mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Raecius ad rem inspiciendam rettulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, prin-
4 cipes Gallorum, omnia explorata referrent: pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti iam coacto exercitu proximo vere Alpis traiecturum, nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod clausae hieme Alpes essent.

5 In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur creatus inauguratusque, et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante
6 mortuus erat. hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Ce-
7 thego. censa civium capita centum triginta septem milia centum octo; minor aliquanto numerus quam qui ante
8 bellum fuerat. eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse memoriae proditum est et ludos Romanos semel instauratos ab aedilibus
9 curulibus Q. Metello et C. Servilio. et plebeis ludis biduum instauratum a C. Mamilio et M. Caecilio Metello aedilibus plebis; et tria signa ad Cereris îdem dederunt; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

10 Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum. qui quia designati provincias sortiti erant, prae-
11 tores sortiri iusserunt. C. Hostilio urbana evenit; addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit.
12 summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binae consulum essent, quattuor Hispania haberet, binas tres praetores, in Sicilia, in Sardinia et Gallia,
13 duas C. Terentius in Etruria, duas Quintus Fulvius in Bruttiis, duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos, unam C. Hostilius Tubulus Capuae; duae urbanae ut
14 scriberentur. primis quattuor legionibus populus tribunos creavit, in ceteras consules miserunt.

1 XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum fuit, quia Veiis de caelo lapidaverat. sub unius prodigii, ut fit, mentionem alia quoque nuntiata,
2 Menturnis aedem Iovis et lucum Maricae, item Atellae

murum et portam de caelo tacta. Menturnenses, terri- 3
bilius quod esset, adiciebant, sanguinis rivum in porta
fluxisse. et Capuae lupus nocte portam ingressus vigilem
laniaverat. haec procurata hostîs maioribus prodigia et 4
supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde
iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapi-
dibus visum pluere. liberatas religione mentes turbavit 5
rursus nuntiatum Frusinone natum infantem esse qua-
drimo parem, nec magnitudine tam mirandum quam quod
is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus, mas an
femina esset, natus erat. id vero haruspices ex Etruria 6
adciti foedum ac turpe prodigium dicere, extorre agro
Romano, procul terrae contactu, alto mergendum. vivum
in arcam condidere provectumque in mare proiecerunt.
decrevere item pontifices, ut virgines ter novenae per 7
urbem euntes carmen canerent. id cum in Iovis Statoris
aede discerent conditum ab Livio poeta carmen, tacta
de caelo aedis in Aventino Iunonis Reginae; prodigium- 8
que id ad matronas pertinere haruspices cum respon-
dissent donoque divam placandam esse, aedilium curu- 9
lium edicto in Capitolium convocatae, quibus in urbe
Romana intraque decimum lapidem ab urbe domicilia
essent, ipsae inter se quinque et viginti delegerunt, ad
quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum pelvis 10
aurea facta lataque in Aventinum, pure casteque a ma-
tronis sacrificatum. confestim ad aliud sacrificium eidem 11
divae ab decemviris edicta dies, cuius ordo talis fuit: ab
aede Apollinis boves feminae albae duae porta Carmen-
tali in urbem ductae. post eas duo signa cupressea Iu- 12
nonis reginae portabantur. tum septem et viginti vir-
gines, longam indutae vestem, carmen in Iunonem re-
ginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile 13
rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si re-
feratur. virginum ordinem sequebantur decemviri coro-
nati laurea praetextatique. a porta Iugario vico in forum 14
venere. in foro pompa constitit; per manus reste data
virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesse-
runt. inde vico Tusco Velabroque per Bovarium forum 15
in clivum Publicium atque aedem Iunonis reginae per-

rectum. ibi duae hostiae ab decemviris immolatae et simulacra cupressea in aedem inlata.

1 XXXVIII. Deis rite placatis dilectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam 2 meminerat habitum; nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu et minus iuventutis erat, unde 3 scriberent milites. itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut, quo quisque iure vacationem haberet, ad senatum de- 4 ferret. ea die ad senatum hi populi venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxurnas, Menturnensis, Sinuessanus 5 et ab supero mari Senensis. cum vacationes suas quisque populus recitaret, nullius, cum in Italia hostis esset, praeter Antiatem Ostiensemque vacatio observata est, et earum coloniarum iuniores iure iurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se extra moenia coloniae suae, 6 donec hostis in Italia esset. cum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum – nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos neve Etruriam erectam in spem rerum 7 novarum sollicitaret, et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam ire fratri posset –, Livius cunctabatur, parum fidens suarum pro- 8 vinciarum exercitibus: conlegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset, electionem habere, intuleratque mentionem de vo- 9 lonibus revocandis ad signa. senatus liberam potestatem consulibus fecit et supplendi unde vellent et eligendi de omnibus exercitibus quos vellent permutandique et ex provinciis quos e re publica censerent esse traducendi. 10 omnia cum summa concordia consulum acta. volones in 11 undevicensimam et vicensimam legiones scripti. magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione, M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt, octo milia Hispanorum Gallorumque et duo milia de legione militum, 12 equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque, M. Lucretium has copias navibus adduxisse; et sagittariorum funditorumque ad tria milia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXVIIII. Auxerunt Romae tumultum litterae ex Gallia allatae ab L. Porcio praetore: Hasdrubalem movisse ex hibernis et iam Alpes transire; octo milia Ligurum conscripta armataque coniunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet; se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum. hae litterae consules raptim confecto dilectu maturius quam constituerant exire in provincias coegerunt ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret neque coniungi aut conferre in unum vires pateretur. plurimum in eam rem adiuvit opinio Hannibalis, quod, etsi ea aestate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando, quae ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, hauquaquam tam facilem maturumque transitum expectabat. ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum deincepsque aliae Gallicae atque Alpinae gentes, sed etiam secutae sunt ad bellum. et cum per munita pleraque transitu fratris, quae antea invia fuerant, ducebat, tum etiam duodecim annorum adsuetudine perviis Alpibus factis inter mitiora iam transibant hominum ingenia. invisitati namque antea alienigenis nec videre ipsi advenam in sua terra adsueti, omni generi humano insociabiles erant. et primo ignari, quo Poenus pergeret, suas rupes suaque castella et pecorum hominumque praedam peti crediderant; fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum urebatur Italia, satis edocuerat, viam tantum Alpis esse, duas praevalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare. hae causae aperuerant Alpis Hasdrubali. ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis quam oppugnat, conrupit. crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse et nobilitas coloniae induxerat eum, magnum se excidio eius urbis terrorem ceteris ratum iniecturum. non ipsum solum ea oppugnatio inpediit, set Hannibalem post famam

transitus eius tanto spe sua celeriorem iam moventem ex
14 hibernis continuerat, quippe reputantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, set etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia victor regressus temptasset.

1 XXXX. Consules diversis itineribus profecti ab urbe velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis in-
2 tulisset Italiae cladis, simul cum illa angeret cura, quos tam propitios urbi atque imperio fore deos, ut eodem tempore utrubique res publica prospere gereretur? adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam
3 esse: cum in Italia ad Trasumennum et Cannas praecipitasset Romana res, prospera bella in Hispania pro-
4 lapsam eam erexisse; postea, cum in Hispania alia super aliam clades duobus egregiis ducibus amissis duos exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia Siciliaque
5 gesta quassatam rem publicam excepisse; et ipsum intervallum loci quod in ultimis terrarum oris alterum bellum
6 gereretur, spatium dedisse ad respirandum; nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero iuncturum.
7 terrebat et proximus annus lugubris duorum consulem funeribus.

His anxii curis homines digredientis in provincias
8 consules prosecuti sunt. memoriae proditumst plenum adhuc irae in civis M. Livium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio, ne priusquam genus hostium cognosset temere manu consereret, respondisse, ubi primum hostium
9 agmen conspexisset, pugnaturum. cum quaereretur, quae causa festinandi esset, 'aut ex hoste egregiam gloriam' inquit 'aut ex civibus victis gaudium meritum certe, etsi non honestum, capiam.'

10 Priusquam Claudius consul in provinciam veniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tu-

multum intulit; ad quattuor milia hominum occidit, novem 11
signa militaria cepit. moverat ex hibernis ad famam hostis
Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita
habebat. itaque ne cum duobus exercitibus simul confli- 12
geret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit
atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen 13
convertit, Hostilius Capuam petens obvius ad Venusiam
fuit consuli Claudio. ibi ex utroque exercitu electa pe- 14
ditum quadraginta milia, duo milia et quingenti equites,
quibus consul adversus Hannibalem rem gereret: reliquas
copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio pro-
consuli traderet.

XXXXI. Hannibal undique contracto exercitu, quem 1
in hibernis aut in praesidiis agri Brutti habuerat, in Lu-
canos ad Grumentum venit spe recipiendi oppida, quae
per metum ad Romanos defecissent. eodem a Venusia 2
consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille
fere et quingentos passus castra locat ab hoste. Grumenti 3
moenibus prope iniunctum videbatur Poenorum vallum;
quingenti passus intererant. castra Punica ac Romana 4
inter iacebat campus; colles imminebant nudi sinistro la-
teri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris su-
specti, quod nihil silvae neque ad insidias latebrarum
habebant. in medio campo ab stationibus procursantes 5
certamina haud satis digna dictu serebant. id modo Ro-
manum quaerere apparebat, ne abire hostem pateretur:
Hannibal e[labi] inde cupiens totis viribus in aciem de-
scendebat. tum consul ingenio hostis usus, quo minus 6
in tam apertis collibus timeri insidiae poterant, quinque
cohortis additis quinque manipulis nocte iugum superare
et in aversis collibus considere iubet. tempus exurgendi 7
ex insidiis et adgrediendi hostem Ti. Claudium Asellum
tribunum militum et P. Claudium praefectum sociûm edo-
cet, quos cum iis mittebat. ipse luce prima copias omnis 8
peditum equitumque in aciem eduxit. paulo post et ab
Hannibale signum pugnae propositum est, clamorque in
castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques
pedesque certatim portis ruere ac palati per campum
properare ad hostis. quos ubi effusos consul videt, tribuno 9

militum tertiae legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis quanto maximo impetu possit in hostem emittat:
10 ita pecorum modo incompositos toto passim se campo fudisse, ut sterni obterique priusquam instruantur possint.

1 XXXXII. Nondum Hannibal e castris exierat, cum pugnantium clamorem audivit. itaque excitus tumultu
2 raptim ad hostem copias agit. iam primos occupaverat equester terror, peditum etiam prima legio et dextra ala proelium inibat: incompositi hostes, ut quemque aut pe-
3 diti aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis et procurrentium ad certamen numero augetur; pugnantisque, quod nisi in vetere exercitu et duci veteri hau facilest, inter tumultum ac terrorem in-
4 struxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decursu per collis clamor ab tergo auditus metum, ne interclude-
5 rentur castris, iniecisset. inde pavor incussus et fuga passim fieri coepta est. minorque caedes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit.
6 equites enim tergo inhaerebant; in transversa latera invaserant cohortes secundis collibus via nuda ac facili
7 decurrentes. tamen supra octo milia hominum occisa, supra septingenti capti, signa militaria novem adempta; elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tu-
8 multuaria pugna fuerat, quattuor occisi, duo capti. circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. postero die Poenus quievit; Romanus in aciem copiis ductis postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi caesorum hostium et suorum corpora conlata in
9 unum sepeliri iussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur,
10 donec Hannibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculisque, quae pars castrorum ad hostis vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis pro-
11 fectus Apuliam petere intendit. ubi inluxit, successit vallo Romana acies et Numidae ex composito paulisper in portis se valloque ostentavere frustratique aliquamdiu hostis
12 citatis equis agmen suorum adsequuntur. consul ubi silentium in castris et ne paucos quidem, qui prima luce

obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra praemissis postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa iussit, tantum- 13 que ibi moratus, dum milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit multoque ante noctem copias redduxit. postero die prima luce profectus, magnis itineribus 14 famam et vestigia agminis sequens haud procul Venusia hostem adsequitur. ibi quoque tumultuaria pugna fuit, 15 supra duo milia Poenorum caesa. inde nocturnis montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde – is enim praesidio eius 16 loci praefuerat – in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus, Hannibal copiis eius ad suas additis Venusiam retro quibus venerat itineribus repetiit, atque inde Canusium procedit. numquam Nero 17 vestigiis hostis abstiterat et Q. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, arcessierat.

XXXXIII. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a 1 Placentiae obsidione abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidae cum litteris missi ad Hannibalem cum per medium hostem totam ferme longitudinem Italiae emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequun- 2 tur, incertis itineribus Tarentum delati a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Quintum Claudium propraetorem deducuntur. eum primo incertis inplicantes respon- 3 sis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, litteras se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. cum iis litteris sicut erant signatis L. Verginio 4 tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. duae simul turmae Samnitium praesidii causa mis- 5 sae. qui ubi ad consulem pervenerunt litteraeque lectae per interpretem sunt et ex captivis percunctatio facta, tum Claudius non id tempus esse rei publicae ratus, quo 6 consiliis ordinariis provinciae suae quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret: audendum aliquid inprovisum, inopinatum, quod 7 coeptum non minorem aput cives quam hostis terrorem faceret, perpetratum in magnam laetitiam ex magno metu

8 verteret. litteris Hasdrubalis Romam ad senatum missis simul et ipse patres conscriptos quid pararet edocet, ut, cum in Umbria se occursurum Hasdrubal fratri scribat, 9 legionem a Capua Romam arcessant, dilectum Romae habeant, exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. 10 haec senatu scripta. praemissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Praetutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos iumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis 11 copia esset. ipse de toto exercitu civium sociorumque quod roboris erat delegit, sex milia peditum, mille equites, pronuntiat occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea praesidium velle, ut ad iter parati 12 omnes essent. profectus nocte flexit in Picenum. et consul quidem quantis maximis itineribus poterat ad conlegam ducebat relicto Q. Catio legato, qui castris praeesset.

1 XXXXIIII. Romae haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, cum castra Punica obiecta Romanis moenibus portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne; apparebat, quo nihil iniquius est, ex eventu 2 famam habiturum: castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit, et consulem in Lucanos 3 ostendisse iter, cum Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesse ignoraret. 4 quid futurum, si id palam fiat et aut insequi Neronem cum sex milibus armatorum profectum Hannibal toto exercitu velit aut castra invadere praedae relicta sine 5 viribus, sine imperio, sine auspicio? veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant: et ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset; nunc duo bella Punica facta, duos ingentis exercitus, duos prope Hannibales in Italia 6 esse. quippe et Hasdrubalem patre eodem Hamilcare genitum, aeque inpigrum ducem, per tot in Hispania

annos Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. nam 7 itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis quam Hannibalem ipsum gloriari posse: quippe in iis locis hunc coegisse exerci- 8 tum, quibus ille maiorem partem militum fame ac frigore, quae miserrima mortis genera sint, amisisset. adiciebant 9 etiam periti rerum Hispaniae, haud cum ignoto eum duce C. Nerone congressurum, sed quem in saltu impedito deprensus forte haud secus quam puerum conscribendis fallacibus condicionibus pacis frustratus elusisset. omnia 10 maiora etiam vero praesidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant.

XXXXV. Nero postquam tantum intervalli ab hoste 1 fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. negat ullius consilium imperatoris in 2 speciem audacius, re ipsa tutius fuisse quam suum. ad 3 certam eos se victoriam ducere: quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datae ab senatu copiae fuissent maiores instructioresque quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quantumcumque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. auditum modo 4 in acie – nam ne ante audiretur, daturum operam –, alterum consulem et alterum exercitum advenisse haud dubiam victoriam facturum. famam bellum conficere et 5 parva momenta in spem metumque impellere animos: gloriae quidem ex re bene gesta partae fructum prope omnem ipsos laturos; semper quod postremum adiectum 6 sit, id rem totam videri traxisse. cernere ipsos quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur. et hercule per instructa omnia ordinibus vi- 7 rorum mulierumque undique ex agris effusorum inter vota et preces et laudes ibant; illos praesidia rei publicae, vindices urbis Romanae imperiique appellabant: in illorum armis dextrisque suam, liberorum suorum salutem ac libertatem repositam esse. deos omnis deasque pre- 8 cabantur, ut illis faustum iter(que), felix pugna, matura ex hostibus victoria esset damnarenturque ipsi votorum,

9 quae pro iis suscepissent, ut, quem ad modum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies laeti ovan-
10 tibus victoria obviam irent. invitare inde pro se quisque et offerre et fatigare precibus, ut quae ipsis iumentisque usui essent ab se potissimum sumerent, benigne omnia
11 cumulata dare; modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent, nihil morari, nec absistere ab signis nec subsistere cibum capientes, diem ac noctem ire, vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset,
12 quieti dare. et ad collegam praemissi erant qui nuntiarent adventum percunctarenturque, clam an palam, interdiu an noctu venire sese vellet, îsdem an aliis considere castris. nocte clam ingredi melius visum est.

1 XXXXVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunus tribunum, centurio centurionem,
2 eques equitem, pedes peditem acciperet: neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret; et coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil fere
3 praeter arma secum in expeditionem tulerat. ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus ultro sese et veteribus militibus perfunctis iam militia et iuvenibus, quos certatim nomina dantis, si quorum corporis species roburque virium aptum militiae videbatur,
4 conscripserat. ad Senam castra alterius consulis erant, et quingentos ferme inde passus Hasdrubal aberat. itaque cum iam adpropinquaret, tectus montibus substitit
5 Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. silentio ingressi ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium laetitia hospitaliter excipiuntur. postero die consilium habitum, cui et L. Porcius
6 Licinus praetor adfuit. castra iuncta consulum castris habebat, et ante adventum eorum per loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat;
7 is tum in consilio aderat. multorum eo inclinant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret

dies, tempus pugnae differretur; Nero non suadere 8 modo, sed summa ope orare institit, ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent: errore, qui non diuturnus futurus esset, velut 9 torpentem Hannibalem nec castra sua sine duce relicta adgredi nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse redirique in Apuliam. qui prolatando spatium hosti det, eum et 10 illa castra prodere Hannibali et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali coniungatur. ex- 11 templo signum dandum et eundum in aciem abutendumque errore hostium absentium praesentiumque, dum neque illi sciant cum paucioribus nec hi cum pluribus et validioribus rem esse. consilio dimisso signum pugnae 12 proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XXXXVII. Iam hostes ante castra instructi stabant. 1 moram pugnae attulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante non viderat, et strigosiores equos, multitudo quoque maior solita visa est. suspicatus enim id quod 2 erat receptui propere cecinit ac misit ad flumen unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent et notari oculis, si quid forte adustioris coloris ut ex recenti via essent; simul circumvehi procul castra iubet specularique, num 3 auctum aliqua parte sit vallum, et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. ea cum ordine omnia re- 4 lata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera L. Porci, neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. illud veterem du- 5 cem adsuetumque Romano hosti movit, quod semel in praetoris castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse, et quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. minime 6 id quod erat suspicari poterat, tantae rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra conlata habuerit, ignoraret: profecto 7 haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. magno opere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxi-

lium venisset Romanisque eadem iam fortuna in Italia
8 quae in Hispania esset. interdum litteras suas ad eum non pervenisse credere interceptisque is consulem ad sese opprimendum adcelerasse. his anxius curis extinctis ignibus vigilia prima dato signo, ut taciti vasa colligerent,
9 signa ferri iussit. in trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente adservati, alter in destinatis iam ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. ita desertum ab ducibus agmen primo per agros palatur, fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim atque infrequentia relinquunt
10 signa. Hasdrubal dum lux viam ostenderet, intentius signa ferre iubet, et per tortuosi amnis sinus flexusque (cum) errorem volvens haud multum processit, ubi prima
11 lux transitum opportunum ostendisset transiturus. sed cum, quantum mare abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

1 XXXXVIII. Nero primum cum omni equitatu ad-
2 venit, Porcius deinde adsecutus cum levi armatura. qui cum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque et iam omisso itinere, quod fugae simile erat, castra metari Poenus in tumulo super fluminis ripam vellet,
3 advenit Livius peditum omnibus copiis non itineris modo, sed ad conserendum extemplo proelium instructis armatis-
4 que. sed ubi omnis copias coniunxerunt derectaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam
5 instruit, media acies praetori tuenda data. Hasdrubal omissa munitione castrorum postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos conlocat, circa eos laevo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum iis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat.
6 ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis – et ibi maxime in vetere milite spem habebat –
7 sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi; sed longior quam latior acies erat: Gallos prominens collis
8 tegebat. ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit; dextra omnis acies extra proelium eminens cessabat: collis oppositus arcebat, ne

aut a fronte aut ab latere adgrederentur. inter Livium 9
Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat atroxque caedes utrimque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars 10
maior peditum equitumque Romanorum, ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanae pugnae, et Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos et iam signa moverant loco; deinde crescente certamine et clamore inpotentius 11
iam regi et inter duas acies versari, velut incerti, quorum essent, haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius 'quid ergo praecipiti cursu tam longum iter 12
emensi sumus?' clamitans militibus, cum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea 13
regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortis aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit et non hostibus modo, sed etiam suis inopinan- 14
tibus in dextrum hostium latus incurrit; tantaque celeritas fuit, ut cum ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugnarent. ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab 15
latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque, et ad Gallos iam caedes pervenerat. ibi minimum certaminis 16
fuit: nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros, et qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma umeris gestabant. et iam diei medium erat sitis- 17
que et calor hiantis caedendos capiendosque adfatim praebebat.

XXXXVIIII. Elephanti plures ab ipsis rectoribus 1
quam ab hoste interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant; id, ubi saevire beluae ac ruere in suos coeperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo iungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu adigebat. ea celerrima via mortis in tantae molis belua in- 2
venta erat, ubi regendi spem vicissent, primusque id Hasdrubal instituerat, dux cum saepe alias memorabilis, tum illa praecipue pugna. ille pugnantis hortando pari- 3
terque obeundo pericula sustinuit, ille fessos abnuentisque taedio et labore nunc precando, nunc castigando

accendit, ille fugientis revocavit omissamque pugnam
4 aliquot locis restituit; postremo, cum haud dubie fortuna hostium esset, ne superstes tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se in cohortem Romanam inmisit. ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.

5 Numquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque aequa Cannensi clades vel ducis
6 vel exercitus interitu videbatur. quinquaginta sex milia hostium occisa, capta quinque milia et quadringenti; magna praeda alia cum omnis generis, tum auri etiam
7 argentique. civium etiam Romanorum, qui capti aput hostes erant, supra tria milia capitum recepta. id solacii fuit pro amissis eo proelio militibus. nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme milia Ro-
8 manorum sociorumque occisa. adeoque etiam victores sanguinis caedisque ceperat satietas, ut postero die, cum esset nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Ligurisque, qui aut proelio non adfuissent aut inter caedem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo aut imperio, posse, si una
9 equitum ala mittatur, omnes deleri —: 'quin supersint aliqui nuntii et hostium cladis et nostrae virtutis.'

1 L. Nero ea nocte, quae secuta est pugnam, citatiore quam inde venerat agmine die sexto ad stativa sua
2 atque hostem pervenit. iter eius frequentia minore, quia nemo praecesserat nuntius, laetitia vero tanta, vix ut compotes mentium prae gaudio essent, celebratum
3 est. nam Romae neuter animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta expectatione eventus ci-
4 vitas fuerat nec quo victoriae famam accepit. numquam per omnis dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit aut po-
5 pulus e foro. matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versae, per omnia delubra vagae supplices votisque fatigare deos.

6 Tam sollicitae ac suspensae civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quae

in faucibus Umbriae opposita erant, venisse ex proelio, nuntiantes caesos hostis. et primo magis auribus quam 7 animis id acceptum erat ut maius laetiusque quam quod mente capere aut satis credere possent, et ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. litterae deinde de L. Manlio Acidino missae ex 8 castris adferuntur de Narniensium equitum adventu. hae 9 litterae per forum ad tribunal praetoris latae senatum curia exciverunt, tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursum est, ut adire nuntius non posset, traheretur a percunctantibus vociferantibusque, ut in rostris prius quam in senatu litterae recitarentur. tandem summoti et coerciti a magistratibus; dispensari- 10 que laetitia inter inpotentis eius animos potuit. in senatu 11 primum, deinde in contione litterae recitatae sunt; et pro cuiusque ingenio aliis iam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat quam legatos consulumve litteras audissent.

LI. Ipsos deinde adpropinquare legatos allatum 1 est. tunc enim vero omnis aetas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium usque pontem continens agmen 2 pervenit. legati – erant L. Veturius Philo, P. Licinius 3 Varus, Q. Caecilius Metellus – circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, cum alii ipsos, alii comites eorum quae acta essent percunctarentur. et ut quisque audierat exercitum hostium imperato- 4 remque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertierant gaudium suum. cum aegre in curiam perventum esset, multo 5 aegrius summota turba, ne patribus misceretur, litterae in senatu recitatae sunt. inde traducti in contionem legati. L. Veturius litteris recitatis ipse planius omnia 6 quae acta erant exposuit cum ingenti adsensu, postremo etiam clamore universae contionis, cum vix gaudium animis caperent. discursum inde ab aliis circa templa 7 deûm, ut grates agerent, ab aliis domos, ut coniugibus liberisque tam laetum nuntium impertirent. senatus, 8 quod M. Livius et C. Claudius consules incolumi exer-

citu ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. eam supplicationem C. Ho-
9 stilius praetor edixit. celebrata a viris feminisque est: omnia templa per totum triduum aequalem turbam habuere, cum matronae amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae metu deis
10 immortalibus grates agerent. statum quoque civitatis ea victoria movit, ut iam inde haut secus quam in pace res inter se contrahere vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo auderent.

11 C. Claudius consul cum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, proici ante hostium stationes captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex his solutos ire ad Hanni-
12 balem et expromere quae acta essent iussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, agnoscere se
13 fortunam Carthaginis fertur dixisse; castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quae diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiae angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suae dicionis erant in Bruttium agrum traduxit.

[PERIOCHA LIBRI XXVIII.]

[Res in Hispania prospere gestae a Silano Scipionis legato et ab L. Scipione fratre adversus Poenos, a Sulpicio proconsule socio Attalo rege Asiae adversus Philippum regem Macedonum pro Aetolis referuntur. cum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est, Nero, qui in collegae provinciam, ut victoriam eius adiuvaret, venerat, equo secutus est et in hoc habitu plus gloriae reverentiaeque habuit; nam et plus in bello quam collega fecerat. ignis in aede Vestae neglegentia virginis, quae non custodierat, extinctus est; caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellavit quarto decimo anno eius belli, quinto post anno quam ierat, praeclusisque in totum possessione provinciae eius hostibus Hispanias recepit, et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Massyliorum transvectus

foedus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto cenavit. munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagini nova edidit, non ex gladiatoribus, sed ex his, qui aut in honorem ducis aut ex provocatione descendebant; in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. cum Gisia urbs obpugnaretur, oppidani liberos et coniuges rogo extructo occiderunt et se insuper praecipitaverunt. ipse Scipio, dum gravi morbo inplicitus est, seditionem in parte exercitus motam confirmatus discussit rebellantesque Hispaniae populos coegit in deditionem venire. et amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui Carthagine scriptum erat, ut in Italiam traiceret, Romam reversus consulque creatus. Africam provinciam petenti contradicente Q. Fabio Maximo Sicilia data est permissumque, ut in Africam traiceret, si id e re publica esse censeret. Mago Hamilcaris filius a minore Baleari insula, ubi hiemaverat, in Italiam traiecit.]

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXVIII.

I. Cum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam (1) declinaverat belli, tantum levatae Hispaniae viderentur, renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea (2) tempestate sic habebant Romani Poenique: Hasdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus Gadisque concesserat, nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua [ad] (3) orientem vergit, Scipionis ac Romanae dicionis erat. novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis (4) novo cum exercitu ex Africa transgressus Magonique iunctus, cum in Celtiberia, quae media inter duo maria est, brevi magnum numerum armasset, Scipio adversus (5) eum M. Silanum cum decem haud plus milibus militum, equitibus quingentis misit. Silanus quantis maximis potuit (6) itineribus — inpediebant autem et asperitates viarum et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniae sunt, inclusae — tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui praegressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. eisdem auctoribus con- (7)

pertum est, cum decem circiter milia ab hoste abessent, bina castra circa viam qua irent esse: laeva Celtiberos, novum exercitum, supra novem milia hominum, dextra
8 Punica tenere castra. ea stationibus, vigiliis, omni iusta militari custodia tuta et firma esse, illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum et minus timentium,
9 quod in sua terra essent. ea prius adgredienda ratus Silanus signa quam maxime ad laevam iubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur; ipse praemissis speculatoribus citato agmine ad hostem pergit.

1 II. Tria milia ferme aberat, cum hauddum quisquam hostium senserat: confragosa loca et obsiti virgultis tege-
2 bant colles. ibi in cava valle atque ob id occulta considere militem et cibum capere iubet. [ut] speculatores
3 transfugarum dicta adfirmantes venerunt, tum sarcinis in medium coniectis arma Romani capiunt acieque iusta in pugnam vadunt. mille passûm aberant, cum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente coeptum. et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum
4 advehitur. erant in Celtibero exercitu quattuor milia scutata et ducenti equites; hanc iustam legionem – et id ferme roboris erat – in prima acie locat, ceteros, levem
5 armaturam, in subsidîs posuit. cum ita instructos educeret e castris, vixdum in egressos vallo eos Romani pila
6 coniecerunt. subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt: quae cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede conlatus et gladîs geri res coepta est.
7 ceterum asperitas locorum Celtiberis, quibus in proelio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat et haud
8 iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae adsuetis, nisi quod angustiae et internata virgulta ordines dirimebant et singuli binique velut cum paribus conserere pugnam
9 cogebantur. quod ad fugam impedimento hostibus erat,
10 id ad caedem eos velut vinctos praebebat. et iam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis levis armatura et Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio vene-
11 rant, perculsi caedebantur. duo haud amplius milia peditum et equitatus omnis vix inito proelio cum Magone

effugerunt; Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi iam profligato proelio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis et quod veterum peditum erat secuti decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt, Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas inde domos diffugerunt. 12

Peropportuna victoria nequaquam tantum iam conflatum bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset îs Celtiberorum gente excita et alios ad arma sollicitare populos, oppressa erat. itaque conlaudato benigne Silano Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nanctus, ad id quod relicuum belli erat in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. Poenus cum castra tum forte ad sociorum animos in Baetica continendos in fide haberet, signis repente sublatis fugae magis quam itineris modo penitus ad Oceanum et Gadis ducit. ceterum, quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gadis traiceret, exercitum omnem passim in civitates divisit, ut et muris se ipsi et armis muros tutarentur. 13 14 15 16

III. Scipio, ubi animadvertit dissipatum passim bellum et circumferre ad singulas urbes arma diutini magis quam magni esse operis, retro vertit iter. ne hostibus tamen eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem milibus peditum mille equitum, ad oppugnandam opulentissimam in iis locis urbem — Orongin barbari appellabant — mittit. sita in Maesessum finibus est, Hispanae gentis, ager frugifer, argentum etiam incolae fodiunt. ea arx fuerat Hasdrubali ad excursiones circa mediterraneos populos faciendas. Scipio castris prope urbem positis priusquam circumvallaret urbem, misit ad portas qui ex propinquo alloquio animos temptarent suaderentque, ut amicitiam potius quam vim experirentur Romanorum. ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe in tris partis exercitum dividit, ut una semper pars quietis interim duabus oppugnaret. prima pars cum adorta oppugnare est, atrox sane et anceps proelium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros prae incidentibus telis facile erat; etiam qui erexe- 1 2 3 4 5 6 7

rant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur.
8 quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exaequatum certamen esse et iam eo superare hostem quod ex muro pugnaret, duabus simul partibus, prima
9 recepta, urbem est adgressus. quae res tantum pavoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut et oppidani moenia repentina fuga desererent et Punicum praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum
10 se colligeret. timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine di[scrimine], Poenus an Hispanus
11 esset, obvii passim caederentur; atque patefacta repente porta frequentes ex oppido sese eiecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul coicerentur, dextras nudas osten-
12 tantes, ut gladios abiecisse appareret. id utrum parum ex intervallo sit conspectum an dolus aliquis suspectus fuerit, inconpertum est: impetus hostilis in transfugas
13 factus nec secus quam adversa acies caesa, eademque porta signa infesta urbi inlata. et aliis partibus securibus dolabrisque caedebantur portae et ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum – ita enim praeceptum
14 erat – citato equo pergebat. additum erat et triariorum equiti praesidium, legionarii ceteras partis pervadunt; direptione et caede obviorum, nisi qui armis se tuban-
15 tur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt, oppidanorum mille ferme, qui clauserant por-
16 tas; ceteris traditum oppidum, suae redditae res. cecidere in urbis eius oppugnatione hostium duo milia ferme, Romanorum haud amplius nonaginta.

1 IIII. Laeta et ipsis, qui rem gessere, urbis eius expugnatio fuit, et imperatori ceteroque exercitui, et speciosum adventum suum ingentem turbam captivorum prae
2 se agentes fecerunt. Scipio conlaudato fratre cum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captae captam
3 ab eo Orongim aequasset, quia et hiems instabat, ut nec temptare Gadis nec disiectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem
4 Hispaniam omnis suas copias reduxit dimissisque in hi-

berna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso et Hannone hostium imperatore ceterisque nobilibus captivis ipse Tarraconem concessit.

Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Laevino 5 proconsule ex Sicilia in Africam transmissa in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes fecit. extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa moenia Uticae praedae actae sunt. repetentibus Siciliam classis Punica – 6 septuaginta erant longae naves – occurrit. decem et septem naves ex iis captae sunt, quattuor in alto mersae, cetera fusa ac fugata classis. terra marique victor Ro- 7 manus cum magna omnis generis praeda Lilybaeum repetit. tuto inde mari pulsis hostium navibus magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio aestatis eius, qua haec sunt gesta, P. 1 Sulpicius proconsul et Attalus rex cum Aeginae, sicut ante dictum est, hibernassent, Lemnum inde classe iuncta, Romanae quinque et viginti quinqueremes, regiae quinque et triginta transmiserunt. et Philippus, ut, seu 2 terra, seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnis conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit, Larisam diem ad conveniendum exercitui edixit. undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam re- 3 gis convenerunt. sustulerant enim animos Aetoli cum ab 4 Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum Boeotique et 5 qui Euboeam incolunt in magno metu erant, sed Achaei quoque, quos super Aetolicum bellum Machanidas etiam Lacedaemonius tyrannus haud procul Argivorum fine positis castris terrebat. hi omnes suis quisque urbibus 6 quae pericula terra marique portendebantur memorantes, auxilia regem orabant. ne ex regno quidem ipsius tran- 7 quillae nuntiabantur res: et Scerdilaedum Pleuratumque motos esse et Thracum maxime Maedos, si quo longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniae incursuros. Boeotii quidem et interiores Graeciae populi 8 Thermopylarum saltus, ubi angustae fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Aetolis nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. vel 9

segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. legationes dimittit pollicitus, prout tempus ac res sineret,
10 omnibus laturum se auxilium; in praesentia, quae maxime urgebat res, Peparethum praesidium urbi mittit, unde allatum erat Attalum ab Lemno classe transmissa omnem
11 circum urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quendam ex regîs ducibus cum mille peltatis – pelta caetrae haud dis-
12 similis est – Chalcidem mittit; additi quingenti Agrianum, ut omnes insulae partis tueri posset. ipse Scotussam est profectus, eodemque ab Larisa Macedonum copias tra-
13 duci iussit. eo nuntiatum est, concilium Aetolis Heracleam indictum regemque Attalum ad consultandum de
14 summa belli venturum. hunc conventum ut turbaret
15 subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. et concilio quidem dimisso iam venit; segetibus tamen, quae prope maturitatem erant, maxime in sinu Aenianum evastatis Scotussam copias reducit. ibi exercitu omni relicto
16 cum cohorte regia Demetriadem sese recepit. inde ut ad omnis hostium motus posset occurrere, in Phocidem atque Euboeam et Peparethum mittit qui loca alta elige-
17 rent, unde editi ignes apparerent; ipse in Tisaeo – mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi – speculam posuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet.

18 Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam traiecerunt; inde classem in Euboeam ad urbem Oreum tramittunt, quae ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad laevam prima urbium Euboeae
19 posita est. ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra oppugnarent.

1 VI. Quadriduo post quam adpulsa classis est urbem adgressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo praepositus urbi erat, conloquiis absumptum
2 est. duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est; cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium pro-
3 pugnaculum, claudebat. ibi primo atrocissimum contractum est certamen et turre instructa omni genere

telorum, et tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. cum omnium animos oculosque id 4 certamen avertisset, porta maritumae arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. oppidani pulsi inde in mediam urbem ad alteram tendere arcem. et ibi positi erant qui fores portae obicerent. ita exclusi 5 in medio caeduntur capiunturque. Macedonum praesi- 6 dium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita nec pertinaciter proelium initum. eos Plator venia 7 ab Sulpicio impetrata in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit, ipse ad Attalum se recepit.

Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus Chal- 8 cidem inde protinus victrici classe petit; ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. ex patenti utrimque coactum 9 in angustias mare speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi praebere, sed haud facile alia infestior classi statio est. nam et venti ab utriusque terrae prae- 10 altis montibus subiti ac procellosi deiciunt et fretum ipsum Euripi non septiens die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat, sed temere in modum venti nunc huc, nunc illuc verso mari velut monte praecipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies navibus 11 datur. cum classem tam infesta statio accepit, tum et oppidum alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum praesidioque valido firmatum et praecipue fide praefectorum principumque, quae fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. id pru- 12 denter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto classemque inde ad Cynum Locridis — emporium id est urbis Opuntiorum mille passuum a mari sitae — traiecit.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, 1 sed serius Platoris fraude ex specula elati; et inpari maritumis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus. ita per cunctationem [re] omissa ad Chalcidis 2 auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus; nam et ipsa Chalcis quamquam eiusdem insulae urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte continenti

iungatur terraque aditum faciliorem quam mari habeat.
3 igitur Philippus deiecto praesidio fusisque Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, cum a Demetriade Scotusam, inde de tertia vigilia profectus trepidos hostis Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam
4 milia amplius sexaginta contendit. eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam regi praedam Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite expertibus regiis direptum
5 fuerat. cum Romana classis eo se recepisset, Attalus ignarus adventus Philippi pecuniis a principibus exigen-
6 dis terebat tempus, adeoque inprovisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam forte pabulatum ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent, opprimi po-
7 tuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu effuso mare ac naves petit, et molientibus ab terra navis Philippus supervenit tumultumque etiam ex terra nauticis
8 praebuit. inde Opuntem rediit deos hominesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam
9 amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, cum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste prope in voluntariam deditionem concessissent. compositis circa Opuntem rebus Thronium
10 est profectus. et Attalus primo Oreum est profectus; inde, cum fama accidisset Prusian Bithyniae regem in finis regni sui transgressum, omissis rebus atque Aetolico
11 bello in Asiam traiecit. et Sulpicius Aeginam classem
12 recepit, unde initio veris profectus erat. haud maiore certamine, quam [ad] Opuntem Attalus decert[ar]at, Philippus Thronium cepit. incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis; urbe sua capta a Philippo cum in fidem Aetolorum perfugissent, sedem iis Aetoli eam dederant urbis vastatae ac desertae priore eiusdem
13 Philippi bello. tum ab Thronio, sicut ante dictum est, recepta profectus Tithronon et Drumias, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, iussis ibi se
14 opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis, venit. ubi cum de finiendo Aetolico bello ageretur — adfuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorum-

que —, nuntius adfertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantis Eleos adgredi statuisse. praevertendum id ratus legatis cum benigno responso dimissis, se neque causam eius belli fuisse nec moram, si modo aequa et honesta condicione liceat, paci facturum, cum expedito agmine profectus per Boeotiam Megara atque inde Corinthum descendit, unde commeatibus sumptis Phliunta Pheneumque petit. et iam cum Heraeam venisset, audit, Machanidam fama adventus sui territum refugisse Lacedaemonem, Aegiumque se ad concilium Achaeorum recepit, simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid possit, accitam ibi ratus se inventurum. paucis ante diebus inde Oxeas traiecerant Poeni, inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti, ne ad se [si] iretur intra Rhium — fauces eae sunt Corinthii sinus — opprimerentur. 15 16 17 18

VIII. Philippus maerebat quidem et angebatur, cum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam? in concilio autem dissimulans aegritudinem elato animo disseruit, testatus deos hominesque, se nullo loco nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta maxima posset celeritate tenderet, sed vix rationem iniri posse, utrum a se audacius an fugacius ab hostibus geratur bellum: sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium ab Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. sed non semper felicem esse fugam, nec pro difficili id bellum habendum, in quo si modo congressus cum hostibus sis, viceris. quod primum esset, confessionem se hostium habere nequaquam pares esse sibi; brevi et victoriam haud dubiam habiturum nec meliore eventu eos secum quam spe pugnaturos. laeti regem socii audierunt. reddidit inde Achaeis Heraeam et Triphyliam, Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit. inde navibus acceptis ab Achaeis — erant autem tres quadriremes et biremes totidem — Anticyram traiecit. inde quinqueremibus septem 1 2 3 4 5 6 7 8

et lembis viginti amplius, quos ut adiungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Eruthras Aetolorum, quae prope Eupalium
9 sunt, escensionem fecit. haud fefellit Aetolos: nam hominum quod aut in agris aut in propinquis castellis Potidaniae atque Apolloniae fuit, in silvas montesque re-
10 fugit; pecora, quae inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves conpulsa. cum iis ceteraque praeda Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, cum Corinthum petisset, pedestris inde copias per Boeotiam
11 terra duci iussit. ipse ab Cenchreis praeter terram Atticam super Sunium navigans inter medias prope hostium
12 classes Chalcidem pervenit; inde conlaudata fide ac virtute, quod neque timor nec spes flexisset eorum animos, hortatusque oppugna[ti ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quam Oritanorum atque Opun]tio-
13 rum fortunam mallent, ab Chalcide Oreum navigat principumque iis, qui fugere capta urbe quam se Romanis tradere maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primum ad
14 opem ferendam sociis profectus erat, traiecit. Cassandreae deinde centum navium longarum carinis positis contractaque ad effectum eius operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Graecia tranquillas et profectio Attali fecerat et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

1 VIIII. Extremo aestatis eius, qua haec in Graecia gesta sunt, cum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nuntiasset, consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde ac deduci exerci-
2 tum consularem posse, patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed conlegam quoque eius C. Claudium
3 iusserunt. id modo in decreto interfuit, quod M. Livi exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas
4 manere in provincia iusserunt. inter consules ita per litteras convenit, ut quem ad modum uno animo rem publicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus

convenirent, uno tempore ad urbem accederent; Prae- 5
neste qui prior venisset, conlegam ibi opperiri iussus.
forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste venirent.
inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus
ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine obviam
effusa ad urbem accessere. non salutabant modo uni- 6
versi circumfusi, sed pro se quisque victrices dextras
consulum capientes, alii gratulabantur, alii gratias age-
bant, quod eorum opera incolumis res publica esset. in 7
senatu cum more omnium imperatorum expositis rebus
ab se gestis postulassent, ut pro re publica fortiter feli-
citerque administrata et deis immortalibus haberetur
honos et ipsis triumphantibus urbem inire liceret, se vero 8
ea quae postularent decernere patres merito deorum
primum, dein secundum deos consulum responderunt;
et supplicatione amborum nomine et triumpho utrique 9
decreto, inter ipsos, ne cum bellum communi animo
gessissent, triumphum separarent, ita convenit, ut, quo- 10
niam et in provincia M. Livii res gesta esset et eo die
quo pugnatum foret eius forte auspicium fuisset et exer-
citus Livianus deductus Romam venisset, Neronis de-
duci de provincia non potuisset, ut M. Livium quadrigis
urbem ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo
sine militibus inveheretur. ita consociatus triumphus cum 11
utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat,
tantum honore conlegae cesserat, gloriam auxit. illum 12
equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse longitu-
dinem Italiae et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis
conlatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in
Apulia posita habere Hannibal credidisset: ita unum 13
consulem pro utraque parte Italiae adversus duos duces,
duos imperatores hinc consilium suum, hinc corpus op-
posuisse. nomen Neronis satis fuisse ad continendum 14
castris Hannibalem; Hasdrubalem vero qua alia re quam
adventu eius obrutum atque extinctum esse? itaque iret 15
alter consul sublimis curru multiiugis, si vellet, equis;
uno equo per urbem verum triumphum vehi, Neronem-
que, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta
eo triumpho gloria memorabilem fore. hi sermones

spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt.
16 pecuniae in aerarium tulerunt sestertiûm triciens, octo-
17 ginta milia aeris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit; tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redisset.
18 notatum eo die plura carmina militaribus iocis in C. Clau-
19 dium quam consulem suum iactata, equites L. Veturium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus hortatosque esse plebem, ut eos consules in proxumum annum
20 crearent, adiecisse equitum praerogativae auctoritatem consules postero die in contione, quam forti fidelique duorum praecipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

1 X. Cum comitiorum tempus adpeteret et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium conlegam dictatorem dixit, Livius Q. Caecilium
2 magistrum equitum. a M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Caecilius, is ipse qui tum erat
3 magister equitum. inde praetorum comitia habita: creati C. Servilius, M. Caecilius Metellus, Ti. Claudius Asellus,
4 Q. Mamilius Turrinus, qui tum aedilis plebis erat. comitiis perfectis dictator magistratu abdicato dimissoque exercitu in Etruriam provinciam ex senatus consulto est
5 profectus ad quaestiones habendas, qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum eius consilia agitassent quique eum auxiliis
6 aut commeatu aut ope aliqua iuvissent. haec eo anno
7 domi militiaeque gesta. ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus Cn. Servilio Caepione, Ser. Cornelio Lentulo; item ludi plebei semel toti instaurati ab aedilibus plebis M. Pomponio Mathone et Q. Mamilio Turrino.

8 Tertio decimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum
9 Hannibale bellum gererent, provincia decreta. praetores exinde sortiti sunt, M. Caecilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius
10 Sardiniam. exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul, alteri, quem Q. Claudius

propraetor – eae binae legiones erant – habuissent exercitum; in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio 11 propraetore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. et Q. Mamilio, ut collegae 12 iuris dictione tradita Galliam cum exercitu, cui L. Porcius praetor praefuerat, obtineret, decretum est, iussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus 13 duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hosti- 14 lius praefuerat, deportatus; novam legionem, quam Ti. Claudius traiceret secum, consules conscripserunt. Q. 15 Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendae circa Siciliam mari- 16 tumae orae praefuerat, triginta navibus C. Servilio praebitis cum cetera omni classe redire ad urbem iussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, cum 1 omnium secundorum adversorumque causas in deos verterent, multa prodigia nuntiabantur: Tarracinae Iovis 2 aedem, Satrici Matris Matutae de caelo tactam; Satricanos haud minus terrebant in aedem Iovis foribus in ipsis duo perlapsi angues; ab Antio nuntiatum est, cruentas spicas metentibus visas esse; Caere porcus biceps et 3 agnus mas idemque femina natus erat; et Albae duo soles visos ferebant et nocte Fregellis lucem obortam. et bos in agro Romano locutus et ara Neptuni multo 4 manasse sudore in circo Flaminio dicebantur, et aedes Cereris, Salutis, Quirini de caelo tactae. prodigia con- 5 sules hostîs maioribus procurare iussi et supplicationem unum diem habere. ea ex senatus consulto facta. plus 6 omnibus aut nuntiatis peregre aut visis domi prodigiis terruit animos hominum ignis in aede Vestae extinctus, caesaque flagro est Vestalis, cuius custodia eius noctis fuerat, iussu P. Licini pontuficis. id quamquam nihil 7 portendentibus deis ceterum neglegentia humana acciderat, tamen et hostîs maioribus procurari et supplicationem ad Vestae haberi placuit.

Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti 8

a senatu sunt, ut in agros redducendae plebis curam haberent: deûm benignitate summotum bellum ab urbe Romana et Latio esse, posse sine metu in agris habitari, minime convenire Siciliae quam Italiae colendae maiorem curam
9 esse. sed res haudquaquam erat populo facilis, liberis cultoribus bello absumptis et inopia servitiorum et pecore direpto villisque dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit.
10 moverant autem hûiusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse et iam infrequentis se
11 urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio praetori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur; consules ex senatus consulto edixerunt, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt.

12 Q. Caecilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius a Q. Claudio propraetore accepit novisque militi-
13 bus, quos ipse conscripserat, supplevit. in Consentinum agrum consules exercitum duxerunt passimque depopulati, cum agmen iam grave praeda esset, in saltu angusto a Bruttiis iaculatoribusque Numidis turbati sunt,
14 ita ut non praeda, set armati quoque in periculo fuerint. maior tamen tumultus quam pugna fuit et praemissa
15 praeda incolumes et legiones in loca tuta evasere. inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in dicionem populi Romani rediit.

1 XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti volnere publico privatoque neque lacessierunt quietum Romani: tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo
2 duce censebant. ac nescio an mirabilior adversis quam
3 secundis rebus fuerit, quippe qui, cum et in hostium terra per annos tredecim tam procul ab domo varia fortuna bellum gereret [et] exercitu non suo civili, sed mixto ex conluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis,

alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dei essent, ita 4
quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter
ipsos nec adversus ducem seditio extiterit, cum et pe- 5
cunia saepe in stipendium et commeatus in hostium agro
deesset, quorum inopia priore Punico bello multa in-
fanda inter duces militesque commissa fuerant. post 6
Hasdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes
omnis reposita victoriae fuerat, deletum cedendoque in
angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non vi-
deatur mirabile nullum motum in castris factum? nam 7
ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem ex-
ercitus nisi ex Bruttio agro spes esset, qui, ut omnis
coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat;
tum magnam partem iuventutis abstractam a cultu agro- 8
rum bellum occupaverat et mos vitio etiam insitus genti
per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quic- 9
quam mittebatur de Hispania retinenda sollicitis, tam-
quam omnia prospera in Italia essent.

In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, 10
quadam longe disparem habebant: eandem, quod proelio
victi Carthaginienses duce amisso in ultimam Hispaniae
oram usque ad oceanum compulsi erant, disparem autem, 11
quod Hispania non quam Italia modo, sed quam ulla
pars terrarum bello reparando aptior erat locorum ho-
minumque ingeniis. itaque ergo prima Romanis inita 12
provinciarum, quae quidem continentis sint, postrema
omnium, nostra demum aetate, ductu auspicioque Au-
gusti Caesaris perdomita est. ibi tum Hasdrubal Gis- 13
gonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Bar-
cinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adiu-
vante Magone Hamilcaris filio, dilectibus per ulteriorem
Hispaniam habitis ad quinquaginta milia peditum, quat-
tuor milia et quingentos equites armavit. de equestribus 14
copiis ferme inter auctores convenit, peditum septuaginta
milia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. ibi 15
super campos patentis duo duces Poeni ea mente, ne
detrectarent certamen, considerunt.

XIII. Scipio, cum ad eum fama tanti comparati 1
exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantae

se fore parem multitudini ratus, ut non in speciem saltem
2 opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quae cladis causa fuisset patri patruoque, magnum momentum face-
3 rent. praemisso Silano ad Culcham duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se
4 per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia Castulonem pervenit.
5 eo adducta ab Silano auxilia tria milia peditum, quingenti equites. inde ad Baeculam urbem progressus omni exercitu civium sociorum, peditum equitumque quinque
6 et quadraginta milibus. castra ponentis eos Mago et Masinissa cum omni equitatu adgressi sunt, turbassentque munientis, ni abditi post tumulum opportune ad id positum ab Scipione equites inproviso in effusos incur-
7 rissent. ei promptissimum quemque et proxime vallum atque in ipsos munitores primum invectum vixdum proelio inito fuderunt. cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambigua pugna fuit.
8 sed cum ab stationibus primum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti milites atque arma capere iussi plures et integri fessis subirent magnumque iam agmen armatorum a castris in proelium rueret, terga haud dubie
9 vertunt Poeni Numidaeque. et primo turmatim abibant nihil praeter pavorem festinationemve confusis ordinibus; dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus neque sustineri impetus poterat, nihil iam ordinum memores passim quacumque proximum fuit in fugam effunduntur.
10 et quamquam eo proelio aliquantum Romanis aucti et deminuti hostibus animi erant, tamen aliquotiens [per ins]equentis dies ab excursionibus equitum levisque armaturae cessatum est.

1 XIIII. Ubi satis temptatae per haec levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit, deinde
2 et Romani processere. sed utraque acies pro vallo stetit instructa, et cum ab neutris pugna coepta esset, iam die ad occasum inclinante a Poeno prius, deinde ab Romano
3 in castra copiae reductae. hoc idem per dies aliquot

factum. prior semper Poenus copias castris educebat, prior fessis stando signum receptui dabat: ab neutra parte procursum telumve missum aut vox ulla orta. me- 4 diam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant, erant autem utrisque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem praebebant. iam hoc in utris- 5 que castris sermonis erat, ita ut instructi stetissent pugnaturos, medias acies Romanum Poenumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi haec obstinate credita animo 6 advertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit, tesseram vesperi per castra dedit, ut 7 ante lucem viri equique curati, pransi essent, armatus eques frenatos instratosque teneret equos. vixdum satis 8 certa luce equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas immisit; inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, praeter opinionem destinatam 9 suorum hostiumque Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis.

Hasdrubal clamore equitum excitatus ut ex taber- 10 naculo prosiluit tumultumque ante vallum et trepidationem suorum et procul signa legionum fulgentia plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit; ipse cum peditum agmine castris egre- 11 ditur nec ex ordine solito quicquam acie instruenda mutat. equitum iam diu anceps pugna erat nec ipsa per 12 se decerni poterat, quia pulsis, quod prope in vicem fiebat, in aciem peditum tutus receptus erat: sed ubi iam 13 haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato Scipio patefactisque ordinibus equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. inde, ubi incipiendae iam pugnae tempus erat, Hispanos 14 — ea media acies fuit — presso gradu incedere iubet; ipse 15 e dextro cornu — ibi namque praeerat — nuntium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistram partem, quem ad modum se tendentem ad dextram vidissent, et cum expeditis peditum equitumque prius 16

pugnam consererent cum hoste quam coire inter se me-
17 diae acies possent. ita diductis cornibus cum ternis peditum cohortibus ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in
18 obliquum aliis. sinus in medio erat, qua segnius Hispa-
19 norum signa incedebant. et iam conflixerant cornua, cum quod roboris in acie hostium erat, Poeni veterani Afrique nondum ad teli coniectum venissent neque in cornua, ut adiuvarent pugnantes, discedere auderent, ne
20 aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. cornua ancipiti proelio urgebantur: eques levisque armatura, velites, circumductis alis in latera incurrebant, cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cetera acie.

1 XV. Et cum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Baliarium tironumque Hispanorum
2 Romano Latinoque militi obiecta erat et procedente iam die vires deficere Hasdrubalis exercitum coeperant, oppressos matutino tumultu coactosque, priusquam cibo
3 corpora firmarent, raptim in aciem exire. ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset: nam ab septima demum hora peditum signa cornibus incucur-
4 rerunt, ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna, ut prius aestus a meridiano sole laborque standi sub armis et simul fames sitisque corpora adficerent quam
5 manus cum hoste consererent. ita steterunt scutis innixi. nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnae equitum velitumque et levis armaturae conster-
6 nati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. fessi igitur corporibus animisque rettulere pedem, ordines tamen servantes, haud secus quam si imperio ducis ce-
7 derent integra acies. sed cum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent
8 nec facile impetus sustineri posset, quamquam retinebat obsistebatque cedentibus Hasdrubal, ab tergo esse collis tutumque receptum, si modice se reciperent clamitans,
9 tamen vincente metu verecundiam cum proximus quisque hostem cederet, terga extemplo data atque in fugam
10 sese omnes effuderunt. ac primo consistere signa in radicibus collium ac revocare in ordines militem coeperant

cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis; deinde, ut inferri inpigre signa viderunt, integrata fuga in castra pavidi compelluntur. nec procul vallo Romanus 11 aberat, cepissentque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter gravis imbre nubes effulget, tanta vis aquae deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores, quosdam etiam religio ceperit ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginienses, quamquam fessos 12 labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum cessandi non 13 dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum praesidi foret, defensuri. sed transitio sociorum fuga ut 14 tutior mora videretur, fecit. principium defectionis ab Attene regulo Turdetanorum factum est: is cum magna 15 popularium manu transfugit; inde duo munita oppida cum praesidiis tradita a praefectis Romano. et ne latius 16 inclinatis semel ad defectionem animis serperet res, silentio proximae noctis Hasdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce qui in stationibus erant 1 rettulerunt profectos hostis, praemisso equitatu signa ferri iubet; adeoque citato agmine ducti sunt, ut si via 2 recta vestigia sequentes issent, haud dubie adsecuturi fuerint. ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Baetim fluvium, ut transeuntis adgrederentur. Hasdrubal 3 clauso transitu fluminis ad Oceanum flectit, et iam inde fugientium modo effusi abibant. itaque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit, eques levisque ar- 4 matura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo fatigabat morabaturque; sed cum ad crebros tumultus signa 5 consisterent et nunc equestria, nunc cum velitibus auxilîsque peditum proelia consererent, supervenerunt legiones. inde non iam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri, 6 donec ipse dux fugae auctor in proximos collis cum sex milibus ferme semermium evasit; ceteri caesi captique. castra tumultuaria raptim Poeni tumulo editissimo com- 7 muniverunt atque inde, cum hostis nequiquam subire iniquo ascensu conatus esset, haud difficulter sese tutati

8 sunt. sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat, itaque transitiones ad hostem fiebant. postremo dux ipse navibus accitis – nec procul inde aberat mare – nocte relicto exercitu Gadis perfugit.
9 Scipio fuga ducis hostium audita decem milia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem;
10 ipse cum ceteris copiis septuagensimis castris protinus causis regulorum civitatiumque cognoscendis, ut praemia ad veram meritorum aestimationem tribui possent, Tarra-
11 conem rediit. post profectionem eius Masinissa cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam oboedientem haberet, cum paucis popularibus
12 in Africam traiecit, non tam evidenti eo tempore subitae mutationis causa, quam documento post id tempus constantissima ad ultimam senectam fide, ne tum quidem
13 eum sine probabili causa fecisse. Mago inde remissis ab Hasdrubale navibus Gadis petit; ceteri deserti ab ducibus, pars transitione, fuga dissupati per proximas civitates sunt, nulla numero aut viribus manus insignis.
14 hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginienses sunt, quarto decimo anno post bellum initum, quinto quam P. Scipio provinciam
15 et exercitum accepit. haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

1 XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nun-
2 tius receptae Hispaniae Romam est missus. et cum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, parvum instar eorum, quae spe ac magnitudine animi
3 concepisset, receptas Hispanias ducebat. iam Africam magnamque Carthaginem et in suum decus nomenque
4 velut cónsummatam eius belli gloriam spectabat. itaque praemoliendam sibi ratus iam rem conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit
5 temptare. Masaesuliorum is rex erat: Masaesuli, gens adfinis Mauris, in regionem Hispaniae maxime qua sita
6 nova Carthago est spectant. foedus ea tempestate regi cum
7 Carthaginiensibus erat; quod haud gravius ei sanctiusque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides,

ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. quibus barbarus laetus et quia res tum prosperae ubique 8 Romanis, Poenis autem in Italia adversae, in Hispania nullae iam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit: firmandae eius fidem nec dare nec accipere nisi cum ipso coram duce Romano. ita Laelius in id modo 9 fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem redit. magnum in omnia momentum Syphax adfectanti 10 res erat Africae, opulentissimus eius terrae rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. dignam itaque rem Scipio ratus, quae, quoniam 11 non aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praesidium Hispaniae relictis, ipse cum C. Laelio duabus quinqueremibus 12 ab Carthagine profectus tranquillo mari plurumum remis, interdum et leni adiuvante vento in Africam traiecit. forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus 13 Hispania, septem triremibus portum invectus, ancoris positis terrae adplicaret naves, cum conspectae duae 14 quinqueremes, haud cuiquam dubio, quin hostium essent opprimique a pluribus priusquam portum intrarent possent, nihil aliud quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum nequiquam armaque et naves expedientium fecerunt. percussa enim ex alto vela paulo 15 acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes quam Poeni ancoras molirentur, nec ultra tumultum ciere 16 quisquam in regio portu audebat. ita in terram prior Hasdrubal, mox Scipio et Laelius egressi ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci – nec erat aliter 1 – visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentis venisse. utrumque in hospitium invitat. et quoniam fors 2 eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates voluisset, contrahere ad conloquium dirimendarum simultatium causa est conatus, Scipione abnuente aut privatim sibi ullum 3 cum Poeno odium esse, quod conloquendo finiret, aut de

re publica quicquam se cum hoste agere iniussu senatus
4 posse. illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret
5 ad easdem venire epulas, haud abnuit; cenatumque simul apud regem est et eodem etiam lecto Scipio atque Has-
6 drubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. tanta autem inerat comitas Scipioni atque ad omnia naturalis ingeni dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum
7 facunde adloquendo sibi conciliaret; mirabilioremque sibi eum virum congresso coram visum prae se ferebat quam
8 bello rebus gestis, nec dubitare, quin Syphax regnumque eius iam in Romanorum essent potestate: eam artem illi
9 viro ad conciliandos animos esse. itaque non quo modo Hispaniae amissae sint quaerendum magis Carthaginiensibus esse quam quo modo Africam retineant cogitandum.
10 non peregrinabundum neque circa amoenas oras vagantem tantum ducem Romanum relicta provincia novae dicionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam traiecisse sese in hostilem terram, regiam in fidem inex-
11 pertam, sed potiundae Africae spem adfectantem. hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quem ad modum Hannibal in Italia, sic Scipio
12 in Africa bellum gereret. Scipio foedere icto cum Syphace profectus ex Africa, dubiisque et plerumque saevis in alto iactatus ventis die quarto novae Carthaginis portum tenuit.

1 XVIIII. Hispaniae sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam civitates propter conscientiam culpae metu magis quam fide quietas esse apparebat, quarum maxume insignes et magnitudine et noxa Iliturgi et Ca-
2 stulo erant. Castulo cum prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Poenos; Iliturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni ad-
3 diderant. in eos populos primo adventu, cum dubiae Hispaniae essent, merito magis quam utiliter saevitum
4 foret; tunc iam tranquillis rebus quia tempus expetendae poenae videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Mar-

cium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit; ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Iliturgin castris pervenit. clausae erant portae omniaque instructa et parata ad oppugnationem arcendam: 5 adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. hinc et hortari milites Scipio orsus est: 6 ipsos claudendo portas indicasse Hispanos, quid ut timerent meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum eis quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse: quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria certari, ab his perfidiae et crudelitatis et sceleris poenas 7 expetendas esse. venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem et in semet ipsos, si eodem fuga delati 8 forent, instructam fraudem ulciscerentur, et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis umquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum iniuriae duceret. ab hac cohortatione ducis incitati scalas 9 electis per manipulos viris dividunt; partito exercitu ita, ut parti alteri Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem adgrediuntur. non dux unus 10 aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum conscientia culpae metus ad defendendam inpigre urbem hortatur; et meminerant, et admonebant alios, suppli- 11 cium ex se, non victoriam peti: ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum saepe erigeret et adfligeret victorem, an postmodo cremata et diruta urbe ante ora captarum 12 liberorumque, inter verbera et vincula, omnia foeda atque indigna passi exspirarent. igitur non militaris modo 13 aetas aut viri tantum, sed feminae puerique super animi corporisque vires adsunt, pugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. non libertas solum 14 agebatur, quae virorum fortium tantum pectora acuit, sed ultima omnium supplicia et foeda mors ob oculos erat. accendebantur animi et certamine laboris ac periculi atque ipso inter se conspectu. itaque tanto ardore 15 certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniae exercitus ab unius oppidi iuventute saepe repulsus a muris haud satis decoro proelio trepidaret. id ubi vidit Scipio, 16

veritus, ne vanis conatibus suorum et hostibus cresceret animus et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum ferri scalas iubet et se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur. 17 iam subierat haud mediocri periculo moenia, cum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus scalaeque multis simul partibus erigi coeptae. 18 et ex altera parte Laelius instat. tum victa oppidanorum vis deiectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

1 XX. Transfugae Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda unde periculum videbatur versis et Romanis subeuntibus qua adire poterant, 2 conspexerunt editissimam urbis partem, quae rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam et ab defensoribus vacuam. 3 levium corporum homines et multa exercitatione pernicium clavos secum ferreos portantis, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant, scandunt. 4 sicubi nimis arduum et leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes cum velut gradus fecissent, 5 primi sequentis extrahentis manu, postremi sublevantis eos qui praeirent, in summum evadunt; inde decurrunt 6 cum clamore in urbem iam captam ab Romanis. tum vero apparuit, ab ira et ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo patentibus ad direptionem omnibus praedae memor est: trucidant inermis iuxta atque armatos, feminas pariter ac viros; usque ad infantium caedem ira crudelis pervenit. 7 ignem deinde tectis iniciunt ac diruunt quae incendio absumi nequeunt; adeo vestigia quoque urbis extinguere ac delere memoriam hostium sedis cordi est.

8 Castulonem inde Scipio exercitum ducit, quam urbem non Hispani modo convenae, sed Punici etiam exercitus 9 ex dissipata passim fuga reliquiae tutabantur. sed adventum Scipionis praevenerat fama cladis Iliturgitanorum 10 terrorque deinde ac desperatio invaserat: et in diversis causis cum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia se-

cessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. his Cerdubelus propalam deditionis auctor; Himilco Pu- 11 nicis auxiliaribus praeerat, quos urbemque clam fide accepta Cerdubelus Romano prodit. mitior ea victoria fuit; 12 nec tantundem noxae admissum erat et aliquantum irae lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum per- 1 domiti erant, sub ius dicionemque redigendos missus; Scipio Carthaginem ad vota solvenda deis munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patruique paraverat, edendum rediit. gladiatorum spectaculum fuit non ex eo 2 genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum qui[ve] venalem sanguinem habent: voluntaria 3 omnis et gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitae genti virtutis ostendendum, alii ipsi professi se pugnaturos in gratiam ducis, 4 alios aemulatio et certamen, ut provocarent, provocative haud abnuerent, traxit; quidam quas disceptando contro- 5 versias finire nequierant aut noluerant pacto inter se, ut victorem res sequerentur, ferro decreverunt. neque ob- 6 scuri generis homines, sed clari inlustresque, Corbis et Orsua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Idem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis maior erat aetate; Orsuae pater princeps 7 proxime fuerat, a fratre maiore post mortem eius principatu accepto. cum verbis disceptare Scipio vellet ac 8 sedare iras, negatum id ambo dicere cognatis communibus nec alium deorum hominumve quam Martem se iudicem habituros esse. robore maior, minor flore aetatis 9 ferox, mortem in certamine quam ut alter alterius imperio subiceretur praeoptantes, cum dirimi ab tanta rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui praebuere documentumque, quantum cupiditas imperi malum inter mortales esset. maior usu armorum et astu facile sto- 10 lidas vires minoris superavit. huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia et provinciali et castrensi apparati.

XXII. Res interim nihilo minus ab legatis gereban- 1 tur. Marcius superato Baete amni, quem incolae Certim

appellant, duas opulentas civitates sine certamine in de-
2 ditionem accepit. Astapa urbs erat, Carthaginiensium
semper partis; neque id tam dignum ira erat, quam quod
extra necessitates belli praecipuum in Romanos gerebant
3 odium. nec urbem aut situ aut munimento tutam habe-
bant, quae ferociores iis animos faceret, sed ingenia in-
colarum latrocinio laeta ut excursiones in finitimum
agrum sociorum populi Romani facerent impulerant et
vagos milites Romanos lixasque et mercatores exciperent.
4 magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum
fuerat, transgredientem fines positis insidiis circumven-
5 tum iniquo loco interfecerunt. ad hanc urbem oppugnan-
dam cum admotus exercitus esset, oppidani conscientia
scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur
neque spes moenibus aut armis tuendae salutis erat, fa-
6 cinus in se ac suos foedum ac ferum consciscunt. locum
in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum con-
gererent. super eum cumulum coniuges ac liberos con-
sidere cum iussissent, ligna extruunt fascesque virgulto-
7 rum coniciunt. quinquaginta deinde armatis iuvenibus
praecipiunt, ut, donec incertus eventus pugnae esset,
praesidium eo loco fortunarum suarum corporumque,
8 quae cariora fortunis essent, servarent: si rem inclinatam
viderent atque in eo iam esse, ut urbs caperetur, scirent,
omnis, quos euntis in proelium cernerent, mortem in ipsa
9 pugna obituros; illos se per deos superos inferosque
orare, ut memores libertatis, quae illo die aut morte
honesta aut servitute infami finienda esset, nihil relin-
10 querent, in quod saevire iratus hostis posset. ferrum
ignemque in manibus esse. amicae ac fideles potius ea
quae peritura essent absumerent manus quam insultarent
11 superbo ludibrio hostis. his adhortationibus execratio
dira adiecta, si quem a proposito spes mollitiave animi
flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti
12 tumultu erumpunt. neque erat ulla satis firma statio op-
posita, quia nihil minus quam ut egredi hostes moenibus
auderent timeri poterat: perpaucae equitum turmae levis-
que armatura repente e castris ad id ipsum emissa occurrit.
13 acrior impetu atque animis quam compositior ullo ordine

pugna fuit. itaque pulsus eques, qui primus se hosti obtulerat, terrorem intulit levi armaturae, pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum perexiguo ad instruendum dato tempore aciem derexisset. ibi quoque 14 trepidatum parumper circa signa est, cum caeci furore in vulnera ac ferrum vaecordi audacia ruerent. dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax, caede primorum insequentis suppressit. conatus paulo post 15 ultro inferre pedem, ut neminem cedere atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit, patefacta acie, quod ut facere posset multitudo armatorum facile suppeditabat, cornua hostium amplexus, in orbem pugnantis ad unum omnis occidit.

XXIII. Atque haec tamen hostium iratorum ac tum 1 maxime dimicantium [vis et impetus in viros armatos] pugnantisque edebant; foedior alia in urbe trucidatio 2 erat, cum turbam feminarum puerorumque inbellem inermemque cives sui caederent et in succensum rogum semianima pleraque inicerent corpora rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi, caede miseranda suorum fatigati, cum armis medio incendio se iniecerunt. iam caedi perpetratae victores Romani super- 3 venerunt. ac primo conspectu tam foedae rei mirabundi parumper obstipuerunt; dein, cum aurum argentumque 4 cumulo rerum aliarum interfluens aviditate ingeni humani rapere ex igni vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti adflatu vaporis, cum receptus primis urgente turba non esset. ita Astapa sine praeda militum ferro ignique 5 absumpta est. Marcius ceteris eius regionis metu in deditionem acceptis victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit.

Per eos ipsos dies perfugae a Gadibus venerunt, 6 pollicentes urbem Punicumque praesidium, quod in ea urbe esset, et imperatorem praesidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat navibusque in 7 Oceano collectis aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora et ex proximis Hispaniae locis per Hannonem praefectum coegerat. fide accepta dataque per- 8 fugis et Marcius eo cum expeditis cohortibus et Laelius

cum septem triremibus, quinqueremi una est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

1 XXIIII. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, cum ad id quisque quod audierat insita hominum libidine alendi de industria rumores adiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua 2 eius turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, cum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. 3 Mandonius et Indibilis, quibus, quia regnum sibi Hispaniae pulsis inde Carthaginiensibus destinarant animis, 4 nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus — Lacetani autem erant — et iuventute Celtiberorum excita agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani 5 hostiliter depopulati sunt. civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. octo ibi milia militum erant, praesidium gentibus, quae cis Hiberum incolunt, inpositum. 6 motae eorum autem mentes sunt non tum primum, cum de vita imperatoris dubii allati sunt nuntii, sed iam ante licentia ex diutino, ut fit, otio conlecta, et non nihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere artiores in pace 7 res erant. ac primo sermones tantum occulti serebantur: si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum iam et confecta provincia esset, cur 8 in Italiam non revehi? flagitatum quoque stipendium procacius quam ex more et modestia militari erat et ab custodibus probra in circumeuntis vigilias tribunos iacta; et noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant, postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab 9 signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto aut disciplina militiae aut imperio eorum, qui 10 praeerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea specie, quod tribunos, ex contagione furoris haud expertis seditionis defectionisque rati fore, et iura reddere in principiis sinebant et signum ab eis petebant et in stationem ac vigilias in ordinem 11 ibant; et ut vim imperi abstulerant, ita speciem dicto 12 parentium, ultro sibi imperantes, servabant. erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque inprobare tribunos

ea quae fierent et conari obviam ire et propalam abnuere furoris eorum se futuros socios senserunt. fugatis itaque 13 e principiis ac post paulo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est. qui nequaquam tribunicîs contenti ornamentis in- 14 signia etiam summi imperi, fasces securesque, adtrectare ausi: neque venit in mentem suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum praeferrent. mors Scipionis falso credita obcae- 15 cabat animos, sub cuius vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello: in eo tumultu et 16 sociis pecunias imperari et diripi propinquas urbes posse, et turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus insignia fore quae ipsi fecissent.

XXV. Cum alios subinde recentis nuntios non mor- 1 tis modo, sed etiam funeris expectarent neque superveniret quisquam evanesceretque temere ortus rumor, tum primi auctores requiri coepti. et subtrahente se quoque, 2 ut credidisse potius temere quam finxisse rem talem videri posset, destituti duces iam sua ipsi insignia et pro vana imagine imperi, quod gererent, veram iustamque mox in se versuram potestatem horrebant. stupente ita 3 seditione cum vivere primo, mox etiam valere Scipionem certi auctores adferrent, tribuni militum septem qui [lenirent seditionem missi] ab ipso Scipione sunt. ad 4 quorum primum adventum exasperati animi, mox ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumeuntis enim tentoria 5 primo, deinde in principiis, praetorio, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, adloquebantur percunctantes magis, quae causa irae consternationisque subitae foret, quam factum accusantes. vulgo stipendium non 6 datum ad diem iactabatur et, cum eodem tempore, quo scelus Iliturgitanorum extitisset, post duorum imperatorum duorumque exercitûm stragem sua virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset, Iliturgitanos poenam noxae meritam habere, suis recte factis gratiam qui exsolvat non esse. talia querentis aequa orare seque 7

ea relaturos ad imperatorem respondebant: laetari quod nihil tristius nec insanabilius esset, et P. Scipionem deûm benignitate et rem publicam esse gratiae referendae.

8 Scipionem bellis adsuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando 9 aut ipse puniendo modum excederet. in praesentia, ut coepisset, leniter agi placuit et missis circa stipendiarias civitates exactoribus stipendi spem propinquam facere. 10 edictum subinde [pro]positum, ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem, seu carptim partes seu 11 universi mallent. tranquillam seditionem per se languescentem repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in finis omisso incepto Mandonius 12 et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est, nec iam erat aut civis aut externus, cum quo furorem suum 13 consociarent. omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant praeter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut imperatoris vel iustae irae vel non desperandae clementiae sese committerent: etiam hostibus eum 14 ignovisse, cum quibus ferro dimicasset; suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse, nec ipsam atrocem nec atroci poena dignam, — ut ingenia humana sunt ad 15 suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. illa dubitatio erat, singulaene cohortes an universi ad stipendium petendum irent. inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

1 XXVI. Per eosdem dies, quibus haec illi consulta- 2 bant, consilium de îs Carthagini erat, certabaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis — erant autem ii numero haud plus quam quinque et triginta — animadverteretur an plurium supplicio vindicanda tam foedi 3 exempli defectio magis quam seditio esset. vicit sententia lenior, ut unde culpa orta esset, ibi poena con- 4 sisteret: ad multitudinem castigationem satis esse. consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare iubentur. 5 tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis quina nomina

principum seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino vincirent. haud procul iam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed laetitiam ingentem fecit, quod magis habituri solum imperatorem quam ipsi futuri in potestate eius essent. sub occasum solis urbem ingressi sunt exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. excepti sermonibus de industria compositis, laetum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent, corpora curant. ab tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprensi ac vincti sunt. vigilia quarta impedimenta exercitus, cuius simulabatur iter, proficisci coepere, sub lucem signa mota et ad portam retentum agmen custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. vocati deinde ad contionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. simul et imperator in tribunal escendit et reducti armati a portis inermi contioni se ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit et, ut postea fatebantur, nihil aeque eos terruit quam praeter spem robur et colos imperatoris, quem adfectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. sedit tacitus paulisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores seditionis et parata omnia esse. 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

XXVII. Tum silentio per praeconem facto ita coepit: 'numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum adloquerer, credidi, non quo verba umquam potius quam res exercuerim, sed quia prope a pueritia in castris habitus adsueram militaribus ingeniis; ad vos quem ad modum loquar, nec consilium nec oratio suppeditat, quos ne quo nomine quidem appellare debeam scio. cives? qui a patria vestra descistis, — an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis, — hostis? corpora, ora, vestitum, habitum 1 2 3 4

civium adgnosco, facta, dicta, consilia, animos hostium
5 video. quid enim vos, nisi quod Ilergetes aut Lacetani, aut optastis aliud aut sperastis? et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiae nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt, vos auspicium et imperium ad Umbrum Atrium
6 et Calenum Albium detulistis. negate vos id omnes fecisse aut factum voluisse, milites; paucorum eum furorem atque amentiam esse libenter credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quae vulgata in omnem ex-
7 ercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. invitus ea tamquam vulnera attingo, sed nisi tacta tractataque
8 sanari non possunt. equidem pulsis Hispania Carthaginiensibus nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea: sic me non solum adversus socios gesseram,
9 sed etiam adversus hostis. in castris en meis – quantum opinio fefellit! – fama mortis meae non accepta solum,
10 sed etiam expectata est. non quod ego vulgari facinus per omnis velim – equidem, si totum exercitum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer nec me vita iuvaret invisa civibus et militibus
11 meis –, sed multitudo omnis sicut natura maris per se inmobilis est, et venti et aurae cient — ita aut tranquillum aut procellae in vobis sunt. et causa atque origo omnis
12 furoris penes auctores est; vos contagione insanistis, qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiae progressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam parentisque ac liberos vestros, quid in deos sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiae disciplinamque maiorum, quid ad-
13 versus summi imperi maiestatem ausi sitis. de me ipso taceo – temere potius quam avide credideritis, denique ego sim, cuius imperi taedere exercitum minime mirandum sit –: patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando consilia prodebatis?
14 quid populus Romanus, cum imperium ablatum ab tribunis suffragio populi creatis ad homines privatos detulistis, cum eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, numquam fuerat, Romanus exercitus

detulistis? in praetorio tetenderunt Albius et Atrius, 15 classicum apud eos cecinit, signum ab iis petitum est, sederunt in tribunali P. Scipionis, lictor apparuit, summoto incesserunt, fasces cum securibus praelati sunt. lapides pluere et fulmina iaci de caelo et insuetos fetus 16 animalia edere vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus sine sanguine eorum, qui tantum ausi facinus sint, expiari possit.

XXVIII. Atque ego, quamquam nullum scelus ra- 1 tionem habet, tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Regium quondam 2 in praesidium missa legio interfectis per scelus principibus civitatis urbem opulentam per decem annos tenuit; propter quod facinus tota legio, milia hominum quattuor, 3 in foro Romae securi percussi sunt. sed illi primum non 4 Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed D. Vibellium tribunum militum secuti sunt, nec cum Pyrrho nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se coniunxerunt; vos cum Mandonio 5 et Indibili consilia communicastis et arma consociaturi fuistis. illi, sicut Campani Capuam Tuscis veteribus 6 cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Regium habituri perpetuam sedem erant, nec populum nec socios populi Romani ultro lacessituri bello: — Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos de- 7 cedens confecta provincia imperator relinquerem, deûm hominumque fidem implorare debebatis, quod non redieritis ad coniuges liberosque vestros. sed horum quoque 8 memoriam, sicut patriae meique, eieceritis ex animis vestris. viam consili scelerati, sed non ad ultimum dementis exsequi volo. mene vivo et cetero incolumi exer- 9 citu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quattuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi, expuli, vos octo milia hominum, minoris certe omnes preti quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? amolior et 10 amoveo nomen meum; nihil ultra facile creditam mortem meam vobis violatus sim—: quid? si ego morerer, mecum 11

expiratura res publica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Iuppiter optimus maximus sirit, urbem auspicato deis auctoribus in aeternum conditam
12 huic fragili et mortali corpori aequalem esse. Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam praeclaris imperatoribus uno bello absumptis superstes est populus Romanus eritque mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus —: meo
13 unius funere elata res publica esset? vos ipsi hic in Hispania patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis Septimum Marcium ducem vobis adversus exultantis recenti victoria Poenos delegistis. et sic loquor,
14 tamquam sine duce Hispaniae futurae fuerint —: M. Silanus eodem iure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus et C. Laelius legati, vin-
15 dices maiestatis imperi deessent? utrum exercitus exercitui an duces ducibus an dignitas an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiae, Carthaginem urbi Romanae imperare velletis? quam ob noxam patriae?

1 XXVIIII. Coriolanum quondam damnatio iniusta, miserum et indignum exilium ut iret ad oppugnandam patriam impulit, revocavit tamen a publico parricidio
2 privata pietas; vos qui dolor, quaeve ira incitavit? stipendiumne diebus paucis imperatore aegro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriae indiceretis bellum, cur ad Ilergetes descisceretis a populo Romano, cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset?
3 insanistis profecto, milites, nec maior in corpus meum
4 vis morbi quam in vestras mentes invasit. horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint: auferat omnia inrita oblivio, si potest, si non,
5 utcumque silentium tegat. non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem meam: quanto creditis facta vestra atrociora esse quam dicta mea? et me ea quae fecistis pati aequum censetis; vos ne dici quidem
6 omnia aequo animo fertis! sed ne ea quidem ipsa ultra
7 exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviscamini

eorum quam ego obliviscar! itaque quod ad universos vos attinet, si erroris paenitet, satis superque poenarum habeo. Albius Calenus et Atrius Umber et ceteri ne- 8 fariae seditionis auctores sanguine luent quod admiserunt; vobis supplici eorum spectaculum non modo non acerbum, sed laetum etiam, si sana mens rediit, debet esse: de nullis enim quam de vobis infestius aut inimicius consuluerunt.'

Vix finem dicendi fecerat, cum ex praeparato simul 9 omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. ex- 10 ercitus, qui corona contionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit; praeconis audita vox, citantis nomina damnatorum in consilio; nudi in medium pro- 11 trahebantur et simul omnis apparatus supplici expromebatur; deligati ad palum virgisque caesi et securi percussi, adeo torpentibus metu qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem poenae, sed ne gemitus quidem exaudiretur. tracti inde de medio omnes, pur- 12 gatoque loco citati milites nominatim aput tribunos militum in verba P. Scipionis iurarunt stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. hunc finem exitumque seditio militum coepta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Baetim fluvium Hanno, 1 praefectus Magonis, missus a Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quattuor milia iuvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Marcio, 2 maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit.

Dum haec ad Baetim fluvium geruntur, Laelius in- 3 terim freto in Oceanum evectus ad Carteiam classe accessit. urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gadis sine certamine 4 per deditionem recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. patefacta inmatura proditio est, conprensosque omnis Mago Adherbali praetori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal coniuratis in quinqueremem in- 5 positis praemissaque ea, quia tardior quam triremis erat,

6 ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. iam fretum intrabat quinqueremis, cum Laelius et ipse in quinqueremi portu Carteiae sequentibus septem triremibus evectus in Adherbalem invehitur, quinqueremem satis credens deprensam rapido in freto in adversum aestum 7 reciprocari non posse. Poenus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in 8 hostis rostra converteret. ipsa cunctatio facultatem detrectandae pugnae ademit; iam enim sub ictu teli erant et undique instabant hostes, aestus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugna similis, quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut con- 9 silii esset. una natura freti aestusque, totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequiquam remigio in contrarium tendentis invehebat, et fugientem navem videres vertice retro intortam victoribus inlatam, et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo 10 sese avertentem. iam in ipsa pugna haec cum infesta rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat, illa, cum transversa obiceretur hosti, 11 repente torta in proram circumagebatur. cum inter triremes fortuna regente anceps proelium misceretur, quinqueremis Romana seu pondere tenacior seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vertices cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius praelata impetu 12 lateris alterius remos detersit, ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

1 XXXI. Laelius victor Carteiam revectus auditis, quae acta Gadibus erant, patefactam proditionem coniuratosque missos Carthaginem, spem ad inritum redactam 2 qua venissent, nuntiis ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gadis vellent, redeundum ad imperatorem esse, adsentiente Marcio paucos 3 post dies ambo Carthaginem rediere. ad quorum discessum non respiravit modo Mago, cum terra marique ancipiti metu urgeretur, sed etiam, audita rebellione Iler- 4 getum spem recuperandae Hispaniae nanctus, nuntios Carthaginem ad senatum mittit, qui simul seditionem

civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis extollentes hortentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniae repeti posset.

Mandonius et Indibilis in finis regressi paulisper, dum 5 quidnam de seditione statueretur scirent, suspensi quieverunt, si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata est atrocitas 6 supplicii, suam quoque noxam pari poena aestimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus contractisque 7 quae ante habuerant auxiliis in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti milibus peditum, equitum duobus milibus et quingentis transcenderunt.

XXXII. Scipio, cum fide solvendi pariter omnibus 1 noxiis innoxîsque stipendi, tum vultu ac sermone in omnis placato facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Carthagine moveret, contione advocata multis 2 verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, ne- 3 quaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit: tum 4 se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo milium seu inprudentiam seu noxam; nunc laeto et erecto animo ad caedem Ilergetum ire. non enim eos neque 5 natos in eadem terra nec ulla secum societate iunctos esse; eam, quae sola fuerit, fidei atque amicitiae, ipsos per scelus rupisse. in exercitu suo se, praeterquam quod 6 omnis cives aut socios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non ex Italia aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule aut a se sit (ex Italia) advectus: Scipionum nomini, auspiciis omnis 7 adsuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit, quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, adfuturos speret. quod ad ex- 8 peditionem attineat, quae instet, immemorem esse rerum suarum gestarum qui id bellum ducat. Magonis hercule sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano

insulam cum paucis perfugerit navibus, maiorem curam
9 esse quam Ilergetum; quippe illic et ducem Carthaginiensem et quantumcumque Punicum praesidium esse, hic latrones latronumque duces esse, quibus ut ad populandos finitimorum agros tectaque urenda et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis conlatis nullam esse; magis velocitate ad fugam quam armis fretos pugnaturos
10 esse. itaque non quod ullum inde periculum aut semen maioris belli videat, ideo se, priusquam provincia dece-
11 dat, opprimendos Ilergetes duxisse, sed primum ne impunita tam scelerata defectio esset, deinde ne quis in provincia simul virtute tanta et felicitate perdomita re-
12 lictus hostis dici posset. proinde deis bene iuvantibus sequerentur non tam ad bellum gerendum, neque enim cum pari hoste certamen esse, quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas.

1 XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum iubet, profectusque decumis castris pervenit ad Hiberum flumen. inde superato amni
2 die quarto in conspectu hostium posuit castra. campus arte montibus circa saeptus erat. in eam vallem Scipio cum pecora rapta pleraque ex hostium agris propelli ad inritandam feritatem barbarorum iussisset, velites sub-
3 sidio misit, a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium cum equitatu impetum ex occulto
4 facere iubet. mons opportune prominens equitum insidias texit, nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos praeda oc-
5 cupatos incurrere. primo missilibus territavere, deinde emissis levibus telis, quae inritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, et conlato pede res geri coepta est, ancepsque pedestre certamen erat, nisi
6 equites supervenissent. neque ex adverso tantum inlati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, obiecerunt, maiorque caedes fuit quam quantam edere levia
7 per excursiones proelia solent. ira magis accensa adverso proelio barbaris est quam imminuti animi. itaque ne pulsi viderentur, prima luce postero die in aciem pro-

cessere. non capiebat omnis copias angusta, sicut ante 8 dictum est, valles; duae ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit, quod relicum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci an- 9 gustias ratus et quod in arto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adiecit animum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto 10 spatio et hosti, quem cum pedite deduxisset, inutilem fore. itaque imperat Laelio, ut per collis quam occul- 11 tissimo itinere circumducat equites segregetque, quantum posset, equestrem ab pedestri pugnam; ipse omnia signa 12 peditum in hostis vertit, quattuor cohortis in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pu- 13 gnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum. neque ante circumductos sensere quam tumultum equestris pugnae ab tergo accepere. ita duo proelia erant: duae peditum acies, 14 duo equitatus per longitudinem campi, quia misceri ex genere utroque proelium angustiae non patiebantur, pugnabant. Hispanorum cum neque pedes equiti neque eques 15 pediti auxilio esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo caederetur, eques circumventus nec peditem a fronte — iam enim stratae pedestris copiae erant — nec ab tergo equitem sustineret, et ipsi, cum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes caesi sunt, nec quisquam peditum equitumve superfuit, qui in valle pugnaverunt. tertia pars, quae in colle ad spectaculum 16 magis tutum quam ad partem pugnae capessendam steterat, et locum et tempus ad fugiendum habuit. inter eos 17 et reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circumveniretur acies inter tumultum elapsi.

XXXIIII. Castra eodem die Hispanorum praeter 1 ceteram praedam cum tribus ferme milibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti eo proelio 2 ceciderunt, vulnerata amplius tria milia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo et ad fugam capessendam facili foret pugnatum.

3 Indibilis abiectis belli consiliis nihil tutius adflictis rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mando-
4 nium fratrem ad eum mittit; qui advolutus genibus fatalem rabiem temporis eius accusat, cum velut contagione quadam pestifera non Ilergetes modo et Lacetani, sed
5 castra quoque Romana insanierint. suam quidem et fratris et reliquorum popularium eam condicionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni ab eodem illo acceptum aut servati bis uni debitam vitam
6 pro eo in perpetuum devoveant. antea in causa sua fiduciam sibi fuisse nondum experta clementia eius; nunc contra nullam in causa, omnem in misericordia victoris
7 spem positam habere. mos vetustus erat Romanis, cum quo nec foedere nec aequis legibus iungeretur amicitia, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma
8 adempta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio multis invectus in praesentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, illos quidem merito perisse ipsorum maleficio
9 ait, victuros suo atque populi Romani beneficio. ceterum — quippe ea pignera timentium rebellionem esse, — se libera îs arma relinquere, solutos animos: neque se in
10 obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, saeviturum, nec ab inermi, sed ab armato hoste poenas expetiturum: utramque fortunam expertis permittere sese, utrum pro-
11 pitios an iratos habere Romanos mallent. ita dimissus Mandonius pecunia tantummodo imperata, ex qua stipen-
12 dium militi praestari posset. ipse Marcio in ulteriorem Hispaniam praemisso, Silano Tarraconem remisso paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium iam adpropinquantem Oceano adsequitur.

1 XXXV. Incohata res iam ante de Masinissa aliis atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat atque eius dextra fidem sancire: ea tum itineris tam longi ac tam devii causa
2 Scipioni fuit. Masinissa cum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula penuriamque omnium rerum et facere

ceteris et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, [Poenum] perpulit, ut se traicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniae agros pateretur. transgressus tris principes Numidarum praemittit ad tempus locumque conloquio statuendum; duos pro obsidibus retineri ab Scipione iubet. remisso tertio, qui quo iussus erat adduceret Masinissam, cum paucis in conloquium venerunt. ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam; ceterum maior praesentis veneratio cepit: et, praeterquam quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa caesaries habitusque corporis, non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris et aetas in medio virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos iuventae faciebat. prope attonitus ipso congressu Numida gratias de fratris filio remisso agit. ex eo tempore adfirmat eam se quaesisse occasionem, quam tandem oblatam deûm immortalium beneficio non omiserit: cupere se illi populoque Romano operam navare ita, ut nemo unus externus magis enixe adiuverit rem Romanam. id se, etiamsi iam pridem vellet, minus praestare in Hispania, aliena atque ignota terra, potuisse, — in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile praestaturum. si quidem eundem Scipionem ducem in Africam Romani mittant, satis sperare perbrevis aevi Carthaginem esse. laetus eum Scipio vidit audivitque, cum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret et ipse iuvenis specimen animi prae se ferret. fide data acceptaque profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa traiecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gadis rediit.

XXXVI. Magoni desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti traicere in Africam nuntiatum ab Carthagine est, iubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam traiceret, conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuventute coniungeret se Hannibali neu senescere

bellum maximo impetu, maiore fortuna coeptum sineret.
3 ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni advecta est, et ipse quantam potuit a Gaditanis exigit, non aerario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum con-
4 ferre. cum praeterveheretur Hispaniae oram, haud procul Carthagine nova expositis in terram militibus proximos depopulatur agros, inde ad urbem classem adpulit.
5 ibi cum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit, nec praesidio satis valido urbem teneri ratus et aliquos oppidanorum ad spem novandi
6 res aliquid moturos. ceterum nunti ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum
7 adtulerant, et visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat. itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare versam con-
8 tinebantur. ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu maiore quam vi subierunt, pate-
9 facta repente porta Romani cum clamore erumpunt turbatosque hostes et ad primum incursum coniectumque telorum aversos usque ad litus cum multa caede perse-
10 quuntur; nec, nisi naves litori adpulsae trepidos accepis-
11 sent, superfuisset fugae aut pugnae quisquam. in ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul inrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras,
12 ne in moliendo mora esset, praecidunt. multique adnantes navibus, incerto prae tenebris, quid aut peterent
13 aut vitarent, foede interierunt. postero die cum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines caesi inter murum litusque et ad duo milia armorum inventa.

1 XXXVII. Mago cum Gadis repetisset, exclusus inde, classe ad Cimbios – haud procul a Gadibus is locus abest – (classe) adpulsa, mittendis legatis querendoque,
2 quod portae sibi socio atque amico clausae forent, purgantibus iis multitudinis concursu factum infestae ob direpta quaedam abs conscendentibus naves militibus, ad conloquium sufetes eorum, qui summus Poenis est

magistratus, cum quaestore elicuit laceratosque verberibus cruci adfigi iussit; inde navibus ad Pityusam insulam 3 centum milia ferme a continenti — Poeni tum eam incolebant — traiecit. itaque classis bona cum pace accepta 4 est nec commeatus modo benigne praebiti, sed in supplementum classi iuventus armaque data. quorum fiducia Poenus in Baliares insulas — quinquaginta inde milia absunt — tramisit. duae sunt Baliares insulae: maior altera 5 atque opulentior armis virisque et portum habet, ubi commode hibernaturum se — et iam extremum autumni erat — credebat. ceterum haud secus, quam si Romani eam in- 6 sulam incolerent, hostiliter classi occursum est. fundis ut nunc plurimum, ita tum solo eo telo utebantur, nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte quantum inter alios omnes Baliares excellunt. itaque tanta vis lapidum 7 creberrimae grandinis modo in propinquantem iam terrae classem effusa est, ut intrare portum non ausi averterent in altum naves. in minorem inde Baliarium insulam tra- 8 iecerunt, fertilem agro, viris, armis haud aeque validam. itaque egressi navibus super portum loco munito locant 9 castra ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus milibus auxiliarium inde conscriptis missisque Carthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. post Magonis ab 10 oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Haec in Hispania P. Scipionis ductu 1 auspicioque gesta. ipse L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita decem navibus Romam rediit et senatu 2 extra urbem dato in aede Bellonae, quas res in Hispania gessisset, disseruit, quotiens signis conlatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in dicionem populi Romani redegisset: adversus quattuor se 3 imperatores, quattuor victores exercitus in Hispaniam isse, neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse. ob has 4 res gestas magis temptata est triumphi spes quam petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. senatu misso 5 urbem est ingressus argentique prae se in aerarium tulit decem quattuor milia pondo trecenta quadraginta duo et signati argenti magnum numerum.

6 Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo, centuriaeque omnes ingenti favore P. Scipionem 7 consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. ceterum comitia maiore quam ulla per id bellum celebrata frequentia proditum memoriae est: 8 convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi causa P. Scipionis, concurrebantque et domum frequenter et in Capitolium ad immolantem eum cum 9 centum bobus votis in Hispania Iovi sacrificaret, spondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id quod instaret P. Cornelium finiturum 10 atque, uti Hispania omni Poenos expulisset, sic Italia pulsurum esse, Africamque ei, perinde ac debellatum in 11 Italia foret, provinciam destinabant. praetoria inde comitia habita. creati duo qui tum aediles plebis erant, Sp. Lucretius, Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Caepio et L. Aemilius Papus.

12 Quarto decimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatae consulibus provinciae sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia sacrorum cura pontificem maxi- 13 mum in Italia retinebat, Brutti Crasso. tum praetoriae provinciae in sortem coniectae. urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum – ita Galliam appellabant – Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octavio Sardinia.

1 XXXVIIII. Senatus in Capitolio habitus. ibi referente P. Scipione senatus consultum factum est, ut quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in aerarium detulisset, faceret. 2 tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. ex eis maximus natu: 'etsi nihil ultra malorum est, patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis praestaremus, tamen ea vestra merita imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostra- 3 rum non paeniteat. bellum propter nos suscepistis, susceptum quartum decimum annum tam pertinaciter geritis, ut saepe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis et populum Carthaginiensem adduxeritis. cum in Italia tam atrox bellum et Hannibalem hostem haberetis, consulem cum

exercitu in Hispaniam velut ad colligendas reliquias naufragii nostri misistis. P. et Cn. Cornelii ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt quae nobis secunda quaeque adversa hostibus nostris essent facere. iam omnium primum oppidum nobis restituerunt, per omnem Hispaniam civis nostros venum datos, dimissis qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. cum iam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortuna haberemus, P. et Cn. Corneli imperatores vestri luctuosius nobis quoque quam vobis perierunt. tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus et alterum excidium patriae videremus nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse, ab Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis fuerunt, extingui posse —, cum ex insperato repente misistis nobis hunc P. Scipionem, quem fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur quia consulem declaratum videmus ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem salutemque nostram. qui cum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit, postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello adflixit, ut non modo nobis — absit verbo invidia —, ne posteris quidem timenda nostris esset. deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal, vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non tam fructu iucundius est quam ultione. ob haec, quibus maiora nec sperare nec optare ab dîs immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit, simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, uti Hispaniam non Hibero amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit oceanus, domitam armis habeatis, Italiae, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Poeno. Iovi optimo maximo, praesidi Capitolinae arcis, non grates tantum ob haec agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriae ergo ferre.

id uti permittatis quaesumus, utique, si vobis ita videtur, quae nobis imperatores vostri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis.'

17 Senatus legatis Saguntinis respondit, et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatae do-
18 cumentum omnibus gentibus fore: suos imperatores recte et ordine et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint civesque Saguntinos servitio exemerint; quaeque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri.
19 donum permittere ut in Capitolio ponerent. locus inde lautiaque legatis praeberi iussa, et muneris dari ne minus
20 dena milia aeris. legationes deinde ceterae in senatum
21 introductae auditaeque. et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati litteraeque per oppida missae, ut Hispanos comiter acci-
22 perent. tum de re publica, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

1 XXXX. Cum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent et ipse nulla iam modica gloria contentus non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum diceret se consulem declaratum
2 esse, neque aliter id fieri posse quam si ipse in Africam exercitum transportaret, acturum se id per populum aperte ferret, si senatus adversaretur, — id consilium haudquaquam primoribus patrum cum placeret, ceteri per metum aut ambitionem mussarent, Q. Fabius Maximus rogatus
3 sententiam: 'scio multis vestrum videri, patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem qui tamquam de integra re de Africa provincia sen-
4 tentiam dixerit. ego autem primum illud ignoro, quem ad modum certa iam provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum
5 provinciam esse nec populus iussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de re transacta simulando se referre senatum ludibrio habet, non senatorem modo, qui
6 de quo consulitur suo loco dicit sententiam. atque ego certum habeo dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam traiciendi duarum rerum subeundam opinionem
7 esse: unius, insitae ingenio meo cunctationis, quam metum

pigritiamque homines adulescentes sane appellent, dum ne paeniteat adhuc aliorum speciosiora primo aspectu consilia semper visa, mea usu meliora; alterius, obtrectationis atque invidiae adversus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. a qua suspicione si me neque vita acta et mores mei neque dictatura cum quinque consulatibus tantumque gloriae belli domique partae vindicat, ut propius fastidium eius sim quam desiderium, aetas saltem liberet. quae enim mihi aemulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo aequalis sit? me dictatorem cum vigerem adhuc viribus et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu aut aput populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum aequaretur – rebus quam verbis adsequi malui, ut qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi praeferret –: nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi atque aemulationem cum adulescente florentissimo proponam, — videlicet ut mihi iam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quae parta est, vivendum atque moriendum est. vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XXXXI. Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, aequum erit, si, cum in me ipso numquam pluris famam hominum quam rem publicam fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico praeponam, quamquam, si aut bellum nullum in Italia aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriae quaereretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriae tuae isse ereptum videri posset. cum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartum decimum annum Italiam obsideat, paenitebit te, P. Corneli, gloriae tuae, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italia expuleris et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Hamilcar Hannibali dux est praeferundus aut illud bellum huic aut victoria illa maior clariorque quam haec

5 – modo contingat ut te consule vincamus – futurast. a Drepanis aut Eryce detraxisse Hamilcarem quam Italia 6 expulisse Poenos atque Hannibalem malis? ne tu quidem, etsi magis paratam quam speratam gloriam amplecteris, Hispania potius quam Italia bello liberata gloriatus fueris. 7 nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videa- 8 tur quam contempsisse qui aliud bellum maluerit. quin igitur ad hoc accingeris nec per istos circumitus, ut, cum in Africam traieceris, secuturum te illuc Hannibalem speres, potius quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis? egregiam istam palmam belli Punici 9 patrati petis – hoc et natura prius est, tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum; pax ante in Italia quam bellum in Africa sit; et nobis prius decedat timor quam ultro aliis 10 inferatur. si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo illic Carthaginem expugna; si altera utra victoria novis consulibus relinquenda est, prior cum maior clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. 11 nam nunc quidem, praeterquam quod et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere aerarium non potest, 12 praeterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus sufficiamus praebendis, nihil reliqui est, quid periculi tandem quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius 13 in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret: quid? si – quod omnes dei omen avertant et dicere etiam reformidat animus, sed quae acciderunt accidere possunt – et victor Hannibal ire ad urbem perget, tum demum te consulem 14 ex Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit? domus tibi tua, pater patruusque intra triginta dies cum exercitibus 15 caesi documento sint, ubi per aliquot annos maxumis rebus terra marique gerendis amplissimum nomen apud exteras 16 gentes populi Romani vestraeque familiae fecerant. dies me deficiat, si reges imperatoresque temere in hostium terram transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suo- 17 rum enumerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore aeque inpigro ac nobili iuvene magna classe in Siciliam tramissa, una pugna navali florentem rem publicam suam in perpetuum adflixerunt.

XXXXII. Externa et nimis antiqua repeto: Africa 1 eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunae exemplum, nobis documento sint. ne tibi, P. Corneli, cum 2 ex alto Africam conspexeris, ludus et iocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur! quid enim simile? pacato mari 3 praeter oram Italiae Galliaeque vectus Emporias in urbem sociorum classem adpulisti; expositos milites per tutissima ad socios et amicos populi Romani Tarraconem duxisti; ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana; circa 4 Hiberum exercitus patris patruique tui post amissos imperatores ferociores et calamitate ipsa; dux tumultuarius 5 quidem ille L. Marcius et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum si nobilitas ac iusti honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par; oppugnata per summum otium Carthago nullo trium Punicorum exercituum socios defendente; cetera, neque ea elevo, 6 nullo tamen modo Africo bello comparanda, ubi non portus ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus. non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi: quacumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. an Syphaci Numidisque credis? 7 satis sit semel creditum: non semper temeritas est felix et fraus fidem in parvis sibi praestruit, ut, cum operae pretium sit, cum mercede magna fallat. non hostis patrem 8 patruumque tuum armis prius quam Celtiberi socii fraude circumvenerunt nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibile et Mandonio, in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, 9 defectionem militum tuorum expertus? et Syphax et Masinissa se quam Carthaginiensis malunt potentis in Africa esse, Carthaginiensis quam quemquam alium. nunc illos 10 aemulatio inter se et omnes causae certaminum acuunt, quia procul externus metus est; ostende Romana arma et exercitum alienigenam, velut ad commune restinguendum incendium concurrent. aliter eidem illi Carthaginienses 11 Hispaniam defenderunt, aliter moenia patriae, templa deûm, aras et focos defendent, cum euntis in proelium pavida prosequetur coniunx et parvi liberi occursabunt. quid porro? si satis confisi Carthaginienses consensu 12

Africae, fide sociorum regum, moenibus suis, cum tuo exercitusque tui praesidio nudatam Italiam viderint, ultro ipsi novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint
13 aut Magonem, quem a Baliaribus classe transmissa iam praeter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Han-
14 nibali se coniungere iusserint? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, cum Hasdrubal in Italiam transcendit; quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clusurus, e manibus
15 tuis in Italiam emisisti. victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non rei publicae solum causa, iter datum victo in Italiam esse. patere nos omnia, quae prospera tibi ac populi Romani imperio evenere, tuo concilio adsignare, adversa casibus incertis belli et for-
16 tunae delegare —: quo melior fortiorque es, eo magis talem praesidem sibi patria atque universa Italia retinet. non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse, quippe qui prae te feras eam tibi causam traiciendi in Africam esse, ut
17 Hannibalem eo trahas: sive hic igitur sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. utrum tandem ergo firmior eris in Africa solus, an hic tuo conlegaeque tui exercitu coniuncto? ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt?
18 quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Brutti, frustra iam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota socia Africa potentiorem
19 armis virisque faciet? quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio minores copiae sint, hostium multo maiores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum tot proeliis et tam diuturna et gravi militia fessum
20 pugnandum sit? quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, cum Hannibal in Italia
21 sit, relinquere Italiam paras, non quia rei publicae id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse, sicut cum provincia et exercitu relicto sine lege, sine senatus consulto duabus navibus populi Romani im-

perator fortunam publicam et maiestatem imperi, quae tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. ego P. 22 Cornelium rei publicae nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo, exercitusque ad custodiam urbis atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, traiciant.'

XXXXIII. Cum oratione ad tempus parata Fabius, 1 tum auctoritate et inveteratae prudentiae fama magnam partem senatus et seniores maxime movisset pluresque consilium senis quam animum adulescentiae ferocem laudarent, Scipio ita locutus fertur: 'et ipse Q. Fabius prin- 2 cipio orationis, patres conscripti, commemoravit in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. cuius ego 3 rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio — vitio orationis an rei — haud sane purgata est. sic enim honores suos et famam rerum gestarum extulit 4 verbis ad extinguendum invidiae crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum aemuletur, et non ab eo, qui quia super ceteros excellat, quoque niti non dissimulo, me sibi aequari nolit. sic senem se per- 5 functumque et me infra aetatem fili etiam sui posuit, tamquam non longius, quam quantum vitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur maximaque pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. maximo 6 cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum praesentibus modo, sed cum omnis aevi claris viris comparent. equidem haud dissimulo, me tuas, Quinte Fabi, 7 laudes non adsequi solum velle, sed — bona venia tua dixerim — si possim etiam exuperare. illud nec tibi in 8 me neu mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem evadere civem: id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed rei publicae et paene omnis generis humani detrimentum sit. comme- 9 moravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam traicerem, ut meam quoque, non solum rei publicae et exercitus vicem videretur sollicitus. unde haec repente 10 cura de me exorta? cum pater patruusque meus interfecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi es-

sent, cum amissae Hispaniae, cum quattuor exercitus Poenorum quattuorque duces omnia metu armisque tene-
11 rent, cum quaesitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet praeter me, nemo profiteri ausus esset, cum mihi quattuor et viginti annos nato detulisset imperium
12 populus Romanus — quid ita tum nemo aetatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? utrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est quam tunc in Hispania erat?
13 an maiores nunc sunt exercitus in Africa et duces plures melioresque quam tunc in Hispania fuerunt? an aetas
14 mea tunc maturior bello gerendo fuit quam nunc est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania quam in Africa bellum geri aptius est? facilest, post fusos fugatosque quattuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas aut metu subactas in dicionem, post perdomita omnia usque
15 ad oceanum, tot regulos, tot saevas gentes, post receptam totam Hispaniam ita, ut vestigium belli nullum
16 reliquum sit, elevare meas res gestas, tam hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quae nunc retinendi mei causa, ut terribilia eadem videantur, verbis
17 extolluntur. negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus: M. Atilium captum in Africa commemorat, tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit; neque recordatur illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africae et res egregias primo anno gessisse et quantum ad Carthaginienses duces adtinet in-
18 victum ad ultimum permansisse. nihil igitur me isto exemplo terrueris. si hoc bello, non priore, si nuper et non annis ante quadraginta ista clades accepta foret, qui ego minus in Africam Regulo capto quam Scipionibus
19 occisis in Hispaniam traicerem? nec felicius Xanthippum Lacedaemonium Carthagini quam me patriae meae sinerem natum esse cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod
20 possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. at etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam
21 omisso domi bello transgressi; — cur ergo, quoniam Graecas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius Syracusanum regem, cum diu Sicilia Punico bello urere-

tur, transgressum in hanc eandem Africam avertisse eo bellum, unde venerat, refers?

XXXXIIII. Sed quid ultro metum inferre hosti et ab se remoto periculo alium in discrimen adducere quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? multum interest, alienos populere finis an tuos uri, excindi videas; plus animi est inferenti periculum quam propulsanti; ad hoc maior ignotarum rerum est terror: bona malaque hostium ex propinquo ingressus finis aspicias. non speraverat Hannibal fore ut tot in Italia ad se deficerent [gentes] post Cannensem cladem; quanto minus quicquam in Africa Carthaginiensibus firmum aut stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis! ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano stetimus: Carthaginiensi nihil civilis roboris est, mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandae ingenia. hic modo nihil morae sit: una et traiecisse me audietis et ardere bello Africam et molientem hinc Hannibalem et obsideri Carthaginem. laetiores et frequentiores ex Africa expectate nuntios quam ex Hispania accipiebatis. has mihi spes subicit fortuna populi Romani, di foederis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges, quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. multa, quae nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. id est viri et ducis, non deesse fortunae praebenti se et oblata casu flectere ad consilium. habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum ego potius traham quam ille me retineat: in sua terra cogam pugnare eum et Carthago praemium victoriae erit quam semiruta Bruttiorum castella. ne quid interim, dum traicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Carthaginem promoveo, res publica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, cum victor tota volitaret Italia Hannibal, potuisti praestare, hoc vide ne contumeliosum sit concusso iam et paene fracto Hannibale negare posse P. Licinium consulem, virum fortissimum, praestare, qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquae provinciae non venit. si hercules nihilo maturius hoc quo ego cen-

seo modo perficeretur bellum, tamen ad dignitatem populi Romani famamque aput reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africae arma videri nobis animum esse,
13 nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit neminem ducem Romanorum audere et priore Punico bello tum, cum de Sicilia certaretur, totiens Africam ab nostris exercitibusque et classibus oppugnatam, nunc, cum de
14 Italia certetur, Africam pacatam esse. requiescat aliquando vexata tam diu Italia, uratur evasteturque in
15 vicem Africa; castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex moenibus nostris videamus; Africa sit reliqui belli sedes, illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceterae belli clades, quae in nos per quattuordecim an-
16 nos ingruerunt, vertantur. quae ad rem publicam pertinent et bellum, quod instat, et provincias, de quibus
17 agitur, dixisse satis est: illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, si, quem ad modum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic ego contra gloriam eius
18 eludere et meam verbis extollere velim. neutrum faciam, patres conscripti, et, si ulla alia re, modestia certe et temperando linguae adulescens senem vicero. ita et vixi et gessi res, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.'

1 XXXXV. Minus aequis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si aput senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo
2 laturum. itaque Q. Fulvius, qui consul quater fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, permitteretne patribus, ut de provinciis decernerent, staturusque eo esset quod censuissent, an ad populum laturus.
3 cum Scipio respondisset, se quod e re publica esset factu-
4 rum, tum Fulvius: 'non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quaesivi, quippe cum prae te feras temptare te magis quam consulere senatum et, ni provinciam tibi quam volueris extemplo decernamus, para-
5 tam rogationem habeas. itaque a vobis, tribuni plebis,

postulo,' inquit 'ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.' inde altercatio orta, cum consul 6 negaret aequum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco rogatus sententiam diceret. tribuni ita decreverunt: 'si consul senatui de provinciis permittit, stari 7 eo, quod senatus censuerit fieri, placet nec de ea re ferri ad populum patiemur; si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere auxilio erimus.' consul diem ad 8 conloquendum cum conlega petit. postero die permissum senatui est. provinciae ita decretae: alteri consuli Sicilia et triginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset, permissumque, ut in Africam, si id e re publica esse censeret, traiceret; alteri Bruttii et bellum 9 cum Hannibale cum eo exercitu, quem [L. Veturius aut Q. Caecilius]. L. Veturius et Q. Caecilius sortirentur inter se compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret, imperiumque in annum prorogaretur cui ea provincia evenisset. et ceteris 10 praeter consules praetoresque, qui exercitibus provinciisque praefuturi erant, prorogata imperia. Q. Caecilio sorti 11 evenit, ut cum consule in Bruttîs adversus Hannibalem bellum gereret.

Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore 12 spectantium celebrati. legati Delphos ad donum ex praeda Hasdrubalis portandum missi M. Pomponius Matho ac Q. Catius. tulerunt coronam auream ducentûm pondo et simulacra spoliorum ex mille pondo argenti facta.

Scipio cum ut dilectum haberet neque impetrasset ne- 13 que magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret tenuit et, quia inpensae negaverat rei publicae 14 futuram classem, ut quae ab sociis darentur ad novas fabricandas naves acciperet. Etruriae primum populi pro suis quisque facultatibus consulem adiuturos polliciti: Caerites frumentum sociis navalibus commeatumque 15 omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani interamenta navium et frumentum, Arretini tria milia scutorum, galeas totidem, pila, 16 gaesa, hastas longas, milium quinquaginta summam pari

17 cuiusque generis numero expleturos, securis, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti milia modiûm, 18 et in viaticum decurionibus remigibusque conlaturos; Perusini, Clusini, Russellani abietes in fabricandas naves et frumenti magnum numerum. abiete ex publicis silvis 19 est usus. Umbriae populi et praeter hos Nursini et Reatini et Amiternini Sabinusque omnis ager milites polliciti; Marsi, Paeligni Marrucinique multi voluntari nomina in 20 classem dederunt; Camertes cum aequo foedere cum Romanis essent, cohortem armatam sescentorum hominum 21 miserunt. triginta navium carinae — viginti quinqueremes, decem quadriremes — cum essent positae, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto quam ex silvis detracta materia erat, naves instructae armataeque in aquam deductae sint.

1 XXXXVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis voluntariorum septem ferme milibus in naves 2 impositis. et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex iis eum sibi sumpsit, quem L. Ve- 3 turius consul habuerat; Metello (ut) quibus praefuisset, facilius cum adsuetis imperio rem gesturum ratus, per- 4 misit. et praetores diversi in provincias profecti. et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a fossa 5 Graeca ad mare versam vendere quaestores iussi, indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, uti is publicus populi Romani esset. indici praemium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset pars decuma. 6 et Cn. Servilio praetori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatus consulto liceret habitare, ibi habitarent, animadverteretque in eos, qui alibi habitarent.

7 Eadem aestate Mago Hamilcaris filius ex minore Baliarium insula, ubi hibernarat, iuventute lecta in classem imposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerarîs duodecim milia peditum, duo ferme equi- 8 tum traiecit Genuamque nullis praesidiis maritumam oram tutantibus repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem

appulit. Ingauni – Ligurum ea gens est – bellum ea 9 tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. igitur 10 Poenus Savone, oppido Alpino, praeda deposita et decem longis navibus in statione ad praesidium relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritumam oram, quia fama erat Scipionem traiecturum, ipse societate cum In- 11 gaunis, quorum gratiam malebat, composita Montanos instituit oppugnare. et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis eius Gallis undique confluentibus. ea 12 [causa] litteris cognita Sp. Lucreti, ne frustra Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent laetati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accendit patribus. itaque et M. Livium pro- 13 consulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum iusserunt, et Cn. Servilio praetori negotium datum, ut si e re publica censeret esse, urbanas legiones, imperio cui videretur dato, ex urbe duci iuberet. M. Valerius Laevinus Arretium eas legiones duxit.

Eisdem diebus naves onerariae Poenorum ad octo- 14 ginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciae praeerat, captae. captas Coelius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurumque et Montanorum captivos Carthaginem portantis tradit. in Bruttiis nihil ferme anno 15 eo memorabile gestum. pestilentia incesserat pari clade in Romanos Poenosque, nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames adfecit. propter Iunonis La- 16 ciniae templum aestatem Hannibal egit, ibique aram condidit dedicavitque cum ingenti rerum gestarum titulo, Punicis Graecisque litteris insculpto.

[PERIOCHA LIBRI XXVIIII.]

[Ex Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit et mandata Masinissae Scipioni exposuit querentis, quod nondum exercitum in Africam traiecisset. bellum in Hispania finitum victore Romano, quod Indebilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus. Magoni, qui Albingauni in Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa et pecuniae, quibus auxilia conduceret, praeceptumque, ut se Hannibali coniungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios traiecit et Locros pulso Punico praesidio fugatoque Hannibale recepit. pax cum Philippo facta est. mater Idaea deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idaea deportata Romam esset. tradita est autem Romanis per Attalum regem Asiae. lapis erat quem matrem deûm incolae dicebant. excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius eius, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu iudicatus, adulescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum iubebat, ut id numen ab optimo viro reciperetur consecrareturque. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de inpudentia Plemini legati quererentur, qui pecuniam Proserpinae sustulerat et liberos eorum ac coniuges stupraverat. in catenis Romam perductus in carcere est mortuus. cum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tamquam ibi luxuriaretur, missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam permissu senatus traiecit. Syphax accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis amicitiam, quam cum Scipione iunxerat, renuntiavit. Masinissa rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala de regno exciderat. quo per bellum saepe repetito aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus in totum privatus est et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se iunxit et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum milibus armatorum venerant, ab obsidione Uticae depulsus hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. inter censores M. Livium et Claudium Neronem notabilis discordia fuit: nam et Claudius Livio collegae ecum ademit, quod a populo damnatus actusque in exilium fuerat, et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset et quod non bona fide secum in gratiam redisset.

idem omnes tribus extra unam aerarias reliquit, quod et innocentem se damnassent et posthac consulem censoremque fecissent. lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quattuordecim milia.]

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXVIIII.

I. Scipio postquam in Siciliam venit, voluntarios milites 1 ordinavit centuriavitque. ex iis trecentos iuvenes, florentes 2 aetate et virium robore inermis circa se habebat, ignorantis, quem ad usum neque centuriati neque armati servarentur. tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere 3 et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traicerent, legit, diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. gravis ea militia procul 4 domo terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentis cognatosque eorum ea cura angebat. ubi dies quae dicta erat ad- 5 venit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio renuntiari sibi dixit, quosdam equites Siculorum tamquam gravem et duram horrere eam militiam. si qui ita animati essent, 6 malle eos sibi iam tum fateri quam postmodo querentis segnes atque inutiles milites rei publicae esse: exprome- 7 rent, quid sentirent; cum bona venia se auditurum. ubi ex iis unus ausus est dicere, se prosus, si sibi utrum velit liberum esset, nolle militare, tum Scipio ei, 'quo- 8 niam igitur, adulescens, quid sentires non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiae tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.' laeto condicionem accipienti unum ex trecentis, 9 quos inermes habebat, tradit. ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare et vicarium accipere. ita trecentis Si- 10 culis Romani equites substituti sine publica inpensa. docendorum curam Siculi habuerunt, quia edictum imperatoris

11 erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt multisque proeliis rem
12 publicam adiuvisse. legiones inde cum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit, maxime qui
13 sub duce Marcello militaverant; quos cum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum: nihil enim parvum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo.
14 inde exercitum per oppida dispertit; frumentum Siculorum civitatibus imperat, ex Italia advecto parcit; veteres naves reficit et cum îs C. Laelium in Africam praedatum mittit, novas Panhormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent.

15 Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas nondum
16 ex magnis belli motibus satis tranquillas venit. Graeci res a quibusdam Italici generis, eadem vi qua per bellum ceperant retinentibus, concessas sibi ab senatu repete-
17 bant. omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis suas res Syracusanis restituit.
18 non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis grata fuit, eoque enixius ad bellum adiuverunt.

19 Eadem aestate in Hispania coortum ingens bellum conciente Indibili, nulla alia de causa quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto.
20 eum superesse unum ducem Romanis ceteris ab Hannibale interfectis rebantur: eo nec in Hispania caesis Scipionibus alium quem mitterent habuisse, et postquam in Italia gravius bellum urgueret, adversus Hannibalem eum
21 arcessitum. praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani habeant, exercitum quoque inde vete-
22 rem deductum: trepida omnia ut inconditam turbam tironum esse. numquam talem occasionem liberandae Hi-
23 spaniae fore. servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus aut Romanis nec in vicem his aut illis, sed interdum
24 utrisque simul. pulsos ab Romanis Carthaginiensis; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse, ut ab omni imperio externo soluta in perpetuum Hispania in
25 patrios rediret mores ritusque. haec aliaque dicendo non

popularis modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat et alios finitimos sibi atque illis populos. itaque 26 intra paucos dies triginta milia peditum, quattuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores L. Lentulus et L. 1 Manlius Acidinus, ne glisceret primo neglegendo bellum, iunctis et ipsi exercitibus per agrum Ausetanum hostico 2 tamquam pacato clementer ductis militibus ad sedem hostium pervenere et trium milium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. primo per legatos nequiquam 3 temptatum, ut discederetur ab armis. dein, cum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu equestre proelium fuit haut sane memorando in partem ullam eventu. sole oriente postero die armati instructique 4 omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. medii Ausetani erant. cornua dextrum Iler- 5 getes, laevum ignobiles tenebant Hispani populi; inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerunt, qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. et Romani more suo exercitum cum struxissent, id modo 6 hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi patentis equiti relinquerent vias. ceterum Lentulus ei parti usum 7 equitis fore ratus, quae prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno 8 militum imperat, equites per patentis in hostium acie vias permittere equos iubeat. ipse coepta parum prospere 9 pedestri pugna, tantum moratus dum cedenti duodecimae legioni, quae in laevo cornu adversus Ilergetes pugnaverat, tertiam decumam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit, postquam aequata ibi pugna 10 est, ad L. Manlium inter prima signa hortantem ac subsidia quibus res postulabat locis inducentem venit. indicat tuta ab laevo cornu esse: iam missum esse ab se 11 Cornelium Servium procella equestri hostis circumfusurum. vix haec dicta dederat, cum Romani equites in 12 medios invecti hostes simul pedestris acies turbant, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt.

13 itaque omissa pugna equestri ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores ut turbatos hostium ordines et trepidationem pavoremque et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, ut perculsos invadant neu
14 restitui aciem patiantur. non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima signa peditum se obiecis-
15 set. ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii, qui circa regem 'seminecem restantem, deinde pilo
16 terrae adfixum pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim coepta plures caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat et quia perculsis acriter institerunt Romani. nec ante abscessum est quam castris
17 quoque exuerunt hostem. decem tria milia Hispanorum caesa eo die, mille octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maxime in laevo
18 cornu, ceciderunt. pulsi castris Hispani aut qui ex proelio effugerant sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

1 III. Tum a Mandonio evocati in concilium conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam
2 censuere. quibus culpam in auctorem belli Indibilem ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma et dedentibus sese
3 responsum est: in deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos; si minus, exercitum se in agrum Ilergetum Ausetanorum-
4 que et deinceps aliorum populorum ducturos. haec dicta legatis renuntiataque in concilium. ibi Mandonius ceteri-
5 que principes conprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax, stipendium eius anni duplex et frumentum sex mensum imperatum sagaque et togae exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti.

6 Ita Hispaniae rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito et compresso in Africam omnis
7 terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub
8 signis milites sociosque navalis duxit. omnibus pacis

modo incuriose agentibus magna clades inlata; nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti conplevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem — et fama fuerat, iam in Siciliam transgressum — advenisse. nec quot naves 9 vidissent nec quanta manus agros popularetur, satis gnari omnia in maius metu augente accipiebant. itaque primo terror pavorque, dein maestitia animos incessit: tantum 10 fortunam mutasse, ut qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent victores stratisque tot hostium exercitibus omnis Italiae populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent, ii verso Marte Africae populatio- 11 nes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore ac Romani fuissent. illis Ro- 12 manam plebem, illis Latium iuventutem praebuisse maiorem semper frequentioremque pro tot caesis exercitibus subolescentem; suam plebem inbellem in urbe, inbellem 13 in agris esse; mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. iam regem Sy- 14 phacem post conloquium cum Scipione alienatum, Masinissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil 15 usquam spei, nihil auxilii esse. nec Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam nec coniungere sese Hannibali, et Hannibalem ipsum iam et fama senescere et viribus.

IIII. In haec deflenda prolapsos ab recenti nuntio 1 animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam praesentibus periculis iretur. di- 2 lectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. iam haec 3 agentibus nuntius tandem venit Laelium, non Scipionem, copiasque, quantae ad incursiones agrorum satis sint, transvectas: summae belli molem adhuc in Sicilia esse. ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes aliosque 4 regulos firmandae societatis causa coeptae. ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam traiceret. missi et ad suos 5 imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retine-

6 rent; ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque longae naves, sex milia peditum, octingenti equites et septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum
7 admoveret coniungeretque se Hannibali. haec Carthagine parabant agitabantque. ad Laelium praedas ingentis ex agro inermi ac nudo praesidiis agentem Masinissa, fama
8 Romanae classis excitus, cum equitibus paucis venit. is segniter rem agi ab Scipione questus, quod tum non iam exercitum in Africam traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitumis bellis, quem incertum haerere: si spatium ad sua, ut velit, componenda detur,
9 nihil sincera fide cum Romanis acturum. hortaretur et stimularet Scipionem, ne cessaret; se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque. nec ipsi Laelio morandum in Africa esse; classem credere profectam a Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esse contrahi certamen.

1 V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit revectusque in Siciliam mandata Scipioni exposuit.

2 Eisdem ferme diebus naves, quae ab Carthagine ad Magonem missae erant, inter Albingaunos Ligures Ge-
3 nuamque accesserunt. in iis locis tum forte Mago tenebat classem; qui legatorum auditis verbis iubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum – namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat
4 – concilium habuit. et missum se ad eos vindicandos in libertatem ait et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia, sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum ge-
5 ratur in eorum potestate esse: duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio iuncturum. multa milia armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus
6 Romanis resistatur. Galli summam ad id suam voluntatem esse dicere; sed cum una castra Romana intra finis, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adiutum ab sese Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum in-

cursuros; ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adiuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum 7 castra Romana sint, libera consilia esse; illos armare iuventutem et capessere pro parte bellum aequum esse. Ligures haud abnuere, tempus modo duorum mensum petere ad dilectus habendos. interim Mago milites Gallis 8 dimissis clam per agros eorum mercede conducere; commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex 9 Etruria in Galliam traducit iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat, si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiae praesidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Laeli et Scipione 1 stimulato Masinissae adhortationibus et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiciendum quam primum, intervenit maiori minor cogitatio Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa ad Poenos. spes autem 2 adfectandae eius rei ex minima re adfulsit. latrociniis magis quam iusto bello in Bruttiis gerebantur res, principio ab Numidis facto et Bruttiis non societate magis Punica quam suopte ingenio congruentibus in eum morem. postremo Romani quoque iam contagione quadam 3 rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. ab iis egressi quidam urbem 4 Locrenses circumventi Regiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, adsueti aput Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. hi cogniti 5 ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Regium se contulerant, cum cetera percunctantibus – ut mos est qui diu absunt – 6 quae domi agerentur exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros: ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. itaque ut qui simul desiderio patriae angerentur, 7 simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, cum ordinem agendae rei 8

composuissent signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exulum erat, referentes ibi promissa captivorum cum
9 spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent, tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi iussique ab Regio tria milia militum Locros ducere, et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset.
10 profecti ab Regio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde
11 convenerat, signum dedere proditoribus arcis; qui parati intentique et ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oreretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo
12 tali metu sopitos, impetus est factus. quorum gemitus primo morientium exauditus, dein subita consternatio ex somno et tumultus, cum causa ignoraretur, postremo cer-
13 tior res aliis excitantibus alios. iamque ad arma pro se quisque vocabat: hostis in arce esse et caedi vigiles; oppressique forent Romani nequaquam numero pares, ni clamor ab iis qui extra arcem erant sublatus incertum, unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu,
14 fecisset. itaque velut plena iam hostium arce territi Poeni omisso certamine in alteram arcem – duae sunt haud
15 multum inter se distantes – confugiunt. oppidani urbem habebant victoribus praemium in medio positam. ex arci-
16 bus duabus proeliis cotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat; arces-
17 sentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. ipse postremo veniebat Hannibal, nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

1 VII. Scipioni ut nuntiatum est, in maiore discrimine
2 Locris rem verti ipsumque Hannibalem adventare, ne praesidio etiam periclitaretur haud facili inde receptu, et ipse a Messana L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, cum primum aestu fretum inclinatumst, naves mari se-
3 cundo misit. Hannibal a Buloto amni – haud procul is ab urbe Locris abest – nuntio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus

consererent, dum ipse aversis omnibus in eum tumultum ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce coeptam 4 invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum inpediturus, voluit neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. sarcinis in acervum coniectis 5 cum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitat urbem, dum scalae quaeque alia ad oppugnandum opus erant parantur, ad visendum qua maxime parte adgrederetur. progressus 6 ad murum, scorpione icto qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu receptui canere cum iussisset, castra procul ab ictu teli communit. classis 7 Romana a Messana Locros aliquot horis die superante accessit; expositi omnes e navibus et ante occasum solis urbem ingressi sunt. postero die coepta ex arce a Poenis 8 pugna, et Hannibal iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis subibat muros, cum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos inprovidos cum invasis- 9 sent occidunt: ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit, nuntioque misso ad eos qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. et qui in arce erant, igni iniecto tectis quae tene- 10 bant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem adsecuti sunt.

VIII. Scipio ut et arcem relictam ab hostibus et 1 vacua vidit castra, vocatos ad contionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit; de auctoribus supplicium 2 sumpsit bonaque eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Romanos concessit. publice 3 nec dare nec eripere se quicquam Locrensibus dixit: Romam mitterent legatos; quam senatus aequum censuisset, eam fortunam habituros. illud satis scire, etsi 4 male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint. ipse Pleminio legato praesidioque, quod 5 arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis Messanam traiecit.

Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Cartha- 6

giniensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo modo animo pati, sed prope lu-
7 benti possent; verum enim vero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiari milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut
8 non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae
9 editae. nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit, nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam intacti omni aetate thensauri, praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias
10 rettulit, spoliati dicebantur. ergo sicut ante regiae naves laceratae naufragiis nihil in terram integri praeter sacram pecuniam deae, quam asportabant, extulerant,
11 tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

1 VIIII. Summae rei Pleminius praeerat; militum pars sub eo, quam ipse ab Regio abduxerat, pars sub tribunis
2 erat. rapto poculo argenteo ex oppidani domo Plemini miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte
3 Sergio et Matieno tribunis militum fuit; cui cum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Plemini milites tribunorumque, ut suis quisque opportunus advenerat, mul-
4 titudine simul ac tumultu crescente. victi Plemini milites cum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgiis referentes, accensus ira domo sese proripuit. vocatosque tribunos nudari ac virgas
5 expediri iubet. dum spoliandis iis – repugnabant enim militemque implorabant – tempus teritur, repente milites feroces recenti victoria ex omnibus locis, velut adversus
6 hostis ad arma conclamatum esset, concurrerunt. et cum violata iam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo inpotentiorem subito rabiem accensi, sine re-

spectu non maiestatis modo, set etiam humanitatis, in legatum impetum lictoribus prius indignum in modum mulcatis faciunt; tunc ipsum ab suis interceptum et se- 7 clusum hostiliter lacerant et prope exsanguem naso auribusque mutilatis relinquunt. his Messanam nuntiatis 8 Scipio, post paucos dies Locros hexere advectus, cum causam Plemini et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato relictoque in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis et in vincla coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius impotens irae, neglectam ab Scipione et nimis 9 leviter latam suam iniuriam ratus, nec quemquam aesti- 10 mare alium eam litem posse nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset, tribunos adtrahi ad se iussit, laceratosque omnibus quae pati corpus ullum potest suppliciis interfecit nec satiatus vivorum poena insepultos proiecit. simili crudelitate et in Locrensium principes est usus, 11 quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem profectos audivit; et quae antea per lubidinem atque avaritiam 12 foeda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere, infamiae atque invidiae non sibi modo, sed etiam imperatori esse.

X. Iam comitiorum adpetebat tempus, cum P. Li- 1 cinii consulis litterae Romam allatae, se exercitumque suum gravi morbo adfectari, nec sisti potuisse, ni eadem vis mali aut gravior etiam in hostis ingruisset: itaque, 2 quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Caecilium Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum: exercitum Q. Caecili dimitti e re publica esse, nam neque usum eius ullum in praesentia 3 esse, cum Hannibal iam in hiberna suos receperit, et tanta incesserit in ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur. ea consuli a patribus facienda, ut e re publica fideque sua duceret, permissa.

Civitatem eo tempore recens religio invaserat, invento 4 carmine in libris Sibyllinis propter crebrius eo anno de caelo lapidatum inspectis, quandoque hostis alienigena 5 terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia vincique

posse, si Mater Idaea a Pessinunte Romam advecta foret.
6 id carmen ab decemviris inventum eo magis patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, et sacrificantibus ipsis Pythio Apolloni laeta exta fuisse et responsum oraculo editum, maiorem multo victoriam quam cuius ex spoliis dona portarent adesse populo
7 Romano. in eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut praesagientem animum de fine belli, quod
8 depoposcisset provinciam Africam. itaque, quo maturius fatis, ominibus oraculisque portendentis sese victoriae compotes fierent, id cogitare, quae ratio transportandae Romam deae esset.

1 XI. Nullasdum in Asia socias civitates habebat populus Romanus; tamen memores, Aesculapium quoque ex Graecia quondam hauddum ullo foedere sociata vale-
2 tudinis populi causa arcessitum, tunc iam cum Attalo rege propter commune adversus Philippum bellum coeptam amicitiam esse, facturum eum quae posset populi Romani
3 causa, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Laevinum, qui bis consul fuerat ac res in Graecia gesserat, M. Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aedilicium, duos quaestorios, Cn. Tremellium Flaccum et
4 M. Valerium Faltonem. iis quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano esset, decernunt.
5 legati Asiam petentes protinus Delphos cum escendissent, oraculum adierunt consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem populoque
6 Romano portenderet. responsum esse ferunt, per Attalum regem compotes eius fore quod peterent; cum Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus
7 Romae esset, hospitio exciperet. Pergamum ad regem venerunt. is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit sacrumque iis lapidem, quam matrem deûm esse incolae dicebant, tradidit ac deportare Romam
8 iussit. praemissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, deam adportari: quaerendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio acciperet.

9 Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis

comitiorum causa dictus exercitusque eius dimissus, magister equitum L. Veturius Philo. comitia habita per 10 dictatorem. consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, cum provinciam Graeciam haberet. praetores inde creati Ti. Claudius Nero, M. 11 Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. comitiis peractis dictator sese magistratu abdicavit.

Ludi Romani ter, plebei septiens instaurati. curules 12 erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli. L. Hispaniam provinciam habebat; absens creatus absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Iunius Pennus plebei 13 aediles fuerunt. aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit septumo decumo anno, postquam a patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. et flamen Martialis eo anno est mor- 14 tuus M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. ita- 1 que Philippus Aetolos desertos ab Romano, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit condicionibus ad petendam et paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi perficere 2 maturasset, bellantem eum cum Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio cum decem milibus peditum et mille equitibus et triginta quinque rostratis navibus, haud parvum momentum ad opem ferendam sociis, oppressisset. vixdum pace facta nuntius regi 3 venit, Romanos Dyrrachium venisse, Parthinosque et propinquas gentis alias motas esse ad spem novandi res Dimallumque oppugnare. eo se verterant auxilia, irati quod 4 sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. ea cum audisset Philippus, ne qui motus maior in 5 finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit, quo Sempronius se receperat, misso Laetorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Aetoliam ad visendas res pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit et ad urbem 6 admotis copîs potestatem pugnae Romano fecit; quem 7 postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, et cum Romanis quoque sicut cum Aetolis cupiens pacem si posset,

si minus indutias facere, nihil ultra inritatis novo certamine odiis in regnum se recepit.

8 Per idem tempus taedio diutini belli Epirotae temptata prius Romanorum voluntate legatos de pace communi ad 9 Philippum misere, satis confidere conventuram eam adfirmantes, si ad conloquium cum P. Sempronio imperatore 10 Romano venisset. facile impetratum — neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus —, ut in Epirum 11 transiret. Phoenice urbs est Epiri: ibi prius conlocutus rex cum Aeropo et Darda et Philippo Epirotarum prae-12 toribus, postea cum P. Sempronio congreditur. adfuit conloquio Amynander Athamanum rex et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. primus Philippus praetor verba fecit et petit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent darentque eam Epirotis 13 veniam. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Parthini et Dimallum et Bargullum et Eugenium Romanorum essent, Atintania, si missis Romam legatis ab senatu im-14 petrasset, ut Macedoni accederet. in eas condiciones cum pax conveniret, ab rege foederi adscripti Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeotii, Thessali, Acarnanes, Epirotae, ab Romanis Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lace-15 daemoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. haec conscripta consignataque sunt, et in duos menses indutiae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in 16 has condiciones pacem iuberet. iusseruntque omnes tribus, quia verso in Africam bello omnibus aliis in praesentia levari volebant bellis. P. Sempronius pace facta ad consulatum Romam decessit.

1 XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus — quintus decimus is annus belli Punici erat — provinciae, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Brutti, ut 2 novas scriberet legiones, decretae. praetoribus M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardi-3 nia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est; item P. Licinio, ut Bruttios duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e re publica

visum esset. et M. Livio et Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatum imperium est, et Cn. Octavio, ut cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia Cannensis exercitus, duae legiones, decretae: T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam propraetores sicut priore anno cum vetere praesidio obtinerent. de Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, pro consulibus, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt. consules dilectum habere instituerunt et ad novas scribendas in Bruttios legiones et in ceterorum – ita enim iussi ab senatu erant – exercitûm supplementum. 4 5 6 7 8

XIIII. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, occultantibus id, credo, patribus, ne praesciscerent Carthaginienses, tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno bellatum iri finemque bello Punico adesse. impleverat ea res superstitionum animos, pronique et ad nuntianda et ad credenda prodigia erant. eo plura vulgabantur: duos soles visos, et nocte interluxisse, et facem stellae ab ortu solis ad occidentem porrigi visam; Tarracinae portam, Anagniae et portam et multis locis murum de caelo tactum; in aede Iunonis Sospitae Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum. eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit, et novendiale sacrum, quod de caelo lapidatum esset, factum. eo accessit consultatio de matre Idaea accipienda, quam praeterquam quod M. Valerius unus ex legatis praegressus actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat Tarracinae iam esse. haud parvae rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset: veram certe victoriam eius rei sibi quisque malle quam ulla imperia honoresve suffragio seu patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. f. eius, qui in Hispania ceciderat, adulescentem nondum quaestorium, iudicaverunt in tota 1 2 3 4 5 6 7 8

9 civitate virum bonorum optimum esse. id quibus virtutibus inducti ita iudicarint, sicut traditum a proximis memoriae temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem, ita meas opiniones coniectando rem vetustate
10 obrutam non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire iussus obviam deae, isque eam de nave accipere et in terram elatam tradere ferendam ma-
11 tronis. postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat iussus, in salum nave evectus ab sacerdotibus
12 deam accepit extulitque in terram. matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, accepere; cui dubia, ut traditur, antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam
13 fecit. eae per manus, succedentes deinde aliae aliis, omni obviam effusa civitate, turibulis ante ianuas positis, qua praeferebatur, atque accenso ture, precantibus ut volens propitiaque urbem Romam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere deam pr. idus Apr.,
14 isque dies festus fuit. populus frequens dona deae tulit, lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia appellata.

1 XV. Cum de supplemento legionum, quae in provinciis erant, ageretur, tempus esse a quibusdam senatoribus subiectum est, quae dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea dempto iam tandem deûm benignitate metu
2 non ultra pati. erectis expectatione patribus subiecerunt colonias Latinas duodecim, quae Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme sextum vacationem militiae quasi honoris et beneficii causa
3 habere, cum interim boni oboedientesque socii pro fide atque obsequio in populum Romanum continuis omnium
4 annorum dilectibus exhausti essent. sub hanc vocem non memoria magis patribus renovata rei prope iam oblitera-
5 tae quam ira irritata est. itaque nihil prius referre consules passi decreverunt, ut consules magistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Cora, Suessa, Setia, Cerceiis, Narnia, Interamna — hae namque coloniae in ea causa erant — Romam excirent;
6 iis imperarent, quantum quaeque earum coloniarum militum plurumum dedisset populo Romano, ex quo hostes

in Italia essent, duplicatum eius summae numerum peditum daret et equites centenos vicenos: si qua eum nu- 7 merum equitum explere non posset, pro equite uno tris pedites liceret dare. pedites equitesque quam locupletissimi legerentur mitterenturque, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. si qui ex iis recusarent, retinere 8 eius coloniae magistratus legatosque placere, neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium praeterea iis coloniis in milia aeris asses sin- 9 gulos imperari exigique quotannis, censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data; dari 10 autem placere eandem quam populo Romano deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. ex hoc senatus consulto accitis Ro- 11 mam magistratibus primoribusque earum coloniarum consules cum militem stipendiumque imperassent, alii alîs magis recusare ac reclamare, negare tantum militum effici 12 posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros. orare atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire merito deberent, admisisse; 13 sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere. consules obstinati legatos ma- 14 nere Romae iubent, magistratus ire domum ad dilectus habendos: nisi summa militum, quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. ita prae- 15 cisa spe senatum adeundi deprecandique dilectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, prope aeque longo neglecta 1 silentio, relata a M. Valerio Laevino est, qui privatis conlatas pecunias se ac M. Claudio consulibus reddi tandem aequum esse dixit: nec mirari quemquam debere, 2 in publica obligata fide suam praecipuam curam esse; nam praeterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo conlatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopia aerari nec plebe ad tributum sufficiente. grata ea patribus admonitio fuit, 3 iussisque referre consulibus decreverunt, ut tribus pen-

sionibus ea pecunia solveretur: primam praesentem ii qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.

4 Omnis deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, 5 legatorum adventu vulgatae sunt. nec tam Plemini scelus quam Scipionis in eo aut ambitio aut neglegentia iras 6 hominum inritavit. decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicium, ramos oleae, ut Graecis mos est, porgentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi pro- 7 cubuerunt. quaerentibus consulibus Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Carthaginiensis quidem velit populus Romanus: rogare uti sibi patres adeundi deplorandique aerumnas suas potestatem facerent.

1 XVII. Senatu dato maximus natu ex iis: 'scio, quanti aestimentur nostrae apud vos querellae, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quo modo proditi Locri Hannibali sint et quo modo pulso Hannibalis praesidio restituti in dicionem vestram: 2 quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram dicionem appareat non voluntate solum, sed etiam ope et virtute nostra, magis indignemini bonis ac fidelibus sociis tam indignas iniurias 3 ab legato vestro militibusque fieri. sed ego causam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam ar- 4 bitror esse duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum est testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus, tamen ea quae passi sumus pati non 5 debuimus. non possumus dissimulare, patres conscripti, nos, cum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna et a praefecto praesidii Hamilcare et ab Numidis Afrisque passos esse; sed quid illa sunt 6 conlata cum iis quae hodie patimur! cum bona venia, quaeso, audiatis, patres conscripti, id quod invitus dicam: in discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos 7 an Carthaginienses principes terrarum videat. si ex is, quae Locrenses aut ab illis passi sumus aut a vestro

praesidio nunc cum maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi quam vos dominos praeoptet. 8 et tamen videte, quemadmodum in vos Locrenses animati sint. cum a Carthaginiensibus iniurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus; cum a vestro praesidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio quam ad vos querellas detulimus. 9 aut vos respicietis perditas res nostras, patres conscripti, aut ne ab diis quidem immortalibus quod precemur quicquam superest. 10 Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros et cum eodem ibi relictus est praesidio. 11 in hoc legato vestro – dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae – nec hominis quicquam est, patres conscripti, praeter figuram et speciem neque Romani civis praeter habitum vestitumque et sonum Latinae linguae: 12 pestis ac belua inmanis, qualis fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulae ferunt. 13 ac si scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus: 14 nunc omnis centuriones militesque vestros – adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit – Pleminios fecit; 15 omnes rapiunt, spoliant, verberant, volnerant, occidunt, constuprant matronas, virgines, ingenuos raptos ex conplexu parentium; 16 cotidie capitur urbs nostra, cotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. 17 miretur qui sciat, quo modo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. neque ego exequi possum nec vobis operae est audire singuli quae passi sumus; communiter omnia amplectar. 18 nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem iniuriae esse, nego ullum genus sceleris, lubidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. 19 vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior; cum hostes bello urbem cepere an cum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. 20 omnia, quae captae

urbes patiuntur, passi sumus et cum maxime patimur, patres conscripti, omnia, quae crudelissimi atque inportunissimi tyranni scelera in oppressos civis edunt, Pleminius in nos liberosque nostros et coniuges edidit.

1 XVIII. Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animi cogat et vos audire et exsolvere rem publicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, 2 patres conscripti. vidimus enim, cum quanta caerimonia non vestros solum colatis deos, sed etiam externos acci- 3 piatis. fanum est apud nos Proserpinae, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi 4 bello, qui, cum ex Sicilia rediens Locros classe praetervéheretur, inter alia foeda quae propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thensauros quoque Proserpinae intactos ad eam diem spoliavit; atque ita, 5 pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. quid ergo evenit, patres conscripti? classis postero die foedissima tempestate lacerata omnesque naves, quae sacram 6 pecuniam habuerunt, in litora nostra eiectae sunt. qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinae referri iussit. nec tamen illi umquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia ignobili atque inhonesta morte 7 temere nocte ingressus Argos occubuit. haec cum audisset legatus vester tribunique militum et mille alia, quae non augendae religionis causa, sed praesenti deae numine saepe conperta nobis maioribusque nostris referebantur, 8 ausi sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis thensauris et nefanda praeda se ipsos ac domos con- 9 taminare suas et milites vestros. quibus, per vos fidemque vestram, patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia neque in Africa quicquam rei gesseritis, ne, quod piaculi commiserunt, non suo solum 10 sanguine, sed etiam publica clade luant. quamquam ne nunc quidem, patres conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat ira deae: aliquotiens iam inter se signis conlatis concucurrerunt; dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acrius cum Carthaginiensibus quam inter se ipsi ferro dimicaverunt,

praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi 11 Hannibali, nisi accitus ab nobis Scipio intervenisset. at 12 hercule milites contactos sacrilegio furor agitat, in ducibus ipsis puniendis nullum deae numen apparuit. immo 13 ibi praesens maxime fuit: virgis caesi tribuni ab legato sunt; legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis exsanguis est relictus; recreatus dein le- 14 gatus ex vulneribus tribunos militum in vincla coniectos, dein verberatos servilibusque omnibus suppliciis trucidatos cruciando occidit, mortuos deinde prohibuit sepeliri. has dea poenas a templi sui spoliatoribus habet, nec ante 15 desinet omnibus eos agitare furiis quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. maiores quondam nostri gravi 16 Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox, abstinerent manus: deam sua templa defensuram. quia movendi inde thensauros religio in- 17 cussa erat, muro circumdari templum voluerunt. aliquantum iam altitudinis excitata erant moenia, cum subito conlapsa ruina sunt. sed et nunc et saepe alias 18 dea suam sedem suumque templum aut tutata est aut a violatoribus gravia piacula exegit: nostras iniurias nec potest nec possit alius ulcisci quam vos, patres conscripti; ad vos vestramque fidem supplices confugimus. 19 nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad supplicium dedatis. non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis: veniat, 20 coram ipse audiat, ipse diluat. si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praetermisit, non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, et ille omni divino humanoque liberetur scelere.'

XVIIII. Haec cum ab legatis dicta essent quaesisset- 1 que ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querellas ad P. Scipionem, responderunt, missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse et in Africam aut iam traiecisse aut intra paucos dies traiecturum; et legati 2

gratia quanta esset aput imperatorem expertos esse, cum inter eum et tribunos cognita causa tribunos in vincla coniecerit, legatum aeque sontem aut magis etiam in ea
3 potestate reliquerit. iussis excedere templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnis Q. Fabius natum eum ad conrum-
4 pendam disciplinam militarem arguere: sic et in Hispania plus propter seditionem militum quam bello amissum. externo et regio more et indulgere licentiae militum et saevire in eos. sententiam deinde aeque trucem orationi
5 adiecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere et ex vinculis causam dicere ac, si vera forent quae Locrenses quererentur, in carcere necari bonaque
6 eius publicari; P. Scipionem, quod de provincia decessisset iniussu senatus, revocari, agique cum tribunis plebis,
7 ut de imperio eius abrogando ferrent ad populum; Locrensibus coram senatum respondere, quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque senatum neque populum factas velle, viros bonos sociosque et amicos eos appellari, liberos, coniuges quaeque alia erepta essent restitui; pecuniam, quanta ex thensauris Proserpinae sublata esset, conquiri duplamque pecuniam in thensauros reponi et
8 sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad conlegium pontificum referretur, quod sacri thensauri moti violati essent, quae piacula quibus deis quibus hostiis fieri placeret;
9 milites, quiqui Locris essent, omnes in Siciliam transportari, quattuor cohortes sociorum Latini nominis in prae-
10 sidium Locros adduci. perrogari eo die sententiae accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem non
11 potuere. praeter Plemini facinus Locrensiumque cladem ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne mi-
12 litaris quidem cultus iactabatur: cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palaestraeque operam dare, aeque segniter, molliter cohortem totam Syra-
13 cusarum amoenitate frui, Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria, exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, socîs magis quam hosti metuendum.

1 XX. Haec quamquam partim vera, partim mixta

eoque similia veris iactabantur, tamen vicit Q. Metelli sententia, qui de ceteris Maximo adsensus de Scipionis causa dissensit: qui enim convenire, quem modo civitas 2 iuvenem admodum recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Africam subacturum, Hannibalem ex Italia detracturum, eum repente tamquam Q. Pleminium, indicta causa prope 3 damnatum, ex provincia revocari, cum ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari posset? sibi 4 placere M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorti venisset, triduo proximo in provinciam proficisci, consules decem legatos quos iis videretur ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, et duos tribunos plebei atque aedilem, cum eo consilio praetorem cognoscere: si ea, quae Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere iuberent; si P. Scipio iam in Africam traiecisset, 6 tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime idoneos praetor censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem, legati, qui exercitui praeessent, donec novus 7 imperator ad eum exercitum venisset; si M. Pomponius 8 et decem legati comperissent, neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret bellumque ut proposuisset gereret. hoc facto 9 senatus consulto cum tribunis plebis actum est, ut conpararent, qui duo cum praetore ac legatis irent; ad con- 10 legium pontificum relatum est de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta, violata elataque inde essent. tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. 11 Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus. aedilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio aut iam in Africam traiecisset, prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. prius Locros ire quam Messanam consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium 1

attinet. alii, auditis quae Romae acta essent, in exilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis,
2 incidisse et ab eo Regium vi retractum tradunt, alii ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Pleminium in catenas et cum eo seditionis
3 principes conicerent. ii omnes, seu ante Scipionis seu
4 tum praetoris iussu, traditi in custodiam Reginis. praetor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere: omnem enim sacram pecuniam, quaeque apud Pleminium quaeque apud milites erat, conquisitam cum ea quam ipsi secum attulerant in thensauris
5 reposuerunt ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos ad contionem milites praetor signa extra urbem efferre iubet castraque in campo locat cum gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset aut secum extulisset quod suum non esset: Locrensibus se permittere, ut quod sui quisque cognosset prenderet, si quid non compareret,
6 vindicaret. ante omnia libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui; non levi defuncturum poena qui non
7 restituisset. Locrensium deinde contionem habuit atque iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere dixit. si qui Pleminium aliumve accusare
8 vellet, Regium se sequeretur; si de P. Scipione publice queri vellent, ea quae Locris nefarie in deos hominesque facta essent iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam: ibi se cum consilio cognitu-
9 rum. Locrenses praetori legatisque, senatui ac populo Romano gratias egerunt: se ad Pleminium accusandum
10 ituros; Scipionem, quamquam parum iniuriis civitatis suae doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quam inimicum mallent esse. pro certo se habere neque iussu neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa;
11 sed aut Pleminio nimium aut sibi parum creditum, aut natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant. et praetori et consilio haud mediocre onus demptum erat de
12 Scipione cognoscendi: Pleminium et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt atque in catenis Romam
13 miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque,

quae vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque disciplina militiae, comperta oculis referrent Romam.

XXII. Venientibus iis Syracusas Scipio res, non 1 verba ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eo convenire, classem expediri iussit, tamquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. quo 2 die venerunt hospitio comiter acceptis, postero die terrestrem navalemque exercitum, non instructos modo, sed hos decurrentis, classem in portu simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, ostendit; tum circa armamenta- 3 ria et horrea aliumque belli apparatum visendum praetor legatique ducti; tantaque admiratio singularum universa- 4 rumque rerum incussa, ut satis crederent aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum aut alio nullo posse, iuberentque, quod di bene verterent, traicere, 5 et spei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere. adeoque laetis inde animis 6 profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magnificum apparatum nuntiaturi Romam essent.

Pleminius quique in eadem causa erant, postquam 7 Romam est ventum extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis apud praeoccupatos Locrensium clade animos nullum misericordiae locum habuerunt. postea cum saepius producerentur, iam 8 senescente invidia molliebantur irae et ipsa deformitas Plemini memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. mortuus tamen prius in vinclis est, 9 quam iudicium de eo populi perficeretur. hunc Plemi- 10 nium Clodius Licinus in libro tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem; patefacto dein scelere delegatum in Tullianum ex senatus consulto. de Scipione 11 nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique et tribuni, classem eam, exercitum ducemque verbis extollentes, fecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tem-

12 pore in Africam traiciendum, Scipionique permitteretur, ut ex îs exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum traiceret, quos provinciae relinqueret praesidio.

1 XXIII. Dum haec apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, cum speculis per omnia promunturia positis percunctantes paventesque ad singulos nuntios
2 sollicitam hiemem egissent, haud parvum et ipsi tuendae Africae momentum adiecerunt societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia traiecturum in Africam Romanum
3 crediderunt. erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt, sed mentio quoque incohata adfinitatis, ut rex
4 duceret filiam Hasdrubalis. ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum – iam enim et nubilis erat virgo – profectus Hasdrubal ut accensum cupiditate – et sunt ante omnis Numidae barbaros effusi in Venerem – sensit, virginem a Carthagine arcessit maturatque nuptias,
5 et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque foedus privato adiceretur, societas inter populum Carthaginiensium regemque, data ultro citroque fide eosdem amicos
6 inimicosque habituros, iure iurando adfirmatur. ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initae regi societatis et quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne si traiecisset in Africam Scipio, parvum vin-
7 culum eae nuptiae essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit blanditîs quoque puellae adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, ne prioribus suis promissis fretus in
8 Africam traiciat: se et nuptiis civis Carthaginiensis, filiae Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico etiam foedere cum populo Carthaginiensi iunctum optare
9 primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum armaque aut haec aut illa, abnuen-
10 tem alteram societatem, sequi necesse sit. si non abstineat Africa Scipio et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore et pro terra Africa, in qua et ipse

sit genitus, et pro patria coniugis suae proque parente ac penatibus dimicare.

XXIIII. Cum iis mandatis ab rege legati ad Scipionem missi Syracusis eum convenerunt. Scipio quamquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam litteras dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, ne iura hospitii secum neu cum populo Romano initae societatis neu fas, fidem, dexteras, deos, testis atque arbitros conventorum fallat. ceterum quando neque celari adventus Numidarum poterat — vagati enim in urbe obversatique praetorio erant — et, si sileretur quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso quod celarentur sua sponte magis emanarent timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis praeoccupando mentes hominum et vocatis ad contionem militibus non ultra esse cunctandum ait: instare, ut in Africam quam primum traiciat, socios reges; Masinissam ipsum prius ad Laelium venisse querentem, quod cunctando tempus tereretur; nunc Syphacem mittere legatos idem admirantem, quae tam diuturnae morae sit causa, postulantemque, ut aut traiciatur tandem in Africam exercitus aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac regno suo posset consulere. itaque satis [paratis] iam omnibus instructisque et re iam non ultra recipiente cunctationem in animo sibi esse, Lilybaeum classe traducta eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quae prima dies cursum navibus daret, deis bene iuvantibus in Africam traicere. litteras ad M. Pomponium mittit, ut si ei videretur, Lilybaeum veniret, ut communiter consulerent, quas potissimum legiones et quantum militum numerum in Africam traiceret. item circum oram maritimam misit, ut naves onerariae comprensae Lilybaeum omnes contraherentur. quidquid militum naviumque in Sicilia erat, cum Lilybaeum convenisset et nec urbs multitudinem hominum neque portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriae

30*

praemia. praecipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites illo, non alio duce credebant navata rei publicae 12 opera finire se militiam ignominiosam posse. et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret neque ullos aeque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis proeliis modo, set urbibus etiam 13 oppugnandis. quinta et sexta Cannenses erant legiones; eas se traiecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit, relictisque quos non idoneos credebat in locum eorum subiecit quos secum ex Italia adduxerat, 14 supplevitque ita eas legiones, ut singulae sena milia et ducenos pedites, trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

1 XXV. Quantum militum in Africam transportatum 2 sit, non parvo numero inter auctores discrepat. alibi decem milia peditum, duo milia et ducentos equites, alibi sedecim milia peditum, mille et sescentos equites, alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta milia peditum equitumque in naves inposita invenio. quidam non adiecere numerum, inter quos me ipse in re dubia 3 poni malim. Coelius ut abstinet numero, ita ad immen-4 sum multitudinis speciem auget: volucres ad terram delapsas clamore militum, atque tantam multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur.

5 Milites ut naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in navibus, ante conscendere 6 coactos, continuit. commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum ciba-7 ria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. ut omnes iam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque et magistri navium et bini mili-8 tes in forum convenirent ad imperia accipienda. postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus iumentisque in totidem dies quot frumentum 9 imposuissent. ubi responderunt, aquam dierum quinque

et quadraginta in navibus esse, tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene oboedientes praestarent. cum viginti ro- 10 stratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, laevum, totidem rostratas, et C. Laelium praefectum classis cum M. Porcio Catone — quaestor is tum erat — onerariis futurum praesidio: lumina in navibus singula rostratae, 11 bina onerariae haberent; in praetoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent guber- 12 natoribus edixit. fertilissimus ager eoque abundans omni copia rerum est regio, et inbelles, quod plerumque in uberi agro evenit, barbari sunt, priusque quam Carthagine subveniretur opprimi videbantur posse. iis editis 13 imperiis redire ad naves iussi, et postero die deis bene iuvantibus signo dato solvere naves.

XXVI. Multae classes Romanae e Sicilia atque ipso 1 illo portu profectae erant; ceterum non eo bello solum — nec id mirum, praedatum enim tantummodo pleraeque classes ierant —, sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit, quamquam, si magnitudine classis aesti- 2 mares, et bini consules cum binis exercitibus ante traiecerant et prope totidem rostratae in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum traiciebat; nam praeter quadra- 3 ginta longas naves quadringentis ferme onerariis exercitum travexit. sed et bellum bello secundum priori ut 4 atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul caesis ducibus effecerant, et Scipio dux partim factis fortibus, 5 partim suapte fortuna quadam ingenti ad incrementa gloriae celebratus converterat animos; simul et mens ipsa 6 traiciendi nulli ante eo bello duci temptata, ad Hannibalem trahendum ex Italia transferendumque et finiendum in Africa bellum se transire, vulgata erat. concur- 7 rerat ad spectaculum in portum omnis turba non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia, quae ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant et praetorem provinciae M. Pomponium secutae fuerant. ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant; nec 8

classis modo prospectantibus e terra, sed (tamen) terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

1 XXVII. Ubi inluxit, Scipio e praetoria nave silentio 2 per praeconem facto 'divi divaeque,' inquit 'maria terrasque qui colitis, vos precor quaesoque, uti quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, ea mihi populo plebique Romanae, sociis nominique Latino, qui populi Romani quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, 3 mari, amnibusque secuntur, bene verruncent eaque vos omnia bene iuvetis, bonis auctibus auxitis; salvos incolumesque victis perduellibus victores, spolîs decoratos, praeda onustos triumphantesque mecum domos reduces sistatis; inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam 4 faxitis; quaeque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem 5 detis.' secundum has preces cruda exta victimae, uti mos est, in mare porricit tubaque signum dedit proficis-6 cendi. vento secundo vehementi satis provecti celeriter e conspectu terrae ablati sunt; et a meridie nebula occepit ita, vix ut concursus navium inter se vitarent; 7 lenior ventus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit; sole orto est discussa et addita vis vento. 8 iam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, non plus quinque milia passuum Africam abesse, Mercuri promunturium se cernere; si iubeat eo 9 dirigi, iam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus uti bono rei publicae suoque Africam viderit, dare vela et alium infra navibus 10 accessum petere iubet. vento eodem ferebantur; ceterum nebula sub idem ferme tempus quo pridie exorta conspectum terrae ademit et ventus premente nebula cecidit. 11 nox deinde incertiora omnia fecit. itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves aut terrae inferrentur, 12 iecere. ubi inluxit, ventus idem coortus, nebula disiecta aperuit omnia Africae litora. Scipio, quod esset proximum promunturium percunctatus, cum Pulchri promunturium id vocari audisset, 'placet omen,' inquit

'huc dirigite naves.' eo classis decurrit copiaeque omnes 13
in terram expositae sunt.

Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu 14
fuisse permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi.
Coelius, praeterquam quod non mersas fluctibus naves,
ceteros omnis caelestis maritimosque terrores, postremo
abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde aegre correctum cursum exponit et prope 15
obrutis navibus iniussu imperatoris scaphis, haud secus
quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu
in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis Romani castra in proximis 1
tumulis metantur. iam non in maritimos modo agros 2
conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in
terram pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes.
neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque 3
agminibus immixta, omnis passim compleverat vias,
sed pecora quoque prae se agrestes agebant, ut relinqui
subito Africam diceres. urbibus vero ipsis maiorem quam 4
quem secum attulerant terrorem inferebant, praecipue
Carthaginis prope ut captae tumultus fuit. nam post M. 5
Atilium Regulum et L. Manlium consules, annis prope
quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant
praeter praedatorias classes, quibus escensiones in agros
factae erant, raptisque, quae obvia fors fecerat, prius recursum 6
semper ad naves quam clamor agrestis conciret
fuerat: eo maior tum fuga pavorque in urbe fuit. et hercule 7
neque exercitus domi validus neque dux quem opponerent
erat. Hasdrubal Gisgonis filius genere, fama,
divitîs, regia tum etiam adfinitate longe primus civitatis
erat: sed eum ab illo Scipione aliquot proeliis fusum pulsumque 8
in Hispania meminerant nec magis ducem duci
parem quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui
esse. itaque velut si urbem extemplo adgressurus 9
Scipio foret, ita conclamatum ad arma est portaeque
raptim clausae et armati in muris vigiliaeque et stationes
dispositae, ac nocte insequenti vigilatum est. postero 10
die mille equites, speculatum ad mare turbandosque egredientis
ex navibus missi, in stationes Romanorum in-

11 ciderunt. iam enim Scipio classe Uticam missa ipse haud ita multum progressus a mari tumulos proximos ceperat, equites et in stationibus locis idoneis posuerat et per agros miserat praedatum.

1 XXVIIII. Hi cum Carthaginiensi equitatu proelium cum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti, in quibus praefectum quoque Han-2 nonem, nobilem iuvenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afro-3 rum satis opulentam cepit, ubi praeter cetera, quae extemplo in naves onerarias imposita missaque in Siciliam erant, octo milia liberorum servorumque capitum sunt 4 capta. laetissimus tamen omnibus in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissae; quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum mi-5 lium equitatu tradunt venisse. ceterum cum longe maximus omnium aetatis suae regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam iuverit, operae pretium videtur excedere paulum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno.

6 Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater ei moritur: Galae nomen erat. regnum ad fratrem regis Oesalcen pergrandem natu – ita mos apud Numidas est 7 – pervenit. haud multo post Oesalce quoque mortuo maior ex duobus filiis eius Capussa, puero admodum al-8 tero, paternum imperium accepit. ceterum cum magis iure gentis quam auctoritate inter suos aut viribus obtineret regnum, extitit quidam Mazaetullus nomine, non alienus sanguine regibus, familiae semper inimicae ac de imperio varia fortuna cum iis qui tum obtinebant cer-9 tantis. is concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnae auctoritatis erat, castris palam positis descen-10 dere regem in aciem ac dimicare de regno coegit. in eo proelio Capussa cum multis principum cecidit; gens Maesuliorum omnis in dicionem imperiumque Mazaetulli con-11 cessit. regio tamen nomine abstinuit contentusque nomine modico tutoris puerum Lacumazen, qui stirpis re-12 giae supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quae proxime Oesalci

regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit spe Carthaginiensium societatis et cum Syphace hospitium vetustum 13 legatis missis renovat, omnia ea auxilia praeparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein nece 1 fratris patruelis, ex Hispania in Mauretaniam — Baga ea tempestate Maurorum erat — traiecit. ab eo supplex in- 2 fimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quattuor milia Maurorum impetravit. cum iis, praemisso 3 nuntio ad paternos suosque amicos, cum ad finis regni pervenisset, quingenti ferme Numidae ad eum convenerunt. igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad re- 4 gem remissis quamquam aliquanto minor spe multitudo nec cum qua tantam rem adgredi satis auderet convenerat, ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum 5 aliquid conlecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumazae regulo ad Thapsum occurrit. trepidum agmen 6 cum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu capit, ex regiis alios tradentis se recipit, alios vim parantis occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. fama huius modicae rei in principio rerum 7 prospere actae convertit ad Masinissam Numidas, adfluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galae et invitabant iuvenem ad reciperandum paternum regnum. numero militum aliquantum Mazaetullus superabat: nam 8 et ipse eum exercitum, quo Capussam vicerat, et ex receptis post caedem regis aliquot habebat et puer Lacumazes ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. quindecim 9 milia peditum Mazaetullo, decem milia equitum erant, quibus cum Masinissa nequaquam tantum peditum equitumve habente acie conflixit. vicit tamen et veterum militum virtus et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis; regulus cum tutore ex exigua Masaesuliorum manu in Carthaginiensem agrum perfugit. ita re- 10 cuperato regno paterno Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis qui et puero spem facerent, si in fidem 11

Masinissae sese permisisset, futurum eum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset, et qui Mazaetullo praeter inpunitatem sua omnia cum fide restitui sponderent, ambo praeoptantis exilio modicam domi fortunam, omnia ne id fieret Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit.

1 XXXI. Hasdrubal tum forte, cum haec gerebantur, apud Syphacem erat; qui Numidae, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumazen an 2 Masinissam regnum Maesuliorum esset, falli eum magnopere ait, si Masinissam eisdem contentum fore quibus patrem Galam aut patruum eius Oesalcem credat: multo maiorem indolem in eo animi ingeniique esse quam in 3 ullo gentis eius umquam fuisset. saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque. et Syphacem et Carthaginiensis, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, 4 cum iam nullam opem ferre possent, arsuros; adhuc teneras et fragiles vires eius esse, vixdum coalescens foventis regnum. instando stimulandoque pervincit, ut 5 exercitum ad finis Maesuliorum admoveat atque in agro, de quo saepe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam hau dubii iuris sui, castra locet: si quis arceat, ut quod maxime 6 opus sit, acie dimicaturum; sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum; aut sine certamine concessuros in dicionem eius Maesulios, aut nequaquam pares 7 futuros armis. his vocibus incitatus Syphax Masinissae bellum infert et primo certamine Maesulios fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem 8 – Bellum incolae vocant – perfugit. familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque suis – ea pecunia illis est – persecuti sunt regem, cetera Maesuliorum multitudo in di-9 cionem Syphacis concessit. quem ceperant exules montem herbidus aquosusque est; et quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte vescentium abunde 10 sufficiebat alimentis. inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse; maxime uri Carthaginiensis ager, quia et plus

praedae quam inter Numidas et latrocinium tutius erat. iamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam 11 praedam venderent mercatoribus appellentibus naves ad id ipsum pluresque quam iusto saepe in bello Carthaginienses caderent caperenturque. deplorabant ea aput 12 Syphacem Carthaginienses incensumque et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur latronem vagum in montibus consectari.

XXXII. Bucar ex praefectis regîs, vir acer et in- 1 piger, ad id delectus, et data quattuor milia peditum, duo equitum; praemiorumque ingenti spe oneratus, si caput Masinissae rettulisset aut vivum – id vero inaestimabile gaudium fore – cepisset, palatos incuriose agentis 2 inproviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. inde prope 3 iam ut debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis, ut aliquanto maioribus quam pro reliquîs belli, remissis, cum [M] haud 4 amplius peditibus ducentisque equitibus degressum iugis Masinissam persecutus, in valle arta faucibus utrimque oppositus inclusit, ubi ingens caedes Maesuliorum facta: Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per 5 anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. tenuit 6 tamen vestigia Bucar adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis ita circumvenit, ut praeter quattuor equites omnes ad unum interficeret. cum îs ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. in conspectu erant fugientes; ala equi- 7 tum dispersa toto campo, quibusdam ut occurrerent per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis 8 ingens fugientis accepit – neque enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant equos – raptique gurgite in obliquum praelati. duobus in conspectu hostium in 9 praerapidum gurgitem haustis ipse perisse creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emerserunt. is finis Bucari sequendi fuit nec ingredi flumen auso nec habere credenti se iam quem sequeretur. inde vanus auctor absumpti Masinissae ad regem rediit, 10

missique qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent, totaque Africa fama mortis Masinissae repleta varie animos adfecit.

11 Masinissa in spelunca occulta cum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. 12 ubi primum ducta cicatrix patique posse visa iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis 13 cum in Maesulios palam iam quis esset ferens venisset, tantum motum cum favore pristino, tum gaudio insperato, quod quem perisse crediderant incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex milia peditum arma- 14 torum, quattuor equitum ad eum convenirent iamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masaesuliorumque fines – id Syphacis regnum erat – vastaret. inde inritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia montium consedit.

1 XXXIII. Maiorem igitur iam rem Syphax ratus, quam ut per praefectos ageret, cum filio iuvene – nomen Verminae erat – parte exercitus missa imperat, ut circumducto agmine in se intentum hostem ab tergo invadat. 2 nocte profectus Vermina, qui ex occulto adgressurus erat; Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis con- 3 latis acie dimicaturus esset, movit castra. ubi tempus visum est, quo pervenisse iam circummissi videri poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, cum multitudine fretus, tum praeparatis ab tergo insidiis, per adver- 4 sum montem erectam aciem ducit. Masinissa maxime loci fiducia, quo multo aequiore pugnaturus erat, et ipse derigit suos. atrox proelium et diu anceps fuit, loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quae nimio 5 maior erat, Syphacem iuvante. ea multitudo divisa, cum pars a fronte urgeret, pars ab tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit, et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. 6 itaque ceteri pedites equitesque caesi aut capti; ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos divisosque turmatim in tris partis erumpere iubet, loco praedicto in

quem ex dissipata convenirent fuga. ipse, qua intenderat, 7 inter media tela hostium evasit; duae turmae haesere: altera metu dedita hosti, pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instan- 8 tem in alia atque alia flectendo itinera eludens, taedio et desperatione tandem fessum absistere sequendo coegit. ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. ibi cum conscientia egregia saepe repetiti regni paterni 9 inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus usque ad C. Laeli classisque Romanae adventum in Africam consumpsit. haec animum inclinant, ut cum 10 modico potius quam cum magno praesidio equitum ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam, quippe illa regnanti multitudo, haec paucitas exulis fortunae conveniens est.

XXXIIII. Carthaginienses ala equitum cum prae- 1 fecto amissa, alio equitatu per novum dilectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium praeficiunt. Hasdru- 2 balem subinde ac Syphacem per litteras nuntiosque, postremo etiam per legatos arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessae patriae iubent, Syphacem orant, ut Carthagini, ut universae Africae subveniat. ad Uticam 3 tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, tralata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido non modo ad 4 lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas 5 — id longe primum equitum in Africa est genus — conducit. iam ad quattuor milia equitum habebat, cum Sa- 6 laecam nomine urbem occupavit quindecim ferme milia ab Romanis castris. quod ubi Scipioni relatum est, 7 'aestiva sub tectis equitatus!' inquit: 'sint vel plures, dum talem ducem habeant.' eo minus sibi cessandum 8 ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare atque hostem ad pugnam elicere iubet. ubi omnis multitudo se effudisset graviorque iam in certamine esset quam ut facile sustineri

posset, cederet paulatim: se in tempore pugnae obven-
9 turum. tantum moratus, quantum satis temporis prae-
gresso visum ad eliciendos hostis, cum Romano equitatu
secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viae
10 flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa ex
composito nunc terrentis, nunc timentis modo aut ipsis
obequitabat portis aut cedendo, cum timoris simulatio
audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat.
11 nondum omnes egressi erant varieque dux fatigabatur,
alios vino et somno gravis arma capere et frenare equos
cogendo, alîs, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine
12 signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. primo in-
caute se evehentis Masinissa excipiebat; mox plures simul
conferti porta effusi aequaverant certamen; postremo
iam omnis equitatus proelio cum adesset, sustineri ultra
13 nequiere. non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo
sensim impetus eorum accipiebat, donec ad tumulos te-
14 gentis Romanum equitatum pertraxit. inde exorti equites,
et ipsi integris viribus et recentibus equis, Hannoni Afris-
que pugnando ac sequendo fessis se circumfudere; et
15 Masinissa flexis subito equis in pugnam rediit. mille
fere, qui primi agminis fuerant, quibus haud facilis re-
ceptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque in-
16 terfecti sunt; ceteros, ducis praecipue territos caede,
effuse fugientis per triginta milia passuum victores secuti
ad duo praeterea milia equitum aut ceperunt aut occide-
17 runt. inter eos satis constabat non minus ducentos Car-
thaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere
inlustres.

1 XXXV. Eodem forte quo haec gesta sunt die naves,
quae praedam in Siciliam vexerant, cum commeatu re-
diere, velut ominatae ad praedam alteram repetendam
2 sese venisse. duos eodem nomine Carthaginiensium duces
duobus equestribus proeliis interfectos non omnes aucto-
res sunt, veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res;
Caelius quidem et Valerius captum etiam Hannonem
tradunt.

3 Scipio praefectos equitesque prout cuiusque opera
fuerat, ante omnis Masinissam, insignibus donis donat;

et firmo praesidio Salaecae imposito ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die quam profectus erat magnam vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens in castra redit gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. inde omissis expeditionibus parvis populationibusque ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit, eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exequenda habiturus. simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari adluitur, simul et terrestris exercitus ad imminentem prope ipsis moenibus tumulum est admotus. tormenta machinasque et advexerat secum et ex Sicilia missa cum commeatu erant et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxili tardius cuncta movebantur. Hasdrubal intentissima conquisitione cum ad triginta milia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta milibus peditum, decem equitum advenit confestimque motis a Carthagine castris haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies nequiquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde inrito incepto. et — iam enim hiems instabat — castra hiberna in promunturio, quod tenui iugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit, uno vallo et navalia castra amplectitur. iugo medio legionum castris inpositis latus ad septentrionem versum subductae naves navalesque socii tenebant, meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. haec in Africa usque ad extremum autumni gesta.

XXXVI. Praeter convectum undique ex populatis circa agris frumentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab

Ti. Claudio praetore, cuius ea provincia erat, ingentem
2 vim frumenti advexit, horreaque non solum quae iam facta erant repleta, sed nova aedificata. vestimenta exercitui deerant: id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset.
3 ea quoque haud segniter curata res: mille ducentae togae brevi spatio et duodecim milia tunicarum missa.

4 Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. agminibus magis quam acie pugnatum est.
5 Romani pulsi et tumultu verius quam pugna ad mille et
6 ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum, neque oppugnare tamen ea hostes ausi. ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exercitus
7 ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta, cum consuli et duplicatae vires, Poeno recens victoria animo
8 esset. in primam aciem suas legiones Sempronius induxit, in subsidiis locatae P. Licinii legiones. consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae vovit, si
9 eo die hostis fudisset; composque eius voti fuit. fusi ac fugati Poeni, supra quattuor milia armatorum caesa, paulo minus trecenti vivi capti et equi quadraginta et undecim militaria signa. perculsus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum reduxit.

10 Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis quam iudiciorum terrore Etruriam continet, totam ferme ad Magonem ac per eum ad spem
11 novandi res versam. eas quaestiones ex senatus consulto minime ambitiose habuit; multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo praesentis erant condemnati;
12 postea conscientia sibimet ipsi exilium consciscentes, cum absentis damnati essent, corporibus subtractis bona tantum, quae publicari poterant, pigneranda poenae praebebant.

1 XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Claudius

senatum recitaverunt: princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus, notati septem, nemo tamen qui sella curuli sedisset. sarta tecta acriter et cum summa fide exege- 2 runt; viam e foro bovario et ad Veneris circa foros publicos et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. vectigal etiam novum ex salaria annona sta- 3 tuerunt. sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praebendum locaverunt. id vectigal com- 4 mentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset; et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde Salinator Livio inditum cognomen.

Lustrum conditum serius, quia per provincias dimise- 5 runt censores, ut civium Romanorum in exercitibus quantus ubique esset referretur numerus. censa cum iis du- 6 centa decem quattuor milia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. duodecim deinde coloniarum, quod 7 numquam ante factum erat, deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt, ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. equitum deinde census agi 8 coeptus est; et ambo forte censores equum publicum habebant. cum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livi nomen erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem, 'cita' inquit Nero 'M. Livium' et sive ex residua 9 vetere simultate sive intempestiva iactatione severitatis inflatus M. Livium, quia populi iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. item M. Livius, cum ad tribum 10 Arniensem et nomen conlegae ventum est, vendere equum C. Claudium iussit duarum rerum causa, unius, quod falsum adversum se testimonium dixisset, alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. aeque foe- 11 dum certamen inquinandi famam alterius cum suae famae damno factum est exitu censurae. cum in leges iurasset 12 C. Claudius et in aerarium escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, dedit conlegae nomen. deinde M. Livius in aerarium venit: praeter Maeciam 13

tribum, quae se neque condemnasset neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quattuor et triginta tribus, aerarios reli-
14 quit, quod et innocentem se condemnassent et condemnatum consulem et censorem fecissent, neque infitiari possent, aut iudicio semel aut comitiis bis ab se peccatum esse:
15 inter quattuor et triginta tribus et C. Claudium aerarium fore; quod si exemplum haberet bis eundem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter aerarios fuisse
16 relicturum. pravum certamen notarum inter censores; castigatio inconstantiae populi censoria et gravitate tem-
17 porum illorum digna. in invidia censores cum essent, crescendi ex iis ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrisque dixit. ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia populari aurae censura esset.

1 XXXVIII. Eadem aestate in Bruttîs Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia et ignobiles aliae
2 civitates voluntate in dicionem venerunt. et cum comitiorum iam adpeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria,
3 ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. is consules Cn. Servilium Caepionem et C. Servilium Geminum creavit.
4 inde praetoria comitia habita. creati P. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Aelius Paetus, P. *Villius*
5 Tappulus: hi duo cum aediles plebis essent, praetores creati sunt. consul comitiis perfectis ad exercitum in Etruriam redit.

6 Sacerdotes eo anno mortui atque in locum eorum suffecti: Ti. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Aemili Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus in-
7 auguratusque; in M. Pomponi Mathonis et auguris et decemviri locum creati decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adulescens, quod tum
8 perrarum in mandandis sacerdotiis erat. quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus C. Livio et M. Servilio Gemino. et ludi Romani biduum instaurati, item per biduum plebei ab aedilibus P. Aelio, P. Villio. et Iovis epulum fuit ludorum causa.

[PERIOCHA LIBRI XXX.]

[Scipio in Africa Carthaginienses et eundem Syphacem Numidiae regem Hasdrubalemque pluribus proeliis vicit adiuvante Masinissa, bina hostium castra expugnavit, in quibus quadraginta milia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonibam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit et nuptiis factis uxorem habuit. castigatus a Scipione venenum ei misit, quo illa hausto decessit. effectumque multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicae salutis Hannibalem revocarent. itaque anno sexto decimo Italia decedens in Africam traiecit, temptavitque per conloquium pacem cum Scipione conponere, et cum de condicionibus pacis non convenisset, acie victus est. pax Carthaginiensibus petentibus data est. Hannibal Gisgonem pacem dissuadentem manu sua detraxit; excusata deinde temeritate facti ipse pacem suasit. Masinissae regnum restitutum est. reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pilleatus secutus est. Scipio Africanus — incertum militari prius favore an populari aura ita cognominatus sit — primus certe hic imperator victae a se nomine gentis nobilitatus est. Mago bello, quo in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus reverteretur, ex vulnere mortuus est.]

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXX.

I. Cn. Servilius et C. Servilius consules – sextus 1 decimus is annus belli Punici erat – cum de re publica belloque et provincîs ad senatum rettulissent, censue- 2 runt patres, ut consules inter se compararent sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet: cui Brutti evenissent, ex- 3 ercitum a P. Sempronio acciperet, P. Sempronius – ei

quoque enim proconsuli imperium in annum prorogaba-
4 tur — P. Licinio succederet. is Romam reverteretur, bello
quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tem-
5 pestate instructior civis habebatur. congestis omnibus
humanis ab natura fortunaque bonis nobilis idem ac dives
erat, forma viribusque corporis excellebat, facundissimus
habebatur seu causa oranda seu in senatu, ad populum
suadendi ac dissuadendi locus esset, iuris pontificii peri-
6 tissimus. super haec bellicae quoque laudis consulatus
7 compotem fecerat. quod in Bruttiis provincia, idem in
Etruria ac Liguribus decretum: M. Cornelius novo con-
suli tradere exercitum iussus; ipse prorogato imperio
Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas L.
8 Scribonius priore anno habuisset. sortiti deinde provin-
cias: Caepioni Brutti, Servilio Gemino Etruria evenit. tum
9 praetorum provinciae in sortem coniectae: iuris dictionem
urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam
P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus — sub Lucretio
Spurio eae fuerunt — Quintilius Varus est sortitus. et
Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a
10 Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni non
temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in
11 Africa foret, prorogatum imperium est decretumque, ut
supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam traie-
cisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci
atque exercitui esset.

1 II. In Siciliam tria milia militum sunt scripta, et
quia quod roboris ea provincia habuerat in Africam trans-
vectum fuerat et quia, ne qua classis ex Africa traiceret,
quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliae mari-
2 tumam oram. tredecim novas naves Villius secum in
3 Siciliam duxit, ceterae in Sicilia veteres refectae. huic
classi M. Pomponius, prioris anni praetor, prorogato im-
perio praepositus novos milites ex Italia advectos in naves
4 imposuit. parem navium numerum Cn. Octavio, praetori
item prioris anni, cum pari iure imperi ad tuendam Sar-
diniae oram patres decreverunt; Lentulus praetor duo
5 milia militum dare in naves iussus. et Italiae ora, quia
incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent,

videbantur autem quidquid nudatum praesidiis esset petituri, M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria milia militum in eam classem ex 6 decreto patrum consules scripserunt et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniae cum exercitibus im- 7 perioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae. viginti omnino legionibus et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta.

Praetores in provincias ire iussi. consulibus impera- 8 tum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu res publica staret. et 9 novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nuntiata. aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse; mures Antii coronam auream adrosere. circa Capuam omnem 10 agrum lucustarum vis ingens, ita ut unde advenissent parum constaret, complevit. eculeus Reate cum quinque 11 pedibus natus. Anagniae sparsi primum ignes in caelo, dein fax ingens arsit; Frusinone arcus solem tenui linea 12 amplexus est, circulum deinde ipsum maior solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. consulum alteri primam hostiam 13 immolanti caput iocineris defuit. ea prodigia maioribus hostiis procurata, editi a collegio pontificum dei quibus sacrificaretur.

III. His transactis consules praetoresque in provin- 1 cias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis, Africae cura erat, seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. itaque non ex Sardinia tantum, 2 sicut ante dictum est, sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta frumentumque, et arma etiam ex Sicilia et omne genus commeatus eo portabantur. nec Scipio ullo 3 tempore hiemis belli opera remiserat, quae multa simul undique eum circumstabant: Uticam obsidebat; castra in conspectu Hasdrubalis erant; Carthaginienses deduxerant 4 naves, classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant.

Inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat, si forte iam satias amoris in uxore ex 5 multa copia cepisset. ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus condiciones, ut Romani Africa, Poeni Italia excederent, quam, si bellaretur, spes ulla desciturum ad- 6 ferebatur. haec per nuntios acta magis equidem crediderim – et ita pars maior auctores sunt – quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana 7 ad conloquium venisse. primo eas condiciones imperator Romanus vix auribus admisit; postea, ut causa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere ac spem facere saepius ultro citroque agitantibus rem conventuram.

8 Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex 9 agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant. Numidae praecipue harundine textis storeaque pars maxima tectis passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. 10 haec relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.

1 IIII. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines spectatae virtutis atque pru- 2 dentiae servili habitu mittebat, qui, dum in conloquio legati essent, vagi per castra, alius alia aditus exitusque omnes, situm formamque et universorum castrorum et partium, qua Poeni, qua Numidae haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specu- 3 larentur moremque simul noscerent stationum vigiliarumque, nocte an interdiu opportuniores insidianti essent. et inter crebra conloquia alii atque alii de industria, quo 4 pluribus omnia nota essent, mittebantur. cum saepius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Carthaginiensibus per eum faceret, legati Romani vetitos se reverti ad imperatorem aiunt nisi certum responsum 5 detur: proinde, seu ipsi staret iam sententia, seu consulendus Hasdrubal et Carthaginienses essent, consuleret; tempus esse aut pacem componi aut bellum naviter geri. 6 dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses, et speculatores omnia visendi et Scipio

ad conparanda ea, quae in rem erant, tempus habuit. et 7 mentione ac spe pacis neglegentia, ut fit, apud Poenos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. tandem relatum responsum quibusdam, quia nimis 8 cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per occasionem adiectis; quae peropportune cupienti tollere indutias Scipioni causam praebuere. ac nuntio regis, cum relaturum 9 se ad consilium dixisset, postero die respondit, se uno frustra tendente nulli alii pacem placuisse; renuntiaret igitur, nullam aliam spem pacis quam relictis Carthaginiensibus Syphaci cum Romanis esse. ita tollit indu- 10 tias, ut libera fide incepta exequeretur; deductisque navibus — et iam veris principium erat — machinas tormentaque, velut a mari adgressurus Uticam, imponit. et duo milia 11 militum ad capiendum quem antea tenuerat tumulum super Uticam mittit, simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos, simul ne 12 qua, cum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua relicta cum levi praesidio fieret.

V. His praeparatis advocatoque consilio et dicere ex- 1 ploratoribus iussis, quae conperta adferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant, postremo ipse quid pararet in proximam noctem proponit; tribunis edicit, ut, 2 ubi praetorio dimisso signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. ita ut imperaverat signa sub oc- 3 casum solis efferri sunt coepta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt; media nocte — septem enim milia itineris erant — modico gradu ad castra hostium perventum est. ibi Scipio partem copiarum Laelio Masinissam- 4 que ac Numidas attribuit et castra Syphacis invadere ignesque conicere iubet. singulos deinde separatim Lae- 5 lium ac Masinissam deductos obtestatur, ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque: se Hasdrubalem Punicaque castra adgressurum, ceterum non ante coepturum quam ignem in regiis castris 6 conspexissent. neque ea res morata diu est: nam ut 7 proximis casis iniectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque et deinceps continua amplexus totis se passim

8 dissipavit castris. et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum fortuitum, non hostilem ac bellicum ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi in armatos 9 incidere hostis, maxime Numidas ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dis- 10 positos. in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma; multi in praecipiti fuga ruentes super alios alii in angustis portarum obtriti sunt.

1 VI. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu cum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi sua sponte in- 2 cendium ortum, et clamor inter caedem et vulnera sublatus an ex trepidatione nocturna esset confusus, sensum 3 veri adimebat. igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo quae restinguendo igni forent 4 portantes, in agmen Romanum ruebant. quibus caesis omnibus praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas ut in tali tumultu 5 portas invadit; ignibusque in proxima tecta coniectis effusa flamma primo velut sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens uno repente omnia incendio 6 hausit. ambusti homines iumentaque foeda primum fuga, dein strage obruebant itinera portarum: quos non oppresserat ignis, ferro absumpti, binaque castra clade una 7 deleta. duces tamen ambo, ex tot milibus armatorum duo milia peditum et quingenti equites semermes, magna 8 pars saucii adflatique incendio effugerunt. caesa aut hausta flammis quadraginta milia hominum sunt, capta supra quinque milia; multi Carthaginiensium nobiles, 9 undecim senatores; signa militaria centum septuaginta quattuor, equi Numidici supra duo milia septingenti; elephanti sex capti, octo ferro flammaque absumpti; magna vis armorum capta: ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

1 VII. Hasdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat, eoque omnes qui supererant vestigia ducis sequentes se contulerant; metu deinde, ne dedere-

tur Scipioni, urbe excessit. mox eodem patentibus por- 2
tis Romani accepti; nec quicquam hostile, quia voluntate
concesserant in dicionem, factum. duae subinde urbes
captae direptaeque: ea praeda et quae castris incensis ex
igne rapta erat militi concessa est. Syphax octo milium 3
ferme inde spatio loco communito consedit; Hasdrubal
Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti
clade mollius consuleretur. quo tantus primo terror est 4
adlatus, ut omissa Utica Carthaginem crederent extemplo
Scipionem obsessurum. senatum itaque sufetes, quod 5
velut consulare imperium apud eos erat, vocaverunt. ibi 6
tribus [e partibus] una de pace legatos ad Scipionem decernebat, altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili
bello patriam revocabat, tertia – Romanae in adversis
rebus constantiae erat – reparandum exercitum Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat. haec 7
sententia, quia Hasdrubal praesens Barcinaeque omnes
factionis bellum malebant, vincit. inde dilectus in urbe 8
agrisque haberi coeptus et ad Syphacem legati missi,
summa ope et ipsum reparantem bellum, cum uxor non
iam ut ante blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet isdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. spem quoque opportune oblatam 9 10
adferebant legati: quattuor milia Celtiberorum circa urbem nomine Obbam, ab conquisitoribus suis conducta in
Hispania, egregiae iuventutis, sibi occurrisse, et Hasdrubalem prope diem adfore cum manu haudquaquam
contemnenda. igitur non benigne modo legatis respondit, 11
sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum,
quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem
iuventutem adfirmat ex regno exciturum: scire incendio, 12
non proelio cladem acceptam; eum bello inferiorem esse,
qui armis vincatur. haec legatis responsa; et post dies 13
paucos rusus Hasdrubal et Syphax copias iunxerunt. is
omnis exercitus fuit triginta ferme milia armatorum.

VIII. Scipionem, velut iam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticae oppugnandae 1

intentum, iamque machinas admoventem muris advertit
2 fama redintegrati belli, modicisque praesidîs ad speciem
modo obsidionis terra marique relictis ipse cum robore
3 exercitus ire ad hostis pergit. primo in tumulo quattuor
milia ferme distante ab castris regiis consedit; postero
die cum equitatu in magnos – ita vocant – campos sub-
iectos ei tumulo degressus, succedendo ad stationes ho-
4 stium lacessendoque levibus proeliis diem absumsit. et
per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc ex-
cursionibus in vicem nihil dictu satis dignum fecerunt:
5 quarto die in aciem utrimque descensum est. Romanus
principes post hastatorum prima signa, in subsidiis tria-
rios constituit; equitatum Italicum ab dextro cornu, ab
6 laevo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Has-
drubalque Numidicis adversus Italicum equitatum, Car-
thaginiensium contra Masinissam locatis, Celtiberos me-
diam aciem in adversa signa legionum accepere. ita in-
7 structi concurrunt. primo impetu simul utraque cornua
et Numidae et Carthaginienses pulsi: nam neque Nu-
midae, maxima pars agrestes, Romanum equitatum ne-
que Carthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam
8 recenti super cetera victoria terribilem sustinuere. nudata
utrimque cornibus Celtiberûm acies stabat, quod nec in
fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis neque spes
veniae ab Scipione erat, quem bene meritum de se et
gente sua mercennariis armis in Africam oppugnatum
9 venissent. igitur circumfusis undique hostibus alii super
alios cadentes obstinate moriebantur; omnibusque in eos
versis aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdru-
bal praeceperunt. fatigatos caede diutius quam pugna
victores nox oppressit.

1 VIIII. Postero die Scipio Laelium Masinissamque
cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque
militum ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem
2 mittit; ipse cum robore exercitus urbes circa, quae omnis
Carthaginiensium dicionis erant, partim spe, partim
3 metu, partim vi subicit. Carthagini erat quidem ingens
terror, et circumferentem arma Scipionem omnibus fini-
timis raptim perdomitis ipsam Carthaginem repente ad-

gressurum credebant. itaque et muri reficiebantur pro- 4
pugnaculisque armabantur, et pro se quisque, quae diu-
tinae obsidionis tolerandae sunt, ex agris convehit. rara 5
mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem
arcessendum mittendorum, pars maxima classem, quae 6
ad commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad
opprimendam stationem navium ad Uticam incaute agen-
tem: forsitan etiam navalia castra, relicta cum levi prae-
sidio, oppressuros. in hoc consilium maxime inclinant; 7
legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent: quippe
classi ut felicissime gerantur res, parte aliqua levari
Uticae obsidionem, Carthaginem ipsam qui tueatur ne- 8
que imperatorem alium quam Hannibalem neque exer-
citum alium quam Hannibalis superesse. deductae ergo 9
postero die naves, simul et legati in Italiam profecti.
raptimque omnia stimulante fortuna agebantur; et in
quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium
rebatur.

Scipio gravem iam spoliis multarum urbium exerci- 10
tum trahens, captivis aliaque praeda in vetera castra ad
Uticam missis, iam in Carthaginem intentus occupat re-
lictum fuga custodum Tyneta. abest a Carthagine quin- 11
decim milia ferme passuum locus cum operibus, tum 12
suapte natura tutus et qui et ab Carthagine conspici
et praebere ipse conspectum [in] circumfusum mare urbi
possit.

X. Inde, cum maxime vallum Romani iacerent, con- 1
specta classis hostium est Uticam a Carthagine petens.
igitur omisso opere pronuntiatum iter signaque raptim 2
ferri sunt coepta, ne naves in terram et obsidionem
versae ac minime navali proelio aptae opprimerentur.
qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptae 3
et armatae classi naves tormenta machinasque portantes
et aut in onerariarum usum versae aut ita pulsae ad
muros, ut pro aggere ac pontibus praebere ascensus pos-
sent? itaque Scipio, contra quam in navali certamine 4
solet, rostratis, quae praesidio aliis esse poterant, in
postremam aciem receptis prope terram, onerariarum 5
quadriplicem ordinem pro muro adversus hostem oppo-

suit easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem traiectis ac validis funibus velut uno inter se vinculo inligatis conprendit tabulasque superinstravit et pervium ordinem
6 fecit; set et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriae naves in hostem ac tuto recipi pos-
7 sent. his raptim pro tempore instructis mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur, telorum missilium, ut quamvis longo certamine sufficerent, vis ingens
8 congeritur. ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppres-
9 sissent, perculsi terrestribus cladibus atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto sub occasum solis in portum
10 – Rusucmona Afri vocant – classe adpulere: postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves velut ad iustum proelium navale et tamquam exituris contra Romanis.
11 cum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus
12 viderunt, tum demum onerarias adgrediuntur. erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariae
13 superabant; ex rostratis Poeni vana pleraque, utpote supino iactu, tela in locum superiorem mittebant; gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat:
14 speculatoriae naves ac levia ipsa navigia, quae sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipsae tanto impetu et magnitudine rostratarum obruebantur;
15 deinde et propugnatoribus quoque incommodae erant, quod permixtae cum hostium navibus inhibere saepe tela
16 cogebant metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. postremo asseres ferreo unco praefixi – harpagones vocat miles –
17 ex Punicis navibus inici in Romanas coepti. quos cum neque ipsos neque catenas, quibus suspensi iniciebantur, incidere possent, ut quaeque retro inhibita rostrata one-
18 rariam haerentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam simul plurium
19 navium trahi. hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, et vix transiliendi in secundum ordinem navium

spatium propugnatoribus datum est. sex ferme onerariae 20
puppibus abstractae Carthaginem sunt. maior quam pro
re laetitia, sed eo gratior, quod inter adsiduas clades ac
lacrimas unum quantumcumque ex insperato gaudium
adfulserat cum eo, ut appareret haud procul exitio fuisse 21
Romanam classem, ni cessatum a praefectis suarum navium foret et Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem forte dies cum Laelius et Masinissa 1
quinto decumo ferme die in Numidiam pervenissent,
Maesuli, regnum paternum Masinissae, laeti ut ad regem
diu desideratum concessere. Syphax pulsis inde prae- 2
fectis praesidiisque suis vetere se continebat regno neutiquam quieturus. stimulabat aegrum amore uxor socer- 3
que, et ita viris equisque abundabat, ut subiectae oculis
regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque inpotenti animo spiritus possent facere. igitur 4
omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos,
arma, tela dividit; equites in turmas, pedites in cohortis,
sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. exercitu haud minore quam quem prius habuerat, 5
ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostis
pergit. et castris in propinquo positis primo pauci equi- 6
tes ex tuto speculantes ab stationibus progredi, dein
iaculis summoti recurrere ad suos; inde excursiones invicem fieri et, cum pulsos indignatio accenderet, plures
subire, quod inritamentum certaminum equestrium est, 7
cum aut vincentibus spes aut pulsis ira adgregat suos.
ita tum a paucis proelio accenso omnem utrimque po- 8
stremo equitatum certaminis studium effundit. ac dum
sincerum equestre proelium erat, multitudo Masaesuliorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix
poterat; deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas 9
suas viam dantis intercursu stabilem aciem fecit absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo barbari
segnius permittere equos, dein stare ac propere turbati 10
novo genere pugnae postremo non pediti solum cedere,
sed ne equitem quidem sustinere peditis praesidio audentem. iam signa quoque legionum adpropinquabant. 11
tum vero Masaesuli non modo primum impetum, sed ne

conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium seu praesens terror valuit.

1 XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo gra-2 viter icto effusus opprimitur capiturque et vivus, laetum ante omnis Masinissae praebiturus spectaculum, ad Laelium pertrahitur.

3 Cirta caput regni Syphacis erat; eo se ingens ho-4 minum contulit vis. caedes in eo proelio minor quam victoria fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum 5 fuerat. non plus quinque milia occisa, minus dimidium eius hominum captum est impetu in castra facto, quo 6 perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa sibi quidem dicere nihil esse in praesentia pulcrius quam victorem recuperatum tanto post intervallo patrium invisere regnum; sed tam secundis quam adversis rebus 7 non dari spatium ad cessandum. si se Laelius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam praecedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum: Laelium cum pediti-8 bus subsequi modicis itineribus posse. adsentiente Laelio praegressus Cirtam evocari ad conloquium principes Cirtensium iubet. sed apud ignaros regis casus nec quae acta essent promendo nec minis nec suadendo ante va-9 luit quam rex vinctus in conspectum datus esset. tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta, et partim pavore moenia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quaerentium patefactae portae. 10 et Masinissa praesidio circa portas opportunaque moenium dimisso, ne cui fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo.

11 Intranti vestibulum in ipso limine Sophoniba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni, occurrit; et cum in medio agmine armatorum Masinissam insignem cum armis, tum cetero habitu conspexisset, regem esse, id quod 12 erat, rata, genibus advoluta eius: 'omnia quidem ut posses in nobis, di dederunt virtusque et felicitas tua; sed si captivae apud dominum vitae necisque suae vocem 13 supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere

dextram, precor quaesoque per maiestatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per huiusce regiae deos, qui te melioribus ominibus accipiant quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici 14 des, ut ipse quodcumque fert animus de captiva statuas neque me in cuiusquam Romani superbum et crudele arbitrium venire sinas. si nihil aliud quam Syphacis 15 uxor fuissem, tamen Numidae atque in eadem mecum Africa geniti quam alienigenae et externi fidem experiri mallem: quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiae 16 Hasdrubalis timendum sit, vides. si nulla re alia potes, morte me ut vindices a Romanorum arbitrio oro obtestorque.' forma erat insignis et florentissima aetas: 17 itaque cum modo dextram amplectens in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret propiusque blanditias oratio esset quam preces, non in misericordiam modo 18 prolapsus est animus victoris, sed, ut est genus Numidarum in Venerem praeceps, amore captivae victor captus. data dextra in id quod petebatur obligandae fidei in regiam concedit. instituit deinde reputare secum 19 ipse, quem ad modum promissi fidem praestaret. quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium: nuptias in eum ipsum 20 diem parari repente iubet, ne quid relinqueret integri aut Laelio aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivam, quae Masinissae iam nupta foret. factis nuptiis super- 21 venit Laelius et adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, 22 utrius regum duorum fortunae accessio Sophoniba esset, ad Scipionem reiceret, misso Syphace et captivis ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adiuvante Masinissa recipit.

XIII. Syphacem in castra adduci cum esset nun- 1 tiatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. praecedebat ipse vinctus, sequebatur grex 2 nobilium Numidarum. tum, quantum quisque plurimum

poterat, magnitudini Syphacis, famae gentis victoriam
3 suam augendo addebat: illum esse regem, cuius tantum
maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Ro-
4 manus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad
amicitiam eius petendam, relicta provincia Hispania ex-
ercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigarit,
5 Hasdrubal Poenorum imperator non ipse modo ad eum
in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit.
habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores,
6 Poenum Romanumque. sicut ab dîs immortalibus pars
utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo
7 utrimque pariter amicitiam petitam. iam tantas habuisse
opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita
eius fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto
8 viventis, tegeretur. his sermonibus circumstantium ce-
lebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus.
movit et Scipionem cum fortuna pristina viri praesenti
fortunae conlata, tum recordatio hospitii dextraeque da-
9 tae et foederis publice ac privatim iuncti. eadem haec
et Syphaci animum dederunt in adloquendo victore.
nam cum Scipio quid sibi voluisset quaereret, qui non
societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum
10 intulisset, tum ille peccasse quidem sese atque insanisse
fatebatur, sed non tum demum, cum arma adversus po-
pulum Romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse,
11 non principium; tum se insanisse, tum hospitia privata
et publica foedera omnia ex animo eiecisse, cum Car-
12 thaginiensem matronam domum acceperit. illis nuptia-
libus facibus regiam conflagrasse suam, illam furiam
pestemque omnibus delenimentis animum suum aver-
tisse atque alienasse nec conquiesse, donec ipsa mani-
bus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque
13 amicum indueret. perdito tamen atque adflicto sibi hoc
in miseriis solacii esse, quod in omnium hominum ini-
micissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac fu-
14 riam transisse videat. neque prudentiorem neque con-
stantiorem Masinissam quam Syphacem esse, etiam
iuventa incautiorem; certe stultius illum atque intem-
perantius eam quam se duxisse.

XIIII. Haec non hostili modo odio, sed amoris 1 etiam stimulis amatam apud aemulum cernens cum dixisset, non mediocri cura Scipionis animum pepulit. et 2 fidem criminibus raptae prope inter arma nuptiae neque consulto neque expectato Laelio faciebant tamque praeceps festinatio, ut quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio iunctam acciperet et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. eo foediora haec vide- 3 bantur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuvenem nullius forma pepulerat captivae. haec secum volutanti Laelius ac Masinissa supervenerunt. quos cum pariter ambo et benigno vultu excepisset et egregîs laudibus frequenti praetorio celebrasset, abductum in secretum Masinissam 4 sic adloquitur: 'aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona et principio in Hispania ad iungendam mecum amicitiam venisse, et postea in Africa te ipsum spesque omnis tuas in fidem meam commisisse. atqui 5 nulla earum virtus est, propter quas tibi adpetendus visus sim, qua ego aeque ac temperantia et continentia libidinum gloriatus fuerim. hanc te quoque ad ceteras 6 tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim. non est, non – mihi crede – tantum ab hostibus armatis aetati nostrae periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. qui eas temperantia sua frenavit ac do- 7 muit, multo maius decus maioremque victoriam sibi peperit quam nos Syphace victo habemus. quae me ab- 8 sente strenue ac fortiter fecisti libenter et commemoravi et memini, cetera te ipsum reputare tecum quam me dicente erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. itaque ipse, coniunx, regnum, ager, 9 oppida, homines qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit praeda populi Romani est, et regem coniugemque 10 eius, etiamsi non civis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti ac senatus populique Romani de ea iudicium atque arbitrium esse, quae regem socium nobis alienasse atque in arma egisse praecipitem dicatur. vince animum; 11 cave deformes multa bona uno vitio et tot meritorum gratiam maiore culpa, quam causa culpaest, conrumpas.'

1 XV. Masinissae haec audienti non rubor solum suffusus, sed lacrimae etiam obortae; et cum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset orassetque eum, ut quantum res sineret fidei suae temere obstrictae con-
2 suleret – promisisse enim se in nullius potestatem eam traditurum –, ex praetorio in tabernaculum suum con-
3 fusus concessit. ibi arbitris remotis cum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus taberna-
4 culum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset, ingenti ad postremum edito gemitu fidum e servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonibam
5 iubet ac simul nuntiare, Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit: quoniam eius arbitrium qui possint adimant, secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum ve-
6 niat. memor patris, imperatoris patriaeque et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret. hunc nuntium ac simul venenum ferens minister cum ad So-
7 phonibam venisset, 'accipio' inquit 'nuptiale munus, neque ingratum, si nihil maius vir uxori praestare potuit: hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, si non
8 in funere meo nupsissem.' non locuta est ferocius quam acceptum poculum nullo trepidationis signo dato inpa-
9 vide hausit. quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox iuvenis gravius consuleret, accitum
10 eum extemplo nunc solatur, nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse
11 fuerit, fecerit, leniter castigat. postero die, ut a praesenti motu averteret animum eius, in tribunal escendit et contionem advocari iussit. ibi Masinissam, primum regem appellatum eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli et scipione eburno,
12 toga picta et palmata tunica donat. addit verbis honorem: neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Masinissam po-
13 pulus Romanus ducat. Laelium deinde et ipsum conlaudatum aurea corona donat. et alii militares viri, prout

a quoque novata opera erat, donati. his honoribus mollitur regis animus, erectusque in spem propinquam sublato Syphace omnis Numidiae potiundae. 14

XVI. Scipio C. Laelio cum Syphace alîsque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissae legati profecti sunt, ipse ad Tyneta rursus castra refert et quae munimenta incohaverat permunit. 1 Carthaginienses non brevi solum, sed prope vano gaudio ab satis prospera in praesens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerunt, 2 perculsi, iam nullo auctore belli ultra audito oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. 3 id erat sanctius apud illos consilium maximaque ad ipsum senatum regendum vis. qui ubi in castra Romana et in praetorium pervenerunt, 4 more adulantium – accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant – procubuerunt. conveniens oratio 5 tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem potentiaeque eius fautores. veniam civitati petebant civium te- 6 meritate bis iam eversae, incolumi futurae iterum hostium beneficio: imperium ex victis hostibus populum Ro- 7 manum, non perniciem petere. paratis oboedienter servire imperaret quae vellet. Scipio et venisse ea spe in 8 Africam se ait et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem domum reportaturum esse. tamen, cum victoriam prope in manibus habeat, 9 pacem non abnuere, ut omnes gentes sciant, populum Romanum et suscipere iuste bella et finire. leges pacis 10 se has dicere: captivos et perfugas et fugitivos restituant; exercitus ex Italia et Gallia deducant; Hispania abstineant; insulis omnibus, quae inter Italiam atque Africam sint, decedant; naves longas praeter viginti 11 omnes tradant, tritici quingenta, hordei trecenta milia modiûm. pecuniae summam quantam imperaverit, parum 12 convenit; alibi quinque milia talentûm, alibi quinque milia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. 'his condicionibus' inquit 'placeatne 13 pax, triduum ad consultandum dabitur. si placuerit,

mecum indutias facite, Romam ad senatum mittite le-
14 gatos.' ita dimissi Carthaginienses nullas recusandas condiciones pacis cum censuissent, quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam traiceret,
15 legatos alios ad Scipionem, ut indutias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentis paucos in speciem captivos perfugasque et fugitivos, qua impetrabilior pax esset.

1 XVII. Multis ante diebus Laelius cum Syphace primoribusque Numidarum captivis Romam venit quaeque in Africa gesta essent omnia ordine exposuit patribus, ingenti hominum et in praesens laetitia et in futu-
2 rum spe. consulti inde patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Laelium retinendum, donec le-
3 gati Carthaginienses venirent. supplicatio in quadriduum decreta est. P. Aelius praetor senatu misso et contione
4 inde advocata cum C. Laelio in rostra escendit. ibi vero audientes fusos Carthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam
5 omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus quibusque aliis
6 multitudo solet laetitiam inmodicam significarent. itaque praetor extemplo edixit, uti aeditui aedes sacras tota urbe aperirent, circumeundi salutandique deos agendique grates per totum diem populo potestas fieret.
7 postero die legatos Masinissae in senatum introduxit. gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prospere
8 res in Africa gessisset; deinde gratias egerunt, quod Masinissam non appellasset modo regem, sed fecisset restituendo in paternum regnum, in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus visum esset, sine metu et cer-
9 tamine esset regnaturus, dein conlaudatum pro contione amplissimis decorasset honoribus; quibus ne indignus esset et dedisse operam Masinissam et porro daturum
10 esse. petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis be-
11 neficia et munera senatus decreto confirmaret; ac, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romae in custodia essent, remitterent: id sibi amplum apud populares futurum esse.

ad ea responsum legatis: rerum gestarum prospere in 12 Africa communem sibi cum rege gratulationem esse; Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem appellaverit, et quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea patres comprobare ac laudare. mu- 13 nera, quae legati ferrent regi, decreverunt sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis et lato clavo tunicis, equos duo phaleratos, bina equestria arma cum loricis et tabernacula militaremque supellectilem, qualem praeberi consuli mos esset. haec regi praetor mittere iussus. legatis 14 in singulos dona ne minus quinûm milium, comitibus eorum milium aeris et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi; ad hoc aedes liberae, loca, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem aestate, qua haec decreta Romae 1 et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrum Gallorum cum Magone Poeno signis conlatis pugnarunt. praetoris le- 2 giones in prima acie fuerunt, Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus, proque duobus cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in hostis signa summa vi hortabantur. postquam nihil 3 commovebant, tum Quinctilius Cornelio: 'lentior, ut vides, fit pugna et induratus praeter spem resistendo hostium timor, ac ne vertat in audaciam periculum est. equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac 4 statu movere volumus. itaque vel tu ad prima signa proelium sustine, ego inducam in pugnam equites, vel ego hic in prima acie rem geram, tu quattuor legionum equites in hostem emitte.' utram vellet praetor muneris 5 partem proconsule accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, inpigro iuvene ad equites pergit iussosque escendere in equos repente in hostem emittit. tumultum equestrem auxit clamor ab 6 legionibus additus. nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in proelium induxisset. ad quorum stridorem 7 odoremque et aspectum territi equi vanum equestre

auxilium fecerunt. et ut intermixtus, [ubi] uti cuspide, uti comminus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat, ita in ablatum paventibus procul equis me-
8 lius ex intervallo Numidae iaculabantur. simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caesa, pudore
9 magis quam viribus tenebat locum, nec diutius tenuisset, ni ex subsidìs tertia decuma legio in primam aciem inducta proelium dubium excepisset. Mago quoque ex
10 subsidiis Gallos integrae legioni opposuit. quibus haud magno certamine fusis hastati legionis undecimae conglobant sese atque elephantos iam peditum aciem tur-
11 bantis invadunt. in quos cum pila confertos coniecissent, nullo ferme frustra emisso omnis retro in aciem suorum averterunt; quattuor gravati vulneribus conrue-
12 runt. tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines et teno-
13 rem pugnae servabant, postquam femine transfixo cadentem auferrique ex proelio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque milia hostium eo die caesa et signa militaria duo et viginti capta.
14 nec Romanis incruenta victoria fuit: duo milia et trecenti de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione duodecima amissi: inde et tribuni militum duo, M. Cos-
15 conius et M. Maevius; tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio adfuerat, C. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit et duo et viginti ferme equites inlustres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt. et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

1 XVIIII. Mago proximae silentio noctis profectus, quantum pati viae per vulnus poterat itineribus extentis,
2 ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum adpulsis navibus adierunt iubentes, primo quoque tempore
3 in Africam traiceret: id et fratrem eius Hannibalem — nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentis — facturum. non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam

atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo 4 senatus periculoque patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos quorum mox in potestate futuri essent deficerent, simul sperans leniorem 5 in navigatione quam in via iactationem vulneris fore et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia ex vulnere moritur. naves quoque aliquot Poenorum disiectae in alto a classe Romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. haec 6 terra marique in parte Italiae, qua iacet ad Alpis, gesta.

Consul C. Servilius nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia – quoniam eo quoque processerat – gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post 7 sextum decimum annum receptis, qui ad vicum Tannetum a Boiis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri 8 circumdatis privato magis quam publico decore insignis Romam rediit. latum ad populum est, ne C. Servilio 9 fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, cum id ignoraret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset contra quam sanctum legibus erat. hac rogatione perlata in provinciam rediit.

Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Con- 10 sentia, Aufugum, Bergae, Besidiae, Ocriculum, Lymphaeum, Argentanum, Clampetia multique ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie con- 11 flixit. obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque milia hostium caesa ait. quae tanta res est, ut aut impudenter ficta sit aut neglegenter praetermissa. nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. nam 12 ad eum quoque legati ab Carthagine vocantes in Africam iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque ac vix lacrimis temperans 1 dicitur legatorum verba audisse. postquam edita sunt 2 mandata, 'iam non perplexe,' inquit 'sed palam revocant, qui vetando supplementum et pecuniam mitti iam pridem trahebant. vicit ergo Hannibalem non populus Ro- 3 manus, totiens caesus fugatusque, sed senatus Cartha-

4 giniensis obtrectatione atque invidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exultabit atque efferet sese quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re 5 non potuit, ruina Carthaginis oppressit.' iam hoc ipsum praesagiens animo praeparaverat ante naves. itaque inutili militum turba praesidii specie in oppida Bruttii agri, quae pauca magis (quam) mètu quam fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat in Africam 6 transvexit, multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniae delubrum inviolatum ad eam diem, in templo ipso foede 7 interfectis. raro quemquam alium patriam exilii causa relinquentem tam maestum abiisse ferunt quam Hannibalem hostium terra excedentem. respexisse saepe Italiae litora et, deos hominesque accusantem, in se quo- 8 que ac suum ipsius caput execratum, quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset: Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem 9 Poenum in Italia non vidisset, se centum milibus armatorum ad Trasumennum aut Cannas caesis circa Casilinum Cumasque et Nolam consenuisse. haec accusans querensque ex diutina possessione Italiae est detractus.

1 XXI. Romam per eosdem dies et Magonem et Hannibalem profectos allatum est. cuius duplicis gratulationis minuit laetitiam, et quod parum duces in retinendis iis, cum id mandatum ab senatu esset, aut animi aut 2 virium habuisse videbantur et quod solliciti erant, omni belli mole in unum exercitum ducemque inclinata quo evasura esset res.

3 Per eosdem dies legati Saguntini venerunt conprensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad 4 conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. ducentûm et quinquaginta auri, octingentûm pondo argenti in vesti- 5 bulo curiae posuerunt. hominibus acceptis in carcerem conditis, auro argentoque reddito gratiae legatis actae atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur.

6 Mentio deinde ab senioribus facta est, segnius homines bona quam mala sentire: transitu in Italiam Hanni-

balis quantum terroris pavorisque esse meminisse; quas deinde clades, quos luctus incidisse! visa castra hostium 7 e muris urbis; quae vota singulorum universorumque fuisse! quotiens in conciliis voces manus ad caelum porgentium auditas, en umquam ille dies futurus esset, quo 8 vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent! dedisse id deos tandem sexto decimo demum 9 anno, nec esse (fuit) qui deis grates agendas censeant; adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis memores sint. con- 10 clamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor, decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur victumaeque maiores immolarentur centum viginti.

Iam dimisso Laelio legatisque Masinissae cum Car- 11 thaginiensium legatos de pace ad senatum venientis Puteolis visos, inde terra venturos adlatum esset, revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. 12 Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit. quibus vetitis ingredi urbem hospitium in villa publica, senatus ad aedem Bellonae datus est.

XXII. Orationem eandem ferme quam apud Sci- 1 pionem habuerunt, culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes: eum iniussu senatus non 2 Alpis modo, sed Hiberum quoque transgressum, nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis privato consilio bellum intulisse: senatui ac populo Carthaginiensi, 3 si quis vere aestimet, foedus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis. itaque nihil aliud sibi mandatum 4 esse uti peterent quam ut in ea pace, quae postremo cum C. Lutatio facta esset, manere liceret. cum more tra- 5 dito a patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos praetor fecisset senioresque, qui foederibus interfuerant, alia alii interrogarent nec meminisse per aetatem — etenim omnes ferme iuvenes erant — dicerent legati, conclamatum ex omni parte curiae est, Pu- 6 nica fraude electos qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.

XXIII. Emotis deinde curia legatis sententiae inter- 1

rogari coeptae. M. Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace agere-
2 tur, censebat — cum de re maiore quam quanta ea esset consultatio incidere non posset, non videri sibi absente consulum altero ambobusve eam rem agi satis ex digni-
3 tate populi Romani esse —, Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat: cum P. Scipio caedendo exercitus, agros populando in eam necessitatem hostis com-
4 pulisset, ut supplices pacem peterent, et nemo omnium verius existumare posset, qua mente ea pax peteretur, quam tum qui ante portas Carthaginis bellum gereret, nullius alterius consilio quam Scipionis accipiendam ab-
5 nuendamve pacem esse. M. Valerius Laevinus, qui bis consul fuerat, speculatores, non legatos venisse arguebat iubendosque Italia excedere et custodes cum iis usque ad naves mittendos Scipionique scribendum, ne bellum
6 remitteret. Laelius Fulviusque adiecerunt, et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago
7 ex Italia non revocarentur: omnia simulaturos Carthaginienses duces eos exercitusque spectantis, deinde quamvis recentium foederum et deorum omnium oblitos bellum
8 gesturos. eo magis in Laevini sententiam discessum. legati pace infecta ac prope sine responso dimissi.

1 XXIIII. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius quin pacatae Italiae penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens in Siciliam, inde
2 et Africam transiturus, traiecit. quod ubi Romae vulgatum est, primo censuerant patres, ut praetor scriberet consuli, senatum aequum censere in Italiam reverti eum,
3 deinde cum praetor spreturum eum litteras suas diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius pro iure maioris
4 imperi consulem in Italiam revocavit. relicuum anni cum M. Servilio magistro equitum circumeundis Italiae urbibus, quae bello alienatae fuerant, noscendisque singularum causis consumpsit.

5 Per indutiarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naves cum commeatu viginti rostratarum praesidio et ab hoste et ab tempestatibus
6 mari tuto in Africam transmiserunt. Cn. Octavio du-

centis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia traicienti non eadem fortuna fuit. in conspectum ferme 7 Africae prospero cursu vectum primo destituit ventus, deinde versus in Africum turbavit ac passim naves disiecit. ipse cum rostratis per adversos fluctus ingenti re- 8 migum labore enisus Apollinis promunturium tenuit; onerariae pars maxima ad Aegimurum – iusula ea sinum 9 ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme milia ab urbe –, aliae adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. omnia in conspectu Carthaginis 10 erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est: magistratus senatum vocare, populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur praeda. cum quidam pacis petitae, alii indutiarum – nec- 11 dum enim dies exierat – fidem opponerent, permixto paene senatus populique concilio consensum est, ut classem quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum traiceret, inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret. desertae fuga nautarum primum ab Aegi- 12 muro, deinde ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae sunt.

XXV. Nondum ab Roma reverterant legati, neque 1 sciebatur, quae senatus Romani de bello aut pace sententia esset, necdum indutiarum dies exierat; eo in- 2 digniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis, qui petissent pacem et indutias, et spem pacis et fidem indutiarum violatam esse, legatos Carthaginem L. Baebium, M. Servilium, L. Fabium extemplo misit. qui cum multitudinis 3 concursu prope violati essent nec reditum tutiorem futurum cernerent, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quae se prosequerentur. datae triremis duae cum ad Bagradam flumen 4 pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. classis Punica ad Uticam stationem 5 habebat. ex ea tres quadriremes – seu clam misso a Carthagine nuntio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude auso facinus – quinqueremem Romanam superantem promunturium ex alto repente adgressae sunt. sed neque rostro ferire celeritate 6

superlabentem poterant neque transilire armati ex humi-
7 lioribus in altiorem navem, et defendebatur egregie,
quoad tela suppeditarunt. quis deficientibus iam nulla
alia res eam quam propinquitas terrae multitudoque a
8 castris in litus effusa tueri potuit. concitatam enim remis
quanto maximo impetu poterant in terram cum inmisis-
sent, navis tantum iactura facta, incolumes ipsi evase-
9 runt. ita alio super aliud scelere cum haud dubie indu-
tiae ruptae essent, Laelius Fulviusque ab Roma cum le-
10 gatis Carthaginiensibus supervenerunt. quibus Scipio,
etsi non indutiarum fides modo a Carthaginiensibus, sed
ius etiam gentium in legatis violatum esset, tamen se
nihil nec institutis populi Romani nec suis moribus in-
dignum in iis facturum esse cum dixisset, dimissis lega-
tis bellum parabat.

11 Hannibali iam terrae adpropinquanti iussus e nau-
ticis unus escendere in malum, ut specularetur, quam
tenerent regionem, cum dixisset, sepulchrum dirutum
12 proram spectare, abominatus praetervehi iusso guber-
natore ad Leptim adpulit classem atque ibi copias ex-
posuit.

1 XXVI. Haec eo anno in Africa gesta: insequentia
excedunt in eum annum, quo M. Servilius, qui tum ma-
gister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti
2 sunt. ceterum exitu superioris anni cum legati sociarum
urbium ex Graecia questi essent, vastatos agros ab regiis
praesidiis profectosque in Macedoniam legatos ad res re-
3 petendas non admissos ad Philippum regem, simul nun-
tiassent, quattuor milia militum cum Sopatro duce tra-
iecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus prae-
4 sidio, et pecuniae aliquantum una missum: legatos ad
regem, qui haec adversus foedus facta videri patribus
nuntiarent, mittendos censuit senatus. missi C. Teren-
tius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinque-
remes datae.

5 Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius
ad solum exustus, et aquarum magnitudine, sed annonae
vilitate fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat
6 aperta, etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania

missam M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles curules quaternis aeris vicatim populo discripserunt.

Eodem anno Quintus Fabius Maximus moritur ex- 7 actae aetatis, si quidem verum est augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. vir 8 certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. superavit paternos honores, avitos aequavit. victorîs et maioribus proeliis avus insignis Rullus; sed omnia aequare unus hostis Hannibal potest. cautior 9 tamen quam promptior hic habitus, et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit an quia ita bello proprie quod tum gerebatur aptum erat, sic nihil certius est quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. augur in locum eius inauguratus Quintus 10 Fabius Maximus filius, in eiusdem locum pontifex — nam duo sacerdotia habuit — Ser. Sulpicius Galba.

Ludi Romani diem unum, plebei ter toti instaurati 11 ab aedilibus M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. ii ambo praetores facti et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius Cotta. comitia eius anni utrum C. Servilius 12 consul habuerit an, quia eum res in Etruria tenuerint quaestiones ex senatus consulto de coniurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit diversi auctores faciunt.

XXVII. Principio insequentis anni M. Servilius et 1 Ti. Claudius senatu in Capitolium vocato de provinciis rettulerunt. Italiam atque Africam in sortem coici, Afri- 2 cam ambo cupientes, volebant. ceterum Q. Metello maxime adnitente neque negata neque data est Africa: con- 3 sules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si îs videretur, populum rogarent, quem vellent in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem iusserunt. nihilo minus con- 4 sules provinciam Africam — ita enim senatus decreverat — in sortem coniecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut 5 quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiceret parique imperio cum Scipione imperator esset; M. Servilius Etruriam sortitus. in eadem pro- 6 vincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatu placuisset. praetores M. Sextius 7

Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore
8 anno praefuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut a P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius pro praetore viginti navibus longis,
9 militibus mille oram Siciliae tutaretur; M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret; C. Aurelio Cottae urbana evenit; ceteris ita, uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata
10 imperia – sedecim non amplius eo anno legionibus de-
11 fensum imperium est –; et ut placatis dîs omnia inciperent agerentque, ludos, quos M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus T. Manlius dictator, quasque hostias maiores voverat, si per quinquennium res publica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum
12 proficiscerentur, facerent; votivi in circo per quadriduum facti hostiaeque quibus votae erant dîs caesae.

1 XXVIII. Inter haec simul spes, simul cura in dies crescebat, nec satis certum constare aput animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem post sextum decimum annum ex Italia decedentem vacuam possessionem eius reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset:
2 locum nimirum, non periculum mutatum; cuius tantae dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haut frustra canere solitum, graviorem in sua terra futu-
3 rum hostem Hannibalem quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, cui Statorius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram aut tumultuarîs exercitibus ex agrestium semermi
4 turba subito conlectis, sed cum Hannibale, prope nato in praetorio patris, fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum iuvene imperatore, qui senex vincendo factus Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium
5 rerum complesset. ducere exercitum aequalem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides

fiat homines passos, perfusum miliens cruore Romano, exuvias non militum tantum, sed etiam inperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum praeferre posset Hannibal. has formidines agitando animis ipsi curas et metus augebant; etiam quod, cum adsuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae partibus lenta spe in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. ei quoque, quibus erat ingens in Scipione fiducia et victoriae spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curae erant intentioris. haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat, quos modo petisse pacem, intuentis Hannibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, paenitebat, modo, cum respicerent bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant. 6 7 8 9 10 11

XXVIIII. Iam Hadrumetum venerat Hannibal, unde, ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nuntiis omnia circa Carthaginem obtineri armis adferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter a Carthagine abest. inde praemissi speculatores cum excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum iussosque omisso metu visere omnia per castra, qua vellent, circumduci iussit percunctatusque, satin per commodum omnia explorassent, datis qui prosequerentur retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum quae nuntiabantur — nam et Masinissam cum sex milibus peditum, quattuor equitum venisse eo ipso forte die adferebant — laeto animo audit, maxime scilicet hostis fiducia [audacia]que, non de nihilo profecto concepta, percussus est. itaque quam- 1 2 3 4 5

quam et ipse causa belli erat et adventu suo turbaverat et pactas indutias et spem foederum, tamen si integer quam si victus peteret pacem aequiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut conloquendi secum 6 potestatem faceret. id utrum sua sponte fecerit an pu- 7 blico consilio, neutrum cur adfirmem habeo. Valerius Antias primo proelio victum eum a Scipione, quo duodecim milia armatorum in acie sint caesa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in 8 castra ad Scipionem venisse. ceterum Scipio cum conloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra 9 protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe cum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli coniectum erat, consedit. 10 Hannibal tumulum a quattuor milibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

1 XXX. Summotis pari spatio armatis cum singulis interpretibus congressi sunt, non suae modo aetatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae, omnium gen- 2 tium cuilibet regum imperatorumve pares. paulisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti 3 conticuere. tum Hannibal prior: 'si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano quique totiens prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem, laetor, te mihi sorte potis- 4 simum datum, a quo peterem. tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam di dedissent, tibi cessisse teque huic bello, vestris plus quam nostris cladi- 5 bus insigni, finem imposuisse. hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam 6 veniam. optimum quidem fuerat eam patribus nostris mentem datam ab dîs esse, ut et vos Italiae et nos Afri- 7 cae imperio contenti essemus; neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot

classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. sed praeterita magis reprehendi possunt quam corrigi. ita aliena adpetiimus, ut de nostris dimicaremus, 8 nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset, sed et vos in portis vestris prope ac moenibus signa armaque hostium vidistis et nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. quod igitur nos ma- 9 xime abominamur, vos autem ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur. agimus ei, quorum maxime interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostrae habiturae sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. quod ad me adtinebat, iam aetas senem in patriam re- 10 vertentem, unde puer profectus sum, iam secundae, iam adversae res ita fraudaverunt, ut rationem sequi quam fortunam malim: tuam et adulescentiam et perpetuam 11 felicitatem, ferociora utraque quam quietis opus est consiliis, metuo. non temere incerta casuum reputat, quem fortuna numquam decipit. quod ego fui ad Trasumen- 12 num, ad Cannas, id tu hodie. vixdum militari aetate imperio accepto omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. patris et patrui persecutus mortem ab 13 calamitate vestrae domus decus insigne virtutis pietatisque eximiae cepisti: amissas Hispanias reciperasti quattuor inde Punicis exercitibus pulsis; consul creatus, cum 14 ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni eius, tot nostri imperii ereptis, me sextum decimum iam annum haerentem in possessione Italiae detraxisti. potest victoriam 15 malle quam pacem animus. novi spiritus magnos magis quam utiles: et mihi talis aliquando fortuna adfulsit. quodsi in secundis rebus bonam quoque mentem darent dei, non ea solum quae evenissent, sed etiam ea quae evenire possent reputaremus. ut omnium obliviscaris 16 aliorum, satis ego documenti in omnis casus sum. quem 17 modo castris inter Anienem atque urbem vestram positis signa inferentem in moenia Romana — hic cernas duobus

fratribus, fortissimis viris, clarissimis imperatoribus orbatum, ante moenia prope obsessae patriae, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. maximae cui-
18 que fortunae minime credendum est. in bonis tuis rebus, nostris dubiis, iam ampla ac speciosa danti [tibi] est pax, nobis petentibus magis necessaria quam honesta.
19 melior tutiorque est certa pax quam sperata victoria; haec in tua, illa in deorum manu est. ne tot annorum
20 felicitatem in unius horae dederis discrimen; cum tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli commumem propone animo. utrimque ferrum, utrimque corpora humana erunt; nusquam minus quam in bello eventus re-
21 spondent. non tantum ad id, quod data pace iam habere potes, si proelio vincas, gloriae adieceris, quantum ademeris, si quid adversi eveniat. simul parta ac sperata
22 decora unius horae fortuna evertere potest. omnia in pace iungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea
23 habenda fortuna erit, quam di dederint. inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris; non statuendo felicitati modum nec cohibendo efferente se fortuna, quanto altius elatus erat,
24 eo foedius conruit. est quidem eius qui dat, non qui petit, condiciones dicere pacis; sed forsitan non indigni
25 simus, qui nobismet ipsi multam irrogemus: (qui) non recusamus quin omnia, propter quae ad bellum itum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insula-
26 rum toto inter Africam Italiamque continetur mari; Carthaginienses inclusi Africae litoribus vos, quando ita dîs placuit, externa etiam terra marique videamus regentis
27 imperia. haut negaverim, propter non nimis sincere petitam aut expectatam nuper pacem suspectam esse vobis Punicam fidem. multum, per quos petita sit, ad fidem
28 tuendae pacis pertinet, Scipio. vestri quoque, ut audio, patres non nihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in
29 legatione erat, negaverunt pacem; — Hannibal peto pacem, qui neque peterem, nisi utilem crederem, et propter
30 eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. et quem ad modum, quia a me bellum coeptum est, ne

quem eius paeniteret, quoad id ipsi invidere dei, praestiti, ita adnitar, ne quem pacis per me partae paeniteat.'

XXXI. Adversus haec imperator Romanus in hanc 1 fere sententiam respondit: 'non me fallebat, Hannibal, per adventus tui spem Carthaginienses et praesentem indutiarum fidem et spem pacis turbasse, neque tu id sane 2 dissimulas, qui de condicionibus superioribus pacis omnia subtrahas praeter ea, quae iam pridem in nostra potestate sunt. ceterum ut tibi curae est sentire cives tuos, 3 quanto per te onere leventur, sic mihi laborandum est, ne (si) quae tum pepigerunt hodie subtracta ex condicionibus pacis praemia perfidiae habeant. indigni, quibus eadem pateat condicio, etiam ut prosit vobis fraus petitis. neque patres nostri priores de Sicilia neque nos 4 de Hispania fecimus bellum; et tunc Mamertinorum sociorum periculum et nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta induerunt arma: vos lacessere et tu ipse fateris et 5 dei testes sunt, qui et illius belli exitum secundum ius fasque dederunt et huius dant et dabunt. quod ad me 6 attinet, et humanae infirmitatis memini et vim fortunae reputo et omnia quaecumque agimus subiecta esse mille casibus scio; ceterum, quem ad modum superbe et vio- 7 lenter me faterer facere, si, priusquam in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentem Italia et inposito in naves exercitu ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer, sic nunc, cum prope manu consertum resti- 8 tantem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. proinde si quid ad ea, 9 quae tum pax conventura videbatur, quasi multa navium cum commeatu per indutias expugnatarum legatorumque violatorum, adicitur, est quod referam ad consilium; sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis.'

Ita infecta pace ex conloquio ad suos cum se rece- 10 pissent, frustra verba peracta renuntiant: armis decernendum esse habendamque eam fortunam, quam dei dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, 1 arma expedirent milites animosque ad supremum cer-

tamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas
2 adesset, victores: Roma an Carthago iura gentibus darent ante crastinam noctem scituros; neque enim Africam aut Italiam, sed orbem terrarum victoriae praemium fore, par periculum praemio, quibus adversae pugnae fortuna
3 fuisset. nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignota terra et Carthagini supremo auxilio effuso adesse videbatur praesens excidium.

4 Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumu-
5 laturi eo die aut eversuri. anceps igitur spes, metus miscebant animos; contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, cum oculis magis quam ratione pensarent vires, simul laeta, simul tristia obversabantur. quae ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo
6 atque hortando subiciebant. Poenus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos et sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae memoria militem venerat, refere-
7 bat; Scipio Hispanias et recentia in Africa proelia et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum neque manere in ea prae insita animis perfidia
8 potuissent. ad hoc conloquium Hannibalis, in secreto
9 habitum ac liberum fingenti, qua vult flectit; ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum ad Aegatis pugnaverint insulas, ea illis exeuntibus in aciem porten-
10 disse deos: adesse finem belli ac laboris, in manibus esse praedam Carthaginis, reditum domum in patriam
11 ad parentes, liberos, coniuges penatesque deos. celsus haec corpore vultuque ita laeto, ut vicisse iam crederes, dicebat. instruit deinde primos hastatos, post eos principes, triariis postremam aciem clausit.

1 XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantis, ut esset spatium, qua elephanti hostium
2 acti nihil ordines turbarent. Laelium, cuius ante legati, eo anno quaestoris extra sortem ex senatus consulto opera utebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Ma-

sinissam Numidasque ab dextro opposuit. vias patentis 3 inter manipulos antesignanorum velitibus – ea tunc levis armatura erat – complevit, dato praecepto, ut ad impetum elephantorum aut post directos refugerent ordines aut in dextram laevamque discursu adplicantes se antesignanis viam, qua inruerent in ancipitia tela, beluis darent. Hannibal ad terrorem primos elephantos – octo- 4 ginta autem erant, quot nulla umquam in acie ante habuerat – instruxit, deinde auxilia Ligurum Gallorumque 5 Balearibus Maurisque admixtis; in secunda acie Carthaginiensis Afrosque et Macedonum legionem; modico 6 deinde intervallo relicto subsidiariam aciem Italicorum militum – Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures quam sua voluntate decedentem ex Italia secuti – instruxit. equitatum et ipse circumdedit cornibus; dextrum 7 Carthaginiensis, sinistrum Numidae tenuerunt.

Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, 8 quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. auxiliaribus et praesens et multiplicata ex praeda merces 9 ostentabatur; Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur; Liguribus campi uberes Italiae deductis ex asperrumis montibus in spem victoriae ostentantur; Mau- 10 ros Numidasque Masinissae inpotenti futuro dominatu terrent; aliae aliis spes ac metus iactantur. Cartha- 11 giniensibus moenia patria, di penates, sepulchra maiorum, liberi cum parentibus coniugesque pavidae, aut excidium servitiumque aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in spem medium, ostentantur.

Cum maxime haec imperator apud Carthaginienses, 12 duces suarum gentium inter populares, pleraque per interpretes inter immistos alienigenis ageret, tubae cornuaque ab Romanis cecinerunt, tantusque clamor ortus, ut 13 elephanti in suos sinistro maxime cornu verterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Masinissa perculsis terrorem nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. paucae tamen bestiarum intrepidae in hostem actae inter 14 velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, 15

cum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipitis ad ictum utrimque coniciebant hastas, nec pila ab
16 antesignanis cessabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Laelius ut turbatos vidit hostis, addidit perculsis terrorem.

1 XXXIIII. Utrimque nudata equite erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec spe nec viribus iam par. ad hoc dictu parva, sed magna eadem in re gerenda momenta: congruens clamor a Romanis eoque maior et terribilior, dissonae illis, ut gentium multarum discrepanti-
2 bus linguis, voces; pugna Romana stabilis et suo et armorum pondere incumbentium in hostem, concursatio
3 et velocitas illinc maior quam vis. igitur primo impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. ala deinde et umbone pulsantes, in summotos gradu inlato, aliquan-
4 tum spati velut nullo resistente incessere, urgentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere, quod
5 ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. apud hostis auxiliaris cedentis secunda acies, Afri et Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentis pertinaciter primos caedendo ad se perveniret
6 hostis, pedem referrent. igitur auxiliares terga dant repente, et in suos versi partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes caedere, ut et paulo ante
7 non adiuti et tunc exclusi. et prope duo iam permixta proelia erant, cum Carthaginienses simul cum hostibus,
8 simul cum suis cogerentur manus conserere. non tamen ita perculsos iratosque in aciem accipere, sed densatis ordinibus in cornua vacuumque circa campum extra proelium eicere, ne pavido fuga, vulneribus milite sinceram
9 et integram aciem miscerent. ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus
10 esset, quam per confertos hostes fuerat. itaque qui primi erant, hastati per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis qua quisque poterat sequentes hostem et signa et ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuari
11 coeperant vagam ante se cernendo aciem. quod Scipio

ubi vidit, receptui propere canere hastatis iussit; sauciis in postremam aciem subductis principes triariosque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. ita novum de integro proelium ortum est, 12 quippe ad veros hostis perventum erat, et armorum genere et usu militiae et fama rerum gestarum et magnitudine vel spei vel periculi pares. sed et numero superior 13 Romanus erat et animo, quod iam equites, iam elephantos fuderat, iam prima acie pulsa in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Laelius ac Masinissa, pulsos 1 per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. is demum equitum impetus fudit hostem. multi circumventi in acie caesi; per 2 patentem circa campum fuga sparsi tenente omnia equitatu passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque 3 caesa eo die supra milia viginti, par ferme numerus captus cum signis militaribus centum triginta duobus, elephanti undecim. victores ad mille et quingenti cecidere.

Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus 4 Hadrumetum perfugit, omnia et in proelio et ante aciem priusquam excederet pugna expertus et confessione etiam 5 Scipionis omniumque peritorum militiae omnem illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse: elephantos in prima fronte, quorum fortuitus impetus at- 6 que intolerabilis vis signa sequi et servare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberent; deinde 7 auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti ex conluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent, simul 8 primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostium hebetarent; tum, ubi omnis spes, milites Carthaginien- 9 ses Afrosque, ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent; Italicos incertos socii an hostes essent in postremam aciem summotos. hoc edito velut ultimo virtutis opere 10 Hannibal cum Hadrumetum refugisset accitusque inde Carthaginem sexto ac tricesimo post anno quam puer inde profectus erat redisset, fassus in curia est, non 11

proelio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi quam in pace impetranda esse.

1 XXXVI. Scipio confestim a proelio expugnatis hostium castris direptisque cum ingenti praeda ad mare ac 2 naves rediit nuntio adlato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere com- 3 meatus ad Uticam accessisse. admovendum igitur undique terrorem perculsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum victoriae nuntio Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet; ipse ad suam veterem nova Lentuli classe adiuncta profectus ab Utica portum 4 Carthaginis petit. haud procul aberat, cum velata infulis ramisque oleae Carthaginiensium occurrit navis. decem legati erant, principes civitatis, auctore Hannibale 5 missi ad petendam pacem. qui cum ad puppim praetoriae navis accessissent velamenta supplicum porrigentes, orantes implorantesque fidem ac misericordiam Sci- 6 pionis, nullum iis aliud responsum datum quam ut Tynetem venirent: eo se moturum castra. ipse ad contemplandum Carthaginis situm, non tam noscendi in praesentia quam deprimendi hostis causa [provectus], 7 Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. inde procedentibus ad Tynetem nuntius adlatus, Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus quam peditibus 8 venire Carthaginiensibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen adgressa Numidarum levi certamine fudit. exitu quoque fugae intercluso parte omni circumdatis equitibus quindecim milia hominum caesa, mille et ducenti vivi capti sunt et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta. regulus inter tumultum cum paucis effugit. 9 tum ad Tynetem eodem quo ante loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. et illi quidem multo miserabilius quam antea, quo magis cogebat fortuna, egerunt, sed aliquanto minore cum mise- 10 ricordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. in consilio quamquam iusta ira omnis ad delendam stimulabat Carthaginem, tamen cum et quanta res esset, quam longi temporis obsidio tam munitae et tam validae urbis

reputarent et ipsum Scipionem expectatio successoris 11 venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die revocatis legatis et cum multa 1 castigatione perfidiae monitis, ut tot cladibus edocti tandem deos et ius iurandum esse crederent, condiciones pacis dictae, ut liberi legibus suis viverent: quas urbis 2 quosque agros quibusque finibus ante bellum tenuissent tenerent populandique finem eo die Romanus faceret. perfugas fugitivosque et captivos omnis redderent Ro- 3 manis et naves rostratas praeter decem triremes traderent elephantosque quos haberent domitos, neque domarent alios; bellum neve in Africa neve extra Africam iniussu 4 populi Romani gererent; Masinissae res redderent foedusque cum eo facerent; frumentum stipendiumque au- 5 xiliis, donec ab Romanis legati redissent, praestarent; decem milia talentûm argenti, discripta pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent. obsides centum arbitratu Scipionis darent, ne minores quattuordecim annis neu triginta maiores. indutias ita se daturum, si 6 per priores indutias naves onerariae captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur; aliter nec indutias nec spem pacis ullam esse.

Has condiciones legati cum domum referre iussi in 7 contione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset audireturque a multitudine inquieta eadem et inbelli, indignatus Hannibal dici ea in tali tempore au- 8 dirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. quae insueta liberae civitati species cum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate 'novem' inquit 'annorum a vobis profectus post 9 sextum et tricesimum annum redii. militaris artes, quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probe videor scire: urbis ac fori iura, leges, mores vos me oportet doceatis.' excusata inprudentia de pace mul- 10 tis verbis disseruit, quam nec iniqua et necessaria esset. id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per 11 indutias captis nihil praeter ipsas comparebat naves; nec inquisitio erat facilis, adversantibus paci qui arguerentur.

12 placuit naves reddi et homines utique inquiri, cetera quae abessent aestimanda Scipioni permitti, atque ita
13 pecunia luere Carthaginienses. sunt qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde praeparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse.

1 XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati, quae publica in navibus fuerant ex publicis descripta rationibus quaestores, quae privata profiteri domini iussi;
2 pro ea summa pecuniae viginti quinque milia pondo argenti praesentia exacta, indutiaeque Carthaginiensibus
3 datae in tres menses. additum, ne per indutiarum tempus alio usquam quam Romam mitterent legatos, et quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos quam Romanum imperatorem, quid petentes
4 venissent, certiorem facerent. cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo et M. Marcius
5 Ralla et L. Scipio imperatoris frater. per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae fecerunt, ut pro vectura frumentum nautis mercator relinqueret.

6 Romae ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat, iussusque erat Ti. Claudius mature classem in Siciliam ducere atque inde in Africam traicere et alter consul M. Servilius ad urbem morari,
7 donec quo statu res in Africa essent sciretur. segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quod patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis
8 censuerant. prodigia quoque nuntiata sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant: Cumis solis orbis minui visus et pluit lapideo imbri et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit arboresque in profundum
9 haustae, Ariciae forum et circa tabernae, Frusinone murus aliquot locis et porta de caelo tacta et in Palatio lapidibus pluit. id prodigium more patrio novemdiali sacro,
10 cetera hostiis maioribus expiata. inter quae etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa, nam ita

abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares circo inundato extra portam Collinam ad aedem Erucinae Veneris parati sint. ceterum ludorum ipso die subita serenitate orta 11 pompa duci coepta ad portam Collinam revocata ductaque in circum est, cum cessisse inde aquam nuntiatum esset, laetitiamque populo et ludis celebritatem addidit 12 sedes sua sollemni spectaculo reddita.

XXXVIIII. Claudium consulem, profectum tandem 1 ab urbe, inter portus Cosanum Loretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonium 2 inde cum pervenisset stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsaeviret, in Ilvam insulam et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam traiecit. ibi superantem Insanos montis multo et saevior et infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem; multae quassatae ar- 3 mamentisque spoliatae naves, quaedam fractae. ita vexata ac lacerata classis Caralis tenuit. ubi dum subductae reficiuntur naves, hiems oppressit, circumactumque anni tempus et nullo prorogante imperium privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitio- 4 rum causa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino in provinciam est profectus. dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. saepe comitia 5 indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque cum pridie idus Martias veteres magistratus abissent, novi suffecti non essent, res publica sine curulibus magistratibus erat.

T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus; in 6 locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati. pecuniam ex aerario scribae viatoresque 7 aedilicii clam egessisse per indicem damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero et L. 8 Laetorius aediles plebis vitio creati magistratu se abdicaverunt, cum ludos ludorumque causa epulum Iovi fecissent et signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerialia ludos dictator et magister equitum ex senatus consulto fecerunt.

XXXX. Legati ex Africa Romani simul Cartha- 1

giniensesque cum venissent Romam, senatus ad aedem
2 Bellonae habitus est. ubi cum L. Veturius Philo pugnatum cum Hannibale esse suprema Carthaginiensibus pugna finemque tandem lugubri bello impositum ingenti laetitia
3 patrum exposuisset, adiecit Verminam etiam Syphacis filium, quae parva bene gestae rei accessio erat, devictum. in contionem prodire iussus gaudiumque id po-
4 pulo inpertire. tum patefacta gratulationi omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretae. legatis Carthaginiensium et Philippi regis – nam ii quoque venerant – petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu patrum ab dictatore est, consules novos iis sena-
5 tum daturos esse. comitia inde habita. creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus; praetores M. Iunius Pennus, cui sors urbana evenit, M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero
6 Siciliam est sortitus. de provinciis consulum nihil ante placebat agi quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi essent; belli finem alterius, alterius princi-
7 pium prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciae Africae: seu bellum foret, facilem victoriam fore, seu iam finiretur, finiti tanti belli
8 se consule gloriam petens. negare itaque prius quicquam agi passurum quam sibi provincia Africa decreta esset, concedente conlega, moderato viro et prudenti, qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat.
9 Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Glabrio tribuni plebis rem nequiquam temptatam ab Ti. Claudio consule
10 Cn. Cornelium temptare aiebant: ex auctoritate patrum latum ad populum esse, cuius vellent imperium in Africa esse, omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id im-
11 perium decresse. multis contentionibus et in senatu et ad populum acta res postremo eo deducta est, ut senatui
12 permitterent. patres igitur iurati – ita enim convenerat – censuerunt, uti consules provincias inter se compararent sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quin-
13 quaginta haberet: cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret; si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset,

in Africam traiceret, consul mari, Scipio eodem quo adhuc iure imperii terra rem gereret; si condiciones conventent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem an P. Scipionem iuberent pacem dare et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare; si pacem per P. Scipionem dari atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiceret. alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet. 14 15

XXXXI. P. Scipioni cum exercitibus quos haberet in provincia Africa prorogatum imperium. praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttîs, quibus C. Livius priore anno praefuerat, decretae: P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruria prorogatum imperium est: quod ad Hispanias attineret, aliquot annos iam ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse; uti consules cum tribunis agerent, ut, si îs videretur, plebem rogarent, cui iuberent in Hispania imperium esse: is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret; veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavi, quae in Africa esset, et P. Villi, quae Siciliae oram tuebatur, decreta, ut quas vellet naves deligeret: P. Scipio quadraginta naves longas, quas habuisset, haberet. quibus si Cn. Octavium, sicut praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetore in eum annum imperium esset; si Laelium praeficeret, Octavius Romam decederet reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. et M. Fabio in Sardiniam decem longae naves decretae. et consules duas urbanas legiones scribere iussi, ut quattuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis res publica administraretur. 1 2 3 4 5 6 7 8 9

XXXXII. Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. priores Macedonas introduci placuit, quo- 1 2

rum varia oratio fuit, partim purgantium, quae questi erant missi ad regem ab Roma legati de populatione sociorum, partim ultro accusantium quidem et socios po-
3 puli Romani, sed multo infestius M. Aurelium, quem ex tribus ad se missis legatis dilectu habito substitisse et se bello lacessisse contra foedus et saepe cum praefectis
4 suis signis conlatis pugnasse, partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, tum capti in vinclis essent, sibi re-
5 stituerentur. adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, Aurelium relictum, ne socii populi Romani fessi populationibus vi atque in-
6 iuria ad regem deficerent: finibus sociorum non excessisse, dedisse operam, ne impune in agros eorum populatores transcenderent. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse; eum cum quattuor milibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali et
7 Carthaginiensibus auxilio. de his rebus interrogati Macedones cum perplexe responderent, neque ipsi mite responsum tulerunt: bellum quaerere regem et, si pergat,
8 propediem inventurum. dupliciter ab eo foedus violatum, et quod sociis populi Romani iniurias fecerit ac bello armisque lacessiverit, et quod hostis auxiliis et pecunia
9 iuverit. et P. Scipionem recte atque ordine fecisse videri et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sint, hostium numero in vinclis habeat,
10 et M. Aurelium e re publica facere gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando iure foederis non possit, armis tueatur.

11 Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus legati Carthaginienses vocati; quorum aetatibus dignitatibusque conspectis – nam longe primi civitatis erant –
12 tum pro se quisque dicere vere de pace agi. insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat – Haedum populares cognomine appellabant – pacis semper auctor adversus-
13 que factioni Barcinae. eo tum plus illi auctoritatis fuit belli culpam in paucorum cupiditatem ab re publica trans-
14 ferenti. qui cum varia oratione usus esset nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impudenter

certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam patres conscriptos, ut secundis modeste ac moderate uterentur — si se atque Hannonem audissent Carthaginienses et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis condiciones, quas tunc peterent. raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari; populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere meminerit. et hercule mirandum fuisse, si aliter faceret. ex insolentia quibus nova bona fortuna sit inpotentis laetitiae insanire; populo Romano usitata ac prope iam obsoleta ex victoria gaudia esse ac plus paene parcendo victis quam vincendo imperium auxisse —, ceterorum miserabilior oratio fuit commemorantium, ex quantis opibus quo reccidissent Carthaginiensium res: nihil îs, qui modo orbem prope terrarum obtinuerint armis, superesse praeter Carthaginis moenia. his inclusos non terra, non mari quicquam sui iuris cernere; urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, saevire populus Romanus vellet. cum flecti misericordia patres appareret, senatorem unum infestum perfidiae Carthaginiensium succlamasse ferunt, per quos deos foedus icturi essent, cum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent; 'per eosdem,' inquit Hasdrubal, 'quoniam tam infesti sunt foedera violantibus.'

XXXXIII. Inclinatis omnium ad pacem animis Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatus consulto intercessit. tum M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret: quem eam pacem dare quemque ex Africa exercitum deportare iuberent. de pace uti rogatae erant omnes tribus iusserunt, pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensium quibus legibus ei videretur faceret. gratias deinde patribus egere Carthaginienses et petierunt, ut sibi in urbem introire et conloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent: esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines, partim ad

7 quos mandata a propinquis haberent. quibus conventis cum rursus peterent, sibi quos vellent ex iis redimendi potestas fieret, iussi nomina edere; et cum ducenta ferme 8 ederent, senatus consultum factum est, ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium in Africam deportarent nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus red- 9 deret. fetiales cum in Africam ad foedus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus senatus consultum factum est in haec verba, ut privos lapides silices privasque verbenas secum ferrent: uti praetor Romanus imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent. herbae id genus ex arce sumptum fetialibus dari solet.

10 Ita dimissi ab Roma Carthaginienses cum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus 11 pacem fecerunt. naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quattuor milia tradiderunt, inter quos 12 Q. Terentius Culleo senator fuit. naves provectas in altum incendi iussit. quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis quam 13 si ipsa Carthago arderet. de perfugis gravius quam de fugitivis consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

1 XXXXIIII. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat Q. Lutatio, A. Manlio 2 consulibus. bellum initum annis post tribus et viginti P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus, finitum est septimo decimo anno Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto con- 3 sulibus. saepe postea Scipionem ferunt dixisse, Ti. Claudi primum cupiditatem, dein Cn. Cornelii fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret.

4 Carthagini cum prima conlatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis videretur maestitiaque et fletus in curia 5 esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. cuius cum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, 6 cum ipse lacrimarum causa esset, 'si quem ad modum oris habitus cernitur oculis,' inquit 'sic et animus intus cerni posset, facile vobis appareret, non laeti, sed prope

amentis malis cordis hunc, quem increpitas, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestivus quam vestrae istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. tunc flesse decuit, cum adempta sunt nobis arma, in- 7 censae naves, interdictum externis bellis, illo enim vulnere concidimus. nec esse (est ne) vos otio vèstro consultum ab Romanis credatis. nulla magna civitas 8 quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit, ut praevalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. tantum nimirum 9 ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet; nec in iis quicquam acrius quam pecuniae damnum stimulat. itaque cum spolia victoriae Carthagini detra- 10 hebantur, cum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis, nemo ingemuit; nunc, 11 quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. quam vereor, ne prope diem sentiatis levissimo in malo vos hodie lacrimasse.' haec Hannibal apud Carthaginienses.

Scipio contione advocata Masinissam ad regnum pa- 12 ternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adiectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam 13 ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit, legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quae a se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate populique iussu confirmarentur.

XXXXV. Pace terra marique parta, exercitu in 1 naves imposito, in Siciliam Lilybaeum traiecit. inde 2 magna parte militum navibus missa ipse per laetam pace non minus quam victoria Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. argenti tulit in aerarium 3 pondo centum triginta tria milia. militibus ex praeda quadringenos aeris divisit. morte subtractus spectaculo 4 magis hominum quam triumphantis gloriae Syphax est, Tiburi haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen eius fuit, quia pu-

5 blico funere est elatus. hunc regem in triumpho ductum Polybius, hautquaquam spernendus auctor, tradit. secutus Scipionem triumphantem est pilleo capiti inposito Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, 6 libertatis auctorem coluit. Africani cognomen militaris prius favor an popularis aura celebraverit an, sicuti Felicis Syllae Magnique Pompei patrum memoria, coeptum ab adsentatione familiari sit, parum compertum 7 habeo. primus certe hic imperator nomine victae a se gentis est nobilitatus. exemplo deinde huius nequaquam victoria pares insignis imaginum titulos claraque nomina familiae liquerunt.